

ი. შიდაკაძე

ძველი სომხური ენის გრამატიკა

ქრესტომათიითა და ლექსიკონით

საქართველოს სსრ უმაღლესი და საშუალო სპეციალური განათლების
სამინისტროს მიერ დამტკიცებულია სახელმძღვანელოდ სტუდენტთათვის

მეორე შეესაბუთი გამოცემა

4c (Apm)

471.54--53—5

6 631

წიგნი განკუთვნილია სახელმძღვანელოდ თბილისის უნივერსიტეტის აღმოსავლეთმცოდნეობისა და ფილოლოგიის ფაკულტეტების სტუდენტებისათვის. მასში წარმოდგენილია ძველი სომხური ენის ბგერითი სისტემისა და გრამატიკული სტრუქტურის დახასიათება. ერთვის საკითხაუი მასალა და ამ მასალისათვის შედგენილი ძველსომხურ-ქართული ლექსიკონი. წიგნს შეუძლია გარკვეული სამსახური გაუწიოს ქართველოლოგიის სხვადასხვა დარგში მომუშავე სპეციალისტებსაც.

© თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა. 1976

MI — 608

70103

წინასიტყვაობა

წინამდებარე სახელმძღვანელო „ძველი სომხური ენის გრამატიკა ქრესტომათიითა და ლექსიკონით“ პირველად 1955 წელს გამოიცა და ამჟამად უკვე ბიბლიოგრაფიულ იშვიათობას წარმოადგენს. მოთხოვნილება კი მასზე გაიზარდა: 1958 წლამდე უნივერსიტეტში აღმოსავლეთმცოდნეობის ფაკულტეტის არმენოლოგიის განყოფილება ოთხ წელიწადში ერთხელ იყვებოდა ახალი კონტინგენტით, 1959 წლიდან კი ყოველწლიურად ახალი ნაკადი მოდის. ამან აუცილებელი გახადა მისი ხელახლა გამოცემა.

ამ წიგნის პირველი გამოცემის შემდეგ ძველი სომხური ენის ბევრი სახელმძღვანელო გამოქვეყნდა. ამის მიუხედავად, ეს გამოცემა არსებითად არ შეცვლილა, რაც იმით აიხსნება, რომ სომხური ენის ქართული შემსწავლელის ინტერესები თავიდანვე საფუძვლად დაედო ამ სახელმძღვანელოს შედგენას და ძველი სომხური ენის სტრუქტურაც საკმაო სისრულით იყო გათვალისწინებული. შევსება-შესწორება მაინც აუცილებელი გახდა. ტექნიკურმა სიძნელეებმა გვაიძულა ამ შესწორებათა საგრძნობი ნაწილი წიგნის ბოლოს, დამატებაში გადაგვეტანა.

ამ ოცი წლის წინათ — ძველი სომხური ენის კურსის შედგენისათვის დამოუკიდებლად ხელის მიყოფა ახლაც კი გადაჭარბებულ სითამამედ გვეჩვენება და, ალბათ, მართლაც ვერ გავხედავდით ამ საკმის წამოწყებას, პროფ. ლ. მელიქსეთ-ბეგს რომ არ წავექეზებინეთ და მხარში არ ამოგვდგომოდა ლიტერატურითა თუ ახალბელა ავტორისათვის საკირო გამამხნევებელი სიტყვებით. რედაქტორობაც მან იკისრა მაშინ. მადლიერების გრძნობით ახლაც ვიხსენებთ ამ ამაგს.

I. შესავალი

1. სომეხი ხალხის ისტორია ერთი თვალის გადავლევით. სომეხი ხალხი ისტორიული ხანიდან უკვე ცხოვრობს იმ ტერიტორიაზე. სადაც მას ამჟამად ვხედავთ. ძველ ხანაში ამ და მის მოსაზღვრე ტერიტორიებზე ჩანან ძველი აღმოსავლეთის დიდი, იმ დროისათვის მოწინავე კულტურის მქონე ხალხები და სახელმწიფოები: მითანის და ხურის სამეფოები, შემდეგ კი ურარტუს ძლიერი სახელმწიფო ამ სახელმწიფოებში შემაჯალი ტომები, როგორც ფიქრობენ, მონაწილეობდნენ ქართველი და სომეხი ხალხების (ეთნოსის) ჩამოყალიბებაში.

✓ უკვე II საუკუნეში ჩვენს წელთაღრიცხვამდე სომეხი ხალხი ქმნის ძლიერ სახელმწიფოს, რომელიც დიდხანს წარმატებით იცავს თავის დამოუკიდებლობას ბერძნების, რომაელების, სპარსელების არაბების და უფრო გვიან თურქ-სელჩუკების და მონღოლების მოძალეებისაგან.

არ შეიძლება არ აღვნიშნოთ ის ფაქტი, რომ მოსეულ მტრებთან მთელ ამ საუკუნოებრივ ბრძოლებს სომეხი ხალხი ქართველ ხალხთან მეგობრულად ხელჩაყიდებული აწარმოებდა. ამ ორი ხალხის მეგობრობა თვითონ ისტორიამ გამოსჭედა: ერთის მტერი მეორის მტერიც იყო და ამ ხალხებს ეს იმ თავითვე შეგნებული ჰქონდათ. აღსანიშნავია ის ფაქტიც, რომ XI საუკუნიდან, როდესაც ძველი რუსეთის საზღვრები ძალიან მოუახლოვდა კავკასიას, ქართველი და სომეხი ხალხები უკვე იწყებენ ბრძოლას ამ დიდი მომავლის მქონე ხალხისაყენ გზის გასაქაფავად და, როგორც ისტორიის შემდგომმა მსვლელობამ დაადასტურა, ეს იყო ერთადერთი სწორი ორიენტაცია. სომეხი და ქართველი ხალხები ფიზიკური დალუპვისაგან იხსნა ერთმანეთისადმი მეგობრობამ და დიდ რუს ხალხთან დამეგობრების მიღწევამ. რომ ეს ასეა, ამას აშკარად ამტკიცებს სომეხი ხალხის შემდგომი ისტორიაც; ასე:

... XI საუკუნის გასულს თურქ-სელჩუკების გამანადგურებელი მოძალეებით შევიწროებული ცალკეული მხარეების სომეხი ერისთავები, რომლებიც დასავლეთის (მაშინ ბიზანტიის) ორიენტაციის მქონენი იყვნენ, აიყარნენ თავიანთი მიწაწყლიდან თავიანთივე ყმებით

და გადასახლდნენ მცირე აზიაში, სადაც დააარსეს კილიკიის სომხეთის საეპარქო ძლიერი სახელმწიფო. თითქმის 300 წელიწადს იარსება ამ სახელმწიფომ (1080—1375),¹ მაგრამ მარტოდ-მარტო, უმეგობროდ დარჩენილებმა ველარ გაუძლეს ისტორიულ ქართველებს და დაკარგეს არამც თუ სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა, არამედ საერთოდ ეროვნული თავისთავადობა და იძულებულნი გახდნენ გაფანტულიყვნენ დედამიწის სხვადასხვა მხარეში ცოტად თუ ბევრად მოზრდილ ჯგუფებად, ან საესებით განცალკევებულად.

სულ სხვა ამბები დატრიალდა სომხეთის ძირითად ტერიტორიაზე, სადაც დარჩა სომხების ის ნაწილი, რომელიც დროებით „შეურიგდა“ მტრის უღელს, არ მიატოვა თავისი მიწაწყალი და იმედინად შეპყრებდა უკვე აღმავლობის გზაზე შემდგარ ქართველ ხალხთან მეგობრობას. ამათ მეგობრულად ხელიხელჩაკიდებულებმა განაგრძეს ბრძოლა მოძალებული მტრების წინააღმდეგ, არ შეუდრკენ მტერს და თავისუფლებასაც მიაღწიეს.

მიუხედავად იმისა, რომ მეფის რუსეთი „ხალხთა საპყრობილეს“ წარმოადგენდა, ქართველი და სომეხი ხალხების მეგობრობა დიდ რუს ხალხთან უდიდესი მნიშვნელობის საქმე იყო ამ ხალხებისათვის თავისუფლების მოპოვების გზაზე.

ამეამად, დიდი ოქტომბრის რევოლუციის მიერ გამოკედილი ხალხთა ბედნიერი ოქახის წევრებია სომხებიცა და ქართველებიც. თავისუფალი სომეხი ხალხი, საბჭოთა კავშირის სხვა მოძმე ხალხებთან ერთად აშენებს ახალ ცხოვრებას და მტკიცედ მიდის წინ კომუნიზმისაკენ.

2. სომხურ ენა. სომხური ენა ერთ-ერთი უძველესი კულტურის მქონე ხალხის ენაა. მის განვითარებას შეიძლება თვალი მივადევნოთ ამ ენაზე მწერლობის წარმოშობის დროიდან, ე. ი. IV—V საუკუნიდან. ყოველ ეჭვს გარეშეა, რომ სომეხ ხალხს ადრევეც ჰქონდა დამწერლობა, მაგრამ სათანადო ძეგლებს, სამწუხაროდ, ჩვენამდე არ მოუღწევიათ: იგი, ალბათ, ქრისტიანობამ მთლიანად გაანადგურა, როგორც წარმართობის გადმონაშთი. ასეთი დაშვების გარეშე აუხსნელი დარჩებოდა ის თვალშისაცემი ფაქტი, რომ უკვე V საუკუნეში შექმნილია ლიტერატურულად საესებით სრულყოფილი ძეგლები. ასე გამართულად წერა, ცხადია, არ შეუძლია ისეთ ხალხს, რომელსაც ლიტერატურული ტრადიციები არა აქვს. არის სხვა ფაქტებიც, რომლებიც ამავე მოსაზრებას ადასტურებენ.

სამწუხაროდ, სომხური ენის განვითარებაზე დაკვირვება ამ ენაზე მწერლობის წარმოშობის მომენტიდან შეზღუდულია იმ გარე-

მოებით, რომ ადრინდელი ძეგლებიც გვიანდელ ნუსხებშია შემონახული. ყველაზე ადრინდელი თარიღიანი ხელნაწერი ყოფილი ლაზარაანთ ინსტიტუტის ოთხთავია (ამჟამად ერევანში, „მატენადარანშია“ დაკული), რომელიც გადაწერილია 887 წელს. ეპიგრაფიკული ძეგლებიც არ მიდის VII საუკუნის იქით. ასე რომ V—VI ს.ს. სალიტერატურო ენაზე მხოლოდ გარკვეული შეზღუდვით შეიძლება ლაპარაკი. ძნელი გასათვალისწინებელია ყველა ის ცვლილება, რომელიც შეიძლება მომხდარიყო სომხურ ენაში ამ ორი საუკუნის მანძილზე.

როგორც გვიჩვენებს ძველი სომხური ენის ძეგლებზე დაკვირვება (და როგორც ეს მოსალოდნელიც იყო), სომხური მწერლობის წარმოშობის დროსაც სომხური ენა დანაწევრებული იყო დიალექტებად. უცხადია, ძველ სომხურ სამწერლო ენას ერთ-ერთი ამ დიალექტთაგანი უდევს საფუძვლად. ძნელი სათქმელია, თანამედროვე სომხური ენის მრავალრიცხოვან დიალექტებში გვაქვს თუ არა შემორჩენილი იმ დიალექტის პირდაპირი გაგრძელება, რომელზედაც დაეფუძნა ძველი სომხური მწერლობა. მაინც ყოველ ექვს გარეშეა ერთი: ის დიალექტი იყო ენა ერთ-ერთი იმ ენობრივი კოლექტივისა, რომელიც სომხეთის ცენტრალურ რაიონებში სახლობდა, ე. ი. ყველაზე მეტად მახლობელი იმ დიალექტისა, რომელიც ახალ სომხურ სალიტერატურო ენასაც უდევს საფუძვლად.

✓ სომხური ენის განვითარებაში ჩვეულებრივ განასხვავებენ სამ, ერთმანეთისაგან საკმაოდ მკვეთრად განსხვავებულ, საფეხურს: ძველს, საშუალოს და ახალს. ✓

3. სომხური ენის განვითარების ხაფეხურების შესახებ. სომხური მწერლობა წარმოიშვა IV—V საუკუნეში. ის ენობრივი ნორმები, რომლებიც წარმოშობისას დაედო საფუძვლად სომხურ სამწერლო ენას, ბატონობდა XI საუკუნემდე, მაგრამ ამის შემდეგაც მას არსებობა არ შეუწყვეტია. ამ სამწერლო ენას იყენებდნენ XIX საუკუნეშიც, განსაკუთრებით კლერიკალური წრეები. XI საუკუნიდან მწერლობაში ძირითადად გამოყენებულია სომხური ენის დიალექტები. ამათგან XII—XIV საუკუნეებში განსაკუთრებით დაწინაურდა კილიკიის სომხური დიალექტი, რომელმაც ინერციით განაგრძო არსებობა კილიკიის სომხური სახელმწიფოს დაცემის შემდეგაც, მაგრამ მის გვერდით მეტ-ნაკლები ინტენსივობით სხვა დიალექტებზედაც წარმოებდა მწერლობა. XIX საუკუნეშიც გრძელდება მწერლობაში დიალექტების გამოყენება. ამათგან მალე დაწინაურდა კონსტანტინოპოლის სომხური დიალექტი, რომელიც XIX საუკუნის მე-

ორე ნახევარში უკვე ზეიმობდა თავის გამარჯვებას, რომ სომხური ეროვნული ენის საფუძველი გახდა. მაგრამ მას მალე გამოუჩნდა მეტოქე, ერევნის სომხური დიალექტი, რომელმაც არ დათმო პირველობა. იგი თანდათან ამალდა დიალექტებზე და უკვე XX საუკუნის დასაწყისისათვის ყველა დიალექტი გამოდევნა მწერლობიდან, გარდა თვით კონსტანტინოპოლის დიალექტზე დაფუძნებული მწერლობისა. ႀ

აღმოსავლეთ სომხეთში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ კ.-პოლის დიალექტის ბაზაზე შექმნილმა სომხურმა მწერლობამ თითქმის დაკარგა თავისთავადობა. ამჟამად ბატონობს მხოლოდ ერთი სალიტერატურო ენა, რომელსაც საფუძვლად ერევნის სომხური დიალექტი უდევს. აი, რა ჩანს სომხური ენის განვითარების ზედაპირზე. ამის მიხედვით იძლევიან მოვლენის ასეთ კვალიფიკაციას: V საუკუნიდან XI საუკუნემდე არსებობდა ძველი სომხური ენა, გრაბარი: XI საუკუნიდან სომხური ენის განვითარებაში გვაქვს ახალი საფეხური — საშუალო სომხური ენა, ხოლო XIX საუკუნიდან სომხური ენა განვითარების ახალ საფეხურზე აღის და გვაქვს ორი სომხური სალიტერატურო ენა — „დასავლური სომხური სალიტერატურო ენა“ და „აღმოსავლური სომხური სალიტერატურო ენა“. განვითარების ეს საფეხურები წარმოადგენენ თანმიმდევრულად ერთმანეთის უშუალო გაგრძელებას.

ზოგიერთი მკვლევარი უფრო შორსაც მიდის მოვლენის შეფასებისას. ასე, მაგ., მათი აზრით, სომხური მწერლობის წარმოშობის ხანა ემთხვევა სომხური ენის ე. წ. „კლასიკურ“ ხანას, რომელიც დამთავრდა 460 წ. (მეიე. გრამატ. § 3; აკარიანი, სომხური ენის ისტ., ტ. II, გვ. 107—108; 606—607). მაშასადამე, შემდგომი საუკუნეების ძეგლები დიალექტიზმებით და ბარბარიზმებით შერყენილი ენის ნიმუშებადაა მიჩნეული (აკარიანი, იქვე, გვ. 499—500).

ამის მიხედვით, ენა წინ კი აღარ წასულა, არამედ უკან დაქანებულა. ალბათ, ამიტომ ეს მკვლევარებიც არა ენის განვითარებაზე, არამედ მის საფეხურებზე ლაპარაკობენ. როგორ შეიძლება წარმოვიდგინოთ სომხური ენის განვითარება, მისი ამალღება ხალხის ენიდან ეროვნულ ენამდე?

ენის განვითარებაზე რომ ვლაპარაკობთ და ამ განვითარების ეტაპებს ვადგენთ მწერლობის მონაცემებით, არ უნდა დავივიწყოთ ის ფაქტი, რომ ენა და მწერლობა ერთი და იგივე არაა, თუმცა ენობრივი მოვლენების ფიქსირება მხოლოდ მწერლობის საშუალებით ხდებოდა. ენა სპეციფიკური სოციალური მოვლენაა, იგი არაა ზედ-

ნაშენური კატეგორიის მოვლენა, ამიტომ—არც კლასობრივი. მწერლობა კი კულტურის გარკვეული დარგია, მაშასადამე, ზედნაშენური კატეგორიის სოციალური მოვლენაა და ამიტომ — კლასობრივიც კლასობრივს საზოგადოებაში. და მაინც ენა და მწერლობა, ისევე როგორც ენა და კულტურა საერთოდ, უაღრესად მკვიდრო კავშირში იმყოფებიან. მათი ურთიერთობა ფორმისა და შინაარსის დიალექტიკური ერთიანობაა, სადაც კულტურა შინაარსია, განმსაზღვრელი ფაქტორია ენის განვითარებისა, ენა კი კულტურის ფორმაა. ამ რეალური დამოკიდებულებიდანაა გამოყვანილი ცნობილი მარქსისტული დებულება — „ეროვნული ენა ეროვნული კულტურის ფორმაა“. უბრალო დაკვირვებაც კი ცხადყოფს ენისა და მწერლობის ურთიერთგანმსაზღვრელ დამოკიდებულებას: ასე: საზოგადოებისა და მისი ენის განვითარების ჭერ კიდევ აღრინდელ საფეხურებზე, მწერლობის წარმოშობამდე, ენის განვითარება მხოლოდ კულტურის განვითარებაზე დამოკიდებულად წარმოიდგინება: ბუნების მოვლენების თანდათან ღრმად შემეცნების საფუძველზე ადამიანი ამდიდრებს თავის კულტურას, რაც მყისვე აისახება ენაში. ვთქვათ, ადამიანმა შექმნა ქვის ნაჭახი, ეს ქვის გარკვეული თვისებების შეცნობის საფუძველზე შეიძლებოდა მომხდარიყო. მაგრამ ეს იმასაც ნიშნავს, რომ ენაც გამდიდრდა ამ საგნის თუ მისი ნაწილების სახელთა აღმნიშვნელი სიტყვებით. უფრო გვიან სახელმწიფოც წარმოიშვა და ცოტად თუ ბევრად მოწესრიგებული მწერლობაც გაჩნდა. იგი (მწერლობა) თითქოს ენის გაგრძელებაა, მის უაღრესად მნიშვნელოვან ნაკლოვანებათა გამოსასწორებლად შექმნილი. ეს ნაკლოვანებებია სამეტყველო ენის შეზღუდულობა სივრცეში (ადამიანის ხმის გასაგონობის მანძილით) და დროში (უბნობის მომენტით). მწერლობა მეტყველების ამ ნაკლოვანებებს ბრწყინვალედ სძლევს, მაგრამ მწერლობა და ენა სულ სხვადასხვა სოციალური მოვლენაა: მწერლობა წარმოშობისთანავე კულტურის დარგად იქცევა და როგორც ასეთი წარმართავს ენის შემდგომს განვითარებას, რადგან კულტურა შინაარსია, ენა — ფორმა. მწერლობის წარმმართველი როლი ენის განვითარებაში უწინარეს ყოვლისა იმით გამოიხატება, რომ მწერლობა, წარმოიშობა რა ერთ-ერთი დიალექტის ბაზაზე. თვით ამ ფაქტით ახერხებს მონათესავე დიალექტების გაერთიანებას, რამდენადაც ლექსიკაში და გრამატიკულ წყობაშიც დიალექტებს ბევრი რამ აქვთ საერთო. მწერლობა თანდათან ივსება დიალექტური შენაკადებით, რასაც მწერლობა შეარჩევს და მთელი ხალხის საკუთრებად აქცევს. ასე თანდათანობით დიალექტებად დაქუცმაცებული

ენა მწერლობის წყალობით იქცევა ერთიან სახალხო ენად, თუ განვითარების ეს ნორმალური პროცესი რამემ არ დააბრკოლა. ჩვეულებრივ დაუბრკოლებლივ არც ერთი ენის განვითარება არ ხდება და ამიტომ, რომ მაგ., ქართულმა მწერლობამ ათას ხუთასი წლის მანძილზე ვერ შეძლო დიალექტების გაერთიანება. ამ მხრივ საბჭოთა ხელისუფლების დროს, როდესაც მწერლობა მასების საკუთრებად იქცა, გაცილებით მეტის გაკეთება შეძლო მწერლობამ ვიდრე გასული საუკუნეების განმავლობაში. დიახ, ენის განვითარებასაც დაბრკოლებები ელოდება, მაგრამ სომხური ენის განვითარება განსაკუთრებით შეფერხდა იმის გამო, რომ ამ ენის შემქმნელი ხალხის ცხოვრება მეტისმეტად მძიმე პირობებში მიმდინარეობდა. სომეხ ხალხს მთლიანი, მონოლითური სახელმწიფო აღარ გააჩნდა თითქმის მწერლობის წარმოშობის შემდეგ. ასეთს ვითარებაში მწერლობა იყო ერთადერთი საშუალება სამთავროებად დაქუცმაცებულ ნაწილებსა თუ სამშობლოსაგან მოწყვეტილ სომხობას შორის კავშირის შესანარჩუნებლად. მწერლობა ძველად სომხეთშიც, როგორც ყველგან, ეკლესიაში იყო თავშეფარებული. ეკლესიამ ადრინდელი მთლიანობის შენარჩუნების მიზნით მწერლობაზე მტკიცე კონტროლი დააწესა — არაფერი შემოპარულიყო კუთხური. ამის მიუხედავად, ცხადია, მწერლობა თანდათან ივსებოდა ახალი ენობრივი ელემენტებით, მაგრამ არა იმდენად, რამდენადაც ეს საჭირო იყო. ამიტომ მოხდა, რომ ძველი სომხური სამწერლო ენა, გრაბარი, XI საუკუნისათვის უკვე მკვდარი ენა იყო. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ მწერლობაში შენარჩუნებულ იქნა ძველი ნორმები, ცოცხალი სალაპარაკო ენა კი შეუზღუდველად ვითარდებოდა. ეს დიალექტები ამავე დროს ასახედნენ მათთან შეხვედრილ ხალხებთან ურთიერთობას. მწერლობაში კი V საუკუნეში დადგენილი ნორმების შენარჩუნებას ცდილობდნენ. მაშასადამე, ძველი სომხური ენის სიკვდილი გამოიწვია არა იმან, რომ მასში ცვლილებები ბევრი მოხდა, არამედ, პირიქით, იმან, რომ სამეტყველო ენაში მომხდარი ცვლილებები სათანადოდ ვერ აისახა მასში. სამწერლო ენის განვითარება ვერ მისდევდა სინამდვილეს.

მაგრამ XII ს-ის შემდეგაც არ შეწყვეტილა ძველი სომხური ენის გამოყენება მწერლობაში. იგი გრძელდებოდა უკანასკნელ ხანებამდეც კი (XX საუკუნემდე), თუმცა მისი სამოქმედო არე ძირითადად საეკლესიო ინტერესებით შემოიზღუდა, მოხმარება კი ხელოვნური გახდა: ამ ენაზე აღარ ლაპარაკობდა არც ის, ვინც გრაბარზე წერდა (მაგ., ი. და შ ი ა ნ ი, პრ. ა ქ ა რ ი ა ნ ი). ამის მიუ-

ხედავად, ძველი სომხური სამწერლო ენა მაინც ინარჩუნებდა ერთგვარ მარეგულირებელ გავლენას ენის განვითარებაზე, რადგან ადამიანები, რომლებიც მას იყენებდნენ, რაც უნდა მოწადინებული ყოფილიყვნენ ყოველგვარი კავშირი გაეწყვიტათ ცოცხალ ენასთან, ამას ვერ ახერხებდნენ იმ უბრალო მიზეზის გამო, რომ ისინი ცხოვრობდნენ სხვა ადამიანებთან ურთიერთობაში; ამიტომ ძალაუვნებურად ძველი სომხური ენა მაინც განაგრძობდა, თუმცა მეტისმეტად შეზღუდულად, ახალი ელემენტების შექმნას; მეორე მხრით, ადამიანები, რომლებიც შუა საუკუნეებსა და მის მომდევნო ხანებში გადადიოდნენ მწერლობაში დიალექტების გამოყენებაზე, იძულებულნი იყვნენ ეს კავშირი ძველ სომხურ ენასთან მეტად თუ ნაკლებად, თავიანთი მომზადების მიხედვით, შეენარჩუნებინათ; მესამე მხრივ, თვით დიალექტები თავის საფუძველში წარმოადგენდნენ ძველ სომხურ ენასთან მკიდროდ დაკავშირებულ ენობრივ ოდენობებს. ამრიგად, მეტად შეზღუდულად, მაგრამ მაინც ბოლომდე შეინარჩუნა ძველმა სომხურმა სამწერლო ენამ ერთგვარი გავლენა სომხური ენის განვითარებაზე.

ამის მიუხედავად, არ შეიძლება საშუალო სომხური ენა ძველი სომხური სამწერლო ენის განვითარების უშუალო მომდევნო საფეხურად მივიჩნიოთ, რადგან ასე მკვეთრად გამიჯნული საფეხურების გამოყოფას ენის განვითარებაში თავისთავად მიეყვებათ ენაში მომხდარი უცარი ცვლილებების აღიარებამდე. ენა, რომელიც ნელა, თანდათანობით ვითარდება, ყოველ მომენტში წარმოადგენს იმას, რაც წინათ იყო და აგრეთვე კიდევ რაღაცას, რომელიც მას დაემატა. ამავე დროს ყოველ მომენტში მას რაღაც ჩამოკლებული აქვს ძველთან შედარებით. ეს თანდათან ცვლილება არასოდეს არაა იმ ოდენობისა, რომ ენა ერთბაშად აიყვანოს ახალ, თვისებრივად განსხვავებულ საფეხურზე. ამის გამო, ენის განვითარებაში თვისებრივი განსხვავების შენიშვნა შეიძლება მხოლოდ ერთმანეთისაგან საუკუნეებით დაშორებულ უკიდურეს წერტილებს შორის. მაგრამ როდესაც, ვთქვათ, X საუკუნის ძეგლის ენისაგან სავსებით განსხვავებულ ენაზე დაწერილი ძეგლი გვაქვს უკვე XI საუკუნეში, უნდა ვიფიქროთ, რომ აქ უშუალო, სწორხაზობრივ განვითარებასთან არა გვაქვს საქმე, რომ განვითარების პროცესში რაღაც ფაქტორია ჩარეული. ასეთი ფაქტორები ხალხის ისტორიაშია საძებარი. სომხური ენის მიმართ კი ეს ფაქტორი იყო სამწერლო ენის ფუძე-დიალექტის შეცვლა XI საუკუნიდან. ეს კი თავის მხრივ შეპირობებული იყო სომეხი ხალხის პოლიტიკური გათიშვითა და დაქუცმაცებით. დედა-სამშობლოს მო-

წყვეტილმა სომხებმა, რომელთაც ცალკე სახელმწიფო დააარსეს ხმელთაშუა ზღვის სანაპიროზე, კილიკიაში, თავიანთ მწერლობას საფუძვლად დაუდეს კილიკიის სომხური დიალექტი. სახელმწიფოს ამ დაშლამ ხელი შეუწყო სამშობლოში დარჩენილი სომხების დასუსტებასაც და მწერლობა მთლიანად გადავიდა დიალექტებზე. ამრიგად, სამწერლო ენა, რომელიც გამოიყენებოდა XII—XIX საუკუნეებში, არ იყო ერთი მთლიანი ენა. ეს იყო სხვადასხვა დიალექტზე დაფუძნებული მწერლობა. რაც შეპირობებული იყო იმით, რომ სომეხი ხალხი აღარ წარმოადგენდა ერთს პოლიტიკურ მთელს, ისინი გაფანტულნი იყვნენ დედაქალაქის სხვადასხვა კუთხეში. ასეთს ვითარებაში ცალკეულ დიალექტებზე მწერლობის გაჩენა შეპირობებული იყო იმით, რომ სომეხ ხალხს ქველის-ქველი მწერლობა გააჩნდა. ეს რომ არ ყოფილიყო, სხვადასხვა ქვეყანაში თავშეფარებული პატარ-პატარა ჯგუფები სომეხი ხალხისა, ამ მოთხოვნის დასაკმაყოფილებლად სხვადასხვა ხალხის მწერლობას გამოიყენებდნენ (ზოგჯერ ასეც ხდებოდა). მაშასადამე, ქველი სომხური სამწერლო ენის გავლენა სომხური ენის განვითარებაზე ფაქტია.

სამშალა სომხური ენა ვერ მიიჩნევა ქველი სომხურის უშუალო გაგრძელებად იმ მიზეზითაც, რომ არც ერთი დიალექტი, რომელიც კი გამოიყენებოდა მწერლობაში ამ დროს, არა ჩანს პირდაპირი მემკვიდრე იმავე დიალექტისა, რომელიც ქველ სომხურ ენას დაედო საფუძვლად. რაკი ქველი სამწერლო ენის გავლენა დიალექტებზე შედარებით სუსტი იყო. ეს დიალექტები, რომელთაც, უპირველია, გააჩნდათ თავიანთი გრამატიკული წყობა და ძირითადი ლექსიკური ფონდი, ვითარდებოდნენ თავიანთი შინაგანი კანონების მიხედვით. ამრიგად, XII და შემდგომი საუკუნეების დიალექტები წარმოადგენენ უწინარეს თავისთავის განვითარების შედეგს და არა მხოლოდ ქველი სომხური ენის განვითარების სურათს. ქველი სომხური ენა, რომელიც შედარებით ნორმალურად ვითარდებოდა XI საუკუნემდე და ამის გამო ახერხებდა დიალექტებზე მაღლა მდგარიყო, ეს დიალექტები დამორჩილებული ჰყოლოდა, XI საუკუნიდან, დედა-სამშობლოში სომხეთის სახელმწიფოს საბოლოო დაშლის შედეგად, ვეღარ ახდენს ასეთ ძლიერ გავლენას დიალექტებზე და დასაბამი ეძლევა დიალექტურ მწერლობას.

ამის გამო, თუ სამშალ სომხურ ენაში ვგულისხმობთ მხოლოდ კილიკიის დიალექტის ბაზაზე შექმნილ სამწერლო ენას, უმჯობესია მას კილიკიის სომხური ეწოდოს, როგორც უწოდებს ზოგიერთი მეცნიერი (ყარსტი, მენიე), ხოლო თუ აქ იგულისხმება მთლიან-

ნად XII—XIV საუკუნეების მწერლობა, მაშინ უნდა გვახსოვდეს, რომ იგი არ იყო ერთიანი ენა და არ წარმოადგენდა ძველი სომხურის უშუალო გაგრძელება-განვითარებას.

XIX საუკუნეში, როდესაც მიმდინარეობდა სომეხი ხალხის ერად ჩამოყალიბების პროცესი, სომეხი ხალხის ძირითადი ნაწილი თავმოყრილი იყო ისტორიულად ჩამოყალიბებულ თავის ძირითად ტერიტორიაზე. ეს ტერიტორია (ხალხი, ცხადია) გაყოფილი იყო ორად. ერთი — აღმოსავლეთის ნაწილი — მოქცეული იყო რუსეთის იმპერიის ფარგლებში, მეორე — დასავლეთის ნაწილი — თურქეთის ეკირა. სომეხი ხალხის მესამე ნაწილი თავშეფარებული იყო სხვადასხვა ქვეყანაში დედამიწის ყოველ კუთხეში, მათ შორის რუსეთისა და თურქეთის სხვადასხვა ადგილებში, განსაკუთრებით დიდ ქალაქებში. ყველგან, სადაც სომხობა ცხოვრობდა, საგრძნობ ძალას წარმოადგენდა მისი ბურჟუაზია. ხშირად უფრო ძლიერს. ეიდრე მასპინძელი ხალხის ბურჟუაზია, როგორც, მაგალითად, თბილისში, კონსტანტინოპოლში და სხვაგან. ამიტომ თითქმის ყველგან ასეთ ადგილებში არსებობდა სომხური კულტურის ცენტრი. აღსანიშნავია, რომ ამ მხრივ გამოჩაყლისს ჰქმნიდა თვით სომხეთი, რომლის ძირითად ტერიტორიაზე ოქტომბრის სოციალისტურ რევოლუციამდე არსად არ არსებულა კულტურის ცოტად თუ ბევრად მნიშვნელოვანი ცენტრი, რომელსაც შესძლებოდა მეტოქეობა სომხური კულტურის სხვაგან არსებულ ცენტრებთან. ასეთმა ვითარებამ გამოიწვია ის, რომ მწერლობა ინერციით განაგრძობდა XII საუკუნიდან დაწყებულ ტრადიციას: მწერლობა იქმნებოდა სხვადასხვა დიალექტზე. ამათგან განსაკუთრებით დაწინაურდა კონსტანტინოპოლის სომხური დიალექტი, რომლის ბაზაზე შეიქმნა საკმაოდ მდიდარი ლიტერატურა და XIX ს-ის მეორე ნახევრისათვის უკვე ამაღლდა მის ირგვლივ შემოკრებილ დიალექტებზედაც (4ე ჯგუფის დიალექტებზე). მაგრამ თურქეთის სოციალურ-ეკონომიური და კულტურული ჩამორჩენილობის გამო თურქეთის ფარგლებში მოქცეული სომხები არამც თუ დამოუკიდებლობის მოპოვებისა და ეროვნული განვითარების პერსპექტივის წინაშე იდგნენ, არამედ მათ თავს დასტრიალებდათ ფიზიკური განადგურების საფრთხე.

ასევე დაწინაურდა თბილისის სომხური დიალექტიც. რომელმაც სომხურ მწერლობას მისცა შესანიშნავი მწერლები — ს ა ი ა თ ო ვ ა და გ. ს უ ნ დ უ კ ი ა ნ ც ი. გამოჩნდნენ სხვა დიალექტებიც. მაგრამ ყველა ამ დიალექტს ერთი უადრესად მნიშვნელოვანი დაბრკოლება ელოდებოდა, რომ ეროვნულ ენას საფუძვლად დასდე-

ბოდა: არც ერთი მათგანი სომხეთის ძირითად ტერიტორიაზე არ იმყოფებოდა. „ლიტერატურა გადახვეწილთა ხელში იყო, ენა კი სამშობლოში“ — შენიშნავდა დიდი პოეტი ჰოვანეს თუმანიანი. სომხური ეროვნული ენა უნდა შექმნილიყო რომელიმე ისეთი დიალექტის ბაზაზე, რომელიც სომხეთის ძირითად ტერიტორიაზე არსებობდა. მხოლოდ ასეთი დიალექტის ბაზაზე შექმნილი მწერლობა მოახერხებდა მის ირგვლივ თანდათანობით შემოეყრება დიალექტები და ამალეებულები მათზე. და ერევანი თუმცა ვერ შეედრებოდა სომხეთის გარეშე არსებულ სომხური კულტურის რომელიმე ცენტრს, მაგრამ დიდი ოქტომბრის რევოლუციამდე იგი მაინც წარმოადგენდა ეკონომიურ და პოლიტიკურ ცენტრს მთელი აღმოსავლეთი სომხეთისათვის. ამან განსაზღვრა ის, რომ ერევნის კილო დაედო საფუძვლად სომხურ ეროვნულ ენას. ხოლო პირველი მწერალი, რომელმაც ერევნის კილოზე დაყრდნობით შექმნა შესანიშნავი მხატვრული ნაწარმოებები, ხატურ აბოვიანი, საყოველთაოდ აღიარებულ იქნა სომხური ეროვნული ენის ფუძემდებლად. და ეს იმის მიუხედავად, რომ ენათმეცნიერები (პროფ. ჰ. აქარიანი, პროფ. გ. სევაკი) დამარწმუნებლად ამტკიცებენ — ხ. აბოვიანის გამოჩენამდე მასზე უფრო გამართული ლიტერატურული ენით სხვები წერდნენ.

დიალექტური მწერლობანი (გარდა კ.-პოლის სომხური დიალექტის ბაზაზე წარმოშობილი მწერლობისა), რომელიც უფრო ადრე გამოვიდნენ ასპარეზზე, ვიდრე ერევნის კილო, თანდათანობით დაკნინდნენ, გადაგვარდნენ და გაითქვიფნენ ერევნის კილოს ბაზაზე წარმოშობილ ერთიან სომხურ სალიტერატურო ენაში, რომელიც დღეს ასე სწრაფად ვითარდება და სპობს ყოველგვარ დიალექტურ მიჯნებს. ამჟამად ამ ენაზე ვითარდება შინაარსით სოციალისტური და ფორმით ნაციონალური სომხური კულტურა.

მაგრამ სომხური ეროვნული ენა ყალიბდებოდა XIX საუკუნეში არა მარტო დიალექტების ურთიერთქიდილში. მას სამკვდრო-სასიცოცხლო ბრძოლა ჰქონდა გამართული ქველ სომხურ სალიტერატურო ენასთანაც. ამ საკითხზე, სამწუხაროდ, აქ ვერ შევჩერდებით, მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ ქველმა სომხურმა სალიტერატურო ენამ მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა ახალი სომხური სალიტერატურო ენის ჩამოყალიბებასა და დახვეწაში. ახალი ენობრივი ფორმები თუ გამოთქმები მხოლოდ იმის შემდეგ მკვიდრდებოდა ენაში, როდესაც მისი ავკარგიანობა ქველთან მიმართებაში შემოწმდებოდა;

მწერლობის მრავალსაუკუნოვან ტრადიციებს ყოველთვის ანგარიში ეწეოდა ახალი ნორმების დადგენისას.

ერთი შენიშვნაც: ერეკნის დიალექტი უთუოდ არაა იმ დიალექტის პირდაპირი გაგრძელება, რომელიც ძველ სომხურ ენას დაედო საფუძვლად, მაგრამ თანამედროვე სომხური დიალექტებიდან იგი მაინც უფრო ახლოს დგას ძველი სომხურის ფუძე-დიალექტთან, ვიდრე რომელიმე სხვა.

სომხური ენის განვითარების ამ მოკლე ისტორიას სანამ შევაჯამებდეთ, იმასაც აღვნიშნავთ, რომ ძველი სომხური ენა საკმაოდ კარგად არის შესწავლილი. არსებობს როგორც გრამატიკები, ისე ცალკეული მონოგრაფიული გამოკვლევები თუ სტატიები. ბლომად მოიპოვება ისინი სომხურ ენასა და უცხოურ ენებზეც. ძველი სომხური ენის შესწავლით ევროპელ მეცნიერთა დაინტერესება კი იმითაა გაპირობებული, რომ ძველ სომხურ ენაზე არსებობს უძველესი და მდიდარი ლიტერატურა, სადაც უხვად მოიპოვება ისტორიული ცნობები არა მარტო თვით სომხეთისა და სომხების, არამედ მის მეზობელ ქვეყანათა (და ბევრ არამეზობელ ხალხთა) შესახებ. მეორე მხრით, ეს დაინტერესება გამოწვეულია იმით, რომ ისტორიულ-შედარებითი ენათმეცნიერების ჩამოყალიბებისთანავე დამტკიცებულ იქნა, რომ სომხურიც ინდო-ევროპული ენების ოჯახს განეკუთვნება. ამის გამო ძველი სომხური ენის ცოდნა სავალდებულოდ იქცა ყველასათვის, ვინც ენათმეცნიერებაში, აღმოსავლეთის ისტორიასა თუ ფილოლოგიაში მუშაობდა. ძველი სომხური ენის შესწავლით ეს დაინტერესება დღემდე გრძელდება უცხოეთში. ამით აიხსნება, რომ სომეხი ხალხის კულტურას ასე კარგად იცნობენ უცხოელებიც.

ამრიგად: სომხურში მწერლობა შეიქმნა IV—V საუკუნეებში. ის ენობრივი ნორმები, რომელიც ამ ენას ჰქონდა, ცოცხლობდა XI საუკუნემდე. ამის შემდეგ, XIX ს-ის პირველი ნახევრის მიწურულამდე, ეს ენა ხელოვნურად განაგრძობს არსებობას მწერლობაში, სალაპარაკოდ კი სხვადასხვა დიალექტი გამოიყენებოდა, რადგან სომეხი ხალხი XI ს-ის შემდეგ უკვე აღარ წარმოადგენდა ერთ პოლიტიკურ მთელს, დაქუცმაცებული იყო, ხოლო ძველი სომხური ენა — გაუგებარი. მწერლობაში საჭიროებისდა მიხედვით გამოიყენებოდა აგრეთვე დიალექტები. ამიტომ ძველი სომხური მწერლობის გვერდით XII ს-დან უკვე დიალექტური მწერლობებიცაა. ამ დიალექტურ მწერლობათაგან XII—XIV საუკუნეებში განსაკუთრებით დაწინაურებულია კილიკიის სომხური დიალექტი. XIX ს-ში სომეხი

ხალხის ერად ჩამოყალიბების პროცესს თან ახლავს სომხური ეროვნული ენის ჩამოყალიბების პროცესიც. ახალ სომხურ სალიტერატურო ენას საფუძვლად ერევის დიალექტი დაედო.

2-ეული ეს პროცესი სომხური ენის განვითარებისა სომეხი ხალხის ერთიანი სალიტერატურო ენიდან (გრამბარიდან) ერთიან ეროვნულ სომხურ ენამდე (აშხარაბარამდე), როგორც ვხედავთ, შეპირობებულა სომეხი ხალხის ისტორიით. ზიგზაგები სომხური ენის განვითარებაში გაპირობებულა სომეხი ხალხის ისტორიის ზიგზაგებით.

4. სომხური ენის დიალექტები. 1-თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ ძველი სომხური სამწერლო ენა (გრამბარი) შედარებით ადრე მოსწყდა ცოცხალ სალაპარაკო ენას და სომეხი ხალხის თავზე გადავლილი ისტორიული ქართველების წყალობით სომხეთის სხვადასხვა კუთხეებს შორის პოლიტიკური და განსაკუთრებით ეკონომიური კავშირი საუკუნეების მანძილზე მოშლილი იყო, უცნაურად აღარ მოგვეჩვენება, რომ ამ რიცხობრივად პატარა ხალხის ენა ათეულობით დიალექტს ითვლის, თანაც ეს დიალექტები მეტის-მეტად დაშორებულა ერთმანეთისაგანაც და სალიტერატურო ენისაგანაც. \სხვადასხვა რომ არაფერი ვიცოდეთ სომეხი ხალხის ისტორიის შესახებ, თვითონ ეს ფაქტი თვალსაჩინოდ მიუთითებს, რომ საუკუნეების მანძილზე ამ დიალექტობრივს კოლექტივებს შორის ეკონომიური და პოლიტიკური ურთიერთობა დარღვეული იყო.

მიუხედავად იმისა, რომ საგრძნობი მუშაობაა ჩატარებული სომხური ენის დიალექტების შესწავლის საქმეში, განსაკუთრებით საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ, ეს დიალექტები ჯერ კიდევ სათანადოდ შესწავლილი არაა. იმის მიხედვით კი, რაც ჯერჯერობით ვიცით ამ დიალექტების შესახებ, მათი რიცხვი 51-მდე აღწევს. მოსალოდნელია ახალი დიალექტების აღმოჩენაც.

სომხური ენის დიალექტების მეცნიერული კლასიფიკაცია პირველად პ. აკარიანმა მოგვცა. მან მორფოლოგიური ნიშნის მიხედვით (როგორ აწარმოებს ესა თუ ის დიალექტი აწმყოს ფორმას) დააჯგუფა ეს დიალექტები და მიიღო სამი ჯგუფი: *ილ*, *კლ* და *ქლ* ჯგუფები.

პირველი (*ილ*) ჯგუფის კილოები აწმყოს აწარმოებენ *ილ* დაბოლოებიან ზმნური წარმონაქმნითა (თემით) და დამხმარე ზმნით, ასე: *ფრეს იწერა*, *კარგალ იკითხვა*; ამათგან აწმყო I პ. *ფრილ ხმ*, *კარგილ ხმ*; შდრ. ძველი სომხური: *ფრხმ იწერ*, *კარგამ იკითხლობ*.

ამ ჩგუფს განეკუთვნება ერევნის კილოც, რომელიც ახალ სალიტერატურო ენას დაედო საფუძვლად. ასე რომ ზემოთ მოტანილი აწმყოს ფორმები ერევნის კილოდან ახალი სალიტერატურო სომხური ენის ფორმებიცაა (აქ არ ვეხებით ჩგუფში მოქცეულ დიალექტებს შორის არსებულ განსხვავებებს. ეს განსხვავებანი საგრძნობია, მაგრამ პრინციპი ფორმათა წარმოებისა ერთნაირია).

3. ა ქ ა რ ი ა ნ ი ს კლასიფიკაციით ამ ჩგუფში შედის შვიდი წევრი: ერევნის, თბილისის, ყარაბაღის, შემახის, ასტრახანის, აქულისის და ჯულას სომხური დიალექტები.

4. ჩგუფის კილოები აწმყოს აწარმოებენ ძველი სომხურისებურად აგებულ აწმყოს ფორმებზე 4. ნაწილაკის დართვით (ეს ნაწილაკი სხუდასხვა კილოში საკმაოდ განსხვავებულია და ერთვის ზმნის ფორმებს — ზოგ კილოში წინიდან, ზოგან მომდევნოდ, გვხვდება წინაც და მომდევნოდაც ერთსა და იმავე დროს); მაგ., კ.-პოლის კილოს მიხედვით: *ფე ფრქმ* < ძვ. სომხ. *ფრქმ* „ვეწერ“; *ფე ფარქამ* < ძვ. სომხ. *ყარყამ* „ვეკითხულობ“; ქამშენურის მიხედვით: *კერქამ* *ფილ* < ძვ. სომხ. *ფრქმ* „ვეწერ“, *ფაქქამ* *ფილ* < ძვ. სომხ. *ყარყამ* „ვეკითხულობ“.

იმავე კლასიფიკაციით ამ ჩგუფში შედის 21 წევრი: ვანის, მუშის, კარინის (არზრუმის), ხარბერდ-ერზნკასი, ტიგრანაკერტის, მაღათიის, სირიის, კილიკიის, აენის, სეზასტიის, არაბკირის, შაპინგარაპისარის, ედოკიის, ნიკომიდიის, ზმეღურნიის, როდოსტოსი, კ.-პოლის, სუჩავასი (არტიალის), ყირიმის (ნორ-ნახიჩევანის), ტრაპიზონის და ქამშენის.

მესამე (5) ჩგუფის კილოები აწმყოს აწარმოებენ საწყისის ფორმითა და დამხმარე ზმნით; მაგ., (მარაღას კილოს მიხედვით) *აერქქამ* < ძვ. სომხ. *არქამ* „ველესავე“; *ათილქქამ* < ძვ. სომხ. *გიილქამ* „ვეკანკალებ“.

ამ ჩგუფში შედის იმავე კლასიფიკაციით ართვინის, ხოის (6) და მარაღას კილოები.

1939 წელს ა. ლ ა რ ი ბ ი ა ნ მ ა აღმოაჩინა მთელი ჩგუფი სომხური ენის დიალექტებისა. საკლასიფიკაციოდ იგივე ნიშანი აიღო და ამ ახალ ჩგუფს უწოდა „ჩგუფის კილოები“. ეს კილოები აწმყოს აწარმოებენ — დაბოლოებიანი მიმღებობითა და დამხმარე ზმნით: *ფერქქამ* < ძვ. სომხ. *ფრქმ* „ვეწერ“, *ყარქქამ* < ძვ. სომხ. *ყარყამ* „ვეკითხულობ“.

ახალი მასალების მოპოვების შედეგად ა. ლ ა რ ი ბ ი ა ნ მ ა ა რ თ-
ვინის დიალექტი, რომლიდანაც ეს მაგალითებია მოტანილი და რო-
მელიც ჰ. ა ჰ ა რ ი ა ნ ის კლასიფიკაციით ზღ ჩგუფში შედიოდა,
„ ჩგუფში გადმოიტანა და გვერდით ამოუყენა მანამდე უცნობ სხვა
ხუთ კილოს. ესენია: შალახის, კარქვენის (კარქვეანი), მელრის, ჰად-
რუთის და ურშიის კილოები. მანვე შეცვალა სახელწოდება მესამე
ჩგუფისა: ზღ ჩგუფის ნაცვლად ლ ჩგუფი უწოდა. ამ ჩგუფში ორი
წევრი-ლა დარჩა — მარალასი და ხოის (შოი) კილოები.

1941 წელს ა. ლ ა რ ი ბ ი ა ნ მ ა გამოსცა „სომხური დიალექტო-
ლოგიის მიმოხილვა“. გარდა ზემოაღნიშნული ცვლილებებისა იქ
მოცემულია სომხური ენის დიალექტების ფონეტიკური კლასიფი-
კაციაც. საკვებით გადამუშავებული სახით ეგვევ შრომა გამოიცა
1953 წელსაც. აქ უკვე შექამებულია მთელი წარსული მუშაობა
სომხურ დიალექტოლოგიაში და ახალი მასალების მოპოვების სა-
ფუძველზე შეტანილია მთელი რიგი ცვლილებანი. თუ ჰ. ა ჰ ა რ ი
ა ნ ს თავის დიალექტოლოგიაში მხოლოდ 31 დიალექტის შესახებ
ჰქონდა მოცემული ცნობები და ეს დიალექტები სამ ჩგუფად იყო
დაყოფილი, აქ ავტორი 51 სომხური დიალექტის შესახებ ლაპარა-
კობს და ამ დიალექტებს ყოფს რვა ჩგუფად, — ასე:

1) ლღ ჩგუფის კილოები 7 წევრით 2) ლ ჩგუფის კილოები 8
წევრით, 3) ლ ჩგუფის კილოები ორი წევრით, 4) ლღ ჩგუფის კი-
ლოები 24 წევრით, 5) ლა ჩგუფის კილოები 5 წევრით, 6) ლა-
ჩგუფის კილოები ორი წევრით, 7) გრამბარისებური წარმოების მქო-
ნე ერთი დიალექტი და 8) ორი ჩგუფთაშორისი დიალექტი. 1

დიალექტების ამ კლასიფიკაციას საფუძვლად უდევს იგივე პრინ-
ციპი, რომელიც ჰ. ა ჰ ა რ ი ა ნ მ ა გამოიყენა.

ამავე შრომაში მოცემულია სომხური ენის დიალექტების კლასი-
ფიკაცია ფონეტიკური ნიშნის მიხედვით (ეს ამ შრომის წინა გამო-
ცემაშიც იყო). საფუძვლად აღებულია ხშულ თანხმოვანთა ცვლი-
ლება ძველ სომხურთან მიმართებით. ამ კლასიფიკაციის მიხედ-
ვით ასეთი სურათი წარმოგვიდგება.

ძველი სომხურის ხშულთა სისტემა იგულისხმება ისეთივე, რო-
გორც ქართულს ჰქონდა და აქვს: *ჩ, ყ, ჭ; ჳ, ჴ, ჰ; ჳ, ო, ზ; ჴ, ჳ; ჳ, ჴ, ჳ.*

სომხური ენის დიალექტებში ეს სისტემა ნაირ-ნაირადაა შეცვ-
ლილი. მომხდარია ე. წ. ხშულთა გადაწევა. ავტორი პირველ გადა-

წევას (*აიიჯჩხ სიიჯაჯარძ*) უწოდებს მელერების გამკვეთრებას; მეორე გადაწევა (*ბრკიორიჯ თხიჯაჯარძ*) — ამის საწინააღმდეგო მოვლენას, ე. ი. მკვეთრების გამმელერებას, და აქვე ათავსებს მელერების „ფშვინვიერ მელერებად“ იკცევას; ხოლო გადაწევა-შენაცვლებას (*თხიჯაჯარძ — თხიჯაჟიჩიოიშქიონს*) უწოდებს მოვლენას, რომლის დროსაც მელერი მკვეთრდება ან ფშვინვიერდება, ხოლო მკვეთრი მელერდება. ამის მიხედვით სომხური ენის დიალექტებს ავტორი ასე აჯგუფებს.

I. თანხმოვანთა სისტემის პირველი გადაწევა: $p > \varphi$, $q > k$, $r > \theta$ და სხვ. კილოებს, რომელთაც ეს მოვლენა ახასიათებს, ხშულთა წყვილულუბრივი სისტემა აქვთ: $\varphi - \psi$, $k - p$, $\theta - \beta$ და სხვ. აკლიათ მელერები. აქ შემოდის: ასტრახანის, შემახის, ყარაბაღის, ჰადრუთის, ქეივან-შალახის, მარალასი, ურმიის, ხოის და ვანის დიალექტები (სულ 9). მაგალითი: $pkpax > \varphi k pax$ „პირი“, $qior < \theta ior$ „წყალი“ და სხვ.

II. თანხმოვანთა სისტემის მეორე გადაწევა: $\varphi > p$, $k > q$, $\theta > r$ და სხვ. აქ მკვეთრი მელერდება, ხოლო მელერები შეიძლება დარჩნენ უცვლელად, შეიძლება იქნენ „ფშვინვიერ მელერებად“ ან გარკვეულ შემთხვევებში შეიცვალონ, სხვა შემთხვევაში კი უცვლელად დარჩნენ. ამის გამო აქ სამი ქვე-ჯგუფი გამოიყოფა:

ა. თანხმოვანთა მკვეთრუქონელი წყვილულუბრივი სისტემის მქონე კილოები: $p - \psi$, $q - p$, $r - \beta$ და სხვ. აკლიათ მკვეთრები, რადგან: $\varphi > p$, $k > q$, $\theta > r$ და სხვ. აქ შემოდის: კონსტანტინოპოლის, ევლოკიის, ნორ-ნახიჩევანის, ტრაპიზონის და მარაშის დიალექტები. მაგალითი: $kxpakior > \varphi k p a q i o r$ „საქმელი“, $\varphi x s x > p x s x$ „ღვინო“ და სხვ.

ბ. თანხმოვანთა მკვეთრუქონელი სამეულუბრივი სისტემის მქონე კილოები. აქ მკვეთრი მელერდება — $\varphi > p$, $k > q$, $\theta > r$ და სხვ. ხოლო მელერი „ფშვინვიერ მელერად“ იკცევა: $p > p'$, $q > q'$, $r > r'$, $\beta > \beta'$, $\varphi > \varphi'$: $kxpakior > \varphi k p a q i o r$, $qior > q'ior$, $\varphi i o n s < \varphi' i o n s$, $pkpax > p'k p ax$, $\varphi x s x > \varphi' x s x$. ამის გამო გვაქვს: p , p' , ψ ; q , q' , p ; r , r' , β (მკვეთრები აკლია). ავტორის მიხედვით, აქ შემოდის „ჰამშენის“, სირიის, აენის, შაპინ-გარაპისარის, ხარბერდ-ერზენჯასი, სუჩავასი (არტიალის) და სებასტიის სომხური დიალექტები.

* ჰამშენურის მიმართ, ა. ლარიზიანის ეს ცნობა ზუსტი არაა.

გ. თანხმოვანთა ოთხეულებრივი სისტემის მქონე დიალექტები. აქ მელერები უცვლელად რჩება *ს*-ს შემდეგ, ხოლო სიტყვის თავში „ფშინიერი მელერად“ იქცევა, მკვეთრი უცვლელად რჩება სიტყვის თავში, მაგრამ მელერდება სხვა პოზიციაში; ამიტომ: *ს* (<*ს*), *ს* (<*ს*, *ს*), *ს* (<*ს*, *ს*); *ფ* (<*ფ*), *ფ* (<*ფ*, *ფ*), *ფ* (<*ფ*, *ფ*), *ფ* და სხვ. მაგ., *სსრას* > *ს'სრას*, *აააკსსრით* > *აააფსსრით*, *სსრასსსრით* > *სსრასფსრით*. ამ ჯგუფს განეკუთვნება მუშის, ოზმის, არარატისა და ნორ-ჯულას დიალექტები.

III. თანხმოვანთა სისტემის გადაწვევა-შენაცვლება. ამ ჯგუფში მელერი მკვეთრდება ან ფშინიერიდება, ხოლო მკვეთრი მელერდება. ამიტომ ესეც ქვე-ჯგუფებადაა დაყოფილი:

ა. მკვეთრქონელი წყვილულებრივი სისტემის მქონე კილოების ჯგუფი, სადაც მელერი ფშინიერიდება, ხოლო მკვეთრი მელერდება; ამიტომ: *ს* (<*ს*)—*ფ* (<*ს*, *ფ*); *ფ* (<*ს*)—*ს* (<*ფ*, *ს*) და სხვ. მაგ.: (*სსრას* > *ფსრას*, *ფისის* > *სისი*, *სსრასსსრით* > *ფსრასფსრით*).

ამ ჯგუფს ეკუთვნის: ტიგრანაკერტის, მალათიის, როდოსტოსი, ნიკომიდიისა და ორდუს სომხური დიალექტები (ამასვე განეკუთვნება გამოთქმით — და არა მწერლობით — ე. წ. დასავლური სომხური სამწერლო ენა).

ბ. საშუალოსომხურისებური თანხმოვანთა სისტემის მქონე კილოები (საშუალო სომხურში აქ ავტორი კილიკიის სომხურ მწერლობას გულისხმობს), სადაც მკვეთრები მელერდება და პირიქით, მელერები მკვეთრდება; ამიტომ სისტემა ისევე ძველსომხურისებური რჩება, სამეულებრივი, მაგრამ შეცვლით—ძველი სომხურის მელერს აქ მკვეთრი შეესატყვისება და პირიქით. ამრიგად, აქ გვაქვს *ს* (<*ს*), *ს* (<*ს*), *ფ*; *ფ* (<*ს*), *ს* (<*ფ*), *ს* და სხვ. მაგ.: *სსრას* > *სსრას*, *ფსსს* > *სსსს*, *სსრასსსრით* > *სსრასფსრით*...

ამ ჯგუფს განეკუთვნება: ზეითუნის, ჰაქუნის, სვედიასი (სვედია). ბეილანის და ქესაბის სომხური დიალექტები.

IV. დიალექტები, რომლებიც სიტყვის თავში ხშულებს უცვლელად ტოვებენ, ე. ი. არ განსხვავდებიან ძველი სომხურისაგან. ამ ჯგუფში შემოდის: ყარადალის, ღეზმარის, მელრის. კარკევენის (ყარკევენი), ართვინის, დიადინის, მოკსის, ამასიის, აქულისის, თბილისის და არეშ-ჰავარჩის სომხური დიალექტები. აქვე შემოდის ახალი სომხური ლიტერატურული მეტყველება.

უნდა აღინიშნოს, რომ ხშულთა ზემოაღნიშნული ცვლილებანი უპირატესად სიტყვის თავში ხდება და ეხება განსაკუთრებით სომ-

ხური ენის ძირითადი ლექსიკური ფონდის სიტყვებს ან ადრე ნასესხებ სიტყვებს.

უნდა შეინიშნოს მეორეც: თითქმის ყველა დიალექტში (ავტორის აზრით, გამონაკლისია აქულისის და ნაწილობრივ მეღრისა და კარქვენის დიალექტები) მეღრები სიტყვის შიგნი ფშვინვიერდებიან, ხოლო მკვეთრები ნაზალების შემდეგ მეღერდებიან. ეს ეხება ახალ სომხურ სალიტერატურო მეტყველებასაც: მაგ., ძვ. სომხ. *Քաղապուր* «გვირგვინოსანი, მეფე» — გამოითქმის *Քաղապուր*, თუმცა იწერება *Քաղապուր*; *գրաբար* «სამწერლო ენა» (იგულისხმება უპირატესად ძვ. სომხური) ახლაც ასევე იწერება, გამოითქმის კი *գրապար* და სხვ.

ზემოთ მოტანილი დაჩვენება დიალექტებისა დადგენილია ძველ სომხურთან მიმართებით. ჩვეულებრივი მოსმენისას კი ხშულთა ცვლილების მთელი ეს ნაირობა აღიქმება როგორც მეღრის გამკვეთრება. გაფშვინვიერება ან მკვეთრის გამეღერება.

ირკვევა ისიც, რომ ბგერათა ეს ცვლილებანი ახალი წარმოშობის არაა. ამ მოვლენაზე მითითება გვხვდება ჭერ კიდევ VIII ს-ში (სტეფანე სივნიელი).

სომხური ენის დიალექტების ზემომოტანილ ფონეტიკურ კლასიფიკაციაში, ჩვენი აზრით, ჭერ კიდევ ბევრი რამ დასაზუსტებელია. პროფ. პ. აქარიანი, ფონეტიკურ კლასიფიკაციას არ იზიარებდა.

საქ. სსრ ტერიტორიაზე თითქმის ყველა ჭგუფის სომხური დიალექტი მოიპოვება. ამ დიალექტების სისტემატური შესწავლა მხოლოდ დიდი სამამულო ომის დამთავრების შემდეგ დაიწყო — ჩვენს უნივერსიტეტში მომუშავე არმენისტების ძალებით. შესწავლილია რამდენიმე დიალექტი მონოგრაფიულად (სამწუხაროდ, გამოუქვეყნებელია!). მაგრამ ჭერ კიდევ ბევრი რამაა გასაკეთებელი ამ მხრივ.

5. **სომხური ენის შესწავლის ისტორიიდან.** სომხური გრამატიკული მწერლობის ძეგლები VII ს-დანაა ცნობილი. VII—VIII სს. უთარგმნიათ დიონისე თრაკიელის ცნობილი „გრამატიკული ხელოვნება“. გაჩნდნენ ამ ბერძნული გრამატიკის სომეხი ვანმმართველნი, მაგრამ ამ თარგმანსა და ვანმართვებებს უშუალოდ სომხური ენის შესწავლასთან ძალიან უმნიშვნელო კავშირი აქვს. უფრო მნიშვნელოვანია სომხური სალიტერატურო ენის შესასწავლად მათი პრაქტიკული. ლიტერატურული მოღვაწეობა. შეიქმნა ელინოფილური მთელი სკოლა, რომლის წარმომადგენლები თარგმანებს ასრულებდნენ პირდაპირ მონურად. რომ პეტად დაეცვათ თარგმანის სიზუსტე,

მათ სომხური ენის გრამატიკულ წყობაში შეიტანეს მთელი რიგი ცვლილებები: მაგ., ბერძნულის მსგავსად შემოიღეს გრამატიკული სქესის კატეგორია, მრჩობლობითი რიცხვის კატეგორია, შექმნეს პრევერბები, სიტყვათწარმოების ახალი ხერხები და ბოლოს მთელი რიგი ახალი, ხელოვნური სიტყვები. შექმნეს რა ასეთი ხელოვნური ფორმები ბერძნულის ზუსტად გადმოღების მიზნით, შემდეგ ეს ფორმები გადაიტანეს ორიგინალურ მწერლობაშიც. ცხადია, ყველა ეს ხელოვნური ფორმა აღარ შერჩა ქველ სომხურ სამწერლო ენას თავისი ხანგრძლივი არსებობის მანძილზე, მაგრამ მათგან ბევრი რამ საბოლოოდ დამკვიდრდა სომხურ სამწერლო ენაში; მაგ., პრევერბების ნაწილი და ახალშექმნილი სიტყვების ნაწილი.

VII—VIII საუკუნეების სომეხ გრამატიკოსებად ითვლებიან: დავით ფილოსოფოსი, უსახელო კომენტატორი, მოსე ქერდოლი და სტეფანე სივნიელი.

ამათ შემდეგ XV ს-მდე სომხურ მწერლობაში გრამატიკოსები არ ჩა: ან.

XV ს-დან ხელახლა ჩნდება ამ დარგის ლიტერატურა სომხურ ენაზედაც და მომდევნო საუკუნეებში თანდათან მდიდრდება. იგი განსაკუთრებით ინტენსიური ხდება მხითარისტების მოღვაწეობის დაწყების შემდეგ, მაგრამ აქ ამ ლიტერატურის მიმოხილვა შორს წაგვიყვანდა. ყველაფერი ეს იყო ენის შესწავლისათვის აუცილებელი მასალების თავმოყრა. აქ კი გვაინტერესებს, როგორ ყალიბდებოდა სომხური ენის შესახებ გარკვეული შეხედულებები ამ მასალების შესწავლის საფუძველზე. ასეთი საქმიანობაც საკმაოდ ადრე იწყება ევროპაში.

ევროპელი სწავლულნი სომხურ ენას გაეცნენ კილიკიიდან ევროპის ქვეყნებში გადახვეწილი სომხების წყალობით. უფრო გვიან ამ საქმეში დიდი დამსახურება მიუძღვით მხითარისტებს.

პირველნი, რომელთაც სცადეს სომხური ენის შედარება სხვა ენებთან, იყვნენ იტალიელი თეზეუს ამბროსიუსი (Theseus A., 1469—1540) და ნორმანდიელი პოსტელუსი (Postellus G., 1510—1581). ეს შედარება ეყრდნობოდა „დედა“ და „მამა“ სიტყვებს. ამ შედარების ღირსებას დღევანდელი თვალსაზრისით ნათელყოფს მართო შედარებული ენების დასახელება — ებრაული, ქალდეური, სირიული, სამარული, არაბული, ეთიოპური, ბერძნული, ქართული, სერბიული, დალმატიური, სომხური და ლათინური —

და მათ მიერ მიღებული დასკვნა: პირველი ენა ებრაულია, რომლი-
საგანაც წარმოშობილა სხვა ენები.

ამასვე იმეორებდნენ მათი მომდევნო მეცნიერებიც (ბიბლი-
ანდერი, გესნერი). თუმცა ისინი თანდათან ზრდიდნენ შესა-
დარებელი სიტყვების მარაგს (შესადარებლად რიცხვითი სახელე-
ბიც გამოიყენეს).

მომდევნო ხანებში ზედიზედ ქვეყნდება სომხური ენის გრამატი-
კები და ლექსიკონები ევროპაში. მათგან განსაკუთრებით აღსანიშ-
ნავია ეგვიპტოლოგი ანდრიას აკოლუთოს (1654—1707).
მან გამოაქვეყნა ბიბლიის სომხური თარგმანის ნაწყვეტი და კომენ-
ტარიებში აზრი გამოთქვა, რომ სომხური ენა ეგვიპტურთანაა კავ-
შირში. ეს მოსაზრება მაშინაც არაყის გაუზიარებია. მაგრამ მეტად
მნიშვნელოვანი საქმე იყო ბიბლიის სომხური ტექსტის (თუნდაც ნა-
წყვეტის) გაცნობა ევროპელთათვის.

წინამორბედ არმენისტა მოღვაწეობა შეაჯამა გერმანელმა მეც-
ნიერმა შროდერმა (Schroder J. J., 1680—1756) თავის
„არამენთა განძში“. ამ შრომაში ეთნოგრაფიულ, ისტორიულ და
სხვა საყურადღებო მასალებთან ერთად იძლევა მაშინდელი სალაპა-
რაკო სომხურის გრამატიკას და ამთავრებს საკმაოდ სრული ლექსი-
კონით. მეტად საგულისხმოა მისი მოსაზრებაც სომხურის შესახებ:
სომხური ერთი უძველესი ენათაგანია და ახლოს დგას მეზობელი
ტომების ენებთანო.

საყურადღებოა შროდერის თანამედროვე ფრანგი ორიენტალის-
ტის მატურინოს ლაკროზის (1661—1739) მოღვაწეობაც.
თავისი წერილების სამტომეულში შრავალგან ეხება არმენისტიკის
საკითხებს და ზოგიერთი საგულისხმო მოსაზრებაც აქვს გამოთქმუ-
ლი. მან პირველმა დასვა საკითხი სომხურისა და მიდიურის (სპარ-
სულის) ნათესაობის შესახებ.

ადელუნგმა (1732—1806) და შემდეგ ფატერმა (1771—
1826) გამოთქვეს მოსაზრება, რომ სომხური დამოუკიდებლად
მდგომი ენაა, მას არც ერთ ენასთან არა აქვს კავშირიო.

ამ საკითხის გადაწყვეტას დიდი ბიძგი მისცა ისტორიულ-შედა-
რებითი ენათმეცნიერების შექმნამ, რაც XIX ს-ის დასაწყისშივე
მოხდა. ფ. ბოპისა და ი. გრიმის (ამ მეცნიერების შექმ-
ნელნი) ორი თანამედროვე და გამგრძელებელი ფ. ვინლიშმანი
(1811—1861) და პ. პეტერმანი (1800—1876) პირველი არმე-
ნისტები იყვნენ, რომელთაც მეცნიერულად დაასაბუთეს თავიანთი
მოსაზრებანი. პირველმა (ვინლიშმანმა) გამოაქვეყნა 1835 წ.

შრომა „სომხურის ადგილი არიულ ენებში“, ხოლო მეორემ 1837 წ. „სომხური ენის გრამატიკა“. ორივე მეცნიერი ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად ამტკიცებდა, რომ სომხური ინდო-ევროპული ენების ოჯახის წევრია და ამ ოჯახში იგი ყველაზე ახლო არიულ ენებთანაა. ამ ორი შრომიდან განსაკუთრებით მაღალი შეფასება მიიღო პეტერმანის გამოკვლევა. ამის შემდეგ იყო, რომ თვით ფ. ბოპიც დაინტერესდა სომხური ენით, შეისწავლა იგი და თავისი „შედარებითი გრამატიკის“ მეორე გამოცემაში სომხურიც შეუდარა სხვა ინდო-ევროპულ ენებს. მან გაიზიარა პეტერმანის მოსაზრებანი.

ამის შემდეგ კიდევ უფრო ღრმავდება სომხური ენის შესწავლა. საკმაოდ გახდა საკითხი: ინდო-ევროპული ენების რომელ ჯგუფს ეკუთვნის სომხური ენა. დელაგარდი და ფრ. მიულერი სომხურს მიაკუთვნებდნენ ინდო-ევროპული ენების არიულ ჯგუფს, მაგრამ ყველაზე ახლოს ზენდურთან და ძველ სპარსულთან აყენებდნენ. ამავე ჯგუფში აერთიანებდნენ ისინი ავღანურს, თანამედროვე სპარსულსა და ქურთულს. 2413 სომხური სიტყვის ანალიზის საფუძველზე გამოკვავდა დელაგარდს ასეთი დასკვნა და დასძენდა: სომხურში უცნობი ენებიდან შესული სიტყვები და ფორმებიც არისო (წერილების კრებული — „სომხური შტუდიები“, რომელშიც დელაგარდმა ეს მოსაზრება წამოაყენა, გამოქვეყნდა 1877 წ.).

1897 წ. პ. პუბშმანმა გამოაქვეყნა თავისი „სომხური გრამატიკა“ (1 ნაწილი. ეტიმოლოგია), სადაც შეაჯამა წინამორბედი არმენისტების მუშაობა და გამოთქვა მოსაზრება, რომ სომხური ენა წარმოადგენს ინდო-ევროპულ ენათა ოჯახის დამოუკიდებელ წევრს, იგი დგას სლავურ-ბალტიურსა და ირანულ ენებს შუა და უფრო უახლოვდება ევროპულ ჯგუფს. ვიდრე აზიურს.

ასე ჩაბარდა არმენისტიკა მეოცე საუკუნეს. სომხური ენისთვის მკვიდრი ადგილის დაქვანა ინდო-ევროპულ ენათა ოჯახში გაკირდა, თუმცა მისი ინდო-ევროპულობა შედარებით ადვილად დამტკიცდა და ეს იმიტომ. რომ, ა. მ. ვიეს სიტყვით რომ ვთქვათ, „მანძილი ინდო-გერმანულ ენებსა და სომხურს შორის ძალიან დიდია“ (მეიე, გრამ., § 7). არა მარტო სიტყვების (ლექსიკის) საგრძნობი ნაწილი დარჩა ინდო-ევროპულ ენებთან შედარების გარეშე, არამედ, იმავე მეიეს მითითებით, მთელი რიგი გრამატიკული ფორმებისაც აუხსნელი აღმოჩნდა.

არმენისტიკა ვითარდებოდა რუსეთშიც. აქ მოღვაწეობდნენ: მ. ე შ ი ნ ი, ჯ. პ ა ტ კ ა ნ ი ა ნ ი, ა. ტ ო მ ს ო ნ ი, ლ. მ ს ე რ ი ა ნ ც ი და სხვ., მაგრამ ესენი უმთავრესად ისტორია-ფილოლოგიის საკითხებს ამუშავებდნენ (ნ. მ ა რ ი ს შესახებ იხ. ქვემოთ).

უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებამდე ყველგან წარმოებდა არმენისტიკის საკითხებზე მუშაობა. გარდა თვითონ სომხეთისა. საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ კი მთელი ამ მუშაობის ცენტრი თვით სომხეთში იქნა გადატანილი. კოლოსალურია საბჭოთა არმენისტების მიღწევები. მაგრამ ეს სხვა თემაა. აქ მოკლედ შევნიშნავთ მხოლოდ: საბჭოთა არმენისტებმა დასვეს საკითხი სომხურისა და წინა აზიის ძველი ხალხების ენათა ურთიერთობისა და შესრულდა ისეთი ფუნდამენტალური შრომები, როგორიცაა პრ. ა ჯ ა რ ი ა ნ ი ს „ეტიმოლოგიური ლექსიკონი“. მისივე „საკუთარ სახელთა ლექსიკონი“, ს. მ ა ლ ხ ა ს ი ა ნ ი ს „განმარტებითი ლექსიკონი“, გ. ლ ა ფ ა ნ ც ი ა ნ ი ს შრომები და სხვ.

ივ. ჭავჭავაძის მეთაურობით ქართველი ახალგაზრდობის მცირე ჯგუფმა თბილისის უნივერსიტეტი რომ დააარსა, მის სასწავლო გეგმაში იმთავითვე შეიტანა არმენოლოგიური დისციპლინებიც: ძვ. სომხური ენა (ასწავლიდა ა. შანიძე), ახალი სომხური ენა (ასწავლიდა დ. ყიფშიძე), სომხური საისტორიო მწერლობა (ასწავლიდა ივ. ჭავჭავაძე). ამის შემდეგ ჩვენში თანდათანობით ღრმავდება არმენოლოგიური საკითხების კვლევა. ამ კვლევას უფრო ქართული და სომხური კულტურის ურთიერთმიმართების გარკვევა აინტერესებს, რაც გარდა წმინდა თეორიული მეცნიერული მიზნებისა, ამ ხალხებს შორის მეგობრობის განმტკიცების კეთილშობილურ საქმეს ემსახურება. ზემოაღნიშნულთ გარდა ამ უბანზე დიდი წარმატებით მუშაობდნენ ლ. მელიქსეთ-ბეგი, ილ. აბულაძე და გ. ჩუბინაშვილი.

6. 6. შარის შეხედულებანი სომხურ ენაზე. ნ. მ ა რ ი ს მრავალრიცხოვან ნაშრომთაგან თითქმის ვერც ერთს ვერ ნახავთ, სადაც სომხური ენის შესახებ, გაკვირვებით თუ ვრცლად, რაიმე მოსაზრება არ იყოს წამოყენებული. ეს მოსაზრებანი ძალიან ხშირად ერთმანეთის საწინააღმდეგოა. აქ უადგილოც იქნებოდა და ზედმეტაც ყველა ამ მოსაზრებათა შეფასება მოგვეცა, რადგან ყველა მისი ცალკეული შეცდომა მისივე მცდარი თვალსაზრისიდან ამოდის. ამიტომ აქ იკმარება მისი თვალსაზრისის მცდარობაზე შეეჩერებულებით. მაგრამ აქაც გარკვეულ ფარგლებში მოთავსებას ვამჩნობინებთ, რათა არ გავშორდეთ სახელმძღვანელოს ფარგლებს. შეეჩერდებით მხო-

ლოდ ნ. მარხის აღრიხდელ, სპეციალურად ძველი სომხური ენის შესახებ დაწერილ შრომაზე (Грамматика древнеармянского языка. Этимология, СПб, 1903 г.). ასე ვამჯობინებთ იმიტომ, რომ, ჯერ ერთი, ის ნ. მარხის მოღვაწეობის ე. წ. პირველ პერიოდს განეკუთვნება, და მეორე — მხოლოდ ამ შრომაში ეხება სპეციალურად ძველ სომხურ ენას, რაც ჩვენთვის ამჟამად უფრო საინტერესოა. ნ. მარხის აღრიხდელ შრომას თუ რატომ ვაძლევეთ უპირატესობას, ეს ნათელი გახდება ქვემოთ.

საქმე ისაა, რომ თვით ნ. მარხი და მერე მისი მიმდევრები „ენის ახალი მოძღვრების“ შექმნას მიაწერდნენ ნ. მარხის მოღვაწეობის მეორე პერიოდს, რაც თითქოს მოხდა ნ. მარხის შეხედულებათათვის მარქსიზმის მიყენებით. ამიტომ ნ. მარხის მოღვაწეობის პირველ პერიოდს არ თვლიდნენ იმდენად მნიშვნელოვნად. მაგრამ როდესაც „ენის ახალი მოძღვრება“ გაანადგურეს, ნ. მარხის მოწაფეებმა სცადეს მისი მოღვაწეობის პირველი პერიოდის წინ წამოწევა: ნ. მარხის აღრიხდელი შრომები სავესებით მისაღებიაო. საქმის ნამდვილი ვითარება რომ ასეთი არაა, ამის ნათელყოფა შეიძლება ნ. მარხის „ძველი სომხური ენის გრამატიკის“ ზოგადი განხილვითაც. ნ. მარხის მცდარი თეორიის დასაბამი მის აღრიხდელ შრომებშივეა მოცემული. და მართლაც, თუ აღრე მისი ცალკეული შეხედულებანი მკვლევარის უპრეტენზიო (ან ნაკლებ პრეტენზიული) დებულებები იყო. შემდეგ იგი გაეხვია „მწყობრი თეორიის“ სამოსელში და უკვე სავესებით მიუღებელი გახდა. დაეუბრუნდეთ ჩვენს საკითხს.

ნ. მარხი მეცნიერებაში შემოვიდა მცდარი დებულებით: ქართული ენა სემიტური ენების (ყერძოდ, არაბულის) მონათესავეაო. იმ თავითვე ეპყით შეხედეს ამ დებულებას, მაგრამ იმის მაგიერ, რომ უკუეგლო მცდარი დებულება, გადაჭარბებული თავმოყვარეობისა თუ ახირებული ტემპერამენტის წყალობით, ამჯობინა მცდარი დებულებიდან მცდარ პოზიციანზედაც გადასულიყო და ამით კიდევ უფრო გაემრავლებინა შეცდომები. მან მიზნად დაისახა, რაღაც უნდა დაჭლოდა, დაემტკიცებინა ეს თავისი, ჯერ კიდევ II კურსის სტუდენტის მიერ წამოყენებული დებულება. ამან განსაზღვრა იმთავითვე მისი ტენდენციური დამოკიდებულება ფაქტებისადმი. მისი მოღვაწეობის პირველ პერიოდშივე იგი მისთვის საკირო ენობრივ მონაცემებს ხშირად აღადგენდა ნებისმიერად (წინდასმული ვარსკვლავით), თუ მისთვის გამოსადეგი ენობრივი ფაქტი რეალურად არ არსებობდა. შემდეგ კი მსჯელობდა და დასვენა გამოპყავდა

(მისი მოღვაწეობის პირველ პერიოდს ეს უპირატესობა ჰქონდა!) ამ აზრსებული, მის მიერ აღდგენილი ფაქტების ანალიზის მიხედვით. ასე „აღმოაჩინა“ მან ქართულში არაბულის მსგავსი სამთანხმონიანი ძირებიცა და სქესის აღმნიშვნელი აფიქსებიც.

ამავე დროს ნ. მ ა რ ი ინტენსიურად მუშაობდა სომხურ ფილოლოგიაშიც. მას, როგორც ქართულის კარგ მცოდნეს, უთუოდ უნდა შეენიშნა, რომ სომხურ ენაში ბევრი რამ, რაც ინდოევროპულ ენებთან შედარებით ვერ იხსნება, შეიძლება აიხსნას ქართულთან შედარებით. ეს — მისი დამსახურებაა. მაგრამ აქედან ის ისევ სემიტური ენებისაკენ მიისწრაფოდა. აი, როგორ წარმოგვიდგენს ამას თვითონვე „ძველი სომხური ენის გრამატიკაში“: „სომხურში ინდო-ევროპულ ფენასთან განუყრელად შერწყმულია ნალექი რომელიცა უცნობი ლინგვისტური ოჯახისა. ამ უცნობი ოდენობის ფიზიონომია თანდათანობით მოიხაზა ჩემს წინაშე, როდესაც ვმუშაობდი დამეღვინა გენეტიკური ნათესაობა ქართულისა სემიტურთან. ფაქტებმა დიდი ხანია მაიძულეს მეცნო, რომ ქართული ენა მონათესავეა სემიტურის, თუმცა ის არაა ისე ახლოს მასთან, როგორც სემიტური [ენები] ერთმანეთთან. მეორე მხრით, ჩემთვის ნათელი გახდა, რომ თავისი ბუნების ზოგიერთი არსებითი მხარით სომხური ენა ქართულთან ნათესაობაშია“ (გვ. XXXI).

ამრიგად, ნ. მ ა რ ი ა უკვე გააბა კავშირი სემიტურ-ქართულ — ინდო-ევროპულ ენებს შორის. კიდევ ერთი ნაბიჯი და იგი უნდა მისულყო ყველა სისტემის ენების ნათესაობასთან. და აკი მივიდა! აი, საიდან გაიზარდა ნ. მ ა რ ი ს „ერთიანი გლოტოგონიური პროცესი“ და არა მარქსიზმის ღრმად შესწავლიდან, როგორც თვითონ და მისი ზემდეერები გვიხატავენ.

მაგრამ მარტო ესეც არაა. ნ. მ ა რ ი ს აღრიხდელ ნაწერებშივე შეინიშნება ერთგვარი ჩანასახები ენის ზედნაშენურობისა და აქედან ენის კლასობრიობის თეორიისა, რომელიც მისი „მოდლების“ ქვაკუთხედად იქცა შემდგომ. აი, ერთი ადგილი ამის საილუსტრაციოდ იმავე შრომიდან (ბუნდოვნების თავიდან ასაცილებლად ამ ადგილს რუსულადვე მოვიტანთ): „В первый период он (ე. ი. ძვ. სომხ. სალიტ. ენა), по всей вероятности, находился в особо тесной близости к одному из современных живых наречий. Но сомнительно, чтобы даже тогда (ე. ი. მწერლობის წარმოშობის ხანაში!) древнеармянский книжный язык был тождественен с простым наречием в его первобытном состоянии. Намечаются факты

(ეს ფაქტები არასოდეს არ უჩვენებია ნ. მარს!) в пользу того, что он раньше служил орудием живого общения, выработавшимся в политически господствовавшей области культурною, изысканною речью армянского двора, жрецов и язычески образованного сословия нахараров, местных владетелей Армении“ (გვ. XLVIII).

არაა ძნელი მისახვედრი, რომ აქედან პირდაპირი გზა მიიმართება ნ. მარსის ცნობილ ყალბ დებულებამდე იმის შესახებ, რომ „ქართული ფეოდალური ენა (გულისხმობდა ქველ ქართულ სამწერლო ენას!) უფრო ახლო დგას სისტემით სომხურ ფეოდალურ ენასთან, ვიდრე თვითელი მათგანი თავისი მშობლიური ქვეყნის ხალხურ ენასთან“. ეს დებულება კი 1932 წელს წამოაყენა.

აღარ გამოვეუდგებით სხვა უფრო წერილმან საკითხებს. ამაზედაც იმიტომ შევჩერდით, რომ ნ. მარსისათვის ეს ზოგადი თვალსაზრისი მაშინაც არ იყო უბრალო ფრაზები. ამ თვალსაზრისიდან ამოსული იძლეოდა იგი მაშინაც ამა თუ იმ ენობრივი მოვლენის კვალიფიკაციას.

ნ. მარსის „ძვ. სომხური ენის გრამატიკა“ აღწერითი გრამატიკაა. მაშასადამე, აქ არ იყო მოსალოდნელი თეორიული ხასიათის შეცდომები, მაგრამ იგი საკმაოდ შეიცავს ენობრივ მოვლენათა ისეთ ახსნა-განმარტებებს, რომელთა უკრიტიკოდ გაზიარებას შეეძლო არსებითი ხასიათის შეცდომებამდე მივეყვანეთ.

ზემოაღნიშნულიდან იმ დასკვნის გამოტანა შეიძლება, რომ ნ. მარსის შეცდომები მისი მოღვაწეობის მხოლოდ მეორე პეროდს არ ეკუთვნის. ამ პერიოდში ეს შეხედულებანი განსაკუთრებით მიუღებელი გახდნენ თანდათანობით დაგროვილი შეცდომების ერთ „თეორიაში“ თავმოყრის გამო და იმიტომ, რომ მისმა ავტორმა და მიმდევრებმა ეს შეცდომები ენის (და სხვა რამეებისაც) კვლევას ქვაკუთხედად დაუდეს, ამავე დროს შეეცადნენ ნამდვილი მეცნიერული კვლევის ჩახშობას. მაშასადამე, სრულიადაც არ შეიძლება მთლიანად ნდობით მოვეყიდოთ ნ. მარსის ადრინდელ შრომებს. მათი გამოყენება შეიძლება მხოლოდ კრიტიკულად. და მაინც ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ ნ. მარსი იყო პირველი მეცნიერი, რომელმაც მეცნიერულად დაასაბუთა სომხურის ქართულ და ქართველურ ენებთან ენობრივი შეხვედრის ფაქტები. ეს შეხვედრები კი იმდენი აღმოჩნდა, რომ როგორც კი თვალი გადაავლო მათ, უყოყმანოდ აღიარა ამ ენების ურთიერთგავლენა. მან გამოამუშეურა ბევრი სიტყვა, რომელიც ან საერთო წყაროდან მოდის

ორივე ენაში, ან ერთი ენიდან მეორეს უსესხნია. უფრო საგულ-
ლისხმო ისაა, რომ გრამატიკულ წყობაშიც შენიშნა ქართულისა
და სომხურის საერთო მომენტები. ამ მხრივ ნ. მარის მთელი
შემოქმედება უხვ მასალას იძლევა.

7. ქართულია და სომხურის ურთიერთმიმართების შესახებ. რო-
გორც ზემოთ ვნახეთ (§ 5), სომხურს ენათა ინდო-ევროპულ ოჯახს
განუკუთვნებენ. მაგრამ საკმაოდ ბევრი რამ აღმოჩნდა სომხურში
ისეთი, რომელთა ახსნა ინდო-ევროპულ ენებთან შედარებით ვერ
მოხერხდა. თვით პრ. აჭარიანის ეტიმოლოგიური ლექსიკონის
მიხედვით 10996 სომხური ძირიდან მხოლოდ 713 ძირია საერთო
ინდო-ევროპული ენების ძირებთან. ასევე ფიქრობენ მთელი რიგი
აფიქსის შესახებაც. ამის შემდეგ თავისთავად ისმის კითხვა: რას
წარმოადგენს ეს აუხსნელი ელემენტები სომხურში? უწინარეს,
ცხადია, იგი სომეხი ხალხის შემოქმედების ნაყოფია, სომხური ენის
თავისი შინაგანი კანონების მიხედვით განვითარების შედეგია: ამავე
დროს იგი შედეგია სომეხი ხალხის სხვა მეზობელ ხალხებთან შეხ-
ვედრისა. სომეხი ხალხის ისტორიის გათვალისწინება თავისთავად
გასაგებს ხდის ამას. სომხეთის ტერიტორიაზე ინდო-ევროპული მო-
დგმის ხალხს მერმინდელ მოსულად ვივარაუდებთ თუ ადგილობრივ
მკვიდრად (როგორც ზოგიერთი ფიქრობს) — ერთი ცხადია: ამ ტე-
რიტორიაზე წინათ არსებობდა სახელმწიფოები და ცხოვრობდნენ
ხალხები (თუ ტომები), რომელთაც ქართველ ხალხთან (და საერ-
თოდ კავკასიელ ხალხებთან) გარკვეული კავშირი ჰქონდათ, რო-
გორც ფიქრობენ მკვლევარნი. თუ ასეა, ცხადია, სომეხი ხალხი, რო-
გორც ეთნიკური ერთეული, უთუოდ შეიცავს ამ ხალხების და ტო-
მების მინარევს. ამ მინარევს კი თავისი წვლილი უნდა შეეტანა
ახალ ოჯახში. ეს ეკვს გარეშეა. მაშასადამე, სომხურში ინდო-ევრო-
პულ ენებთან შედარებით აუხსნელთაგან ბევრი რამ შეიძლება აიხ-
სნას ქართველურსა და კავკასიურ ენობრივ სამყაროსთან შედარე-
ბით.

ამ მხრივ განსაკუთრებით საყურადღებოა საშუალო და ახალი
სომხური ენები დიალექტებითურთ, რომელთაც რამდენადაც უფრო
ღრმად ვსწავლობთ, იმდენად მეტად ვრწმუნდებით, რომ სომხურ
ენას ბევრი ისეთი თვისება შეუძენია, რაც ქართულ-ქართველური
ენების თვისებას გვაგონებს და რასაც ძველ სომხურში ადგილი არ
ჰქონდა. ამან ათქმევინა ი. კარსტს — სომხური ენის დიალექტები
ინდო-ევროპული წარმოშობისა არ არიანო.

ქართული და სომხური ენების ურთიერთმიმართების შესწავლის

საჭიროებას აღრევეუ გრძნობდნენ ენათმეცნიერები, მაგრამ, სამწუხაროდ, არც ერთი არმენისტი, გარდა ნ. მარისა, ქართულ ენას სათანადოდ არ იცნობდა. ნ. მარმა და შემდეგ ბევრმა სხვაამაც (უმეტესად არა მარის მიმდევრებმა) ასეთი შედარების შესაძლებლობა ხელშესახები გახადეს. მაგრამ სათანადო ყვლევას ჭერ კიდეე არ მისცემია სისტემატური, გეგმიანი ხასიათი.

ამრიგად, ასეთი მინარევის არსებობა სომხურ ენაში ამჟამად აშკარა ფაქტია. მაგრამ ფაქტი ერთია და მისი შეფასება და აქედან დასკვნის გამოტანა მეორე. ფაქტი შეიძლება შეფასდეს სხვადასხვაგვარად, იმის მიხედვით, თუ რა თვალსაზრისზე დგას შემფასებელი. როგორ უნდა შევაფასოთ ეს მინარევი სომხურ ენაში?

ნ. მარის მიხედვით, როგორც ცნობილია. ამ მინარევემა სომხური ენა აქცია რაღაც საშუალოდ, კავკასიურსა (შემდეგ იაფეტურსა) და ინდოევროპულ (შემდეგ პრომეთეიდულ) ენებს შორის მდგომ ენად. შეიძლება ასე გავიგოთ ეს „შერევა“ ენებისა? ცხადია, არ შეიძლება. სომხური იყო ინდო-ევროპული ენა და დარჩა იმადვე. ეს მინარევი? ამჟამად იგიც სომხურის, ინდო-ევროპული ენის საკუთრებაა, რომელიც მან დასძლია, შეითვისა, შეისისხლბორცა. თავის ენობრივ ქურაში გაატარა და ამით კი არ გალარიბდა, არამედ გამდიდრდა.

არის თუ არა საჭირო და საინტერესო გამოკვლევა და შესწავლა იმისა, თუ რა და როგორ შეითვისა ერთმა ენამ მეორისაგან? რასაკვირველია, საჭიროა ამის შესწავლა თვით ამ ხალხთა ისტორიის ბნელი ადგილების გასანათებლადაც, ამ ენათა განვითარების შინაგანი კანონების დასადგენადაც და საერთოდ ზოგადი ენათმეცნიერების თვალსაზრისითაც.

გარდა ამისა ქართველი და სომეხი ხალხების მრავალსაუუუნოვანი მეგობრობის გზაზე ადგილი ჰქონდა აგრეთვე წმინდა ლიტერატურული ხასიათის დასესხებებსაც. ესენი, ცხადია, გაცილებით ადვილად მისაგნები და გამოსაყოფია, მაგრამ მაინც უაღრესად საჭირო და საინტერესოც.

აქ შეიძლებოდა მრავალი საილუსტრაციო მასალით დაგვედასტურებინა ქართულ-სომხური ენობრივი ურთიერთობა, მაგრამ ეს ამ შრომის მიზანს შორდება.

8. ძველი სომხური ხალიტერატურო ენის შეხწავლის მნიშვნელობა. ძველ სომხურ ენაზე შექმნილია უმდიდრესი მწერლობა. ამ მწერლობას 1600 წლის ისტორია აქვს. ისტორიის ამ გრძელ მონაკვეთზე სომხურ მწერლობას ძველი მსოფლიოს სხვადასხვა კულტუ-

რებთან ჰქონდა შეხვედრები; მაგ., ასურულთან, ბერძნულთან, ქართულთან, სლავურთან და სხვ. ძველ სომხურ ენაზე არსებულ ხელნაწერთა საერთო რიცხვი 25000 ცალამდე აღწევს (რაც გადაურჩა ისტორიულ ქართველებს). ამჟამად მათი საგრძნობი ნაწილი თვემოყრილია სომხეთის სსრ სიძველეთსაცავებში, დანარჩენი კი გაბნეულია მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყანაში. აქ წარმოდგენილია არა მარტო ორიგინალური თხზულებები, არამედ თარგმანებიც. ამთგან ზოგიერთი ისეთი თარგმანია სომხურში შემორჩენილი, რომლის დედანი დაკარგულად ითვლება. ამის გამო სომხურ თარგმანს დედნის მნიშვნელობა ენიჭება. ამრიგად, ძველი სომხური სამწერლო ენის შესწავლას მსოფლიო კულტურის ისტორიის შესწავლაშიც კი გარკვეული წვლილის შეტანა შეუძლია.

განსაკუთრებით საგრძნობია ეს ურთიერთობა ძველ ქართულ და სომხურ კულტურას შორის. საქართველოს ისტორიის მთელი რიგი ეპოქების (განსაკუთრებით XIII—XVI საუკუნეებისა) შედარებით სრული სურათის აღდგენა სომხური წყაროების მოუშველებლად წარმოუდგენელია. ამის შემდეგ თუ გავითვალისწინებთ თვით ქართული და სომხური ენების ურთიერთმიმართებას (§ 7), თავისთავად ცხადი გახდება უდიდესი მნიშვნელობა ძველი სომხური სამწერლო ენის შესწავლისა კერძოდ ქართველოლოგიისათვის.

მ. ამ წიგნის აგებულების შესახებ. ა. გ რ ა მ ა ტ ი კ ი ს ა თ ვ ი ს. აქ წარმოდგენილია ძველი სომხური სამწერლო ენის აღწერითი გრამატიკა. მისი შედგენა გამოწვეულია თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის მოთხოვნისა. ეს სამეცნიერო დისციპლინა ამ უნივერსიტეტში ისწავლება მისი (უნივერსიტეტის) დაარსებიდანვე. ამიტომაც სათანადო სახელმძღვანელოს შედგენის ცდები წინათაც იყო. ჯერ ლ. მ ე ლ ი ქ ს ე თ-ბ ე გ მ ა გამოსცა „ძველი სომხური ქრესტომატია ლექსიკონითურთ. ნაკვეთი I. ქრესტომატია“, თბილისი, 1920 წ. მეორედაც იმავე ავტორმა გამოსცა ხელნაწერის უფლებით ლითოგრაფიულად „ძველი სომხური ელემენტარული გრამატიკის შესწავლისათვის დამხმარე ზოგიერთი ძირითადი ტაბულები და სქემები“, თბილისი, 1926 წ. მესამედაც იმავე ავტორმა ისევ ლითოგრაფიულად და ხელნაწერის უფლებით გამოსცა „ძველი სალიტერატურო სომხური ენის გრამატიკის სქემა“, თბილისი, 1934 წ. მეოთხედ ილ. ა ბ უ ლ ა ძ ე მ გამოსცა 1935 წ. „ძველი სომხური ქრესტომატია“, რომელსაც ახლავს კარგად შედგენილი სომხურ-ქართული ლექსიკონი და ბრუნება-უღლების პარადიგმები.

1955 წელს გამოვიდა ჩვენი წიგნის პირველი გამოცემა. მეორე

გამოცემაში საგრძნობლად შევავსეთ გრამატიკა. ხოლო შესავალი შევასწორეთ. ქრესტომათია და ლექსიკონი კი თითქმის უცვლელად დაეტოვეთ, რათა მეტისმეტად არ გაზრდილიყო წიგნის მოცულობა.

ეს შრომა წარმოადგენს აღწერას ძველი სომხური სამწერლო ენის გრამატიკული წყობისას. ყველა სხვა ამ ხასიათის გრამატიკაც, ძველი სომხური სამწერლო ენის შესახებ დაწერილი, ბუნებრივია, ამასვე წარმოადგენს. ამიტომ, ცხადია, აქაც იმ საყთხებზეა ლაპარაკი, რაზედაც სხვა ანალოგიურ გრამატიკებში, აქაც იგივე ენობრივი ფაქტებია განხილული, რაც სხვა მსგავს გრამატიკებში. ამის მიუხედავად. ეს სახელმძღვანელო არ წარმოადგენს არც კომპილაციას, არც რომელიმე არსებული ძველი სომხური ენის გრამატიკის პირდაპირ გამეორებას: უწინარეს — იმიტომ, რომ ფაქტის შემჩნევით არ ამოიწურება მისი შესწავლა. მთავარია მისი დაფასება გარკვეული თვალსაზრისით; მეორე — იმიტომ, რომ აქ მასალებიც თავისებურადაა შერჩეული და მათი განლაგებაც თავისებურია: მესამეც — იმიტომ, რომ აქ ქართული მომხმარებელია მხედველობაში მიღებული. თუმცა ყოველგან თავს ვიკავებთ ცალკე აღვხიზნოთ ამა თუ იმ ენობრივი მოვლენის ქართულთან მიმართება (ეს სპეციალური კვლევის ფარგლებში შედის და სახელმძღვანელოს ზედმეტად დატვირთავდა).

გრამატიკული მოვლენების დასახასიათებლად მოტანილი საილუსტრაციო მასალა თითქმის მთლიანად თანდართული ქრესტომათიიდანაა მოტანილი. ამ მაგალითებს ჩვეულებრივ იქვე ახლავთ მითითება ქრესტომათიის გვერდსა და სტრიქონზე: პირველი რიცხვი გვერდს აღნიშნავს, შემდეგ კი სტრიქონის აღმნიშვნელი რიცხვი ზის, ასე: 15₂₂ მიუთითებს ქრესტომათიის მე-15 გვ-ზე 23-ე სტრიქონს. როცა აქ დართულ ქრესტომათიაში არ აღმოჩნდებოდა ამა თუ იმ ენობრივი მოვლენის დასახასიათებელი მასალა, მხოლოდ მაშინ მივმართავდით სხვა წყაროს. ეს წყარო უწინარეს ყოვლისა იყო სომეხი ისტორიკოსების ძველი სომხური ტექსტები, რომლებიც აღრევე გვქონდა შერჩეული საქრესტომათიოდ. თუ ჩვენ მიერ დამუშავებულ მასალაში არ აღმოჩნდებოდა ჩვენთვის საჭირო მაგალითი, ამის შემდეგ მივმართავდით უწინარეს რომელიმე გრამატიკას (ზშირად ასეთ შემთხვევაში გამოყენებულია ა. მეიეს და ა. ბაგრატიუნის გრამატიკები, ზოგჯერ ნ. მარისაყ და სხვებიც. ლიტერატურის სია იხილეთ ბოლოს). ასეთი გზით მოპოვებულ მასალას არავითარი მითითება არ ახლავს. ზოგიერთი მაგალითი მოტანილია აგრეთვე ჩვენს მიერ სპეციალურად ამ საქმისათვის დამუშავებული

ტექსტებიდან, განსაკუთრებით ოთხთავიდან. ასეთ საილუსტრაციო მასალასაც ახლავს სათანადო მითითება (შემოკლებათა სია იხ. ბოლოს).

შინც ვერ მოგვიხერხდა, განსაკუთრებით მორფოლოგიის ნაწილში, ყველა საილუსტრაციო მასალაზე მითითება არა მარტო იმიტომ, რომ აქ ამის საჭიროება ნაკლები იყო, არამედ იმიტომაც, რომ საქრესტომათიო მასალა, საიდანაც მოტანილია ილუსტრაციების ძირითადი ნაწილი, შრომის დამთავრების შემდეგ შევკვეცეთ და შეკვეცილი ნაწილიდან მოტანილ მაგალითებს შექანიკურად ჩამოშორდა მითითებაც.

გრამატიკაში გვერდი არ აგვივლია ისეთი მოვლენების დახასიათებისათვის, რომლებსაც „მტკიცე კლასიკური სომხური ენის“ ფაქტებად ჩვეულებრივ არ თვლიან. ეს კი ორი მოსაზრებით გავეყეთთ:

1) ჭერ კიდევ არაა დადგენილი, რა უნდა ჩაითვალოს „მტკიცე კლასიკური“ სომხურის ნორმებად და რა არა. ვფიქრობთ, ვერც მოხერხდება იმის დადგენა, თუ რომელ გარკვეულ ეპოქამდე იხმარებოდა ასეთი და ასეთი ფორმა და რომელი წლიდან დაიწყეს მისი შეცვლა. ენის წელი. თანდათანობითი განვითარების კანონი გამოირიცხავეს ამის ზუსტად დადგენის შესაძლებლობას. ასეთ მტკიცე განსაზღვრათა მოპოვება კიდევ უფრო ძნელი ჩდება სწორედ იმ ეპოქის სომხური ენისათვის. რომელსაც „ძველ კლასიკურ სამსახურს“ უწოდებდნენ და რომელი ეპოქაც აუბრუნე დამთავრდა 460 წელს. არაერთარი წერილობითი საბუთი ამ ეპოქისა და მომდევნო ორი საუკუნის შესახებ მოპოვებული არაა. ამ ეპოქისათვის მიკუთვნებული ძეგლები შემონახულია გვიანდელი გადანაწერებით.

სწორედ ამიტომ. თვით ისეთი ავტოგებიც კი, რომლებიც ცდილობენ „მტკიცე კლასიკური სომხურის“ ნორმებით გამართული ტექსტები მოგვაწოდონ ქრესტომათიებსა თუ სხვა გამოცემებში, იძულებულნი ხდებიან ხელოვნური შესწორებები შეიტანონ ამ ტექსტებში და აღიარონ. რომ ესა და ეს ფორმა სხვა სახითაც იხმარებოდა. და სწორედ ეს სხვა სახეა. რომელიც ჩვენამდე მოღწეულ ძეგლებში ბატონობს. ენის გრამატიკული ფორმების აღწერისას არ შეიძლება ანგარიში გაეწიოს ხელოვნურად დადგენილ ფორმებს და რეალურად არსებულს გვერდი აველოს. ძეგლებით დაუდასტურებელი ფორმების აღდგენა სპეციალური კვლევის საქმეა და ისტორიული გრამატიკის ფარგლებში შედის.

2) თუნდაც მოხერხებულყო ასე მტკიცედ გავემიჯნა ეპოქების მიხედვით ესა თუ ის ენობრივი ფაქტი, ეს შინც ჩვენი მიზნის გა-

რეთ მდებარეობდა. ჩვენი მიზანი იყო ქართული შემსწავლელისათვის შესაძლებლობა მიგვეცა მოხერხებინა არა მარტო ამა თუ იმ ეპოქის ძეგლისა, არამედ საერთოდ ქველ სომხურ ენაზე დაწერილი ძეგლის გაცნობა. ხოლო ეს ენა ზოგჯერ ერთი ნორმის გვერდით მეორესაც გვიჩვენებს. ამიტომ ჩვეულებრივ ყველგან აღვნიშნავთ: ესა და ეს ფორმა ითვლება უფრო ქველ ნორმად, მაგრამ ამის გვერდით გვაქვს ასეთი ფორმებიცო. წინამდებარე გრამატიკა არაა საკმარისად სრული და არ მოხერხდა ყველა წერილმან განსხვავებაზე მიგვეთითებინა, მაგრამ რაც აქაა მოცემული, იმის დაუფლებაც საუსებით შესაძლებელს ხდის ყველა სხვა წერილმან თავისებურებაში თავისით გაერკვიოს შემსწავლელი.

ბ. ქ რ ე ს ტ ო მ ა თ ი ი ს ა თ ე ი ს. აქ დართული ქრესტომათიაც ზემოაღნიშნულ პრინციპებს ეყრდნობა. აქ ტექსტები წარმოდგენილია სავსებით უცვლელად, ყოველგვარი ხელოვნური გამართვის გარეშე, ე. ი. როგორი სახითაც ნამდვილად არსებობს ქველი სომხური სამწერლო ენის ძეგლები ხელნაწერებში, ან ამ ხელნაწერების ჩვეულებრივს, არაკრიტიკულ გამოცემებში. ამრიგად, არავითარი ტექსტოლოგიური მუშაობით არ შემოვზღუდულვართ. ტექსტებში უცვლელად დავტოვეთ აშკარა მცდარნაწერებიც კი. მათ მცდარნაწერობაზე მივუთითეთ ლექსიკონში სათანადო სიტყვასთან. მხოლოდ ორიოდ ნაწყვეტი მოვიტანეთ ისეთი გამოცემებიდან, სადაც გარკვეული შესწორებებია შეტანილი ქველი სომხური ენის ნორმების აღდგენის მიზნით. ჩვენი შესწორებები რამდენადმე შეეხო პუნქტუაციას და ის, კ მხოლოდ არაკრიტიკული გამოცემებიდან მოტანილ ტექსტებში. სხვანაირად პუნქტუაციაც ყველგან უცვლელად დავტოვეთ.

ქრესტომათიაში შეტანილია ნიმუშები ტექსტების კრიტიკული გამოცემებიდანაც და ეს რომ დამწყებთათვის განკუთვნილი გამოცემა არ ყოფილიყო, სამართლიანობა მოითხოვდა მითითებულები ამ ტექსტის სხვადასხვა ხელნაწერთა განსხვავებული წაკითხვები. მაგრამ აქ ასეთი რამ ზედმეტად მივიჩინეთ და გადმოვბეჭდეთ უცვლელად მხოლოდ ძირითადი ტექსტი, ე. ი. ერთ-ერთი ხელნაწერის წაკითხვა.

ამგვარად აგებულ ქრესტომათიას უთუოდ ნაკლად ჩაეთვლება ის, რომ არ ახლავს უფრო გვიანდელი ხანის ნიმუშები. როცა ამ წიგნზე მუშაობა დაიწყო, ყველაზე ადრე ქრესტომათია შევადგინეთ, როგორც ამას საქმე მოითხოვდა, და იქ ასეთი რამ გვკონდა კიდევ, მაგრამ შემდეგ წიგნის მოცულობის შემცირების მიზნით, იგი საგრძნობლად შევკვეცეთ.

ზემოაღნიშნულის მიხედვით ნათელია, რომ აქ დართული ქრესტომათია ტექსტების მეცნიერულად გამოცემის ყოველგვარ პრეტენზიას მოკლებულია. მისი მიზანი წმინდა პრაქტიკულია: დამწვები შემსწავლელი დაეუფლოს ძველი სომხური ენის ძეგლების კითხვას, მოახერხოს ამ ენაზე დაწერილი ძეგლის წაკითხვა და გაგება მაშინაც, როცა მის ხელთ აღმოჩნდება ჩვეულებრივი ტექსტი, ადრინდელი წარმოშობის იქნება იგი თუ გვიანდელის. ტექსტების ხელოვნური გამართვით „მტკიცე კლასიკური“ სომხურის ნორმებში ჩაკეტვა ამ მიზანთან ვერ მიგვიყვანდა. გრამატიკის შესწავლის შემდეგ მომხმარებელი თვითონ მოახერხებს გაარკვიოს — რომელი ფორმა შეიძლება ჩაითვალოს ადრინდელად და რომელი გვიანდელად.

სასურველი იყო ქრესტომათია მოთავსებულიყო გრამატიკის შემდეგ, ლექსიკონის წინ, მაგრამ ტექნიკურმა მიზეზებმა გვაიძულა იგი წინ მოგვეთავსებინა (წყაროების მაჩვენებელი იხ. ბოლოს).

გ. ლ ე ქ ს ი კ ო ნ ი ს ა თ ე ი ს. ლექსიკონი შედგენილია ქრესტომათიისათვის და ითვალისწინებს დამწვებ შემსწავლელს. ამიტომ მასში შეტანილია ყველა სიტყვის ყველა ფორმა, რაც კი გვხვდება ქრესტომათიაში. გრამატიკაში მოტანილი საილუსტრაციო მასალიდან კი შეტანილია მხოლოდ ძირითადი განსამარტებელი ფორმები, რადგან საერთო თარგმანი ტექსტშივეა ჩართული. შეტანილია იქ $\text{ფ-}, \text{-ა}, \text{-და}, \text{-ფ-}$ თანდებულებიანი სიტყვებიცა და მსაზღვრელ ნაწილაკიანი ($\text{-ა}, \text{-ჟ}, \text{-ს}$) სიტყვებიც, რადგან ისინი სიტყვასთან შერწყმულად იწერებიან და დამწვები შემსწავლელი, პირველ ხანებში მაინც, ვერ ახერხებს ასეთი ფორმების დამოუკიდებლად გაანალიზებას. ასეთ სიტყვებს ახლავთ მითითება ქრესტომათიის გვერდსა და სტრიქონზე და შემდეგ ძირითად ფორმაზე. ეს უკანასკნელი მითითება გასაგებს ხდის, რომ ყველა სხვა ელემენტი სიტყვის ძირითადი კუთვნილება არაა.

ლექსიკონში შეტანილ სიტყვას ყველაზე ადრე მისდევს მითითება ქრესტომათიის გვერდსა და სტრიქონზე. თუ იგი მოტანილია უშუალოდ ქრესტომათიიდან; მაგ., *ფსიქი* 54 ჯ აღნიშნავს, რომ ეს სიტყვა ქრესტომათიის 54-ე გვ-ზეა 26-ე სტრიქონში (მარცხნივ გვერდის აღმნიშვნელი რიცხვია, მარჯვნივ — სტრიქონისა). ამ მონაცემს განსამარტებელ ერთეულთან მიკავება სიტყვის აღნაგობაზე მითითება ფრჩხილებში; იქვე მითითებულია პარაგრაფებზე, სადაც სიტყვის ასეთი აღნაგობის შესახებ უფრო დაწვრილებითი ცნობების

მიღება შეუძლია მსურველს. ზოგჯერ პარაგრაფებზე დამატებით მითითებულია სულ ბოლოს, განმარტების შემდეგ ფრჩხილებში: მაგ., *ღსღოს 54₂₈* (<*ღსღ < ღსღილ + ილ 107*, ე) და შემდეგ განმარტება. აქ ისრის თავი მიუთითებს მომდინარეობას სიტყვისას, -*ილ* სიტყვის მაწარმოებელი აფიქსია და ამ აფიქსზე ლაპარაკია 107 პარაგრაფის „ე“ პუნქტში. ეს აფიქსი კი ერთვის *ღსღილ* ზმნის ძირს. აქ *ღსღილ*-ს აჩავეითარი მითითება არ ახლავს. რაც იმას ნიშნავს, რომ ის უთუოდ ცალკე ერთეულადაა შეტანილი ლექსიკონში, თუნდაც თვით *ღსღილ* ან მისი რომელიმე ფორმა არსად არ გვხვდებოდეს ამ წიგნში. სწორედ ამიტომ *ღსღილ*-ს არ ახლავს მითითება იმაზე, თუ საიდან მოხვდა ის ლექსიკონში. ასეთი მითითება არ ახლავთ არც იმ სიტყვებს, რომლებიც ლექსიკონში მოხვდნენ გრამატიკაში საილუსტრაციოდ მოტანილი მასალიდან. თუ სიტყვა შედგენილია ან წარმოებულია, ლექსიკონში ყოველთვის დაშლილია ისინი შემადგენელ ნაწილებად და მითითებულია -- თითოეული შემადგენელი ელემენტი რას წარმოადგენს: მაგ., იგივე *ღსღილ* ლექსიკონში წარმოდგენილია ასე: *ღსღილ* (<*ღ + ზღილ*; 25). შემდეგ ზმნის ძირითადი ფორმები. განმარტება და ბოლოს ფრჩხილებში მითითება იმ პარაგრაფზე ან პარაგრაფებზე, სადაც მოცემულ ელემენტებს უფრო ახლოს გაეცნობა მსურველი. კერძოდ ამ სიტყვასთან მითითებულია 90; 102; 176 პარაგრაფებზე. სადაც დაწვრილებითაა განხილული ღ-ს ფუნქციები, ხოლო „25“. რომელიც უშუალოდ მოსდევს ფრჩხილებში დაშლილ *ღსღილ*-ს, აგრეთვე მიუთითებს ღ-ზე. სადაც მსურველი გაიგებს, რომ გარკვეულ შემთხვევაში ი იყარება და აქაც ერთი ასეთი შემთხვევათაგანი ყოფილა. ამრიგად, ლექსიკონში შეტანილ სიტყვას როცა უშუალოდ მოსდევს რიცხვები, იგი ქრესტომათიის სათანადო გვერდსა და სტრიქონს მიუთითებს; ყველა სხვა რიცხობრივი მითითება ღ-ის მაჩვენებელია. როდესაც რამდენიმე პარაგრაფზეა მითითებული ერთსა და იმავე დროს, ეს რიცხვები ერთმანეთისაგან წერტილმძიმითაა გაყოფილი (99: 111; 185).

ასევე ყველგან დაშლილია რთული სიტყვები: მაგ.: *ქარსკამ* (<*ქარქ + კამ < კამსქ* 22; 103, ა) შემდეგ ძირითადი ფორმები ამ სიტყვისა და ბოლოს განმარტება. აქ მითითებულ 22 ღ-ში მსურველი გაიგებს საიდან მივიღეთ *ქარსკამ*-ში, თუ სიტყვა *ქარქ* +

კამ არის; 103 წ-ის „ა“ პუნქტში კი გაეცნობა ამ ტიპის კომპოზიტების წარმოებას.

ამრიგად, სიტყვა ყოველთვის დაშლილია შემადგენელ ნაწილებად ლექსიკონში. უყურადღებოდაა დატოვებული ზოგიერთი იშვიათად ხმარებული მაწარმოებლები (რომელთა შესახებ გრამატიკაშიც არაფერია თქმული). როგორც, მაგ., *გფხ-სთ*, *ქმ-სთ*, *გყ-ოსთ*, *ჩანგ-ქ-სთ*, *ძილი-ოს-რ-ჯ* და სხვ. ესენი არა მარტო იშვიათნი არიან, არამედ მათი მნიშვნელობაც დაზუსტებას მოითხოვს. ეს გარკვეული კვლევის საქმეა და აღწერითს გრამატიკაში ამას ვერ გამოვედევნებოდით. ასეთ სიტყვებთან ლექსიკონში უბრალოდ მითითებულია იმაზე, თუ საიდანაა წარმოებული, მაგ., *გფხსთ* (<*გფხე* < *გფხ-სთ*); მაწარმოებელსა და მის რაობაზე აღარაფერია თქმული.

ფორმაცვალებად სიტყვათაგან გასამარტავ ერთეულებად აღებულია მათი ქანაწყისი ფორმები (სახელისათვის — სახელობითი, ზმნისათვის — საწყისი). შემდეგ უწინარეს მოცემულია მითითება ქრესტომათიის გვერდსა და სტრიქონზე, თუ სიტყვა ქრესტომათიდანაა (იხ. აქვე ზემოთ), მერე ფრჩხილებში ნაჩვენებია ამ სიტყვის აღნაგობა-წარმომავლობა (იხ. ზემოთ). შემდეგ მიღის გასამარტავი სიტყვის ძირითადი ფორმების ჩვენება სახელებისათვის ასეთი რიგით: პირველად მხ. რ-ის ნათ.-ის ფორმა, შემდეგ მხ. რ-ის მოქმედებითის დაბოლოება (თუ სახელი შერეული ბრუნებისაა); ფუძეცვალებადი ჯგუფის სახელებთან ამის შემდეგ მოღის მრ. რ-ის სახელობითის, შემდეგ ნათ.-ის ფორმები; მაგ. *ხრქჩრ 41₁₃*, *-ქრქ*, *-ქრას* ნიშნავს: ეს სიტყვა 41-ე გვ-ის მე-3 სტრიქონშია: მისი ნათესაობითია *ხრქჩრ*, მოქმ. *ხრქრას*; *ხღს*, *ხღჩს*, *ხღამრ*; *ხღჩსრ*, *ხღასე*. ზმნებისათვის კი რიგი ასეთია: ჯერ აწმყოს პირველი პირის ფორმა, შემდეგ წყვეტილის პირველი პირის ფორმა; თუ შეუძლია ვნებითის წარმოება. ნაჩვენებია ვნებითის ფორმაც; ხანდახან ნაჩვენებია მხ. რ-ის ბრძანებითის (ზოგჯერ მრ. რ-ისაც) ფორმა ისეთ ზმნებთან, რომელთათვისაც ეს ფორმა სუფთა ძირს წარმოადგენს, ან ისეთ ზმნებთან, რომელთაც მხოლოდ ვნებითის ფორმების წარმოება შეუძლიათ; მაგ.: *ჩქანსხ*, *-ხმ*, *ჩქჩ*, *ხ'ჯ*; *-ქმ*, *ჩქას*, *ჩქჩ'რ*; ე. ი. ამ ზმნის აწმყოს I პირის ფორმა იქნება *ჩქანსმ*, წყვეტილისა *ჩქჩ*, ბრძან. მხ. რ. *ხ'ჯ*; ვნებითის აწმყო I პ. *ჩქანსქმ*, წყვეტ. I პ. *ჩქას*, ბრძან. მხ. რ. *ჩქჩ'რ*; *გრხ*, *-სმ*, *-ხეჩ*; *-ქმ*, *-ხეას*, ე. ი. აწმყო I პ. *გრხმ*...

წყვეტ. I პ. *ყრსეჩ*; აწმყო ვნებ. I პ. მხ. რ. *ყრსმ*, წყვეტ. ვნებ. I პ. *ყრსეაჲ*. ამ ძირითადი ფორმების გაცნობის შემდეგ არ გაუძნელდება სხვა ფორმების წარმოება, ვინც ზმნის უღლებას გაიცნობს.

თავისებურად ბრუნებადი სახელების განმარტვამდე ნაჩვენებია ყველა ფორმა. თავისებურად უღლებადი ზმნები ნაჩვენებია აგრეთვე ყველა ძირითად ფორმაში ისე, რომ თავისებურებათა შექმნევა არ გაძნელდეს.

სახელები, რომლებიც ლექსიკონში შეტანილია და არაა ნაჩვენებია მათი ბრუნვის ფორმები, ისინი უბრუნველნი არიან. ასეთებია ჩვეულებრივ ზედსართავეები და კრებიტები. ზოგიერთი საკუთარი სახელიც გვაქვს შეტანილი ფორმებზე მიუთითებლად, როცა არ გვქონდა დადასტურებული ისინი ირიბ ბრუნვებში.

ქრესტომათიიდან მოტანილი სიტყვები ლექსიკონში წარმოდგენილია მხოლოდ იმ მნიშვნელობით, რა მნიშვნელობითაც ისინი ტექსტშია ნახმარი. ლექსიკონში სხვა გზით მოხვედრილი სიტყვები წარმოდგენილია უპირატესად თავისი ძირითადი მნიშვნელობით. როცა სიტყვას რამდენიმე მნიშვნელობა აქვს, განმარტებაში ეს მნიშვნელობანი წერტილმძიმითაა გაყოფილი.

შემოკლებანი ლექსიკონშიც და გრამატიკაშიც ჩვეულებრივია. მათი გაგება სპეციალური განმარტების გარეშეც ძნელი არაა: მაგ. მხ. რ. = მხოლობითი რიცხვი. მრ. რ. = მრავლობითი რიცხვი. უწყვეტ. = უწყვეტელი, წყვეტ. = წყვეტილი. I პ. = I პირი და სხვ. მაგრამ ზოგი შემოკლება შეიძლება მეტად პირობითი იყოს, კიდრე ზემოთმოტანილი მაგალითებია, ამიტომ შემოკლებათა სიას ანბანზე გაწყობილს ცალკე ვურთავთ.

ქრესტომათია

Վ. ԺՅՉԸՈ ՉՅՄԼՈՐԸՅ

ՅՅՅՅՅՅՆՆ ԼՈՅՅՅՅ

ԵՐԿՆԷՐ ԵՐԿԻՆ, ԵՐԿՆԷՐ ԵՐԿԻՐ,
ԵՐԿՆԷՐ ԵՒ ԾՈՎՆ ԾԻՐԱՆԻ.
ԵՐԿՆ Ի ԾՈՎՈՒՆ ՈՒՆԷՐ
ԵՒ ԶԿԱՐՄՐԻԿՆ ԵՂԵԿՆԻԿ.

ԸՆԴ ԵՂԵԳԱՆ ՓՈՂ ԾՈՒԵ ԵԼԱՆԷՐ.
ԸՆԴ ԵՂԵԳԱՆ ՓՈՂ ԲՈՑ ԵԼԱՆԷՐ.
ԵՒ Ի ԲՈՑՈՅՆ ՎԱԶԷՐ
ԽԱՐՏԵԱՇ ԳԱՏԱՆԵԿԻԿ.

ՆԱ ՀՈՒՐ ՀԵՐ ՈՒՆԷՐ,
ԲՈՑ ՈՒՆԷՐ ՄԱԻՐՈՒՍ.
ԵՒ ԱԶԿՈՒՆՔՆ ԵԻՆ ԱՐԵԳԱԿՈՒՆՔ.

Բ. ՃԱԿՃԱԿՆԵՐ

1. ՃԱՅՅԱԿՆԵՐ ՆՂՋՆՆՈՒՆ (631 ՎՐԵՆ)

Երեսուն էի քորրորդ՝ ասի խոսրովան արքանի երանելի ճեր բոռն
առողներան : Գեան շիսոռնս սոիրբ եկերեթոնոս էի երեսուն էի յոթ
5 ասոնն Գոբթի էի խոռսաթ Կորոռսին քոռնոն էի Յեան էրիթ ասան սաշ-
ոռան ԲՏին ԿԱՏԱՐԵԱՅ ՍՈՒՐԲ ԵԿԵՂԵԹԻՍ ԱՆՆԱՅ ԲՏԻՆ ԱՍՈՒՍԻՆ ՏՐԵ՛ ԱՍ-
ՍԵԱՆ Ի ՔԱՆ...

Ի ՄԱՐԹԱՆՈՒԹԵԱՆ ՎԱՐԱՋ ՏՐՈՒԹԻ ՇԱՅՈՑ ԱՍՊԵՏԻ ՅԱՌԻԵՂԵԱՆ ՏԵՐՈՒԹԵԱՆ
ՎԱՂԱՆԱՅ Ի ՇՈԳԱԲԱՐՁՈՒԹԵԱՆ... ՏՐԿԱՆ ՈՐԴԻՈՑ ԵՒՍԵՐԿԱՅ ԿԱՄՍԱՐԿԱՆԻ
30 ԱՇԱՆՈՒՇԱՅ ԱՌՆ ԳՐԻԳՈՐԻ ՎԱՆԱՆԴԱՅՈՑ ԴՍԵՐՔ ԱՆՆԱՅ ԵՒ ՈՐԴԵԱԿՔ
ԳՈՒԱՂԱՆ ՇՐԱՂԱՅ ԵՒ ՏԻԱՐԿԱՆԴ ԴԺԵՈՑ ՍԱՂԱԿԻ ՌԱՂԱՍԻ ՇՈՒՇԱՆ ՅԻՇԵԹԻ
Ա՛Ծ ԵՒ ՈՂՈՐՄԵԹԻ:

2. ՆՂՋԱԿՆԵՐՆԵՐ ՆՂՋՆՆՈՒՆ (1184 ՎՐԵՆ)

Ի Ո՛ՂԳ ԹՈՒԻՍ ՇԱՅՈՑ Ի ԹԱԳԱՌՈՐՈՒԹԵՆՆ ԱՓԱՋԱՅ ԳՅՈՐԳԵԱ Ի ՇՅ-
15 ՐԱՊԵՏՈՒԹԵՆՆ ՇԱՅՈՑ ՏՆ ԳՐԻԳՈՐԻՍԻ ԵՍ ԽԱՋԱՏՈՒՐ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԵՒ ՍՈՒ-
ՔԻԱՍ ՆՈՐՈԳԵԹԱՔ ՋՄԲ ԳՐԻԳՈՐՍ ՇՐԱՄԱՆԱԻ ԹԱԳԱՌՈՐԻՆ ԵՒ ԻՐ ՄԵԾԱՄԵԾ
ԻՇԽԱՆԱՅՆ ՍԱՐԳՍԻ ԱՄԻՐՈՒ... ԱՆՏՈՆԻ ՃՂՈՒՆՏԵԼԻՆ ԵԼԲԵԿԻՆ ԵՒ ԹԱԳԱ-
ԴՐԻՆ ..

3. ԹՂՋՅՅՅՅՆԵՐ ՆՂՋՆՆՈՒՆ (1225 ՎՐԵՆ)

Ի ՔԱՄԱՆԱԿՍ ԲԱՐԵՊԱՇԵՏԻՑ ԵՒ Ա՛ԾՍԱԻՐԱՅ ՊԱՏՐՈՆԱՅ ՄԵՐՈՑ ԱԹԱԲԱԿԻ
20 ԻԱՆԸԻ ԵՒ ՄՆԱԴԱՏՈՐԹԱՆՈՒԹՅՆ ՇԱՂՆՇԱՄԻ ՇՐԱՄԱՆԱԻ ՍՈՒՆ ԿԵՐԸՍՏԻՆ
ՆՈՐՈԳՈՒՐՆ ԵՂԵԻ ՇՐԱՇԱՓԱՐ ՏԱՃԱՐԻ Ա՛Յ ՄԱԽԻՐԻՍ ԼՈՒՍՈՑ ՍՐԲՈՑ ԿԱՅՈՂԻ-
ԿՆԻՍ ՄԱՐՄԱՇԵԼՈՑ Ի ՁԵՐՆ ՈՐԴԻՈՑ ԱՊՈՒՂԱՍՐԻ ՄԱԳԻՍՏՐՈՍԻ ՏՐՐ ԳՐԻԳՈ-
րոճ ԱՐՉԻՃՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ԵՒ ՇՐԱՋԱՍԻ ԻՍՈՑ ԽԱՐՓԻՆ ԹՈՌԱՅՆ ՎԱՐՂԱՄԱ
ԻՇԽԱՆԱՅ ԻՇԽԱՆԻՆ ՋԱՐՄԻՑ ԵՒ ՇԱՌԱԵՂԻ ՍՐԲՈՑՆ ԳՐԻԳՈՐԻ ՇԻՆՈՂԻ
35 Ի ՇՐԱՆՑ ՄԵԾԱԻ ՏԵՆՉՄԱՄԲ ԵՒ ՅՈՒՍՈՎ ՋՍԱՅ ՎԱՍՆ ԲԱՋՄԱԳՈՒՍԱՐ ՔԱ-
ՂԱՆԱՅԻՑ ԵՒ ՊԱՐԳԵԻԵԱԼ ԱՐԴԻՆԻՆ ՅՈՒԼՎԱ..

Ձ. ԵՆԵՅՅՈՅՅՈՒ ԺՅՅԸՈ յԸՄԺՅՈՐԵՅ

1

Ի սկզբանէ արար աստուած զերկին և զերկիր: և երկիր էր աներևոյթ և անպատրաստ. և խաւար ի վերայ անդընդոց. և հոգի աստուծոյ շրջէր ի վերայ ջուրց: և ասաց աստուած՝ «եղիցի լոյս»: և եղև լոյս: և ետես աստուած զլոյսն, զի բարի է. և մեկնեաց աստուած ի մէջ լուսոյն և ի մէջ խաւարին: և կոչեաց աստուած զլոյսն տիւ և զխաւարն կոչեաց գիշեր: և եղև երեկոյ և եղև վաղորդայն՝ օր մի:

և ասաց աստուած՝ «եղիցի հաստատութիւն ի մէջ ջրոցց և եղիցի մեկնել ի մէջ ջուրցց և ջուրցս». և եղև այնպէս: և արար աստուած զհաստատութիւն. և անջրդիտեաց աստուած ի մէջ ջրոյն, որ ի ներքոյ հաստատութեան, և ի մէջ ջրոյն, որ ի վերոյ հաստատութեան: և կոչեաց աստուած զհաստատութիւն երկին: և ետես աստուած, զի բարի է: և եղև երեկոյ և եղև վաղորդայն՝ օր երկրորդ:

և ասաց աստուած՝ «ժողովեցին ջուրքդ, որ ի ներքոյ երկնից, ի ժողով մի. և երևեացի ցամաքն»: և եղև այնպէս: և ժողովեցան ջուրքն, որ ի ներքոյ երկնից, ի ժողովս իւրեանց. և երևեցաւ ցամաքն: և կոչեաց աստուած զցամաքն երկիր և զժողովս ջուրցն կոչեաց ծովս. և ետես աստուած, զի բարի է: և ասաց աստուած՝ «բղխեացլ երկիր բանջար խոտոյ, սերմանել սերմն ըստ ազգի և ըստ նմանութեան և ծառ պտղաբեր ստնել պտուղ ըստ ազգի իւրում. որոյ սերմն իւր ի նմին ըստ ազգի ի նմանութիւն ի վերայ երկրի»: և եղև այնպէս: և եղև երկիր զբանջար խոտոյ՝ սերմանել սերմն, որ է ի վերայ ամենայն երկրի, և փայտ պտղաբեր ստնել պտուղ, որոյ սերմն իւր ի նմին ըստ ազգի ի վերայ երկրի: և ետես աստուած, զի բարի է: և եղև երեկոյ և եղև վաղորդայն՝ օր երրորդ:

և ասաց աստուած՝ «եղիցին լուսաւորք ի հաստատութեան երկնից՝ ի լուսաւորութիւն ի վերայ երկրի, և

մեկնել ի մէջ տուրնջեան և ի մէջ գիշերոյ, և եղիցին ի նշանս, և ի ժամանակս, և յաւուրս, և ի տարիս: Եւ եղիցին ի լուսաւորութիւն ի հաստատութեան երկնից ծագել յերկիրս. և եղև այնպէս: Եւ արար աստուած զերկուս լուսաւորսն զմեծամեծս՝ զլուսաւորն մեծ յիշխանութիւն տուրնջեան, և զլուսաւորն փոքր յիշխանութիւն գիշերոյ, և զաստեղս: Եւ եղ զնոսա աստուած ի հաստատութեան երկնից լուսատու լինել յերկիր, և իշխել տուրնջեան և գիշերոյ, և մեկնել ի մէջ լուսոյն և ի մէջ խաւարին: Եւ ետես աստուած, զի բարի է: Եւ եղև երեկոյ և եղև վաղորդոյն՝ օր չորրորդ:

Եւ ասաց աստուած՝ սնանցն ջուրք զեռունս շնչոց կենդանեաց և թռչունս թևաւորս ի վերայ երկրի ըստ հաստատութեան երկնիցս. և եղև այնպէս: Եւ արար աստուած կէտս մեծամեծս և զամենայն շունչ զեռնոց կենդանեաց, զոր հանին ջուրք ըստ ազգի իւրեանց, և զամենայն թռչունս թևաւորս ըստ ազգի: Եւ ետես աստուած, զի բարի են: Եւ օրհնեաց զնոսա աստուած և ասէ՝ Եանեցէ՛ք և բազմացարձք, և լցէ՛ք զջուրսդ, որ ի ծովս, և թռչունքդ բազմացին ի վերայ երկրիս: Եւ եղև երեկոյ և եղև վաղորդոյն՝ օր հինգերորդ:

Եւ ասաց աստուած՝ սնանցէ երկիր շունչ կենդանի ըստ ազգի չորքստանի, և սողունս, և զազանս երկրի ըստ ազգիս. և եղև այնպէս: Եւ արար աստուած զդազանս երկրի ըստ ազգի, և զանասունս ըստ ազգի, և զամենայն սողունս երկրի ըստ ազգի իւրեանց: Եւ ետես աստուած, զի բարի են: Եւ ասաց աստուած՝ Եարացձք մարդ ըստ պատկերի մերում և ըստ նմանութեան, և իշխեսցն ձկանց ծովու, և թռչնոց երկնից, և անասնոց, և ամենայն երկրի, և ամենայն սողնոց, որ սողին ի վերայ երկրիս: Եւ արար աստուած զմարդն ի պատկեր իւր. ըստ պատկերի աստուծոյ արար զնա, արու և էգ արար զնոսա: Եւ օրհնեաց զնոսա աստուած և ասէ՝ Եանեցէ՛ք և բազմացարձք, և լցէ՛ք զերկիր. և տիրեցէ՛ք զմա, և իշխեցէ՛ք ձկանց ծովու և թռչնոց երկնից, և ամենայն անասնոց, և ամենայն երկրի, և ամենայն սողնոց, որ սողին ի վերայ երկրիս: Եւ ասաց աստուած՝ Եահաւազիկ ետու ձեզ զամենայն խոտ սերմանելի՝ սերմանելն սերմն ըստ ազգի և ըստ նմանութեան, որ է ի վերայ

ամենայն երկրի, և ամենայն փայտ, որ ունիցի յինքեան
 պտուղ սերման սերմանելոյ, ձեզ լիցի ի կերակուր, և ամե-
 նայն գազանաց երկրի, և ամենայն թռչնոց երկնից, և ամե-
 նայն սողնոց, որ սողին ի վերայ երկրի, որ ունիցի շունչ կեն-
 դանի, և ամենայն խոտ դալար ի կերակուրս. և եղև այնպէս,
 և ետևս աստուած զամենայն, զոր արար, և ահա բարի
 են յոյժ: և եղև երեկոյ և եղև վաղորդայն՝ օր վեցերորդ:

5

և և կատարեցան երկինք և երկիր և ամենայն զարդ նո-
 ցաւ: և կատարեաց աստուած յաւուրն վեցերորդի դամե-
 նայն զործս իւր, զոր արար: և և հանդեաւ յաւուրն եւթնե-
 րորդի յամենայն զործոց իւրոց, զոր արար: և օրհնեաց
 աստուած զօրն և թռչնորդ և սրբեաց զնա. զի ի նմա հան-
 դեաւ յամենայն զործոց իւրոց, զոր սկսաւ առնել աս-
 տուած:

10

2

15

և իբրև ևտես տէր աստուած, եթէ բազմացան չարիք
 մարդկան ի վերայ երկրի և ամենայն ոք խորհէր ի սրտի
 իւրում խնամով ի չարիս զամենայն աւուրս: և սարջացաւ
 աստուած, զի արար զմարդն ի վերայ երկրի, և մտախոհ
 եղև ի սրտի իւրում: և ասէ տէր աստուած՝ ՎՃԻՋԵՅԸ
 զամենայն մարմին, զոր արարի, յերեսաց երկրի՝ ի մարդոյ
 մինչև յանասուն, և ի սողնոց մինչև ի թռչունս երկնից.
 զի բարկացայ, զի արարի զնոսաւ: Բայց նոյ կպիտ շնորհս
 առաջի տևառն աստուածոյ:

20

և և այս ևն ծնունդք նոյի. նոյ՝ այլ արդար՝ կատարեալ
 էր յազգի անդ իւրում. և հաճոյ ևղև նոյ աստուածոյ: և
 ծնաւ նոյ ևրիս որդիս՝ զԱնան, զՔամ, զՅարէթ: և և ապակա-
 նեցաւ երկիր առաջի աստուածոյ. և լցաւ երկիր անիրաւու-
 թեամբք: և ետես տէր աստուած զերկիր, և էր ապակա-
 նեալ, զի ապականեաց ամենայն մարմին զճանապարհս իւր
 ի վերայ երկրի: և և ասէ տէր աստուած ցնոյ՝ ՎՃԻՋԵՅԸ
 ամենայն մարդոյ հասեալ է առաջի իմ, զի լցաւ երկիր
 անիրաւութեամբք ի նոցանէ. և ահա ևս ապականեցից
 զնոսաւ և զերկիր: Արդ՝ արան զու քեզ տապան ի չորեք-
 կուսի փայտից, խորշա-խորշա զործեսցես զտապանն. և
 նաւթիւ ձեփեսցես զնա ներքոյ և արտաքոյ: և և այսպէս
 արասցես զտապանն՝ յերեքհարիւր կանգնոյ զերկայնու-

25

30

35

5 թիւն տապանին, և ի յիստն կանգնոյ զյայնութիւն, և յե-
 րեստն կանգնոյ զբարձրութիւն. քաղելով գործեսցես զտա-
 պանն և ի մի կանգուն կատարեսցես զնա ի վերուստ. և
 զգուրս տապանին ի կողմանէ արասցես. ներքնատունս, և
 միջնատունս, և վերնատունս գործեսցես ի նմա: Եւ ահա
 10 ես ամից ջրհեղեղ ջրոյ ի վերայ երկրի՝ նպականել զամն-
 նայն մարմին, յորում է շունչ կենդանի, ի ներքոյ երկնից,
 և ինչ որ իցէ ի վերայ երկրի՝ սատակեսցի: Եւ եղից
 զուխտ իմ ընդ քեզ. և մտցես ի տապանն դու և որդիք
 15 քո, և կին քո, և կանայք որդւոց քոց ընդ քեզ. և յամն-
 նայն անասնոց և յամնայն գազանաց և յամնայն մարմնոյ՝
 երկու-երկու յամնայնէ մուծցես ի տապանն բուծանել ընդ
 քեզ, արու և էգ լինիցին. յամնայն հաւուց թռչնոց ըստ
 ազգի, և յամնայն անասնոց ըստ ազգի, և յամնայն սողնոց
 20 երկրի ըստ ազգի իւրեանց՝ երկու-երկու յամնայնէ մտանի-
 ցեն առ քեզ կերակրել ընդ քեզ արու և էգ: Եւ զու առնու-
 ցուս քեզ յամնայն կերակրոց, զոր ուտիցէք, և ժողովես-
 ցես դու առ քեզ, և եղիցի քեզ և նոցա կերակուրս: Եւ
 արար Նոյ զամնայն, զոր պատուիրեաց նմա տէր աս-
 25 տուած. նոյնպէս և արար:

Եւ ասկ տէր աստուած ցնոյ՝ ճմուտ դու և ամնայն
 սունն քո ի տապանդ, զի զքեզ տեսի արդար առաջի իմ
 յազգիդ յայդմիկ. և յամնայն անասնոց սրբոց մնձ ընդ
 քեզ և ինն-եւ ինն արու և էգ, և յամնայն անասնոց, որ ոչ
 30 են սուրբ, երկուս-երկուս արու և էգ, և ի թռչնոց երկնից
 սրբոց եւթն-եւթն արու և էգ, և ի թռչնոց, որ ոչ սուրբ
 են, երկուս-երկուս արու և էգ, բուծանել զաւակ ի վերայ
 ամնայն երկրի: Եւ այլևս և ինն օր, և ամից ես անձրև ի
 վերայ երկրի զքառասուն տիւ և զքառասուն գիշեր և
 35 ջնջեցից զամնայն հասակ, զոր արարի, յերեսաց երկրիս:
 Եւ արար Նոյ զամնայն, զոր միանգամ պատուիրեաց նմա
 տէր աստուած:

Նոյ էր ամաց վեցհարիւրոց, և ջրհեղեղ ջուրցն եղև ի վերայ
 երկրի. և եմուտ Նոյ և որդիք իւր, և կին նորա, և կանայք
 40 որդւոց նորա ընդ նմա՝ ի տապանն վասն ջուրցն հեղեղի:
 Եւ ի թռչնոց սրբոց, և ի թռչնոց, որ ոչ սուրբ էին, և
 յամնայն սողնոց. որ սողին ի վերայ երկրի, երկու-երկու
 մտին առ Նոյ ի տապան անդր՝ արու և էգ, որպէս պա-

տուիրեաց նմա տէր աստուած: Եւ եղև յես եւթն աւուր, և ջուր ջրհեղեղին եղև ի վերայ երկրի: Յամին վեցհարիւրորդի կենացն Նոյի, յեւթներորդում ամսեանն ի քսան և եւթն ամսոյն. և պատահեցան ամենայն աղբււրք անդընդոց բաղամաց, և սահանք երկնից բացան. և եղև անձրև ի վերայ երկրի զքառասուն տիւ և զքառասուն դիշեր: 5

Յաւուր յայնմիկ եմուտ Նոյ, Աէմ, Գամ, Յարէթ՝ որդիք Նոյի, և կիւն Նոյի, և երեք կանայք որդւոց նորա ընդ նմա՝ ի տապան անդր. Նոքա և ամենայն պաղանք ըստ ազգի, և ամենայն անասուն ըստ ազգի իւրեանց, և ամենայն սողուն շարժուն ի վերայ երկրի ըստ ազգի իւրեանց, և ամենայն հաւ թռչուն ըստ ազգի իւրում՝ մտին առ Նոյ ի տապան անդր երկու-երկու յամենայն մարմնոյ, յորում է շունչ կենդանի. և որ մտանէին՝ արու և էգ՝ յամենայն մարմնոյ մտանէին, որպէս պատուիրեաց աստուած Նոյի: 10 15

Եւ փակեաց տէր աստուած արտաքոյ Նորա դտապանն. և իղև ջրհեղեղ զքառասուն տիւ և զքառասուն դիշեր ի վերայ երկրի. և բազմացաւ ջուրն և վերայոյոյց դտապանն, և բարձրացաւ յերկրէ. և զօրանայր ջուրն և բազմանայր յոյժ ի վերայ երկրի. և շրջէր տապանն ի վերայ ջրոց: Եւ աստուանայր ջուրն յոյժ-յոյժ ի վերայ երկրի և ծածկէր զամենայն լերինս բարձունս, որ էին ի ներքոյ երկնից. հնգևտասան կանդուն բարձրացաւ ջուրն ի վեր և ծածկեաց զամենայն լերինս: Եւ մուտաւ ամենայն մարմին շարժուն ի վերայ երկրի՝ թռչնոյ, և անասնոց, և զաղանաց. և ամենայն սողուն զիտուն ի վերայ երկրի, և ամենայն մարդ, և ամենայն, որ ունէր շունչ կենդանի յլունդունս իւր, և ամենայն, որ ինչ էր ի վերայ դամաբի, մնուաւ: Եւ ջնջեաց զամենայն հասակ, որ էր ի վերայ երեսաց երկրի, ի մարդոյ մինչև յանասուն, ի սողնոց մինչև ի թռչունս երկնից, և ջնջեցան յերկրէ. և մնաց միայն Նոյ և որ ընդ նմա էին ի տապանի անդ: Եւ բարձրացաւ ջուրն ի վերայ երկրի աւուրս հարիւր և յիսուն: 20 25 30

Եւ յիշեսաց աստուած զՆոյ և զամենայն զապանս, և զամենայն անասունս, և զամենայն թռչունս, որ էին ընդ նմա ի տապանի անդ. և ամ աստուած ՚ոզմ ի վերայ երկրի, և զաղաբուաց ջուրն. և խցան աղբււրք անդնդոց և սահանք երկնից. և արգելաւ անձրև յերկնից. և զիջանէր տակաւ՝ 35

երթայր ջուրն և թուլանայր յերկրէ, և նուազէր ջուրն յևս
հարիւր և յիսուն աւուր:

Եւ նստաւ տապանն յեւթներորդում ամսեանն ի քսան և
եւթն ամսոյն ի լերինս Արարատայ. և ջուրն երթայր և
5 նուազէր մինչև ի տասներորդ ամսին. իսկ յամսեանն մե-
տասաներորդի, որ օր առաջին էր ամսոյն, և ընկեցան զլուխ
լերանց: Եւ եղև յիտ քառասուն աւուր՝ երաց նոյ զալա-
տուհան տապանին, զոր արար. և արծակեաց զազոսան և ևր.
և անդրէն ոչ դարձաւ մինչև ցամաքել ջրոյն յերկրէ: Եւ
10 արծակեաց զազաւնին զյիտ նորս: տեսանել. թէ ցածու-
ցեալ ից՝ ջուրն յերեսաց երկրի. և չգտեալ չազանւոյն
հանդիստ ոտից իւրոց՝ դարձաւ անդրէն առ նա ի տապան
անդր, - զի ջուր զևո ունէր զամենայն ևրևս երկրի. և
ձգեաց զձեռն և ընկալաւ դնա. և առ զնս անդրէն առ իւր
15 ի տապան անդր: Եւ դադարեաց ևս աւուրս և թն, և դար-
ձեալ արծակեաց զազաւնին ի տապանէ անտի. և և դարձու-
առ նա ազաւնին ընդ երեկս. և ունէր տերև ձիթիւնոյ շիղ
ի բերան իւրում. և զիտաց նոյ, թէ ցածուցեալ են ջուրն
յերկրէ: Եւ զադարեաց աւուրս և թն ևս և դարձեալ ար-
20 ձակեաց զազաւնին. և ոչ ևս յաւելաւ դառնալ առ նա:

Եւ եղև ի վեցհարիւրորդի և ի միում ամի կենաց նոյի,
յամսեանն առաջնում, որ օր մի էր ամսոյն, նուազեաց
ջուրն յերեսաց երկրի: Եւ երաց նոյ զձեղուն տապանին,
զոր արար. և ետես, զի նուազեալ էր ջուրն յերեսաց երկ-
25 րի. իսկ յամսեանն եւթներորդի, որ օր քսան և եւթն էր
ամսոյն, ցամաքեցաւ երկիր:

Եւ խօսեցաւ տէր աստուած ընդ նոյի և սուէ՝ Եւ ի տա-
պանէ այտի դու և կին քո, և որդիք քո, և կանայք որդ-
ւոց քոց ընդ քեզ, և ամենայն դազանք, որ են ընդ քեզ, և
30 ամենայն մարմին ի թոչնոց մինչև ցանասունս, և զամե-
նայն սողուն զևոսան երկրի հան ընդ քեզ, և զևոսացեն
ի վերայ երկրի, և անեցէ՛ք և բազմացարուք ի վերայ
երկրի: Եւ ել նոյ և կին նորա, և որդիք նորա, և կանայք
որդւոց նորա ընդ նմա, և ամենայն զազան, և ամենայն
35 սողուն շարժուն, և ամենայն թռչուն յերկրէ՝ ըստ ազգի
իւրեանց ելին ի տապանէ անտի:

Եւ շինեաց նոյ սեղան աստուծոյ. և առ յամենայն անաս-
նոց սրբոց և յամենայն թռչնոց սրբոց, և եհան ողջակէզ

ի վերայ սեզանայն. և հոտոտեցաւ անէր աստուած ի հոտանուշից: Եւ ասէ անէր աստուած ամեալ զմտաւ՝ զո՛չ ևս յաւելից անխմանել զերկիր վասն զործոց մարդկան, զի միտք մարդկան հաստատեալ են ի խնամս շարի ի մանկութենէ իւրմէ: Արդ՝ ո՛չ ևս յաւելից հարկանել զամենայն մարմին կենդանի, որպէս արարի. այսուհետև զամենայն աւաւրս երկրի սերմն և հունձք, ցուրտ և սոթ, ամառն և զարուն, զտիւ և զիշեր մի՛ դադարեսցենա՛:

Եւ օրհնեաց աստուած զնոյ և զօրդիս նորա, և ասէ ցնոսաւ զանեցէ՛ք և բազմացարձք, և լցէ՛ք զերկիր և տիրեցէ՛ք դաս. և ահ և երկիւզ ձեր և զիցի ի վերայ ամենայն զազանաց երկրի, և ի վերայ ամենայն թռչնոց երկնից, և ի վերայ ամենայն զեռնոց երկրի, և ի վերայ ամենայն ձկանց ծովու, զորս ընդ ձեռամբ ձերով ետու: Եւ ամենայն զեռուն, որ է կենդանի, ձեզ լիցի ի կերակուր. իբրև զբանջար խոտոյ՝ ետու ձեզ զամենայն: Բայց զմիս արեամբ չընչոյ մի ուտիցէք. քանզի և զձեր արիւն շնչոյ խնդրեցից, ի ձեռաց ամենայն զազանաց խնդրեցից զնա, և ի ձեռաց մարդոյ, ի ձեռաց ան զչունչ արեան եզօր իւրոյ խընդրեցից: Որ հեզու զարիւն մարդոյ, փոխանակ արեան նորա հեզցի արիւն նորա. զի ի պատկեր աստուծոյ արարի ևս զմարդն. այլ դուք անեցէ՛ք և բազմացարձք, և լցէ՛ք զերկիր, և բազմազարձք ի վերայ դորաս:

Զ. ՅՈՒՆԻՍԿՈՒՆԻ ՊՄԵՏՈՅՈՐԵՅ

1.

...Հերովդէս կալաւ զՅովհաննէս, կապեաց զնա և եղ ի բան-
տի վասն Հերովդիայ, կնոջ Փիլիպպոսի եղբոր նորա: Զի ասէր
5 զնա Յովհաննէս՝ չէ արժան քեզ ունիլ զդա: Եւ կամէր զնա
սպանանել. ըստ ; արհնչէր ի ժողովրդննկ անտի, քանչի
բրբն զմարդարէ ունէին զնա: Եւ իբրև եղևն ծնունդը Հե-
րովդի՛ կաքաւեաց զուստրն Հերովդիայ ի մէջ բազմակա-
նին. և յաճոյ թուեցաւ Հերովդի: Ուստի և երգմամբ խոս-
տացաւ տալ նմա զինչ և խնդրեսցէ: Եւ նա յառաջագոյն
10 խրատուալ ի մօրէ իւրմէ՝ տնւր ինձ, ասէ, այսր ի վերայ
սկտեւ զզուրն Յովհաննու Մկրտչի: Եւ սրտմեցաւ թագա-
ւորն. ըստ զվասն երգմանցն և բարձակցացն ՚հրամայեաց
տալ նմա: Եւ առարեաց զխատեաց զՅովհաննէս ի բանտի:
15 Եւ բերաւ զուրն նորա սկտեղր և տուաւ աղջկանն. և տա-
րաւ առ մայր իւր:

2

[Այր մի էր թագաւոր], որ կամեցաւ համար առնուլ ի մէջ
ծառայից իւրոց: Եւ իբրև սկսաւ առնուլ՝ մատուցաւ առ նա
պարտապան մի բևեր քանքարոյ: Իբրև ոչ ունէր ՚հատու-
20 ցաննել՝ հրամայեաց զնա վաճառել տէրն նորա, և զկին նո-
րա և զորդիս և զամենայն, զոր ինչ և ունիցի, և հատուցա-
նել: Եւ անկեալ ծառայն երկիրպագանէր նմա և տսէր. Եբր-
կայնամիտ լեր առ իս, և զամենայն հատուցից քեզո: Գթա-
ցեալ տէր ծառային այնորիկ՝ արձակեաց զնա և զփոխն
25 եթող նմա: Եւ ելևալ ծառայն այն՝ եզիտ զմի ի ծառայակցաց
իւրոց, որ պարտ էր նմա հարևար դահեկան: Եւ կալեալ զնա՝
խեղդէր և ասէր. Եհասո՞ ինձ, զոր պարտիսդ: Արդ՝ ան-
կեալ ծառայակցին առ ոտս նորա՝ աղաչէր զնա և ասէր.
30 Եբրկայնամիտ լեր առ իս և հատուցրց քեզո: Եւ նա ոչ կա-
մէր, այլ չոգաւ արկ զնա ի բանտ մինչև հատուցել

զպարտան: Իբրև տեսին ծառայակիցքն նորա, որ ինչ եղևն՝
 տրտմեցան յոյժ. և եկեալ ցուցին տեսան իւրեանց զամե-
 նայն, որ ինչ եղևն: Յայնժամ կոչեաց զնա տէրն իւր և ասէ՝
 «ժառանգ չար, զամենայն զպարտան թողի քեզ, վասնզի
 աղաչեցեր զիս. իսկ արդ՝ ճշ էր պարտ և քեզ ողորմել ծա-
 ռայակցին քում, որպէս և ես քեզ ողորմեցայ: Եւ բարկա-
 ցեալ տէրն նորա՝ մատնեաց զնա դահնաց, մինչև հասուցէ
 զամենայն զպարտան:

5

3

[Այր մի էլ: տանուտէր], որ ել ընդ առաւտտս ի վարձու
 ունել մշակս յայգի իւր: Եւ արկ վարձս մշակացն աւուրն
 դահնեկան, և առաքեաց զնոսա յայգի իւր: Եւ ելեալ զեր-
 րորդ ժամու՝ ետես այլս, զի կային դատարկք ի հրապա-
 րակա: Ասէ և ցնոսա՝ «ներթնայք և դուք յայգի իմ, և որ ինչ
 արժան իցէ՝ տաց ձեզ»: Գնացին և նոքա. և դարձեալ ելեալ
 զվեց ժամու և զինն ժամու՝ արար նոյնպէս: Եւ զմտասան-
 երորդ ժամու ելեալ եզիտ այլս, զի կային դատարկք.
 ասէ և ցնոսա. «ընդէ՞ր կայք աստ զօրս ցերեկ դատարկք:
 Ասեն ցնա. «զի ոչ ոք կալաւ զմեզ ի վարձու»: Ասէ ցնոսա.
 «ներթնայք և դուք յայգին, և որ ինչ արժան է՝ առնուցուք»: 20

10

15

20

Եւ իբրև Երեկոյ կղև՝ ասէ տէր այգւոյն ցգաւառապետ
 իւր. «կոչևա զմշակսն և տուր նոցա վարձս սկսեալ ի յետ-
 նոցն մինչև ցառաջինսն»: Իբրև եկին որք զմտասաներորդ
 ժամուն՝ առին մէն մի դահնեկան:

Եկեալ և առաջինքն՝ համարէին թէ աւելի առնուցուն. և
 առին մէն մի դահնեկան և նոքա: Իբրև առին՝ տրտնջէին
 զաանուտեառնէն և ասէին թէ. «դոքա յետինքդ մի ժամ
 դորձեցին և հասարակորդս մեզ արարեր զդոսա, որ զծան-
 րութիւն աւուրն բարձաք և զաթթ: Նա պատասխանի ետ
 միում ի նոյսնէ և ասէ. «ընկեր, չգրկեմ զքեզ. ճշ դահնեկա-
 նի միոջ սակ արկեր ընդ իս. ան զքոյդ և երթ, եթէ կա-
 միցիմ յետնոցս տալ, որպէս և քեզ: Եթէ չիցէ՞ ինձ իշխա-
 նութիւն յիմս առնել զինչ և կամիմ, կամ թէ ակն քո չա՞ր
 է. զի ես առատս եմս:

25

30

4

Այր մի էր տանուտէր, որ տնկեաց այգի և ցանկով պատեաց զնա, և փորեաց ի նմա հնձան, և շինեաց աշտարակ, և ետ զնա ցմալակ, և գնաց ի տար աշխարհ: Իբրև մերձեցաւ ժամանակ պտղոյ, առաքեաց զծառայս իւր սոռ մշական՝ առնուլ զպտուղս նորա: Եւ կալևալ մշակացն զծառայս նորա՝ զոմն տանջեցին, զոմն սպանին, զոմն քարկոծեցին: Իսկ առաքեաց այդ ծառայս բազումս քան զառաջինսն. և արարին նոցա նոյնպէս: Սևտոյ առաքեաց առ նոսա զորդի իւր և ասէ. «Իներևս ամաչեսցեն յորդոյ աստի իմմէ: Իսկ մշակքն իբրև տեսին զորդին, ասեն ընդ միտս. «Եսա է ծառանդն, և կնոջ սպանցուք զսա և կայրուք զծառանդութիւն սորա»: Եւ առեալ հանին զնա արտաքոյ քան զայգին և սպանին:

5

[Այր մի էր Թագաւոր], որ արար հարսանիս որդւոյ իւրում: Եւ առաքեաց զծառայս իւր կոչել զհրաւիրեալսն ի հարսանիս: Եւ ոչ կամեցան գալ: Իսկ առաքեաց այդ ծառայս և ասէ. «Եսացէ՛ք հրաւիրելոցն. ահաւասիկ զհաշիմ պատրաստեցի, զուարակք իմ և պարարակք զննեալ են, և ամենայն ինչ պատրաստ է. եկնոք ի հարսանիսս: Եւ նոքա յուղացեալ՝ զնացին ոմն յագարակ իւր և ոմն ի վաճառ իւր: Եւ այդք կալան զծառայս նորա, թշնամանեցին և սպանին: Իսկ Թագաւորն իբրև լուաւ՝ բարկացաւ և առաքեաց զզօրս իւր և սատակեաց զսպանողսն զայնոսիկ, և զքողաքն նոցա այրեաց: Յայնժամ ասէ ցծառայս իւր. «Հարսանիքս պատրաստ են, և հրաւիրեալքն չէին արժանի. արգ՝ երթնոք յանցս նանապարհաց, և զօրս միտնգամ գտանիցէ՛ք՝ կոչեցէ՛ք ի հարսանիսս: Եւ ելեալ ծառայքն ի նանապարհս՝ ժողովեցին զամենեսեան զոր և գտին՝ զչարս և զբարիս, և լցան հարսանիքն բազմականօքն:

Եւ մտեալ Թագաւորն հայել զբազմականօքն՝ ետես անդ այր մի, որ ոչ էր զգեցեալ հանդերձ հարսանեաց: Եւ ասէ ցնա. «Ընկեր, զբարդ մտեր այսր, զի ոչ ունէիր հանդերձ հարսանեաց: Եւ նա պապանձեցաւ: Յայնժամ ասէ Թագա-

ւորն ցտպասաւորան. սկսեցե՛ք զդորս զոտս և զձեռս և հա-
 ծէ՛ք զդա ի խաւարն արտաքին. անդ եղիցի լաւ և կրճել
 ատամանց. զի բազումք են կոչեցեալք և սակաւք՝ բնտ-
 րեալք»:

6

5

[Կուսանք ոմանք էին սասն], որոց տակալ զլապտերս իւր-
 հանց և ին ընդ առաջ փեսային և հարսին: Հինդն ի նո-
 ցանէ յիմարք էին և հինդն՝ իմաստունք: Յիմարքն առին
 զլապտերան, և ձէթ ընդ իւրեանս ոչ բարձին: Իսկ իմաս-
 տունքն առին ձէթ ամանովք ընդ լապտերս իւրեանց: Եւ
 ի յամել փեսային՝ նիրհեցին ամենեքեան և ի բուն մտին:
 Եւ ի մէջ գիշերի եղև բարբառ. «սհա փեսայ զայ, արիք
 ընդ առաջ նորա: Սայնժամ յարեան ամենայն կուսանքն
 և կազմեցին զլապտերս իւրեանց: Ասեն յիմարքն ցիմաս-
 տունսն. «սո՛ւք մեզ յիւզոյդ ձերմէ, զի ահա շիջանին լապ-
 տերքս մեր: Պատասխանի ետուն իմաստունքն և ասեն.
 «ողուցէ ոչ իցէ մեզ և ձեզ բաւական, այլ երթայք ի վաճա-
 րականս և դնեալիք ձեզ: Ի՛րբև նոքա դնացին գնել՝ եկն
 փեսայն և պատրաստքն մտին ընդ նմա ի հարսանիսն, և
 փակեցաւ: զուռնն: Յետոյ զան և այլ կուսանքն և ասեն.
 «տէ՛ր, տէ՛ր, բաց մեզ: Նա պատասխանի ետ և ասէ. «ա-
 մէն, ասեմ ձեզ, թէ ոչ գիտեմ զձեզ»:

10

15

20

7

Այր մի գնացեալ ի տար աշխարհ՝ կոչեաց զժառայս իւր
 և ետ նոցա զինչս իւր: Ումմնն ետ հինգ քանքար և ումմն
 երկուս և ումմն մի, իւրաքանչիւր ըստ իւրում կարի, և
 դնաց: Չոգաւ վազվաղակի՝ որ առ զհինգն, գործեաց նոքօք
 և շահեցաւ այլ ևս հինդ: Նոյնպէս և որ զերկուսն՝ շահեցաւ
 այլ ևս երկուս: Եւ որ զմին առ՝ դնաց, փորեաց զերկիր և
 թաքոյց զարծաթ աւետն իւրոյ: Սետ բազում ժամանակի
 գայ տէր ծառայեցն այնոցիկ և առնէ համարս ի մէջ նոցա:
 Եւ մատուցեալ որ զհինգ քանքարն՝ առ, մատոյց այլ ևս
 հինգ քանքար և ասէ. «տէր, հինգ քանքար ետուր ցիս,
 արդ ահաւասիկ՝ հինգ այլ ևս քանքար ի վերայ շահե-

25

30

- ցայո: Ասէ ցնա տէրն իւր. «ազնիւ ծառայ՝ բարի և հաւատարիմ, որովհետև ի սակաւուդ հաւատարիմ ես, ի վերայ բազմաց կացուցից զքեզ. մնաւ յուրախութիւն տեսան թոյ: Մատուցեալ և որոյ զերկուս քանքարսն առեալ էր և ասէ. 5 տէր, երկուս քանքարս ետուր ցիս. ահաւասիկ երկուս ես այլ քանքարս, զոր ի վերայ շահնցայո: Ասէ ցնա տէրն իւր. «ազնիւ ծառայ՝ բարի և հաւատարիմ, որովհետև ի սակաւուդ հաւատարիմ ես, ի վերայ շաղմաց կացուցից զքեզ, մնաւ յուրախութիւն տեսան թոյ:
- 10 Մատուցեալ և որոյ զմի քանքարն առեալ էր և ասէ. տէր՝ զիտէի, զի այր մի խիստ ես, հնձես զոր ոչ սերմանեցեր, և ժողովեմ՝ ուստի ոչ սփռեցեր: Երկեսայ՝ գնայի և թաքուցի զքանքարն թոյ յերկրի: Արդ՝ աւաղիկ քոյդ՝ ցքեզոյ պատասխանի ետ աէրն և ասէ ցնա. «Վստայ չար և 15 վատ, զիտէիք եթէ հնձեմ՝ ուստի ոչ սերմանեցի, և ժողովեմ՝ ուստի ոչ սփռեցի. պարտ էր քեզ արկանել զարծաթդ իմ ի սեղանաւորս, և եկեալ ես՝ տոկոսուօք պահանջէի զիմն: Արդ՝ առէ՛ք ի զմանէ զքանքարդ և տուք այնմ, որ ունիցի զտասն քանքարն: 20 Զի ամենայնի, որ ունիցի՝ տացի և յաւելցի, և որ ոչն ունիցի, և զոր ունիցին՝ բարձցի ի նմանէ: Եւ զծառայդ անսխիտան հանէ՛ք ի խոււարն արտաքին. անդ եղիցի լալ և կրճել սուտամանցոյ:

8

- Մի դատէր և ոչ դատիցիք. մի պատժէք և ոչ պատժիցիք, արձակեցէ՛ք և արձակիցիք: Տուք և տացի ձեզ. չափ բարութք, թաթաղո՞ւ, չա՛, ժու՛ն, զեղուն տացն ի դոզս ձեր. նովին չափով, որով չափէք, չափեսցի ձեզ: Ասաց և առակ մի առ նոսա՝ միթէ կարիցէ՝ կոյր կուրի առաջնորդել. ոչ ապարէն երկուքին ի խորխորատ անկանիցին: Ոչ է աշակերտ լաւ քան զվարդապետ իւր. ամենայն կատարեալն եղիցի իբրև զվարդապետ իւր:
- 30 Զի տեսանես զչիդ յական եղբոր քո, և ի քում ական զգերանդ ոչ նշմարես: Կամ զիմբրդ կարես ասել ցեղրայր քո. «Եղբայր, թո՞ղ հանից զչիդդ յականէ քումմէ, և դու ի քում ական զգերանդ ոչ տեսանես: Կեղծաւոր, հան նախ զգերանդ յականէ քումմէ և ապա հայեսջիր հանել զչիդ

յականէ եղբօր քո: Զի ոչ է ծառ բարի՝ որ առնէ պտուղ չար. և ոչ դարձեալ ծառ չար՝ որ առնէ պտուղ բարի: Զի իւրաքանչիւր ծառ ի պտղոյ իւրմէ ճանաչի: Զի ոչ է թիւ ի փշոց քաղնն թուղ, և ոչ ի մորենւոյ կիկին: Խաղող: Խաղող բարի ի բարի գանձուց սրտի իւրոյ բղխէ զբարի. և մարդ չար՝ ի չարէն բղխէ զչար. քանզի ի յաւելուածոյ սրտին խօսի բերան նորա: Զի կոչէր զիս՝ տէր, տէր, և զոր ասեմն, ոչ առնէր: Լեմնասյն, որ դայ առ իս և լսէ զբանս իմ, և առնէ զնոսա՝ ցուցից ձեզ ում նման է: նման է առն, որ շինիցէ տուն, որ փորեաց և խորեաց. և եղ հիմն ի վերայ վիմի. ի յառնել չեղեղաց բաղխեաց պետ գտունն: և ոչ կարաց շարժել զնա, զի հաստատեալ էր հիմնն ի վերայ վիմի: Իսկ որ լսէ զբանս իմ և ոչ առնէ, նման է առն, որ շինիցէ տուն ի վերայ հողոյ առանց հիման, զոր բաղխեաց պետ և վաղվաղակի անկաւ, և եղև կործանուէն տանն այնորիկ մեծ:

9

Լեռն միտջ էին երկու որդիք: Լսէ կրտսերն ի նոցանէ ցհայրն. Վայր, տուր ինձ բաժին որ անկանի յընչիցդ: և նա բաժանեաց նոցա զկեանսն: և և յետ ոչ բողբոմ աւուրց՝ մողովեալ զամենայն կրտսերոյ որդւոյն՝ զնաց յաշխարհ չեռի, և անդ վատնեաց զյնչս իւր, զի կեայր անառակութեամբ: և իբրև սպառեաց զամենայն, եղև սով սաստիկ յաշխարհին յայնմիկ, և սկսաւ ինքն չքաւորել: և զնացեալ յարեցաւ ի մի ոմն քաղաքացւոց աշխուրհին աշնորիկ. և յղեաց զնա յագարակ իւր՝ արածել խոզս: և և ցանկայր լնուլ զորովայն իւր յեղջերէն զոր խոզքն ուտէին, և ոչ ոք տայր նմա: և և կեալ ի միտս իւր՝ ասէ. քանի՞ վարձկանք իցնն ի տան հօր իմոյ հացալիցք, և ևս աստ սովամահ կորնչիմ: Յարուցեալ զնացից առ հայր իմ և ասացից ցնա. Վայր՝ մեզայ յերկինս և առաջի քո, և ոչ ես եմ արժանի կոչել որդի քո. արա՛ զիս իբրև զմի ի վարձկանաց քոց: և և յարուցեալ եկն առ հայր իւր: և և մինչդեռ հեռադոյն էր, ետես զնա հայրն և զթացաւ, յարեաւ և ընթացաւ ընդ առաջ, անկաւ զպարանոցաւն նորա և համբուրեաց զնա: և և ասէ ցնա որդին. Վայր, մեզայ յերկինս և առաջի քո, և ոչ

- ևս եմ արժանի կոչել որդի քո: Ասէ հայրն ցծառայս իւր.
 Վազպատակի հանէք զպատմուհանն առաջին և ազուցէ՛ք
 նմա, և տուք զմատանին ի ձեռն նորա և կոչիկս յասս նո-
 րա. և անէք զեզն պարարակ, զենէ՛ք, կերիցուք և ուրախ
 5 լիցուք. զի այս որդի իմ մեռեալ էր և եկեաց, կորուսեալ
 էր և գտաւ: Եւ ոկտան ուրախ լինել: Եւ էր երէց որդի
 նորա յագարակի. և մինչդեռ գայր և մերձ եղև ի տունն,
 լուսաւ զձախն երզոց և զպարուց: Եւ կոչեցեալ առ ինքն զմի
 ի ծառայիցն՝ հարցանէր թէ զինչ իցէ այն: Եւ նա ասէ
 10 ցնա. զի եզրայր քո եկեալ է և եզեն հայր քո զեզն պա-
 րարակ, զի ողջամբ ընկալաւ զնա: Բարկացաւ և ոչ կամէր
 մտանել: Եւ հայրն ելեալ արտաքս՝ աղաչէր զնա: Պատաս-
 խանի ետ և ասէ ցհայրն. տայս քանի ամք են, զի ծառա-
 յեմ քեզ և երբէք զպատուիրանաւ քով ոչ անցի. ուլ մի
 15 երբէք ոչ ետուր ինձ, զի ուրախ եղէց ընդ բարեկամս իմ:
 Աորժամ եկն որդիդ քո այդ, որ եկեր զկեսնս քո ընդ
 պոռնիկս, զեներ դմա զեզն պարարակ: Եւ ասէ ցնա. տը-
 դեակ, դու հանապազ ընդ իս ես. և ամենայն որ ինչ իմ է՝
 քո է. այլ ուրախ լինել և խնդալ պարաւ էր, զի եզրայր
 20 քո այս՝ մեռեալ էր և եկեաց. կորուսեալ՝ և գտաւ:

1. ՂԱԶԱՐ ՓԱՐՊԵՑԻ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՑ

Հալածել շաղարաւուխտայ զՎահան և ըմբռնել
զկանայս Կամսարականացն

Եւ այսպէս ցրուեալ այսր և անոր զօրքն Հայոց իւրա- 5
 քանչիւր սփռէին: Եւ գնայր զօրավարն Հայոց Վահան Մա-
 միկոնեան ինքն և նախարարքն Հայոց որք ընդ նմա էին,
 հանդերձ իւրաքանչիւր սւրուք դայիկօք և սիրելի ծառա-
 յիւք, ուչ եղեալ երթալ դադարել առ վայր մի յամուր տե- 10
 դիս սահմանացն Խաղտեաց, ոգի առնուլ և հանգչել առ
 վայր մի, և մնալ յուսով և սպասել փրկութեան տեառն:
 Զորոց զկնի հետամտեալ ճեպով անհանգիտան Հաղարա-
 ւուխտ՝ երթայր դիմեալ ամենայն զօրօքն հանդերձ. և
 զբազում տեղիս ամբոցացն Հայոց ընդ երթալն առեալ 15
 չարկանէր, քակէր աւերէր և անցանէր. և զբազումս կտտո-
 րեալ՝ հանէր արեանց ճապաղիս. խնդրէր հնարս, փքալով
 մեծամեծս, կամ առնել ձերբակալս զքաջ Մամիկոնեանն
 Վահան և կամ սպանանել պատերազմաւ, և ապա հանգչել:

Եւ երթեալ յՈքազն՝ բանակէր մօտ ի գեօզն, որում 20
 անուն էր միւսմն Գիւղիկ և միւսմն Վարդաշէն. և բանա-
 կեալ անդ զօրն զայն՝ լսէր ի վաղիւն, թէ Մամիկոնեանն
 Վահան մօտ է ի նա ի Վարայրվարոյն ի Հոռոմ տան,
 ի գաւառին, որ կոչի Շաղաղոմ: Եւ կարծեցեալ անդ լինել
 զիմաստախորհուրդ Մամիկոնեանն յանհոգս, որդէս ի Հոռոմ 25
 տուն անկեալ՝ պնդեալ յանկասկածս զցայգ ի տեղին՝
 տեղեակ առաջնորդօք հասանէր ընդ առաւօտունն ծա-
 զել: Եւ գտեալ անդ բազմութիւն այլ մարդկան, ընդ որս
 դիպեցան և կանայք երկուց Կամսարականացն, տեառնն
 Շիրակայ Ներսէհի և Հրահատայ, յորոց վերայ անկեալ
 յանզգաստս զօրացն Գարսից՝ զբազումս ի ռամիկ մարդկա- 30

նէն Հայոց սպանանէին. և զկանայս երկուց Կամսարականացն եզրարց, զՆերսէսի և զՀրահատայ, ըմբռնեալ տանէին ի բանակն Պարսից:

- 5 Բայց զօրավարին Հայոց Վահանայ Մամիկոնենի և այլ ումեք ի նախարարացն որք ընդ նմայն էին, ոչ պատահեալ՝ դառնայր ոչ ևս քաջ դիւրասարտութեամբ, յազազս ոչ կատարելոյ խնդրոյն՝ որում հասանելն ցանկայր, և վրիպեցաւ: Ստուգեալ վասն կանանցն Կամսարականաց, թէ արդարև նոցա կանայքն են՝ զուարեացեալ ուրախանայր
- 10 ընդ միտս իւր. խորհելով այսպէս, թէ արդ նոքք հաստատ կարեմ որսալ և ըմբռնեմ զՎահան. քանզի նոքա են նորա սիրտ և հաւաստապէս միանձնապէս միութիւն. և թէ քակտեալ նոքա ի նմանէ լինին դամ մի, և նա միայն մնայ առանց այն արանց՝ կամ նուաճեալ հնազանդի մեզ, որպէս և
- 15 կամիմք, և կամ փախուցեալ յօտար երկիր՝ կորնչի միայն առանձինն: Բայց զկանայս նոցա, երկուց Կամսարականացն, հրամայէր ըստ օրինացն քրիստոնէիցն, որպէս լուեալ էր հաստատապէս, պահել սրբութեամբ և ամենայն զգուշութեամբ: Եւ ինքն շուեալ յՈքոզայ՝ իջանէր ի գաւառն Բասեան և բանակէր մօտ ի գեօղն, որ անուանի Դու, ի գաշտին աղբերականց, զոր Արծաթաղբերան կոչեն: Եւ կացեալ
- 20 անդ օր մի՝ դեսպան ի դրանէ հասանէր առ նա հրովարտակաւ. յորում զրեալ էր թագաւորին Պերօզի՝ տալ զիտել նոցա դիւր ամենայն Արեաց ուժով ի վերայ Հեփթաղին զգիմեցումն. և նմա հրամայէր երթալ ի Վիրս, և զթագաւորն Վրաց զՎախթանգ կամ ունել և կամ սպանանել և կամ ի բաց փախուցանել յաշխարհէն, և զՇապուհն ի Միհրան տունէն անդէն յաշխարհին Հայոց թողուլ զնդաւմարզպուն:
- 25

2. ՅՈՎՀԱՆ ՄԱՍԻԿՈՆԵԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՏԱՐՅՈՆՈՑ

Վասն դալատեանն Տիգրանայ և կոտորածին
որ թ շան ընկեցն

Գործեալ այլ զաւր առաքեաց Խոսրով ի վերայ Սմբատայ տանն Մամիկոնէից՝ զՏիգրան զաւրապետն մեծ ի հազարաւ, որ իբրև եկն յԱպահունիս և կոչեաց զՍմբատ առ ինքն։ Իսկ նա յուղարկեաց զՎահան զորդի իւր տեսանել, թէ զքնչ խնդրէ։ Արդ՝ իբրև գնաց և իմացաւ զԻրան, արձակեաց պատասխանի առ հայր և ասէ. Սա մերթ բարի խորհի մեզ և մերթ չար։ Բայց խնդրէլ զայս թ մէնջ՝ գնըչ խարս Մուշեղայ իշխանին, և զհաւր քո զՎահանայ, և զկինն Վաղթանկայ և զորդին, զոր սպանին ի պատերազմին Վարազայ։ Եւ թէ չտայր, ասէ, զամ ի տեղին, ուր ձեր հաւատքն են, բրեմ և աւարեմ և կրակատուն առնեմ զեկեզեցիսն, և զձեզ ի դունն արքունի խաղացուցանեմ։ Արդ զայս ասաց և ինքն ընդ շաշտենս կամի գալ ի վերայ. արդ ես գնամ զհետ նորա, և զու ժողովեա զզաւրս մեր և գնա ի սուրբ Կարապետն, և ազաչեա զկրաւնաւորսն աղաւթս առնել։ Կոչ լեր տէրամր։

Իսկ Սմբատայ առեալ և ընթերցաւ զթուղթն, և եկն ի սուրբ Կարապետն, անկաւ առաջի սրբոյ սեղանոյն, սկսաւ լալ և ասել այսպէս. Զարթիր, տէր, և զարթ զզաւրութիւնս քո, լսեա դայտսիկ. տես, տէր, և մի լուր, մի դադարեր, զի կարի խրոխտացաւ թշնամին ի վերայ մեր։ Այլ արդ կամք տեսուն լինիցին։ Բայց սահայն ազաչեմք յիշի զջան մեր, որ ի վերայ քո վասն ուխտի սրբութեան մերոյ, զի փառաւորեսցի ոնուն քո յաւիտեան։ Եւ զայս ասացեալ ետ բերել երկոտասան թուր և զնել առաջի բեմբին, մինչ պատարագ մատուցանէին։ Եւ ապա առեալ ասէ. Այո, տէ՛ր, նեղեցաք, ձանձրացաք ի կոտորելոյ զանկաղմն պարսիկս, նեղեցան և որք զսուսերս մեր թ ժանգոյ և յարեանց սըրբեցին։ Այլ յուսամք, եթէ որպէս արարերդ և առնես։

Եւ ելեալ զնաց ժողովել զզաւրս իւր՝ ինն հազար ինն հարիւր և քառասուն այր, և երթեալ իջանէր ի շաշտենս, ի գեւզն, որ Գրեհն կոչեն։ Իսկ Տիգրանայ երթեալ ի վերայ

5 Հոնընկեցին իջանէր: Եւ առաջեաց առ Սմբատ զաւրս և
 ասէ. Արի եկ առ իս և մի երկնչիբ և առ յինէն զանձս և
 մեծութիւն. և եղից զսոկ ի զլուխ քս և արարից զքեզ
 մարդպան Հայոց, միայն լոկ զսոկերսն Մուշեղայ և զՎա-
 10 հանայ տուբ ցիս: Իսկ նորա կալեալ զպատգամաւորսն՝
 հրացոյց շամփուբ մի երկաթի և եղ պսակ շուրջ զզլեով
 նորա և ասէ. Կաց տեսանեմ, թէ զմասն քո զի՞նչ պարզեա
 զայցէ ինձ, որ ես քեզ պսակ եղի: Եւ հրամայեաց ունել
 զարսն, որ ընդ նմայն էին եկեալ, և կտրեաց զզլուխս նո-
 15 ցա. և արարեալ տայնպէս՝. և ձգեցին զզլուխս նոցա մինչև
 ցվեց ժամ առուրն: Եւ կոչեցաւ անունն զեղջի մոզուց գե-
 րեզման, որ և Մոզատանս:

Իսկ Սմբատայ ելեալ ի վերայ լերինն, զոր Սերեմավայք
 կոչեն, բանակեցաւ հանդէպ Տիգրանայ: Իբրև երեկոյ եկև,
 15 Վահան Կամաարական, սրդին Սմբատայ, յարուցեալ կըտ-
 րեաց զզլուխ որդոյն Տիգրանայ և զերից իշխանացն, զի
 էին ի միում խորանի. և առեալ զզլուխս նոցա, գնաց առ
 հայր իւր: Եւ դարձեալ եկն ի տեղին և երթեալ զազո
 եմուտ ի խորանն առ Տիգրան: Իսկ նորա տեսեալ զսուսերն
 20 մերկ ի ձեռինն, ոչ իշխեաց ումք ձայն տալ, կարծելով
 եթէ կարասի կամի պողանալ: Եւ Վահանայ յանկաջ-
 ծակի առեալ բարձ մի՝ աճապարեաց և ձգեաց ի վե-
 րայ բիրանի նորա, և հարաւ ի վերայ նորա. և մտեալ
 ծառային Վահանայ կարեաց զզլուխս նորա. և ժողովեալ
 25 զկարասին, և զպատուական տկունսն, և զընտիր սուսերսն,
 ել և գնաց: Եւ խնդացեալ զաւրացն Հայոց, մեծ գունութիւն
 աստուածոյ մատուցանէին: Եւ ապաշակեցին, զի զտապանսն
 իշխանացն աւարեցին: Իսկ Վահանայ լցեալ իմաստութեամբ
 և առեալ երկերիւր կաշի սազարէ, արկ զհարիւր ջորով
 30 ամենեաւը, և երկաթ մի յայտկոյս սազարին և երկաթ մի
 յայն, և գնաց մերձ ի բանակն Հոնին, զի փոխանակ էր
 նա Տիգրանայ և ունէր ընդ ձեռամբ իւրով ՂԹ այր, և
 բանակեալ մերձ ի քարազլուխ մի, որ հանդէպ հայի լե-
 րինն Տորոսի. էր սա զասակաց յայլոց բանակացն: Արզ
 35 առեալ Վահանայ զհարիւր ամենի ջորին և տարաւ զնոսա
 յեզր բանակին, և ի տասն ջորին՝ այր մի, որ զհեա եր-
 թայր: Որ իբրև արկին ի բանակն, և ինքեանք զհեա մըտ-
 եալ սկսան կոտորել, և հնչեցուցանէին զփոզան սաստիկ

շուրջանակի, և պատերազմողքն կանչէին. զարուբեցան, ժպրհեցան, ազմկեցան յայժ, զի շորիքն ընդ ձայնս սաստա-
 րացն, և ի զաւրացն յաղմկելն, և ընդ ձայնս սաստիկ փո-
 դացն խրատեցեալ լոկ յամենայն կողմանց արշաւէին. և
 գաւրքն կարծէին, թե հեծեալ է, իւրաքանչիւր ոք վա՛յ
 կանչէին և ոչ գիտէին զհետս անձանց, զի տէր պատերազ-
 մէր ընդ նոսա:

5

Արդ քանզի յայլ գաւրքն անցանել ոչ կարացին. զի մթին
 զիշեր էր, և զքարազուլին բնաւ ոչ իմացան, զի յիմարե-
 ցոյց զնոսա աստուած, ապա թողեալ զերիվարս գէմ փա-
 խըստի ի քարազուլին առնէին. և սկսան ի վայր հոսել
 ընդ բարձրութեան անաւոր վիմացն: Եւ ոչ կարացին գի-
 տել զիրան, մինչև պակասեցաւ ճշիւն ազադակին: Եւ ապա
 գիտացին զաւրքն Հայոց, թէ ընկզմեցան, զարձան ինքեանք
 ի քանակատեղն, և զկարասին և զզանձան ժողովեցին: Եւ
 զերիվարսն և զուղտսն յուզարկեցին ի գեւղն Պալունեաց
 ընդ ձի, և ընդ յուզտ. և ընդ յէջ՝ գտաւ ԺԸՌ, որ ծածկէր
 զերեսս գաւառին:

10

15

Արդ իբրև առաւաւտ եղև, սկսան խնդիր առնել Տիգրա-
 նայ և որդոյ նորա, և ոչ գտին: Ապա զհետ փախստէիքն
 մտեալ, խնդրեցին, և հայեցեալ տեսին զնոսա զահագիծեալ:
 Ապա միաբանեալ արարին իւրեանց զաւրազուլիս զՄիհր-
 խոսրով. և բարկութեամբ լցեալ ռազմ կարգեցին:

20

Իսկ Սմբատ զՎահան կողմնապահ էր թողեալ ԳՌ արամբ.
 և ԲՌ՝ ի դարանի էր կացուցեալ ընդ յերիս գեւս, և ինքն
 զայլ զաւրան ըռազմն կարգեաց. և ետ զաջ թէն Վարազայ
 իշխանին Պալունեաց, զի այնչափ էր հզաւր, որ մարդոյ
 քան զմինն այլ ոչ կրկնէր. իսկ զհետեակ կողմն տայ իշխա-
 նին Հաշտեանից: Եւ ինքն թողու թիկնապահ իւր զՎահան
 Վարազակայ որդին: Եւ զուսմարեցան ընդդէմ միմեանց,
 Իբրև եկին միմեանց Միհրխոսրով և Սմբատ, և սկսան
 հարկանել զզուլիս իրերաց, և գիմեաց զզաւրն ի վերայ
 Սմբատայ իբրև զմեղաւ. և սկսաւ պակասել Սմբատ, զի այր
 ծեր էր: Եւ ձայն բարձեալ ասէ. մար ես, Վահան որդեակ.
 հասիր: Եւ նորա ձայն արկեալ ի կարապետն ասէ. Ահա
 ժամ, ճվ Մկրտիչ Քրիստոսի Սովհաննէս մար են իմ սուրբ
 կրանաւորացն ազաւթքն: Եւ մտեալ յազգմ՝ ցրուեաց զժո-
 ղովեալսն ի վերայ հաւր իւրոյ: Իսկ Սմբատայ ոգի առեալ,

25

30

35

վերացուցեալ զսուրն և եփար զուան, թիկնախառն ի վայր
 ընկեաց զգլուխ աւագի նոցա: Եւ դարձան ի վերայ
 և փախստական արարին զնոսա մինչ ի դարանան:
 Եւ դարանակալացն յարուցեալ ի մէջ առին զնոսա՝ ԳՄ
 5 զլուխ համարով ընկեցին ընդ քարն, որ կոչեցաւ Հոնընկէց:
 Եւ ժամանեաց նոցա երեկոյ և զաւրքն պարսից փախտա-
 կան եղէն ի Հաշտեսս ԸՄ այր: Եւ հանդէս արարեալ կո-
 չեցաւ անուն տեղոյն Հանդիսեանս:

Իսկ Սմբատայ իմացեալ ևթէ գնացին, յարուցեալ մտին
 10 զհետ նոցա. և ի վաղիւն հասին: Եւ իբրև բանակեցան առ
 իրերաւք, խորհեցան սոքա զնալ ի վերայ պարսից. և կազ-
 մեցան առ երեկունն: Եւ մինչդեռ սոքա յայս էին, եկին
 հասին զաւրքն յԱպահոնեաց իբրև երեք Ռ պարսիկ. և
 խառնեցան ընդ յիրեարս: Արդ իբրև տեսին զաւրքն Տա-
 15 րաւնոյ, լքեալ յերկիր կործանեցան. և հնարս իմացեալ ընդ
 Մարտուց փող ի վայր գնացեալ և անդ բանակեցան: Իսկ
 պարսիկք յարուցեալ զհետ մտեալ զաւրացն և տուեալ զնո-
 սա Արամնոյ՝ նեղէին: Իսկ Սմբատ զամենայն յոյս յաս-
 տուած եղեալ, և սկսաւ ասել այսպէս. Գիտեմ, որ տէր,
 20 զմարդասիրութիւն քո, որ առ մեզ ի վաղուց հետէ: Եւ
 արդ հայեաց ի մեզ՝ թէ զիա ըզ թշնամիք նեղին զմեզ: Եւ
 կնքեալ զանձինս իւրեանց՝ դիմեցին ի վերայ պարսից: Եւ
 երևեցաւ նոցա ի պատերազմին այր մի անեղ և լուսաւոր,
 և հեր նորա լոյս փայլատակէր: Զոր տեսեալ Վահանայ և
 25 գիտացեալ թէ Կարապետն է, խնդացեալ յարձակեցաւ ի
 վերայ նոցա, և կտրեալ զաւրան ԳՄ. և եզ առաջի, և
 աարաւ անցոյց ընդ յԱստեղաւնս, և պատեալ իջոյց զնոսա
 մինչև հանդէպ եկեղեցոյն, որ կամեցան ելանել ընդ նոյն
 տեղի և զկրաւնաւորան սատակել: Բայց զաւրութիւն տեսան
 30 զդեանէր զնոսա և ոչ կարացին անցանել ընդ ձորն, որ և
 յետս անդ անկեալ տեղոյն անուն Այծսան եղին:

Իսկ զաւրն եկեալ հասին յանտառն, որ հանդէպ վանացն
 հայի և թաքեան անդ: Իսկ Վահան անապարեալ զնաց
 անդ, և սուր ի վերայ եղեալ կոտորեցին, որ ոչ մնաց և
 35 ոչ մի: Եւ կոչեցաւ անուն տեղոյն Մահու առիթ: Եւ խիստ
 վառտակեցաւ Սմբատ յաւուր յայնմիկ: Բայց ի թիկունս
 եհաս նմա Վարազ իշխանն, և առաջի եղեալ զաւրան՝ գե-
 տազէժս առնէին, մինչև եկին ի տեղին, զոր այժմ Կարա

կոչեն: Եւ որք փախստեայ երթային, կացին երիվարք նոցա: Եւ Պալուսեայ իշխանն զհետ մտեալ բազում զարաւք կոտորէին: Եւ իբրև անդ եկին, ասէ Վարազ ցարսիկսն. Զք սպառեցայք, փախիք որ մեք կոտորեմք: Իսկ նոքա ասեն. Կորեաք մեք և մեռաք, որ և Կուրա կոչեցաւ: Եւ ի նոյն տեղուջ սկսաւ մի մի ունել զնոսա և զթլփատան կարել: Եւ որք սպրեցան յաւուր յայնմիկ՝ Թեմ այր, որք գնացին ի պարսիկս առ Խոսրով: Եւ նա այլ զար առաքեաց ի Տարաւն:

5

Ի սոյն ամի վաղճանեցաւ Սմբատ. և ետ տանել զինքն ի տապանատուն հարց իւրոց ի Գլակայ վանս. և կայ ի դուռն Ստեփաննոսի. և այլ ոչ է յայտ:

10

Մայնմ ամի փոխի և հայրն Սպլիփան առ աստուած՝ յետ ի ամի. և նստի յաթոռ նորա Դաւիթ Գ ամ:

Ի սոյն աւղւրս կնքեցաւ Տիրան որդին Վահանայ ի վանս Գլակայ:

3. ԱՐԻՍՏԱԿԷՍ ԼԸ ՍՏԻՎԵՐՏՅԻ

15

Պաստուծիւն վասն անցիցն անցելոց ի յայլասեռն ազգաց, որք շուրջ զմեօք են

Եւ եղև յետ մահուան Դաւթի Կիւրապաղատի, որ էր այր հզոր և աշխարհաշէն, մեծապարգև և ազքատասէր, որ էր արդարև սահման խաղաղութեան. քանզի յաւուրս նորա հանդէր ամենայն մարդ, ըստ մարգարէութեանն, ընդ որթով իւրով և ընդ թղենեաւ իսկ զկնի մահուան նորա խաղայ ինքնակալ թագաւորն Հոռոմոց Վասիլն՝ ի քսան և հինգերորդ ամի թագաւորութեանն իւրոյ ծանր զինու. և զէմ եղեալ զայ հասանէ յնկեղեաց զաւառ, զանց արարեալ զբազում օթևանօք: Եւ ընդառաջ ընթանան նմա ազատագունդ զօրքն Տայոց և առատատուր պարգևօք մեծարեալ ի նմանէ իւրաքանչիւր ոք ըստ արժանեաց՝ յիշխանութիւն ի պատիւ, ի գահ ժամանեալ՝ ցնծացեալ բերկրեցան յոյժ...:

20

25

30

Եւ ի նմին տեղուջ զայ հանդիպի թագաւորն Ախտազոց Բագարատ և հայր նորա Գուրգէն, և մեծապէս փառաւորէ զնոսա ինքնակալ թագաւորն: Եւ տայ Բագարատայ զպատիւ

կիրքսպարուտութեան և հօր նորա զմազխարստութեան, և արձակէ զնոսա խաղաղութեամբ. և ինքն երթեալ անցանէ ընդ Հարբ և ընդ Մանազկերաւ...

5 Յամբ չորեքհարիւրերորդի և վաթսներորդի չորրորդի թուականի մերոյ մեռաւ թագաւորն Ափխազաց Բագարտա, և թագաւորէ Գէորգ որդի նորա՝ առ որ գրէ ինքնակալ թագաւորն Վասիլ հրովարտակ, որ ունի օրինակ զայս. եթէ՝ Վոր ի Կիւրապագատին բաժնէ ետու հօր քամ ի պարզէ՝ թնչ, և քո հայրենեացն միայն լեր իշխանս. Իսկ 10 նա ոչ առնու յանձն, այլ ի մանկական ախն հպարտացեալ՝ զընդդէմսն առնէ պատասխանի, թէ՝ Վոր իմ հայրն կալեալ է իշխանութեամբ, յայնմանէ և տուն մի շտամ ումեք՝ Իսկ ինքնակալին լուեալ զայս՝ զօր առաքէ բռնութեամբ տիրել աշխարհին: Որոց ընդդէմ եկեալ քաջացն Տայոց՝ մօտ ի միծ աւանն Ուխտեաց, ի փախուստ դարձուցին զգօրս Հոսոմոց. բայց քաղաքին և այլ շինանիստ տեղեացն չմե- 15 գան ինչ: Այս եղև սկիզբն կործանման տանն Տայոց:

4. ՄԱՅԹԷՈՍ ՈՒՈՂԱՅԵՑԻ

[Դաւիթ Շինոյ և Դեմետրէ Ա.]

...[Եւ] էր... թագաւորն Դաւիթ այր քաջ և հօր ընդդէմ 20 Գարսից պատերազմաց: Սա բազում անգամ յազթեաց զօրացն այլազգեաց և բնկեաց զամենայն զօրութիւնս նոցա, և բազում անուանի զաւառս էառ ի Գարսից սրով և բռնութեամբ. էառ զՏփխիս, և զԴմանիս քաղաք, և զՇրուանն, և զՇաքի, և զՇամքար, էար և այլ բազում զաւառս: Եւ էր Դա- 25ւիթ արքայ այր սուրբ և առաքինի, զարգարեալ ամենայն աստուածպաշտութեամբ և բարի արդարութեամբ. և սա երևեցաւ ընդունող և սիրող ազգին Հայոց: Առ սա ժողովեցան մնացեալ զօրն Հայոց, և սա շինեաց քաղաք Հայոց յաշխարհն Վրաց, և հաստատեաց եկեղեցիս և վանորայս բա- 30զումս. և անուանեաց զանուն քաղաքին Դաւաոյ. և ունէր մեծաւ ուրախութեամբ և ցնծութեամբ զամենայն ազգն Հայոց: Կայր և հարազատ որդի մի թագաւորին, որում անունս աւէին Դեմետրէ, ի Հայ կնոջէ, և եղբօր թագաւորին ասէին Թաօթմէ:...

Յայսմ ամի [ՇՀԻ] Թագաւորն Դաւիթ Վրաց արար դարձեալ սաստիկ կոտորած զգօրսն Պարսից իբրև երկու ժիւրս. և էառ զԹագաւորարնակ քաղաքն Հայոց Անի, և զորդիսն Մանուչէի հանեալ յԱնւոյ և տարաւ ի Տփլիս. և ազատեցաւ Թագաւորարնակ քաղաքն Անի, որ կացեալ էր ի ծառայութիւն զամս վաթսուն. և զհրաշափառ և զմեծ եկեղեցին Անւոյ զսուրբ կաթողիկէն, զոր մզկիթ էին արարեալ, ժողովեաց զեպիսկոսյոսունսն և զքահանայս և զկրօնաւորս Հայոց աշխարհին, և օրհնեաց զսուրբ կաթողիկէն մեծա հանդիսի, և եղև ուրախութիւն ամենայն տանն Հայոց, զի տեսին ազատեալ ի ծառայութենէ զսուրբ կաթողիկէն...

Յայսմ ամի [ՇՀԴ] մեռանէր սուրբ և բարեպաշտ Թագաւորն Վրաց աշխարհին Դաւիթ, և նստուցանեն յաթոռ նորա զորդի իւր զԻեմեսորէ, զայր քաջ և աստուածասէր, նմանեալ հօրն իւրոյ Դաւիթ ամենայն զործովք բարեաց: Սա դարձոյց զորդիսն Մանուչէի ի քաղաքն Անի, և բազում երզմամբ արարեալ զնոսա իւր ծառայս և հնազանդ զամենայն աւուրս կենաց իւրեանց, և աայր զԱնի ի նոսա, զի բազում նեղութիւն կրեաց Անի ի զօրացն պարսից յորժամ մեռաւ Դաւիթ: Եւ այլ հոգս պատերազմաց և զաւատաց անկաւ ի վերայ Դեմետրէի Վրաց արքային, որ էր ի Հայ կնոջէն: Իսկ որդին Մանուչէի արարին սաստիկ երդումն, վասն զի սուրբ կաթողիկէն, որ էր յԱնի, հանապաղ Հայոց կացցէ, և մի մտցէ ի նմա Տաճիկ և ոչ Մսուրժման ազգ:

5

10

15

20

சுருந்தொட்டி

ნაჩა და გაერთიანება

§ 1. ანბანი

№№ როგმე	ბგებულება		წერითი		სახელწოდება	რიცხვითი შნიშ-ბა	ქართული შესა- ცვლბი
	მთავ- ბული	ნუს- ხური	მთავ- ბული	ნუს- ხური			
1	ა	ⴁ	ⴂ	ⴃ	აჟ	1	ა
2	ბ	ⴄ	ⴅ	ⴆ	ბზ	2	ბ
3	გ	ⴇ	ⴈ	ⴉ	გძ	3	გ
4	დ	ⴊ	ⴋ	ⴌ	დთ	4	დ
5	ე	ⴍ	ⴎ	ⴏ	ეზ	5	ე
6	ვ	ⴐ	ⴑ	ⴒ	ვაჟ	6	ვ
7	ზ	ⴓ	ⴔ	ⴕ	ზ	7	ზ
8	წ	ⴖ	ⴗ	ⴘ	წჟ	8	წ
9	ჩ	ⴙ	ⴚ	ⴛ	ჩოჟ	9	ჩ
10	ც	ⴜ	ⴝ	ⴞ	ცტ	10	ც
11	ძ	ⴟ	ⴠ	ⴡ	ძბ	20	ძ
12	წ	ⴢ	ⴣ	ⴤ	წზ	30	წ
13	ჩ	ⴥ	⴦	ⴧ	ჩტ	40	ჩ
14	ც	⴨	⴩	⴪	ცაჟ ცთ	50	ც
15	ვ	⴫	⴬	ⴭ	ვზ	60	ვ
16	ზ	⴮	⴯	ⴰ	ზოჟ ზთ	70	ზ
17	წ	ⴱ	ⴲ	ⴳ	წაჟ წთ	80	წ
18	ჩ	ⴴ	ⴵ	ⴶ	ჩთ	90	ჩ

№№ ჩივბე	ბეჭდვითი		წერითი		სახელწოდება	ჩიცხებითი მნიშვნელობა	ქართული შესატყვისი
	მთავრული	წესბურთი	მთავრული	წესბურთი			
19	ა	ა	Ⲁ	ⲁ	აჲ	100	კ
20	ბ	ბ	Ⲃ	ⲃ	ბჲ	200	მ
21	გ	გ	Ⲅ	ⲅ	გჲ	300	ა
22	დ	დ	Ⲇ	ⲇ	დჲ	400	ნ
23	ე	ე	Ⲉ	ⲉ	ეჲ	500	შ
24	ვ	ვ	Ⲋ	ⲋ	ვჲ	600	ო
25	ზ	ზ	Ⲍ	ⲍ	ზჲ	700	ჩ
26	თ	თ	Ⲏ	ⲏ	თჲ	800	ც
27	ი	ი	Ⲑ	ⲑ	იჲ	900	ძ
28	კ	კ	Ⲓ	ⲓ	კჲ	1000	ტ
29	ლ	ლ	Ⲕ	ⲕ	ლჲ	2000	ს
30	მ	მ	Ⲗ	ⲗ	მჲ	3000	ვ
31	ნ	ნ	Ⲙ	ⲙ	ნჲ	4000	ბ
32	შ	შ	Ⲛ	ⲛ	შჲ	5000	ჩ
33	ც	ც	Ⲝ	ⲝ	ცჲ	6000	ც
34	ძ	ძ	ⲟ	Ⲡ	ძჲ	7000	ვ(ჟ)
35	წ	წ	Ⲣ	ⲣ	წჲ	8000	ფ
36	ჭ	ჭ	Ⲥ	ⲥ	ჭჲ	9000	ქ
37	ხ	ხ	ⲧ	Ⲩ	ხჲ	10000	ო
38	ჯ	ჯ	ⲩ	Ⲫ	ჯჲ	20000	ფ

მთავრული ასოები გამოიყენება წინადადების დასაწყისში და საკუთარ სახელთა პირველი მგერის ილსანიშნავად, თუ მთელი ტექსტი მთავრულით არაა დაწერილი. (იხ. დამატება I).

ზოგალი შენიშვნები

§ 2. ზემოთ მოტანილ ტაბულაზე ყოველი ასოს ქართული შესატყვისია ნაჩვენები. და შეიძლება გადაუჭარბებლად ვთქვათ, რომ ძნელი დასაძებნია სხვა ენა, რომელსაც შეეძლოს ქართულივით ზუსტად გადმოსცეს თვითნაირი მათგანის შესატყვისობა: ქართული ეკვივალენტები თითქმის აბსოლუტური შესატყვისებია. არ უნდა დავივიწყოთ კი, რომ სხვადასხვა ენის, მით უფრო სხვადასხვა სისტემის ენის ბგერათა შესატყვისობის აბსოლუტურობაზე ლაპარაკი არ შეიძლება პირობითობის გარეშე. ამ პირობითობას ქმნის რამდენიმე მომენტი.

ა) ცნობილია: აბსოლუტურად ერთნაირი თვით ერთსა და იმავე ენაშიც არ შეიძლება იყოს ერთი და იგივე ბგერა თუ მას სხვადასხვა პოზიციაში და მეზობლობაში ავიღებთ. ცხადია, გაცილებით საგრძობია ეს სხვაობა სხვადასხვა ენას შორის.

ბ) აქ ჩვენ საქმე გვაქვს ძველი სომხური ენის ბგერებთან, რომლებიც ბგერათა ნიშნებს მხოლოდ იმდენად წარმოადგენენ, რამდენადაც ჩვენ მათ გამოვთქვამთ. ნამდვილი სიცოცხლე ამ ბგერებს აღარ გააჩნიათ. ეს ასოები გამოხატავენ პირობითად იმ ბგერებს, რომელთაც საუკუნეების წინათ გამოვთქვამდნენ და ამჟამად გაქვევებულად შემოგვრჩენია ტექსტებში. თვით სომეხი დღეს ამავე ასოებს კითხულობს უთუოდ ისე, როგორი გამოვთქმაც აქვთ მათ შესატყვის ბგერებს დღევანდელს შეტყველებაში, რომელიც უთუოდ საკმაოდ განსხვავდება წინანდელისაგან. ხოლო ქართველი მკითხველი მათ წაითხნავს უთუოდ ისე, როგორი გამოვთქმაც აქვს მის ახლანდელს შეტყველებაში თვითნაირი სომხური ასოს შესატყვისად მიწერილ ქართულ ასოს. დავემატოთ ისიც, რომ აღწერილობა, რამდენადაც ცხოველი და ზუსტი არ უნდა იყოს იგი, ვერასოდეს ვერ გადმოსცემს ბგერის ნამდვილ ბუნებას. ამისათვის ყველაზე უკეთესი საშუალება უშუალო მოსმენაა. ამის შესაძლებლობა კი ამჟამად არ არსებობს.

ზემოაღნიშნულის მიუხედავად ვამბობთ, რომ ქართული ენის ბგერები თითქმის აბსოლუტური შესატყვისები არიან სომხურის შესაბამის ბგერებისა. ამის საფუძველს იძლევა, ერთის მხრით, თანამედროვე გამოთქმა სომხურ და ქართულ სალიტ. ენათა ბგერებისა, რომლებიც თითქმის აბსოლუტურად ფარავენ ერთმანეთს, და მეორეს მხრით, ძველი ქართული და სომხური სიტყვების ტრანსკრიბირება

ძველსავე ტექსტებში, როგორც ქართულში, ისევე სომხურში. ისეთი სპეციფიკური ბგერებიც კი, როგორიცაა წ და კ ქართულსა და სომხურში ერთნაირად გამოითქმის და, საფიქრებელია, ერთნაირადვე გამოითქმოდა ძველადაც. ეგვევ ითქმის საერთოდ სპეციფიკური ქართული (resp. კავკასიური) მკვეთრების (აბრუპტივების) შესახებაც (იხ. დამატება II).

განსხვავება უფრო საგრძნობი უნდა ყოფილიყო ხმოვნების გამოთქმაში. და ეს იმის მიუხედავად, რომ, როგორც ქვემოთ დავწმუნდებით, ხმოვანთა სისტემითაც ძველი ქართული და ძველი სომხური (მით უმეტეს თუ საკითხს ქართველური ენების ფონზე განვიხილავთ) აგრეთვე მთლიანად ფარავს ერთმანეთს. მაგრამ ეს შესატყვისობა ეხება ხმოვანთა ნიშნებს, ასოებს, რომლებიც ბგერის მხოლოდ ძირითად სახეობას გადმოსცემენ და სრულებით, ან თითქმის სრულებით, არაფერს გვეუბნებიან ხმოვნის ნამდვილ ბუნებაზე. მაგ., „ა“ ნიშნით დღეს ქართულში გადმოვცემთ ყოველგვარ ქართულ „ა“-ს—იმასაც, რომელიც კვაქვს სიტყვაში „აქ“, „მანდ“, და იმასაც, რომელიც ისმის სიტყვაში „არა“, როდესაც ეს სიტყვა ნათქვამია ხაზგასმით, ჯიუტად, ვთქვით, ასეთს გამოთქმაში: „არ წავალ, არა!“ აქ „არ“ და „არა“-ში ჰირველი „ა“ ისმის უფრო მაგარი შემართვით, დაახლოებით, როგორც „აა“. ნიშანი კი ერთი კვაქვს ამ განსხვავებული „ა“-სთვისაც და ყველა სხვა „ა“-სთვისაც. აღარაფერს ვამბობთ ხმოვნის ტონიერებასა, გრძლიობასა, სიმაღლესა და სხვა თვისებებზე, რომელთა გადმოცემა საერთოდ ვერ ხერხდება მწერლობაში. მაგრამ სხვადასხვა ენის ხმოვნები ერთმანეთისაგან სწორედ ამ თვისებებით განსხვავდებიან.

მსგავსი განსხვავება უნდა გვექონოდა ძველ ქართულსა და ძველ სომხურ ენებს შორისაც. თანამედროვე ქართულ და სომხურ ბგერათა გამოთქმაში არსებული განსხვავება ამას გვაფარაულებინებს. ყველაზე მკვეთრად ეს განსხვავება ხმოვნის შემართვაში უნდა შელავნდებოდეს. ამის შემჩნევა უბრალო დაკვირვებითაც შეიძლება: თანამედროვე სომხურ მეტყველებაში ხმოვნები ინტენსიური შემართვით ხასიათდებიან; მაგ., რომელიმე *ქუჯ* ინი *რა?*, *აჲ* ურ *სად?*, *აქაქიქ* ახჩიკ *ქალიშვილი* (იწერება კი ახლაც ისე, როგორც ძველ სომხურში — *აქქიქ*), *აჲ* ორ *დღე* და სხვა სიტყვებში თავკიდური ხმოვნები ჩვეულებრივ გამოითქმიან მაგარი შემართვით: *ქუჯ* ეინჩ, *აჲ* ურ, *აქაქიქ* დახჩიკ, *აჲ* ურ... ზოგჯერ, განსაკუთრებით ლიალექტებში, მაგარ შემართვას ფშვინ-

ვიერი შემართვა ენაცვლება: *ჩრუჲ ჰინჩ, ჩაჩიჩიჲ ჰახიცი...* ქართულ ენაში კი ხმოვანთა ასეთი წარმოთქმა საერთოდ შემთხვევითია. ქართული და სომხური ენების ხმოვნებს შორის მსგავსი განსხვავება ძველადაც უნდა გვქონოდა, როგორც აღვნიშნეთ. ამას ადასტურებს ძველი ქართული და სომხური სამწერლო ენების შედარება.

არა მარტო მაგარი შემართვა უნდა ყოფილიყო (და უნდა იყოს) ქართული და სომხური ხმოვნების განმასხვავებელი, არამედ საერთოდ შემართვა და დამართვა ბგერებისა, განსაკუთრებით კი ხმოვნებისა. თანამედროვე სომხური ენის დიალექტებზე დაკვირვება შესაძლებლობას იძლევა დაახლოებით მიგნებულ იქნას ეს თავისებურება. მოკლედ იგი ასე შეიძლება ჩამოგვეყალიბებოდა: სომხური ენის ხმოვანთა დამახასიათებელი უნდა ყოფილიყო შემართვა-დამართვის ინტენსიურობა, რომელიც დღემდე შეუნარჩუნებია მას.

ზემოაღნიშნულის საბოლოო დაზუსტება ექსპერიმენტულ კვლევას შეუძლია. აქ კი ეს იმიტომ აღვნიშნეთ, რომ ქართულ და სომხურ ბგერათა „აბსოლუტურ შესატყვისობაზე“ ლაპარაკი შეიძლება მხოლოდ გარკვეული პირობით; რომ ამ შესატყვისობაზე ლაპარაკისას მხედველობაში გვაქვს მხოლოდ ბგერათა ძირითადი იერი, მათი ტონიერობის, სიმაღლის, გრძლიობის თუ შემართვა-დამართვის თავისებურებათა გათვალისწინების გარეშე.

ამ ძირითადი იერის მხრივ კი ქართული და სომხური ბგერები ვაცილებით უფრო ახლოს დგანან ერთმანეთთან, ვიდრე რომელიმე სხვა ენის ბგერებთან.

§ 3. ამ საერთო შენიშვნების შემდეგ შევჩერდეთ ზოგიერთ ცალკეულ თავისებურებაზე, რომელთა გათვალისწინება აუცილებელია.

როგორც აღვნიშნეთ, ძველი ტექსტების წაკითხვისას ჩვეულებრივ ვხელმძღვანელობთ ტრადიციული წაკითხვით; მაგ., როცა ვკითხვლობთ, ვთქვათ, V საუკუნის რომელიმე ძეგლს, ძირითადად ისევე გამოვთქვამთ ბგერებს, როგორც ამჟამად ისმის ჩვენს მეტყველებაში ეს ბგერები. მხოლოდ ზოგიერთ რამეს თუ ვუწევთ ანგარიშს. სხვა შესაძლებლობა საერთოდ არ არის: არ შეგვიძლია გარდასულ ეამთა გამოთქმების აღდგენა აუცილებელიც რომ იყოს იგი. ა-ს, ჯ-ს, ჳ-ს და მსგავსი ასოების ბუნების გათვალისწინებით-ლა თუ ვახერხებთ ძველი გამოთქმის თავისებურების მიგნებას, ისიც მხოლოდ მიახლოებით. ასევე უნდა მოვიქცეთ ძველი

სომხური ტექსტების წაკითხვის დროსაც: უნდა გავითვალისწინოთ თანამედროვე სომხური წაკითხვაც. მაგრამ ამ მხრივ ქართულსა და სომხურს შორის საკმაო განსხვავებაა: გარკვეული მონაცემების მიხედვით ხერხდება დადგენა, რომ ძველი ქართულის ბგერათა უმეტესობა დღევანდელ გამოთქმაშიც თითქმის უცვლელად შემონახულა. არაა არავითარი საფუძველი ვიფიქროთ, რომ ბ, გ, დ... და სხვა ასოების გამოთქმა ძველს ქართულში დიდად განსხვავდებოდა ახლანდელისაგან, თუნდაც სხვადასხვა პოზიციაში. ძველი და ახალი სომხურის შესახებ კი ეს არ ითქმის. აგრეთვე მთელი რიგი მონაცემების მიხედვით შეიძლება დადგენა, რომ ხშული მჟღერი თანხმოვნები *რ, ჟ, ჟ, ჰ, ლ* ძველად ყველგან ერთნაირად გამოითქმოდა, სადაც ის იწერებოდა. ახალ სომხურ სალიტერატურო ენაში კი საკმაოდ განსხვავებული ვითარებაა: აღნიშნული ასოები ახლაც ყველგან იწერება სადაც ძველში იწერებოდა, მაგრამ გამოითქმის ზოგან უცვლელად, ზოგან კი შეცვლილად—*ყ*შვინვიერებად: *ჟ, ჟ, ჰ, ჟ, ჰ*. ეგვევ ითქმის ზოგი სხვა ასოსა და მისი გამოთქმის შესახებაც, მით უმეტეს თუ თანამედროვე დიალექტების გამოთქმებსაც გავითვალისწინებთ.

ამრიგად: ძველ სომხურში გარკვეული ნიშანი შეესატყვისებოდა მხოლოდ ერთ გარკვეულ გამოთქმას. ამ მხრივია რომ შესატყვისობა ქართულსა და სომხურ ასოებსა თუ ბგერებს შორის აბსოლუტურად შეიძლება მივიჩნიოთ. ამიტომ თანამედროვე სომხურ მეტყველებაზე შეჩვეულისათვის ზოგიერთი ასოს სწორად (ქველებურად) წაკითხვა გარკვეული სიძნელეა, ქართველისათვის კი ეს სიძნელე არ არსებობს. სამწუხაროდ, ამ პრინციპის გატარება ბოლომდე არ ხერხდება ტრადიციული წაკითხვისათვის ანგარიშის გაწევის გამო. აღნიშნული წესიდან უხვევს ნახევარხმოვნებისა და ზოგიერთი ხმოვნის ტრადიციული გამოთქმა. მაგრამ სანამ ამას გაუცნობოდეთ საჭიროა ცალკე შევჩერდეთ ორიოდ სპეციფიკურ თანხმოვანზე.

თ ა ნ ხ მ ო ვ ნ ა ბ ი

§ 4. *ა* და *რ* პარალელური ბგერებია. ამათგან პირველს უწოდებენ მაგარ *ა*-ს, მეორეს რბილ *ა*-ს. თანამედროვე სალიტერატურო სომხურში ორივე *ა* ენის წვერის ვიბრაციით იწარმოება და ზოგჯერ კარგად გაირჩევა ერთმანეთისაგან მათი გამოთქმა, მაგრამ უცხოელს მაინც უჭირს ამ განსხვავების შემჩნევა. როდესაც ცალკე გამოთქვამენ მათ, ეს განსხვავება უკვე ნათელია: *ა*-ს ასეთ

შემთხვევაში ვიბრანტიც ვერ დაერქმის, იგი უფრო სპირანტია მაშინ და აქუსტიკურად შ-ს ან ჟ-ს უფრო გვაგონებს, ვიდრე რ-ს. ა- კი ცალკე გამოთქმულად მართალ რ-დ ისმის ახალ სომხურშიც. გაბმულ მეტყველებაში კი რ-(*ϕ*) ვიბრანტად ისმის და მხოლოდ ისეთი განსხვავება-ლა თუ შეინიშნება რ-სა და ა-ს შორის, როგორც შეიძლება შევნიშნოთ ქართულში, როდესაც გამოვთქვამთ სიტყვებს. ვთქვათ, „გრავინია“ და „ფიქრი“. ასევე სომხურ სიტყვებში *արև* „მზე“ და *արև* „რუ“—ძნელი გასარჩევია განსხვავება რ-სა და ა-ს შორის, მაგრამ *բռնել* „დაკერა, შეპყრობა“—სიტყვაში აშკარაა ა-ს განსაკუთრებული გამოთქმა. დიალექტებში კი ამ ბგერების გამოთქმა თითქმის ყველგან არეულია.

მინცა და მინც ისინი ნამდვილად განსხვავებული ბგერები უნდა ყოფილიყვნენ ძველად. ამის გარეშე ორი სხვადასხვა ნიშანი ვერ გაჩნდებოდა. ეს განსხვავება კი ვიბრანტობის ხარისხში უნდა ყოფილიყო მხოლოდ: როგორც ჩანს, „მეტად ვიბრანტი იყო ვიდრე რ“. ზოგიერთი ენობრივი მონაცემი ა-ს გაორმაგებულ რ-დ გვაეარაულებინებს; მაგ.: *արար* „ელემენტი“ იწერება *არარ*—ფორმითაც, *բրեսակ* || *ხისაკ* || *სრესაკ* „სამეულო, სამშაგი“ და სხ. (იხ. აგრეთვე § 26).

სომხურში რ-თი და ა-თი დაწყებული სიტყვა არაა. თუ სადმე გვხვდება თითო-ოროლა, ის ან ხელოვნურად შექმნილია, ან ნასესხები. ჩვეულებრივია უცხოური რ-ს ა-თი გადმოცემა, განსაკუთრებით სიტყვის დასაწყისში. ისიც აღსანიშნავია, რომ ა-თი დაწყებული სიტყვის გამოთქმა ახლაც უჭირთ, განსაკუთრებით დიალექტებში, და მათ წინ ჩვეულებრივ რომელიმე ხმოვანს, ყველაზე ხშირად ე-ს. წაუძღვარებენ ხოლმე; მაგ., *արար* ან *არარ* „რუსი“ და სხვა (იხ. § 10). სიტყვის შიგნი და ბოლოს კი ამ ბგერათა გამოყენება ჩვეულებრივია, ოღონდ ზ-ს წინ რ სიტყვის ფუძეში აუტანელია სომხურისთვის და ა-თი იცვლება; მაგ., *արար* *არარ* 48, „დაბრუნდა“, *არარ* 61, „დაბრუნდნენ“, მაგრამ *არარ* 58, „ბრუნდებოდა“; *არარ* 53, „აიღეს, წაიღეს“, *არარ* 61, „აწაღლა“, მაგრამ *არარ* „ვამალღებ“, *არარ* 62, „უფალი“, მაგრამ *არარ* 62, „უფლისა“ და სხ.

ის ფაქტი, რომ თანამედროვე სომხურში რ-ს შემდეგ მგლერები ფშვინვიერდებიან, უნდა ახასიათებდეს ამ ბგერის ბუნებას: იგი უფრო ფშვინვიერი უნდა იყოს, ვიდრე მგლერი. დიალექტები კიდევ უფრო უხვად გვაწვდის ამაში დამარწმუნებელ ფაქტებს: იქ არის შემთხვევები რ-ს კ-დ და ჯ-დ ქცევისა, თუმცა, იშვიათად ჯ-დაც გვე-

ლინება. და ეს ახალშეძენილი თვისება არ უნდა იყოს. ასეთი განსხვავება წინათაც უნდა არსებულებოდა რ-სა და ა-ს შორის. სწორედ ამიტომ ქართული წიგნების მოგვიანო ხანის (XII ს-ის) ავტორისათვის უფრო ა არის, ვიდრე, რ: *Դավայ* 64₃₈ ქალაქი გორის სახელის სომხურ ტრანსკრიფციას წარმოადგენს (იხ. § 26).

§ 5. პარალელური წყვილია *ღ* და *ყ*-ც. მართალია, თანამედროვე სომხურ სალიტერატურო ენასა და მის დიალექტებში *ღ* და *ყ* აგრეთვე სავესებით ისეთია, როგორც ქართული *ლ* და *ლ*, მაგრამ ხერხდება იმის დადგენა, რომ ეს ასე არ უნდა ყოფილიყო. ძველ სომხურში *ყ*-თი გადმოცემულია სხვა ენების (ბერძნულის, სპარსულის, აგრეთვე ქართულის და სხვ.) *ლ*; მაგ.: *քաղաք* 64₂₈ < ასურ. kalak და ქართული ქალაქი; *կաթიղիկ* 42₂₈ < ბერძ. kat'olikē > ქართ. კათოლიკე; *Տիգրիս* — ქართ. ტფილისი; *եկեղեց* 63₂₈ < ქართ. ეკლესია (გეოგრაფიული სახ.); *պղինձ* < ქართ. პილენძი; *ყაყ* < სპარს. pī > ქართ. ფული (ძვ. ქართ. ფოლი) და მრავალი სხვა.

აღნიშნულის მიხედვით ძვ. სომხურის *ყ* არ შეიძლება მიჩნეულ იქნას ისეთივე ბგერად, როგორაც დღევანდელ სომხურში ისმის იგი. რაკი ამ ნიშნით გადმოცემოდა სხვა ენების *ლ*, ცხადია, *ყ* მიჩნეული იყო ამ უცხოური *ლ*-ს ექვივალენტად. ჩანს, *ყ* და *ღ* იმდენად მახლობელი ყოფილა ვიდრე, რომ უკვე ძველ სომხურში შეიმჩნევა მათი აღრევა; მაგ., სიტყვა *այ* 52₂₈ „სხვა“, იწერებოდა ასედაც — *აլ* 57₂₇. მსგავსი აღრევის ნიადაგზე შეიძლება მიღებულებოდა ასეთი ფორმები: *აყ* „მარილი“ ძველშიც და ახალშიც. *აყ* „მარილიანი“-ახალში, მაგრამ *ანაყ* || *ანაყ* „უმარილო“ ახალ სომხურში.

ჩანაირი უნდა ყოფილიყო *ყ*-ს გამოთქმა, არ ვიცით. აშკარაა ერთი: იგი უფრო მეტად ლ იყო, ვიდრე *ღ* და *ლ*-უკანაენისმიერი. სხვაგვარად მისგან მერმინდელ *ყ*-ს ვერ მივიღებდით. *ყ*-ს თანამედროვე ბგერად ჩამოყალიბება უკვე ძველ სომხურშია დაწყებული და XI საუკუნისათვის იგი დამთავრებულია. ამის გარეშე გაუგებარია *ყ* || *ლ* მონაცვლეობა და ქართული *ყ*-ს *ყ*-თი გადმოცემა, რომელიც უკვე ძველ ხელნაწერებში გვაქვს (იხ. § 25).

სომხური სიტყვები *ყ*-თი არ იწყება საერთოდ. რაც არის ან ნასებები, ან წინიდან ხმოვნის დაკარგვით მიღებული. სიტყვის შიგნითდა ბოლოს კი ჩვეულებრივია, განსაკუთრებით თანხმოვნების წინ. *ღ* სიტყვის თავშიც გვხვდება, შუაშიც და ბოლოშიც. სიტყვის შიგნით, ჩვეულებრივ, ხმოვნების წინ.

ბელნაწერებში 1-დ წასაკითხავ *ჟ*-ს აპოსტროფით ან თავზე მახვილის დასმით წერდნენ. ასევე ძველ ბელნაწერთა არაკრიტიკულ გამოცემებშიც: *ჟ'* (იხ. 16).

§ 6. *ჭ* არაა სონხურისათვის დამახასიათებელი ბგერა ისევე, როგორც ქართულისათვის არაა იგი დამახასიათებელი. იგი არც ყოფილა სონხურ ანბანში XII ს-მდე. და ამის შემდეგაც ნაოლოდ უცხოური *ჭ*-ს გადმოსაცემად იყო განოყენებული. თვით სომხურ სიტყვებში იგი არ გამოიყენებოდა. ახლაც, ახალ სომხურშიაც, ეს ასო მხოლოდ იმას ემსახურება, რომ უცხოური გამოთქმა *ჭ*-სი ზუსტად გადმოიღოს: *ჭ/ჩქჩყა* „ფიზიკა“, *ჭჭსკა* „ოფელია“, *ჭრანსჩა* „საფრანგეთი“ და სხვა.

ღიალექტებში გვხვდება *ქ*, *ღ*-ს, აგრეთვე *ღ*-ს ადგილას *ჭ*, მაგრამ საკმაოდ სპორადულად. თანაც იგი მიღებულია ფონეტიკურ ნიადაგზე, როგორც ქართულში ნიჭთი < ნივთი, ნაჭთი < ნავთი და სხ.

§ 7. *ქ* უმარცვლო *ჩ* არის, ამ უკანასკნელის დასუსტებული სახეა. მას თანხმოვნის თვისებებიც აქვს და ხმოვნისაც — ტრადიციულ წაკითხვაში. იგი ნაოლოდ ხმოვანთან იწერება, მის წინ ან ნომდევნოდ და უკანასკნელ შენთხვევაში დიფთონგს ქმნის წინამავალ ხმოვანთან ერთად თუ სიტყვის ბოლოს არაა მოქცეული, ხოლო ხმოვნის წინ თანხმოვნისა და ხმოვნის ჯგუფს ქმნის და თვით *ქ* ისმის 1-დ. ჩვეულებრივ მას ნახევარხმოვანს უწოდებენ. ძველ სომხურში ის მართლაც მხოლოდ ასეთი უნდა ყოფილიყო და, როგორც ჩანს, ყველგან, სიტყვის თავშიც, შუაშიც და ბოლოშიც იკითხებოდა მხოლოდ როგორც *ქ*: *ქაქან* = მკან „თვალში“ და არა *ჭაკან*, როგორც ტრადიციული წაკითხვით გამოითქმის; *მარქი* = მარდო და არა მარდო „კაცს, კაცის“, როგორც ტრადიციული წაკითხვით გამოითქმის. სიტყვის შიგნი კი ხმოვნის შემდეგ ახლაც გამოითქმის, როგორც *ქ*: *მარქ* = მარ „ღელა“, *ქორქ* = ქორ „ღა“ და სხვ. ერთმარცვლიან სახელებში კი სიტყვის ბოლოსაც კითხულობენ *ქ*-ს უცვლელად: *ღაქ* 64, იკითხება *ჭა*, *საქ* 45, „ნოე“ — იკითხება *ნოე*; ასევე *ქაქ* = მამ „სიტყვა; ზნა“. *ქაქ* = ვა „ვა“ და სხვ. ამნაირი სიტყვები გამრავალმარცვლიანების შემდეგაც ინარჩუნებენ სიტყვის ბოლოს *ქ*-ს გამოთქმას: *ქაქმარაქ* = ბაზმამამ „სომეხმარავალი“ = ადგილი სადაც სონხები მრავლადაა“, *ქაქორაქ* = მამამამ „ზმნიზნა“ და სხვ. მაგრამ *ქაქ* იკითხება *ჭა* „მილის“, *ქაქ* იკითხება *გა* „მოლის“, *ქაქ* იკითხება *ქა* „ღვას“ და სხვ. როგორც ჩანს, *ქ*-ს გათანხმოვნება დიდი ხნის წინათ

დაიწყო. ამით აიხსნება, რომ ხმოვნით დაწყებული სიტყვის წინ 1-დ ქვეულ *ჩ* წინდებულიან სიტყვას ხელახლა ურთავდნენ ამავე წინდებულს: *ჩ* *ქაჯაქ* „მარჯენიდან“, *ჩ* *ქარსსიქჲ* „აღმოსავლეთიდან“ და სხვ.

ამრიგად, 1 ტრადიციული წაქითხვით სიტყვის ბოლოს სრულე-ბით არ გამოითქმის გამონაკლისი შემთხვევების გარდა, სიტყვის დასაწყისში 4-დ ისმის, ხოლო სიტყვის შიგნი 1-დ.

§ 8. 1 აგრეთვე უმარცვლო *ი* არის, მისი დასუსტებული სახეა, მაგრამ *ი* და *ჩ* ხმოვნების მომდევნოდ, როდესაც თანხმოვნის წინ მოექცევა, აღნიშნულ ხმოვნებთან ერთად ქმნის აღმავალ დიფთონგებს, ე. ი. 1 სრულხმოვანია ამ შემთხვევაში. მაგრამ იმავე ხმოვნებისა და *ა*-ს შემდეგ ეგვევ 1, თუ ხმოვნის წინ ან სიტყვის ბოლოს მოექცა, — იკითხება 4-დ, ე. ი. ასეთ შემთხვევაში თანხმოვანია. მაგ.: *ჩ* *ჩრს* იკითხება *ჩ* *ჩრს* „იკითარცა“, *ჩ* *აა* იკითხება *ჩ* *აა* „ფრინველი“, *ა* *აჩ* იკითხება *ა* *აჩ* „პატროსანი“; *ა* *აა* იკითხება *ა* *აა* „ნადავლი“, *ა* *აა* იკითხება *ა* *აა* „დღის“, მაგრამ დახურულ მარცვალში: *ჩ* *ჩრააააააააა* იკითხება *ჩ* *ჩრააააააააა* აა აა აა „თითოეული“ და სხვ. (იხ. § 13).

1 არც ერთ სიტყვას არ იწყებს „სომხურში გარდა თვით ამ ასოს სახელწოდებისა—1 1 1 და მოგვიანო ხანებში ხელოვნურად შექმნილი რამდენიმე სიტყვისა.

ი-ს შემდეგ მოსალოდნელი 1 ყოველთვის იცვლება 4-თი: *მი* „ალი“, მოქმ. *მი* *მი* < *მი* *მი* და ეს იმიტომ, რომ ასეთმა კომპლექსმა (= 1 1) ძველ სომხურშივე მოგვეცა მონოფთონგი *ი*. ეს კი იმას ადასტურებს, რომ ზემოაღნიშნული დიფერენცირება ტრადიციულ წაქითხვაში გვიანდელი ამბავია და ადრე 1 ყველგან და ყოველთვის იკითხებოდა როგორც უმარცვლო *ი*. ამას კიდევ უფრო მტკიცედ ასაბუთებს *ა* დიფთონგისაგან მიღებული *ა* (იხ. § 12). ამასვე ადასტურებს 1 > *ი* მონაცვლეობა თვით ძველ სომხურში: სიტყვის ბოლოს მყოფი *ჩ* დიფთონგი როგორც კი მოექცევა სიტყვის შიგნი და მარცვლიან დართვის გამო 1-ს წინამავალი *ჩ* ამოეარდება 1-ს *ი* შეენაცვლება და ყოველ ექვს გარეშე ეს *ი* უმარცვლოა; მაგ.: *ჩ* *ჩ* „რიცხვი“, ნათეს. *ჩ* *ჩ* < *ჩ* *ჩ*; *კი* *ჩ* „ბრძოლა, ჩხუბი“, ნათეს. *კი* *ჩ* < *კი* *ჩ*; აქედან წარმოებული საწყისი—*კი* *ჩ* < *კი* *ჩ* და სხვ. არის *ი* > 1 მონაცვლეობაც—სიტყვის შიგნი ღია მარცვალში, რაც იმას ამტკიცებს, რომ ასეთს პოზიციასში *ი* ჩვეულებრივ უმარცვლო უნდა ყოფილიყო, ხოლო უმარცვლო *ი*-ს გამოხატავდა 1-ს; მაგ., ერთ უძველეს წარწერაში გვხვდება *მი* *ჩ* *ჩ* 42, და იქვე *ჩ* *ჩ* 42.

ხ მ ო ვ ნ ე ბ ი

§ 9. სრული ხმოვანი ხუთია: *ა, ლ, ჯ, ი, ა.* უკანასკნელი ხმოვანი. როგორც ვხედავთ, ანალიზური დაწერილობისაა საეხვებით ისევე, როგორც ბერძნულში — *ა.* როგორც ვიცით, ქართული უ-ს დაწერილობაც ასეთივე წარმოშობისაა, რაც კარგად ჩანს ქართული ნუსხური დაწერილობიდან: *აქ.* გაკრული ხელით წერისას *ა* და *ქ* გადაება ერთმანეთს, შემდეგ კბილები გათანაბრდა და მივიღეთ მხედრული დაწერილობის *აქ* ქართულში. სომხურში ასეთი მეტამორფოზი *ა*-სთან არევის მიზეზით არ განუცდია ამ დაწერილობას და დღემდე დარჩა *ა*-დ. ანბანის რიგში, როგორც ტაბულაზე ჩანს, *ა* ცალკე არაა შეტანილი, რადგან იქ *ა*-ს თავისიწდგილი უპირავს და *ა*-ს თავისი.

ამეამად სომხურში *ა* ნიშნით გამოხატული ბგერა ქართულის უ ნიშნით გამოხატული ბგერისაგან თითქმის სრულებით არ განსხვავდება (მდრ. § 2). ასევე არ განსხვავდება ქართულის შესაბამი ხმოვნებისაგან *ა* და *ქ*-ს წარმოთქმა. მაგ.: *ათათან* ატამნ — „კბილი“, *აქსი* გინი „ღვინო“, *აა* დუ — „შენ“. მოტანილი ქართული, ტრანსკრიფცია სომხური სიტყვებისა ზედნიწევნით გამოხატავს სომხურის გამოთქმას, რამდენადაც ასოს შეუძლია ბგერის გამოხატვა.

ა ხმოვანი სიტყვის დასაწყისში ტრადიციული წაკითხვის ეკითხება, როგორც დითთონგი მე: *აა* აერგ „სიმღერა“. *აა* აერკუ „ორი“ და სხვ. სიტყვის შიგნი იგი იკითხება, როგორც მონოფთონგი ე: *აა* აერკუ „სამი“, *აა* აერკუ თერგეს „ეგების“ და სხვ. სიტყვის ბოლოს *ა* ხმოვანი არა გვაქვს ძველ სომხურში.

ა ხმოვანი სიტყვის თავში ტრადიციული წაკითხვით გამოითქმის როგორც ვო || ვო: *აა* აერკუ ვორდი || ვორდი „შვილი, ძე“, *აა* აერკუ ვორბ || ვორბ „ობოლი“ და სხვ. სიტყვის შუაში კი ესეც მონოფთონგია — *ა*: *აა* ბო „ალი“, *აა* „ზღვა“ და სხვ. სიტყვის ბოლოს არც *ა* ხმოვანი გვაქვს ძვ. სომხურში (იხ. დამატება III).

§ 10. *ა* სპეციფიკური ხმოვანია სომხურში. იგი ინდიფერენტული ხმოვანია. მისი წარმოებისას საწარმოთქმო ორგანოები მართლაც შედარებით პასიურნი არიან, მხოლოდ სიმები ეღერენ. სწორედ ამ მისი გაურკვეველობის გამო შეუჩვეველ სმენას იგი სხვადასხვა ხმოვნად ესმის: *ი*-დ, *უ*-დ, *ჟ*-დ.

ქართულ ენაში ამ ბგერას სოციალური ღირებულება არა აქვს, უნებმა არაა და არც ასახულა მწერლობაში. იგი ძალიან იშვიათად თუ შეინიშნება ქართული ენის დიალექტებშიც. ამის მიუხედავად, არც ისე ძნელია ამ ხმოვნის ბგერადობასე გარკვეული წარმოადგე-

ნა ვიქონიოთ: ცოტად თუ ბევრად შორს მანძილზე გასაგონად წარმოთქმული ქართული მეღერების შემდეგ ისმის დაახლოებით სწორედ ის ბგერა, რომელიც გამოხატულია სომხურში ρ ნიშნით. ესაა მიზეზი, რომ ბავშვი, რომელიც ეს არის წერა-კითხვას სწავლობს, ამგვარად გამოთქმულ ქართულ თანხმოვანს აღიქვამს არა ბ, გ, დ...-დ, არამედ „ბუ. გუ. დუ“...-დ. ნამდვილად კი, ამ ბგერების წარმოსათქმელად წარმოებული ხშვის დამთავრების შემდეგ ისმის გაურკვეველი-ღერა სახმო სიმებისა და არა რომელიმე გარკვეული ხმოვანი. სწორედ ასე გამოითქმის და ისმის აქამდე სომხურში ხმოვანი ρ .

ქართულ ენას, როგორც აღნიშნეთ, ეს ხმოვანი არ ახასიათებს. მაგრამ ქართველური ენებისათვის იგი ცნობილია: მეგრულსა და სვანურში იგი ფონემა არის. ამ უკანასკნელს ჯ საში სახისაც კი აქვს: ჩვეულებრივი, გრძელი და იოტიზებული. მაგალითები მეგრულიდან: ქერი „ქორი“, კენტგრი „კიტრი“, თგრი „თოვლი“, ქემორთგ „(ქე) მოვიდა“, ლოქარგ „დაწერა“ და სხვ. სვანურიდან: მგეირ „სველი“. ლგდა „იღვა“, მგემ „აგებს“, წგლ „წივილი“ და სხვა მრავალამის მსგავსი.

გ ნიშანი ამ ბგერის აღსანიშნავად ანტონ კათალიკოსმა შემოიღო სომხურის გავლენით და ქართულში იყენებდა სომხურივით, მექანიკურად, უადგილოდ.

ახალ სომხურში ამ ბგერის გამოყენება გაცილებით ფართოა, ვიდრე ძველ სომხურში. ახალში მას მნიშვნელოვანი სინტაქსური ფუნქცია აქისრია, ამიტომ ახალ მწერლობაში იგი ძალიან ხშირად გამოიყენება. ძველ სომხურში კი ρ უარესად განსაზღვრულ შემთხვევებში იწერებოდა: უმახვილო თანდებულებში ρ და ρ აა; აგრეთვე ამ თანდებულების მონაწილეობით შედგებულ სიტყვებში: ρ ნ ρ ს ρ < ρ ნ ρ + ს ρ „მეგობარი, ამხანაგი“ ძვ. ქართ.— მოყუასი“, ρ ნ ρ ა ρ ს ρ < ρ ნ ρ + ა ρ ს ρ „მიღება, შევრომება. შეწყნარება“... იგი იწერებოდა აგრეთვე სიტყვის დასაწყისში შექმნილი ρ და ρ ა ხმოვნის ადგილას: ρ ნ ρ „ქონება“, ნათეს. ρ ნ ρ < ρ ს ρ <... ρ ს ρ „საუნჯე, განძი“ ნათეს. ρ ნ ρ ა... უფრო მოგვიანო ხანის ხელნაწერებში იგი გამოყენებულია აგრეთვე სტრიქონში სიტყვის გადატანისას, როდესაც სიტყვის ის ნაწილი, რომელიც სტრიქონში თავსდება თანხმოვანთა ჯგუფით თავდება, ან ასევე თანხმოვანთა ჯგუფი იწყებს მეორე სტრიქონში გადატანილ სიტყვის ნაწილს; მაგ.: ρ ნ ρ გ ρ ნ ρ - ρ ა ρ 43, ρ ა ρ - ρ გ ρ ნ ρ ა ρ 47, „უფსკრულთა“, ρ გ ρ ა- ρ გ ρ ა ρ 44, „ფრინველნი“ და სხვ.

ეს უკანასკნელი გამოყენება *ღ*-ს დაწერილობისა აღმოცენებულა იმ ნიადაგზე, რომ *ღ* თანხმოდანთგამქარი ხმოვანია სომხურში: იგი თუმცა იწერება ნხოლოდ გახსაზღვრულ შემთხვევებში, მაგრამ გამოითქმის ყველგან, სადაც კი თანხმოდანთგავს მოიყრის. ძნელი სათქმელია, როგორ უნდა ყოფილიყო ძველად, მაგრამ ახალი სალიტერატურო სომხური და უკვე დალაქტი ასეთ გამოთქმას თითქმის უგამონაკლისოდ იტყვს: ცალად დაჩენილ თანხმოდანთგავს ყველთვის ამოუდგება გვერდით გამოთქმანში *ღ*, თუმცა არ იწერება; მაგ.: ძველნიც და ახალშიც იწერება *მსაღ* „დაჩენა“. განლითქმის *მღსაღ*, იწერება *ყსაღ* „წასვლა“, გამოითქმის *ყღსაღ*, იწერება *ქიჯიღ* „ფერინელი“, გამოითქმის *ქღიჯიღ*, იწერება *მკრთიღ* „ნათლისმცემელი“, გამოითქმის *მკღრთიღ* და სხ. *ღ* ხშირად გამოიყენება წერაში ლექსის ზომის დასაცავად.

ღ ხმოვანი მიაჩნით ხმოვნის შეკუმშულ სახედ, რადგან იგი ჩვეულებრივ არახოდეს არ გვხვდება ნახელიან მარცვალში (ზოგიერთი დიალექტის გამოკლებით) და საერთოდ შეკუმშული ხმოვნის ადგილას მოგვევლინება ამ ხმოვნის ამოვარდნის შედეგად თავმოყრილ თანხმოდანთგავს შორის. ნანდვილად კი *ღ*-ს მიჩნევა სხვა ხმოვანთა შეკუმშულ სახედ კირს თუნდაც იმ მიზეზით, რომ იგი გვევლინება ისეთ ადგილასაც, სადაც არაა სავარაუდებელი უფრო ადრე სხვა რომელიმე ხმოვანი; მაგ.: *კახუღ* 52₂₈ „გადასასვლელთა ზედა“ ტრადიციული გამოთქმით იკითხება *კახუღს*, სადაც ბოლოკიდურ *ფ*-ს შემდეგ არავითარი ხმოვანი არ იყო, მაგრამ მრავლობითობის *-ა*-ს დართვის შედეგად თავმოყრილ თანხმოდანთგავს შორის მაინც ჯდება *ღ*. ასევე: *აიასქსღ* 51₂₈ „პირველი იგი“—იკითხება *აიასქსღრ*, თუმცა *რ*-ს დართვანდე *ღ*-ს შემდეგ არავითარი ხმოვანი არ ყოფილა და სხვადა სხვა შეკუმშული ხმოვნის ადგილასაც მხოლოდ ამიტომ გვევლინება: ამოვარდნილი ხმოვნის ადგილას მოთავსებით იგი უფრო კარგად ახერხებს თავისი როლის შესრულებას—თანხმოდანთგავს გაყრას. ასეთ შემთხვევაში. როდესაც *ღ* შეკუმშული ხმოვნის ადგილას ჩნდება, უმჯობესია იგი შეკუმშული ხმოვნის ბგერინაცვლად მივიჩნიოთ, რადგან ისიც ისევე ქმნის მარცვალს, როგორც რომელიმე სხვა ხმოვანი. ამრიგად, *ღ* არის *ქ* და *მღ* ხმოვნების მონაცვლე უმახვილო მარცვალში, რათა არ დაუშვას თანხმოდანთგავს თავმოყრა (იხ. § 19). სათქმელია, რომ ასეთი ფუნქცია ამ ხმოვანს ძველთაგანვე მოსდევს.

როდესაც სიტყვა იწყება *ღ*, *მ* და *ღ* თანხმოდანთგავსით და მათ

ისევე თანხმოვანი მოსდევთ, *ღ* ხმოვანი ტრადიციულ წაკითხვაში წინიდან წაემძღვარებათ; მაგ.: *ღატქრ* თანდ. *ღ + ატქრ* „უფალი“ წაკითხება *ღღატქრ* და არა *ღღატქრ*, *სსჩიყრს* „დასაწყისი“ წაკითხება *ღსსჩიყრს*, *ჯახსარას* „საცაეი, ბელელი“—წაკითხება *ღჯახსარას* და სხვ.

დიალექტებში დღესაც ისმის *ღრ*-თი, და განსაკუთრებით *ღ*-თი, დაწყებული სიტყვების წინ, თუნდაც მათ მომდევნოდ ხმოვანი იყოს: *ღიიღ* < *იიღ* „რუსი“. ესეც ახალი მოვლენა არ უნდა იყოს. ამას ადასტურებს ისეთი შემთხვევები, როგორცაა *ქღონჯიღსა* 47²⁷ მრ. რ. აღვ. < *იიღსჯს* „ნესტო“: *ღიასჯს* ნ1²⁶ „რაზმი“ და სხვ. (იხ. § 4).

ღ ხმოვანი სომხურში სუსტ ხმოვნად ითვლება. იგი ხმოვანია იმიტომ, რომ მარცვალს ქმნის, მაგრამ სუსტია, რადგან შახვილს ვერ ღებულობს. ნახვეარხმოვნად მისი მიჩნევა, გაუშართლებელია.

ღ ი უ თ ო ნ გ ე ბ ი

§ 11. *ქ*-თი *ა*, *ს* და *ი* ხმოვნებთან გვაქვს დამავალი დიფთონგები: *აქ*, *ს* და *იქ*. *ქ* და *ი* ხმოვნის შემდეგ *ქი* *ქ* ვერ ძლებს: არც გამოითქმის და არც იწერება, ე. ი. ამათ შემდეგ მოსალოდნელი *ქ* იკარგება.

აქ დიფთონგი სიტყვის თავში და შიგნი იკითხება ისევე, როგორც იწერება: *აქ* ა.ე. სიტყვის ბოლოს *ქი*, როგორც აღვნიშნეთ (§ 7), *ქ* არ გამოითქმის საერთოდ, თუმცა დაწერილში რჩება. ამრიგად: *აქრ* „კაცი“ იკითხება აქრ, *მასქრ* „ღღა“—იკითხება მაქრ, მაგრამ *ბაიასქ* „მონა, მსახური“ იკითხება *ბაიას*, *აქრღასქ* „მეფე“ იკითხება *აქრღას* და სხ.

ი ხმოვნის შემდეგ თუ მოხვდა *ქ*, მოსალოდნელი *სქ* დაწერილობა შეიცვლება *ს*-თი, როგორც ეს გვქონდა ძველ ქართულში: მოსალოდნელი ებ-ს ადგილას იწერებოდა *ს*. საფიქრებელია, არა მარტო დაწერილობით, არამედ გამოთქმითაც ქართულის *ს* და სომხურის *ს* სავსებით შეესაბამებოდა ერთმანეთს. ამეამად *ქი* *ქი*რს იმის დადგენა, თუ როგორი უნდა ყოფილიყო მათი გამოთქმა. უეჭველია, ისეთი არ იყო *ს*-ს გამოთქმა, როგორც ის ტრადიციულ წაკითხვაში ისმის, რადგან *ს* გვაქვს სიტყვის ფუძეშიც მაშინ, როდესაც *ს* + *ქ*-ზე-ლაპარაკი უადგილო ჩანს: *ს*₂ „სახედარი“, *ქ*₂ „იარაღი, საჭურველი“. *ქ*₂ „სოფელი, გაშენებული ადგილი“; ძვ. ქართულით: „მ₂სნი“, *ქ*₂ „შური, მტრობა“, *აააქაქაქ* „ასპარეზი“ და სხვ.

ტრადიციულ წაკითხვაში ჭ-ს გამოთქმა ხ-საგან განსხვავდება მხოლოდ სიტყვის დასაწყისში, სადაც *ხ* იკითხება *ჲ* დიფთონგად (იხ. § 9). ყველა სხვა შემთხვევაში ორივე, ჭ-ცა და ხ-ც, ერთნაირად ისმის როგორც მონოფთონგი ე. არის მათ შორის ერთი განსხვავება: ჭ ჩვეულებრივ მხოლოდ მახვილიან მარცვალში გვხვდება და მახვილის მოშორების შემდეგ ჩვეულებრივ მონოფთონგად—*ჩ* ხმოვნად იქცევა; ხ კი მახვილის ქვეშაეც გვაქვს და მახვილის გარეშეც. გამონაკლისი შემთხვევები, როდესაც მახვილის მოშორებით ხ-ც იცვლება, იმას ადასტურებს, რომ ჭ და ხ აბსოლუტურად განსხვავებული ხმოვნები იყო ძველად (იხ. § 19), მაგრამ ჭ-ს წარმოშობამდე ორივე ხ-თი გადმოიციმდა. ჭ ასო უფრო გვიანდელი წარმოშობისაა.

„*ე* დიფთონგი სიტყვის თავში და შუაში იკითხება როგორც უჲ: *ხაჲ* „იკივე“ იკითხება „*ხუან*“, *აჲ* „ძალა“ იკითხება უჲე. სიტყვის ბოლოს კი გამოთქმაში რაკი იყარება *ე* (იხ. § 7), რჩება მხოლოდ „*ე*“. ი. ი. იკითხება *ე*-ს ნოკვეციით: *ხეე* „სიმღერა“, ნათეს. *ხეეე*, იკითხება *ხეეე*, *მაეე* „ქატი“, ნათეს. *მაეეე* იკითხება—*მაეეე* და სხვ. ღია მარცვალში სიტყვის შიგნი ინარჩუნებს ისეთსავე გამოთქმას, როგორც იწერება: *ფაეაქსან* „არსებობი“, იკითხება გოდაკან, *იეაქსაყ* „ღიადი, მშვენიერი“ იკითხება ჰოდაკაპ და სხვ.

§ 12 *ა*-თი აგრეთვე დამავეალი დიფთონგი გვაქვს *ა*-სთან და ამაველი *ა*-სა და *ა*-სთან. დაწერილობის მიხედვით *ა* ხმოვანიც დიფთონგური წარმოშობისაა (იხ. § 9), მაგრამ *ა*-ს ტრადიციულ გამოთქმაში არ იცნობა დიფთონგი. იგი ერთი, ლიტონი ხმოვანია. ხმოვანის წინ *ა* ს დასუსტება და გაუპატვლოება, რასაც ადვილი აქვს ტრადიციულ გამოთქმაში (შდრ. § 8), ისეთივე მოვლენაა, როგორც ანალოგიურ შემთხვევაში *ა*-ს დასუსტება და *ა* უქცევა (იხ. § 7), რაც არ იძლევა უფლებას *ა* დიფთონგად მივიჩნიოთ. ამრიგად: ტრადიციული წაკითხვით *ა* დიფთონგი არაა. იქნებ დიფთონგად ასმოდა ადრე, მაგრამ ეს თვისება მას ღიდი ხანია აღარა აქვს (იხ. დამატება IV).

ა დიფთონგი, როგორც ჩანს, ძველად ნამდვილი დიფთონგი იყო და ყველა პოზიციისაში ისმოდა, როგორც *აჲ* (აჲ). ანემად კი იგი უფრო თანხმოვნისა და ხმოვნის ჯგუფია, ვიდრე ხმოვნისა და ნახევარხმოვნის შერწყმა, ე. ი. ისმის როგორც *აჲ* და არა როგორც *ა* (აჲ) (იხ. § 8). *ა* დიფთონგი XI-საუკუნის შემდეგ დახურულ მარცვალში შეიკვალა *ა* მონოფთონგით, რომელიც ტრადიციული წაკითხვით ისეთსავე მიმართებაშია *ა*-სთან, როგორშიც ჭ—ხ-სთან: სიტყვის თავში, როგორც აღენიშნეთ (§ 9),

„ იკითხება მუდამ როგორც ვო || ვო, ხოლო o ყველგან იკითხება როგორც მონოფთონგი o. მაშასადამე, ეს ორი ნიშანი ყველგან ერთნაირად ბგერს ტრადიციულ წაკითხვაში გარდა ისეთი შემთხვევებისა, როდესაც o სიტყვის დასაწყისშია. ცხადია, ალ-ის-გან o-ს მიღება ალ-ის ადრინდელი წაკითხვის შედეგია.

ლ > o მივიღეთ ნხოლოდ დახურულ მარცვლებში: *კა-აქს* „ფეხსაცმელი, ქოში“, გვიანდელ ხელნაწერებში და ტრადიციულ გამოთქმაში — *კო-აქს* 56₃; *კა-აქ* 59, „ლაშქარი, ჯარი“, შემდეგ *კო-აქს* 64₁₃; *ა-აქს* „სჯული, კანონი, წესი“, შემდეგ — *ო-აქს*: *ა-აქ* „დღე“, შემდეგ — *ო-აქ* და სხვ.

მიუხედავად იმისა, რომ o და u-ს გამოყენება საკნაოდ გარკვეული იყო. ხელნაწერები (და ძალიან ხშირად მათი გამოცემებიც) არაიშვიათად ურწევნ ბათს დაწერილობას: „ გვხვდება იქ, სადაც o-ს მოველით და პირიქით; მაგ., აქვე დართულ ტექსტებში გვხვდება: *ა-აქ* 64₁₇ „მოყვარე“, *რ-აქს* 64₁₇ „შემწყნარებელი“, *კ-აქს* 42₂₈ „მშენებელი“, *ა-აქს* 61 „მებრძოლი, მეომარი“, მაგრამ აგრეთვე *ა-აქს* „მკვლელი“...

ღია მარცვალში ალ დიფთონგი იკითხება როგორც აქ: *ა-აქ* 47₁₃ „ფრინველი“, *კა-აქს* 57₃₃ „ნხარე (ქვეყნის)“, *ა-აქ* 47 „დღის“, *ა-აქს* 64 „მოკვდა“, *კა-აქ* 43 „ბნელი“, *ა-აქს* 61₁₉ || *ა-აქს* 57₂₆ „დილა“ და სხვ. მაგრამ არის შემთხვევები, როდესაც ალ დიფთონგი დახურულ მარცვალში აქ-ად იკითხება: *ა-აქს* 48₁₀ „მტრედი“, *ა-აქ* 45₂₆ „ნეთი“. ასეთი წაკითხვა აუცილებელია დახურულ მარცვალში მაშინაც, როცა ალ დიფთონგი თანხმოვნის წინ აღმოჩნდება ხმოვნის შეკუმშვის. ან სიტყვაზე თანხმოვნის დართვის შედეგად; მაგ.; *ა-აქს*, მაგრამ ნათეს. *ა-აქს* იკითხება — *ა-აქს*, *ა-აქს* „უკავი“, მაგრამ აგრეთვე *ა-აქს* 48, იკითხება *ა-აქს*.

საგულისხმოა, რომ ქართულის *ლ* გადმოცემულია ალ-ით სიტყვაში *ა-აქს* 64₃₀ „გური (ქალაქი)“, ე. ი. ეს ავტორი წერდა ტრადიციის მიხედვით ალ-ს, მაგრამ გამოთქვამდა *ლ*-ს.

მოგვიანო ხანებში o-თი გადმოცემულია ბერძნული ა-ც: *ა-აქს*, *ა-აქს* „იროდი || ჰეროდე, იოანე“ და სხვ. უფრო ადრე კი ბერძნული ა-ს შესატყვისად *ოქ* კომპლექსს იყენებდნენ: *ა-აქს* 50₃, *ა-აქს* 50₃ და სხვ., მაგრამ საკმაოდ ხშირად ხელნაწერებში მისი გამარტივებული გადმოცემაც: *ა-აქს*, *ა-აქს* და სხვ.

§ 13. *ლ* და *ლ* დიფთონგი ღია მარცვალში იკითხება როგორც *ლქ*, *ლქ*: *ა-აქს* 46₂₈ „წვიმა“, *ა-აქს* 43₂₁ „გამოჩნდა“, *ა-აქ*

„აანჟ“ „ავადმყოფი“, *აფხა* 54, „პატიოსანი“, *აქ* 47, „ღღე“, *ყათხ* 63, „პატივი“ და სხ. ასევე იკითხება, როდესაც ღია მარცვალში მყოფ *ლ*, *ლ*-ს რაიმე ფორმანტისეული თანხმოვანი დაემატება: *ჰლ* „სახე, ფორმა“, ბრალდ. მრ. რ.: *ჰლს*; *ჟლ* „ღვეი, ავი სული“, მრ. რ.-ის საბ. *ჟლჰ*; *აქლ* „ღღე“, მრ. რ. საბ. *აქლჰ*, მრ. რ. ბრალდ. *აქლს*; *ყათხ* „პატივი“, მაგრამ *ყათხლ* „პატივი ესე“ და სხვ.

დახურულ მარცვალში კი *ლ* და *ლ* იკითხება როგორც *ღღ*, რუს. იმ; მაგ.: *რლერ* „ათი ათასი, ძე. ქართ. ბერი“, *ლრღიყ* „ში-ში“, *ჟარლერ* „ასი“, *აჟრლერ* „წყარო“, *აქლერ* „ფეჭილი“. მაგრამ როდესაც *ლ* იკითხება *ღღ* და ჩვეულებრივ ეს დაწერილობა შეცვლილია *ლ*-ით, რომელიც წაკითხვაში არ განსხვავდება *ლ*-ისაგან. აქ დართულ ტექსტებში ზენოთ ნოტანილი სიტყვები გვხვდება. მაგრამ უშეტესად *ლ*-ით და არა *ლ*-ით: *რლერ* 50, *ლრღიყ* 49, და სხვ. (*ლ* > *ლ*-ს შესახებ იხ. § 24; შდრ. § 19).

ლ დიფთონგი თუ წინადადების დასაწყისში არ ზის, როდესაც *ლ* მთავრულით იქნება დაწერილი, ჩვეულებრივ შერწყმულად იწერება (და იბეჭდება კიდევ): *ლ*. წინადადების დასაწყისში, ან მთავრულ დაწერილობაში საერთოდ *ლ* და *ლ* დაშორებულია: *ლლ*, ან *ლლ*.

§ 14. *ლლ* დიფთონგი ტრადიციულად იკითხება როგორც *კა* (რუს. *я*): *ლლან* „მთა“, *ლლსან* „სისხლის“, *ლლარლსა* 41, „მწითური“, *ლლლღლსან* 42, „არველიანი“, *ლლლსან* 42, „თვის“. *ჟრლსა* „დაწერილი“ და სხვ.

ასევე იკითხება *ლლ*: *ლლლქლსა* 42, (საკ. სახელია), *ლლლარლსა* 42, (კაცის საბ.). ამ ნიადაგზე გვაქვს *ლლ* > *ლლ* ნონაცვლეობა: *ლლღლსა* 57, < *ლლღლ* „ადგილი“ + *ლლ*, *ლლღლსა* 56, < *ლლღლ* „შვილი“ + *ლლ* (ენინობითობისა), *ლლლსან* 56, < ბასიანი და სხვ. (იხ. დამატება V).

აღმავალი დიფთონგები იქმნება აგრეთვე ყოველთვის, როდესაც *ლ* ხმოვნის მომდევნოდ რომელიმე ხმოვანი ზის: *ლლლარლსა* 57, „ზეარაკი“, *ლლლლლსა* 43, „ღმერთი“, *ლლლლსან* 64, „წელთაღრიცხვა“... *ლლლღლსან* 42, „არველიანი“, *ლლლლლქლსან* 56, „ბრძანება“, *ლლლლ* ნათეს. < *ლლლ* „რიცხვი“ და სხ. ასეთს შემთხვევებში განსაკუთრებით მოგვიანო ხანის ძეგლებში, უმარცვლო *ლლ* *ლ*-ის სახითაცაა წარმოდგენილი. ამის მაგალითია *ლლლლლსა* 42, (კაცის საბ.; იხ. § 21; 8).

ძველ სომხურში გვხვდება ტრიფთონგებიც: *ლლლ*, *ლლლ*, *ლლლ*. მაგ.: *ლლლლლლლლლსა* „ქრისტეანე“, იკითხება — „ქრისტონეა“.

მაგრამ შრ. რ. სახ. *քրիստიანեայք* იკითხება — ქ რ ი ს ტ ო ნ ა ა მ ქ, *միայն* 47₃₁ „მართო, მხოლო“; *ხաւքն* „შეიდი“, *արդեաւք* „უკვე, განა“, *գեաւք* „სოფელი“ და სხვ. მაგრამ *ხաւ* ტრიფთონგი ხშირად Δ დიფთონგითაც იცვლება: *կքն* „შეიდი“, *արդեք* „უკვე, განა“. *գեաւք* სიტყვა კი იხმარება Δ დიფთონგითაც და Δ დიფთონგითაც: *գեւք* || *գիւք*. უფრო გვიან აგრეთვე *ხաւքն*, *արդեւք* და სხვ.

სასვანი ნიშნები და ქარაგმები

§ 16. ძველი სომხური ხელნაწერების გამოცემებში გამოყენებულია ქართულისაგან (საერთოდ ევროპულისაგან) განსხვავებული სასვანი ნიშნები. მათი გაცნობა საჭიროა და საინტერესოც.

: ორი წერტილი (*վերակետ* = პირდაპირ: ბოლო წერტილი) დაისმის ჩვენი (ევროპული) წერტილის ადგილას, წინადადების ბოლოს.

• (*միւլակետ* = პირდაპირ: შუაწერტილი) — ერთი წერტილი, უდრის დაახლოებით წერტილმძიმეს, ზოგჯერ მძიმესაც და ორწერტილსაც.

, (*ստորակետ* = პირდაპირ: ქვედა წერტილი) — უდრის მძიმეს; დაისმის: სიტყვების ჩამოთვლისას ან ჩართულ სიტყვებსა და წინადადებებს გამოყოფის.

(*բութ* = ბლაგვი) უდრის ორწერტილს, ან ტირეს, ზოგჯერ მძიმესაც.

(*հարցական նշան* = კითხვის ნიშანი) — დაისმის წინადადებაში იმ სიტყვის იმ ხმოვანზე, რომელზედაც მოდის კითხვითი ინტონაცია, წინადადების ბოლოს კი წერტილი (იხ. § 189).

(*չեղ* = მახვილი) დაისმის წინადადებაში იმ სიტყვის იმ ხმოვანზე, რომელზედაც მოდის სათანადო ინტონაცია და ბოლოს დაისმის წერტილი. უდრის ძახილის ნიშანს.

~ (*բացառական նշան* = მოწოდების, ლაღადების ნიშანი) დაისმის გრძნობითს წინადადებაში სათანადო ინტონაციის (ნატურის, ალტაცების) გამოსაბატავად ისევ იმ სიტყვის იმ ხმოვანზე, რომელზედაც მოდის ეს ინტონაცია, ე. ი. უდრის ისევ ძახილის ნიშანს. წინადადების ბოლოს აქაც წერტილი დაისმის.

უკანასკნელი სამი ნიშანი გვხვდება ძველ ხელნაწერებშიც. დანარჩენები უფრო გვიანდელი წარმოშობისაა. ყველა ეს ნიშანი

ახალ სომხურშიც იხმარება.—ახალში გამოყენებულია ტირე და ბრკყალებიც, მაგრამ მათი გამოყენება თავისებური არაა¹

§ 16. ხელნაწერებში და ზოგიერთ ძველ გამოცემაში გამოყენებულია აგრეთვე სხვა ნიშნები და სიტყვათა შემოკლებანი, რომელთაგან უმთავრესი სახეობების გაცნობა საჭიროდ მიგვაჩნია.

ეს ნიშნები გამოყენებულია ქარაგმისათვის. სიტყვის შემოკლებისათვის.

პირველი სამი დაისმის შემოკლებული სიტყვის თავზე, უკანასკნელი კი სტრიქონში. ამათგან ყველაზე უფრო ხშირად პირველი იხმარება. იგი მთელ სიტყვას ამოკლებს ჩვეულებრივ. ასევე მთელი სიტყვის შემოკლებას აღნიშნავს " და ..., მაგრამ " გამოყენებულია აგრეთვე ერთი ხმოვნის გამოტოვების აღსანიშნავადაც, რისთვისაც ჩვეულებრივ იხმარება |, რომელიც სტრიქონშივე, გამოტოვებული ხმოვნის ადგილას დაისმის; მაგ.: *ერქ* ||

ერქ = *ეაროქ* „შაბათი, კვირა = 7 დღე“, *ქქ* = *ქახსა* „გაიქცა“; *ერქ* = *ეარაქ* „ლაშქართა“. *აქ* = *ააქა* „მცირე“, *ანაქ* = *ანსააქარ* „გზა“.

ს ნიშანი დაისმის *ა*-ს თავზე და აღნიშნავს მის უმარცვლოდ ქცევას, რაც ყოველთვის ხდება *ა*-ს ხმოვნის წინ (ოქცევისას (§ 14).

დაისმის *ა* დიფთონგის თავზე და აღნიშნავს, რომ ის იკითხება როგორც *აქ* (იხ. § 12).

¹ როგორც აქედან ჩანს, განსაკუთრებით თავისებურია საინტონაციო ნიშნები: *ჲ* და *ჲ*. საფიქრებელია. ისინი იმ ნეგატიური ნიშნებიდან მოდიან, რომლებიც გამოყენებული იყო ძველ სომხურ საგალობლებში. ეს მოვლენა საყოველთაოდ იმითაც, რომ ქართული ენის ბუნებასაც არ შეეფერება კითხვის (?) და ძახილის (!) ნიშნების გამოყენება. მაგრამ რაზე ახალი საშუალების გამოჩენა არ უძლიათ და უცვლელად გაღმობიანეს ევროპული ასაყენი ნიშნები. სწორედ ამ შეუსაბამობის წყალობით ძალიან ხშირად შეუბრალებლად მაზინჯდება კუმპარიტად მუსიკალური ქართული მეტყველება და მაზინჯდება სწორედ წიგნიერი ადამიანების მეტყველებაში. ასეთ აუპაჩინათა მეტყველებაში ძალიან ხშირად კითხვითი და „გრძნობითი“ წინაუღებები წარმოითქმის ქართლისათვის შეუფერებელი ინტონაციით. მაზვილის წინადადების ბოლოს გადატანით, რაც დაწერილობში დასმული სათანადო ნიშნების გაუღენითაა გამოწვეული. სომხურს, როგორც ჩანს, ასეთი დამაზინჯების თავიდან ასაცილებლად გარკვეული ბერძნისათვის მიუძღრათვის. მსგავსი საშუალებანი ზოგ სხვა ენასაც (მაგ., ესპანურს) აქვს გამოყენებული მწერლობაში.

ხ¹ღ¹ = ხა¹ღ¹ იგივე მრ. რ-ის საბ. ბრუნვაში

ს¹ზ = ს აკ¹ზ და სხვა

ფ¹გ¹ = ფა¹ეგ¹ მრ. რ-ის ბრალდ. ფ-თანდებულით

ფ¹ნ¹ა = ნა¹იგი¹ " " " "

ფ¹ს¹ა = სა¹ეეს¹ " " " "

პ¹ჩ¹ = -პ¹ჩ¹ს < -ი¹პ¹ჩ¹ს აფიქსით წარმოებულ სიტყვათა დაბოლოება

პ¹ჩ¹ს = პ¹ჩ¹ს, იგივე -ს ენკლიტიკით

პ¹ჩ¹ = პ¹ჩ¹ს, იგივე მბ. რ-ის ნათეს.-ში

პ¹ჩ¹ = პ¹ჩ¹ს, " " " დაწყ.-ში

პ¹ჩ¹ = პ¹ჩ¹ს, " " " მოკმ.-ში

ჩ¹ქ¹ } = ჩ¹არ¹აქ¹ქ¹ || ჩ¹არ¹აქ¹ქ¹ „ისრაელი“

ჩ¹ქ¹ } = ჩ¹არ¹აქ¹ქ¹ჩ¹. იგივე მბ. რ-ის შიც.-ნათ.-ში

ჩ¹ქ¹ = ჩ¹ქ¹არ¹აქ¹ „-ზე, ზედა“, თანდ.

ქ¹ } = ქ¹არ¹აქ¹ „ან“

ქ¹ = ქ¹არ¹აქ¹ „კაცი“

მ¹ა = მ¹არ¹აქ¹ „იესო“

ნ¹ა = ნ¹არ¹აქ¹ „იმისი“

ნ¹ა = ნ¹არ¹აქ¹ „იმათი, იმითი“

ნ¹ა = ნ¹არ¹აქ¹ „ისინი“

ო¹ა = ი¹არ¹აქ¹ „როგორ“

ა¹ა = ა¹არ¹აქ¹ „პასუხი“

ა¹ა = ა¹არ¹აქ¹ „წმინდა“

ა¹ა = ა¹არ¹აქ¹ „წმინდისა || წმინდას“

ა¹ა = ა¹არ¹აქ¹ „აწმინდად, ესრევე“

ა¹ა = ა¹არ¹აქ¹ „ამისი“

ა¹ა = ა¹არ¹აქ¹ „ამათი || ამათ“

ა¹ა = ა¹არ¹აქ¹ „ეცენი“

ა¹ა = ა¹არ¹აქ¹ „მოდლვარი“

ა¹ა = ა¹არ¹აქ¹ „-თვის“ თანდ.

ა¹ა = ა¹არ¹აქ¹ „ამისთვის“

ა¹ა = ა¹არ¹აქ¹ „რომლისთვის“

ა¹ა = ა¹არ¹აქ¹ „უფლისა || უფალს“

ა¹ა = ა¹არ¹აქ¹ „ვიდრე“

ქ^რ || ქ^რ ს^ქ = ქანასაქ „მღვდელი“; რ^ა = რ^ა რ^ა ს^ო ს^ო „ქრისტე“;

რ^ა ს^ქ || რ^ა რ^ა = რ^ა რ^ა ს^ო ს^ო „ქრისტესი || ქრისტეს“.

სხვა შემოკლებანი ძირითადად მდგომარეობს ხმოვანთა გამოტოვებაში: რ^ა რ^ა = რ^ა რ^ა ი^ა „მრავალი“; მ^ა რ^ა || მ^ა რ^ა = მ^ა რ^ა ს^ო „გვირგვინოსანი“; ძ^ა რ^ა = ძ^ა რ^ა ი^ა „მონა, მსახური“; ი^ა რ^ა = ი^ა რ^ა ი^ა „თვის, შესახებ“ (თანდ.); ა^ა რ^ა რ^ა = ა^ა რ^ა ს^ო რ^ა რ^ა „ომი, ბრძოლა“; ა^ა რ^ა ს^ქ = ა^ა რ^ა ს^ქ „ეშმაკი, სატანა“; ძ^ა რ^ა ს^ქ = ძ^ა რ^ა ს^ქ „დრო, ეამი“ და სხვ.

შონაჟიკური მოვლენები მახილი და კალაქი

§ 18. მახილი სომხურში ძლიერია, დინამიკურია და ზის სიტყვის ბოლო აშკარა მარცვალზე. აშკარა მარცვალზე იმიტომ ვამბობთ, რომ, როგორც ვიცით, თანხმოვანთა თავმოყრისას სომხურში თანხმოვანთა ეს ჯგუფი ყოველთვის იკითხება მარცვლად, მათ შორის ინდიფერენტული ე ხმოვნის ჩანსით, მაგრამ ის დაწერილი ჩვეულებრივ არ არის. არც მახილი ზის ამ ხმოვანზე არასოდეს, ე. ი. რომელიმე *ჟოსორ* „ასული“ იკითხება *ჟოსორი*, მაგრამ მახილი ზის *ილზე*: *ჟოსორ*, ასევე *მოსეს* „თევზი“, *მოსეს* „თაგვი“ და სხვ.

სიტყვის ბოლოს ყოფნა ამ მახილს აძლევს იყოს მოძრავი: *ქაღაქ*, „ქალაქი“, ნათეს. *ქაღაქი*, *ქაღაქაქი* „ქალაქელი“ და სხვ.

არის შემთხვევები, როდესაც სიტყვას მოსალოდნელ ადგილას (ბოლო მარცვალზე) მახილი არ დაესმის, რადგან არსებობს უმახილო ნაწილაკები და სიტყვები. ეს ისეთი სიტყვები და ნაწილაკებია, რომლებიც სიტყვებს დაერთვიან და სხვა სიტყვებთან მის დამოკიდებულებას გამოხატავენ. იმიტომ სიტყვის მახილს ის ძირითადი სიტყვა ატარებს, რომელსაც ერთვის ეს უმახილო სიტყვა თუ ნაწილაკი. ასეთი დამხმარე სიტყვებია: *აი*, *ესე*, *ესე*, *ი* თანდებულები, *მა* დამხმარე ზმნა ყველა მწკრივის ფორმაში, როცა ის შედგენილი შემასმენლის ნაწილია, *აქა* „რე“, *ასაქი* „აგერ“, *ასაქი* „მანდ“, *ასაქი* — „იქ“, *ისე* „რა“, *ი* „რომელი“, *ისე* „რამე“ და სხვ. იმიტომ: *აქა* „ესე“, *ისე* „რე“, *ისე* „რე“... *ასაქი* (*ასა* + *ასაქი*) „აი აგერ“, (ძვ. ქართ. „აჰა ესე“), *ესე* (< *ესე* + *ესე*) „თითქმის“, *ისე* „რამე“, *ისე* „რე“, *ისე* „რე“ და სხვ.

მაგრამ აღნიშნული წესი ეყრდობა ტრადიციულ წაკითხვას. თქვამენ, რომ ძველ სომხურში საჭებით ასეთი ბუნების მახილი არ უნდა ყოფილიყო. როგორც ჩანს, მახილი ძველ სომხურში იქნა სიტყვაში ბოლოდან მეორე მარცვალზე. ამას ადასტურებს სიტყვათა მთელ წყებაში თანხმოვანთა თავმოყრა ბოლოსკენ: *მოსეს* „თაგვი“,

ბიხსსს „მუხლი“, კილიას „მოწოდება“, ასკრ „ძვალი“ და სხვ. მაგრამ არის საპირისპირო მოვლენებიც: თანხმოვნების სიტყვის თავში დაჩგვრება: *მკრითქ* „ნათლისმცემელი“, *ქსეჩი* „ძიება“... *ჯეჟოხს* „გამოძიება, დადასტურება“ და სხვ. ორივე რიგის მაგალითები ძველ სომხურშივე უხედაა. მაშასადამე, მახვილის ბუნება საერთოდ სომხურში ჯერ კიდევ საკელევია.

ორივე რიგის მაგალითებიდან ერთი უეჭველი ხდება: მახვილი იყო ძლიერი: მის დაცემას ხმოვანზე შეეძლო ხმოვნის გაშლა გამოიწვია, მოშორებას კი ეუშვია.

§ 19. ეუმშვა (რედუქცია) არის დიფთონგის ლიტონ ხმოვნად ქცევა, ან მონოფთონგის (ხმოვნის) ამოვარდნა—ნულად ქცევა. ეს ნული ხშირად *რ* ხმოვით იცვლება, მაგრამ ეს მაშინ, როდესაც ხმოვნის ამოვარდნის გამო თანხმოვნები ისე დაჩგვრულებიან, რომ ერთ-ერთ მათგანს მაინც არც ერთი მხრიდან ხმოვანი არ ახლავს; მაგ.: *ჟჩრ* „წიგნი, ასო“, ნათეს. *ჟოჩ* იკითხება—*ჟეოჩ*, მაგრამ *რახილ* „შრაული“, ნათეს. *რახმჩ*. უკანასკნელ შემთხვევაში ამოვარდნილი *მ*-ს ზღვილას *რ* არა ჩნდება, რადგან *ჟ* წინამავალ ხმოვანს ეკედლება, *მ* კი მომდევნოს (შდრ. § 10).

ძველი სომხური ენის ფოკალური სისტემა შეიძლება საფუძვრებად წარმოვადგინოთ, როგორც ეს II ტაბულაზეა ნაჩვენები. ზედა საფუძვრზე ტრიფთონგებია, მის ქვევით დიფთონგები, უფრო ქვევით ლიტონი ხმოვნები, ხოლო სულ ქვედა საფუძვრზე ინდიფერენტული ხმოვანი და ნულია.

ეუმშვა ძველი სომხურისათვის ამ ფოკალურ სისტემაში ერთი საფუძვრით დაბლა ჩამონაცვლებას გულისხმობს, ხოლო გაშლა ამის საწინააღმდეგო მოვლენა იქნება.

მახვილის მოშორების შემდეგ ყველა არც დიფთონგი იკუმშება და არც ხმოვანი. დიფთონგთაგან იკუმშება მხოლოდ *ტ*, *ო* და *ხა*, ხმოვანთაგან კი *ჩ* და *მ*. სხვა დიფთონგები და ხმოვნები მახვილის გაულენას არ განიცდიან.

შეკუმშვის შედეგად დიფთონგი *ტ* იძლევა *ჩ*-ს, ან იშვიათად *ხ*-საც, *ო*—*მ*-ს, ხოლო *ხა*—*ხ*-ს. *ჩ* და *მ* ხმოვნები კი მახვილის მოშორების შემდეგ იძლევა ნულს, რომელიც შეიძლება *რ*-მ შეცვალოს თუ თანხმოვნები ისე შეჩგვრულა, რომ თუნდაც ერთ მათგანს ხმოვანთან მიკედლების საშუალება არ ექნა (იხ. § 10).

მაგალითები.—

ტ > ჩ: *ჟტს* „იარალი, საკურველი“, მაგრამ ნათესაობით—*ჟჩსმ*; *ტტ* 53, „ზეთი“, მაგრამ იქვე *ტტხსსა* 48,

„ზეთისხილის ხის“; ზ 61₁₇ „სახედარი“, ნათეს. *ჩიოი*; ზ 44₃₃ „მდღდარი, დედალი“, ნათეს. *ჩიქი*, და სხ.

ტ > ხ: *სიქტან* „ლერწაში“, მაგრამ ნათეს. *ჩიქტან* 41₇, *სიქტან* „შელა“, ნათეს. *სიქტან* (|| *სიქტან*); *ჩიქტ* „ხის წებო, გუმ-
ფისი, ფისი“, ნათეს. *ჩიქტ*; *სიქტან* „სასყიდელი გასამრჯელო“,
ნათეს. *სიქტან*; ზ 45 „ვეშაპი“, ნათეს. *სიქტ* (|| *სიქტ*); *სიქ-*
ტან „მოსე“, ნათეს. *სიქტან* (|| *სიქტან*) და სხ. (იხ. § 24).

ტ > ჯ-ს გვერდით ტ > ხ საუკრადლებოა. ჩანს, ადრე მხოლოდ ერთი ლ ნიშანი იყო ორი, ერთმანეთისაგან საკმაოდ გასხვავებული, ბგერისათვის. მაშასადამე, ლ-სა და უფრო გვიან წარმოშობილი ჯ-ს გამოთქმა განსხვავებული იყო (იხ. § 11). თუ ასე არაა, მაშინ ტ > ჯ კუმშვა კი არა მონაცვლეობა იქნება ლ > ჯ-სა, რაც აგრეთვე ცნობილია ძველ სომხურში: *ჯხ* „ღევი, ავი სული“, ნათეს. *ჯიქი*, კომპოზიტი *ჯიქანარ* (= *ჯხ* + *ნარ* < *ნარქანსი* „ცემა“) „ეშმაკეული, ეშმაკეული“ და სხვ. (იხ. §§ 11; 24). მაგრამ ეს უკანასკნელი მაგალითებიც იმას უჭერს მხარს, რომ ლ უძველეს სომხურში ორგვარი უნდა ყოფილიყო. ამიტომაც შეიქმნა შემდეგ ჯ, მაგრამ ზოგიერთი სიტყვა მაინც ძველი დაწერილობით, ლ-ით, შემოგვრჩა.

ი > ი: *იიქ* 43 „სინათლე, ნათელი“. ნათეს. *იიქი* 42₃₃, *იიქანარ* 62₃₃ „მანათობელი“; *იიქ* 54₃₈ „ბრძა“, ნათეს. *იიქი* 54₃₈, *იიქ* „სასო, იმედი“, მოკმ. *იიქი* 42₃₃; *იიქი* „სურნელოვანი, საამური“, ნათეს. მრ. რ. *იიქი* 49₃; *იიქი* 53₃₈ „დაფლა, დამაიზა“, მაგრამ *იიქი* „დაფლა“... და სხვ.

ი > ხ: *სიქტან* „ცხოვრება“, ნათეს. *სიქტან*; *სიქტან* 57₆ „მამიკონიანი“, ნათეს. *სიქტან* 58₆; *სიქტან* „მთა“, ნათეს. *სიქტან* 60₁₃, *სიქტან* „აღმზრდელი, ძიძა“, მოკმ. *სიქტან* 57₆; *სიქტან* „მონობისა“, აქედან დაწყ. *სიქტან* 65₁₁; *სიქტან* 42₆ „შე-, და- ასრულა“, მაგრამ *სიქტან* „დავამთავრე, შევასრულე“...

ი > ნული/ღ: *სიქტან* „გული“, ნათეს. *სიქტან* 55₆; *სიქტან* 43₆ „მიწა, ქვეყანა“, ნათეს. *სიქტან* 43₆; *სიქტან* „წითელი“, აქედან კინიზი. *სიქტან* 41₆; *სიქტან* „თანამგზავრი“, ნათეს. *სიქტან* და სხვ.

ი > ნული/ღ: *სიქტან* „მხვილი“, მოკმ. *სიქტან* 64₃₃, *სიქტან* 44₁₈ „ფრინველი“, ნათეს. მრ. რ. *სიქტან* 44₁₈, *სიქტან* „წყალი“, ნათეს. *სიქტან* 46₆; *სიქტან* 46₃₁ „შედი“, *სიქტან* „შევი“, *სიქტან* „თეზი“.

ნათეს. მრ. რ. *აქსანუ* 44₂₈, *აიარე* „წმინდა“, ნათეს. *აქრე* 59₂₃, *აასამს* „მოდღვება“, ნათეს. *აასამს* და სხ.

საგულისხმოა *ა*-ს ისეთი ცვლილება, როგორცაა შემდეგ შემთხვევაში: *ათიქ* „გამცემი, მიმცემი“, ნათეს. *ათქ*... (ზღრ. § 21).

§ 20. წინა პარაგრაფის მიხედვით უმახვილო მარცვალში მოქცეული *ჩ* და *ა* უნდა განვიხილოთ *ჭ* და *ჩ* დიფთონგების სახეცვლილებად, ხოლო მათეცილიანი მარცვლის წინ თავმოყრილ თანხმოვნებს შორის უნდა ვივარაუდოთ შეკუმშული *ჩ* ან *ა* (იშვიათად *ა-ც*). მაგრამ საკმაოდ ხშირია შემთხვევები, როდესაც *ჩ* და *ა* მახვილის გადანაცვლების შემდეგაც უცვლელად რჩებიან. მაგალითები.

ჩ > *ჩ*: *ჩრ* „საქმე“, ნათეს. *ჩრჩ*; *ჩანჯ* „თვით(ონ), თავად“, ნათეს. *ჩანჯხანჯ*; *ჩამ* „ჩემი“, ნათეს. *ჩამი*; *ჩამს* „რამე“, მიც. *ჩამსს*; *ჩამს* „საძირკველი, საფუძველი“, ნათეს. *ჩამან*; *ჩაჩრ* „თვლები“, *ჩაჩრჩ* „თვლები“; *ჩაქსაქს* „ჩრდილოეთი“, ნათეს. *ჩაქსაქსი*, *ჩაჩრ* „ხუთი“, *ჩაჩრჩირი* „მეხუთე“ (მაგრამ: *ჩაჩრჩირი* „მეხუთმეტე“); *ჩა* „ცხენი“, ნათეს. *ჩაჩი*; *ჩა* „ერთი“, მიც. *ჩაჩამ*...

ა > *ა*: *აქ* „რვა“, ნათეს. *აქჩ*, *აქსირი* „გერგე“, *აქსა* „ოთხმოცი“; *აქ* „თიჯანი“ ნათეს. *აქი*; *აქს* „მძივი“, ნათ. *აქან*; *აქსა* „ალტქვა“, ნათეს. *აქსაჩ*; *აქსა* „აქლები“, ნათეს. *აქსა* (თუმცა აგრეთვე — *აქსა*); *აქსა* „ყური“, ნათეს. *აქსაქს*, *აქ* „ხსოვნა. მეხსიერება“, ნათეს. *აქი*; *აქსა* „ძე“, ნათეს. *აქსა*; *აქსა* „იზგელივ, გარშემო“, *აქსაქსაქს* „გარემო, მიდამო; იზგელივ“ (თუმცა აგრეთვე *აქსა* „მიმოვლივარ“) და სხ.

მსგავსი შემთხვევები სავარაუდოდ ხდის, რომ ძველ სომხურში მახვილი ყოველთვის არ ინაცვლებდა ადგილს, არ მიიწევდა ბოლოსკენ, ან გარკვეული დროიდან ინტენსიურობა მოაკლდა.

მახვილის ბუნების გასარკვევად საინტერესოა ისეთი ფაქტებიც, როგორცაა:

ა > *ნ*: *აქსა* „ტენი“, ნათეს. *აქსა*; *აქსა* „ლითონის ფურცელი“, სხ. მრ. რ. *აქსა*; *აქსა* „ქეპელა“, ნათეს. *აქსა*; *აქსა* „სინანული“, ნათეს. *აქსა*; *აქსა* „მდოგვი“, ნათეს. *აქსა*; *აქსა* „საწყალი, საბრალო“ ნათეს. *აქსა*... ე. ი. გვაქვს *ა*-ს კუმშვის შემთხვევებიც.

§ 21. ტრიფთონგები *საქ*, *ჩაქ* აგრეთვე იკუმშება და გვაძლევს *ა*-ს: *აქსა* „მარტო, მხოლო“, აქედან *აქსა* „განდგი-

ლი, განმარტობული“; *քրիստոսեայ* „ქრისტეანე“, ნათეს. *քրիստոսեի*. ავტორები, რომლებიც ამ ფორმას წერდენ სხვაგვარად—*քրիստოսեի*, *ხ-სა* და *ჩ-ს* შორის გამყარს (*չ-ს*) სვამდნენ, და ეს, თითქოს, უფრო მართებულიცაა. კიდევ ამიტომ ამ უკანასკნელმა ფორმამ გაიმარჯვდა. ამ გამარჯვებას ხელი შეუწყო იმანაც, რომ ასეთ პოზიციაში *ხ* სა და *ჯ-ს* წაკითხვა არ განსხვავდებოდა (იხ. § 11; 24). *ხ* *ს* ტრიფთონგის შესახებ იხ. § 14.

ილ, *ილხ*, *ილქ*, *ილ* დიფთონგები ფონეტიკურ ნიადაგზე მიღებული დიფთონგებია. ისინი დამოუკიდებელი მნიშვნელობის ფონემები არ არიან. ისინი, ჩვეულებრივ, წარმოიქმნებიან სიტყვის გაფორმებისას და მახვილის გადანაცვლებას არ ემორჩილებიან. დიფთონგები კი ნამდვილად ისინი არიან ძველ სომხურში. ამას ამტკიცებს ის, რომ ხმოვნის წინ ცალად დარჩენილი *ლ* თუ არ გამოითქმის *ლ-დ*, შეიცვლება *ილ-თი*: *թիլ* „რიცხვი“, ნათეს. *թილ*... (იხ. § 8).

რამდენიმე მაგალითი ამ დიფთონგთა უცვლელობისა: *անիլ* „სახელი“, ნათეს. *անիლან*, აქედან *անիლანი* „სახელოვანი“; *լուլ* „სმენა, გაგონება“, ნამყოს ფუძე *լու*, წყვეტ. I პ. *լულայ*, II პ. *լულარ*... ნამყოს მიმღ. *լულსայ*; II კავშ. I პ. შრ. რ. *լულყილ*, II პ. *լულქილ*... *պատիლ* „პატივი“, აქედან *պատილական* „პატიოსანი“; *կათილ* „კატა“, ნათეს. *კათილ* და სხვ.

ერთად ერთ სიტყვაში განიცდის *ილ* დიფთონგი მოულოდნელ ცვლილებას: *աստիლ* „ღმერთი“, ნათეს. *ასთილ*, მაგრამ ეს გვიანდელი გადამწერლების შეცდომით აიხსნება. საკმე ისაა, რომ ეს სიტყვა ძველ ხელნაწერებში მხოლოდ პატივკვეშ იწერებოდა—*სახ. Ա՛*, ნათ. *Ա՛*, მოკმ. *Ա՛*, სადაც არაა მოსალოდნელი *ა-ს* ამოვარდნა. საშუალ საუკუნეებში კი ეს ნორმალური იყო და აღადგინეს *ა-ს* ამოვადებით.

მახვილის გავლენით ძველ სომხურში, როგორც აღვნიშნეთ, (§ 19), არც სხვა დიფთონგები და ხმოვნები არ იცვლებიან: *այ* „განთიადი“, ნათეს. *აყ*; *այ* „ბოროტი სული“, ნათეს. *აყ*; *ამს* „უკველი“, ნათეს. *ამს*; *հ* „ფრინველი“, ნათეს. *հ*; *ქ* „ფრთა“, ნათეს. *ქ*; *չ* „სახე, ფორმა“, ნათეს. *չ*; *շ* „შიში“, ნათეს. *შ*...

მაგრამ სიტყვის ბოლოს მოქცეული *ლ*, ხმოვნით დაწყებული მარცვლის (ან მარტო ხმოვნის) დართვისას იძლევა *ილ-ს*, რაც *ლ* დიფთონგის ლიტონხმოვნად კუმშვა კი არაა, არამედ *ლ* ხმოვნის ნულად ქცევა და ამ ნიადაგზე მარტო დარჩენილი *ლ-ს* დაწერილო-

ბის შეცვლა *ილ*, რომელიც ხმოვნის წინ იგივე უმარცვლო *ილ* არის, ე. ი. *ლ*; მაგ.: *ლილი* „ჩხუბი, ბრძოლა“, ნათეს. *ლილია*, *ლილია* „პატიოსანი. კეთილი“, ნათეს. *ლილია* და სხ. (იხ. § 8; 12). აგრეთვე მაგალითებში: *ლილია* „მზა“, ნათეს. *ლილია*, *ლილია* „მთქმელი“, ნათეს. *ლილია*; *ლილია* „ისარი“, ნათ. *ლილია*, *ლილია* „ცოდვა“, ნათეს. *ლილია*... *ლილია* „გვირგვინოსანი“, ნათ. *ლილია*; *ლილია* „საჩივარი“, ნათ. *ლილია*, *ლილია* „ალი“, ნათ. *ლილია* და სხვა შემთხვევებში—დიფთონგები *იე*, *ილ*, *ი* და *ილ*, ხმოვნები *ი*, *ე* და *ი* მახვილის მოშორების შემდეგაც უცვლელად რჩებიან.

ხმოვანთმონაცვლეობა

§ 22. ხმოვანთმონაცვლეობის ზოგიერთი სახე ზემოთ ენახეთ (იხ. § 19 *ქ > ლ*, *ილ > ლ*). ქვემოთ ზოგიერთ სხვა სახეობას შევეხებით.

ქ > ლ: როდესაც *ქ* ბოლოფუძიან სიტყვას *ლ* ხმოვნით დაწყებული აფიქსი დაერთვის, ვლენლობთ *ქლ* ბგერათა ჩგუფს. თუ ეს ჩგუფი იკითხება *ქლ*-დ, ძველ სომხურში ჩვეულებრივ გადმოიკცება *ლ* დაწერილობით. აქ ნიადაგზე ვლენლობთ *ქ > ლ* მონაცვლეობას; მაგ.: *ლილია* 613, <*ლილია* „შეილი, ძე“ + *ლილია* კნი-ნობითობისა; *ლილია* „ახალგაზრდა, ქაბუჯი“ <*ლილია* „ახალგაზრდა, ქაბუჯი“ + *ლილია*; *ლილია* „ქორწილი“ (მხოლოდითის ფორმა არა აქვს), მრ. რ, ნათეს. *ლილია* < *ლილია* + *ლილია* *ლილია* 633, მოქმ. <*ლილია* + *ლილია* „ლეღვის ხე“ (იხ. § 14).

მაგრამ ეს *ლ* შეიძლება უცვლელად დარჩეს მახვილიან მარცვალში; თუ მარცვალი კიდევ დაემატა ფუძეს, *ლ*-სგან, როგორც მოსალოდნელია (§ 19), მივიღებთ *ლ*-ს: *ლილია* „მეგობარი“ <*ლილია* „კეთილი, კარგი“ + *ლილია* (კომპოზიტში სიტყვათა მაკავშირებელი, (იხ. § 103ა) + *ლილია* <*ლილია* || *ლილია* „სურვილი, წაღილი“; *ლილია* „ქაბუჯი, ახალგაზრდა“ <*ლილია* „ქაბუჯი“ + *ლილია* ისევ კნინობითისა; *ლილია* „კეთილმოქმედი“ <*ლილია* „კეთილი“ + *ლილია* <*ლილია* „ქმნა, ყოფა“ და სხ.

მაგრამ თუ *ქ* ბოლოფუძიანი სიტყვა ერთმარცვლიანია, *ქლ* უცვლელად რჩება: *ლილია* „ერთპირი, თანახმა“ <*ლილია* „ერთი“ + *ლილია* (მაკავშირებელი) + *ლილია* „სიტყვა“; *ლილია* „ერთხელ, ერთგზის“ <*ლილია* + *ლილია* „ჯერ, გზის“, *ლილია* „ცხენოსანი“ <*ლილია* „ცხენი“ + *ლილია* (§ 98, კ). გამონაკლისებში აქაც გვხვდება: *ლილია* „თერთმეტი“ <*ლილია* „ერთი“ + *ლილია* (მაკავშ.) + *ლილია*

„ათი“; *მსკილას* „გაშორებული, განზე გამდგარი“ < *მჩ + კიჟ* (ნათეს. *კილას*) „მხარე“...

§ 23. *ჩ >* გვაქვს ჩვეულებრივ, როდესაც *ჩ* თანდებული ხმოვნით დაწყებული სიტყვის წინაა: *ქაყარასკ < ჩ აყარასკ* „ველსა ზედა“, *ხრფიჟ < ჩ ხრფიჟ* დაწყებითი < *ხრფ* „სიმღერა“ — და სხ. ასეთ შემთხვევაში *ჩ* იკითხება როგორც *ჩ* (§ 7). *ჩ >* გვაქვს აგრეთვე, როდესაც *ჩ* მოხედება *ა* და *ი* ხმოვნის შემდეგ: *ყაჲ* „მოსვლა“, აქედან I კავშ. I პ. *ყაჲესმ < ყა-ჩე-ხმ*, II პ. *ყაჲესხ < ყაჩესხ*, III პ. *ყაჲეს < ყაჩეს* და სხვ. *ჟაჲ* „მიცემა“, I კავშ. I პ. *ათაჲესმ < ათაჩესმ*... და ყველგან ასე *-აჲ* დაბოლოებიან ზნებში. *ათიჲ* „ეგვივე“ < *ათ + იჲ*; *ზიჲ* „იგივე“ < *ზი + იჲ*... *ყრჲ* „წერა“, წყვეტ. I პ. ვნებ. *ყრჲეჲჟ < ყრჲეჲჩ*, *ყარჲეჲჟ* „იკითხვა“, წყვეტილი I პ. ვნებ. *ყარჲეჲჟეჲჟ < ყარჲეჲჟეჲჩ*; კავშირებითი II, I პ. ვნებ. *ყრჲეჲჟეჲჟ < ყრჲეჲჟეჲჩ*, *ყარჲეჲჟეჲჟეჲჟ < ყარჲეჲჟეჲჟეჲჩ* და სხვ. მაგრამ: უცვლელია *ჩ ხ* სა და *ი-ს* შემდეგ: *ათიჲ* „მოღება, მოტანა“..., უწყვეტ. I პ. *ათიჲ*, II პ. *ათიჲჩ*... *ცხიჲ* „ავსება“, უწყვეტ. I პ. მხ. რ. *ცხიჲ*, II პ. *ცხიჲჩ*... *ყრჲ* „წერა“, უწყვეტ. I პ. მხ. რ. *ყრჲ*, II პ. *ყრჲჩ*... და სხვ. (იხ. § 24; 27).

ჩ > ლ გვაქვს, როდესაც *ჩ* ბოლოფუძიანი სახელი დაირთავს ფუძეზე კლასის ხმოვანს *ი-ს*: *ყჩხ* „ღვინო“, ნათეს. *ყჩხაჲ*, მოკმ. *ყჩხაჲ*, მრ. რ. ნათეს. *ყჩხაჲ*; *ჟაჲყაჲეჲჟ* „ქალაქელი, მოქალაქე“, ნათეს. *ჟაჲყაჲეჲჟი* და სხვ. მაგრამ თუ *ჩ* ბოლოფუძიანი სახელი ერთმარცვლიანია, *ჩ* უცვლელად რჩება: *აჩ* „უხენი“, ნათეს. *აჩიჲ*, *აჩ* „ერთი“, ნათეს. *აჩიჲ* და სხვ. *აჩ* უცვლელადაა *ი-ს* წინაა სიტყვაში *აჩიჲ* მიც. < *აჩ* „ერთი“.

აქ დართულ ტექსტებში გვხვდება ანალოგიურ შემთხვევებში *ჩ-ს* მთლიანად ამოგდებაც: *იჲიჲ* 61₁₀ ნათეს. < *იჲიჲ* „შვილი, ძე“; *თხიჲ* 62₁ < *თხიჲ* „აღვლი“, *ხხიჲეჲჟი* 62₁₀ < *ხხიჲეჲჟი* „ეკლესია“ და სხვ. მაგრამ ეს გვიანდელი გადამწერლების ნახელავია. ძველი სომხურისათვის ნორმად ითვლება: — *ხხიჲეჲჟი* 42₁ < *ხხიჲეჲჟი*, *იჲიჲი* 42₁ < *იჲიჲი* „შვილი“, *თხიჲი* 63₁ აღგ. < *თხიჲი* „აღვლი“, *აჲიჲ* 65₁ < *აჲიჲ* (ქალაქის სახ.), *აჩიჲხიჲი* 48₁₇ < *აჩიჲხიჲი* „ზეთისხილის ხე“ და სხვ.

§ 24. *ხ >* *ჩ* მონაცვლეობაა თითქოს *ღ* დიდთონგის *ჩ-ს* სახით წარმოდგენა. მაგრამ ეს მონაცვლება მათს ერთნაირ წაკითხვას ეყრდნობა, როგორც *სა* და *ჩა-სი*; ე. ი. *ღ* იქნება თუ *ჩ-ღ*, ორივე ერთნაირად იკითხება გარკვეულ შემთხვევებში (§ 13). და

მინც ზოგიერთი შემთხვევა $\> \chi$ -დ უნდა შეფასდეს: $\> \chi$ „ღევი, ავისული“, ნათეს. $\> \chi$ $\> \chi$ $\> \chi$ „საგშაქო“ $\< \> \chi + \> \chi$ (ზადსართავის მაწარმ.), კომპოზ. $\> \chi$ $\> \chi$ „ეშმაკული“ $\< \> \chi + \> \chi$ (ყარყარის) „ცემა“... (იხ. §§ 13; 19). $\> \chi$ $\> \chi$ „ზეთი“, $\> \chi$ $\> \chi$ „10,000, ბერი“ და სხვ. პარალელური ფორმებია და არა მონაცელობა. მათ ერთნაირი ღირებულება აქვთ, ერთსა და იმავეს აღნიშნავენ (§ 13).

$\> \chi$ მონაცელობა გვაქვს აგრეთვე ამ ნიშანთა ერთნაირად წაკითხვის ნიადაგზე ძველ სომხურშივე: $\> \chi$ ($\< \> \chi$ „უფალი“ + $\> \chi$ „კაცი“, ძვ. ქართ. „მამა“) „უფალი“ (= მამაუფალი), აქედან $\> \chi$ „სახელმწიფო, საუფლო, საბრძანებელი“ (მაგრამ აქედანვეა $\> \chi$ „დაუფლება“, ე. ი. $\> \chi$ კუმშვა). ამავე დროს, პარალელურად იხმარება აგრეთვე $\> \chi$. ასევე: $\> \chi$ „წესი, სჯული, კანონი“, მაგრამ $\> \chi$ $\> \chi$ $\> \chi$ „უსამართლობა, უსჯულობა“; ამავე დროს: $\> \chi$ „უსჯულოსი“; $\> \chi$ „მოსე“, ნათეს. $\> \chi$ $\> \chi$ $\> \chi$; $\> \chi$ „არტაშეს“, ნათეს. $\> \chi$ $\> \chi$ $\> \chi$ $\> \chi$ ... ასევე – უძველეს ხელნაწერებში შემორჩენილია ფორმები: $\> \chi$ $\> \chi$ $\> \chi$ ნათეს. $\< \> \chi$ „ქრისტეანე“, მაგრამ პარალელურად აგრეთვე $\> \chi$ $\> \chi$ $\> \chi$ „ურიასტანი“, $\> \chi$ $\> \chi$ $\> \chi$ „ურია“... ან აქვე $\> \chi$ $\> \chi$ $\> \chi$ 42, ნაცელად $\> \chi$ $\> \chi$ $\> \chi$ -სა.

უფრო მოგვიანო ხანის ხელნაწერებში კი სისტემებრ გვხვდება $\> \chi$ და $\> \chi$ ერთმანეთის მონაცელედ, პირველისთვის უპირატესობის მინიკებით $\> \chi$ დაბოლოებიანი ზმნების უწყვეტლის ფორმებში: $\> \chi$ „წერილი“, $\> \chi$ „წერილი“, $\> \chi$ „ვხედავდი“, $\> \chi$ „ხედავდი“ და სხვ. გარკვეულის თვალსაზრისით ეს უფრო მართებულ ფორმებად შეიძლება მიგვეჩინა, მაგრამ ეს ცალკე საკითხია (იხ. § 27).

როგორც ვხედავთ, ძველ სომხურშივე არის შემთხვევები, როდესაც $\> \chi$ და $\> \chi$ უმახვილო მარცვალშიც ერთმანეთს ცვლის. მაშასადამე, $\> \chi$ $\> \chi$ შეიძლება განვიხილოთ ხმოვანთმონაცელობადაც. მოგვიანო ხანებში კი $\> \chi$ $\> \chi$ მონაცელობა ამ ხმოვანთა გამოთქმის დამთხვევას გამოუწვევია, როგორც ჩანს (იხ. § 11; 19).

$\> \chi$ $\> \chi$ და $\> \chi$ $\> \chi$ -ს შესახებ იხ. § 19.

თანხმოვანთა მკალკანი

§ 26. ყველაზე ცვალებადი თანხმოვანია *ნ*. იგი იკარგება, როდესაც შედგენილი სიტყვის მეორე წევრად აღმოჩნდება *ნ*-თი დაწყებული სიტყვა: *გზილი* „გაესება, გადადენა“ < *გ* (პრევერბი) + *ნილი* „დასხმა, დათხევა“, *გათანხი* „გამოყოფა, გადარჩევა, დაცალკეება“ < *გ* + *ათანხი* „მოკრა, მოკვება“, *კათანხი* „შეკრევა, გასხლეა, შესხეპვა“ < *კ* (< *ქ* პრევერბი) + *ათანხი* „მოკვება“; *ვილი* „გრილი“ < *ვ* + *ილი* „სიგრილე, ჩრდილი“; *ნსი* „კვალი“, მაგრამ *ქსი* (< *ქ* *ნსი*) „შემდგომ, უკან“; *ქათათი* „ცული“ < *ქათ* „ზე“ + *ათ* < *ათ* - *ანხი* „ქრა, კვება“; *ქიფი* „მებუჟე, მესაყვირე“ < *ქიფ* „მილი“ + *არ-* (*ანხი*) „ცემა, კვრა“; *ნიითხი* „ყნოსვა, დაყნოსვა“ < *ნი* „სუნი“ + *ით*.

არის შემთხვევები, როდესაც სიტყვა იწერება *ნ*-თი და უმისოდაც: *ნიფი* || *იფი* „სული“, *ნიკა* || *იკა* „გოლიათი, გმირი“; *ნიხი* || *იხი* „მღვიძარება, ფხიზლობა“.

ნ-სა და *კ*-ს მონაცვლეობა გვაქვს სიტყვებში *ქათან* „*ნ*“ < *ნი* + *ან* „ზე“ + *ით*; *საკან* || *საკა* „სა, ლაშქარი“. ეს უკანასკნელი მაგალითები ამ ორი ბგერის გამოთქმის სიახლოვეზდაც მიგვიჩივებს და იმაზედაც, რომ *კ* სიტყვის ბოლოსაც გამოითქმოდა (§ 7).

კ იკარგება ყოველთვის *ქ*-სა და *ი*-ს შემდეგ: *ქსა* „შიდის“, სადაც *~ქ* III პირის ნიშანია; ასევე *ვი* „წერს“ (= *ვი* + *ქ*), მაგრამ *ქივი* „უშვებს“ (უნდა იყოს: *ქივი*), *ინი* „აქვს, ყავს“ (უნდა იყოს: *ინი*); კავ. I, III პ. მხ. რ. *ქივი* (უნდა ყოფილიყო: *ქივი*) და სხვ.

ღ-ს ვღებულობათ ასინილაციით ყოველთვის, როდესაც *ღ* მოხვდება *მ* (< *ნ*)-ს შემდეგ. ამას ადგილი აქვს ფუძეცვალებადი ჯგუფის სახელის მოქმედებით ბრუნვაში: *სანი* „თვალი“, ნათეს. *სანი*, მოქმ. *სანი* < *სანი* < *სანი* (ორმაგი ასინილაცია: *ღ* + *ღ* იმგავსებს *ნ*-ს და აბაგისმეცრებს, შენდეგ ეს *მ* < *ნ* იმგავსებს *ღ*-ს და ხშულად აქცევს). ასეა ყველგან *ნ* კლასის სახელებში: *ნილი* „თავი“, მოქმ. *ნილი*, *ნილი* „მხარე“, მოქმ. *ნილი*... მაგრამ *ღ* გვაქვს ამავე ჯგუფის *ღ* და *ღ* კლასის სახელებშიც *ნ* კლასის სახელებთან ანალოგიით: *ნილი* „ძვალი“, ნათეს. *ნილი*, მოქმ. *ნილი* (< *ნილი*), *ნილი* „კვისარი“, ნათეს. *ნილი*, მოქმ. *ნილი* (< *ნილი*), *ნილი* „ვარს-

კვლავი“, ნათეს. *ააახსჲ*, მოკმ. *ააახსჲჲ* (<*ააახსჲ*>) და სხვ., თუმცა უფრო ხშირად ამ ფორმებს ცვლის *კაქახრალ*, *ააახსჲალ*... (იხ. §§ 36; 37; 53).

ღ > ჟ გვაქვს ფუძეუცვლელი ჯგუფის „კლასის სახელების მოქმედებითში, რათა დაწერილობა არ დაშორდეს გამოთქმას: *ხრჲ* „სიძლერა“, მოკმ. *ხრჲაჲ*, უნდა ყოფილიყო *ხრჲალ*, მაგრამ მაშინ ის წაიკითხებოდა არა *ხრჲაჲ*, არამედ *აერჲუ*; ასევე: *გჩხჩ* „ღვინო“, მოკმ. *გჩხაჲ*; *გჩხ* „წერა“, მოკმ. *გჩხაჲ*; *გჩხა* „დაწერილი“, მოკმ. *გჩხაჲ* და სხ.

ღ > მ გვაქვს რამდენიმე შემთხვევაში: *აყაუთაან* „მსახურება, სამსახური“, ნათეს. *აყაუთამან*; *ჩხუჩან* „ფშენივა“, მიც.-ნათ. *ჩხუჩან*; *მრქჩან* „ჭიანჭველა“, მიც.-ნათ. *მრქჩან* და მსგავს სიტყვებში (§ 38).

ქ > ჯ გვაქვს დისიმილაციით რამდენიმე ფუძეგაორმაგებულ სიტყვაში: *ქააქაქაქ* (<*ქაქაქაქაქ*>) „დაბერტყვა“, *ჯააჯაქაქ* (<*ჯაქაქაქაქ*>) „შებება“, *აააააქაქან* (<*აააქაააქან*>) „თროლა, კანკალი, ცახცახი“... ჯ-ს დაკარგვის შესახებ იხ. § 38.

ზ > მ-ს შემთხვევები გვაქვს მ-ს წინ ასიმილაციით: *ღმჩანხ* (*ღზ + ჩინხ* <*ღზჲ ჩინხ*>) „შეპყრობა“; *ღმჩრანხ* (<*ღზ + ჩხრანხ* <*ღზჲ ჩხრანხ*>) „პირის აკვრა“...

ჟ იკარგება ზოგიერთ შემთხვევაში: *ღზხსრ* „მეგობარი, ამხანაგი“ <*ღზჲ* (თანდ.) + *ხსრ* <*ილახ*> „კამა“; *ღზსაქა* „შევივრომე, შევიწუნარე“ <*ღზჲილახ* <*ღზჲილახ*> „შეწუნარება“; *ღზთახ* „შინაური“ <*ღზჲ + თახ*, მიც.-ნათ. <*თიან* „სახლი“... *აქაქ* (<*აქაქაქ*>) „მანდლდან“, *ანთაქ* (<*ანთაქ*>) „იქიდან“... (იხ. აგრეთვე აქვე ზემოთ ზ > მ-ს მაგალითები).

ჟ განვითარებული ჩანს ზ-ს შემდეგ სიტყვაში *აყაანჲ* „დაკლა: ხოცვა-ღლეტა“ <*აყაანახს* <*აყაანახს*> „მოკვლა“, ნამყოს ფუძე *აყაან*.

რ > ლ-ს შესახებ იხ. § 5.

რ > ლ (<რ > ლ) გვხვდება მოგვიანო ხანის ხელნაწერებში, რაც იმას გვანიშნებს, რომ რ აღარაა უკვე ძველი თვისების მქონე ბგერა. ორიოდ მაგალითი აქ დართული ტექსტებიდანაც იკმარება: *ქაფანახსეა* 63, <*ქაქანახსეა* „ალესრულა, გარდაიცვალა“; *ქაფქანახსეა* 59₁₃ <*ქაქაქანახსეა* „ვახტანგის“; *წაქაქა* „თბილისი“, მაგრამ იქვე *წაქაქა* 65₄.

რ-ს თვისებრიობის ამავე ცვლილებაზე მიგვითითებს *ქაქანახსეა* 42₁, ქართ. <ქუნდიდელი.

რ იკარგება ფუძეცვალებადი ჯგუფის ზოგიერთი ზედსართავის გაფორმებისას: *ჩიჲრ* „პატარა“, ნათ. *ჩიჲრ...* (იხ. § 52).

ვ>ს დისიმილაციით გვაქვს ორი ვ-ს ერთად მოხვედრისას: *ყრხესს* „წერო“ < *ყრხევხს*; *ყარყაყესს* „იკითხო“ < *ყარყაყევხს* და ასე ყველგან II კავშირებითის ფორმებში მარტივი აგებულების მრავალმარცვლიან ზმნებში. ერთმარცვლიანი ზმნის ფუძეები უცვლელად ინახავენ ორ ზედიზედ მოსულ ვ-ს: *ცაყექ* „იტყუო“. უცვლელადვე ინახავს ორ ვ-ს ასეთ შემთხვევაშიც: *ახუყანსქ* „გადასვლა“, *ახუყესს* „გადახვიდე“. ამის ანალოგიით იმავე მწკრივის მრ. რ-ის II პირის ფორმაში ვქ კომპლექსიც აქ-დ იცვლება (იხ. § 70; 71).

გ>ჟ, გ>თ, ზ>ძ მონაცვლეობის თითო-ოროლა შემთხვევა გვხვდება საკმაოდ ძველ ხელნაწერებსა და მათს გამოცემებშიც; ორიოდე მაგალითი: *ქსაჟიყე* 53₃₀ „დაფლა. დამარხა“, ძველ სომხურშივე აგრეთვე *ქსაჟიყე* < *ქსაჟიყანსქ* || *ქსაჟიყანსქ* „დაფლვა, დამარხვა“, *ჩხჰანს* 52₃ „საწნებელი“, აგრეთვე ძველში-*ჩხჰანს*. მაშასადამე, სომხურში ფართოდ გავრცელებული მოვლენა, რომელსაც ხშირად გადაწევა ეწოდება, არც ისე ახალი წარმოშობისა ჩანს. უფრო მოგვიანო ხანის ტექსტებში კი მსგავსი შემთხვევები თანდათან მრავლდება და ბოლოს სისტემატად იქცევა. ეს უფრო შესაძრწევია ქართულიდან ნასესხებ სიტყვებში, რომლებიც საკმაოდ ძველ ხელნაწერებში გვხვდება ეს ფაქტი ერთხელ კიდევ გახაზავს მოვლენის სიძველეს: სომხურ სიტყვებში ხელოვნურად ინახავდნენ დაწერილობის ძველ ნორმებს, უცხოური სიტყვების გადმოცემისას ეს შეზღუდვა მოშლილი იყო. აქ დართული ტექსტებიდანაც შეიძლებოდა ორიოდე მაგალითის მოტანა: *ძჟიანსთსქ* 42₁₇ ქართ. კუინდიდელი, სადაც სხვა ცვლილებებთან ერთად ყურადღებას იქცევს დ>თ-ც. ამისივე გამოძახილი უნდა იყოს *ქსაჟქსანსქაჟ* 59₁₃ მიც.ნათ. < *ქსაჟქსანსქ*, სადაც გ>ჟ გვაქვს.

უფრო დამაჯერებელია: *რხაჟრ* „რჩეული“ < *რხჟ + ჟრ* < *რხსქ* „ღება“.

კ-ს დაკარგვის შემთხვევა გვაქვს სიტყვაში *არქჟქს* „პატარა ყუთი“, მიც.ნათ. *არქჟანს* < *არქჟქანს*.

ზჟ ბგერათა ჯგუფია დაკარგული სიტყვაში *ქსიანს* „50“ < *ჩჩანს* „იანს“.

ხმოვანთა ასიმილაციის შესახებ იხ. § 27.

§ 28. *ა > რ* მონაცვლეობა გვაქვს იმის გამო, რომ სიტყვის ფუძეში *ზ-ს* წინ ვერ ძლებს *რ*. იგი უთუოდ უნდა შეიცვალოს *ა-თი* (§ 4): *ქააზ* „მთა“, მრ. რ. ბრალდ. ბრ. *ქარჩაზ* 47₁₁; *თაქ* 52, „კაცი, ქმარი“, ნათესაობითი *ააზ* 55₁₁, *თქრ* 53₂₃ „უფალი“, ნათესაობითი *თხააზ* 57₁₁.

გააზ „ქარი“, მაგრამ დაწყ. *ჩ* *გააზ* 58₁₁; *გააზაჲ* „დაბრუნება“, მაგრამ *გააზაზ* 62, „დაბრუნდნენ“. თუმცა ეს მონაცვლეობა აბსოლუტური არაა: არის შემთხვევები, როდესაც *ა-ს* მომდევნო *ზ-ს* ჩამოშორების შემდეგაც უცვლელად რჩება *ა*: *ააზ* „ხელი“, ნათეს. *ააჩ* 60₁₁, მაგრამ აგრეთვე ბრალდ. მრ. რ. *ააჩ* 53₁₁, *ააზ* „ტვირთი“, ნათეს. *ააჩ*, *ააზიჲ* „ხურება, ცხენება“, აქედან წყვეტ. I პ. მხ. რ. *ააა*; მაგრამ *ააჩ* „ცხელი, თბილი“ და სხ.

უფრო მეტიც: არის შემთხვევები, როცა *ზ-ს* წინ აღმოჩნდება *რ*. მაგრამ უცვლელადვე რჩება: *არჩ* „ზემო, ზევითა“, ნათეს. *არჩიჲ*. ასეთი ვითარება იმას უნდა ასახავდეს, რომ მკვეთრი განსხვავება ამ ორ ბგერას შორის წინათაც არ უნდა ირსებულყო. გარკვეულს შემთხვევებში მათი მონაცვლეობა ხელოვნურად შექმნილი უნდა იყოს: *ა-ს* მაგიერ *რ-ს* დაწერა გამოთქმას არც ისე აზიანებდა, მაგრამ *ზ-ს* წინ არსებული *ა-ს* შენარჩუნება *ზ-ს* ჩამოშორების შემდეგაც ტრადიციით გრძელდებოდა. თან-მედროვე დიალექტების მონაცვლები ამას აღასტურებენ. »

ასევე ხელოვნური ჩანს ამათი განაწილება გაორმაგებულ ფუძეებში: *არაარა* „ენა, კილო, მეტყველება“ <*არა* „სიტყვა“, და სხე.

რ და *ა-ს* ნამდვილი (გამოთქმისეული) მონაცვლეობა უნდა გვქონდეს სიტყვაში *არა* „დაი“, მბე.-ნათეს. *არა*, ადგ. *არა*, დაწყ. *არა*, მაგრამ მოქმედებითში *არა* და შემდეგ მრავლობითის ყველა ფორმაში *რ* უცვლელად რჩება.

ეს უკანასკნელი მაგალითი საყურადღებო ვითარებაზე უნდა მიგვიჩვენებდეს: ერთის მხრივ, ნათესაობითის ნიშანზე, რომელიც ამის მიხედვით *-რ* არის სავარაუდებელი, და მეორეს მხრივ, *რ-ს* გაორმაგებაზე, რომელიც თითქოს *ა-დ* წარმოგვიდგება (იხ. § 4; 62; შდრ. § 27).

სომხანთა შინაგვ. ბაჲა და ლაჲარაჲა

§ 27. სომხური არამც თუ ბგერის გაორმაგებას, არამედ ორი სხვადასხვა თანხმოვნის, ან ორი სხვადასხვა ხმოვნის ერთად თაე-

მოყრასაც ვერ იტანს. პირველ შემთხვევაში, ე. ი. როდესაც თანხმოვნები მოიყრიან თავს, მათ შორის თანხმოვანთგამყარი ρ ჩაჯდება (იხ. § 10). მეორე შემთხვევაში, ე. ი. ხმოვანთა თავმოყრისას, მათ შორის ჩვეულებრივ ხმოვანთგამყარი γ უნდა გაჩნდეს, ან როგორმე სხვაგვარი უნდა დააღწიოს ხმოვანთა თავმოყრას თავი. მხოლოდ მაშინ შეიწყნარებს ზედიზედ მოსულ ხმოვნებს, თუ ენისათვის ცნობილი არც ერთი ხერხი სასურველ შედეგს არ იძლევა. გარდა ხმოვანთგამყარი γ -ს გამოყენებისა ძველი სომხური ხმოვანთშეყრის ასაცილებლად იყენებს ხმოვანთშერწყმას და ხმოვნის დაკარგვას. რომელი მათგანი როდის უნდა იქნას გამოყენებული, ეს იმაზეა დამოკიდებული, თუ სასურველი ფორმის უფრო სრულყოფილად წარმოდგენას, მისი გამოთქმის გამოხატვას შედარებით დაუზიანებლად რომელი მოვლენის გამოყენება უზრუნველყოფს. მაგრამ თუ ვერცერთი მოვლენა ვერ უზრუნველყოფს ამას, მაშინ გვერდს აუვლის ყველას და ზედიზედ მოსულ ხმოვნებსაც უცვლელად დატოვებს, სასურველ ფორმას არ დააზიანებს. ორიოდღე მაგალითი:

აეილოთ *გზაჲ* „წასვლა“. აქედან აწმყოს ფუძე იქნება *გზა*, საიდანაც იწარმოება საერთოდ I სერიის ფორმები. უწყვეტლის ფორმებში ამ ფუძეს უნდა დაერთოს აფიქსები, რომლებიც გარდა მხოლ. რ-ის III პირის ფორმაში გამოსაყენებელისა ყოველთვის ხმოვნით იწყება. ეს აფიქსებია: მხ. რ. I პ. -*ჩ*, II პ. -*ჩრ*, III პ. -*ჩრ*, მრ. რ. I პ. -*აჲ*, II პ. -*ჩჲ*, III პ. -*ჩჲ*, და ყველგან (გარდა მხ. რ-ის III პირის ფორმისა) გვაქვს გამყარი γ : *გზაჲჩ*, *გზაჲჩრ*, *გზაჲჩრ*; *გზაჲაჲ*, *გზაჲაჲრ*, *გზაჲაჲრ*. მართლაც, ამ ფორმებში არც დაკარგვა გამოდგებოდა და არც შერწყმა: ვერცერთ შემთხვევაში სასურველ ფორმებს ვერ მივიღებდით. I კავშირებითის ფორმებში კი უფრო ხელსაყრელი აღმოჩნდება შერწყმა, და ასედაც ხდება *გზაჲაჲჩმ* < *გზაა + ჩეჩმ* „მივიდიოდე“, *გზაჲაჲჩხა* < *გზააჩეხა* „მიდიოდე“ და სხვ.

-*ხ* და -*ი*-იანი ზმნების უწყვეტლის ფორმებში კი აღნიშნულ ფონეტიკურ მოვლენათაგან რომელიც უნდა განხორციელებულიყო, სასურველ ფორმებს დააზიანებდა და ამიტომ ორ ხმოვანს ერთად ტოვებს უცვლელად: *ყაჩხ* „შენახვა“, აქედან უწყვეტლის ფორმებია: *ყაჩხჩ* (I პ.), *ყაჩხჩრ*... და სხ. *აიჩი* „აღება, აყვანა“..., აქედან უწყვეტლის ფორმები: *აიჩიჩ*, *აიჩიჩრ*... და სხვ.

-*ხ* დაბოლოებიანი ზმნებისათვის შეიძლება აქვე შევნიშნოთ, რომ აქ გამყარის გამოჩენა *ხ*-ს აქცევადა *ჩ*-დ (*ხჩ* > *ჩ*). მთელი

რიგი ავტორები თუ გადამწერლები მართლაც ასე იქცევა: -*ხ* დაბოლოებიანი ზმნების უწყვეტლის ფორმებში *ხ*-ს ადგილას *ჯ*-ს გვიჩვენებენ, ე. ი. *ხ*-სა და *ჯ*-ს შორის გამყარს სვამენ, მაგრამ, როგორც ვიცით (§ 11), წაკითხვაში, გამოთქმაში ეს არავითარ განსხვავებას არ იძლევა. მაინცა და მაინც ტექსტების კრიტიკულად გამომკვებლნი და გრამატიკოსები კლასიკური სომხურის ნიმუშებად იმ დაწერილობას მიიჩნევენ, რომელიც *ხ*-ს აძლევს უპირატესობას (შდრ. § 24).

იმავე -*ხ* და -*ი* დაბოლოებიანი ზმნების I კავშირებითის ფორმებში კი უფრო ხელსაყრელად ხმოვნის დაკარგვა მიჩნეული; მაგ., იმავე *ერხ* „წერა“ ზმნის I კავშირებითის ფორმებია: I პ. *ერჩეს* < *ერსეს*, II პ. *ერჩეს* < *ერსეს*. III პ. *ერჩეტ* < *ერსეტ*... ხოლო *აიხ* „აღება“ ზმნის I კავშ-ის ფორმებია: I პ. *აიხღი* < *აიხიღი* < *აიხეს*, II პ. *აიხღი* < *აიხეს* < *აიხეს* და სხვ. -*ხ* დაბოლოებიანში თემატური *ხ* ხმოვანია დაკარგული, -*ი* დაბოლოებიანში კი კილოს მაწარმოებელი -*ჩ* ფორმანტიკული -*ჩ*, რის შემდეგ ასიმილაციით *ხ* > *ი* -*ცა* გვაქვს: *აიხღი* < *აიხეს*.

ხმოვანთა შერწყმისა თუ დაკარგვის ცალკეული შემთხვევები სხვაგანაც შეინიშნება: *აიხ* „ესევე“, *აიხ* „ეგვე“, *აიხ* „იგივე“ < *აიხ*, *აიხ*, *აიხ*; *აიხ* „აი, აგერ“, *აიხ* „აი მანდ“, *აიხ* „აი, იქ“ < *აიხ* „აი; აი“ + *აიხ* „აგერ“, *აიხ* „მანდ“, *აიხ* „იქ“.

თანხმოვანთა ჯგუფის შესახებ

§ 28. მიუხედავად იმისა, რომ სომხური ენა ვერ ეგუება თანხმოვანთშეკრას, ზოგჯერ მაინც შეინიშნება თანხმოვანთა გაორმაგება; მაგ.: *ხრხრ* „მესამე“ < *ხრ* „მესამე“ (უფრო ძველი სახე) + *რრ*; *ღრღრ* „მეოთხე“ < *ღრ* „ოთხი“ < *ღრ* + *რრ*; *ღრღრ* < *ღრ* „წინააღმდეგ, პირისპირ“; *არარ* (ავრეთვე *აიი*) „ელეპენტი“... უცხოური წარმოშობის ზოგიერთ საკლთარ სახელში: *მიქჩანანტა* 61, „იოანე“, *ფიქიყი* 50, „ფილიპე“... და სავსებით თანხმოვანთა ჯგუფი აბსოლუტურად უცნობი არ უნდა იყოს სომხურისათვის; მაგ.; ნარნარა ბგერების მომდევნოდ თანხმოვანი არ უნდა იყოს აუტანელი: *ჩჩ* „წ“, *ჩჩ* „ყური“, *წწ* „ლობე, ზღუდე“, *წწ* „ბადე“, *აა* „მსხალი“, *აა* „სიდღერი“, *აა* „ნეხვი“, *აა* „ჩუმაღ, იღუმლაღ“, *აა* „აქლემი“, *აა* „როდის“, *აა* „საქმე“, *აა* „ასვლა“, ამაღება... ასევე უნდა

იყოს შიშინა და სისინა თანხმოვნების მომდევნოდ მოსული თანხმოვნები წინამაჟღერად შეხამებულ ჯგუფად წარმოდგენილი. თუ იგი სიტყვის დასაწყისში არაა: *ყაլისათ* „მოსვლა“, *կირისათ* „მოსპობა“, *ჩახ* „ხოლო“, *ანლიოჯათ* „უთუო, უკეველი“, *აჟჟ* „უწყება, ცნობა“, *აჟჟ* „ტომი“ და სხვ. მაგრამ სიტყვის თავში თანხმოვანთა ასეთი ჯგუფებიც გაიყრებიან ტრადიციული წაქითხვით: *ქჳახსქ* „ზურგის ქვევა“ (გამოითქმის *ქჳახსქ*), *ჯთხმარას* — „ბელელი“ გამოითქმის *ღჯთხმარას* (§ 10).

ა უ გ მ ე ნ ზ ი

§ 29 ერთი წყება ზმნებისა წყვეტილის მხ. რ-ის III პ-ის ფორმაში წინიდან ირთაეს *ს* ხმოვანს (თუ ფუძე *ა* ხმოვნით იწყება, მაშინ ზოგჯერ *ღ*-ს). ამ მოვლენას აუგმენტაცია ეწოდება, ხოლო ეს ფუძეზე მინაზარდი *ს* (*ს*) აუგმენტია. ამ *ს* (-*ს*)-ს მორფოლოგიური ფუნქცია თითქოს არ აკისრია, იგი ფონეტიკური მოვლენაა, მაგრამ თუ კარგად ჩაუხევირდებით, აღმოჩნდება, რომ იგი მორფოლოგიური შინაარსითაცაა დატვირთული: გარკვეული რიგის ზმნები აუგმენტის დართვით გააჩვენებენ თბრობითის ფორმას ბრძანებითისაგან. და მაინც მასი მორფემად მიჩნევა გაკვირდება. რადგან იგი ყოველთვის არაა თბრობითის და ბრძანებითის გასარჩევად გამოყენებული; ზოგჯერ იგი სხვა პირის ფორმებშიც ერთვის (წყვეტილში) ზმნებს და ერთი თანხმოვნით წარმოდგენილი ფუძის განხმოვანების საქმეს ემსახურება.

ჩვეულებრივ აუგმენტი ერთვის წყვეტილის მხ. რ-ის III პ-ის ფორმაში ზმნებს, რომლებიც წყვეტილის ფორმებს მარტივი (ან გამარტივებული) ფუძით აწარმოებს (§ 70): მაგ.: *ახსახსქ* „ხილვა“, აქედან წყვეტ. I პ. *ახსაქ*, II პ. *ახსაქ*. მაგრამ III პ. *ხახს* 43, ბრძან. მხ. რ-ისა: *ახსა*; *ჯახსქ* „გახდა“, წყვეტ. I პ. *ჯახსქ*. II პ. *ჯახსქ*, III პ. *ხჯახს* 48, ბრძან. მხ. რ-ისა: *ჯახს*; *არკახსქ* „დაჯდება“, წყვეტ. I პ. *არკაქ*, II პ. *არკაქ*, III პ. *ჯარკ* ბრძანებითი მხ. რ-ისა: *არკა*. ეგევე აუგმენტი დაერთვით *თაქ*, *ყაქ*, *ფხსქ* ზმნებს და არა მარტო წყვეტილის III პ-ის ფორმაში, არამედ ყველა პირის ფორმაში, ხოლო *ყაქ* ზმნას II სფრის ყველა ფორმაში საერთოდ (იხ. § 83).

მღრთულღობა

ს ა ხ ე ლ ე ბ ი

აკსაპიითი

§ 30. რიცხვი ორია: მხოლოდითი და მრავლობითი. რიცხვის ნიშნები მხოლოდ მრავლობითის ფორმებს აქვთ და ისინი ბრუნვის გამოხატვასაც ემსახურებიან, რადგან მრავლობითის ფორმებს (გარდა მოქმედებითისა), ბრუნვის ნიშნები არ გაჩნიათ.

ბრუნვა შეიძლება: 1. სახელობითი, 2. ბრალდებითი, 3. ადგილობითი (სადაობითი), 4. მიცემითი, 5. ნათესაობითი, 6. დაწყებითი (გამოსვლითი), 7. მოქმედებითი.

ბრუნება ორია: ფუძეუცვლელი და ფუძეუცვალბადი. თითოეული ბრუნების შიგნით სხვადასხვა ტიპის ბრუნება გამოიყოფა, რომელთაც ბრუნებათა ტიპებს, ან პირდაპირ ბრუნებებს ვუწოდებთ.

გრამატიკული სქესი არ აღინიშნება. ბერძნულის გავლენით ზოგიერთი ავტორი შეეცადა ხელოვნურად შეექმნა სქესი, მაგრამ, როგორც მოსალოდნელი იყო, ეს ცდა ამ ავტორთა ნაწერებს არ გაშორებია (იხ. შესავ. 5).

ზედსართავეებმ არსებითივით ფორმდება ჩვეულებრივ, როცა კი ფორმდება. ზოგიერთ თავისებურ გაფორმებას ზედსართავეებისას ქვემოთ გავეცნობით (§54).

§ 31. მრავლობითი რიცხვის ნიშნებია: -ჲ (სახელობითსა და მოქმედებითში), -თ (ბრალდებითსა და ადგილობითში) და -თა (ნათესაობით-მიცემითსა და დაწყებითში).

ბრუნვის ნიშნები მხოლოდითის ფორმებს ერთვის (მოქმედებითში მრავლობითის ფორმასაც), მაგრამ შეიძლება ბრუნვისათვის მხოლოდ ოთხი ნიშანია (ზოგჯერ სამივე) წესიერად ბრუნებადს ზოგად სახელებში, რადგან ზოგიერთი ბრუნვა ერთნაირად ფორმდება; ასე: სახელობითი და ბრალდ. მხ. რ-ში უნიშნოა ყოველთვის, ყოველგვარი ტიპის სახელისა, მათ შორის თავისებურად ბრუნებადი სახელებისაც და ნაცვალსახელებისაც (განასხევეებს მხოლოდ პირის ნაცვალსახელები).

შეიძლება აქვე შევნიშნოთ, რომ ბრალდებითის ფორმას უთუოდ დაერთვის ჟ-წინდებული, თუ ბრალდებითში დასმული სიტყვა განსაზღვრულია (ცნობილია). ეს კი ხელს გვიწყობს სახელობითი და

ბრალდებითი გავარჩიოთ ერთმანეთისაგან. ზოგიერთი ტიპის სახელი ასევე აფორმებს ადგილობითსაც. ნათესაობითი და მიცემითი აგრეთვე ერთნაირია ერთი და იმავე ტიპის სახელებისათვის (ამ ორ ბრუნვას განასხვავებს მხოლოდ ნაცვალსახელები). ფუძეუცვლელი ჭგუფის სახელებს ნათესაობითის ნიშნად აქვთ -j, რომელიც ფუძეზე დართულ ბრუნვების ტიპის მაჩვენებელი ხმოვნების შემდეგ დაისმის, მაგრამ თუ ეს ხმოვნები j და n არის, მათ შემდეგ იკარგება (§ 25). ფუძეუცვლელადი ჭგუფის სახელები ნათესაობითის ნიშანს ფუძეზე გარედან არ დაირთავენ, თვით ფუძეში ახდენენ ცვლილებებს. დაწყებითი ფუძეუცვლელი ჭგუფის ზოგიერთი ტიპის სახელებისა ბრუნვის ნიშნით ნათესაობითისაგან არ განირჩევა, მაგრამ უმეტეს შემთხვევაში მას თავისი საკუთარი ფორმანტი აქვს (-t) და მაშინ ადგილობითი გაფორმდება ნათესაობითივით.

მოკმედებითის ნიშანია -s, რომელიც s და j ხმოვნების შემდეგ გვაქვს მხოლოდ, n ხმოვნის შემდეგ -l-დ შეიცვლება, n ხმოვნის შემდეგ იკარგება, ხოლო x, r და q თანხმოვნების შემდეგ p-დ იქცევა (იხ. § 25).

ფუძეუცვლელი ჭგუფის ზოგიერთ სახელს ადგილობითში თითქოს საკუთარი ფორმანტი -m აქვს. ამ ფორმას ეყრდნობა ზოგიერთი სახელის გაფორმებისას დაწყებითიც. მაგრამ ამათ შესახებ ქვემოთ.

ფუძეუცვლელი ბრუნება

§ 22. ფუძეუცვლელი ჭგუფის სახელები სახელობითის ფორმაში ფუძითაა წარმოდგენილი. ნათესაობითის ფორმაში ეს სახელები ფუძეზე დაირთავენ რომელიმე ხმოვანს და შემდეგ ბრუნვის ნიშანს. ეს ფუძეზე დართული ხმოვანი გვიჩვენებს თუ ბრუნების რომელ ტიპს განეკუთვნება სახელი, ე. ი. ფუძეუცვლელი ჭგუფის სახელებში ვარჩევთ კიდევ ტიპებს ფუძეზე ბრუნვის (ან რიცხვის) ნიშნის წინ დართული ხმოვნის მიხედვით. ბრუნების ტიპის მაჩვენებელ ხმოვნად გვევლინება ყველა სრული ხმოვანი გარდა h-სი (ეს უკანასკნელი მხოლოდ გადმონაშთის სახით გვხვდება ნაცვალსახელებში და ზოგჯერ სხვაგანაც). მაშასადამე, სახელი, რომელსაც ბრუნვის (რიცხვის) ნიშნის წინ ექნება s ხმოვანი, ჩვენ უყოყმანოდ შეგვიძლია განვსაზღვროთ, რომ იგი არის ფუძეუცვლელი ჭგუფის s ტიპის სახელი, თუ n ექნება ეს ხმოვანი, მაშინ n ტიპის სახელი ყოფილა და სხვ.

არ არსებობს არაერთი წესი, რომლის მიხედვითაც შეიძლებოდეს მიხედვრა სახელობითის ფორმაში მოცემული სახელი რომელი ტიპის მიხედვით იბრუნვის. ამის გასაგებად ლექსიკონს უნდა მივმართოთ. იქ ყოველთვისაა მითითებული სათანადო ფორმებზე. არის ისეთი სახელებიც,

რომლებიც შეიძლება ერთ ტიპსაც გაჰყვეს და მეორესაც (ზოგჯერ მესამესაც): მაგ.: *ყან* „ტახტი“, ნათ. *ყანიჩ* || *ყანი*; *აყ* „მარჯვენა“, ნათ. *აყიჩ* || *აყი* *აყჩ*. აგრეთვე, არის ისეთიც, რომელიც მხოლობითი რიცხვის მოქმედებით ბრუნვამდე ერთი ტიპის მიხედვით იბრუნვის, მოქმედებითში კი შეიცვლის ბრუნების მაჩვენებელ ხმოვანს და მრავლობითში ამ შეცვლილი ხმოვნის მიხედვით გაფორმდება ყველგან. ამრიგად, ჩვენ თუ ზეპირად არ გვახსოვს რომელი ტიპის მიხედვით იბრუნვის სახელი, მხოლოდ ის შეგვიძლია, რომ გამოვიცნოთ ბრუნების ტიპის მაჩვენებელი ხმოვანი და ამის მიხედვით გარკვეულ ტიპს მივაკუთვნოთ.

ბრუნების ტიპის მაჩვენებელი ხმოვანი კი ყოველთვის გვაქვს, როდესაც ბრუნვის (ან რიცხვის) ნიშანი ახლავს სახელს, გარდა მრ. რ-ის სახელობით-ბრალდებით-ადგილობითისა. ეს უკანასკნელნი რიცხვის ნიშანს დაირთავენ ფუძეზე, ჰრუნების ტიპის მაჩვენებელი ხმოვნის გარეშე.

შეიძლება მხოლოდ მეტად მცირე ჯგუფის სახელებისათვის ცალცალკე დადგენა, თუ რომელი ტიპის მიხედვით იბრუნვიან ისინი; მაგ., *ჩ* ბოლოფუძიანი სახელები „ტიპის მიხედვით იბრუნვის, აგრეთვე საწყისი და ნაშუაოს მიმღობა „ტიპის მიხედვით იბრუნვის და სხვ. მაგრამ ეს საქმეს დიდად ვერ შევლის. და აქვე დაეძინოთ: ეს სიმწიფე არც თუ ისე საკრძობია მკვდარი ენის ტექსტების გამოყენებისას. მთავარია ტექსტში წარმოდგენილი ფორმა გამოვიცნოთ და ეს კი ძალიან ადვილია. სხვა საქმეა, ამ ენაზე წერა და მეტყველება რომ გვკირდებაოდეს.

§ 23. ამრიგად, ფუძეუცვლელი ჯგუფის სახელები ნაწილდება *ა*, *ჩ*, *ი* და *ი* ბრუნებებად და *ა*—*ა* და *ჩ*—*ა* ბრუნებებად. ეს უკანასკნელნი ნარევი ბრუნების სახელებად შეიძლება მივიჩნიოთ, რადგან მხ. რ-ის მოქმედებით ბრუნვამდე *ჩ* ან *ი* ტიპის მიხედვით იბრუნვიან, მოქმედებითში კი ამ ხმოვნებს *ა*-თი შიკვლიან და ასევე გაჰყვებათ მრ. რ-ში ბოლომდე.

ფუძეზე ბრუნების ტიპის მაჩვენებელ ხმოვანთა დართვა, ცხადია, იწვევს ფუძისეული *ჩ* და *ი* ხმოვნების, აგრეთვე *ტ*, *ი* და *ხა* დიფთონგების კუმშვას მახვილის გადანაცვლების გამო (§ 18), მაგრამ ეს ცვლილებები ფონეტიკურ ნიადაგზეა მიღებული და ამის გამო ფუძეუცვლელი ჯგუფის სახელები ფუძეუცვლელადი ჯგუფის სახელებში არ გადადის; მაგ., *ქარაჩხ* „სხელი, ხორცი, ტანი, გვაში“, ნათ. *ქარაჩხი*, *ყხარაყი* „საქმელი“, ნათ. *ყხარაყი* და სხვ. მიუხედავად ფუძეში მომხდარი ცვლილებებისა ფუძეუცვლელი ჯგუფის სახელებად რჩებიან.

საკირთა აქვე შევნიშნოთ, რომ ადგილობითი და დაწყებითი თანდებლიანი ბრუნებები, თანდებულები კი სომხურში, როგორც

ინდოევროპულ ენაში, წინდებულებია. ჩვეულებრივ ეს თანდებული ორივე ბრუნვასთან არის *ჰ*, რომელიც ხმოვნის წინ *յ*-დ იქცევა და შეერწყმის ფუძეს (§ 23).

სტემატურად ასეთი სახით შეიძლება წარმოგვედგინა ფუძეუცვლელი ჯგუფის სახელთა ბრუნება. აღვნიშნოთ $\sqrt{}$ ნიშნით ფუძე (იგივე სახელი მხ. რ.-ის სახელობით-ბრალდებითში, ან ხმოვნის დართვის გამო შეკუმშული ირიბ ბრუნვებში), ხ-თი ბრუნების ტიპის მაჩვენებელი ხმოვანი, რომელიც ფუძეს ერთვს—ხოლო ბრუნვისა და რიცხვის ნიშნები იქვე დაეურთოთ.

მხ. რ.		$\sqrt{}$	მრ. რ.	
{	სახ.	V	$h(j)$	$V + e$
	ბრალდ.			$V + u$
{	აღვ.	$V (+ b + j)$	$h(j)$	$V + u$
	მიც.			$V + b + g$
{	ნათ.	$V + b + j$	$h(j)$	" " "
	დაწყ.			$V + b + j (\parallel t)$
მოკმ.		$V + b + a \parallel \psi \parallel$ ნული	$h(j)$	მხ. რ. + e

შენიშვნა. სომხური ენის გრამატიკებში ჩვეულებრივ ბრუნვებს ასეთი რიგით ალაგებენ: სახელობითი, ნათესაობითი, მიცემითი, ადგილობითი, ბრალდებითი, დაწყებითი, მოკმედებითი; ჩვენ ვამჯობინებთ ეს რიგი შეგვეცვალა ისეთი თანმიმდევრობით, რომ ერთნაირად გაფორმებული ბრუნვები ერთად მოხვედრილიყო.

§ 34. ზემოთ მოტანილ სტემაზე მრ. რ.-ში სურათი უფრო ნათლად ჩანს. მხ. რიცხვისათვის კი ზოგიერთი განმარტებაა საჭირო. ბუნდოვანებას იწვევს ის, რომ ადგილობითი შეიძლება სახ.-ბრალდებითს ეკედლებოდეს და შეიძლება—ნათ.-მიცემითს (თანდებული კი ორივე შემთხვევაში ახლავს). ამიტომ ადგილობითის ფორმას თან ფრჩხილებში ჩასმული $(+ b + j)$ გამოიყენება მაშინ, როდესაც დაწყებითი *յ*-ს ნაცვლად ფრჩხილებში ჩასმულ ნიშანს $(-t)$ გამოიყენებს. წინააღმდეგ შემთხვევაში ადგილობითი და დაწყებითი მთლიანად დაემთხვეოდა ერთმანეთს.

როდისაა ადგილობითი სახ.-ბრალდებითის მსგავსად გაფორმებული და როდის მიც.-ნათ.-ის მსგავსად?

u და *e* ბრუნების სახელებში ადგილობითი ფორმით სახ.-ბრალდებითია (თანდებულით), სხვაგან ყველგან მხ. რ.-ში მიც.-ნათ.-ის

შგავსია. ასევე დაწყებითიც: *ა* და *ა* ტიპის სახელებში მიც.-ნათ.-ის შგავსია, სხვაგან ყველგან მას თავისი საკუთარი ნაშანი -*ქ* აქვს. მრ. რ-ში კი ყველგან ერთი სურათია: ადგილობრივი ფორმით ბრალდებითა, დაწყებითი—ნათესაობითი.

ამრიგად, თითქოს ადგილობრივის თავისი საკუთარი ფორმა არასოდეს არ გააჩნია. მაშასადამე, იგი არც არის ბრუნვა, ამიტომ შეიძლება იგი ბრუნვათა სისტემაშიც არ შეგვეტანა, მაგრამ იმის გამო, რომ *ა*—*ა* ბრუნების სახელები *ა* დაბოლოებას უპირატევხად ადგილობრივთისათვის იყენებენ, პარადიგმის სისრულისათვის მისი ბრუნვათა სისტემაში შეტანა დასაშვებად მიგვაჩნია.—*ა*-ში *ა* იგივე ბრუნების ტიპის მაჩვენებელი ხმოვანია, ბრუნვის ნიშნად *ღ* გვჩნება. საგულისხმოა, რომ ზოგიერთი სახელი თუ *-ა*-ით გაფორმდა ადგილობრივში, მას დაწყებითშიც -*ქ* ბრუნვის ნიშნის წინ ეგვევ -*ი* აღმოჩნდება.

ამრიგად, ფუძეუცვლელი ჯგუფის სახელთა ბრუნება შემდეგი სახით წარმოგვიდგება:

	<i>ა</i>	<i>ა</i>	<i>ა</i>	<i>ა-ა</i>
	მხ. რ.	მხ. რ.	მხ. რ.	მხ. რ.
სახ.	<i>ათათან</i>	<i>ბათ</i>	<i>ნოქ</i>	<i>თხქ</i>
ბრალდ.	<i>ათათან</i>	<i>ბათ</i>	<i>ნოქ</i>	<i>თხქ</i>
ადგ.	<i>ქ ათათან</i>	<i>ქ ბათ</i>	<i>ქ ნოქ</i>	<i>ქ თხქ</i>
მიც.	<i>ათათანაქ</i>	<i>ბათიქ</i>	<i>ნოქიქ</i>	<i>თხქიქ</i>
ნათ.	<i>ათათანაქ</i>	<i>ბათიქ</i>	<i>ნოქიქ</i>	<i>თხქიქ</i>
დაწყ.	<i>ქ ათათანაქ</i>	<i>ქ ბათიქ</i>	<i>ქ ნოქიქ</i>	<i>ქ თხქიქ</i> <i>თხქიქ</i>
მოქმ.	<i>ათათანაღ</i>	<i>ბათიღ</i>	<i>ნოქიღ</i>	<i>თხქხაღ</i>
	მრ. რ.	მრ. რ.	მრ. რ.	მრ. რ.
სახ.	<i>ათათანღ</i>	<i>ბათღ</i>	<i>ნოქღ</i>	<i>თხქღ</i>
ბრალდ.	<i>ათათანა</i>	<i>ბათა</i>	<i>ნოქა</i>	<i>თხქა</i>
ადგ.	<i>ქ ათათანა</i>	<i>ქ ბათა</i>	<i>ქ ნოქა</i>	<i>ქ თხქა</i>
მიც.	<i>ათათანაღ</i>	<i>ბათიღ</i>	<i>ნოქიღ</i>	<i>თხქიღ</i>
ნათ.	<i>ათათანაღ</i>	<i>ბათიღ</i>	<i>ნოქიღ</i>	<i>თხქიღ</i>
დაწყ.	<i>ქ ათათანაღ</i>	<i>ქ ბათიღ</i>	<i>ქ ნოქიღ</i>	<i>ქ თხქიღ</i>
მოქმ.	<i>ათათანაღღ</i>	<i>ბათიღღ</i>	<i>ნოქიღღ</i>	<i>თხქიღაღ</i>

	ჩ		ჩ-ა	
	მხ. რ.	მრ. რ.	მხ. რ.	მრ. რ.
სახ.	ჩან	ჩანჲ	აჲჲ	აჲჲჲ
ბრალდ.	ჩან	ჩანს	აჲჲ	აჲჲს
ადგ.	ჩ ჩანჩ	ჩ ჩანს	აჲჲჩ	აჲჲს
მიც.	ჩანჩ	ჩანჩჲ	აჲჲჩ	აჲჲსჲ
ნათ.	ჩანჩ	ჩანჩჲ	აჲჲჩ	აჲჲსჲ
დაწყ.	ჩ ჩანჩ	ჩ ჩანჩჲ	აჲჲჩ	აჲჲსჲ
მოქმ.	ჩანჩჲ	ჩანჩჲჲ	აჲჲს	აჲჲსჲ

“

	მხ. რ.	მრ. რ.
სახ.	ბიჲ	ბიჲჲ
ბრალდ.	ბიჲ	ბიჲს
ადგ.	ჩ ბიჲ	ჩ ბიჲს
მიც.	ბიჲ	ბიჲს
ნათ.	ბიჲ	ბიჲს
დაწყ.	ჩ ბიჲ ბიჲს	ჩ ბიჲს
მოქმ.	ბიჲ	ბიჲს

ეს არის ძირითადი ტიპები ფუძეუცვლელი სახელების ბრუნებისა. მაგრამ არსებობს მთელი რიგი გადახვევები ამ ძირითადი ხაზიდან. მათგან უმნიშვნელოვანეს შემთხვევებს ქვემოთ გავყენობით.

§ 35. სახელები, რომლებიც მხ. რ-შიც და მრ. რ-შიც ა ბრუნებას მიჰყვებოდეს, სხვა არ არსებობს. აქ მოტანილი მაგალითიც კი — *տիտաս* „ტიტანი“ იბრუნვის ჩ ბრუნების მიხედვითაც: *տիտასի*. მაგრამ მრ. რ-ში ა ბრუნების მიხედვით სახელთა ყველაზე მრავალრიცხოვანი ჯგუფი იბრუნვის. მხ. რ-ში ა ბრუნების მიხედვით იბრუნვის ადამიანთა საკუთარი სახელების დიდი ნაწილი, თუ ეს სახელი სომხურია ან გასომხურებულია (უცხოური დაბოლოება ჩამოშორებულია), მაგრამ მათ ჩვეულებრივ მრ. რ-ის ფორმები არ გააჩნიათ; მაგ.: *Վախժանգ*, *ნათ. Վախժանգայ*, *Տիգրան*, *Տիգրանագայ* და სხვ. ბერძნული საკუთარი სახელებიც უცხოურ დაბოლოებათა (-աս, -էաս, -լուս, -էս, -իուս, -ուս) ჩამოცილების შემდეგ უმეტესად ა ბრუნებას მიჰყვება; მაგ.: *სახ. Անդրէաս*, *ნათ. Անդրեայ*, *სახ. Տիմոթէոս* — *ნათ. Տիմոթէայ*, *სახ. Հերակլէս*, *ნათ. Հերակլէայ*, *სახ. Հովհան* — *ნათ. Հովհանայ*, *სახ. Ղուկաս*, *ნათ. Ղուկայ* (მაგრამ დაბოლოების

შენარჩუნებით ნათ. *‘ლიკაოსი*, სახ. *Φιλίππικος*—ნათ. *Φιλίππικος* (აქ ბრუნების ნიშნის წინ *κ*—ანალოგიითაა გაჩენილი)... არის პარალელური ფორმებიც; მაგ., სახ. *Μαθησιακός*, ნათ. *Μαθησιακός* || *Μαθησιακός*:

ასევე იბრუნვის *ξ* ბოლოფუძიანი უცხოური სახელებიც; მაგ.: სახ. *‘ხაქიანი*—ნათ. *‘ხაქიანოს*, სახ. *Ζητήσιμος*—ნათ. *Ζητήσιμος*...

κ და *χ*-ზე დაბოლოებული საკუთარი სახელებიც *α* ბრუნებას მიჰყვებიან, მაგრამ თავისებურებებსაც გვიჩვენებენ; მაგ.: სახ. *Αλέξας*—ნათ. *Αλέξας*, სახ. *Ματίας* (აზია), ნათ. *Ματίας*, სახ. *‘ხაქიტა*—ნათ. *‘ხაქიტოს*, *Ιωήτας*—*Ιωήτας*, *‘ხსარქა*—*‘ხსარქოს* || *‘ხსარხა*, *Μακβηθίας*—*Μακβηθίας*... არის ასეთიც: *Μαθησιακός*—*Μαθησιακός* (და არა *Μαθησιακός*...).

ამ რიგის სახელები შეიძლება *ι* ბრუნებასაც გაჰყვნენ; ნათ. *Αλέξας*, სახ. *Μιχαήλ*, ნათ. *Μιχαήλ* || *Μιχαήλ* და სხვ.

χ-ზე დაბოლოებული სახელები გვხვდება *η* ბრუნებისაც; მაგ., სახ. *ხეხია*. ნათ. *Ληθηή*; სახ. *ხიქია*, ნათ. *ხიქიη*, მაგრამ ეს გვიანდელი ენობრივი ნორმებია.

შეიძლება უცხოური დაბოლოება შეინარჩუნოს სახელმა, მაშინ იგი *α* ბრუნებისა აღარ იქნება; მაგ.: *Αρωμαχία*, *‘ჯიხი*, *‘ლიკაოს*—*‘ლიკაოს*...

ამრიგად, *α* ბრუნებას ბევრი სახელი მიჰყვება, მაგრამ მხოლოდით რიცხვში, სადგან საკუთარ სახელებს მრავლობითი არა აქვთ: სამაგიეროდ ძალიან ბევრია სომხურში სახელები, რომლებსაც მხ. რ-ის ფორმები არ გააჩნიათ, მხოლოდ მრ. რ-ის ფორმებში იხმარებიან და მათი შეტად დიდი ნაწილი *α* ბრუნებას მიჰყვება; მაგ.: *‘ქიფ* „ფიქრი, აზრი, გონება“, ნათ. *‘ქიფ*, *‘არასახი* „ქორწილი“, ნათ. *‘არასახი* < *‘არასახი* და სხვ.

საყურადღებოა აგრეთვე: სხვადასხვა ბრუნებაში განაწილებით განსხვავებს ზოგჯერ ძველი სომხური ომონიმებს; მაგ.: *‘ქარაფ* (საკუთარი სახელია), ნათ. *‘ქარაფ*, მაგრამ *‘ქარაფ* „გარეული ტახი, ეშვი“, ნათ. *‘ქარაფი*, მრ. რ-ში ესეც *α*—ტიპს გაჰყვება: ნათ. მრ. რ. *‘ქარაფავ*; *კიუს* „ქალწული“, ნათ. *კიუსი*, მოქმ. *კიუსი*, *კიუს* „მხარე“, ნათ. *კიუსი*, მაგრამ მოქმ. *კიუსა*; *იქი* „ხბო“, ნათ. *იქი*, *იქი* „ვაზი“, ნათ. *იქი*; *აქი* „კაცი, ქმარი“. ნათ. *აქი*, *აქი* „გამოქცეპული“, ნათ. *აქი* და სხვ.

ι ბოლოფუძიანი სახელები ჩვეულებრივ *η* ან *η*—*α* ბრუნების მიხედვით იბრუნვის. როცა ასეთი სახელი ერთმარცვლიანია, ფუძეში არავითარი ცვლილება არ ხდება: *‘ქი* „ერთი“, ნათ. *‘ქი*, მოქმ.

აქიძ; ბრ „ცხენი“, ნათ. ბქიჲ, მოკმ. ბქიძ; ჟი „გვამი“, ნათ. ჟიიჲ, მოკმ. ჟიიძ და სხვ., მაგრამ ერთზე მეტმარცვლიან სიტყვებში ფუძისეული ბოლოკიდური *ჩ* *ი* ხმოვნის წინ მოხვედრისას იქცევა -ლ და წაიკითხება *ჟ*-ლ: *ჩ*-*ჩ*სი „ლინი“, ნათ. *ჩ*-*ჩ*სოჲ, იოჲჟი „შვილი, ძე“, ნათ. იოჲჟოჲ; *ხ*-*ხ*ღხვი „ეკლესია“, ნათ. *ხ*-*ხ*ღხვიოჲ და სხვ. (იხ. § 23).

ისივე უნდა აღინიშნოს, რომ *ჩ* ბოლოფუძიანი ერთზე მეტმარცვლიანი სახელებიდან *ი* ბრუნებას მხოლოდ რამდენიმე განეკუთვნება: *ი*ოჲჟი || *ი*ოჲჟი „სული“, ნათ. *ი*ოჲჟოჲ, მოკმ. *ი*ოჲჟიძ; *ი*ოსჟი „ოქრო“, ნათ. *ი*ოსჟოჲ, მოკმ. *ი*ოსჟიძ; *ი*ოჲჟი „შვილი, ძე“ ნათ. *ი*ოჲჟოჲ, მოკმ. *ი*ოჲჟიძ... ყველა დანარჩენი *ჩ* ბოლოფუძიანი მრავალმარცვლიანი სახელი *ი*—*ა* ბრუნებას განეკუთვნება.

ჩ ბოლოფუძიან სახელებს მარცვლის დამატებისას (მახვილის გადაცვლებისას) ეს ბოლოკიდური *ჩ* ეკუმშებათ (ეკარგებათ) ხშირ შემთხვევაში, თუ *ი* ხმოვნის წინ მოხვდა; მაგ.: *ბარასი*, „მწყურვალე“, ნათ. *ბარასოჲ*, *ქესამი* „მტერი“, ნათ. *ქესამიოჲ*, *ბერი* „მოხუცი“, ნათ. *ბერიოჲ* და სხვ.

ლ და *ი* ტიპის სახელებში ადგილობითი სახ.-ბრალდებითი ფორმისაგან მხოლოდ *ჩ* (*ი*) თანდებულთ განსხვავდება. ამავე ტიპის სახელებში დაწყებითი მხოლოდ *ჩ* (*ი*) თანდებულთ განსხვავდება მიც.-ნათ.-ისაგან. *ი*—*ა* ბრუნების სახელებში კი ადგილობრივ ხან თავისი დაბოლოებაც აქვს (-*ი*ლ) და დაწყებითიც ზოგჯერ ამ ფორმის ეყრდნობა, მაგრამ უკანასკნელ შემთხვევაში დაწყებითს თავისი საკუთარი ნიშანიც (-*ღ*) გააჩნია; მაგ., *თხეჟი*, ნათ. *თხეღოჲ*, ადგ. *ჩ* *თხეღოღ*, დაწყ. *ჩ* *თხეღოღ*.

ი ბრუნების მიხედვით იბრუნვის ისეთი სახელებიც, რომელთაც ფუძე *ჩ*-ზე არ უბოლოვდებათ: *გხთის* „მიწა, წიაღაგი“, ნათ. *გხთნიოჲ*, *გჩხერ* „ლაშე“, ნათ. *გჩხერიოჲ*; *ჩიორ* „მუცელი“, ნათ. *ჩიორიოჲ*. *მარამის* „ტანი, ხორცი, სხეული“, ნათ. *მარამიოჲ* და სხვ. ასეთი სახელების ადგილობრივი ჩვეულებრივ *ჩ* (*ი*) წინდებულანი სახელობით-ბრალდებითი ფორმაა: *ჩ* *გხთის*, *ჩ* *ჩიორ*... მაგრამ ძალიან ხშირად ისინი ადგილობრივში ბრუნების ტიპის მაჩვენებელ ხმოვნად *ჩ*-ს გვიჩვენებენ: *ჩ* *გჩხერი* „სალამოს“, *ჩ* *გხთის* „მიწასა ზედა (მინა)“ და სხვ. საპირისპირო შემთხვევები გვაქვს ზოგჯერ სხვა ტიპის სახელებში; მაგ., *აქსარ* „ქვეყანა“ *ჩ*—*ა* ბრუნების სახელია. მაშასადამე, ადგილობრივში მოსალოდნელია ნათ-ის ფორმა *ჩ* (*ი*) თანდებულთ. გვაქვს კი თანდებულანი სახ.-ბრალდებითი: *აკსარ*—*ქვეყანასა ზედა (მინა)*“. ასევე: *იქყათოს* „ეგვიპტე“, ნათ. *იქყათოსი*, მაგრამ ადგ. *იქყათოსი*; *ჩარხის* „ბაბელონი“, ნათ. *ჩარხისი*, მაგრამ ადგ. *ჩ* *ჩარხისი*... თქმის ვეძღვება აგრეთვე *იქყათოსი*.

ქ ჩაჩხიხი, ქაჯაჯაქი და სხვ.

დაწყებითის ნიშნად -ტ გვაქვს ყველგან, გარდა ა და ი ბრუნების სახელებისა (ზოგჯერ ი—ა ბრუნების სახელებიც ნათესაობითი ფორმებიან დაწყ-ში). ამ ნიშნის წინ ქ ბრუნების სახელებში ხმოვანი ყოველთვის იკარგება: სახ. *ქანს*, ნათ. *ქანსი*, დაწყ. *ქ ქანსი* (და არა *ქ ქანსი*). მოსალოდნელი იყო ი ბრუნების სახელების დაწყებითშიც ბრუნების ხმოვნის დაკარგვა, მაგრამ იქ იგი ზოგჯერ შენარჩუნებულია: *ქარე* „სამკაული, მორთულობა“, ნათ. *ქარეი*, დაწყ. *ქ ქარეი*; *ქარათ* „სწავლა, დარიგება“ ნათ. *ქარათი*, დაწყ. *ქ ქარათი*; *აქე* „დილა“, ნათ. *აქეი*, დაწყ. *ქაქეი* და სხვ. მაგრამ ამავე დროს გვაქვს: *ქიქ* „ძროხა“. ნათ. *ქიქი*, დაწყ. *ქ ქიქი*. *ქას* „დასი, ჭგუფი...“, ნათ. *ქასი*, დაწყ. *ქ ქასი* || *ქასი*...

ი ბრუნების სახელები ყველაზე მცირერიცხოვანია და მისი რიცხვი ოდნავ იზრდება იმის გამო, რომ ამ ბრუნების მიხედვით იბრუნვის ზოგიერთი ფუძეეცვალბადი ჭგუფის სახელიც (იხ. § 52).

ბერძნული საკუთარი სახელები ბერძნული დაბოლოებით ზოგჯერ მხოლოდ მხ. რ-ის სახ. ბრალდებითის ფორმებშია, სხვა ბრუნებში კი ეს დაბოლოებანი მოკვეცილია: *მიქანსსესა*, ნათ. *მიქანსსი*... თუმცა აგრეთვე: *ჭხარი*, ნათ. *ჭხარი* და სხვ. (იხ. აქვე ზემოთ).

შემაჯავრობელი ბრუნება

§ 56. ფუძეეცვალბადი ჭგუფის სახელები მხ. რ. სახ.-ბრალდ.-ის ფორმაში ბოლოვებიან თანხმოვანთა ჭგუფით, რომლის უკანასკნელი ბგერა იქნება ერთ-ერთი მდინარი: *ს, რ ან ჟ*: მაგ., *აკს* „თვალი“, *იასკი* „ძვალი“, *ასათი* „ვარსკვლავი“. ბოლოკიდურ თანხმოვანთა ჭგუფს ქმნის -*ს, რ, ჟ*-ს წინ მდგომი ნახევარხმოვნებიც—*ე* და *ი*: *ასე* „ღღე“, *ასათიქის* „მოთხრობა, ისტორია“, *ასე* „მამა“...

ამ ჭგუფის სახელებში ბრუნებანი ბოლოკიდური თანხმოვნების მიხედვით გაირჩევა, ე. ი. არსებობს ფუძეეცვალბადი ჭგუფის *ს, რ* და *ჟ* ბრუნების სახელები.

ს ბრუნების სახელები უამრავია, *რ* ბრუნების სახელები მცირერიცხოვანია, *ჟ* ბრუნებას კი თითო-ორი სახელი განეკუთვნება. უფრო მარტივია *რ* და *ჟ* ბრუნების სახელთა ბრუნება. თავისებურად.

ბრუნებადი სახელების უმეტესობაც, არსებითად, ფუძეცვალებადი ჯგუფის სახელებია.

ფუძეცვალებადი ჯგუფის სახელთა ბრუნებისათვის საერთო დამახასიათებელია ის, რომ ყველა ბრუნვის ფორმაში, გარდა მხ. რ-ის სახ.-ბრალდებითისა, ბრუნების მარჯვენელი თანხმოვნის წინ გამომჟღავნდება რომელიმე ხმოვანი. რ და ჟ ტიპის სახელებში ეს ხმოვანი ჩვეულებრივ *ხ* იქნება. *ხ* ტიპის სახელებში კი გვხვდება ყველა ხმოვანი გარდა *ა-სი*. თუ არ გვახსოვს ამა თუ იმ *ხ* ბრუნების სახელს რომელი ხმოვანი გამოუმჟღავნდება ნათესაობითის ფორმაში, ამის გამოსაცნობად არავითარი საშუალება არ არის ლექსიკონის მოშველიების გარდა.

შეიძლება დახსომებია, რომ ძირითადი ტიპი (ტაბულაში: — *ააააა*), რომელსაც მიყვება *ხ* ტიპის სახელთა დიდი უმრავლესობა, *ა-ს* ამტლავნებს. ეს *ა* მხ. რ-ში ბოლომდე გასდევს, მრ. რ-ში კი მხოლოდ მიც.-ნათ. დაწყ.-მოქმედებითში, ხოლო მრ. რ-ის სახ.-ბრალდ.-ადგილობრითში ეს ხმოვანი იცვლება *ა* ხმოვნით. იშვიათად ეს გამომჟღავნებული *ა* ალარსად იცვლება, არც მხოლობითში და არც მრავლობითში (ტაბულაში ამ ტიპისაა *აიღა* „მბაოე“).

შედაობით მცირერიცხოვანია *ხ* ტიპის სახელები, რომელნიც ნათ.-მიც.-ში *ჩ* ხმოვანს ამტლავნებენ. ამთგან ერთი წყება სახელებისა სხვა ბრუნებში სავსებით ძირითადი ტიპის მიხედვით ფორმდება, ე. ი. თითქოს *ა* ჰქონოდეტ გამომჟღავნებული მხ. რ-ის მიც.-ნათ.-ში, ოლონდ დაწყებითში ფუძეზე ხმოვნის დართვის გამრადომჟღავნებული *ჩ* ხმოვანი ეკუმშებათ (ტაბულაზე) ამ ტიპის წარმომადგენელია *ააააა* „თითი“. არის *ხ* ტიპის სახელთა ისე თი ჯგუფიც, რომელშიც მხ. რ-ის მიც.-ნათ.-ში *ჩ-ს* გამოამჟღავნებს და ეს *ჩ* დაწყებითში შეეკუმშება, მაგრამ მრ. რ-ის სახ.-ბრალდ.-ადგილობრითში გამოჟღავნებულ *ჩ* ხმოვანს უცვლელად ინახავს, ე. ი. ამ ტიპის სახელებს გამომჟღავნებული *ჩ* ექნებათ მხ. რ-ის მიც.-ნათ.-ადგილობრითისა და მრ. რ-ის სახ.-ბრალდ.-ადგილობრითში, სხვაგან ყველგან (მხ. რ. მოქმ. და-მრ. რ. მიც.-ნათ.-დაწყ.-მოქმ.) *ა*. ამ ტიპის წარმომადგენელია ტაბულაში *ააა* „გვარი, ტომი“

ბრუნვისა და რიცხვის ნიშნებად ფუძეცვალებადი ჯგუფის სახელებშიც იგივეა გამოყენებული, რაც ფუძეცვლელი ჯგუფის სახელებში გვქონდა, ოლონდ მხ. რ-ის მიც.-ნათ.-ადგილობრითში

ბრუნვის აღნიშვნა ფუძეში გამომჟღავნებულ ხმოვანსა აქვს დაკისრებული. ამიტომ წხ. რ-ში ბრუნვის ნიშანი გვაქვს მხოლოდ დაწყებითსა (-ჲ) და მოკმედეგითში რ (< ლ ზ-ს შემდეგ ასიმილაციით. იხ. § 25).

ბრუნვის და რიცხვის ნიშნები ბოლოს ერთვის ხმოვანგამომჟღავნებულ ფუძეს.

§ 27. საერთო სურათი ფუძეკვალეზადი ჯგუფის სახელთა ბრუნებისა ასე წარმოვიდგება.

	მხ. რ.	მხ. რ.	მხ. რ.
სახ.	ათამწ	კიოწმ	მათწ
ბრალდ.	ათამწ	კიოწმ	მათწ
აღვ.	ათამაწ	ქ კიოამაწ	ქ მათაწ
მიც.	ათამაწ	კიოამაწ	მათაწ
ნათ.	ათამაწ	კიოამაწ	მათაწ
დაწყ.	ათამაწჲ	ქ კიოამაწჲ	ქ მათაწჲ
მოკმ.	ათამამრ	კიოამამრ	მათამრ
	მრ. რ.	მრ. რ.	მრ. რ.
სახ.	ათამილწ	კიოამლწ	მათილწ
ბრალდ.	ათამილწა	კიოამლწა	მათილწა
აღვ.	ათამილწა	ქ კიოამლწა	ქ მათილწა
მიც.	ათამაწწ	კიოამაწწ	მათაწწ
ნათ.	ათამაწწ	კიოამაწწ	მათაწწ
დაწყ.	ათამაწწჲ	ქ კიოამაწწჲ	ქ მათაწწჲ
მოკმ.	ათამამრწ	კიოამამრწ	მათამრწ
	მხ. რ.	მხ. რ.	მხ. რ.
სახ.	აღწ	იასტ	აღწ ირ
ბრალდ.	აღწ	იასტ	აღწ ირ
აღვ.	იაღწ	იიასტ	იაღწ
მიც.	აღწ	იასტ	აღწ
ნათ.	აღწ	იასტ	აღწ
დაწყ.	იაღწჲ	იიასტჲ	იაღწჲ
მოკმ.	აღამრ	იიასტრ	აღამრ

	მრ. რ.	მრ. რ.	მრ. რ.	მრ. რ.
სახ.	აყჩხჲ	იიკხრჲ	ალორჲ	არկხრჲ
ბრალდ.	აყჩხა	იიკხრა	ალორა	არკხრა
აღგ.	კაყჩხა	კიიკხრა	კალორა	კარკხრა
მიც.	აყაზუ	იიკხრე -რავ	ალორე	არკხრე -რავ
ნათ.	აყაზე	იიკხრე -რავ	ალორე	არკხრე -რავ
დაწყ.	კაყაზუ	კიიკხრე -რავ	კალორე	კარკხრე -რავ
მოქმ.	აყაძრჲ	იიკხრრჲ -რავ	ალორრჲ	არკხრრჲ -რავ

§ 28. სახელები, რომელთაც *ხ, რ, ჟ* დაბოლოების წინ ნახევარხმოვნები *ა* და *კ* უზით, აგრეთვე ფუძეცვალებადი სახელებია, მაგრამ მათი ბრუნებისას ზოგიერთი თავისებურებებიც შეიმჩნევა, ხოლო ერთი წყება ამ რიგის სახელებისა სავსებით თავისებურად იბრუნვის. ამ და სხვა თავისებურად ბრუნებად სახელებზე ცალკე ვილაპარაკებთ (§§ 44—54). ჯერ ზოგიერთ წერილშიან თავისებურებებზე შევიჩინებთ.

-*ა*ს დაბოლოებიანი სახელების *ა* წარმოადგენს *ქა* დიფთონგის ნაწილს, ე. ი. არსებითად აქ გვაქვს -*ა* დაბოლოების წინ *ქა* დიფთონგი. ამ რიგის სახელებში *ა-სა* და *ა-ს* შორის *ა* ხმოვნის გამომტლავნებისა და შახვილის მასზე გადასვლის შემდეგ *ა* იკარგება და ვლუბულობთ *ქა* დიფთონგს, რომელსაც გამოთქმის ერთნაირობის გამო *ქა* ენაცვლება (იხ. §§ 14; 22). მ. რ. დაწყ.-ში ფუძეზე -*ა*-ს დართვის გამო *ქა* დიფთონგი *ა-ს*-დ იკუმშება. ამრიგად, — ამ ტიპის სახელთა ბრუნება ასე წარმოგვიდგება:

	მხ. რ.	მრ. რ.
სახ.	არჩან	არჩანჲ
ბრალდ.	არჩან	არჩანა
აღგ.	კარჩან	კარჩანა
მიც.	არჩან	არჩანე
ნათ.	არჩან	არჩანე
დაწყ.	კარჩან	კარჩანე
მოქმ.	არჩან	არჩანრჲ

ასევე იბრუნვის *-იქსი* (იხ. § 93) აფიქსიანი სახელები, რომლებიც ამ აფიქსის პროდუქტულობის გამო მრავალრიცხოვანია. ასევე იბრუნვის *იხსი* „კუთხე“, *იქსი* „ჯინჯველა“ და სხვ.

-ქსი აფიქსი გამოყენებულია ხმიანობის გამომხატველი ზმნის ფუძეებიდან მოქმედების სახელის საწარმოებლად (§ 94, ბ). ეს სახელები იმის გამო, რომ *ე-*ს შემდეგ *ა* ხმოვნის გამომჟღავნებისას *ე* გვაძლევს *ა-*ს (§ 25), ზემოაღნიშნულ სახელებივით აღარ იბრუნვის, არამედ მიყვება *ათათმ-*ის ტიპის ბრუნებას; მაგ.: *იხსი* „ფშინვა“, მიც.-ნათ. *იხსიანს*, დაწყ. *იხსიანს*, *იხსიანს*; მრ. რ. ჩვეულებრივ არა აქვთ ამ სახელებს. ასეთებია: *იქსი* „უვირილი“, *იქსი* „ბუზლუნი“, *იქსი* „სტეენა, შიშინა“, *იქსი* „სისინი, წყარუნი“ და სხვ.

ამ სახელთაგან ასეთი ფორმების მიღება *-ქსი* აფიქსის *-იქსი* აფიქსთან მსგავსების გამო უნდა იყოს. ეს უკანასკნელიც ზმნის ფუძიდან მოქმედების სახელს აწარმოებს; *იქსი* „უვირილი“, ნათ. *იქსიანს*, *იხსიანს* „ფშინვა“, ნათ. *იხსიანს*... და სხვ. ეს იმიტომ, რომ ამ უკანასკნელთა გამოყენება გაცილებით პროდუქტულია: იგი მოქმედების სახელს აკეთებს ყოველგვარი ზმნიდან: *იქსი* „წერა“, *იქსი* „კარგაფიანი“ „კითხვა“, ამათი საწყისია *იქსი* „წერა“, *იქსი* „კითხვა“ და სხვ.

ანალოგიით აიხსნება *იქსი* „ჯინჯველა“ სიტყვისაგან ნათესაობითის *იქსიანს* ფორმა, *იქსიანს*-ის ჰარალელურად, ანდა იგი შენაცვლება *იქსი* „ჯინჯველა“ სიტყვისა.

ასევე იბრუნვის *იქსი* „სამსახური, მსახურება“. მიც.-ნათ. *იქსიანს*, მრ. რ. საბ. *იქსიანს*, მიც.-ნათ. *იქსიანს*.

თავისებური ბრუნვისას

§ 98. ორი სიტყვა *იქსი* „სახლი“ და *იქსი* „ძალი“ იბრუნვის როგორც *ათათმ*. ასე: მიც.-ნათ. *იქსი*, ადგ. *იქსი*, დაწყ. *იქსი*, მოქმ. *იქსი*, მრ. რ. საბ. *იქსი*, ბრალდ. *იქსი*, მიც.-ნათ. *იქსი*, დაწყ. *იქსი*, მოქმ. *იქსი*.

იქსი „სახელი“ და *იქსი* „სახურავი“ იბრუნვის აგრეთვე როგორც ფუძეველებადი სახელი, თუმცა ბოლოკიდური *-იქსი* წინ *იქსი* აქვს და არა თანხმოვანი. იბრუნვის ზოგიერთი თავისებურებითაც: მიც.-ნათ. *იქსი*, ადგ. *იქსი*, დაწყ. *იქსი*, მოქმ. *იქსი*, მრ. რ. საბ. *იქსი*, ბრალდ. *იქსი*, მიც.-ნათ. *იქსი*, დაწყ. *იქსი*, მოქმ. *იქსი*.

სათხ „ძუძუ“ სიტყვაშიც ბოლოკიდური -ზ-ს წინ ხმოვანია, მაგრამ აგრეთვე ფუძეცვალებადი ზ ტიპის სახელია, იბრუნვის საკმაო თავისებურებით: მიც.-ნათ. *სათხან* (<*სათ/იან*). დაწყ. *ქ სათხნტ*, მოკმ. *სათხამრ*; მრ. რ. სახ. *სათხნჲ*, ბრალდ. *სათ/იან*, მიც.-ნათ. *სათხანუ*, დაწყ. *ქ სათხანუ* (|| *კათხანუ*), მოკმ. *სათხამრჲ* (იხ. დამატება VI).

§ 40. ზ ტიპის ზოგიერთი სახელი ნაწილობრივ იბრუნვის ფუძეცვალებადი ჯგუფის მიხედვით. ასეთებია:

ა) *ძხან* -ხელი“ და *ითან* „ფეხი“. ეს სახელები მხ. რ-ში საესებით წესიერად იბრუნვიან: მიც.-ნათ.. *ძხიჩხ*, *ითიჩხ*, ადგ. *ქ ძხიჩხ*, *კითიჩხ*, დაწყ. *ქ ძხიანტ*, *კითანტ* (და არა *ძხინტ*, *კითნტ*, როგორც მოსალოდნელი იყო), მოკმ. *ძხიამრ*, *ითამრ*, მაგრამ მრ. რ-ში პირველი ფუძეუცვლელი ჯგუფის *ა* ტიპის მიხედვით იბრუნვის, მეორე კი იმავე ჯგუფის *ქ* ტიპის მიხედვით; მრ. რ. სახ. *ძხიჲ*, *ითჲ*, ბრალდ. *ძხიან*, *ითან*, მიც.-ნათ. *ძხიანუ*, *ითიჲ*, დაწყ. *ქ ძხიანუ*, *კითიჲ*, მოკმ. *ძხიამრ*, *ითიჲ*.

ძხან, როგორც ჩანს. იბრუნვოდა ფუძეცვალებადი ჯგუფის -რ ტიპის მიხედვითაც, ამას გვანიშნებს კომპოზიტში გარჩენილი *ძხრჲ* ფორმა: *ძხრჲაკაჲ* „შებოქილი, ხელშეკრული“.

ბ) *ჟილი* „კარი“ იბრუნვის წესიერად *სათამნ*-ის წესაგვსად მხ. რ-შიც და მრავლობითშიც. მაგონ მრ. რ ში მოეპოვება აგრეთვე პარალელური ფორმები, რომლებიც ფუძეუცვლელი ჯგუფის *ა* ტიპის მიხედვითაა გაფორმებული: მიც.-ნათ. *ჟრან*, ადგ. *ქ ჟრან*, დაწყ. *ქ ჟრანტ*, მოკმ. *ჟრამრ*, მრ. რ. სახ. *ჟრიანჲ* || *ჟირჲ*, ბრალდ. *ჟრიან* || *ჟირან*, ადგ. *ქ ჟრიან* || *ქ ჟირან*, დაწყ. *ქ ჟრანუ* || *ქ ჟრანუ*, მოკმ. *ჟრამრჲ* || *ჟრანჲ*. ამათგან ზეორენი უფრო ძველი უნდა იყვნენ: ჩვეულებრივ გაქვევებულ ფორმებს *გვირვენებენ*. მათ შორის ის განსხვავებაც უნდა იყოს, რომ *ჟილი* სახლის კარს აღნიშნავდა, *ჟირჲ* (შბოლოდ მრ. რ-ის ფორმით) ეზოს კარს, კიშკარს.

§ 41. *საქ* „თვალი“ და *იანჯ* „ყური“ - აგრეთვე თავისებურებებს გვიჩვენებს ბრუნებისას. ასე: როდესაც *საქ* აღნიშნავს სხეულის ნაწილს, მხედველობის ორგანოს, მაშინ მხ. რ-ში წესიერად იბრუნვის *სათამნ*-ის მსგავსად: მიც.-ნათ. *საქან*, ადგ. *კაქან*, დაწყ. *კაქანტ*, მოკმ. *საქამრ*; მრ. რ-ში კი ფუძეუცვლელი ჯგუფის *ა* ტიპის მიხედვით: სახ. *საქჲ*, ბრალდ. *საქან*, ადგ. *კაქან*, მიც.-ნათ. *საქანუ*, დაწყ. *კაქანუ*, მოკმ. *საქამრ*.

როდესაც ვგვევ სიტყვა „წყაროს თვალს“ აღნიშნავს, მაშინ მრ. რ.-შიც ფუძეეცვალეზადი ჯგუფის *ზ* ბრუნებას მიჰყვება *ათაჲს-ის* ტიპისას: მრ. რ.-სახ. *აკლისჲ*, ბრალდ. *აკლისა*, ადგ. *იაკლისა*, მიც.-ნათ.-დაწყ. *აკანუ*, მოქმ. *აკამარჲ*; როცა ვგვევ სიტყვა „ძვირთჲსი თვალის“ მნიშვნელობითაა ნახმარი, მაშინაც *ზ* ბრუნებას მიჰყვება, ოღონდ *კიჲმს* ტიპისას: ნათ. *აკანუ*, ბრალდ.-ადგ. *აკანა*, მიც.-ნათ.-დაწყ. *აკანუ*, მოქმ. *აკამარჲ*.

იანს მხ. რ.-ში აგრეთვე *ათაჲს-ის* ტიპის მიხედვით, მრ. რ.-ში კი ფუძეეცვალეზი ჯგუფის *ა* ტიპის მიხედვით იბრუნვის: მიც.-ნათ. *იანსან*, ადგ. *იანსან*, დაწყ. *იანსანჲ*, მოქმ. *იანსამარ*, მრ. რ. კი სხვა ფუძეს იყენებს: სახ. *აკანსჲ*, ბრალდ. *აკანსჲ*, ადგ. *იაკანსჲ*, მიც.-ნათ. *აკანსჲ*, დაწყ. *იაკანსჲ*, მოქმ. *აკანსჲ*. ეს უკანასკნელი მხოლოდითში არ იხმარება.

§ 42. *ფარის* „გაზაფხული“, *ამაის* „ზაფხული“, *აუის* „შემოდგომა“ და *ამხის* „ზამთარი“—აგრეთვე ფუძეეცვალეზადი ჯგუფის სახელებია, მაგრამ ჩვეულებრივ ეს სიტყვები მხ. რ. სახ.-ბრალდებითი ფორმებში გვხვდება, ხოლო სხვა ფორმებისათვის ამ სიტყვებიდან წარმოებულ ფუძეებს იყენებენ: *ამარაქის* || *ამარაქისი* || *ამარაქისი* „ზაფხულისა“, *აუანაქის* || *აუანანი* || *აუანანი* „შემოდგომისა“, *ფარანი* || *ფარანისი* || *ფარანი* „გაზაფხულისა“, *ამხრანი* || *ამხრანი* || *ამხრანი* „ზამთრისა“, ე. ი. „გაზაფხულის, ზამთრის... დრო — გაზაფხული, ზაფხული...“ ესენი კი ფუძეეცვალეზი ჯგუფის *ა* ტიპის სახელებია: მიც.-ნათ. *ფარანი* || *ფარანისი* || *ფარანისი* || *აუანანი* || *აუანანი* || *ამხრანი*... მრ. რ. ჩვეულებრივ არა აქვთ. მაგრამ ძველ ხელნაწერებშიც გვხვდება ამათი გაფორმება ფუძეეცვალეზადი ჯგუფის სახელების მიხედვით: მიც.-ნათ. *ამარანს*, *აუანს*, *ამხრანს*, დაწყ. *ამარანსჲ*, *იანსანსჲ*, *ქ ამხრანსჲ*, მოქმ. *ამარამარ*, *აუანამარ*, *ამხრამარ* და მრ. რიცხვშიც: სახ. *ამარიანსჲ*, *აუიანსჲ*, *ამხრიანსჲ*, ბრალდ. *ამარიანსა*, *აუიანსა*, *ამხრიანსა*, მიც.-ნათ. *ფარანსუ*, *აუანანი*, *ამხრანსუ*. დაწყ. *ქ ფარანსუ*... მოქმ. *აუანამარჲ*... შემდეგ და შემდეგ თანდათანობით ეს უკანასკნელი ფორმები ბატონდება.

§ 43. როდესაც კომპოზიტის ბოლო წევრად *აფს* ტიპის სახელია, მაშინ მისი ბრუნება ჩვეულებრივ *მასის* ტიპის ბრუნებას მიყვება. თუმცა იშვიათად უცვლელადაც რჩება. ასე: *ანჲს* „პირი, პიროვნება“, მრ. რ. სახ. *ანჲსჲ*, მაგრამ *მქანსჲს* „დაყულებული, განდეგილი“, მრ. რ. სახ. *მქანსჲსჲ* (და არა *მქანსჲსჲ*); *აფს* „გვარი, ტომი“, სახ. *აფსჲსჲ*, მაგრამ *აქანსჲს* „გმირი,

ღვთაებრივი შთამომავლობისა“, მრ. რ. საბ. *դիւսպոզიւնք; բնոն* „ტვირთი“, მრ. რ. საბ. *բնօխնք*, მაგრამ *մեծաբնոն*, „დიდტვირთიანი, დატვირთული“, მრ. რ. საბ. *մեծաբնիւնք*, თუმცა აგრეთვე: *ბანբაբნոն* „მძიმე, ძნელი ტვირთის მქონე“, მრ. რ. საბ. *ბանբაբნიւնք* და სხვ.

საერთოდ შეიძლება შეინიშნოს, რომ საბოლოოდ მტკიცედ დადგენილი წესების მიხედვით არ ხდება ძვ. სომხურში არც ფუძეუცვლელი და არც ფუძეუცვალეზადი ჯგუფის სახელების გაფორმება. ჩვეულებრივ ერთი ტექსტი უპირატესობას აძლევს ბრუნების ერთ-ერთ სახეობას, მაგრამ ეს მაინც არ უშლის ხელს ზოგჯერ გადაუხვიოს მისგან მიღებულ წესსაც კი: ერთ შემთხვევაში ფუძეუცვლელი. ან ფუძეუცვალეზადი ჯგუფის სახელს გააფორმებს ბრუნების ერთი ტიპის მიხედვით, სხვა შემთხვევაში სხვა ტიპის მიხედვით, რადგანაც მწერლისათვის სასურველი გაგების გადმოცემას ორივე შემთხვევაში ახერხებს და ფორმათა აღრევისაც გვერდს უვლის. ეს იმიტუნდა აიხსნებოდეს, რომ ძვე. სომხური ენა მოკვდა, ე. ი. ხმარებიდან გამოვიდა ისე, რომ ვერ მოასწრო საბოლოო ჩამოკვეთა გრამატიკული ფორმებისა. სომხური ენის განვითარების შეზღვევას საფეხურებზე თანდათან ხდება ამ შრავალგვარი ჯგუფებისა და ტიპების უნიფიკაცია და გარკვეულ ჩარჩოებში ჩასმა. ეს ინასაც გვანიშნებს, რომ ძველი სომხური სამწერლო ენა მაინც მდიდრდებოდა თანდათანობით დიალექტური შენაკადებით, თუმცა გაბატონებული წრეები ამას თავგამოდებით ებრძოდნენ (იხ. შესავ. 3).

აღნიშნულის გამო, ძველ სომხურ ენაზე დაწერილ ტექსტებში ვხვდებით ნაირ-ნაირ გადახვევებს, ასე რომ თვით ისეთი სიტყვებიც, რომლებიც ჩვეულებრივ გარკვეული ნორმების მიხედვით ფორმდება. შეიძლება შეგვხვდეს სხვაგვარად გაფორმებულიც. ამიტომ აქ როდესაც წესზე და წესიდან გადახვევებზე ვლაპარაკობთ, იგულისხმება შემთხვევები, რომლებიც უფრო ხშირად გვხვდება, შემდეგ ამის მიხედვით რა იყო მოსალოდნელი და რა გვაქვს.

§ 44. არის ისეთი სახელებიც, რომელთა სახელობით-მრალდებითის ფორმები არ იძლევიან საბაბს, რომ ისინი ფუძეუცვალეზადი ჯგუფის სახელებს მიეკუთვნოთ, მაგრამ ზოგი მთლიანად, ზოგი ნაწილობრივ სწორედ ფუძეუცვალეზადი ჯგუფის ამა თუ იმ ტიპის სახელის მიხედვით ფორმდება. რადგან ზ ტიპის სახელებზე ვლაპარაკობთ, ჯერ ამათგანაც ასეთ სახელებს განვიხილავთ.

უწინარეს ამათ განეკუთვნება -ჩქ და -ჩქ-ზე დაბოლოებული რამდენიმე სახელი, რომლებიც ისე იბრუნვიან, თითქოს -ჩქს ||

იღს დაბოლოებიანნი იყვნენ. ესენია: *აღქიქ* „ქალიწველი. გოგონა“, მიც.-ნათ. *აღქიქანს*, აღგ. *აღქიქანს*, დაწყ. *აღქიქანს*; მოკმ. *აღქიქამრ* || *აღქიქად*, მრ. რ. საბ. *აღქიქინს*, ბრალდ. *აღქიქინსა*, აღგ-*აღქიქინსა*, მიც.-ნათ. დაწყ. *აღქიქანს*. მოკმ. *აღქიქამრ*

მანოიქ „ყრმა, ქაბუკი“, მიც.-ნათ. *მანსკანს*, აღგ. *ქ მანსკანს*, დაწყ. *ქ მანსკანს*, მოკმ. *მანსკამრ*; მრ. რ. საბ. *მანსკინს*, ბრალდ. *მანსკინსა*, აღგ. *ქ მანსკინსა*, მიც.-ნათ. *მანსკანს*, დაწყ. *ქ მანსკანს*, მოკმ. *მანსკამრ*.

ანყრანსიქ „პირმზო“, მიც.-ნათ. *ანყრანსკანს* (იწვითათად, ფუძეუცვლელი ჯგუფის *ქ-ა* ტიპის მიხედვითაც ფორმდება). აღგ. *ანყრანსკანს*, დაწყ. *ანყრანსკანს*, მოკმ. *ანყრანსკამრ* (და აზა *ანყრანსკამრ*); მრ. რ-შიც ფუძეუცვლელი ჯგუფის *ა* ტიპის სახელის მიხედვით: საბ. *ანყრანსიქ*, მიც.-ნათ. *ანყრანსკანს*...

არქიქ „პატარა ყუთი“, მიც.-ნათ. *არქიქანს*, მოკმ. *არქიქამრ* (კ-ს დაქარვეთი იხ. § 25)...

ფიერქ „პატარა“, მიც.-ნათ. *ფიერქანს*. აღგ. *ქ ფიერქანს*, დაწყ. *ქ ფიერქანს*, მოკმ. *ფიერქამრ*; მრ. რ. საბ. *ფიერქინს*, ბრალდ. *ფიერქინსა*, აღგ. *ქ ფიერქინსა*, მიც.-ნათ. *ფიერქანს*, დაწყ. *ქ ფიერქანს*, მოკმ. *ფიერქამრ*. აგრეთვე საკუთარი სახელები: *ლათიქ*, *-იქანს*, *მილსიქ*, *-სიქანს*, *შაქსიქ*, *-ქსიქანს*.

მარქიქ — კრებითი სახელია *მარქ* „აღაშინი, კაცი“ სიტყვისა და ქართული „ხალხის“ ბადალია: *მარქ* თვითონ ფუძეუცვლელი ჯგუფის *ი* ტიპის სახელია (მიც.-ნათ. მხ. რ. *მარქიქ*, მრ. რ. *მარქიქი*...), მაგრამ ჩვეულებრივ *მარქ* სიტყვის მრავლობითის ფორმებს ენაცვლება *მარქიქ*, რომელიც ფორმის მიხედვით მბოლობითია: მიც.-ნათ. *მარქიქანს*, აღგ. *ქ მარქიქანს*, დაწყ. *ქ მარქიქანს*, მაგრამ მოკმ. *მარქიქად* (და აზა *მარქიქამრ*, თუმცა მოგვიანო ხანებში თანდათან ასეთი გაფორმებაც შეიწყნარა). მრ. რ-ში ჩვეულებრივ აღარ ფორმდებოდა, მაგრამ თანდათან ესეც შეიძინა: მიც.-ნათ. *მარქიქანს*, დაწყ. *ქ მარქიქანს*, მოკმ. *მარქიქამრ*, მაგრამ სახელობითისა და ბრალდებითისათვის ჩვეულებრივ ისევ *მარქიქ* ფორმას იყენებდა... მრავლობითის მოკმედებითის ფორმაც გვიანდელი მინამატია (იხ. აგრეთვე ლექსიკონში *მძიქ* || *მძიქი* „ქინქლა, მუმლი“). (იხ. დაშატება VII).

§ 45. ფუძეუცვალეზადი ჯგუფის *ზ* ტიპის მიხედვით იბრუნვის აგრეთვე *-ილსა* და *-ქსა* დაბოლოებიანი რამდენიმე სახელი (აღნიშნული დაბოლოებებიც მოკმედების სახელს აწარმოებენ ზმნის ძირებიდან). ასეთებია: *იანყჩასა* „დასვენება“, მიც.-ნათ. *იანყჩა-*

თხან, ადგ. *ჩანყათხან*, დაწყ. *ჩანყათხანტ*, მოკმ. *ჩანყათხამტ*; *ჭირილათ* „მოსპობა, დაქარგვა“, მიც.-ნათ. *ჭირათხან*; *ყაქილათ* „მოსვლა“, მიც.-ნათ. *ყაქათხან*; *ჩაქილათ* „გაქცევა“, მიც.-ნათ. *ჩაქათხან*; *ქაქილათ* „დამალვა“, მიც.-ნათ. *ქაქათხან*... ამათ მრ.-რ-ის ფორმები ჩვეულებრივ არ გააჩნიათ.

ამგვარადვე ფორმდება -*იღყ*, -*იანყ*-ზე დაბოლოებული რამდენიმე სახელი: *ძიღიქიღყ* „ხალხი“, მიც.-ნათ. *ძიღიქიღხან*, ადგ. *ჩ ძიღიქიღხან*, დაწყ. *ჩ ძიღიქიღხანტ*, მოკმ. *ძიღიქიღხამტ*, მაგრამ მრ. რ-ში ფუძეშეცვლელი ჯგუფის ო ტიპის მიხედვით: სახ. *ძიღიქიღყ*, ბრალდ. *ძიღიქიღყა*, ადგ. *ჩ ძიღიქიღყა*, მიც.-ნათ. *ძიღიქიღყი*, დაწყ. *ჩ ძიღიქიღყი*, მოკმ. *ძიღიქიღყიქ*.

ასევე: *ჭირიღყ* „ბჭობა, ზრახვა“, მიც.-ნათ. *ჭირიღხან* და სხვ., მაგრამ ეს სიტყვა ხშირად ფუძეშეცვლელი ჯგუფის ო ან ო ტიპის მიხედვითაც იბრუნვის:

სახ.	<i>ჭირიღყ</i>
ბრალდ.	<i>ჭირიღყ</i>
ადგ.	<i>ჩ ჭირიღყ</i> <i>ჩ ჭირიღყი</i> <i>ჩ ჭირიღყხან</i>
მიც.	<i>ჭირიღყი</i> <i>ჭირიღყი</i> <i>ჭირიღყხან</i>
ნათ.	<i>ჭირიღყი</i> <i>ჭირიღყი</i> <i>ჭირიღყხან</i>
დაწყ.	<i>ჩ ჭირიღყი</i> <i>ჩ ჭირიღყი</i> <i>ჩ ჭირიღყხანტ</i>
მოკმ.	<i>ჭირიღყიქ</i> <i>ჭირიღყიქ</i> <i>ჭირიღყამტ</i>

მრ. რ. არა აქვს.

ასევე: *ბზიანყ* „შობა; შობილი“, მიც.-ნათ. *ბზიანყხან*, ადგ. *ჩ ბზიანყხან*, დაწყ. *ჩ ბზიანყხანტ*, მოკმ. *ბზიანყხამტ*; მაგრამ მრ. რ. სახ. *ბზიანყ*, ბრალდ. *ბზიანყა*, ადგ. *ჩ ბზიანყა*, მიც.-ნათ. *ბზიანყი*, დაწყ. *ჩ ბზიანყი*, მოკმ. *ბზიანყიქ*; *ანზიანყ* „საზრდო“, მიც.-ნათ. *ანზიანყხან* დაწყ. *ანზიანყხანტ*, მოკმ. *ანზიანყამტ*; მრ. რ. სახ. *ანზიანყ*, მიც.-ნათ.-დაწყ. *ანზიანყი*...

მსგავსადვე ფორმდება *თხაქი* „ხილვა, ჩვენება, მოჩვენება“, მიც.-ნათ. *თხაქხან*, ადგ. *ჩ თხაქხან*, დაწყ. *ჩ თხაქხანტ*, მოკმ. *თხაქხამტ*; მრ. რ. სახ. *თხაქი*, ბრალდ. *თხაქი*, ადგ. *ჩ თხაქი*, მიც.-ნათ. *თხაქიანყ*, დაწყ. *ჩ თხაქიანყ*, მოკმ. *თხაქიამტ*. *აძქა* „თვე“ იბრუნვის წესიერად ო ან ო ტიპის მიხედვით, მაგრამ აგრეთვე *ამახან*...

§ 46. მხ. რ-ში ფუძეშეცვლელის და მრ. რ-ში ფუძეშეცვლელადი ჯგუფის მიხედვით იბრუნვის სახელები: *ქაქ* „ქვა“, მიც.-ნათ. *ქაქი*, ადგ. *ჩ ქაქი*, დაწყ. *ჩ ქაქი*, მოკმ. *ქაქიქ* (აგრეთვე

ქარამე); მრ. რ. საბ. ქარჩხე, ბრალდ. ქარჩხა, ადგ. ქ ქარჩხა, მიც.-ნათ. ქარჩხე, დაწყ. ქ ქარჩხე, მოკმ. ქარამე.

სრტე უხუცესი (უფროსი); ხუცესი, მიც.-ნათ. ხრჩვილ || სრტე-ჯი; მრ. რ. საბ. ხრჩვილ, ბრალდ. ხრჩვილსა, ადგ. ხრჩვილსა, მიც.-ნათ. ხრჩვილსე, დაწყ. ხრჩვილსე, მოკმ. ხრჩვიამე.

ხაჩსკიყის „ეპისკოპოსი“, მიც.-ნათ. ხაჩსკიყის, მოკმ. ხაჩსკიყისა || ხაჩსკიყისა; მრ. რ. საბ. ხაჩსკიყისა, ბრალდ. ხაჩსკიყისა, ადგ. ხაჩსკიყისა, მიც.-ნათ. ხაჩსკიყისა || ხაჩსკიყისე (ე. ი. ისევე ფუძეუცვლელი სახელის მსგავსად), მოკმ. ხაჩსკიყისა.

სარკლავი „ლიაკონი“, მიც.-ნათ. სარკლავი, მოკმ. სარკლავა, მრ. რ. საბ. სარკლავი, მაგრამ აგრეთვე სარკლავისა, ბრალდ. სარკლავისა || სარკლავისა... მიც.-ნათ. სარკლავისე, მოკმ. სარკლავა.

ყათოს „დედაბერი“, მიც.-ნათ. ყათოსი || ყათოსი... მრ. რ. საბ. ყათოსი, ბრალდ. ყათოსისა, მიც.-ნათ. ყათოსისე, მოკმ. ყათოსამე.

ჯრავი „კრაქი“, მიც.-ნათ. ჯრავი, მოკმ. ჯრავა, საბ. მრ. რ. ჯრავისა || ჯრავი, ბრალდ. ჯრავისა || ჯრავა, მიც.-ნათ.-დაწყ. ჯრავისე, მოკმ. ჯრავამე.

ყათსრავი „ბრძოლა, ომი“, მიც.-ნათ. ყათსრავი, მოკმ. ყათსრავა, მრ. რ. საბ. ყათსრავისა. ბრალდ. ყათსრავისა, მიც.-ნათ. ყათსრავისე, მოკმ. ყათსრავამე.

შან „სიკვდილი“ ჩვეულებრივ იბრუნვის ფუძეუცვლელი ჯგუფის ოღ ტიპის მიხედვით, მაგრამ პარალელურად ძაბუება ფუძეუცვლებადი ჯგუფის ოღ ტიპსაც; ასე: მიც.-ნათ. შანი || შანისა, ადგ. ქ შანი || ქ შანისა, დაწყ. (ქ შანისა ||) ქ შანისა, მოკმ. შანი || შანამე, მრ. რ. ში კი მხოლოდ ოღ ტიპის მიხედვით: საბ. შანისა || შანისა, ბრალდ. შანისა || შანისა, ადგ. ქ შანისა || ქ შანისა, მიც.-ნათ. შანისე, დაწყ. ქ შანისე, მოკმ. შანამე.

კიხა „ქალწული“, ჩვეულებრივ ფუძეუცვლელი ჯგუფის ბრუნების სახელია: მიც.-ნათ. კიხა, მოკმ. კიხა, მრ. რ. საბ. კიხა, ბრალდ. კიხა, ადგ. ქ კიხა, მიც.-ნათ. კიხისე, დაწყ. ქ კიხისე, მოკმ. კიხა, მაგრამ მრ. რ. ში პარალელურად ფუ-

ძვევალეზადი ჯგუფის ზ ტიპის მიხედვითაც ფორმდება: სახ. *კილასანე*, ბრალდ. *კილასანა*, ადგ. *ჩ კილასანა*, მიც.-ნათ. *კილასანე*, დაწყ. *ჩ კილასანე*, მოქ. *კილასანე*.

ჴიკა „მხარე“, მთლიანად ფუძეუცვლელი ჯგუფის *ჩ-ა* ტიპის სახელია.

იხ. ლექსიკონში აგრეთვე *ასრამს* „თესლი“, *ააჩახ* „ლომი“, *ააჲ* „მატყლი“, *აააჲ* „ვარსკვლავი“...

§ 47. *ჩ* „ღღ“ აგრეთვე ფუძეუცვალეზადი ჯგუფის ზ ბრუნების სახელია არსებითად, მაგრამ საესებით თავისებურად ფორმდება: მხ. რ. ადგ.-მიც.-ნათ. *თიღრესღას*, დაწყ. *ჩ თიღრესღას* || *ჩ თაღ* (როცა გაქვევებულადაა, ზმნიზუდად—„ღღეს“), მოქმ. *თიღრესღამ*; მრ. რ.-ში მხოლოდ სახელობითის და ბრალდებითის ფორმები აქვს: *თჩღ*, *თჩღა*.

სხვა თავისებურებებთან ერთად ეს სიტყვა -*ჩ* ელემენტიზაც იქცევის ყურადღებას. იგი სულ ორიოდ შემთხვევაში გვხვდება ძველ სომხურში სხვაგანაც, კერძოდ, *ქაღ* „ადრე“ და *ჩქუთ* „მუღამ“ სიტყვებიდან ზედსართავეების წარმოებისას: *ქაღნჯიღე*, *ქაღნჯხან* „ძველი“, *ჩქანჯხან*, *ჩქანჯხანაჲ* „მუღამივი“ < *ჩქუთ* „სულ, მუღამ“.

§ 48. *ჩქ* „კაცი, ქმარი“ აგრეთვე ფუძეუცვალეზადი ჯგუფის ზ ტიპის მიხედვით ფორმდება, მაგრამ მეტად თავისებურად. ასე: მხ. რ. სახ.-ბრალდ. *აქრ*, მიც.-ნათ. *აან*, ადგ. *კათან*, დაწყ. *კათან*, მოქმ. *აქამ*; მო. რ. *აქრ*, ბრალდ. *აქა*, ათგ. *კაქა*, მიც.-ნათ. *აქანე*, დაწყ. *კაქანე*, მოქმ. *აქამრ*.

ასევე *თჩრ* (< *თჩ* „უფალი“ + *აქრ*), მიც.-ნათ. *თხაან*, ადგ. *ჩ თხაან*, დაწყ. *ჩ თხაან* (და არა მოსალოდნელი *თხან*), მოქმ. *თხამ* (უკვე *ხა* < *ხ*-თი!); მრ. რ. სახ. *თხარ*, ბრალდ. *თხარა*, ადგ. *ჩ თხარა*, მიც.-ნათ. *თხრანე* || *თხარე*, დაწყ. *ჩ თხრანე* || *თხარე*, მოქმ. *თხამრ*.

§ 49. *ჩქ* „ქალი, ცოლი“ და *თჩქ* (*თჩ* „უფალი“ + *ქ*) აგრეთვე ზ ტიპის სახელებია მრ. რ.-ში და ფორმაუცვალეზისას ბევრ თავისებურებას გვიჩვენებენ. ასე:

მხოლოდითი

სახ.	კტხ	ათკტხ
ბრალდ.	კტხ	ათკტხ
აღვ.	ქ კნთქ	ქ ათკნთქ
შიცხ	კნთქ	ათკნთქ
ნათ.	კნთქ	ათკნთქ
დაწყ.	ქ კნთქ	ქ ათკნთქ
მოქმ.	კანთაქ კნთა	ათკნთაქ ათკნთა

მრავლობითი

სახ.	კანთაქ	ათკნთაქ
ბრალდ.	კანთაქ	ათკნთაქ
აღვ.	ქ კანთაქ	ქ ათკნთაქ
შიცხ.	კანთანყ	ათკნთანყ ათკნთანყ ათკნთანყ
ნათ.	კანთანყ	" " "
დაწყ.	ქ კანთანყ	ქ " " "
მოქმ.	კანთაქ	ათკნთაქ ათკნთაქ

აკატხს „მოახლე“ ზბ. რ-ში ფუძეუცვლელი ჯგუფის ოტიპის მიხედვით იბრუნვის: შიცხ-ნათ. აყატხთქ, მოქმ. აყატხთაქ, მაგრამ მრ. რ-ში ათკტხ სიტყვის მსგავსად ფორმდება: სახ. აყატხთაქ || აყატხთთაქ, ბრალდ. აყატხთაქ || აყატხთთაქ, აღვ. აყატხთაქ || აყატხთთაქ, შიცხ-ნათ.-დაწყ. აყატხთთაქ || აყატხთთაქ || აყატხთთაქ || აყატხთთაქ, მოქმ. აყატხთთაქ (აყატხთთაქ); ათნათქს „გათხოვილი ქალი, ქმრისა“ აგრეთვე იბრუნვის როგორც კტხ.

§ 50, 1 და აღბრუნებისსახელები ძველ სომხურში მცირერიცხოვანია, მაგრამ თავისებურად ბრუნების შემთხვევები ამათგანაც გვაქვს, განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც ბოლოკიდური რ, ჟ-ს წინ ნახევარხმოვანი (ა, ე) ზის. ორიოდ ამათგან, როგორც ვნახეთ, ძირითადად უტიპისა გამხდარა და იქაც თავისებურად იბრუნვის (აქრ, თქრ). სხვებს კი ახლა გვეცნობით.--

მხოლოდითი

სახ.	აგრქარ -რქარ	„წყარო“	ჯაქრ „მამა“
ბრალდ.	აგრქარ -რქარ		ჯაქრ

აღგ.	კაგჩხი	ჩ ზაღჩ (ზიჩ)
მიც.	აგჩხი	ზაღჩ (ზიჩ)
ნათ.	აგჩხი	ზაღჩ (ზიჩ)
დაწყ.	კაგჩხი	ჩ ზაღჩ (ზიჩ)
მოქმ.	აგჩხი	ზაღჩ

გრაელობითი

სახ.	აგჩღი -ჩღი	ზაღჩ ზაღჩი
ბრალდ.	აგჩღი -ჩღი	ზაღჩ
აღგ.	კაგჩღი	ჩ ზაღჩ
მიც.	აგჩღი	ზაღჩ ზაღჩი
ნათ.	აგჩღი	" "
დაწყ.	კაგჩღი	ჩ " "
მოქმ.	აგჩღი	ზაღჩ

მხოლობითი

სახ.	ქიჩი „ღა“	ყიღი გღი (გიღი) „სოფელი“
ბრალდ.	"	" "
აღგ.	ჩ გიღი	ჩ გიღი გიღი გიღი (გიღი)
მიც.	გიღი	გიღი
ნათ.	"	"
დაწყ.	ჩ გიღი	ჩ გიღი
მოქმ.	გიღი	გიღი

გრაელობითი

სახ.	ქიღი	ყიღი
ბრალდ.	ქიღი	ყიღი
აღგ.	ჩ " "	ჩ " "
მიც.	ქიღი	ყიღი
ნათ.	"	"
დაწყ.	ჩ " "	ჩ " "
მოქმ.	ქიღი	ყიღი

საყრატე || საყრატე-ის მსგავსად იბრუნვიან: საქარე || საქარე „უქვი-ლი“, შიკ.-ნათ.-ადგ. საქარე; ხეჭარე || ხეჭარე „რქა“, შიკ.-ნათ.-ადგ. ხეჭარე; საყრატე || საყრატე || საყრატე „კაობი“, შიკ.-ნათ.-ადგ. საყრატე || საყრატე.

საყრე „შამა“ სიტყვის მსგავსად იბრუნვის -საყრე-ზე დაბოლოებული ნათესაობის აღმნიშვნელი სახელები: საყრე „დედა“, საყრე „ძმა“ (შარ. საყრე, § 48) და ამათგან წარმოებული რთული სახელები: საყრე-საყრე „შამის ძმა, ბიძა“, საყრე-საყრე „დედის ძმა, ბიძა“; შიკ.-ნათ.-ადგ. საყრე, საყრე, საყრე-საყრე, საყრე-საყრე..., ოღონდ შრ. რ-ში ამათ პარალელური ფორმები არ გააჩნიათ.

საყრე „და“ სიტყვის მსგავსად იბრუნვის საყრე-საყრე „და-იდა“ და საყრე-საყრე „დეიდა“.

§ 51. საყრე „დედა“ იბრუნვის სახელებისათვის დამახასიათებელი ს ხმოვნის მაგიერ ანელაუნებს ის ხმოვანს. სხვაფრივ არავითარ თავისებურებას არ იჩენს: შიკ.-ნათ.-ადგ. საყრე, დაწყ. საყრე... (იხ. § 37; 38).

საყრე „წყალი“ და საყრე „ცეცხლი“ ჩვეულებრივ ფუძეუცვლელი ჯგუფის ს ტიპის სახელებია: შიკ.-ნათ. საყრე, საყრე, შიკ.-ნათ.-დაწყ. საყრე, საყრე, შიკ.-ნათ. საყრე, საყრე; შრ. რ. სახ. საყრე, საყრე, შიკ.-ნათ.-დაწყ. საყრე, საყრე, შიკ.-ნათ. საყრე, საყრე; მაგრამ პარალელურად შხ. რ-ის მოქმედებითში მოეპოვება საყრე, საყრე, და შრ. რ-ის შიკ.-ნათ.-დაწყ.-ში: საყრე (საყრე კი აღარა).

§ 52. ზოგიერთი რ ბოლოფუძიანი სახელი ფორმდება ფუძეუცვლელადი ჯგუფის რ ბრუნვის მიხედვითაც და ფუძეუცვლელი ჯგუფის ის ბრუნვის მიხედვითაც, ან მხოლოდითში ის და მრავლობითში ფუძეუცვლელადი ჯგუფის ს ბრუნვის (და არა რ ბრუნვის თუ ტიპის) მიხედვით; მაგ.:

შხ. რ.

სახ.	საყრე „სიცილი“	შრ. რ.
ბრალდ.	„	
ადგ.	ჩ საყრე საყრე საყრე	არა აქვს
შიკ.	„	
ნათ.	„	
დაწყ.	ჩ საყრე ჩ საყრე ჩ საყრე	
შიკ.	საყრე საყრე საყრე	

	მხ. რ.	მრ. რ.
სახ.	ქიფრ „პატარა“	ქიფიანჲ
ბრალდ.	„	ქიფიანს
აღმ.	ქ ქიფი (-ქხრ)	ქ „
მეტ.	ქიფი „	ქიფიანჲ
ნათ.	„ „	„
დაწყ.	ქ ქიფიან (-ქრქ)	ქ „
მოკმ.	ქიფი	ქიფიანჲ

შაჲრ „დაცინვა, სიცილი“ სიტყვის მსგავსად ფორმდება *მსჲრ* „თაფლი“, მეტ.-ნათ. *მხჲი*, დაწყ. *ქ მხჲიან*; *საჲრ* „მატყელი, საწმისი“. მეტ.-ნათ. *საჲი*, დაწყ. *ქ საჲიან*, თუმცა ამ სიტყვას თავისებური ფორმებიც აქვს: მეტ.-ნათ. *საჲიჲ || საჲი*, მოკმ. *საჲიჲ || საჲიჲ*, მრ. რ. მეტ.-ნათ. *საჲიჲ || საჲიჲ*

ქიფრ „პატარა“ სიტყვის მსგავსად ფორმდება ზოგი სხვა ზედსართავიც: *ბანჲრ* „მძიმე, ძნელი“, მეტ.-ნათ.-აღმ. *ბანჲი*, დაწყ. *ქ ბანჲიან*; მრ. რ. სახ. *ბანჲიანჲ*, მეტ.-ნათ.-დაწყ. *ბანჲიანჲ*; *ქაჲფერ* „ტკბილი“, მეტ.-ნათ. *ქაჲფი*, მრ. რ. სახ. *ქაჲფიანჲ*, მეტ.-ნათ.-დაწყ. *ქაჲფიანჲ*; *მანჲრ* „წერილი, პატარა“, მეტ.-ნათ. *მანჲი*, დაწყ. *ქ მანჲიან*; მრ. რ. სახ. *მანჲიანჲ*, მეტ.-ნათ.-დაწყ. *მანჲიანჲ*; *ქანჲრ* „სქელი“, მეტ.-ნათ. *ქანჲი*, მრ. რ. სახ. *ქანჲიანჲ*, მეტ.-ნათ.-დაწყ. *ქანჲიანჲ*; *ქარჲრ* „მალალი“, მეტ.-ნათ. *ქარჲი*, მრ. რ. სახ. *ქარჲიანჲ*, მეტ.-ნათ.-დაწყ. *ქარჲიანჲ* და სხვ. (*ქიფრ*-ისათვის ფრჩხილებში ჩასმული ფორმები მეორადია და სპორადული).

შაჲრ „მუხლი“ მხ. რ.-ში უბრუნეგლია, მარტო სახ.-ბრალდ.-ის ფორმაში იხმარება; მრ. რ.-ში მას ენაცვლება *ბიანჲჲ*, მეტ.-ნათ.-დაწყ. *ბიანჲჲ*. მხ. რ.-ში ენაცვლება ზოგჯერ აგრეთვე *ბიანჲჲ*, რომელიც წესიერად იბრუნვის: მეტ.-ნათ. *ბიანჲჲ*, მოკმ. *ბიანჲჲ*.

უნდა აღინიშნოს, რომ თითქმის ყველა ამ რიგის სახელი თავის დამოუკიდებელ თავისებურებას გვიჩვენებს: ან აქეთ გადაუხვევს, ან იქით; ერთ მტკიცედ დადგენილ წესს არ მიჰყვება.

§ 33. ზ ტიპის სახელებს მრ. რ.-ის ფორმანტები პირდაპირ ხმოვანგამომავლებულ ფუძეზე ერთვით: *მასიანჲ* (< *მასი* „ნაწილი“), *მასიანჲ*, *მასიანჲ*. მოკმედებითა მხოლოდ გამონაკლისი: მას ბრუნვის ნიშანიც აქვს რიცხვის ნიშნის წინ: *მასამჲჲ*. რ და ჯ ტიპის სახელებს კი ჩვეულებრივ = ხმოვანიც უძღვით მრ.

რის მიც.-ნათ. -დაწყებითის ფორმაში რიცხვის ნიშნის წინ: *ასათ* „ვარსკვლავი“, მრ. რ. მიც.-ნათ. დაწყ. *ასათყაყ* || *ასათყე*; *კაქარ* „კვისარი“, მიც.-ნათ. -დაწყ. *კაქარყაყ*... სახელებს, რომელთაც ეს *ა* არა აქვთ აღნიშნულ ფორმებში, მრ. რ.ის მოქმედებითის ფორმა -*აღ*-ით არ უბოლოვდებათ: მრავლობითის მოქმედებითი ასეთი სახელებისა იგივე მბოლობითის მოქმედებითი *ა* *ქ* იქნება; ასე: *აღ* „ღლე“, მიც.-ნათ. *აღარ*, მოკმ. *აღარყ*, მრ. რ. მიც.-ნათ.-დაწყ. *აღარყ*, მოკმ. *აღარყყ*; *ჩამარ* „მუნჯი“, მიც.-ნათ.-აღგ. *ჩამარ*; მრ. რ. სახ. *ჩამარყ*, მიც.-ნათ.-დაწყ. *ჩამარყ*, მოკმ. *ჩამარყყ*; *თარარ* „ბუნება, მატერია; ელემენტი“, მიც.-ნათ. *თარარ*, მრ. რ. სახ. *თარარყ*, მიც.-ნათ.-დაწყ. *თარარყ*, მოკმ. *თარარყყ*; *ანჯე* „ძერა“, მიც.-ნათ. *ანჯე*, მრ. რ. სახ. *ანჯეყ*, მიც.-ნათ.-დაწყ. *ანჯეყ*, მოკმ. *ანჯეყყ* (თუმცა აგრეთვე: *ანჯეყაყ*, *ანჯეყაღ*). ეს უკანასკნელი მაგალითი იმასაც გვიჩვენებს, რომ ზოგიერთი სახელი შეიძლება ასედაც გაფორმდეს და ისედაც, ე. ი. *ა* ნ დაირთოს რიცხვის ნიშნის წინ და *ან* არ დაირთოს. თუ არ დაირთო, მოქმედებითში *ქ* იქნება ბრუნვის ნიშნად, თუ დაირთო—მაშინ კი *ღ*.

ზ ე ლ ს ა რ თ ი ა ე ი

§ 54. ზედსართავი ჩვეულებრივ არსებითივით ფორმდება, როცა კი საჭირო ხდება მისი გაფორმება (§ 159); მაგ.: *მხბ* „ღიღი“, მიც.-ნათ.-აღგ. *მხბქ*, დაწყ. *ქ მხბქ*, მოკმ. *მხბთღ* || *მხბქღ*, მრ. რ. სახ. *მხბყ*, მიც.-ნათ.-დაწყ. *მხბაყ*, მოკმ. *მხბაღ*; *ახაღ* „შავი“, მიც.-ნათ.-აღგ. *ახაღყ* || *ახაქ*, მოკმ. *ახაღქ* || *ახაქღ*; მრ. რ. სახ. *ახაღყ*. მიც.-ნათ.-დაწყ. *ახაღყ* || *ახაქყ*; *მანარ* „წვრილი“, მიც.-ნათ.-აღგ. *მანარ*, მრ. რ. სახ. *მანარყ*; *ყარბარ* „მაგარი, მტკიცე“, მიც.-ნათ.-აღგ. *ყარბარ* || *ყარბარყ*, დაწყ. *ქ ყარბარყ* || *ქ ყარბარყ*, მოკმ. *ყარბარ* || *ყარბარყ*; მრ. რ. სახ. *ყარბარყ* || *ყარბარყ*, მიც.-ნათ.-დაწყ. *ყარბარყ* || *ყარბარყ*, მოკმ. *ყარბარყ* || *ყარბარყ* (იხ. §§ 37; 52) და სხვ.

ზედსართავების ერთი წყება თავისებურადაც ფორმდება მიცემითში და განსაკუთრებით ადგილობითში, ე. ი. ეს ზედსართავები მიცემითში იმასვე გვიჩვენებს ნიშნად, რასაც ადგილობითში და შემდეგ ამაზე ეყრდნობა დაწყებითიც, რის გამოც პრინციპულად აღარ განსხვავდება ზოგიერთი ნაცუალსახელის ბრუნებისაგან (იხ. § 63). საეხებით განსხვავებულ ფორმანტს (იქ-ს. შდრ. § 34) იყენებს სიტყვა *მქ* „ერთი“, რომელიც წარმოშობით რიცხვითია,

ე. ი. ზედსართავიც. იგი სომხურში, როგორც ქართულში და ზოგ სხვა ენაშიც, განუსაზღვრელი ნაცვალსახელის როლშიც გვევლინება. -*მ*-ის გარდა მას გამოყენებული აქვს -*ი* ფორმანტიც და ფუძეუცვლელი ჯგუფის *ა* ტიპის სახელებისათვის დამახასიათებელი დაბოლოებაც. ამის მსგავსად ზოგი სხვა ზედსართავიც ფორმდება.

ეს თავისებურებანი შეიძლება შემდეგი ტაბულის მიხედვით გაეთვალისწინოთ.

	მხ. რ.	მხ. რ.	მრ. რ.
სახ. <i>მ</i> ბ	<i>ა</i> მ	<i>ა</i> მ	<i>ა</i> მ
ბრალდ. <i>მ</i> ბ	<i>ა</i> მ	<i>ა</i> მ	<i>ა</i> მ
აღგ. <i>ბ</i> <i>მ</i> ბიამ <i>ბ</i> <i>მ</i> ბიჯ	<i>ა</i> ამ	<i>ა</i> ამ	<i>ა</i> ამ
მიც. <i>მ</i> ბიყ <i>მ</i> ბიამ	<i>ა</i> ამ	<i>ა</i> ამ	<i>ა</i> ამ
ნათ. <i>მ</i> ბიყ <i>მ</i> ბიჯ	<i>ა</i> ამ	<i>ა</i> ამ	<i>ა</i> ამ
დაწყ. <i>ბ</i> <i>მ</i> ბიყ <i>ბ</i> <i>მ</i> ბიჯ	<i>ა</i> ამ <i>ა</i> ამ	<i>ა</i> ამ	<i>ა</i> ამ
მოქმ. <i>მ</i> ბიყ	<i>ა</i> ამ	<i>ა</i> ამ	<i>ა</i> ამ

მრ. რ. არა აქვს.

ამ „სხვა“ სიტყვის მსგავსად იბრუნვის *ამ* || *ამ* (*მ* + *ს* ნაწილაკი „ცა“) აქედევ სხვა, სხვა, მეორე“, ნათ. *ამ*, მიც.-აღგ. *ამ*, მრ. რ. სახ. *ამ*, მიც.-ნათ.-დაწყ. *ამ*. სხვა ნაცვალსახელებს შესახებ შემდეგ (§§ 62—65). აქ ისევ ზედსართავებს მივუბრუნდეთ.

ზედსართავები, რომლებიც ფუძეუცვლელი ჯგუფის *ა* კლასის მიხედვით იბრუნვიან, მხ. რ.-ის მიც.-სა და განსაკუთრებით ადგილობრივითში აქვთ პარალელურად აგრეთვე -*ი* დაბოლოება, აქედან შემდეგ დაწყებითში -*მ* დაბოლოება, მაგრამ დაწყებითში ორიოდ გამოწკნისის გარდა ეს დაბოლოება პარალელურია და უფრო იშვიათად იხმარება; მაგ.: *ამ* „პირველი“, მიც.-ნათ. *ამ* „*ზა*, მიც.-აღგ. *ამ*, დაწყ. *ამ* || *ამ*; *ამ* „ზედა, ზევისა“, მიც.-ნათ.-დაწყ. *ამ*, აღგ.-მიც. *ამ*; *ამ* „უკანასკნელი“, მიც.-ნათ.-დაწყ. *ამ*, აღგ.-მიც. *ამ*; *ამ* „ორკაცი, ორმაგი“, მიც.-ნათ.-დაწყ. *ამ*, აღგ. *ამ*; *ამ* „ძველი“, მიც.-ნათ.-დაწყ. *ამ*, აღგ. *ამ*; *ამ* „ახალი“, მიც.-ნათ.-დაწყ. *ამ*, მიც.-აღგ. *ამ*; *ამ* „მარჯვენა“, მიც.-ნათ. *ამ* || *ამ* || *ამ*, აღგ. *ამ* || *ამ* || *ამ* || *ამ*, დაწყ. *ამ* || *ამ* (ადგილობრივითში -*ი*-იანი ფორმანაკლებად იხმარება, დაწყებითი, პირიქით, უპირატესობას -*მ*-ს აძლევს); ასევე *ამ* „მარცხენა“, მიც.-ნათ. *ამ* || *ამ*, აღგ. *ამ* || *ამ* || *ამ*, დაწყ. *ამ* და მხოლოდ...

რიგობითი რიცხვითი სახელები, რომლებიც ფუძეფუძვლილი ჯგუფის *ჩ-ა* ან *ჩ* ბრუნების მიხედვით ფორმდება, მაგ. *-სა* და განსაკუთრებით ადგილობრივში აგრეთვე *-იამ* დაბოლოებას გვიჩვენებენ ჩვეულებრივი დაბოლოების გვერდით; ასე: *ხრქირიყ* „მეორე“, ადგ. *ხრქირიყჩ* || *ხრქირიყიამ*, *ხრქირიყ* „მესამე“, ადგ. *ხრქირიყჩ* || *ხრქირიყიამ*; *ჯირიყიყ* „მეოთხე“, ადგ. *ჩ* *ჯირიყიყჩ* || *ჩ* *ჯირიყიყიამ*. მეხუთე და შემდგომი ჩვეულებრივი *-იამ*-ს აღარ გვიჩვენებენ ძველ სომხურში. მაგრამ მოგვიანო ხანის ტექსტებში იქაც გვხვდება. მეტიც: მოგვიანო ხანის ხელნაწერები ბევრ სხვა სახელშიც გვიჩვენებს ადგილობრივში ასეთ დაბოლოებას.

ნაცვალსახელებზე *-იამ* დაბოლოება არა მარტო ადგილობრივში, არამედ მიცემითსაც ახსიანობს (იხ. §§ 63; 64).

§ 65. ხარისხები ძველ სომხურში ჩვეულებრივ აღწერილობით გადმოიცემა (იხ. § 141), მაგრამ არის ორგანული წარმოების შემთხვევებიც. შედარებითი ხარისხი იწარმოება ზედსართავის ფუძეზე *-აჟიჟს* აფიქსის დამატებით: *მხბ* „ღიღი“, *მხბაჟიჟს* „უღიღესი“, *ჯაჲ* „კარგი“, *ჯაჲაჟიჟს* „უკეთესი“, *ჩ/ჩ* „ძველი“, *ჩაჲაჟიჟს* „უძველესი“ და სხვ. მაგრამ ეს წარმოება მეტად შეზღუდულია. როგორც ჩანს, ამ აფიქსს უკვე ძველ სომხურში შერაგული ჰქონდა ეს მნიშვნელობა, რადგან ამ აფიქსით გაფორმებული ზედსართავი თავისუფლად შეიძლება მოხვედრილიყო იმ კონსტრუქციაში, რომელიც შედარებითს ხარისხს აწარმოებდა ჩვეულებრივ; ასე: ხარისხში ასაყვანი სიტყვის შემდეგ ზის *ჯაჲს* „ვიღრე“ შედარების აღმნიშვნელი სიტყვა. ამის შემდეგ დაისმის *ჟ* თანდებლით ის სიტყვა, რომელსაც უდარებენ ხარისხში ასაყვან სიტყვას; მაგ.: *მხბ ჯაჲს ჟსა* „ღიღი ვიღრე იგი“ — უფროსი (მასზე) — ჩვეულებრივი ფორმაა ძველ სომხურში შედარებითი ხარისხის წარმოებისა. ამავე დროს არსებობდა ფორმა *მხბაჟიჟს*, რომელიც ასე გაფორმებულიც შედის აღნიშნულ კონსტრუქციაში: *მხბაჟიჟს ჯაჲს ჟსა*, ე. ი. *მხბაჟიჟს* ფორმა აღარ იყო საკმარისი შედარების გამოსახატავად. მას უფრო ინტენსივის მნიშვნელობა ჰქონდა: *ჟაჲრაჲიყ* „მძლე, ძლიერი“ (<*ჟაჲრა* „ძალა“), *ჟაჲრაჟიჟს* „ძალიან ძლიერი“; *ჟაჲრა* „ადრე, ადრეული“, *ჟაჲრაჟიჟს* „უადრესი“ (212; იხ. დამატება VIII)

რიგობითი

§ 66. ოდენობითი რიცხვითი სახელები ასეთი სახისაა: 1. *მჩ*, 2. *ხრქია*, 3. *ხრქჲ*, 4. *ჯირქ* (რთულ რიცხვითებში მონაწილეობისას ზოგჯერ *ჯირქჲ*), 5. *ჩჩჲ*, 6. *ქხჲ*, 7. *ხაქჲ* || *ხააქჲ*, 8. *ილქ*, 9. *ჩსჲ*, 10. *თაასჲ*.

ათის ზევით ოცამდე ჯერ ერთეულების აღმნიშვნელი რიცხვები და შემდეგ ათეულის; ასე: 11. *მხათთან* (< *მჩ-თ-ათთან*), 12. *ხრკითთან*, 13. *ხრხეთთან*, 14. *ჯირხეთთან*, 15. *ჩნფითთან*, 16. *ქხეთთან*, 17. *ხაქს* *և* *თთან*, 18. *იაქ* *և* *თთან*, 19. *ჩხს* *և* *თთან*, 20. *ჯთან*.

ოცის შემდეგ უკვე ათეულის აღმნიშვნელი სიტყვები დგას ერთეულის აღმნიშვნელი სიტყვების წინ: *ჯთან* *և* *მჩ* 21, *ჯთან* *և* *ხრკი* 22, *ჯთან* *և* *ხაქს* 27... ამრიგად, თელა ათობითი სისტემისაა. ათეულების აღმნიშვნელი სიტყვებია: *ხრხთან* 30, *ჯათთან* 40, *ქათთან* 50, *ქაქთან* 60, *ხაქთანთან* 70, *იაქთან* 80, *ჩხნ-ჯთან* 90; *ჩარქი* || *ჩარხი* 100: *ხრქხრქი* 200, *ხრხ* *ჩარქი* 300, *ჯირხ* *ჩარქი* 400, *ჩხნ* *ჩარქი* *ქათთან* *և* *ხრხ* 553... *ჩაჯარ* 1000 *ხრკი* *ჩაჯარ* 2000, *ხრხ* *ჩაჯარ* 3000, *ქიქ* || *ჩიქ* 10.000 — ბერძ.

§ 57. რიცხვითი სახელების ბრუნება სხვადასხვა ტიპს მიეკუთვნება; ასე: *მჩ* თავისებურად იბრუნვის და მრ. რ. ფორმები არა აქვს (იხ. § 54). ორიდან ათამდე კი, პირიქით, მხ. რ-ის ფორმები არა აქვთ, განსაკუთრებით *ხრკი*, *ხრხ* და *ჯირხ*-ს. ხუთის ზევით ჩვეულებრივ მხოლოდ მხ. რ-ის სახ.-ბრალდებითის ფორმებში (ე. ი. ფუძით) წარმოგვიდგებიან, განსაკუთრებით თუ მსაზღვრელადაა და უსწრებს საზღვრულს (იხ. § 162), მაგრამ მათ შეუძლიათ ჰქონდეთ მხოლოდითის სხვა ფორმებიცა და მრავლობითისაც, მრავლობითისა ჩვეულებრივ, მხოლოდითისა — იშვიათად, გარდა სახ.-ბრალდ-ისა. 5, 6, 8 და 9 სახელები ფუძეუცვლელი ჯგუფის ჩ ბრუნებას მიეკუთვნებიან.

ხაქს (7) და *თთან* (10) ფუძეუცვალეზადი ჯგუფის სახელების მიხედვით იბრუნვის. ერთეულების აღმნიშვნელი სხვა სახელები, ზოგიერთი გამონაკლისით, ფუძეუცვლელი ჯგუფის ჩ ტიპის სახელებს მიეკუთვნება სხვა რიცხვითი სახელები სხვადასხვა ტიპს განეკუთვნება. საერთო სურათი ასე წარმოგვიდგება:
ხრკი (იშვიათად: *ხრკი*), ბრალდ.-აღგ. *ხრკი*, მიც.-ნათ.-დაწყ.-*ხრკი*, მოკმ. *ხრკი*.

ხრხ, ბრალდ.-აღგ. *ხრხ*, მიც.-ნათ.-დაწყ. *ხრხ*, მოკმ. *ხრხ*
ჯირხ, *ჯირხ*, *ჯირხ*, *ჯირხ*.

ჩხნ, მიც.-ნათ.-აღგ. *ჩხნ*, დაწყ. ჩ *ჩხნ*, მოკმ. *ჩხნ* || *ჩხნ*;
მრ. რ. სახ. *ჩხნ*, მიც.-ნათ.-დაწყ. *ჩხნ*, მოკმ. *ჩხნ* || *ჩხნ*.
ასევე იბრუნვის *ქხ*, *იაქ* და ნაწილობრივ *ჩხს*.

ხაქს, მიც.-ნათ.-აღგ. *ხაქს*, დაწყ. *ხაქს*, მოკმ. *ხაქს*;

მრ.-რ. სახ. *ხაქანუკ*, მიც.-ნათ.-დაწყ. *ხაქანუგ* || *ხაქანუგ*; მოკმ. *ხაქანაძე*.

ქანს, მიც.-ნათ. *ღუნსი*, დაწყ. *ქუნსი*, მოკმ. *ღუნსი*; მრ. რ. მიც.-ნათ.-დაწყ. *ღუნსი*-აგრეთვე: მრ. რ. სახ. *ქნილსი*, ბრალდ.-ადგ. *ქნილსა*, მიც.-ნათ.-დაწყ. *ქნილსუ*, მოკმ. *ქნილსა* || *ქნილსა*, ან კილევ: *ქნილსი*, *ქნილსუ*, მოკმ. *ქნილსი*.

შასან იბრუნვის, როგორც *შასან* (იხ. § 37), მაგრამ ზოგჯერ პარალელური ფორმებიც მოეპოვება: მრ. რ. მიც.-ნათ.-დაწყ. *თასანსუ* || *თასანსი*, მოკმ. *თასანსა* || *თასანსა*.

ასევე იბრუნვიან რიცხვითები ოცამდე, რომელთა ბოლო წევრს *თასან* შეადგენს, ოღონდ მრ.-რ-ის სახ.-ბრალდ-ში ა ექნებათ: *ხაქს* & *თასანსი*, -*თასანსა*. როცა ბოლო წევრი *თასანს* სახითაა, მაშინ *ქ* ტიპს მიჰყვება: მიც.-ნათ. *ხრქითთასანსი* „თორმეტი“.

ათელის აღმნიშვნელი ყველა რიცხვითი *ქ* ტიპის მიხედვით იბრუნვის: *ქასანსი*, *ქასანსი*, *ქასანსი*, *ქასანსი*; *ქასიანსი*, *ქასანსი*, *ქასანსი*, *ქასანსი*, მაგრამ ჩვეულებრივ მრავლობითში: *ქასანსანსი*, *ქასანსანსი* და სხვ. გვხვდება *ა* ტიპის მიხედვითაც ნაბრუნები: *თასანსი* || *თასანსა*.

ჯარქარ იბრუნვის *ა* ტიპის მიხედვით: მიც.-ნათ. *ჯარქარი*, მოკმ. *ჯარქარი*, მრ. რ. ნათ. *ჯარქარი*, მოკმ. *ჯარქარი*; იშვიათად *ქ* ბრუნებასაც მიჰყვება: *ჯარქარსი*.

ასევე ყველა ასეული: *ხრქარქარ*, -*ი* (იხ. § 61), *ხრქარქარ*, -*ი*, *ჯარქარქარ*.

ჯაყარ იბრუნვის *ქ*—*ა* ნარევი ბრუნებით: მიც.-ნათ. *ჯაყარსი*, მოკმ. *ჯაყარსა*.

ქარსი || *ქარსი* მიჰყვება *ა* ბრუნებას ჩვეულებრივ, მაგრამ *ქ* ან *ა* ტიპის მიხედვითაც იბრუნვის: ნათ.-მიც.-ადგ.-მოკმ. *ქარსი*, მრ. რ. მიც.-ნათ.-დაწყ. *ქარსი*, მოკმ. *ქარსი*, ან მრ. რ. მიც.-ნათ.-დაწყ. *ქარსი*, მოკმ. *ქარსი*, მრ. რ. მიც.-ნათ.-დაწყ. *ქარსი*, ან: მიც.-ნათ. *ქარსი*.

§ 58. როგორც რიცხვითი სახელები ოდენობითიდან იწარმოება („პირველის“ გამოკლებით)—*ქარსი* ან *—ქარსი* აფიქსის საშუალებით. მესამესა და მეოთხეს საწარმოებლად მოეპოვება პარალელური ფორმებიც. როგორც ერთიდან სხვა ფუძიდანაა წარმოებული: *თასანსი* „პირველი“ (მისი ბრუნების შესახებ იხ. § 54).

—*ქარსი* აფიქსი როგორც წარმოებს 2-დან—4-მდე (ჩათვლით), 4-ის შემდეგ კი *—ქარსი* არის გამოყენებული: *ხრქარსი* მე 2, *ხრქარსი* || *ხრქარ* მე-3, *ჯარქარსი* || *ჯარქარ* მე-4, შემდეგ: *ქარსი* მე-5,

ქხეხრიოჲ მე-6, ხაქხერიოჲ მე-7, იაქხერიოჲ მე-8, ჩხხერიოჲ მე-9, თაინხერიოჲ მე-10, მსაათანხერიოჲ მე-11, ჩხფხათაანხერიოჲ მე-15..., ჟათხერიოჲ მე-20, ხრხანხერიოჲ 30-ე, ქიანხერიოჲ 50-ე, ჩხანხერიოჲ 90-ე, წარქარხერიოჲ მე-100, წაღარხერიოჲ მე-1000.

რიგობითი რიცხვითი იბრუნვის *ჩ-ა* ტიპის მიხედვით, ოლონდ მხ. რ-ის მიც.-ადგილობრითში პარალელურად *-იამ* დაბოლოებაც აქვს: *ჩხფხერიოჲ ამეხუთე*, მიც.-ნათ. *ჩხფხერიოჲჩ*, მიც.-ადგ. *ჩ ჩხფხერიოჲჩ* || *ჩხფხერიოჲიამ*, შოქმ. *ჩხფხერიოჲას* (იხ. § 54).

ბერიოჲ „მესამე“ და *ჯირიოჲ* „მეოთხე“ წარმოებულია *ბერი* და *ჯირი* ფორმებიდან. ესენი უფრო ძველი ფორმებია რიგობითისა და ძველ სომხურშიც გვხვდება ამ მნიშვნელობით, მაგრამ უფრო ხშირად მათ ზმნიზედური მნიშვნელობით ხმარობენ („მესამედ, მეოთხედ“) და არც იბრუნვიან.

ამათ გვერდით ზოგჯერ გვხვდება *ბერი* „მეორე,-ღ“, და *ქხეხრი* „მეექვსე,-ღ“ ფორმებიც. სხვა რიგითს რიცხვითებს ასეთი პარალელური ფორმები ბელოვნურად ნეექვანეს ელინოფილური სკოლის წარმომადგენლებმა VIII ს-ში და ამის შემდეგ გვხვდება: *ჩხფხერი* „მეხუთე“, *თათანხერი* „მეათე“...

რიგობითის ფორმა ერთადერთი ფორმაა წილობითი რიცხვითის გამოსახატავდაც: *ბერიოჲ* || *ბერი* „მესამე, ან მესამელი“, *ჩხფხერიოჲ* „მეხუთე, ან მეხუთელი“ და სხვ.

§ 59. 20-ის შემდეგ რთული რიგობითი ჩვეულებრივ ერთეულის აღმნიშვნელ სახელზე *-ხერიოჲ* აფიქსის დართვით კეთდება: *ჟათ* & *ჩხფხერიოჲ* 25 ე, *ჟათათან* & *ათათქან* 41-ე, *იაქათან* & *ბერიოჲ* 82-ე, მაგრამ ხშირია ათეულის აღმნიშვნელი სიტყვის გაფორმებაც ერთეულის აღმნიშვნელი სიტყვის გაფორმებასთან ერთად: *ჟათხერიოჲ* & *ჩხფხერიოჲ* 25-ე, *ჟათათანხერიოჲ* & *ათათქან* 41-ე, *წარქარხერიოჲ* & *ჟათხერიოჲ* & *ჩხფხერიოჲ* 125-ე, და სხ.

ზოგჯერ ასევე ფორმდება 10-ის შემდგომი რიგობითიც: *ჩხფხათათანხერიოჲ* || *თათანხერიოჲ* *ჩხფხერიოჲ*...

მათი ბრუნებისას ფორმდება ბრუნვის ნიშნებით ის, რომელიც რიგობითობის ფორმანტითაა გაფორმებული, თუ ორივეა (ერთეულის აღმნიშვნელიც და ათეულის აღმნიშვნელიც) რიგობითის ფორმანტითაა გაფორმებული, მაშინ ორივე იბრუნვის; ასე: მიც.-ნათ. *წარქარხერიოჲჩ* & *ჟათხერიოჲჩ* & *ჩხფხერიოჲჩ* || *წარქარ* & *ჟათ* & *ჩხფხერიოჲჩ* 125-ე.

რთულ რიცხვითებში (ათეულის ფარგლებს შემდეგ) მაკავში-

რებელი *ა* ჩვეულებრივ დაისმის შედგენილი სახელის უკანასკნელ წევრებს შორის: *ქაანს* *ა* *იქ* 28, *წარქარ ქაანს* *ა* *იქ* 128, *წაფარ წინა წარქარ ქაანს* *ა* *იქ* 1528; ასევე რიგობითშიც: *ხრხაიანს* *ა* *ქხეხერიოქ* || *ხრხანხერიოქ* *ა* *ქხეხერიოქ* 36-ე, *წარქარ ხრხაიანს* *ა* *ქხეხერიოქ* || *წარქარხერიოქ* *ხრხანხერიოქ* *ა* *ქხეხერიოქ* 136-ე... მაგრამ ზოგჯერ რთული რიცხვითის სხვა შემადგენელ ნაწილებს შორისაც გვხვდება: *წაფარ* *ა* *წინა წარქარ ქაანს* *ა* *იქ* 1578.

§ 60. ოდენობითი რიცხვითიდან იწარმოება ორი სახეობა რიცხვითებისა, რომელთა გადმოცემა ქართულად -ვე ნაწილაკიანი რიცხვითებით შეიძლება: *ხრქიძხანს* || *ხრქიძხს* „ორივე“, *ხრხეხანს* || *ხრხეხს* „სამივე“, *ჯირხეხანს* || *ჯირხეხს* „ოთხივე“, *წაფეხეხანს* || *წაფეხეხს* „ხუთივე“, *ქხეხეხანს* || *ქხეხეხს* „ექვსივე“, *ათხანს* || *ათხანსეხს* „ათივე“ და სხვ.

ესენი ფუძეცვალებადი ჯგუფის *ს* ტიპის სახელებია ზოგიერთი თავისებურებით: ფორმებიან მხოლოდ მრ.-რ-ში. აღნიშნული ფორმები მრ. რ-ის სახელობითის ფორმებია. შემდეგ: მრ. რ. ბრალდ.-ადგ. *ხრქიძხანს* || *ხრქიძხს*, მიც.-ნათ. -დაწყ. *ხრქიფიანს* || *ხრქიფიანსე*, მოქმ. *ხრქიფიანძე*. ასევე უეღა (შლრ. § 37; 38).

§ 61. ჯერობითი რიცხვითი იწარმოება ხუთამდე -*ქის* აფიქსის საშუალებით: *აქსქის* (< *აქ* + *ა* + *ქის*) „ცალმავი, ცალფა“, *კრქის* „ორკეცი, ორმავი“; *სრქსქის* „სამმავი“, *ჯირხექის* „ოთხმავი“, *წაფეხქის* „ხუთმავი“; შემდეგ კი—*აყათქს* აფიქსის გამოყენებით: *ხაქსაყათქს* „შვიდეცი“, *ათხათყათქს* „ათკეცი“ და სხვ.

ეს წარმოება შეიძლება შეიცვალოს *ანყამ* -ჯერ, ხელ, გზის“ სიტყვის გამოყენებით: *აქსანყამ* „ერთჯერ; ცალფა“, *ხრქიანყამ* „ორჯერ; ორმავი“; *წარქარ ანყამ* „ასჯერ; ასმავი“.

ჯერობის აღსანიშნავად გამოყენებულია აგრეთვე -*ქეს* აფიქსი: *ხრქსეს* „მეორეჯერ; ორჯერ“, *ხრქეს* „მესამეჯერ; სამჯერ“, *ჯირქეს* „მეოთხეჯერ; ოთხჯერ“, მაგრამ სხვა რიცხვითებთან ჩვეულებრივ აღარ იხმარება. ეს ფორმებიც ჩვეულებრივ *ანყამ*-ის დართვით გვხვდება: *სრქეს ანყამ* „სამჯერ“.

ასევეა გაფორმებული *ქანსქეს* „რამდენჯერ“ < *ქანს* „რამდენი“, ან *ქანსქეს ანყამ* „რამდენჯერ“.

კრებითი რიცხვითიც ზემოაღნიშნულთ უახლოვდება მნიშვნელობით. იგი იწარმოება -*ხას* აფიქსის დართვით: *ხრქსას* „ორმავი, ორფა, წყვილი“. *სრქსას* || *ხიხას* || *ხრხას* „სამეული, სამ-

მაგი", *თანახსაკ* „ათეული, ათმაგი“, *ჩაყარხსაკ* „ათასეული, ათასი“.

აქ არსებითად -*საკ* აფიქსი გეაქვს. საქმე ისაა, რომ *ხრკილ* და *ხრხტ* როცა შედგენილი (ან წარმოებული) სიტყვების პირველ წევრად ზის, *ხრკტი*, *ხრტი* (*ხრრტი*) სახეს ღებულობს: *ხრკხამ* „ორი წელი“ (= *ხრკტი* + *ამ* „წელი“); აქედან: *ხრკხამხან* (<*ხრკხამხან* < *ხრკტიამქან*) „ორწლიანი“ (მღრ. საბა: ერკემალი—მნერბაეი ცხოვარი); *ხრკხრტილ* < *ხრკტი(რ)არტილ* < *ხრკილ ჩარტილ* „200“; *ხრხამ* „სამი წელი“ < *ხრტი* + *ამ* და სხვ. აქაც: *ხრტიხაკ* > *ხრკხსაკ*, *ხრრხსაკ* < *ხრრტიხაკ* (იხ. § 14; 19). -*საკ* აფიქსი კი -*ტი* და -*ილ*-თან ერთად მართლაც მხოლოდ კრებითობის აღნიშვნელი უნდა ყოფილიყო უძველეს სომხურში.

ამათვან ჩვეულებრივ უქანასკნელი (-*ხსაკ*-ით წარმოებული) რიგის სახელები იბრუნვის *ქ-ა* ტიპის მიხედვით: *ხრრსსაკ*,—ნათ.-მიც. *ხრრსსტი*, მოქმ. *ხრრსსკალ*, მრ. რ. საბ. *ხრრსსაკტ*, გიკ.-ნათ.-დაწყ. *ხრრსსკაე* და სხვ. სხვები ჩვეულებრივ უბრუნველია, და უფრო ზენიზღდება, ვიდრე ზედსართავეები, მაგრამ თუ არსებითის მნიშვნელობით იქნა გამოყენებული, -*ტი*-ს აფიქსიანი ფორმებიც *ქ-ა*, ან *ი* ტიპის მიხედვით გაფორმდება: *ხრსსტიტი*, მიც.-ნათ. *ხრხტიტი* || *ხრსსტიი*, მრ. რ. მიც.-ნათ.-დაწყ. *ხრსსტიაე* და სხ.

ნაყვალსახელები

§ 42. ნაყვალსახელთა გაფორმებისას სხვადასხვანაირ თავისებურებას ვხვდებით. ასე: პირის ნაყვალსახელები *სა* „ზე“, *გი* „შენ“, *ამ* „ჩვენ“, *გი* „თქვენ“ პრინციპულად უბრუნველი სიტყვებია: სხვადასხვა ბრუნვის ფორმაში სხვადასხვა ფუძეს იყენებენ და ბრუნვის და რიცხვის ნიშნებს არ ირთავენ, გარდა მოქმედებითისა (*სა* და *გი* დაწყებითშიც გვიჩვენებს ბრუნვის ნიშანს).

სხვა ნაყვალსახელები იბრუნვიან, მაგრამ არსებითად განსხვავდება ზოგადი სახელების ბრუნებისაგან უწინარეს იმით, რომ მხ. რ. ში (მიც.-ნათ.)-ის ფორმები მუდამ განსხვავებულია. მრ. რ. ში კი ესენიც ზოგადი სახელებივით არ განასხვავებენ მიც.-ნათ.-ის ფორმებს.

მიც.-ნათ.-ის განსხვავებას სხვადასხვა ხერხით აღწევს, მაგრამ მათს უმეტესობას ახასიათებს მიცემართის ნიშნად *მ*, ხშირად წინამავალი *ი* ხმოვნით, ე. ი. -*იამ*, რომელიც ზედსართავეების ერთ წყებასაც ახასიათებს (იხ. § 54); ნათესაობითის ნიშნად კი ზოგიერ-

თი ნაცვალსახელი გვიჩვენებს რ-ს, რომელიც სხვაგან არსად არა გვაქვს (მდრ. § 26). აღსანიშნავია ისიც, რომ ეს მიე.-ნათ.-ის ნიშანი ზოგჯერ სიტყვის ფუძეში ზის და არა ბოლოს, სადაც მოსალოდნელია ბრუნვის ნიშანი.

ნაცვალსახელთა ნაწილი ფუძეშეცვლელი ჯგუფის „ტიპის მიხედვით იბრუნვის ზოგიერთი თავისებურებით; ნაწილი კი ფუძეშეცვალებადი ჯგუფის „ტიპის მიხედვით. არის აქაც გადახვევები. გარდა პირის ნაცვალსახელებისა ნათესაობითისა და მიცემითის ფორმები ამოსავალია ყველა ბრუნვისათვის. ამიტომ სახელობითის ფორმასთან ერთად ეს ფორმებიც უნდა დავიხსოვოთ, რომ აღარ გაგვიძნელდეს სხვა ფორმების გამოცნობა. პირის ნაცვალსახელებს ფორმათა გამოსაცნობად კი ესეც არაა საკმარისი: საჭიროა ყველა ბრუნვის „ფორმა“ ცალკე გვახსოვდეს.

§ 63. პირის ნაცვალსახელთა ბრუნება ასეთია:

	მხ. რ.	მრ. რ.	ნხ. რ.	მრ. რ.
სახ.	სა „მე“	მხე რევენ	ჟო „შენ“	ჟოე „თქვენ“
ბრალდ.	სა	მხე	ჟე	ჟე
აღგ.	ქსა	ქ მხე	ქ ჟე	ქ ჟე
მიც.	ქნა	მხე	ჟე	ჟე
ნათ.	ქმ	მხე	ჟი	ჟე
დაწყ.	ქსა	ქ მხე	ქ ჟე	ქ ჟე
მოკმ.	ქსა	მხე მხაე	ჟე	ჟე ჟაე

კუთვნილებითი და ნიშარათებითი ნაცვალსახელების ბრუნება:

	მხ. რ.	მრ. რ.	ნხ. რ.	მრ.
სახ.	ქმ „ჩემი“	ქმე	ჟი ჟიე „შენი“	ქი ჟიე
ბრალდ.	ქმ	ქმა	ჟი ჟიე	ჟი ჟიე
აღგ.	ქმამ	ქმა	ქ ჟამ ქ ჟიამ	ქ ჟი ქ ჟიე
მიც.	ქმამ	ქმიე	ჟამ ჟიამ	ჟიე ჟიე
ნათ.	ქმიე	ქმიე	ჟიე ჟიე	„ „
დაწყ.	ქმამ	ქმიე	ქ ჟამამ ქ ჟი. : ქ „ „	„ „
მოკმ.	ქმიე	ქმიე	ჟიე ჟიე	ჟიე ჟიე

	მხ. რ.	მრ. რ.	მხ. რ.	მრ. რ.
სახ.	მხე „ჩემი“	მხე	ჟე „თქვენი“	ჟე
ბრალდ.	„	მხე	„	ჟე
აღგ.	ქ მხეამ	ქ „	ქ ჟეამ	ქ „

შიც.	მკრიმ	მხრივ	მკრიმ	მხრივ
ნათ.	მკრიო	"	მხრიო	"
დაწყ.	ჩ მკრამ	ჩ "	ჩ მხრამ	ჩ "
შოქმ.	მხრიოქ	მხრიოქ	მხრიოქ	მხრიოქ

	მხ. რ.	მრ. რ.	მხ. რ.	მრ. რ.
სახ.	ჩღო „თვისი“	ჩღო	ჩო „რომელი“	ჩღო
ბრალდ.	"	ჩღო	"	ჩო
აღგ.	ჩღრიმ	ჩღრი	ჩორიმ	ჩორი
შიც.	ჩღრიმ	ჩღრივ	ჩორიმ	ჩორივ
ნათ.	ჩღრიო	"	ჩორიო	"
დაწყ.	ჩღრამ	ჩღრივ	ჩორამ	ჩორივ
შოქმ.	ჩღრიოქ	ჩღრიოქ	ჩორიოქ	ჩორიოქ

ჩვენებითი ნაცვალსახელების ბრუნება:

	მხ. რ.	მრ. რ.
სახ.	აა „ეგე“	აოგა
ბრალდ.	"	აოაა
აღგ.	ჩ ააა	ჩ აოაა
შიც.	ააა	აოგა (ააეე)
ნათ.	აორა	"
დაწყ.	ჩ ააან	ჩ აოგა(ნ)
შოქმ.	აოქაა	აოგაა

	მხ. რ.	მრ. რ.
სახ.	ააა „ეგე“	ააა (ააა) აააოქი
ბრალდ.	"	ააა აააოქი
აღგ.	აააამ აააამი	ააა ააააოქი
შიც.	ააამ ააამი	ააა აააოქი
ნათ.	აააო აააოქი	ააა აააოქი
დაწყ.	აააამ აააამან	ააა აააოქი აააგან
შოქმ.	აააო აააოქი	ააა აააოქი აააოქი

	მხ. რ.
სახ.	ათჳს აესევე*
ბრალდ.	"
ადგ.	ჩ ამჩს
მიც.	ამჩს
ნათ.	ათრჩს ათროს
დაწყ.	ჩ ამჩს (კათამანსჳ ჩ ამანსჳ)
მოკმ.	ათქჩს ათქჩმრ

	მრ. რ.
სახ.	ათფჩს ათქნჳ
ბრალდ.	ათაჩს ათქსა
ადგ.	ჩ " "
მიც.	ათეჩს ათეოსს ათეოსწყ
ნათ.	" " "
დაწყ.	ჩ " " "
მოკმ.	ათფქმრჳ ათქქმრჳ ათფომრჳ

კითხვითი ნაცვალსახელების ბრუნება:

	მხ. რ.	მრ. რ.
სახ.	ჩ ჩქ "ვინ?"	ჩქჳ
ბრალდ.	" "	ჩქა
ადგ.	კჩამ	ქჩქა
მიც.	ჩამ	ქჩჳ
ნათ.	ჩქრ ჩქრ	"
დაწყ.	კიამსჳ კიამსჳ ისათქ	ქჩჳ
მოკმ.	[ორჩქ]	[ორჩქჳ]

	მხ. რ.
სახ.	ჯჩ ჯჩსჳ "რა?"
ბრალდ.	" "
ადგ.	ქჩამ
მიც.	ჩამ ჩამ (ტროამ)
ნათ.	ქჩრ
დაწყ.	ქჩამსჳ (აი) ქამსჳ ჟამსჳ
მოკმ.	ქჩა

შენიშვნა: ჩ-ს მოკმ.-ის ფორმები არა აქვს და ირ-ისაგან სესხულობს. ჟჩ-ს მრ. რ.-ის ფორმები სულ არ გააჩნია, ხოლო ჟჩსჳ მხოლოდ აქ წარმოდგენილ ფორმაში იხმარება. ჩქრ და ისათქ ზმნიზედებად გამოიყენებიან (იხ. § 64).

განუსაზღვრელი ნაცვალსახელების ბრუნება

	მხ. რ.	მრ. რ.
სახ.	იამს იამს „ვიწმე“	იამანჲ
ბრალდ.	„ „	იამანს
აღგ.	იამსამს	იამანას
მიც.	იამსამს	იამანე
ნათ.	იორიამს იორიამს	„
დაწყ.	იამსამსტ	იამანე
მოკმ.	იამამჲ	იამამჲჲ

	მხ. რ.	მხ. რ.	მხ. რ.
სახ.	იჲ „ვილატ“	იჲჲ „რალატ“	იამს „რამე“
ბრალდ.	„	—	„
აღგ.	იამსჲ	იამსჲ	იამსამს
მიც.	იამსჲ	იამსჲ	იამსამს
ნათ.	იორიჲ	იორსჲ	—
დაწყ.	იამსჲტ	იამსჲტ	იამსამსტ
მოკმ.	—	იამსჲ	—

შენიშვნა: იჲ-ს და იამს-ს მოკმ. არა აქვთ; იჲ-ს ნათესაობითი აკლია. მრ. რ. კი არც ერთს ამათგანს არა აქვს (იხ. § 64).

განსაზღვრებითი და უწყვეტეითი ნაცვალსახელების ბრუნება:

	მხ. რ.	მრ. რ.
სახ.	იანჲს „თვით(ონ), თავად“	იანჲხანჲ
ბრალდ.	„	იანჲხანს
აღგ.	იანჲხანს	ი „
მიც.	იანჲხანს	იანჲხანე
ნათ.	„	„
დაწყ.	იანჲხანსტ	ი „
მოკმ.	იანჲხამჲ	იანჲხამჲჲ

	მხ. რ.	მრ. რ.
სახ.	—	იანჲხანჲ
ბრალდ.	—	იანჲხანს
აღგ.	იანჲ იანჲხანს	იანჲხანს
მიც.	იანჲ იანჲხანს „თავის თავი,	იანჲხანე
ნათ.	„ „ თავი“ (ცხვ)	„
დაწყ.	იანჲამტ	იანჲხანე
მოკმ.	იანჲხან იანჲ იანჲხამჲ	იანჲხამჲჲ

§ 64. როგორც ვხედავთ, კითხვითი და რელაციური ნაცვალსახელები ეყრდნობიან ხმოვნურ ძირებს—*ა-ს* ვინ, ვინმე, ვილაც—*სათვის* (*ა" || ა"ჟ, იაზ, აჰ, აჲ*) და *ბ-ს* „*რა, რამე, რაღაც*“ - *სათვის* (*აბ", ბზ, ბაზ, ბჰ*). საკუთრივ *ბ* ცალკე არასოდეს არ იხმარება; მას სახელობითშიც კი წინ უძღვის *ვ-*.

მრავალნაირია ამ ნაცვალსახელთა გამოყენება; მაგ., *აჟ* წარმოგიდგება რელაციური ნაცვალსახელის როლშიც. ასევე: *ბზ* განუსაზღვრელობას ანიჭებს წინამჟღად სიტყვას. ადამიანის აღმნიშვნელ სიტყვებთან განუსაზღვრელი ნაწილაკის მნიშვნელობა აქვს *ააზ-ს*, ხოლო არაადამიანთა აღმნიშვნელ სიტყვებთან *ბაზ-ს*, რომელიც შედარებით იშვიათად იხმარება. ასეთ შემთხვევაში უფრო ხშირად *ბზ* გამოიყენება, თუმცა ეს უკანასკნელი არ იბრუნვის, რის გამოც მას ყოველგვარ ფორმაში დასმულ სახელთან შეუძლია იდგეს. *აბ"-ს* ნათესაობითის ფორმა *ბა"რ* მიზნის კითხვითი სიტყვაა—*„რისთვის? რატომ?“* (შდრ. ძვ. ქართ. რაისა?).

რელაციური ნაცვალსახელების როლში ზოგჯერ ადგილისა და დროის კითხვითი ზმნიზედებიც გვევლინებიან. ადგილის კითხვითი ზმნიზედებია: *აჲრ* „სად? საით?“, *აჲს* „საითკენ“, *აააჲრ* „საიდან? სად?“ (იხ. § 63). ესენი განუსაზღვრელად იქცევიან—*ბჰ || ბჲ-ის* დართვით: *ააბჰ* „სადმე, სადღაც“ და *აააბჰ* „საიდანღაც“. ესენი ჩვეულებრივ ლოკალურ ბრუნვებთან გამოიყენებიან: *ბ* *ახელოჲ იაბჰ* „რომელიღაც ადგილზე =სადღაც“, *ბ* *ახელოჲ ააბჰ* „რომელიღაც ადგილიდან=საიდანღაც“; იხმარება აგრეთვე *იაბჰაზ* „სადმე“. *ააჲს* „სხვა“ სიტყვისაგან ნაწარმოებია *ააჲარ* || *აააჲარაზ* „სხვაგან“ და *ააჲააა* || *აააჲააა* || *ააჲააბჰ* || *აააჲააბჰ* „სხვაგნიდან, სხვა მხრიდან“ (შდრ. *ბ* *ახაააა* „შორიდან“ <*ბ* *ახაბ* „შორს“).

დროის კითხვითი ზმნიზედაა *აჲრ* „როდის“. აქედან: *ბჲბჰ* || *ბჲბჲ* „ოდეს; ოდესმე“, *ბჲბაზ* „ოდესმე; ზოგჯერ“. *ბჲბაზა...* *ბჲბაზა* „ხან... ხან...“ (იხ. § 195—201).

ერთი შენიშვნაც: *ა*, *ბ* და *ბ* ხმოვნებზე დაბოლოებული სიტყვები ძველმა სომხურმა არ იცის. *ბ* და *აა* ხმოვნებზე დაბოლოებული სიტყვები კი გვაქვს, მაგრამ უმეტეს შემთხვევაში ამის მიზეზი ისაა, რომ ამ ხმოვნების შემდეგ *კ* (*აა-სთან ა-ც*) იკარგება. ასე რომ, შეიძლება ითქვას, ძველ სომხურში ხმოვნებზე დაბოლოებული სიტყვები არაა. და ნაცვალსახელები აქაც ჰქმნის გამოწვევის: *ააა*, *აა*, *აა* თავიანთი ფორმებით *ა-ზე* ბოლოვდებიან. აღსანიშნავია

კი: ზოგჯერ მსახლერელი ნაწილაკი -*ზ* ერთვის თვით *ზა-სა*ც, რომლის ძირს წარმოადგენს *ზ*; მაშინ *ზ-ს* წინ ფუძეზე *ზა-სა*ც დაერთვის *კ* და წარმოგვიდგება *ზაკუნ-ის* სახით; მაგ.: *ყოი ზაკუნ*. *ასაღ=აკუნ* *ყოი ზა ასაღ* „იგი, რასაც ის ამბობს“; *იო რუჟ ზამაკუნ ჭხს სსხსა* 60, „რომელნიც მასთან მოსულიყვნენ“. ასევე *აა* და *ჟა-სთანაც*, ოღონდ ეს ნაწილაკები თავიანთივე ძირები შეიძლება იყვნენ: *ააკა*, *ჟაკჟ. აა*, *ჟა*, *ზა-ს* ნათესაობითის ფორმები—*აორა*, *ჟორა*, *ზორა* როცა კუთვნილებითი ნაცვალსახელის მნიშვნელობით გამოიყენებიან, ბოლოს *კ-ს* დაირთავენ: *აორაკ*, *ჟორაკ*, *ზორაკ* და მხ. რ-ში ფუძეუცვლელი ჯგუფის „კლასის სახელების მიხედვით იბრუნვიან: *აორაკიო*, *აორაკიქ*, *აორაკჟ*, *აორაკჟე*. ასეთ შემთხვევაში ისინი *ზ-ს* დართვითაც წარმოგვიდგებიან: *აორაკუნ*, *ზორაკუნ* „ამისი; იმისი“ და კვლავ „კლასის მიხედვით იბრუნვიან: *აორაკუნო*, მრ. რ. *აორაკუნჟ*, *აორაკუნჟე* || *აორაკუნჟე*

§ 86 ჩვენებითი და იგივეობითი ნაცვალსახელები ეურდნობა *ა*, *ჟ*, *ზ* ნაცვალსახელურ ძირებს. *ა* ძირი პირველი პირის—„მე“-ს მაჩვენებელია, *ჟ*—II პირის—„შენ“-ის, *ზ*—III პირის—„იგი“-ს. ამ ძირებზე წინიდან *აკ-ს* დართვით გაკეთებულია ჩვენებით ნაცვალსახელთა ერთი რიგი: *აკა* „ესე“, *აკჟ* „ეგე“, *აკუნ* „იგი“; ამავე ძირებზე ბოლოდან *-ას-ს* დართვით გაკეთებულია იმავე მნიშვნელობის ნაცვალსახელთა მეორე რიგი: *აა* „ესე“, *ჟა* „ეგე“, *ზა* „იგი“. ეგევე ძირები *ა-ხმოვანდართული* დაირთავენ ნაწილაკს *-ჩხ-„ვე“-ს*, რომელიც ხმოვნის შემდეგ *-კუნ-ის* სახით წარმოგვიდგება და აკეთებენ იგივეობითს ნაცვალსახელებს: *ააკუნ* „ესევე“, *ჟაკუნ* „ეგევე“, *ზაკუნ* „იგივე“. ეგევე *ა*, *ჟ* ძირები ჩანან პირის ნაცვალსახელთა სახელობითის ფორმებში: *ხა* „მე“ და *ჟი* „შენ“.

ამავე ძირებისაგანაა ერთი წყება ადგილის ხმნიზედებისა (იხ. § 99, ა). ეგევე ძირები მსახლერელი ნაწევრებია ძველ სომხურში (იხ. § 164). ზემოთ (§ 63) ამათგან თითო წარმომადგენლის ბრუნებაა მოტანილი. დანარჩენები ზემომოტანილთა მსგავსად იბრუნვიან შესაბამისად: *აკჟ* და *აკუნ*, როგორც *აკა*; *ჟაკუნ* და *ზაკუნ*, როგორც *ააკუნ*. *ჟა* და *ზა*, როგორც *აა*, ოღონდ ამ უქანასკნელს მრ. რ-ის ნათესაობითში პარალელური ფორმა აქვს, *ჟა-სა* და *ზა-ს* აღარა აქვთ *ჟაკჟე* და *ზაკჟე* ფორმები, მაგრამ *აკუნ-ს* გააჩნია მრ. რ-ის. სახ.-ბრალდ.-ადგ-ში მოსალოდნელი ფორმები: *აკუნჟ*, *აკუნა*.

აზღვს „პირი, პიროვნება“ პირის ნაცვალსახელადაც გამოიყენება კუთვნილებითს ნაცვალსახელებთან: *აზღვს ჯმ* „მე; თვითონ მე“, *აზღვს ჯო* „შენ, თვითონ შენ“, *აზღვს ჯარ* „ის, თვითონ ის“, *აზღვს ჯარ* „ჩვენ, ჩვენ თვითონ“, *აზღვს ჯარ* „თქვენ, თქვენ თვითონ“, *აზღვს ჯარ* „ისინი, თვითონ ისინი“. თვით *აზღვს* წესიერად იბრუნვის *აღვ*-ის მსგავსად: ნათ. *აზღვს*, მოქმ. *აზღვს*, მრ. რ. საბ. *აზღვს*, ნათ. *აზღვს*.

ურთიერთობითი ნაცვალსახელებია *აქმანსა* და *არხარა*. არც ერთ მათგანს არ გააჩნია მხ. რ-ის ფორმები და მრ. რ-ის სახელობითის ფორმა. აქ მოტანილი მრ. რ-ის ბრალდებითის ფორმა ნიშნავს — ერთმანეთი, ურთიერთი. სხვა ფორმებიც ჩვეულებრივია: მრ. რ. მიც.-ნათ.-დაწყ. *აქმანსა*, *არხარა*, მოქმ. *აქმანსა*, *არხარა*. *არხარა* იშვიათად გვხვდება მხ. რ-ის სახელობითის, ბრალდებითისა და ადგილობითის ფორმებშიც: *არხარა*, *არხარა*, *არხარა*.

არხარა „თვითელი, ყოველი“ ი კლასის მიხედვით იბრუნვის საერთოდ, მაგრამ ჩვეულებრივ მხოლოდ საბ.-ბრალდებითის ფორმით იხმარება. ასევე *არხარა* „რა“ სხვა ფორმებში არ გვხვდება. ცალკე არასოდეს არ იხმარება არც *არხარა* „რა“ იგი გვხვდება მხოლოდ უარყოფითობის ნაწილაკის ჯ-ს დართვით: *არხარა* „არა რა“

არხარა „არა რა, არაფერი“ იბრუნვის ი კლასის მიხედვით: ნათ.-მიც. *არხარა*, *არხარა* „არა რა“ უბრუნველია.

არხარა „ყოველი“ მხოლოდ მხოლოდში ფორმდება ი ბრუნების მიხედვით. მრალდებითისათვის იყენებს *არხარა* || *არხარა* -*არხარა*-ის ფორმებს. ამ უკანასკნელთ კი მხ. რ-ის ფორმები არ გააჩნიათ. *არხარა* -ში -*არხარა* იგივე „ვე“ ნაწილაკია (იხ. აქვე ზემოთ). იბრუნვის: მრ. რ. საბ. *არხარა* || *არხარა* „ყოველივე“ (შლრ. § 60 *არხარა*), ბრალდ. *არხარა* || *არხარა*, მიც.-ნათ.-დაწყ. *არხარა* || *არხარა*, მოქმ. *არხარა*.

აგრეთვე *არხარა* „მრგვალი; მთელი“, როცა ნაცვალსახელის — „ყოველი“ — მნიშვნელობით იხმარება, მრ. რ-ში საბ. *არხარა* || *არხარა*, მიც.-ნათ.-დაწყ. *არხარა* || *არხარა* ფორმებს გვიჩვენებს.

არხარა „მხარე“, *არხარა* „მეორე“, სხვა სახელთა ბრუნების შესახებ იხ. § 54.

Մի «ერთი; ვილა, რალაც» აგრეთვე განუსაზღვრელი ნაცვალსახე-
 ლია, როდესაც იგი მოსდევს საზღვრულს. მისი ბრუნება თავისებუ-
 რებას გვიჩვენებს (იხ. § 54).

ზ მ ნ ე

უ ღ ლ ე ბ ა

§ 66. უღლება ძველ სომხურში მარტივი და ნათელია. გამო-
 ნაკლისები და საერთო წესიდან გადახვევები აქაც გვხვდება. მაგ-
 რამ არც თუ ისე საგრძნობლად, როგორც სახელეებში.

რიცხვი ორია: მხოლოდითი და მრავლობითი. ნწყრივთა წარ-
 მოება ორი ფუძიდან ანოდის: აწყყოს ფუძიდან და ნამყოს (აორი-
 სტის) ფუძიდან. ამის მიხედვით ზმნის ფორმები ორ სერიაში
 თავსდება. პირველ სერიაში, რომელიც აწყყოს ფუძეს ეყრდნო-
 ბა, შემდეგი მწყრივებია: თხრობითი კილოს აწყყო და უწყყ-
 ტელი, კავშირებითი პირველი და უკუთქმითი ბრძანებითი;
 II სერიაში, რომელიც ნამყოს ფუძეს ეყრდნობა, მგდის: წყვეტილი
 (აორისტი), კავშირებითი მეორე და წართქმითი ბრძანებითი.

ნაზმნარი სახელები (მოკმედების სახელები) ზოგი აწყყოს ფუ-
 ძეს ეყრდნობა, ზოგი ნამყოს ფუძეს. საწყისი სახელზმნაა, მოკმე-
 დების სახელია, ეყრდნობა აწყყოს ფუძეს და იბრუნვის ფუძეფუ-
 ვლელი ჯგუფის « ტიპის მიხედვით (მხოლოდით რიცხვში).

მოკმედებითის და ენებითის ფორმები ყველა მწყრივში არაა
 გარჩეული.

კილო სამია: თხრობითი, კავშირებითი და ბრძანებითი.

§ 67. აგებულებით ზმნა შეიძლება იყოს მარტივი და რთული.
 მარტივი აგებულების ზმნები საწყისის ფორმაში მარტივი ძირისა,
 თემატური ხმოვნისა და საწყისის დაბოლოებისაგან შედგება.
 რთული აგებულების ზმნებს კი საწყისის ფორმაშივე მოეპოვებათ
 ჩანართები ძირსა და მომდევნო ელემენტებს შორის. ეს ჩანართე-
 ბია: -ან-, -ხან-, -ხ-, -ხჟ- და -ქ-.

საწყისის დაბოლოებაა -/, რომელსაც წინ უძღვის რომელიმე
 სრული ხმოვანი. ამის წინ რთული აგებულების ზმნას ერთი რო-
 მელიმე ჩანართთაგანი ექნება, მარტივი აგებულების ზმნას კი ეს
 -ქ წინამავალი ხმოვნით სუფთა ძირზე ერთვის. თვალსაჩინოდ
 შეიძლება და ასეთი სქემით გადმოვყვეა ზმნის აგებულება:

$V + (ჩ) + ხ + ლ$, სადაც „ხ“-თი აღნიშნულია „ხმოვანი“, „ჩ“-თი — „ჩანართი“, ხოლო V -ით ძირი ზმნისა. ფრჩხილები კი იმას აღნიშნავენ, რომ ჩანართი შეიძლება იყოს, ან არ იყოს.

აღნიშნულის მიხედვით საწყისში უნდა გვექონდეს $-აღ$, $-ხღ$, $-ჩღ$, $-იღ$ და $-იღღ$ დაბოლოება. მაგრამ $-იღ$ დაბოლოებიანი ზმნა ერთადერთია ძველ სომხურში — $გაღ$ „ყოფნა“, რომელიც მწკრივნაკ-ლიცაა და პირნაკლიც: ჩვეულებრივ მხოლოდ I სერიის მწკრივებში III პირის (მხ. და მრ. რიცხვის) ფორმებში იხმარება. უძველეს ხელნაწერებში არ გვხვდება არც $-ჩღ$ -ზე დაბოლოებული საწყისი, მაგრამ $-ხღ$ დაბოლოებიანი ზმნების აწმყოს ვნებითის ფორმები იმნაირია, რომ ასეთი დაბოლოებიანი საწყისი უთუოდ უნდა წარმოშობილიყო და, მართლაც, ცოტა მოგვიანებით ასეთი დაბოლოებიანი საწყისის ფორმები გაჩნდა. მოგვიანო ხანის ხელნაწერებსა და მათზე დაყრდნობილ გამოცემებში $-ჩღ$ დაბოლოებიანი საწყისი ჩვეულებრივია. და მაინც ძველი სომხურისათვის იგი ნორმალ არაა მიჩნეული. მაშასადამე, არსებითად, ძველ სომხურში $-აღ$, $-ხღ$ და $-იღღ$ დაბოლოებიანი საწყისები გვაქვს.

აღნიშნულის მიუხედავად, მაინც შეიძლება ლაპარაკი უღლების ოთხ ტიპზე ($გაღ$ ზმნის ჩათვლით — ხუთ ტიპზედაც). უღლებათა ამ ტიპებს აწმყოს პირველი პირის ფორმების მიხედვით თუ დავა-ცალკევებთ, გვექნება $-ამ$ (I), $-სამ$ (II), $-ჩამ$ (III), $-იამ$ (IV) უღლებები (აგრეთვე $-ამ < გამ < გაღ$ უღლება). ასეთი დაყოფა აუცი-ლებელი ჩანს, რადგანაც რიგი $-ხღ$ დაბოლოებიანი ზმნებისა მხო-ლოდ ვნებითის ფორმებს გვიჩვენებს, ე. ი. აწმყოს I პირის ფორ-მაში $-ჩამ$ დაბოლოებას; ამასვე მიყვება $-ხღ$ დაბოლოებიანი ზმნების ვნებითის ფორმები საერთოდ. უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ უღ-ლებათა ეს ტიპები პრინციპულად არ განსხვავდებიან ერთმანეთი-საგან. განსხვავებას კმნის მხოლოდ პირის ნიშნის წინ მდგომი თემატური ხმოვანი.

§ 68. პირველი სერიის მწკრივები, როგორც აღვნიშნეთ, აწ-მყოს ფუძიდან იწარმოებიან. აწმყოს ფუძე კი იგივე საწყისია, რომელსაც ბოლოკიდური $-ღ$ (საწყისის ნიშანი) აქვს ჩამოცილებული. ამის შემდეგ უნდა ვეცადეთ მხოლოდ პირისა და კილოს მაწარმოე-ბელი აფიქსები, რომლებიც მწკრივის საწარმოებლად უშუალოდ მიერთვიან აწმყოს ფუძეს ბოლოდან. ეს აფიქსებია:

აწმყოს უწყვეტელი:		I კავშირებითი:	უკუთქმითი ბრძანებითი:
მხ. რ.	მხ. რ.	მხ. რ.	მხ. რ.
I პ. -მ	-ბ	-ბყ -ხმ (ხ+მ)	
II პ. -ს	-ბრ	-ბყ -ხს (ხ+ს)	(მწ) -რ
III პ. -ვ	-ვრ	-ბყ + ლ (ხ+ვ)	
მრ. რ.	მრ. რ.	მრ. რ.	მრ. რ.
I პ. -მდ	-სდ	-ბყ -ხმდ (ხ+მდ)	
II პ. -ვდ	-ბდ	-ბყ + ლდ (ხ+ვდ)	(მწ) -ვდ
III პ. -ზ	-ბზ	-ბყ + ლზ (ხ+ზ)	

აქ წარმოდგენილი ფორმანტები პირის ნიშნებია აწმყოსა და უწყვეტლის მხ. რ.-ში, მრ. რ.-ში კი ამავე ტაბულაზე ნაჩვენებია ნიშნები პირსაც აღნიშნავენ და რიცხვსაც (მათი დაცალკეება ყოველთვის ვერც ხერხდება). I კავშირებითისათვის წარმოდგენილი ფორმანტებიდან -ბყ კილოს მაწარმოებელია, დანარჩენები მხ. რ.-ში პირის ნიშნებია, მრ. რ.-ში კი რიცხვისაც.

ამ ნიშნების აწმყოს ფუძეზე დართვისას ზოგან გარკვეული ფონეტიკური ცვლილებები ხდება, განსაკუთრებით ორი ხმოვნის ერთად მოხვედრისას (იხ. § 27). თუ ამასაც გავითვალისწინებთ, პირველი სერიის ფორმათა წარმოების საერთო სურათი ასე წარმოგვიდგება.

I სერიის მუქარივები

§ 69. I ულლებიდან (-ამ) ავიღოთ *ყარყალ* „კითხვა“ (მარტივი) და *ათასალ* „შეძენა“ (რთული), II (-ხმ) ულლებიდან — *ყრხლ* „წერა“ (მარტივი) და *ანუანხლ* „გადასულა“ (რთული), III (-ბმ) ულლებიდან — *ხრხლ* „ჩენა“ (მარტივი) და *ჩხბანხლ* „შეჯდომა, ამხედრება“ (რთული), IV (-ილ) ულლებიდან — *ქიილ* „დატოვება“ (მარტივი) და *აიილ* „აღება“ (რთული).

Վ Յ Ն Յ Ն

		I (-ամ)		II (-եմ)	
		ա.	ծ.	ա.	ծ.
ՅՅ. Ե.	I	կարգամ	ստանամ	զրեմ	անցանեմ
	II	կարգաս	ստանաս	զրես	անցանես
	III	կարգայ	ստանայ	զրէ	անցանէ
ՅԵ. Ե.	I	կարգամք	ստանամք	զրեմք	անցանեմք
	II	կարգայք	ստանայք	զրէք	անցանէք
	III	կարգան	ստանան	զրեն	անցանեն

Յ Վ Յ Յ Յ Յ Յ

ՅԶ. Ե.	I	կարգայի	ստանայի	զրեի	անցանեի
	II	կարգայիր	ստանայիր	զրեիր	անցանեիր
	III	[կարգայր	ստանայր	զրէր	անցանէր
ՅԷ. Ե.	I	կարգայաք	ստանայաք	զրեաք	անցանեաք
	II	կարգայիք	ստանայիք	զրեիք	անցանեիք
	III	կարգային	ստանային	զրեին	անցանեին

I Յ Յ Յ Յ Յ Յ Յ

ՅԸ. Ե.	I	կարգայցեմ	ստանայցեմ	զրիցեմ	անցանիցեմ
	II	կարգայցես	ստանայցես	զրիցես	անցանիցես
	III	կարգայցէ	ստանայցէ	զրիցէ	անցանիցէ
ՅԹ. Ե.	I	կարգայցեմք	ստանայցեմք	զրիցեմք	անցանիցեմք
	II	կարգայցէք	ստանայցէք	զրիցէք	անցանիցէք
	III	կարգայցեն	ստանայցեն	զրիցեն	անցանիցեն

ՅՅՅՅՅՅՅՅՅ ՅՅՅՅՅՅՅՅՅ

ՅՅ. Ե. մի կարգար, մի ստանար, մի զրեր, մի անցաներ
 ՅԵ. Ե. մի կարգայք, մի ստանայք, մի զրէք, մի անցանէք.

III (-իմ)

IV (-ում)

		ա.	ծ.	ա.	ծ.
ՅԿ. Ե.	I	երեիմ	հեծանիմ	թողում	առնում
	II	երեիս	հեծանիս	թողուս	առնուս
	III	երեի՛	հեծանի՛	թողու՛	առնու՛

მრ. რ.	{	I	ხრსիძე	հեծանիძե	թողიძე	თანოძე
		II	ხრსიք	հեծանիք	թოღიք	თანოք
		III	ხრსին	հեծանին	թოღინ	თანინ

უწვევათი

მბ. რ.	{	I	ხრსხტი	հեծանხტი	թოღიტი	თანოტი
		II	ხრსხტირ	հեծանხტირ	թოღიტირ	თანოტირ
		III	ხრსხერ	հեծანხერ	թოღიერ	თანოერ

მრ. რ.	{	I	ხრსხაძე	հեծანხაძე	թოღიაძე	თანოაძე
		II	ხრსხიძე	հեծანხიძე	թოღიხიძე	თანოხიძე
		III	ხრსხინ	հეծანხინ	թოღიხინ	თანოხინ

იკავშირებითი

მბ. რ.	{	I	ხრსიხტიამ	հեծანხტიამ	թოღიღვიამ	თანოღვიამ
		II	ხრსიხტის	հեծანხტის	թოღიღვიის	თანოღვიის
		III	ხრსიხტი	հეծანხტი	թოღიღვი	თანოღვი

მრ. რ.	{	I	ხრსიხტიამე	հაბანხტიამე	թოღიღვიამე	თანოღვიამე
		II	ხრსიხტიე	հეծანხტიე	թოღიღვიე	თანოღვიე
		III	ხრსიხტინ	հეծანხტინ	թოღიღვიინ	თანოღვიინ

უკუთქმითი ბრძანებითი

მბ. რ.	მწ ხრსიქრ,	მწ հեծանիქრ,	მწ թողուք,	მწ თანուք
მრ. რ.	მწ ხრსიძე,	მწ հեծանիძე,	მწ թողուძე,	მწ თანուძე

§ 70. მეორე სერიის მწკრივები ნამყოს ფუძეზე ირთავს სათანადო ფორმანტებს. მაშასადამე, უწინარეს ნამყოს ფუძის წარმოებას უნდა გავუცხოთ.

საერთოდ ნამყოს ფუძის წარმოების ოთხი სხვადასხვაგვარი შემთხვევა გვაქვს:

1) მარტივი აგებულების -*ել* და -*აլ* დაბოლოებიანი ზმნები (გრხ*ել* „წერა“, კარყა*լ* „კითხვა“) ნამყოს ფუძის საწარმოებლად აწმყოს ფუძეზე (გრხ*-*, კარყა*-*) დაირთავენ -*ց* მავრცობს და მივლიბთ ნამყოს ფუძეს: გრხ*ց*, კარყა*ց*.

2) მარტივი აგებულების -*ილ* დაბოლოებიანი ზმნა (թოღი*ლ*

„გაშვება“) აწმყოს ფუძიდან (*შოილ*) თემატურ ხმოვანსაც ჩამოიშორებს და რაც დარჩება (*შოი*) ნამყოს ფუძე იქნება; 3) ჩანართიანი *ხ* დაბოლოებიანი ზმნები (*ასყანხ* „გადასვლა“, *ქაქხ* „გაქცევა“) ჩამოიცილებენ საწყისის ნიშანს (-*ლ*-ს), მის წინ მდგომ თემატურ ხმოვანს (-*ხ*-ს), ჩანართს (-*ან*-, *ღ*-) და რაც დარჩება ნამყოს ფუძე იქნება (*ასყ*, *ქაქ*); 4) ჩანართიანი -*ა* დაბოლოებიანი ზმნები (*ასთანა* „მიღება“; *ქსრბხსა* „მოახლოება“) ჩამოიცილებენ საწყისის ნიშანს (*ღ*-ს), თემატურ ხმოვანს (*ა*-ს), ხოლო ჩანართისეულ *ხ*-ს *ფ*-თი შეცვლიან (*ასოაფ*, *ქსრბფ*).

ამ წესიდან გამორიცხულია *ხ* ჩანართიანი ზმნები, რომელთაგან -*ა* და -*ხ* დაბოლოების მქონე თითო-ოროლაა, ყველა თავისებურია და ცალკე უნდა ვისწავლოთ, *ხ*- ჩანართიანი -*ა* დაბოლოებიანი ზმნები ორიოდე ათეულამდე მოგროვდება, მაგრამ ერთიანი წესი არა აქვთ ნამყოს ფუძის საწარმოებლად და მათაც ცალკე გავეცნობით.

აქვე ისიც შეიძლება შევნიშნოთ, რომ შესაძლებელია ნამყოს ფუძის წარმოებისას ენობრივი მოვლენების ისეთი თანმიმდევრობა არ გვექონდეს ყოველთვის, როგორც ზემოთ წარმოვადგინეთ, მაგრამ მეტოდიკური თვალსაზრისით ზემოთ წარმოდგენილი ანალიზი ნამყოს ფუძის წარმოებისა, ნამდვილად გამართლებულია. ამ საკმაროდ რთული საკითხის სიღრმეში ჩახედვა იმის შემდეგ უფრო ადვილია, როცა ენობრივი ერთეული გასაგებ (აზრიან) ნაწილებად დაყოფილი.

ისიც აღსანიშნავია, რომ ჩანართებსაც თავ-თავისი დაბოლოება შეიძლება ჰქონდეთ; მაგ. *ას* ჩანართს შეუძლია -*ა* დაბოლოებაც ჰქონდეს და -*ხ* დაბოლოებაც, მაგრამ *ღ*, *ხ*-ს მხოლოდ -*ხ* დაბოლოება, *ლს* ჩანართს კი მხოლოდ -*ა* დაბოლოება (იხ. § 75). ამ წესებიდან გადახვევების შესახებ ქვემოთ (§ 81...).

დისიმილაცია ორი *ფ* ს მოხვედრისას არა გვაქვს, თუ წინაშეაღლი -*ფ* ფუძისეულია, ან ზმნა ერთმარცვლიანია; მაგ.: *ასყანხ* „გადასვლა“, ნამყოს ფუძე *ასყ*, რომელსაც კავშირებითის ფორმანტი -*ქფ* უნდა დაემატოს და შემდეგ კიდევ *ხს*. ამ უკანასკნელი მარცვლის დამატების გამო კილოს მწარმოებელი ფორმანტის ხმოვანი შეიკუმშება და მივიღებთ *ასყფს* (<*ასყ + ქფ + ხს*) და ასევე დარჩება, რადგან პირველი -*ფ* ფუძისეულია. ასევე: *ჩარყანხ* „შეკითხვა“—*ჩარყფხს*; *ფილყანხ* „ჩვენება“—*ფილყფტ*, *ღღსილ* „ჩაცმა“—*ღღხფტ* (ვნებ.); *ლსილ*—„ავსება“,—*ლსფტ*, *კხა* „ცხოვრება“—*კხფხს*; *რასა* „გაბნა“—*რაფფს* და სხვა (იხ. აქვე ქვემოთ).

ღ ჩანართიანი ყველა და *ლ* ჩანართიანი ის ზმნები, რომლებიც წყვეტილში ფუძეზე *ხ* ხმოვანს ირთავენ, II კავშირებითის I პირს

ვნებითში აფორმებს, სხვა პირებს მოქმედებითში და ისე, რომ გარდა I პ-ის ფორმისა ყველგან უცვლელადაა შენარჩუნებული კილოს მაწარმოებელი -*ჩვ*, მაგ.: *ქაქაქ* „გაქცევა“ ზმნიდან გვექნება:

მხ. რ.

მრ. რ.

- I პ. *ქაქახაივ* (< *ქაქახაი + ჩვ*)
- II პ. *ქაქაჩეხა* (და არა *ქაქაეხა*)
- III პ. *ქაქაჩეტ*

- I პ. *ქაქაჩეიღ*
- II პ. *ქაქაჩქიქ*
- III პ. *ქაქაჩეხნ*

ამრიგად, ფუძეთა წარმოება ასეთ სურათს იძლევა:

საწყისი:	აწმყოს ფუძე:	ნამყოს ფუძე
<i>կარგოլ</i>	<i>კარგა</i>	<i>კარგაფ</i>
<i>ათანაլ</i>	<i>ათანა</i>	<i>ათაფ</i>
<i>ვრხლ</i>	<i>ვრხ</i>	<i>ვრხეფ</i>
<i>ანგანხლ</i>	<i>ანგანხ</i>	<i>ანგ</i>
<i>ხრხლ</i> (<i> </i> <i>ხრხილ</i>)	<i>ხრხი</i>	<i>ხრხეფ</i>
<i>ჩხბანხლ</i>	<i>ჩხბანხ</i>	<i>ჩხბ</i>
<i>ქოიოლ</i>	<i>ქოიო</i>	<i>ქოი</i>
<i>ათხიოლ</i>	<i>ათხიო</i>	<i>ათი</i>

ნამყოს ფუძეზე პირისა და რიცხვის (კავშირებითში აგრეთვე კილოს, ფორმანტების დართვით იწარმოება მეორე სურათის მწკრივები. ეს ფორმანტებია:

	წყვეტილში	II კავშირებითში	წართქმითს ბრძანებითში
წ. მ.	I - <i>ჩ</i> (- <i>აი</i>)	- <i>ჩვ</i> (- <i>აივ</i>)	
	II - <i>ხრ</i> (- <i>აჲრ</i>)	- <i>ვ</i> - <i>ხა</i> (- <i>ვ-ჩა</i>)	— (- <i>ჩრ</i>)
	III — (- <i>აღ</i>)	- <i>ვ</i> - <i>ღ</i> (- <i>ვ-ჩ</i>)	
წ. წ.	I - <i>აფ</i>	- <i>ვ</i> - <i>იღ</i>	
	II - <i>ღჲ</i> (- <i>აიჲფ</i>)	- <i>ღ</i> - <i>ჩჲ</i>	- <i>ღჲ</i> (- <i>აჲიღჲ</i>)
	III - <i>ჩხ</i> (- <i>ანხ</i>)	- <i>ვ</i> - <i>ხხ</i> (- <i>ვ-ჩხ</i>)	

ამ ტაბულაზე წარმოდგენილი ფრჩხილებში ჩასმული დაბოლოებანი ვნებითის ფორმებს აწარმოებენ, პირველნი კი მოქმედებითისას.

კილოს მაწარმოებელი II კავშირებითში სრული სახით I პირის ფორმაშია წარმოდგენილი (-*ჩვ*). სხვა პირის ფორმებში მარცხლის დართვის გამო *ჩ* ყველგან იკუმშება და რჩება მარტო *ვ*. რის გამოც მარტივი აგებულების ზმნებში ვლედულობთ *ვვ*-ს და დისიმილაციით *აფ*-ს (იხ. § 25). ამის ანალოგიით მრ. რ-ის II პირის ფორმაში *ვღ*-ც იცვლება *აღ*-დ (იხ. აქვე ზემოთ).

ბრძანებითი მრავლობითისა იგივე წყვეტილის მრ. რ-ის II პი-
რის ფორმაა, მხოლოდითის ბრძანებითი კი წყვეტილის მესამე
პირის მბ. რ-ის ფორმა, რომელსაც ჩამოშორებული აქვს ან ნამ-
ყოს ფუძის შავრცობი -ყ (მარტივი აგებულების ზნნებში), ან კი-
დეე აუგმენტი (რთული აგებულების ზნნებში). აუგმენტის შესახებ
იხ. § 29.

§ 71 ამრიგად, მეორე სერიის ფორმათა წარმოების საერთო
სურათი ასე წარმოვეიდგება:

წ ვ ვ ე ტ ი ლ ი

		I (-ამ)		II (-ამ)	
		ა.	ბ.	ა.	ბ.
მბ. რ.	I	ყარყაყი	ათაყაყ	ყრხეყ	ანეყ
	II	ყარყაყს	ათაყარ	ყრხეს	ანეს
	III	ყარყაყე	ათაყაე	ყრხაყ	(ტ)ანე
მრ. რ.	I	ყარყაყად	ათაყად	ყრხეად	ანეად
	II	ყარყაყებ	ათაყაებ	ყრხებ	ანებ
	III	ყარყაყენ	ათაყან	ყრხენ	ანენ

II კ ა ვ შ ი რ ე ბ ი თ ი

მბ. რ.	I	ყარყაყიყ	ათაყაყე	ყრხეყე	ანეყე
	II	ყარყაყის	ათაყაყს	ყრხეყს	ანეყს
	III	ყარყაყიე	ათაყაყი	ყრხეყე	ანეყე
მრ. რ.	I	ყარყაყიყად	ათაყაყიე	ყრხეყიე	ანეყიე
	II	ყარყაყიებ	ათაყაყებ	ყრხეყებ	ანეყებ
	III	ყარყაყიენ	ათაყაყენ	ყრხეყენ	ანეყენ

ბ რ ძ ა ნ ე ბ ი თ ი

მბ. რ.	ყარყა,	ათაყარ,	ყრხა,	ანე
მრ. რ.	ყარყაებ,	ათაყარად,	ყრხებ,	ანებ

წ ვ ვ ე ტ ი ლ ი

		III (-ამ)		IV (-ომ)	
		ა.	ბ.	ა.	ბ.
მბ. რ.	I	ხრხეყაყ	ხხბაყ	ქოყი	აოი
	II	ხრხეყარ	ხხბარ	ქოყარ	აოარ
	III	ხრხეყაე	ხხბაე	ხქოყ	ტაო

მხ. წ.	{	I	ხრსხეაჲ	ჩხბაჲ	ჩიყაჲ	აიაჲ
		II	ხრსხეაჲ	ჩხბაჲ	ჩიყტ	აიტ
		III	ხრსხეან	ჩხბან	ჩიყტს	აიტს

II კ ა ე შ ი რ ი ბ ი თ ი

მხ. წ.	{	I	ლრსხეაჲ	ჩხბაჲ	ჩიყტ	აიტ
		II	ხრსხეაჲ	ჩხბეა	ჩიყტს	აიტს
		III	ხრსხეაჲ	ჩხბეა	ჩიყტ	აიტ

მხ. წ.	{	I	ლრსხეაჲ	ჩხბეაჲ	ჩიყეაჲ	აიტეაჲ
		II	ლრსხეაჲ	ჩხბეაჲ	ჩიყეაჲ	აიტეაჲ
		III	ლრსხეაჲ	ჩხბეაჲ	ჩიყეაჲ	აიტეაჲ

ბ რ ძ ა ნ ე ბ ი თ ი

მრ. რ.	ხრსხეაჲ ხრსხე	ჩხბეა	ჩიყ	აია
მრ. რ.	ხრსხეაჲ	ჩხბეაჲ	ჩიყტ	აიტ

ზ მ ნ ი ს ბ ე ა რ ი

§ 52. საწყისი, როგორც აღენიშნეთ (§ 67), ბოლოვდება -აჲ, -ჲ, -იჲ-ით, რომელთაც შეიძლება წინ უძღოდეთ რომელიმე ჩანართი. ჩანართის ქონა თუ არქონა ზმნის აგებულებას განსაზღვრავს მხოლოდ. სხვა რაიმე კონკრეტული ფუნქციის მატარებელი ის აღარა ჩანს. და მაინც, რთული (ჩანართიანი) ზმნები უპირატესად მედიო-პასიური ბუნებისაა, ხოლო მარტივი (უჩანართო) ზმნა უპირატესად აქტიურის. ვამბობთ უპირატესად, რადგან საკმაოდ ხშირია შემთხვევები, როდესაც ზმნა რთული აგებულებისაა, მაგრამ აქტიურია და პირიქით. ამრიგად, ჩანართების ქონა-არქონის მიხედვით ზმნის გვარის გამოცნობა ვერ ხერხდება. მისი გამოცნობა ვერ ხერხდება ვერც დაბოლოების მიხედვით, თუმცა დაბოლოება უოგჯერ თითქოს გვანიშნებს ზმნის ბუნებას; მაგ., -ჲ დაბოლოებიანი ზმნა, სულერთია, ჩანართიანი თუ არა (-ჲ, -ი ჩანართების გამოკლებით), უპირატესად აქტიურია (მაგრამ შდრ. III უღლება); -აჲ და -იჲ დაბოლოებიანი ზმნა კი უპირატესად მედიო-პასიურია.

ამრიგად, არ არსებობს რაიმე ნიშანი, რომლის მიხედვითაც შეიძლებოდეს გარკვევა საწყისის ფორმაში მოცემული ზმნა აქტიურია თუ პასიური. ანგარიშგასაწყევია ერთი გარემოება: ზოგი ზმნა შინაარსით აქტიურია, მაგრამ მხოლოდ ენებითის ფორმების წარმოება შეუძლია, ე. ი. დეპონენსია (იხ. §§ 74; 172). ამიტომ

ლექსიკონებში ყოველთვის ნაჩვენებია საწყისთან ზმნის ძირითადი ფორმები, რითაც ადვილად შეიძლება ზმნის ბუნებაში გარკვევა.

არა მარტო საწყისშია ზმნის გვარი გაურკვევლად წარმოდგენილი, არამედ ზოგიერთ მწკრივშიც; მაგ., უწყვეტელი თითქმის არასოდეს არ არჩევს ვნებითისა და მოქმედებითის ფორმებს და საკითხი მხოლოდ კონტექსტმა უნდა გადაწყვიტოს (გამონაკლისის შესახებ იხ. § 79). მაგრამ ეს ეხება საწყისს, ზოგიერთ მწკრივს (აწმყო, უწყვეტელს) და ზოგიერთ ცალკეულ ფორმას (II კავშირებითის მრ. რ-ის I და II პირი). სხვა შემთხვევებში ზმნები ჩვეულებრივ გაარჩევენ ვნებითისა და მოქმედებითის ფორმებს.

გავარკვიოთ გვარის წარმოება იმის მიხედვით, სადაც ის გარჩეულია.

§ 78. პირველი (-აჲ) და IV (-აჲჲ) უღლების ზმნები აწმყოში საერთოდ ვერ არჩევენ ვნებითსა და მოქმედებითს. მოქმედებითის მნიშვნელობით იქნება ზმნა ნახმარი თუ ვნებითის, ფორმა ყოველთვის ისეთი იქნება, როგორც ზემოთ (§ 69) ტაბულაზეა ნაჩვენები.

II (-აჲ) უღლების ზმნები საერთოდ არჩევენ აწმყოში ვნებითისა და მოქმედებითის ფორმებს. ამისათვის საკმარისია პირის ნიშნის წინ მდგომი *ხ* (თემატური ხმოვანი), რომელიც მოქმედებითის-ფორმებში გვაქვს, შეიცვალოს *ჩ* ხმოვით; ასე: *ფრხა*, *ფრხა*, *ფრჩ* და სხვ.—მოქმედებითია, *ფრჩა*, *ფრჩა*, *ფრჩ* და სხვ.—ვნებითი.

III (-აჲ) უღლების ზმნები მთლიანად, ყველა მწკრივში და არა მარტო აწმყოში, მხოლოდ ვნებითის ფორმებს წარმოგვიდგენს. მათ მოქმედებითის ფორმების წარმოება არ შეუძლიათ. საწყისში კი ისინიც *-აჲ* დაბოლოებას გვიჩვენებენ. ეს იყო მიზეზი, რომ მოგვიანო ხანებში *-აჲ* დაბოლოებიანი საწყისიც გაჩნდა. და *-აჲ* დაბოლოებით წერდნენ არა მარტო ისეთ ზმნებს, რომელთაც მხოლოდ ვნებითის წარმოება შეეძლოთ და *-აჲ* დაბოლოებიანი იყვნენ, არამედ ისეთი ზმნების საწყისებსაც, რომელნიც მნიშვნელობით აქტიურნი იყვნენ, მაგრამ ფორმებს მხოლოდ ვნებითისას აწარმოებდნენ (მაგ. „*ახაჲ* „პყრობა, ჰერა, ქონა“), ან გარკვეულ კონკრეტულ შემთხვევაში თუ იყო ვნებითის მნიშვნელობით გამოყენებული. ამრიგად, III უღლების ზმნები იგივე *-აჲ* დაბოლოებიანი ზმნებია, რომელთაც მხოლოდ ვნებითის ფორმები აქვთ.

უწყვეტელში უკვე II (-აჲ) უღლების ზმნებიც ველარ არჩევენ მოქმედებითსა და ვნებითს, ე. ი. ზემოთ (§ 69) წარმოდგენილი უწყვეტლის ფორმები მოქმედებითის მნიშვნელობითაც

გამოიყენებიან და ვნებითის მნიშვნელობითაც. ამიტომაც, რომ უწყვეტელში II და III ულლების ზმნები სავსებით ერთნაირია.

I კავშირებათის ფორმებში IV (-იამ) ულლების ზმნები ვერ არჩევენ ვნებითისა და მოქმედებითის ფორმებს, ე. ი. ზემოთ (§ 69) წარმოდგენილ ტაბულაზე ამ ულლების ზმნის ფორმები საერთოა მოქმედებითისა და ვნებითისათვის. I და II ულლების ზმნები კი საერთოდ არჩევენ მოქმედებითისა და ვნებითის ფორმებს და აქაც ისეთივე ბერბით, როგორითაც აწმყოშია ის გარჩეული II ულლების ზმნებში: პირის ნიშნის წინ მდგომი *h* (მოქმედებითში) შეიცვლება *h* ხმოვნით (ვნებითში); ასე: *ყარყაყესამ*, *ყარყაყესა*, *ყარყაყეტა* და სხვ. მოქმედებითია, *ყარყაყეტამ*, *ყარყაყეტას*, *ყარყაყეტი* და სხვ. ვნებითი; *ყრჩესამ*, *ყრჩესას*, *ყრჩესეტი*—მოქმედებითი, *ყრჩესეტამ*, *ყრჩესეტას*, *ყრჩესეტი*—ვნებითი. III (-იამ) ულლების ზმნები კი მხოლოდ ვნებითის ფორმებს აკეთებენ.

უკეთქმითი ბრძანებითის შესახებ იხ. ქვემოთ (§ 79).

სხვაგვარად იწარმოება ვნებითის ფორმები წყვეტილში, სადაც საერთოდ ყველა ულლების ზმნებშია გარჩეული ვნებითი და მოქმედებითი (გარდა III ულლებისა და მრ. რ. I პირის ფორმისა). ვნებითის ნიშნად აქ *h* ხმოვანია, რომელიც პირის (რესპ. რიცხვის) ნიშნის წინ ჩაემატება. ამის გამო ჩვეულებრივ ხმოვანთა თავმოყრა ხდება და ამ ნიადაგზე ფონეტიკური ცვლილებებიც გვაქვს. ასე:

I (-იამ) ულლება:

II (-იამ) ულ.   IV (-იამ) ულ.

ყარყაყესა (<*ყარყაყე-ა-ი*)

ყრჩესა

პიყასა

ყარყაყესარ (<*ყარყაყე-ა-ი-რ*)

ყრჩესარ

პიყასარ

ყარყაყესა

ყრჩესა

პიყასა

ყარყაყესა

ყრჩესა

პიყასა

ყარყაყესაქ (<*ყარყაყე-ა-ი-ქ*)

ყრჩესაქ

პიყასაქ

ყარყაყესან (<*ყარყაყე-ა-ი-ნ*)

ყრჩესან

პიყასან

III (-იამ) ულლების ზმნები მხოლოდ ვნებითის ფორმებს აწარმოებენ. ასევე I (-იამ) ულლების -ან- ჩანართიანი ზმნები ჩვეულებრივ მხოლოდ ვნებითის ფორმებს გვიჩვენებენ, ე. ი. არსებითად III ულლებაში გადადიან (იხ. § 71).

II კავშირებათის I პირი მხ. რიცხვისა აგრეთვე წყვეტილსავეთ *ა-ს* ჩაიმატებს ფუძესა და ფორმანტს შორის, ამიტომ *-იყ* ფორმანტის *h* იჭყევა *j*-დ (შერწყმა) და ვლებულობთ *ყარყაყესაქ*, *ყრჩესაქ*, *პიყასაქ* ფორმებს. მრ. რ.-ის I და II პირი არ არჩვენ

ენებითის ფორმებს და უცვლელად რჩება. სხვა პირის ფორმებში კი აქაც *ჩ* გვევლინება ენებითის ნიშნად: მხ. რ. II პ. *ყარყაყაჩა, ყრჩაყჩა, ჭიიყჩა*. III პ. *ყარყაყაჩი, ყრჩაყჩი, ჭიიყჩი*; მრ. რ. III პ. *ყარყაყაჩენ, ყრჩაყჩენ, ჭიიყჩენ*.

III (-*ჩამ*) ულლების ზმნები აქაც მხოლოდ ენებითის ფორმებს აწარმოებენ და I (-*ამ*) ულლების -*ახ-* ჩანართიანი ზმნებიც ჩვეულებრივ III ულლებაში გადადის, ე. ი. მხოლოდ ენებითის ფორმებს აწარმოებს (იხ. § 71).

წართქმითი ბრძანებითის შესახებ იხ. ქვემოთ (§ 79).

მავრამ აღნიშნულით არ ამოიწურება საქმე.

§ 74. ზემოაღნიშნულის მიხედვით, როგორც ვხედავთ, არ ხერხდება მტკიცე კანონზომიერების დადგენა თუ როგორი ზმნები შეიძლება მივიჩნიოთ აქტიური ან პასიური ბუნების მქონედ. ამ მხრივ უფრო მეტ გაურკვევლობას სწორედ ისეთი ზმნები ქმნის, რომელთაც ჩვეულებრივ ორივე ფორმის წარწობა შეუძლიათ, ე. ი. II (-*ამ*) ულლების ზმნები. ამის მიუხედავად შეინიშნება, რომ ზმნის ბუნების გარკვევაში ნაწილობრივ მაინც გვშეველის როგორც მისი აგებულების, ისე დაბოლოების გათვალისწინება. ზემოთ (§§ 69; 71) მოტანილ ტაბულებს თუ დავაკვირდებით, შევნიშნავთ, რომ *ააა-ააქ* ზმნა ერთგვარ გადახვევას გვიჩვენებს საერთო წესიდან. ამ ზმნაში -*ახ-* ჩანართია, ამიტომ მოსალოდნელი იყო მეორე სერიის ფორმების წარმოებისას *აა* ძირზე დაყრდნობა (§ 70), მაგრამ, როგორც ვხედავთ. ასე არ არის. ასეთ გადახვევებს ხშირად გვიჩვენებს სხვა ჩანართიანი ზმნებიც. შეინიშნება ისიც, რომ ჩანართთან ერთად გარკვეული მნიშვნელობა აქვს ზმნის დაბოლოებასაც ზმნის ბუნებაში გარკვევისას: -*აქ* და -*აქ* დაბოლოებიანი ზმნები უპირატესად პედიო-პასიურია და ულლებისას პასივის ფორმებს გვიჩვენებს, -*აქ* დაბოლოებიანი ზმნები კი უპირატესად აქტიურია, ამიტომ ორივე გვარის ფორმებს აწარმოებს ჩვეულებრივ. როდესაც -*აქ* და -*აქ* დაბოლოებიანი ზმნა ჩანართიანია, მაშინ კიდევ უფრო მეტადაა მოსალოდნელი, რომ იგი პედიო-პასიური ბუნებისა იქნება. ჩანართის (განსაკუთრებით -*აქ-* და -*ქ-* ჩანართების) არსებობისას -*აქ* დაბოლოებიანი ზმნებიც უპირატესად პასიურნი ხდებიან ფორმით მაინც. რასაკვირველია, ვერც ჩანართი და ვერც დაბოლოება კატეგორიულად ვერ გაგვარკვევს ზმნის ბუნებაში, მაგრამ ზოგჯერ საკმაოდ ზუსტად ხერხდება მათი მოშველიებით ზმნის ბუნების განსაზღვრა: აქტიურის ფორმებს აწარმოებს ესა თუ ის ზმნა თუ პასიურისას.

ამრიგად, ხერხდება მივუთითოთ არსებითი მნიშვნელობის მქო-

ნე ზოგიერთ მონაცემზე, რომელთა მიხედვით შეიძლება ზმნების გარკვეული ნიშნების მიხედვით დაჯგუფება და ამ ჯგუფებში შემავალი ზმნების ბუნებაზე ზოგადი (არა საკმაოდ ზუსტი) წარმოდგენის შემუშავება.

§ 75. ამ ჯგუფების გამოყოფისათვის გარკვეული მნიშვნელობა აქვს ჩანართებთან შეხამებული დაბოლოებების ცოდნას, რადგან ყველა ჩანართი ყოველგვარ დაბოლოებას ვერ ჰგუობს. ქვემოთ წარმოდგენილი ტაბულა წარმოადგენს იმის სურათს, თუ რომელი ჩანართი რანაირი დაბოლოებით შეიძლება წარმოგვიდგეს. ასე:

-ან-აჟ || -სჟ: *ათანასჟ* „შეძენა“, *ქმანასჟ* „მიხვედრა, გაგება“, *სქანასჟ* „გამოსვლა, ამოსვლა“, *თხანასჟ* „ხილვა“, *ჩხანასჟ* „ამხედრება, შეჯდომა“, *ანსანასჟ* „(და)ვარდნა; დაცემა“.

-სნ-აჟ: *მსრპსნასჟ* „მოახლოება“, *კაფსნასჟ* „გაძლომა“.

-ზ-აჟ || -სჟ || -აჟ: *ქათასჟ* „აწევა, ავიღება“, *ფათასჟ* „დაბრუნება“, *კათასჟ* „ადგომა“, *ათასჟ* „ქმნა, ყოფა“, *თათასჟ* „(წა)ტანა, წაყენა“, *ათასაჟ* „აღება“, *ფფასაჟ* „ჩაცმა“, *ფაჟფასაჟ* „გაღვიძება“.

-ზჟ- } -სჟ: *ხრქსჟსჟ* „შიში, (შე)შინება“, *მათჟსჟ* „მიახლოება, მისვლა“, *ქათჟსჟ* „გაქცევა“.

ამათგან ყველა თანაბრად გავრცელებული არაა. განსაკუთრებით მრავალრიცხოვანია პირველი -ან-აჟ || -ან-სჟ დაბოლოებაანი ზმნები. ყველა დანარჩენი შედარებით მცირერიცხოვანია: -ზ-აჟ, -ზ-სჟ დაბოლოებიანი კი თითო-ოროლად.

როგორც ამ ტაბულიდან ჩანს, -სჟ დაბოლოებიან ზმნას შეიძლება ჩანართად ჰქონდეს ყველა, გარდა -სნ- ჩანართისა; -აჟ დაბოლოებიან ზმნას კი ჩანართად არ შეიძლება ჰქონდეს მხოლოდ -ზჟ- და -ჟ-; -აჟ დაბოლოებიან ზმნას ჩანართად შეუძლია ჰქონდეს მხოლოდ -ზ-.

-სჟ დაბოლოებიანი ზმნა, როგორც აღვნიშნეთ (§ 72), საერთოდ აქტიური ბუნებისაა. სულერთია, ჩანართი ექნება თუ არა, მაგრამ თუ ჩანართად -ზჟ- ან -ჟ- აქვს, მაშინ მხოლოდ პასივის ფორმებით წარმოგვიდგება, თანაც ზოგიერთი თავისებურებით II სერიაში: ენებითის ნიშნის—ას წინ წყვეტილში *ს* (< *ჩ*) ხმოვანიც გაჩნდება; მაგ.: *ქათჟსჟ* „გაქცევა“, *აწმყო*—*ქათჟჟჟმ*, *ქათჟჟჟა*, *უწყვეტ*—*ქათჟჟჟჟ*, *ქათჟჟჟჟჟ*, I კავშ.—*ქათჟჟჟჟჟჟმ*, წყვეტილი—*ქათჟჟჟაჟ*, *ქათჟჟჟარ*.

ქაქსაღ; ქაქსაფ, ქაქსაჟ, ქაქსან; ბრძან.—ქაქჩრ, ქაქსერღ. ასევე: *ხრქნესღ „შიში“, ხრქნეჩამ და სხუ, წყვეტ.—ხრქსაჟ და სხუ; მათიქღ „ძისვლა“—მათიქამ, წყვეტ.—მათსაჟ და სხუ; მადქსღ „დაძალა“—მადქამ და სხუ; წყვეტ.—მადქსაჟ; კორნქღ „დალუჰვა, დაკარგვა“, კორნეჩამ და სხუ, წყვეტ.—კორსაჟ; მარონქღ „ბრძოლა“, მარონეჩამ, წყვეტ.—მარონსაჟ და სხუ.*

გამონაკლისია *მღყანქღ „შეტოდება, დანაშაული“*, სადაც ჩანართად *-ანჟ-* გვაქვს და არა *-ანჟ-*: ამიტომ წყვეტილში მოსალოდნელი *მხეასაჟ-*ის ნაცულად წესიერი ფორმები გვაქვს: *მხეაჟ, მხეაფ, მხეაღ; მღყაფ, მღყაჟ, მღყან.*

შანსაქღ „სნობა“ ზნნაშიც ჩანართად *-ანჟ-* გვაქვს და არა *-ანჟ-*, მაგრამ იგი მაინც *-ანჟ-* ჩანართიან ზნნებს ემხრობა, თუმცა მას სხვა თავისებურებაც გააჩნია (იხ. § 82).

-ან-სღ დაბოლოებიანი ზნნები, როგორც აღვნიშნეთ, ცოტაა და რაცაა. თითქმის ყველა თავისებურია (იხ. § 82).

-ან-სღ დაბოლოებიანი ზნნები ჩვეულებრივ აქტიურია ბუნებით. მეორე სერიაში ისინი ჩანართს იშორებენ და გამარტივებული ფუძიდან შეუძლიათ აქტივის ფორმების წარმოებაც და პასივისაც. აქ განონაკლისს ჰქნის *ქანუგანსღ „დაშავება, დანაშაულის ჩადენა“*, რომელიც პასიურია და მეორე სერიაში *-ანჟ-* და *-ანჟ-* ჩანართიანებით იუღვლის: *ანწყო—ქანუგანჩამ და სხუ, წყვეტ. ქანუგსაჟ და სხუ, ქანუგჩამ, ქანუგჩესა და სხუ, ბრძნ. ქანუგჩრ. ქანუგერღ.*

§ 76. *-აღ* დაბოლოებიანი ზნნები, როგორც აღვნიშნეთ (§ 72), უპირატესად მედიო-პასიურაა. ეს უფრო დაბეჯითებით ითქმის ჩანართიან *-აღ* დაბოლოებიან ზნნებზე. ისინი I კავშირებითში აქტივის ფორმებსაც გვიჩვენებენ. მაგრამ წყვეტილში მხოლოდ პასივისას. მათ სხვა თავისებურებაც აქვთ: ნამყოს ფუძეში ისინი ჩანართისეულ ხმოვანს ინარჩუნებენ და ჩანართისეულ *ან-ს ფ-*თი ცვლიან; მაგ.: *ათანსაღ „მიღება“, ნამყოს ფუძე ათათ, წყვეტ. I პ. ათათაჟ და სხუ; ქამანსაღ „მიხვედრა“, წყვეტ. ქამათაჟ; ვარძანსაღ „გაკვირება“, წყვეტ. ვარძათაჟ; იღრანსაღ „უარყოფა“, იღრათაჟ და სხუ; ვარძანსაღ „გაქვეება“—ვარძათაჟ და სხუ; ვარძრანსაღ „ამალღება“—ვარძრათაჟ და სხუ; მარძხანსაღ „მოაწლოება“—მარძხათაჟ და სხუ; არჩხანსაღ „სმა“—არჩხათაჟ და სხუ; კაფხანსაღ „გაძღობა“—კაფხათაჟ და სხუ.*

გამონაკლისია *ვაფესნაღ „მოშეება, შიმშილი“*, რომელიც *ვაფესნაღ „შიმშილი“*-დან სესხულობს II სერიის ფორმებს და *-ანჟ-*, *-ანჟ-* ჩანართიანებით ფორმდება: *ვაფესაჟ, ვაფესაფ და სხ*

თავისებურად აწარმოებს II კავშირებითის ფორმებსაც: მხ. რ. I კ. *ქაყვსაყე*, მაგრამ II კ. *ქაყვჩესა*, III კ. *ქაყვჩესტ*, მრ. რ. *ქაყვჩიოიძ*, *ქაყვჩქსტ*, *ქაყვჩესს* (კილოს მაწარმოებელი *-ჩე-* შენარჩუნებულია ყველგან, გარდა მხ. რ. I პირისა; ამას გარდა, ყველა ფორმაში მოქმედებითის ფორმას გვიჩვენებს გარდა ისევე მხ. რ. I პირისა!). პარალელურად მოეპოვება მოსალოდნელი ფორმებიც: *ქაყვსთაყ*, *ქაყვსთარ* და სხვ., II კავშ. *ქაყვსთაყე*, *ქაყვსთესა* და სხვ., მაგრამ ეს უკანასკნელი ფორმები უფრო იშვიათად იხმარება.

-*ზ-აჲ* დაბოლოებიანი ზმნა, რომელსაც ჩანართის წინ *ა* ხმოვანი უზის, I კავშირებითსა და II სერიის მწკრივებში აწარმოებს აქტივის ფორმებსაც და პასივის ფორმებსაც; მაგ.: *რანაჲ* „გაღება, გახსნა“, აწმყო—*რანამ* და სხვ., უწვევტ. *რანაქ* და სხვ., I კავშ. *რანაქესმ* || *რანაქესამ*, *რანაქესს* || *რანაქესა* და სხვ., წყვეტ. *რახტ* || *რახთაჲ*, *რახტარ* || *რახთარ*, *ხრახ* || *რახთა* და სხვ., II კავშ. *რახტე* || *რახთაჲე*, *რახტესს* || *რახტესა* და სხვ. ბრძან. მოქმ. *რახ* || *რახვქარ*, *რახტე*, ვნებ. *რახტარ*, *რახთარძე*. ასევე ფორმდებიან: *ქანაჲ* „დასველება“, წყვეტ. *ქახტ* || *ქახთაჲ* და სხვ., *ლიანაჲ* „ბანა“, წყვეტ. *ლიათქ* || *ლიათთაჲ* და სხვ.

-*ზ-აჲ* დაბოლოებიანი ზმნა, რომელსაც ჩანართის წინ თანხმოვანი უზის, მხოლოდ ორია. ისინი თავისებურებებს გვიჩვენებს; ასე: *რათნაჲ* „აწევა, აკიდება“, I კავშ. *რათნაქესმ* (აქტიური მხოლოდ!) და სხვ., წყვეტ. *რარძქ* || *რარძაჲ* და სხვ., II კავშ. *რარძაჲე*, *რარძეჩს* (პასიურის ფორმები მხოლოდ!) და სხვ., ბრძან. *რარძ*. ასევე: *რათნაჲ* „დაბრუნება, მოქცევა“. I კავშ. *რათნაქესმ* და სხვ., წყვეტ. *რარძაჲ* და სხვ., II კავშ. *რარძაჲე*, *რარძეჩს* და სხვ., ბრძან. *რარძ* || *რარძქარ* და სხვ., *რათნაჲ*-ივით ფორმდება მისგან წარმოებული *რამრათნაჲ* || *ამრათნაჲ* „აწევა, ამალღება“.

აქ *ზ>ჲ* ზემოთ აღნიშნული *ზ>ჲ-ს* ბედალია. აღსანიშნავია, რომ ეს ზმნები ასევე იწერება ახალ სომხურშიც, მაგრამ *ჲ* (*რ-ს* შემდეგ) გამოითქმის როგორც *ჲ*. *ა>რ-ს* შესახებ იხ. ზემოთ (§ 26).

§ 77. -*ზ-იჲ* დაბოლოებიანი ზმნები აგრეთვე გვიჩვენებენ ჩანართისეული -*ზ-ს* *ჲ-დ* შეცვლას, განსაკუთრებით, როცა ჩანართის წინ ხმოვანია. ფორმებს კი, ზოგი მხოლოდ აქტივისას გვიჩვენებს (II სერიაში), ზოგი მხოლოდ პასივისას, ზოგი ორივეს, მაგ.: *ფანაჲ* „ჩაემა“, წყვეტ. *ფანთაჲ*, II კავშ. *ფანთაჲე*, *ფანთეჩს* და სხვ.; *ღანქანაჲ* „დაემა“, წყვეტ. *ღანქანეჩ*, *ღანქანეჩარ*, *ღანქანე* და სხვ., II კავშ.

ღსკხეჩე, ღსკხაგხა და სხვ. ასევე იუღვლის ღსაღ „ავსება“ (<ღს-
 ზოღ), წყვეტ. *ღეღ || ღეაჲ, ღეხერ || ღეარ, ხღეხ || ღეაღ* და სხვ., II კავშ.
ღეღე || ღეაჲე, ღეგხა || ღეგჩა და სხვ.; ღსოღ „დახურვა, დახშვა,
 (<ღსჩოღ), წყვეტ. *ღეჩ, ღეხერ, ხღეჩე* და სხვ., II კავშ. *ღეჩე, ღეგხა;*
ღსოღ „დაყრღნობა“, წყვეტ. ღეგაჲ და სხვ., II კავშ. *ღეგაჲე, ღეგგხა*
 და სხვ.

ბერღოღ „ფიცი“ (<ხერღოღოღ) თავისებურად ფორმღება:
 წყვეტ. *ხერღოღაჲ, II კავშ. ხერღოღაჲე, ხერღოღეგხა, ხერღოღეგ*
 და სხვ. (იხ. § 89).

-ზ-ოღ დაბოლოებღან ზმნას ფუძე (ძირი) თანხმოვანზე თუ უბო-
 ლოვღება, ე. ი. ჩანართის წინ თუ თანხმოვანი ზის, მაშინ -ზჲ. -ჲ- ჩა-
 ნართიანი ზმნებღიღთ ფორმღება მეორე სერღიაში: *ღარღწხოღ „გაღვი-
 ძება“, წყვეტ. ღარღწხაჲ, ბრძან. მხ. რ. ღარღწჩერ, მრ. რ. ღარღწჩე*
 (და არა *ღარღწხერღღე*); *ოღოღოღ „გასღება, გაბერვა“, იღხაჲ; ყაღ-
 ზოღ „შეშინება“, ყაღხაჲ; ღარღწხოღ „თრთოღა“, ღარღწხაჲ; ეაღ-
 ზოღ „დადაბღება“, ეაღხაჲ; ეაღხოღ „გაბრაზება“, ეაღხაჲ;
 ღაღღეხოღ „შემშოღი“, ღაღღეგხაჲ (იხ. § 76).*

ამნაღრ დაბოლოებღან ზმნებში არის ისეთებღც, რომღებღც
 ჩანართისეულ -ზ-ს და მის მომღვენო ეღემენტებს იკვეტენ და
 რაც დარჩება, იმაზე აყრღნობენ II სერღიის ფორმღებს, როგორღცაა
 ზემოთ (§§ 69; 71) ტაბულაში *აოღოღ „აღება“, მაგ.: ღსღღოღ*
 „ჩავარღნა, ჩაფლობა“, წყვეტ. *ღსღაჲ; ღხოღოღ „(და)ცხუნება“*
ღხოაჲ და სხვ.

§ 78. ამრღიგად: ყვეღა უღღებაში გვაქეს ზმნებღ, რომღებღც
 უპირატესად აქტივის, ან უპირატესად პასღვის ფორმღებში იხმარე-
 ბა. რომელი უღღებისაც არ უნდა იყოს ზმნა, მისი ფორმღებღ ორ
 ფუძეს ეყრღნობა: პირვეღ სერღიაში აწმყოს ფუძეს, II სერღიაში
 ნამყოს ფუძეს. *აგრეთვე* ყვეღა უღღების ზმნა ნამყოს ფუძის სა-
 წარმოებღად ფუძეს ან ირთულებს (მარტივი აგებულღებისა), ან
 ამარტივებს (რთული აგებულღებისა). მაგრამ ეს ძირითადად. არის
 გამონაკღისებღ: მარტივი აგებულღების IV (-ოღ) უღღების ზმნებღ
 ფუძეს არ ირთულებენ (*ღხხოღ „დაკღა“, წყვეტ. I პ. ღხხე*),
 რთული აგებულღების I (-აღ) და IV (-ოღ) უღღების ზმნებღ ნამ-
 ყოს ფუძეში ზოგჯერ მაინც გვიჩვენებენ *ფ-ს*, რითაც მარტივი
 აგებულღების ფუძეგავრცობღლ ზმნებს ემსგავსებღან (მაგ. შღრ.
 წყვეტ. I პ. მხ. რ. *აოთაგაჲ <აოთაზაღ „შეძენა“* და *ღარღაგაჲ <*
ღარღაღ „კღთხვა“, ან იღვე ღარღაგაჲ და ღღეგაჲ <ღღხოღ
 „ჰაღა“ და სხვ).

ზემოთ (§§ 69; 71) ტაბულაში მოტანილი ფორმები სხვადასხვა ფონეტიკურ ცვლილებას გვიჩვენებს, მაგრამ თუ გავითვალისწინებთ რაც ითქვა მახვილისა და ხმოვანთა თავმოყრის შესახებ ფონეტიკაში (§§ 18—29), აქ გაუგებარი აღარაფერი დარჩება.

გასარკვევეი დარჩა მხოლოდ-ცალკეული საკითხები.

§ 79. ზემოთ აღენიშნავდით, რომ უწყვეტელი საერთოდ არ არჩევს ვნებითისა და მოქმედებითის ფორმებს. აქ უნდა დავმატოვო: ზოგჯერ იხმარება ვნებითისათვის უწყვეტ. III პირის მხ. რ. -ში *-իჲ* აფიქსით დაბოლოებული ფორმა: *სრქსჯქჲ* მოქმედებითისათვის, მაგრამ *სრქსჯიჲ* < *სრქსჯქ* „შიში“ ვნებითისათვის; *კიქჲ*, მაგრამ *კიქიჲ* < *კიქ* „მოწოდება, დაცხება“; *ჩხხანქიჲ* (*ჩხხანქჲ*-ის ნაცვლად) < *ჩხხანქ* „ამხედრება“ და სხვ.

ბრძანებითის ფორმები საერთოდ ისევე გაარჩევს მოქმედებითისა და ვნებითის ფორმებს, როგორც თბრობითის აწმყო, ე. ი. მხოლოდ II (-*ხჲ*) უღლების ზმნები.

უკუთქმითი (პირველი სერიის) ბრძანებითის ფორმებს აწარმოებს მხ. რ. -ში აწმყოს ფუძეზე დართული *-ჲ*, მრ. რ. -ში კი იმავე ფუძეს ერთვის *-იჲ*. ამ ფორმას ყოველთვის უძღვის წინ აკრძალვითი ნაწილაკი *მჩ* „ნუ, არ“. II (-*ხჲ*) უღლების ვნებითის ფორმაში ამ *-ჲ*-ს და *-იჲ*-ის წინ *ხ*-ს შეცვლის *ქ*. III (-*ქჲ*) უღლების ზმნას კი მხოლოდ *ქ* ხმოვანი უზის *-ჲ*-ს წინ. მრ. რ. -ში *ქ*-ს შემდეგ *ჲ* იკარგება (იხ. § 25) და ეღებულობთ *-ქჲ* დაბოლოებას.

ამრიგად, ზემოთ (§ 69) ტაბულაზე მოტანილს საკპარისია დაეღმატოთ, რომ *ყქსქ* ზმნის უკუთქმითი ბრძანებითი ვნებითისა იქნება: მხ. რ. *მჩ ყქიჲ* და მრ. რ. *მჩ ყქიჲ*.

წართქმითი ბრძანებითი კი ისევე გაარჩევს ვნებითისა და მოქმედებითის ფორმებს, როგორც წვეტილი. კერძოთ, ვნებითის ფორმები ასე იწარმოება: პირველი (-*ამ*) და IV (-*იამ*) უღლების ზმნები მხ. რ. -ისათვის ნამყოს ფუძეზე დაირთავენ *-ქჲ* ფორმანტს, მრ. რ. -ისათვის კი *-არიჲ*-ს; II (-*ხჲ*) უღლების ზმნები კი მხ. რ. -ში მთლიანად იმეორებს თბრობითის წვეტილის III პირის მხ. რ. -ის ფორმას, მრ. რ. -ში კი ისიც ნამყოს ფუძეზე *-არიჲ* ფორმანტს დაირთავს; III (-*ქამ*) უღლების ზმნების ბრძანებითიც მხოლოდ ვნებითია ფორმით საერთოდ. ეგევე ითქმის I (-*ამ*) უღლების ჩანართიან ზმნებზედაც (იხ. ტაბულა § 71).

ამრიგად, წართქმითი ბრძანებითის ვნებითის საერთო სურათი ტაბულაში წარმოდგენილი ზმნების მიხედვით ასეთია:

მხ. რ. *კარყაყიჲ*, *ათაყიჲ*, *ყრსაყ*, *ანყიჲ*, *ჩხხიჲ*, *ქიყიჲ*.

მრ. რ. *კარყაყარიცე, ასთყარიცე, ფრესყარიცე, აწყარიცე, ისბარიცე, მითყარიცე.*

ენებთის ბრძანებითი საკმაოდ ხშირად მრ. რ-ში -არიცე-ის პარალელურად -აქე დაბოლოებასაც გვიჩვენებს; მაგ.: *ფრესყაქე, კარყაყაქე* და სხვ. ასეთი ფორმით გვხვდება ჩვეულებრივ ზმნები — *ყააწყაქე* „დაბრუნება“, ბრძან. მრ. რ. *ყარბაქაქე* და *ამყააწყაქე* „ამაღლება“ — ბრძან. მრ. რ. *ამყარბაქაქე; ყარბაქაქე* „გაღლება“, *მარბაქაქე* „ბრძოლა“ და *მარბაქაქე* „ზიანტლობა, მისეულა“ ზმნებს მრ. რ-ის ბრძანებითში აქვთ, -ქე დაბოლოება: *ყარბაქაქე, მარბაქაქე, მარბაქაქე.* ზოგიერთ -სე- და -ყ- ჩანართიან ზმნებს აგრეთვე ზოგიერთ -ბაქაქე დაბოლოებიან ზმნებს მრ. რ-ის ბრძანებითის დაბოლოებად აქვს — *სეცეცეცე* ნაცვლად -არიცე-ისა (ენებთში): *სეცეცეცე* „შიში“, ბრძან. მრ. რ. *სეცეცეცეცე; ისეცეცეცე* „დასვენება“, ბრძან. მრ. რ. *ისეცეცეცეცე.*

§ 80. სხვა პირთა ბრძანებითისათვის ცალკე ფორმები არაა. საამისოდ იყენებენ კავშირებითის (პირველის ან მეორის) სათანადო პირის ფორმებს. II კავშირებითის მრ. რ-ის II პირის ფორმა (-ქე დაბოლოებით) ჩვეულებრივ წართქმითი ბრძანებითის პარალელური ფორმაა აგრეთვე. აქედან გაკეთებულია ბრძანებითის მხ. რ-ის ფორმაც ბოლოკადური *ქ-ის* *რ-ზე* შეცვლით (-ქეცეცეცე). ამრიგად ვლტებულობთ წართქმითი ბრძანებითისათვის პარალელურ ფორმებს:

მხ. რ. *კარყაყაქაქე, ასთაყაქაქე, ფრესაქაქე, ისბაქაქე, მითაქაქე, ამაქაქე.*
 მრ. რ. *კარყაყაქაქე, ასთაყაქაქე, ფრესაქაქე, ისბაქაქე, მითაქაქე, ამაქაქე.*

მოგვიანო ხანებში მხ. რ-ის ფორმას აწმყოს ფუძეზე დაყრდნობილი წარმოებაც ამოუღდა გვერდით: *კარყაყაქაქე, ასთაყაქაქე, ფრესაქაქე, ისბაქაქე, მითაქაქე.* ეს უკანასკნელი V (-ილა) უღლების ზმნებიდან აღარ გაკეთებულა. საერთოდ ეს ფორმები იშვიათია. ჩვეულებრივია ზემოთ (§ 71) ნაჩვენები ფორმები (იხ. § 169 იხ. დამატება IX).

თავისაზრახავანი უღლებიასა

§ 81. რამდენიმე ზმნა: II სერიის ფორმების წარმოება ან სრულებით არ შეუძლია და სხვა ზმნებს იყენებს, ან კიდევ ნამყოს ფუძეს თავისებურად აკეთებს. ამათგან უწინარეს უნდა აღინიშნოს მეშველი ზმნები: *ქაქაქე* „ქმნა, ყოფა, ყოფნა, არსებობა“, *სეცეცეცე* „ქმნა, ყოფა, ყოფნა“ და *ამყარბაქაქე*.

ამათგან ნამდვილი მეშველი ზმნა მესამეა (*ამყარბაქაქე*). იგი დამოუკიდ-

დებლად არ იხმარება, სხვა სიტყუასთან ერთად აკეთებს შემასმენელს წინადადებაში, მაგრამ მას სრულად I სერიის წარმოებაც არ შეუძლია: აქაც აკლია უკუთქმითი ბრძანებითის ფორმები. ამიტომ ინაცლებს პირველ ორს. *სა* ზმნას არც საწყისის ფორმა გააჩნია. მხოლოდ თეორიულად თუ აღვადგენთ მას: *სკ.

ეს ზმნა მეორე სერიის (და უკუთქმითი ბრძანებითის) ფორმებში ინაცლებს *ქხსკ*-იდან ნასესხებ ფორმებს, მაგრამ ყველა ფორმა აოც ამ უკანასკნელს გააჩნია და ამიტომ, თუ ეს დასტოვდება, მიმართავს *სყანხსკ*-ს.

სა ზმნას მხოლოდ ისეთი ფორმები აქვს, როგორც II (-*სა*) უღლების ზმნის აქტივის ფორმებს მოგვეგონება: *ქხსკ* და *სყანხსკ*. პირიქით, მხოლოდ პასიურის ფორმებს აწარმოებს I სერიაში. მეორე სერიაში კი თავისებურად ფორმდება, განსაკუთრებით *სყანხსკ*. აი, მათი უღლება:

	აწსყო			უწვებელი		
I <i>სა</i>	<i>ქხსა</i>	<i>სყანსა</i>	<i>სა</i>	<i>ქხსა</i>	<i>სყანსა</i>	
II <i>სა</i>	<i>ქხსა</i>	<i>სყანსა</i>	<i>სა</i>	<i>ქხსა</i>	<i>სყანსა</i>	
III <i>სა</i>	<i>ქხსა</i>	<i>სყანსა</i>	<i>სა</i>	<i>ქხსა</i>	<i>სყანსა</i>	
I <i>სა</i> <i>გ</i>	<i>ქხსა</i> <i>გ</i>	<i>სყანსა</i> <i>გ</i>	<i>სა</i> <i>გ</i>	<i>ქხსა</i> <i>გ</i>	<i>სყანსა</i> <i>გ</i>	
II <i>სა</i> <i>გ</i>	<i>ქხსა</i> <i>გ</i>	<i>სყანსა</i> <i>გ</i>	<i>სა</i> <i>გ</i>	<i>ქხსა</i> <i>გ</i>	<i>სყანსა</i> <i>გ</i>	
III <i>სა</i> <i>გ</i>	<i>ქხსა</i> <i>გ</i>	<i>სყანსა</i> <i>გ</i>	<i>სა</i> <i>გ</i>	<i>ქხსა</i> <i>გ</i>	<i>სყანსა</i> <i>გ</i>	

კავშირებითი I

I <i>სა</i> <i>გ</i>	<i>ქხსა</i> <i>გ</i>	<i>სყანსა</i> <i>გ</i>		
II <i>სა</i> <i>გ</i>	<i>ქხსა</i> <i>გ</i>	<i>სყანსა</i> <i>გ</i>	<i>ა</i> <i>ქხსა</i>	<i>ა</i> <i>სყანსა</i>
III <i>სა</i> <i>გ</i>	<i>ქხსა</i> <i>გ</i>	<i>სყანსა</i> <i>გ</i>		
I <i>სა</i> <i>გ</i> <i>გ</i>	<i>ქხსა</i> <i>გ</i> <i>გ</i>	<i>სყანსა</i> <i>გ</i> <i>გ</i>		
II <i>სა</i> <i>გ</i> <i>გ</i>	<i>ქხსა</i> <i>გ</i> <i>გ</i>	<i>სყანსა</i> <i>გ</i> <i>გ</i>	<i>ა</i> <i>ქხსა</i> <i>გ</i>	<i>ა</i> <i>სყანსა</i> <i>გ</i>
III <i>სა</i> <i>გ</i> <i>გ</i>	<i>ქხსა</i> <i>გ</i> <i>გ</i>	<i>სყანსა</i> <i>გ</i> <i>გ</i>		

წვებელი

	<i>სა</i>	<i>ქხსა</i>	<i>სყანსა</i>
I	—	—	<i>სყ</i>
II	—	—	<i>სყ</i>

I	—	—	<i>სეხაჲ</i> <i>სეაჲ</i>
II	—	—	<i>სეტჲ</i>
III	—	—	<i>სეხჲ</i>

II კავშირებითი

I	—	—	<i>სეტჲ</i>
II	—	<i>ქეთა</i>	<i>სეტეთა</i> <i>სეტება</i>
III	—	<i>ქეთ</i>	<i>სეტეთ</i>
I	—	<i>ქეულჲ</i>	<i>სეტეულჲ</i>
II	—	<i>ქელჲ</i>	<i>სეტელჲ</i>
III	—	<i>ქეთჲ</i>	<i>სეტეთჲ</i>

წართქმითი ბრძანებითი

მხ. რ.	—	<i>ქრ</i> <i>ქლქრ</i>	<i>სეტქრ</i>
მრ. რ.	—	<i>ქრალჲ</i>	<i>სეტქრალჲ</i>

§ 82. ზოგიერთი ზმნა ნამყოს ფუძეს სხვა ზმნიდან სესხულობს ან სხვაგვარად აწარმოებს, ვიდრე მოსალოდნელი იყო. სხვაფრივ წესიეროდ ფორმდება: ამ ფუძეზე იმავე ფორმანტებს ირთავს, რასაც სხვა ზმნები. პირველ სერიაში კი სავსებით წესიერად ფორმდება სათანადო ულლების შიხედვით. ასეთებია:

მახსი „ქმნა, ყოფა“, აწმყო: *მახსამ*... ნამყოს ფუძე—*არაჲ*: წყვეტ. I პ. *არარქ*, *არარქრ*, *არარ*; ვნებ.: *არარაჲ*, *არარარ*, *არარას*; II კავშ. I—*არარქე*, II—*არააგხა*, *არააგე*, *არააგულჲ*, *არააელჲ*, *არააგხჲ*, *არააგხჲ*; ვნებ.: *არარაჲე*, *არააგეა*; ბრძ. *არა*, *არარტ* (ენებითის ბრძ. არა აქვს). შდრ. *მახსი* „აღება“, წყვეტ. I პ. *ააქ* და სხვ. (§ 69; 70; 71).

მახსი „აღვრება“, აწმყო: *მახსამ*... ნამყოს ფუძე: *ქარ*; წყვეტ. I პ. *ქარხაჲ*, *ქარხარ*, *ქარხას*... II კავშ. *ქარხაჲე*, *ქარქება*, *ქარქე*, *ქარქეულჲ*, *ქარქელჲ*, *ქარქეხჲ*, წართქმ. ბრძ. *არქ* || *არქქრ*, *არქჲ*. აქტივის ფორმებით მხოლოდ II კავშირებითის მხ. რ. II, III და მრ. რ. III პირის ფორმებში. ბრძანებითის ფორმებში კ- მოკვეცილი აქვს (შდრ. ზე- და-ჲ- ჩანართიანი ზმნების ულლება, § 76).

შახსი „წატანა, წაყვანა, წაღება“, აწმყო: *შახსამ*... (ენებითის ფორმებით I სერიაში). ნამყოს ფუძე—*თარ*. წყვეტილში მხოლოდ ენებითის ფორმებით: *თარაჲ*, *თარარ*, *თარას*... II

კავშ.: *თარაყე, თარყეს, თარყეს; თარყილა, თარყილა, თარყეს;* ბრძან. *თარ, თარინჯა* || *თარქა*.

ბანაზღ „ენობა“, აწმყო: *ბანაზღ* || *-ჯამ...* ნამყოს ფუძე — *ბან;* წყვეტილში მხოლოდ ენებიორს ფორმებით: *ბანსაყ, ბანსაყ, ბანსაყ...* II კავშ.: *ბანსაყე, ბანსაყეს, ბანსაყეს; ბანსაყილა, ბანსაყილა, ბანსაყეს;* ბრძან. *ბანსაყ, ბანსაყილა*.

სერქაღ „წასვლა“, აწმყო: *სერქაღ...* ნამყოს ფუძე: *ჯოყ; წყვეტ. ჯოყაყ, ჯოყარ, ჯოყალ...* (ავრეთვე *ჯორაყ, ჯორარ...*); II კავშ. კი ისევე *სერქ* ფუძიდან: *სერქაყე, სერქაყეს, სერქაყეს; სერქაყილა, სერქაყილა, სერქაყეს...* ბრძან. *სერქ, სერქინჯა*.

მანსღ „ქონა, ჰერობა. კერა“, აწმყო: *მანსღ...* ნამყოს ფუძე *კაღ; წყვეტ. კაყაყ, კაყარ, კაყალ; კაყაღ, კაყაღ, კაყაღ, კაყაღ;* II კავშ. *კაყაყე, კაყაყეს* || (*კაყაყეს*), *კაყაყეს; კაყაყილა, კაყაღილა, კაყაღეს;* ბრძან. *კაღ* (იშვიათად *კა*) || *კაყაღილა, კაყარინჯა*; ასევე იუღლის *რუგანსღ* „შეწინაგება, მიღება“, *წყვეტ. რსკაყაყ*.

მასღ „კემა“, აწმყო: *მასღ...* ნამყოს ფუძე — *კსრ; წყვეტ. კსრ-ისაყ, კსრარ, კსრალ* || *კსრ; კსრაღ, კსრაღ, კსრაღ, კსრაღ;* II კავშ. *კსრაყე, კსრაყეს;* *კსრაყეს; კსრაყილა, კსრაღილა, კსრაღეს;* ბრძან. *კსრ, კსრინჯა*.

ქაყღ „სმა“, აწმყო — *ქაყღ...* ნამყოს ფუძე — *არრ* (<*არრსაღ* „თრობა“ ზმნიდან), *წყვეტ. არრის, არრის, (ღ)არრ...* II კავშ. *არრისე, არრისეს...* ბრძან. *არრ* || *არრინჯა, არრინჯა...* და ასე წესიერად იუღლის. იშვიათად *ქაყღ*-იდანაც იწარმოება მეორე სერიის მწკრივები: *ქაყღეს, ქაყღეს, ქაყღეს; ქაყღეს, ქაყღეს;* ნამყოს წმინდ. *არრისაყ*.

ქაღ „სმენა“, აწმყო — *ქაღ...* ნამყოს ფუძე — *ლს*. *წყვეტ. ლსაყ, ლსარ, ლსალ...* II კავშ. *ლსაყე, ლსაყეს, ლსაყეს; ლსაყილა, ლსაყილა, ლსაყეს;* ბრძ. *ლსარ, ლსარინჯა*.

ზარქანსღ „ცემა, გვემა“, აწმყო: *ზარქანსღ* || *ზარქანსღ...* ნამყოს ფუძე *ზარ* (<*ზარინჯ* ცემა, გვემა), *წყვეტ. ზარის, ზარის, სზარ...* II კავშ. *ზარისე, ზარისეს...* ბრძან. *ზარ, ზარქა...* ენებ. *წყვეტ. ზარაყ, ზარარ, ზარალ...* II კავშ. *ზარაყე, ზარაყეს...*

§ 83. რამდენიმე ზმნა ნამყოს ფუძესაც სხვაგვარად აწარმოებს და მათ პირის ნიშნებიც ნაწილობრივ სხვანაირი აქვთ. ასეთებია:

ზაღ „მოსვლა“, აწმყო — *ყამ...* — ნამყოს ფუძეში ზმნის ძირი *ჯ* — შენარჩუნებულია *ჯ*-ს სახით. ამ ცალად დარჩენილ თანხმობას განსაზღვრავდა აუგმენტის *ჯ*- უჩნდება (§ 29). ამრიგად, ნამყოს ფუძედ ვლებულობთ *ჯჯ*-ს. მხ. *რ*-ის II, III და *მრ*. *რ*-ის II პირის ნიშნებიც განსხვავებული აქვს. ენებითი არა აქვს.

ჩსს „(და)დება“ ზმნიდანაც ნამყოს ფუძეში მხოლოდ *ჟ* არის შენარჩუნებული. აუგმენტის დართვით ნამყოს ფუძედ ვლებულობთ *სჟ-ს*, როდესაც უაუგმენტო ფორმა ერთმარცვლიან სიტყვას იძლევა.

მაღ „მიცემა“ ზმნაც ნამყოს ფუძეში მხოლოდ *თ-ს* ინარჩუნებს აუგმენტით (*სთ*) ან უმისოდ. პირის ნიშნებიც განსხვავებული აქვს. II კავშირებითის ფორმებსაც თავისებურად აწარმოებს. ეს თავისებურებანი ნათლად ჩანს აქვე ტაბულაზე.

წყვეტილი

	მოკმ.	ვნებ.	მოკმ.	ვნებ.
I	<i>სჟს</i> <i>სჟს</i>	<i>სჟაჟ</i>	<i>სთთ</i>	<i>სთთაჟ</i>
II	<i>სჟსრ</i> <i>სჟსრ (სჟსრ)</i>	<i>სჟარ</i>	<i>სთთრ</i>	<i>სთთარ</i>
III	<i>სჟს</i> <i>სჟ</i>	<i>სჟაა</i>	<i>სთ</i>	<i>სთაა</i>
I	<i>სჟაჟ</i> <i>სჟაჟ</i>	<i>სჟაჟ</i>	<i>სთთაჟ</i>	<i>სთთაჟ</i>
II	<i>სჟსჟ</i> <i>სჟსჟ</i>	<i>სჟაჟრ</i>	<i>სთთაჟ</i>	<i>სთთაჟრ</i>
III	<i>სჟსს</i> <i>სჟსს</i>	<i>სჟაა</i>	<i>სთთა</i>	<i>სთთა</i>

კავშირებითი II

I	<i>სჟსჟ</i> <i>სჟსჟ</i>	<i>სჟაჟჟ</i>	<i>სთთ</i>	<i>სთთაჟჟ</i>
II	<i>სჟსთჟსა</i> <i>სჟსთა</i>	<i>სჟსთა</i>	<i>სთთაჟსა</i>	<i>სთთაჟსა</i>
III	<i>სჟსთჟს</i> <i>სჟსთ</i>	<i>სჟსთ</i>	<i>სთთაჟს</i>	<i>სთთაჟს</i>
I	<i>სჟსსთჟა</i> <i>სჟსთა</i>	<i>სჟსთა</i>	<i>სთთაჟა</i>	<i>სთთაჟა</i>
II	<i>სჟსსთჟა</i> <i>სჟსთა</i>	<i>სჟსთა</i>	<i>სთთაჟა</i>	<i>სთთაჟა</i>
III	<i>სჟსსთჟს</i> <i>სჟსთა</i>	<i>სჟსთა</i>	<i>სთთაჟს</i>	<i>სთთაჟს</i>

წართქმითი ბრძანებითი

<i>სჟ</i>	<i>სჟს</i>	—	<i>სთს</i>	—
<i>სჟაჟ</i>	<i>სჟს</i>	<i>სჟაჟს</i>	<i>სთს</i>	—

§ 64. რანდენიმე ზმნას მხოლოდ ზოგიერთი მწკრივის რამდენიმე ფორმა-ლა შემორჩენია. ასეთებია:

“თი „ყოფნა, არსებობა“. იგი მხოლოდ შემდეგ ფორმებში გვხვდება:

აწყობ: მხ. რ. III პ. <i>ყო</i>	მრ. რ. III პ. <i>ყთ</i>
სწყვეტ: „ „ <i>ყოქ</i>	„ „ <i>ყოქს</i>
კავშ. I „ „ <i>ყოფს</i>	„ „ <i>ყოფს</i> (იხ. § 178).

მოგვიანო ხანებში ისევ აღადგინეს ამ ზმნის აწმყოსა და უწყვეტლის ყველა ფორმა; ასე:

აწმყო: *ფიამ, ფიას, ფიჯ; ფიამჟ, ფიამჟ, ფიზ.*

უწყვეტ: *ფიამხ, ფიამხრ, ფიამრ; ფიამჟ, ფიამჟ, ფიამხ.*

ყალ „ყოფნა“ ზმნასაც მხოლოდ I სერიის მწკრივების III პირის ფორმები აქვს.

აწმყო II პ. მხ. და მრ. რ. *ყაყ — ყან;* უწყვეტ. III პ. მხ. და მრ. რ. *ყაყრ — ყაყხ;* I კავშ. III პ. მხ. და მრ. რ. *ყაყც — ყაყცხ.*

ყალ „ღღომა“ ზმნას ყველა ფორმა გააჩნია და წესიერად იუღელის.

რამ „ვაშბობ“ ძვ. სომხურში უცვლელად გაქვევებულია და მხოლოდ შემდგომი ფორმებია შემორჩენილი:

აწმყო მხ. რ. *რამ, რას, რაჯ; რამჟ, —, რან*
ბრძან. *რძ (იხ. § 178).*

ფიყხ „თქმა“ შემორჩენილია მხოლოდ საწყისისა და მისი მოკმეღებითის ფორმით; პირიანი ფორმებიდან კი გააჩნია:

II კავშ. მხ. რ. I პ. არაა, II პ. *ფიყხა,* III პ. *ფიყც,* მრ. რ. *ფიყხიჟ, ფიყხრ, ფიყხ.*

ბრძან. მხ. რ. *ფიყ || ფიყხრ,* მრ. რ. *ფიყც.*

ყაროხ „ველება (ეველება), ნღომა (უნღა გააკეთოს...), საკუროება (საკუროა, ხაჰს)“ ზმნას გააჩნია:

აწმყო: *ყაროხამ, ყაროხამ, ყაროხამ; ყაროხამჟ, ყაროხამჟ, ყაროხამ.*

უწყვეტ: *ყაროხამხ, ყაროხამხრ, ყაროხამრ || -ოხამ; ყაროხამჟ, ყაროხამჟ, ყაროხამხ.*

I კავშ.: *ყაროხამხამ, ყაროხამხამ, ყაროხამხამ; ყაროხამხამჟ, ყაროხამხამჟ, ყაროხამხამ.*

II კავშ. (იშვითად): *ყაროხამხამ, ყაროხამხამ, ყაროხამხამ; ყაროხამხამიჟ, -ამხამ, -ამხამ.*

ყაროხამ „ძღვევა, მორევა“ ზმნა წესიერად იუღელის და ყველა ფორმა აქვს ვნებითისადა და მოკმეღებითისადა.

§ 88. რამდენიმე ზმნა მხოლოდ ზოგიერთი მწკრივის III პირის ფორმებში იხმარება და უპირიანი არიან:

მასს „ტკივილი“, აწმყო: *ყაას*, უწყვ. *ყაასრ*, I კავშ. *ყაასყ*, წყვეტ. *ყაასაყ*, II კავშ. *ყაასაყ* (ზოგჯერ მრ. რ-ის ფორმებშიც: *ყაასზ*; *ყაასჩ*; *ყაასხჩ*; *ყაასიხჩ*).

მარჩს „შეძლება (შეიძლება)“ აწარმოებს ვნებითის ფორმებს მხ. რ ისა I სერიაში; აწმყო — *მარჩჩ*. უწყვეტ. *მარჩჩრ*, I კავშ. *მარჩჩყ*. ამავე ზნნიდან ოდნავი თავისებურებით ყველა ფორმა იწარმოება მოქმედებითისა (იხ. § 86).

ყითს „ვალება (ვევალება. იხ. *ყარითს* § 84). გააჩნია მხოლოდ შემდეგი ფორმები:

აწმყო — *ყითა* — *ყითაჩ*, უწყვეტ. *ყითარ* — *ყითარჩ*, I კავშ. *ყითარყ* — *ყითარყჩ*, II კავშ. *ყითარაყ* — *ყითარაყჩ*. (იხ. დაბატება X).

არსებობს გამოთქმები, რომლებიც დამხმარე ზმნების (*სა* და *ჩხს*) მოშველიებით უპირო ზმნებს აღმოსკევენ. უმეტეს შემთხვევაში ასეთი გამოთქმები *სა* დამხმარე ზმნის აწმყოს ფორმებს იყენებს. ასეთებია:

საზ & „ჯერ არს, უნდა, საჭიროა, ხამს“, *არძას* & „ღირსია“, *რაროდ* & „კარგია“, *ოტყ* *ჩხს* „ხდება, მოხდება ხოლმე“, *რას* & „უკეთესია, კარგია“, *კამ* & „სასურველია“, *არაჩ* & „საჭიროა; უნდა“. *ზარ* & „შეიძლება, უნდა“, *მარჩ* & „შეიძლება, უნდა, ხამს, საჭიროა“, *ყარას* & || *ყარა* & || *ყითარ* & „საჭიროა, უნდა“, *ყაჩ* & „შესაფერისია, შეეფერება, უხდება“, *საყით* & „სასარგებლოა, ხელსაყრელია“, *სარჩ* & „კანონიერია, წესიერია“ და სხ.

§ 86. ზოგაერთი სხვა წვრილმანი თავისებურებებიდან აღსანიშნავია შემდეგი:

სას „ოქმა“, *ყითს* „ცოდნა“, *კარჩ* „შეძლება“ და *მარჩს* „შეძლება“ ზმნები II სერიაში პირველ (-ამ) უღლებაში გადადიან: აწმყო — *სასამ*, *სასხა...* მაგრამ წყვეტ. *სასაყ* (და არა მოსალოდნელი *სასხეჩ*). *სასაყსრ*, *სასაყ...* კავშ. II *სასაყჩყ*, *სასაყჩხსა...* ბრძან. *სასა* || *სასააჩჩრ*, *სასაყჩ*... ასევე სხვებიც, ოღონდ *მარჩს* ვერ აწარმოებს ბრძანებითს. ბრძანებითი არა აქვს არც *კარჩ* ზმნას. წესიერად ფორმდება ზეორე *მარჩს* „მოწყობა, ვამართვა“ — *მარჩსამ*, *მარჩსეჩ* და სხ. (მღრ. § 85).

საბს „მოტანა, მოყვანა“, *რჩრჩ* „მოტანა, მოყვანა“. *ზაბს* „გახდა; გაგდება“ და *ზაბს* „დაჯდომა“ II სერიაში ისე ფორმდებიან, თითქოს *-აზ-ს* დაბოლოებიანი ზმნები იყენენ: *აბსამ*, *აბსა...* წყვეტ. *აბჩ*, *აბჩრ*, *კამ...* ასევე სხვებიც, ოღონდ *ზაბს*

III (-ჩმ) ულლებას განეკუთვნება: აწმყო — *ზათჩამ, ზათჩას...*
 წყვეტ. *ზათაჟ, ზათარ...* ბრძ. *ზჩასთ, ზათარძღ.*

ღზკხნოი „დაეარდნა, დაცემა“ ნეორე სერიაში II (-ხმ) ულლებადში გადადის: წყვეტ. *ღზკხეჩ, ღზკხეხერ, ღზკეჟ* (იშვიათად აგრეთვე — *ღზკხაგ*); ვნებ. *ღზკხეჟაჟ, ღზკხეჟარ, ღზკხეჟაღ...* II კავშ. *ღზკხეჩე, ღზკხეხას...* ვნებ. *ღზკხეჟაჟე, ღზკხეჟას...* ბრძან. *ღზკხას, ღზკხეჯღ.*

ათხ „ძულება“ ჩვეულებრივად იუღელის ორივე სერიაში — *ათხამ, ათხას...* *ათხეჩ, ათხეხერ...* *ათხეჩე, ათხაგესა...* *ათხას, ათხეჯღ* და სხ.. მაგრამ გვხვდება აწმყოში სხვაგვარად გაფორმებული: I პ. *ათხამ, ათხასა, ათხაჟ...* და უწყვეტელშიც: *ათხჩ, ათხჩერ, ათჯერ* || *ათხაჟარ*. ასევე *კხა* „(ეხოვერება“: *კხამ, კხასა, კხაჟ...* უწყვეტ. *კტჩ, კტჩერ, კხაჟარ*; მრ. რ. *კხაგ, კტჩე, კტჩან*; I კავშ. *კხაჟეჟამ* || *კტხამ...* წყვეტ. *კხეჩ, კხეხერ, სკხაგ* || *კხაგ...* II კავშ. *კხეჩე, კხეჟესა...* ბრძან. *კხასგ, კხეჯღ.*

უწყვეტელში გვხვდება აგრეთვე *ხრკხხაჟარ* < *ხრკხხ* „ტკივილი“, თუმცა ჩვეულებრივ *ხრკხეჩ*.

ჰამჩხჩხ „მოთმენა, ატანა“ II სერიაში ორგვარად იუღელის: *ჰამჩხჩხეჩ* || *ჰამჩხჩჩ, ჰამჩხჩხეხერ* || *ჰამჩხჩხერ...* *ჰამჩხჩხეჩე* || *ჰამჩხჩჩე, ჰამჩხჩხაგესა* || *ჰამჩხჩხესა...* (შღრ. აქვე ზემოთ *ახხ*, *ჩხჩხ*).

სრეზნოი-ის შესახებ იხ. § 77; 89.

§ 87. არის ზმნები, რომელნიც შეიძლება ერთი ჩანართითაც წარმოგვიდგინენ და მეორითაც, ან და სხვადასხვა ულლებას გაყენენ, რაც ისევე ჩანართისაგანაა დამოკიდებული; მაგ:

მხრძხხა || *მხრძხ* „მოაბლოება“, აწმყო: *მხრძხხამ* || *მხრძჩამ...* წყვეტ. *მხრძხეჟაჟ...*

ფახჯხ || *ფახჩნოი* „გაქცევა“, *ფახჯჩამ* || *ფახჩნოამ...* წყვეტ. *ფახჩხაჟ.*

გროსნოი || *გროსანხ* „განცხრომა... სეირნობა“, *გროსანოამ* || *გროსანჩამ...* წყვეტ. *გროსაჟაჟ...*

გერბოი || *გერბანხ* „გადარჩენა, დახსნა“, *გერბოამ* || *გერბანხამ...* წყვეტ. *გერბჩ, გერბჩერ...*

პოჯხ || *პოანხ* „ფრენა“, *პოჯჩამ* || *პოანჩამ...* *პოხაჟ...*

სთხეზოი || *სთხეზანხ* „შექმნა“, *სთხეზოამ* || *სთხეზანხამ...* წყვეტ. *სთხეზჩ...*

აგრეთვე: *ყათჯხ* „გაშორება, გაცალკეება“, წყვეტ. *ყათხაჟ*

და *დათანხე* (იგივე), *დათანხამ*, წყვეტ. *დათაჟ...* *მაბ-*
ზილ „მიწებება, მიკერა“, *მაბზილამ*, წყვეტ. *მაბზაჟ*, *მაბზა-*
ხე (იგივე), *მაბზანხამ*, წყვეტ. *მაბზაჟ...* *კამხე* „დაგვიანე-
ბა, დოყოვნება“, კამხამ, წყვეტ. *კამხეჟი*, „მაგრამ *კამხ-*
ზაჟ (იგივე), *კამხზამ*, წყვეტ. *კამხეჟაჟ...* *კაფე* || *კაფ-*
ზაჟ „გაძლომა“, *კაფამ* || *კაფხზამ*, წყვეტ. *კაფხეჟაჟ...*
მანხაჟ || *მანხანხაჟ* „ნდომა, წადილი“, *მანხამ* || *მანხა-*
ზამ, წყვეტ. *მანხაჟაჟ...* *არძახე* || *არძახილ* „გაშვება,
 გაგზავნა“, *არძახამ*, წყვეტ. *არძახეჟი...* *არძახილამ*,
 წყვეტ. *არძახე...* ბრძ. *არძახე*.
ჩიყანხე || *ჩიყილ* „ზვინვა, დაზვინება“, *ჩიყანხამ* || *ჩიყილამ*,
 წყვეტ. *ჩიყე* || *ჩიყაჟ...* და აგრეთვე *ჩიყამ* (იგივე), წყვეტ.
ჩიყეჟი და სხ. (იხ. დამატება XI).

სიყვანაჟობა

§ 88. ახალი სიტყვების საწარმოებლად მრავალი სხვადასხვა სახის აფიქსი არსებობს, აქ მხოლოდ ისეთებზე შევჩერდებით, რომლებიც უფრო ხშირად გამოიყენებიან.

სიტყვის მაწარმოებელი აფიქსი პრეფიქსიც შეიძლება იყოს და სუფიქსიც, მაგრამ პრეფიქსული წარმოება მაინც არაა დამახასიათებელი სომხურისათვის. არსებობს მხოლოდ რამდენიმე პრეფიქსი და თითქმის ყველა მათგანი უქონლობის გამომხატველია. პრეფიქსულ-სუფიქსური წარმოებაც არ გვხვდება. როცა ასეთი გვხვდება, მაშინ სიტყვა წარმოებული სიტყვიდანაა ნაწარმოები; მაგ.: *აღრტხ* „სჯული, წესი, კანონი“, *ან-აღრტხ* „უსჯულო, უწესო, უსამართლო“, აქედან *ანაღრტხ-იქჩან* „უსჯულობა, უსამართლობა“.

სახელებისაგან ახალი სიტყვების საწარმოებლად სახელობით—ბრალდებითის ფორმაა ამოსავალი; ზმნიდან წარმოებული სიტყვები კი უმეტესად ეყრდნობა ნამყოს ფუძეს, რომელიც ჩვეულებრივ ზმნის ძირსაც წარმოადგენს და სრული სახით მხ. რ-ის ბრძანებითის ფორმაში წარმოადგება. დაეიწყებთ ზმნის წარმოებით.

§ 89. *-იღვანხე* აფიქსი დაერთვის ნამყოს ფუძეს და აწარმოებს ზმნას, რომელიც მხოლოდ გარდამავალი, აქტიური შეიძლება იყოს. გრამატიკოსები ზმნის ამ ფორმებს იძულებითის, კაუზატივის ფორმებად მიიჩნევენ, მაგრამ ნამდვილად *-იღვანხე* აფიქსიანი ფორმები ისე შეეფარდება ზმნის უამისო ფორმებს, როგორც

ქართულში ვტურავ და ვაცურებ, ვწვეარ და ვაწვენ, ვგორავ და ვაგორებ და სხვა, ე. ი. გარდაუვალ ზმნას აქცევს გარდამავალად.

თითქოს სხვაგვარა ვითარებაა მოსალოდნელი, როდესაც *-იღუანსქ* აფიქსი აქტიური ზმნის ნამყოს ფუძეს დაერთვის: *ყისქ* „წერა“ — *ფრხვიღუანსცქ, აყათსქ* „გათავისუფლება“ — *აყათსკიიღუანსქ...* მაგრამ, როდესაც ასეთი რამ ხდება, მათ შორის განსხვავება არაა: *აღრტ'სკი, იაყათსცქ'ს ჟია* „ქანონმა გამათავისუფლა მე“ და *წრქათათა ჟამქ აყათსციე* „ქრისტემ გაგვათავისუფლა ჩვენ“. მეორე მაგალითი ე. წ. კაუზატივის ფორმაა, მაგრამ იმასვე ნიშნავს, რასაც ამავე ზმნის დადებითი ფორმა.

-იღუანსქ აფიქსი კაუზატივს არ აწარმოებს. კიდევ ამიტომ აქტიური ზმნებიდან ახალი ფორმების საწარმოებლად იგი ჩვეულებრივ არ იხმარება და რ.ო.ცა იხმარება, მნიშვნელობით არ განსხვავდება იმავე ზმნის დადებითი ფორმისაგან.

-იღუანსქ აფიქსიანი ზმნები II (-სმ) უღლების ჩანართიანი (-ანსმ) ზმნების მიხედვით იუღელის, მხოლოდ წყვეტილის III პირში იღ-ბმოვანი მახვილის დაცემის გამო *ი* დიფთონგად წარმოგვიდგება და წართქმრი ბრძანებითი: მხ. რ-ში -ი-ზე ბოლოვდება:

ქაყაღორსქ „მეფობა“, *ქაყაღორსციეღუანსქ* „გამეფება“, აწმყო: *ქაყაღორსციეღუანსმ, -ისა, -ის...* უწყვეტ. *ქაყაღორსციეღუანსქ, -სხქ, -ისქ...* I კავშ. *ქაყაღორსციეღუანსქცქ, -ესა, -ეც...* წყვეტ. *ქაყაღორსციეცქ, -ციეცქ, -რსციეცქ...* II კავშ. *ქაყაღორსციეცქ, -ციეცხა, -ციეცცქ...* წართქმ. ბრძან. *ქაყაღორსცქ, ქაყაღორსციეცქ'კ...* ასევე: *აყათსქ* „გათავისუფლება“, *აყათსკიიღუანსქ* „გათავისუფლება“, წყვეტ. *აყათსციეცქ, -ციეცქ, -სიციეცქ...* ბრძან. *აყათსკიი, აყათსციეცქ'კ...*

ორიოდე ზმნასთან *-იღუანსქ* აფიქსი *-იღუანსქ* და *-იღუანსქ* სახით წარმოგვიდგება; ესენია: *სკანსქ* „გამოსვლა“, წყვეტ. I პ. *სქ...* აქედან: *სკიღუანსქ, წყვეტ სკიციქ, სკიციქ, სკიციქ...* ბრძ. *სქ, სკიციქ'კ...* *რსკიციქ* „ჩაძირვა“, წყვეტ. *რსკიციქ: რსკიციღუანსქ, წყვეტ. რსკიციქ, რსკიციციქ, რსკიციქ...* ბრძან. *რსკიცი, რსკიციციქ'კ...* *კიციციქ* „დაღუპვა, დაკარგვა“, წყვეტ. *კიციციქ, აქედან: კიციციღუანსქ, წყვეტ. კიციციქ, კიციციციქ, კიციციქ...* ბრძან. *კიციცი, კიციციციქ'კ*.

შათსქ „შესვლა“ (წყვეტ. *მათ, მათსქ, სმ'იღუან...*) ზმნა თავისი ფუძიდან ვერ აწარმოებს ამ ფორმას და იყენებს *მათსანსქ* „შე-

ყვანა, შეტანა“ ზმნის ფორმებს: წყვეტ. *მოძტ, მოძტჲ, სმოქტ...*
ბრძან. *მძტ, მოძტჲ*...

ბერძნულ „ვიკი“ (წყვეტ. *ხრქილას...* იხ. § 77) აგრეთვე თავისი ფუძიდან ვერ აწარმოებს და *ხრქმსხ* „ფიცი“ (<სახელისაგან *ხრქილას* „ფიცი“) ზმნიდან წარმოებულ ფორმებს იყენებს: *არქმსხვილასხ*, წყვეტ. *ხრქმსხვილცხ, -ვილცხ, -ვილც...* *ხრქმსხ* „შიში“ ზმნა წესიერადაც აწარმოებს ამ ფორმას *ხრქილასხ*, მაგრამ აგრეთვე—*ხრქმსხვილასხ*.

§ 80. წინა პარაგრაფში ზმნიდან ზმნის წარმოებაზე ვილაპარაკეთ. ზმნები იწარმოება სახელებისაგანაც. საკმაოდ ხშირია სახელის ფუძეზე (resp. სახელობით-ბრალდებითის ფორმაზე) პირდაპირ II (-ხმ) ულლების ზმნებას საწყისის დაბოლოების დამატება, ე. ი. 1-სი წინამავალი -ხ- თემატური ხმოვნით. ასეთ ნასახელარ ზმნებს ჩვეულებრივ აქტიური მნიშვნელობა აქვთ. მაგალითები: *ბაოას* „მონა, მსახური“, *ბაოასხ* „მსახურება“, აწმყო: *ბაოასხმ...* *ჯაფი* „ზომა“, *ჯაფხ* „ზომვა“ *ჯაფხმ...* კომპოზიტი *ჯილასარ* (<*ჯილ* „ღევი, ავი სული“ + *არ* <*არქილასხ* „ცემა, გვემა“) „შმაგი, ცოფიანი“—*ჯილასარხ* „გამმაგება“, *ჯილასარქმ...* აგრეთვე წარმოებული სიტყვა: *ქაფასარ* „გვირგვინოსანი, მეფე“ (<*ქაფ* „გვირგვინი“ + *ასარ* ზედსართავის მაწარმ. იხ. § 78, ე), აქედან: *ქაფასარხ* „მეფობა“ და სხვ.

ზოგჯერ ზმნისწინის მოშველიებით: *ფხთხ* „მიწა“, *ფფხთხ* და ცუმა. *დანარცხება*, *ფფხთხმ...* *აჟ* „მარილი“, *ჯაფხ* „დამარილება“, *ჯაფხმ...*

ზოგჯერ საწარმოებელ ფუძედ გამოყენებულია ისეთი სიტყვა, რომელიც ცალკე არ არსებობს; მაგ., *ქაქილცხ* „გამხნელება“ (<*ქაქ* „მხნე, მამაცი“ + *ილ* <*ილხ* „ყოფა, ქმნა“), აწმყო: *ქაქილცხმ...* *ჯაფქასარხ* „ძლევა, მორევა“ (<*ჯაფქ* „ძღლევი, ძლიერი“ + *არ* + *არ* <*არქილასხ* „ცემა, გვემა“) აწმყო: *ჯაფქასარქმ...* *ჯილასთხ* „თავის მოკვეთა“ (<*ჯილ* „თავი“ + *ას* <*იასთასხ* „კვეთა, კრამან-ს დაკარგვით), აწმყო *ჯილასთხმ...* და სხვ. (*ქაქილცხ, ჯაფქასარ, ჯილასთ* ცალკე არ არსებობს).

-ანსაც მაწარმოებლითაც იწარმოება ზმნები სახელებიდან. იგი აღნიშნავს იმაღ ქცევას, რასაც გამოხატავს სიტყვა, რომლიდანაც ამ აფიქსით წარმოებულია ზმნა; მაშასადამე, ასეთი ნასახელარი ზმნები მედიო-პასიურია მნიშვნელობით. ისინი -ახ- ჩანართიანი და -აქ დაბოლოებიანი ზმნები არიან და ასევე ითვლიან: წყვეტ. -*ახას*. მაგ.: *აფასთასაქ* „გათავისუფლება, თავისუფლად ქცევა, გახდომა“, *აფასთასამ* „ეთავისუფლდები, თავისუფალი ვხდები“, *აფასთასაქ*

„გავთავისუფლდი“... (შდრ. *აყათსი* „გავთავისუფლება, თავისუფლების მინიჭება“, *აყათსამ* „გავთავისუფლება“, *აყათსეჩ* -გავთავისუფლე“, ორივე წარმოებულია სიტყვისაგან *აყათს* „თავისუფალი“. ერთი *-ანსა* აფიქსით, მეორე *-ი* აფიქსით). *იოე* „მიწა“, *იოეანსა* „დაძინება. მიწად ქცევა“, *იოეანსამ*, *იოეაყა*... *ჟარქვა*“, *ჟარანსა* „გაქვავება. ქვად ქცევა“... ზმნისწინის მოშეღლიებითაც: *სრქი* „ორი“ — *ქსრქიანსა* „გაორება, ორმაგობა, ორკოფობა“, *ქსრქიანსამ*, *ქსრქიანყა*...

-ა აფიქსით წარმოებული ზმნებიც გვხვდება, მაგრამ იშვიათად: *იოე* „სასო, იმედი“, *იოსა* „სასობა, იმედოვნება“, *იოსამ*, *იოსაეჩ* || *იოსაყა*... *იოე* „ტირილი, გლოვა“, *იოეა* „გოდება, ტირილი“, *იოეამ*... *იოეაეჩ* || *იოეაყა*...

§ 91. ნამყოს ფუძეზე *-სა* ფორმანტის დართვით იწარმოება ნამყოს მიმღობა: *ასსი* „თქმა“, ნამყოს ფუძე — *ასაყ*, *ასაყსა* „თქმული“; *ჟარყა* „კითხვა“, ნამყოს ფუძე *ჟარყაყ*, *ჟარყაყსა* „წაკითხული“, *ქსანსი* „გამოსვლა“, ნამყოს ფუძე — *ქს*, *ქსსა* „გამოსული“, *სისანსი* „ხილვა“, ნამყოს ფუძე — *სის*, *სისსა* „ხილული, ნახული“ და სხვა მაგრამ II (*-სამ*) და III (*-ჩამ*) უღლების მართვი ზმნები ნამყოს ფუძისეულ *ე* მავრცობს აღარ ზინარჩუნებენ ნამყოს მიმღობის ფორმაში და თემატურ ხმოვანსაც იკვეცენ: *ყრქ* „წერა“, *ყრქამ* „ვწერ“, ნამყოს ფუძე — *ყრყ*, მაგრამ *ყრქსა* „დაწერილი“ (და არა *ყრქესა*); *სიოაქსი* „ვაგზავნა“, *სიოაქსამ* „ვგზავნი“, ნამყოს ფუძე — *სიოაქყ*, მაგრამ *სიოაქსა* „ვაგზავნილი“; *სრქსი* „(გამო)ჩენა, ჩვენება“, *სრქსამ*, ნამყოს ფუძე *სრქსე*, წყვეტ. I პ. *სრქსეყა*, *სრქსესა* და სხვ.

და მაინც არსებობს გამონაკლისები: ზმნებს, რომელთაც ფუძე უთავდებათ I, II, III და II (*-სამ*) ან III (*-ჩამ*) უღლებას ეკუთვნიან, ნამყოს მიმღობის ფორმაშიც ინარჩუნებენ ნამყოს ფუძის მავრცობ *-ე*-ს და თემატურ ხმოვანსაც: *კიოქ* „მოწოდება“, ნამყოს ფუძე *კიოყ*, *კიოყსა* „მოწოდებული, წოდებული“ (და არა *კიოქსა*), *ანსი* „აღმოცენება“, ნამყოს ფუძე *ანსე*, *ანსესა* „აღმოცენებული“, *ზსქსი* „ძილი, დაძინება“, *ზსქსამ* „ვიძინებ, მძინავს“, ნამყოს ფუძე *ზსქსე*, *ზსქსესა* „დაძინებული (= მიცვალებული)“ (და არა *ზსქსა*)...

ასევე აკეთებს ნამყოს მიმღობას ზოგიერთი ისეთი ზმნაც, რომელთა ფუძეც არ თავდება I, II, III-თი: *ჩაქსი* „ცქერა, მზერა“, *ჩაქსამ* „ვიცქირები, ვუყურებ“, ნამყოს ფუძე *ჩაქსე*, წყვეტ. I პ. *ჩაქსეყა*, *ჩაქსესა* (და არა *ჩაქსა*) „ნახული“, *კამსი* „ნდობა, წადილი“, *კამსამ* „მინდა“, ნამყოს ფუძე — *კამსე*, წყვეტ. I პ.

კამხვთა, კამხვხალ (და არა კამხალ) „ნებებული“... *აჩრქ* „სი-
ყვარული, ყვარება“, *აჩრქმ* „მიყვარს“, ნამყოს ფუძე *აჩრქვ*, წყვეტ.
I პ. *აჩრქვტი*, *აჩრქვხალ* (და არა *აჩრქალ*) „(შე)ყვარებული“.

ზოგ ზმნას ორივე გააჩნია, როგორც -ყ-თი გავრცობილი, ისე
გაუვრცობელი ნამყოს ფუძე: *ქაასს* „ლაპარაკი“, *ქაასქმ* „ვლა-
პარაკობ“, ნამყოს ფუძე *ქაასხვ*, *ქაასხვხალ* || *ქაასსალ* „თქმული,
ნათქვამი“; *აქრს* „წვა“, *აქრსმ* „ვწევ“, ნამყოს ფუძე *აქრსყ*,
აქრხალ || *აქრსხვალ* და სხ.

ზმნებს, რომელთაც წყვეტილის I პირში -საყ მოუღით დაბო-
ლოვებად (იხ. § 75; 77), არ შეუძლიათ ნამყოს მიმღეობის წარმოება.
ისინი ამისათვის იყენებენ მათივე ფუძიდან წარმოებული -იღვს-
ხსლ აფიქსიანი (ე. წ. კაუხატივის) ზმნების ნამყოს მიმღეობის ფორ-
მებს; ასე: *ქაჩაქლ* „გაქცევა“, *ქაჩაქლმ*... ნამყოს ფუძე *ქაჩი*,
წყვეტ. I პ. *ქაჩასაყ*, ე. წ. კაუხატივის ფორმა: *ქაჩიიღვანსლ*
(*ქაჩიიღვანსმ*, *ქაჩიიღვტი*), ნამყოს მიმღ. *ქაჩიიღვსალ* „გაქცეუ-
ლი“.

ნამყოს მიმღეობა იბრუნვის ფუძეშეცვლელი ჯგუფის ო ტიპის
მიხედვით: *ფრსალ* „წერილი“, მიც.-ნათ. *ფრსლი*, *ქაჩიიღვსალ*,
ქაჩიიღვსლი და სხვ.

საწყისის წარმოებაზე აქ აღარ შევიჩრდებით (იხ. § 67). აღ-
ვნიშნავთ მხოლოდ, რომ ისიც ნაზმნარი სახელია, მოქმედების
სახელია და იბრუნვის აგრეთვე ო კლასის მიხედვით—მხოლოდით
რიცხვში. ზმნებ, რომელნიც ნამყოს მიმღეობაში ნამყოს ფუძის
შავრცობ -ყ-ს აღარ იწარჩუნებენ, საწყისისა და ნამყოს მიმღეობის
მხ. რ-ის შავრც.-ნათ.-დაწყ. და მოქმედებითში ერთმანეთს დაემ-
გვანებიან; ასე: ზემოთ მოტანილი *ფრსალ*-ის ნიკ.-ნათ.-ის ფორმა
საწყისის მიც.-ნათ.-ის ფორმატაა (ამის მიზეზი *სა>ს* არის, ე. ი.
მაბეღია. იხ. § 19).

§ 22. ნამყოს ფუძიდანვე იწარმოება სხვა მოქმედი სახელებიც.

ა) -ჩი აფიქსის (იბრუნვის *ჩი-აა* ტიპის მიხედვით) ნამყოს ფუ-
ძეზე დართვით იწარმოება მოქმედი სახელი (nomina agentia):
აიხსლ „ქმნა, ყოფა“, ნამყოს ფუძე *აიხარ*—*არაქტი* „მქმნე-
ლი, მოქმედი, შემოქმედი“; *აიხიიღვანსლ* „სწავლება“, *აიხი-
იღვანსმ* „ვასწავლი“, წყვეტ. I პ. *აიხიიღვტი*, III პ. *აიხიიყ*, *აიხიიღვტი*
„მასწავლებელი“; *აიხლ* „მიცემა“, წყვეტ. I პ. *აიხი* (II პ. *აიხიიყ*,
III პ. *აიხ*)—*აიხიიყ* „მიმცენი“; *რხასქლმ* „ესახლდები, ებინავდები,
ებანაკდები“, *რხასქსტი*, *რხასქსხტი*, *რხასქსაყ*... *რხასქტი* „მცხოვ-
რები, მაცხოვრებელი“; *აიხაქსმ* „ვგზავნი“, *აიხაქსტი*... *აიხაქტი*
„გამგზავნი“; *ბხიიღვანსმ* (ე. წ. კაუხ. < *ბხანსქმ*, „ვიშობი“, წყვეტ.

ბნაკ) „ეშობ“, წყვეტ. *ბნიღეჩ* (III პ. *ბნიყე*) — *ბნიღეჩ* „ეშობელი“ და სხუ-როგორც ვხედავთ, ეს აფიქსი მარტივი აგებულების ზმნებში ზმნის სუფთა ძირს ეყრდნობა, ე. ი. ნამყოს ფუძეს, რომელსაც *ჟ* მაერცობი და თემატური ხმოვანი მოკვეცილი აქვს, რთული აგებულების ზმნებში—უშუალოდ ნამყოს ფუძეს, რაც იგივე ზმნის სუფთა ძირია.

ბ) *-იი* || *საღ* (იბრუნვის *ჩ-ა* კლასის მიხედვით) —*ჩ* აფიქსის ბადალია და ჩვეულებრივ საწარმოებლადაც იმავე ფუძეს იყენებს, რასაც *-ჩ*; მაგ.: *თიიჩ* || *თიიი* < *საღ* „მიცემა“ ერთი და იმავე ფუძიდანაა წარმოებული და ერთსა და იმავეს აღნიშნავენ: „მიმცენი, მძლეველი, ის, ვინც იძლევა“. მაინც არ ითქმის, რომ *-იი* || *-საღ* და *-ჩ* ერთი და იგივეა. *-იი* || *-საღ* ჩვეულებრივ რაღაც თვისების აღნიშვნელი ზედსართავია: *ჩერი* „შკამელი“ (< *თიიჩ* „ჭამა“, იხ. § 82); *არჩხსაღ* „თრობა, სმა“, წყვეტ. I პ. *არჩხეაჟ*, *არჩხეი* „ლოთი, მსპელი“; *კარყაჟ* „კითხვა“, წყვეტ. I პ. *კარყაეჩ*, *კარყაეი* „კითხველი, კითხვის მცოდნე“ და სხვ.

I (*-სა*) უღლების მარტივი აგებულების ზმნები ჩვეულებრივ ზმნის ძირს იყენებენ საწარმოებლად და არა ნამყოს ფუძეს: *ყის* „წერა“, წყვეტ. I პ. *ყრეჩ*, მაგრამ *ყიი* „მწერალი“ (და არა *ყრხეი*); *ჯის* „შენება, კეთება“, წყვეტ. I პ. *ჯისეჟ*, მაგრამ *ჯისი* „(ა)მშენებელი“ (და არა *ჯრხეი*); *ასარყის* „შეურაცხუთა“, წყვეტ. I პ. *ასარყისეჟ*, *ასარყი* „შეურაცხუთელი“; *კარჩ* „შეძლება“, წყვეტ. I პ. *კარაეჩ* (იხ. § 86), *კარი* „შემძლებელი“ (და არა *კარაეი*), მაგრამ: *კს* „სმენა“, წყვეტ. I პ. *კოსაჟ* (იხ. § 82), *კი* „ამშენელი“ და სხვ.

-ანს დაბოლოებიანი ზმნები საწარმოებელ ფუძელ ჩვეულებრივ იყენებენ *-ს* დაბოლოებაჩამოცილებულ საწყისს: *თსასანს* „ხილვა“, წყვეტ. I პ. *თსაჩ*, მაგრამ *თსასანი* „მხილველი, მკურნებელი“; *ანჩბანს* „წყველა“, წყვეტ. I პ. *ანჩბჩ*, *ანჩბანი* „მაცხელებელი“ და სხ. (ჰდრ. ზემოთ *ყიი*, *კიი*...). და მაინც გვაქვს: *ბსანს* „შობა, დაბადება“, აწმყო *ბსანსა* „ეიშობი, ვიბადები“, წყვეტ. I პ. *ბსაჟ*, *ბსი* „მშობელი“

თავისებურია: *ირაი* „მონადირე“ < *ირასაღ* „ნადირობა“, წყვეტ. I პ. *ირათეაჟ*—და პარალელურად *ირაი* „მონადირე“. (იხ. § 115).

გ) *-ი* (იბრუნვის *ჩ-ა* კლასის მიხედვით) იშვიათად გამოიყენება მოკმედი სახელის საწარმოებლად. საწარმოებლად იყენებს თხზულ ფუძეებს: *სრკრყაფი* „თაყვანისმცემელი“ < *სრკჩ* „ქვეყანა“ + *ყაფანს* „კონა“, წყვეტ. I პ. *ყაყჩ*; *ნიიი* „მე-

მუსიკე, დამკვრელი" <ზოდაყ „მუსიკობა ხმით ან საკრავით, ე. ი. მღერა ან დაკრა" + ახსლ „ამოძრავება; მოტანა, მოყვანა, მოწვენა" (იხ. § 86); *ქსრასკაგილ* „ზედამდგომელი" <*ქსრ* (ქ *ქსრ*) „ზე(და)" + *კლ* „დგომა" (წყვეტ. I პ. *კაყჩ*).

თავისებური წარმოებისა: *სეღსრია* „ირემი" <*სეღსრ* „რჩა", მიც.-ნათ. *სეღსრ*; *მჩიღი* „ფუტკარი" <*მჩყრ* „თაფლი". მიც.-ნათ. *მჩიღი* (იხ. § 52).

ღ) მოქმედ სახელს აღნიშნავს აგრეთვე ზოგიერთი ზმნის ძირი (რესპ. ნამყოს ფუძე): *სქ* (ჩ-ა კლასის მიხედვით იბრუნვის; მიც.-ნათ. *სქჩ*, მოქმ. *სყაა*) „მოსული, უცხო, გარეშე" <*ყა* „მოსვლა", წყვეტ. I პ. *სქჩ*; *ყტა* (ჩ-ა კლასის მიხედვით იბრუნვის), „მცოდნე, მეცნიერი" <*ყტას* „ცოდნა", წყვეტ. I პ. *ყტაყაყ* (იხ. § 86) და სხვ.

§ 93. -*ილქის* განუყენებულ ცნებას აწარმოებს ჩვეულებრივ სახელიდან, მაგრამ ზოგჯერ ზმნის ფუძიდანაც: *ქაყალიორ* „მეფე, გვირგვინოსანი", *ქაყალიორიქის* „მეფობა"; *ღსრქ* „ტყვე". *ღსრილქის* „ტყვეობა"; *არყაყ* „მეტე", *აქრაყილქის* „მეფობა"; *ბაილ* „მსახური, მონა", *ბაილქის* „მონობა"; *კჩ* „ქალი, ცოლი", *კჩილქის* „ქალობა, ცოლობა"; *კსნყანსქ* „ცოცხალი, ცხოველი", *კსნყანსილქის* „სიცოცხლე"; *ჩქლანყ* „ავადმყოფი", *ჩქლანყილქის* „ავადმყოფობა"; *იამრსრქ* „მოთმენა, ატანა", წყვეტ. I პ. *იამრსრყჩქ* „*იამრსრქ* (იხ. § 86), *იამრსრილქის* „მოთმინება"; *მიორქ* „მეცოდნა", აწმყო *მიორქამ*, წყვეტ. I პ. *მიორხეყაყ*, *მიორქილქის* „ცოდმილება, ცდუნება" და სხვ. (იხ. § 38).

§ 94. განუყენებელი მოქმედების სახელი წინარმოება ზმნისაგან სხვადასხვა აფიქსით. მათგან განსაკუთრებით საყურადღებოა:

ა) -*ილმ*: II (-*ლმ*) უღლების მარტივი აგებულების ზმნებში -*ლ* ჩამოცილებულ ფუძეს ეყრდნობა, რთული აგებულებისაში კი -*ანსქ* ჩამოცილებულ ფუძეს. სხვები ნამყოს ფუძეს იყენებენ. იბრუნვის მბოლობითში (იხ. § 38): *ანსილმ* „აღორძინება" <*ანსქ* „ზრდა", წყვეტ. I პ. *ანსყჩ*; *კარყსქ* „განწესება, დადგენა", წყვეტ. I პ. *კარყსყჩ*: *კარყსილმ* „რიგი, წესი"; *კარყაყ* „კითხვა", წყვეტ. I პ. *კარყაყჩ*: *კარყაყილმ* „კითხვა"; *კიბსქ* „ცემა", წყვეტ. I პ. *კიბსყჩ*: *კიბსილმ* „ცემა-ტყემა"; *კიჯქ* „წოდება, დაძახება", წყვეტ. I პ. *კიჯსყჩ* || *კიჯხეყაყ*: *კიჯილმ* „მოწოდება, მოწვევა"; *ილანსქ* „სწავლა", *ილანსქამ* „ესწავლობა", *ილანყ* „ვისწავლე"; *ილთლმ* „სწავლა, მოძღვრება"; *ხრყსილმ* „ფიცი", წყვეტ. I პ. *ხრყილყაყ* (იხ. § 77; 89): *ხრყილმ* „ფიცი"; *მითანსაყ* „დავიწყება",

წყვეტ. I პ. *მითაყაყ*: *მითაყიამს* „დავიწყება“; *ნათიციანს* „ზღვევა, გადახდა“, წყვეტ. I პ. *ნათიციყ*: *ნათიციიამს* „მიზღვა, გადახდა“. წესიდან უხვევს: *იყრას* „გოდება“, წყვეტ. *იყრასყა*. იაგომ *იყრიამს* და არა *იყრასიამს*. როგორც მოსალოდნელი იყო -*აყ* დაბოლოებიანი ზმნისაგან. *ყჩამს* „მიმართვა“ ზმნიდან კი გვაქვს *ყჩამსიამს* და *ყჩამიამს* „მიმართვა“.

ბ) *-ჩან* აფიქსი მნიშვნელობით *-იამს*-ის ბადალია და გამოიყენება უმეტესად ხშიანობის გამოხატველ ზნებზეთან. ბრუნებისას უკვე მთლიანად ემსგავსება *-იამს*-ს: *-ჩან*, პიც-ნათ. *-მან*; მაგ.: *ყიჩხ* „უვირილი, ძახილი“, წყვეტ. I პ. *ყიჩხყ*, *ყიჩხანს* || *ყიჩხამს* „უვირილი“, მიც.-ნათ. *ყიჩხანს* (იხ. § 38); *ზუჯს* „ხშიანობა“, *ზუჯხც*: *ზუჯჩანს* (მიც.-ნათ. *ზუჯჩამს*) „ხშიანობა“; *ზუჯს* „სუნთქვა“, *ზუჯხც*: *ზუჯჩანს* || *ზუჯჩამს* (I მიც.-ნათ. *ზუჯჩამს*) „სუნთქვა“; *ჯხს* „წივილი, სისინი, სტვენა“, *ჯხსყ*: *ჯხჩანს* || *ჯხჩამს* (მიც.-ნათ. *ჯჩამს*) „წივილი, სისინი“ და სხვ. (იხ. §§ 37; 38).

გ) *-იამ* (იბრუნვის *ი* ტიპის მიხედვით): *ნარჩანს* „ცემა, გვემა“, წყვეტ. I პ. *ნარჩ* (იხ. § 82): *ნარჩიამ* „ცემა, გვემა“; *ჯჩანს* „შენება, კეთება“, წყვეტ. I პ. *ჯჩანხც*: *ჯჩანჩამ* „ნაშენობა, ნაშენი, შენობა“; *ქაჩილი* „შეძენა, შემატება“, წყვეტ. I პ. *ქაჩილი*: *ქაჩილიამ* „შენაძენი, ქონება“; *იჩანს* „ქონა, პერობა“, აწმყო *იჩანჩამ*, წყვეტ. I პ. *იჩანჩ* (§ 82): *იჩანჩიამ* „ქონება, სამფლობელო“; *ღჩჩილი* „წაკითხვა“, წყვეტ. I პ. *ღჩჩილიყაყ*: *ღჩჩილიყიამ* „საკითხავი“; *მჩანს* „დარჩენა“, წყვეტ. I პ. *მჩანყ*: *მჩანჩიამ* (მრ. რ-ით) „ნარჩენი“ და სხვა.

-*აბ*-იც იხმარება ზოგჯერ: *კასარჩს* „შესრულება, დანთავრება“, წყვეტ. I პ. *კასარჩხც*: *კასარჩამ* „დასრულება“; *აბჩანს* „ქმნა, კეთება“, წყვეტ. I პ. *აბჩანჩ* (იხ. § 82): *აბჩანჩამ* „აოსი, არსება, ქმნილი, გაჩენილი“ და სხვა.

საერთოდ არც ერთი ამათგანი გავრცელებული წარმოება არაა, განსაკუთრებით ნეორე (-*აბ*) გვხვდება იშვიათად (შდრ. § 98, ე).

დ) *-ან* (მიც.-ნათ. *-ანყ*, ე. ი. მხოლოდ მრ. რ-ის ფორმით იხმარება): *ნაჩანს* „ღვენა“, წყვეტ. *ნაჩანხც*: *ნაჩანჩამ* „ღვენა, ღვენულება“; *ქანჩანს* „დაშავება, დანაშაულის ჩადენა“, წყვეტ. I პ. *ქანჩანყაყ*: *ქანჩანჩამ* „დანაშაული“; *ქსანს* „ცხოვრება“, წყვეტ. I პ. *ქსანხც*: *ქსანჩამ* „ცხოვრება“ და სხვა. არც ეს წარმოება მაინცა და მაინც გავრცელებული (იხ. § 108, გ).

ე) -*ე* აფიქსი აწარმოებს სახელებს ზმნის ფუძეებიდან. ესენი ფუძეუცვლელი ჯგუფის სხვადასხვა ტიპის (*ა, ჯ, ა*) მიხედვით იბრუნვებიან მხოლოდ *მრ. რ-ში, ე. ი.* ეს სახელები მრავლობითის ფორმაში წარმოგვიდგებიან მხოლოდობითის მნიშვნელობით. მაგალითები: *ანტიბანსი* „წყველა“; *წყვეტ*. I პ. *ანტიბი*, II პ. *ანტიბსი*, III პ. *ანტიბ*: *ანტიბე* (მიც.-ნათ. *ანტიბე*) „წყველა“; *ხლანსი* „გამოსვლა, ამოსვლა“, *წყვეტ*. I პ. *ხლ*: *ხლე* (ნათ. *ხლე*) „გამოსავალი“; *ფნასი* „წასვლა“, *წყვეტ*. I პ. *ფნასეტი*: *ფნასე* (ნათ. *ფნასეტი*) „სიარული“; *ენქანასი* „გარბენა, მივარდნა“, *წყვეტ*. *ენქანასე*: *ენქანასე* (ნათ. *ენქანასეტი*) „რბენა, სირბილი“; *ქალასი* „ლაპარაკი, მეტყველება“: *ქალასე* (*ქალასეტი*) „სიტყვა“; *კამსი* „ნდობა, წადილი, სურვილი“, აწყო *კამსამ*, *წყვეტ*. I პ. *კამსესე*: *კამსე* (ნათ. *კამსე*) „ნება, სურვილი“; *კორსი* „ქრა, კვეთა“, *წყვეტ*. I. *კორსეტი*: *კორსე* (ნათ. მიც. *კორსე*) „კრეკა; ნაკრეკი“ (იხ. § 108).

ვ) განყენებული სახელი (მეტნაკლები კონკრეტული მნიშვნელობით) იწარმოება ზმნიდან ყოველგვარი ნამატის ჩამოშორებითა და სუფთა ძირის დატოვებითაც. ასეთი სახელები *ა* ან *ბ* ტიპის მიხედვით იბრუნვებიან; მაგალითები: *მარანსი* „ბრძოლა, ომი“, აწყო *მარანსეტი*, *წყვეტ*. I პ. *მარანსე*: *მარან* (იბრუნვის *ბ* ბრუნების მიხედვით) „ბრძოლა, ომი“; *ფრსი* „წერა“, *წყვეტ*. *ფრსეტი*, მაგრამ *ფრ* (ნათ. *ფრეტი*) „ასო, ანბანი, წერილი, წიგნი“; *ნიოსი* „სუნის გაშვება“, *წყვეტ*. I პ. *ნიოსეტი* || *ნიოსესე*: *ნიოს* (ნათ. *ნიოსეტი*) „სუნი“; *სტრსი* „სიყვარული, ყვარება“, *წყვეტ*. I პ. *სტრსეტი*: *სტრ* (ნათ. *სტრეტი*) „სიყვარული“; *ქანყრსი* „ძიება, თხოვა“, *წყვეტ*. I პ. *ქანყრსეტი*: *ქანყრ* (ნათ. *ქანყრეტი*) „ძიება, თხოვა“; *მთასი* „შესვლა“, *წყვეტ*. I პ. *მთსი*, II პ. *მთსე*, III პ. *სმთსი*: *მთსი* (|| *მთსე*. შდრ. აქვე ზემოთ ე.) „შესავალი“ (ნათ. *მთსი*, მოკმ. *მთსი*).

თავისებურია *ფი* (იბრუნვის *ბ* ტიპის მიხედვით: ნათ. *ფიტი*, მოკმ. *ფიტი*) „არსი, არსება“ < *ფი* „ყოფნა“ ზმნის აწყოს III პ. მხ. რის ფორმა (იხ. § 84; შდრ. § 92, დ).

იშვიათად გვხვდება ამგვარად წარმოებული სახელი, რომელიც ფუძეუცვლელი ჯგუფის *ა* ტიპის მიხედვითაც იბრუნვის; მაგ.: *ქსასი* „ვნება, ზიანის მიყენება“, *წყვეტ*. *ქსასეტი*: *ქსას* „ზიანი, ზარალი“, მიც.-ნათ. *ქსასი*, მაგრამ აგრეთვე *ქსასი*.

§ 95. კონკრეტულ სახელებს აწარმოებს სახელებიდანვე სხვადასხვა აფიქსი. ასე:

ა) -*ანი* (იბრუნვის *ბ-ა* ტიპის მიხედვით) აღნიშნავს ადგილს, სადაც მოქმედება ხდება: *აყანა* „დაკვლა, მოკვლა, ხოცვა-ფლე-

ტა“ — *საყანყანოე* „სასაკლო“: *სამაის* „ზუფხელი“ — *სამარანოე* „საზაუხელი“ (ადგილი, ბინა)“: *ყან* „მსხვერპლი“ — *ყიანოე* „სამსხვერპლო“ (ადგილი)“; *მსგილ* „ფუტკარი“ — *მსგილანოე* „საფუტკრე“; *მთიქცილე* „ხალხი“ — *მთიქცილანოე* „შესაკრებელი ადგილი, საკრებულო“ (შდრ. § 98, 3).

ბ) — *სასათან* (ი-ს ტიპის მიხედვით იბრუნვის) აწარმოებს ქვეყნის სახელებს ეთნიკური სახელებიდან: *ირსაქ* (|| *ირსაქ*) „პურია, ებრაელი“ — *ირსათან* (|| *ირსათან*) „ურთისტანი“; *საქ* „სომეხი“ — *სათან* „სომხეთი“; *ყარაქს* „სპარსი, სპარსელი“ — *ყარაქსათან* „სპარსეთი“ და სხ.

ამავე აფიქსით ზოგიერთი ზოგადი სახელიდანაც იწარმოება ერთგვარი კრებითული მნიშვნელობის მქონე სახელი: *რთქ* „სუნი, სურნელოვნება“ — *რთქათან* „წალკოტი, სურნელოვნების ადგილი, უვავილნარი“; *საქს* „ვენახი, ბაღი, ზვარი“ — *საქსათან* („*საქს* + *სათან*) „ზვარი“ და სხვაგვრეთე: *სორქ* „შორი, შორს“ — *სორქათან* „შორეთი — შორეული ქვეყანა“

გ) — *ხსი* (იბრუნვის ი-ს ტიპის მიხედვით) აწარმოებს ნაყოფის სახელიდან მცენარის სახელებს: *ქიოც* „ლეღვი“ — *ქილხსი* „ლეღვის ხე“; *მქს* „ზეთისხილი“ — *მქსხსი* „ზეთისხილის ხე“; *სხიძორ* „ვაშლი“ — *სხიძორხსი* „ვაშლის ხე“ და სხვ.

ეგვე აფიქსი აწარმოებს ცხოველთა სახელებიდან იმავე ცხოველის ტყაენის სახელს: *ილ* „თიგანი“ — *ილხსი* „თიგნის ტყაენი“; *იქსარ* „ცხვარი“ — *იქსარხსი* „ცხვრის ტყაენი“ და სხვ.

დ) — *საქცი* (იბრუნვის ი-ს ტიპის მიხედვით) აღნიშნავს „თანა“-ს, თანამოქმედს: *ბათაქ* „მონა, მსახური“ — *ბათათაქცი* „თანამსახური“; *ილქ* „გზა“ — *ილქცი* („*ილქ* + *საქცი*) „თანამგზავრი“ და სხვ.

ე) — *სარას* (იბრუნვის ი-ს ტიპის მიხედვით) სუფიქსი აღნიშნავს ადგილს, სადაც რაღაც ინახება, ან ხდება: *ყათის* „განძი“ — *ყათისარას* „საუფასე, განძისთავი“: *სისო* („*საქსო*“) „ბარება“ — *სისოარას* „სახარება“; *სოთს* „ანდერძი, ალთქმა“ — *სოთსარას* „ალთქმა“: *სოქ* „სოთსარას“ „ახალი ალთქმა“. *სის* „სოთსარას“ „ვერღე ალთქმა“: *ყან* „მსხვერპლი“ — *ყიანარას* „სამსხვერპლო (ადგილი)“; *სოთს* „მღერა, მუსიკა“ — *სოთსარას* „საკრავი“ და სხ.

თავისებულობა: *სხიცი* „სახე, გამოსახულება“ — *სხიციარას* „სახე, გამოსახულება“, რომელაც ზვეტლებრივ შრ. რ.-ის ფორმით იხმარებდა: *სხიციარასი* (იხ. § 108).

ი) — *საქცი* (იბრუნვის ი-ს ტიპის მიხედვით) მღერა-

ბითი სქესის აღმნიშვნელი აფიქსია და ჩვეულებრივ მაღალი წოდების მდებარეობითი სქესის ადამიანთა აღსანიშნავად იხმარება: *ქაყ* „გვირგვინი“, *ქაყასორ* „გვირგვინოსანი, მეფე“ — *ქაყილქ* „დედოფალი, მეფე ქალი, გვირგვინოსანი“; *ქქასან* „მთავარი, ერისთავი“ — *ქქასანილქ* „მთავრის ცოლი“ და სხვ.

§ 96. -*თქ* || -*ქს* || -*თქ* აფიქსები ისტორიულ ხანაში კნინობითობის აღმნიშვნელად გვევლინება უპირატესად. მათგან უკანასკნელი (-*თქ*) იშვიათად გვხვდება, პირველი ორი კი (-*თქ* || -*ქს*) ჩვეულებრივ. იპლენად ხშირია ამ მნიშვნელობით მათი გამოყენება, რომ ზედსართავიდანაც კი ახერხებს კნინობითის წარმოებას: *კარქქ* < *კარქ* „წითელი“, *ქიქქ* < *ქიქ* „პატარა“ და სხვ.

-*თქ* აფიქსი ჩანს სიტყვაში *მანთიქ* „ბიჭი ყრმა, კბუჯი“, მაგრამ არ აჩვენებს საპირისპირო ფორმა (მაგ., *მან*) და მასში კნინობითობა აღარ იგრძნობა ისევე, როგორც არ იგრძნობა ეს სიტყვაში *აყქქ* „ქალიშვილი“ საპირისპირო ფორმის (*აყქ*) უქონლობის გამო. წარმოშობით კი ესენი ერთი და იგივენი არიან, მაგრამ ძველ სომხურში უკვე მოუსწრიათ ფუძესთან შეზრდა. ამ აფიქსების ფუძესთან შეზრდას ისიც ადასტურებს, რომ *მანთიქ* ხელახლა შეიძლება გაუორმდეს -*ქს* აფიქსით: *მანსქქ* „ბიჭიკო“ (*აყქქ*-ს კი ეს აღარ შეუძლია).

აღსანიშნავია, რომ ნათესაობის აღმნიშვნელ სიტყვებთან მიმართებისას ჩვეულებრივ მხოლოდ -*ქს* ნაწილაკიანი ფორმები გამოიყენება: *მარქქ* < *მარ* „დედა“, *ზარქქ* < *ზარ* „მამა“, *ირქსაქ* < *ირქ* „შვილი, ძე“ და სხვ.

ასევე კნინობითის ფორმებია: *მანან* „ბუზი“ — *მანანქ* „პატარა ბუზი“; *ბიქ* „ზღვა“ — *ბიქსაქ* „პატარა ზღვა“; *ნათ* „ნავი, გემი“ — *ნათილქ* „პატარა ნავი“; *აყასანქ* „მტრედი“ — *აყასანსაქ* „პატარა მტრედი, ხუნდი“; *მძხივ* „კოლო, მწერი“ — *მძგილქ* (იგივე) და სხ.

97. ეგვე აფიქსები გამოყენებულა მოკმედი სახელის საწარმოებლადაც: *მარათსქ* „ბრძოლა, ომი“, წყვეტ. I პ. *მარათხაქ* — *მარათქ* „მებრძოლი“; *ხრქს* „მღერა“, წყვეტ. I პ. *ხრქსქ* — *ხრქსქქ* „პირმღერალი“ (პარალელურად: *ხრქხიქ* || *ხრქქ*. იბ. § 92 ა-ბ); *ყათილქ* „ბრძანება, განკარგულება“ — *ყათილქრასქ* „მოციქული, წარმომადგენელი, ელჩი“; აგრეთვე: *ყარარ* „სიმსუქნე“ — *ყარარასქ* „მსუქანი, უსბი“; *ხრქიორქ* „ტუჯი“ — *ხრქიორსაქ* „ტუჯი, ტუჯის ცალი“ და სხვ.

ზოგჯერ ამ აფიქსებით წარმოებული სიტყვა მნიშვნელობით

სრულებით არ განსხვავდება იმისაგან, რისგანაც წარმოებულ იქნა; *խაი* „არეული, შერეული“ — *ქაიზასკ* (იგივე); *ახარ* „ნაოხარი, ნანგრევი“ — *ახარასკ* (იგივე); *ყა* „მცოდნე, მეცნიერი“ — *ყაოასკ* (იგივე); *რიორ* „მრგვალი“ — *რიორასკ* (იგივე) და სხვ.

ასევე უბრალო ფუძის მავრცობადაა ეს აფიქსები ნაცვალსახელებში: *აკაირჩქ*, *აკამჩქ*, *აკხირჩქ*, *აკხამჩქ* და სხვ. (იხ. § 63).

ეგვე ნაწილაკები გვხვდება *ახასჩქ* „აგერ“, *ახაყჩქ* „მანღ“, *ახანჩქ* „იქ“ ზმნიზებლებში (იხ. § 99, ა).

-*ჩქ* აფიქსი გვხვდება კრებითობის აღმნიშვნელ ფორმანტადაც: *მარყ* „კაცი, ადამიანი“ — *მარყჩქ* „ხალხი“ (იხ. § 44); *იამჩქ* „ხალხი (დაბალი ფენის)“ < *იამ* „ფარა, უოგი, კრება, ბრბო“.

ეგვე -*ჩქ* აფიქსი გამოყენებულია ადამიანთა სადაურობის საწარმოებლადაც: *ინჩქ* „ინდოელი“, *ყარაჩქ* „სპარსელი“, *თანჩქ* „სარკინოზი, არაბი (შემდეგ: თურქი, ოსმალ)“, *ჩიძჩქ* „ხუნისტანელი“ და სხვ.

საგულისხმოა, რომ ეს აფიქსები ხშირად გვხვდება ადამიანის საკუთარ სახელებში: *შირჩქ* (კაციის სახ.), *ჰასასჩქ* (კაციის სახ.), *ჟაყარაჩქ* (კაციის სახ.), *ხასჩქ* (კაციის სახ.), *ნიღასჩქ* (ქალის სახ.) და სხვ.

ამ აფიქსების თავდაპირველი ფუნქცია მხოლოდ კრებითობის აღნიშვნა უნდა ყოფილიყო.

§ 88. ზედსართავების საწარმოებლად რაიმე განსაკუთრებული აფიქსები არ იხმარება. ქვემოთ მოტანილი მაწარმოებლები საერთოდ სახელის მაწარმოებელი აფიქსებია უმეტესად. ამ აფიქსებით წარმოებული ზედსართავები ჩვეულებრივ სახელების შგავსად იბრუნვიან. ფორმალურად ისინი არაფრით განსხვავდებიან არსებითი სახელებისაგან. მაწარმოებლები საკმაოდ მრავალფეროვანია. მათგან უფრო მნიშვნელოვანია:

ა) -*ახას* (იბრუნვის *ჩ-ა* ტიპის მიხედვით): *აკაჩარჩ* „ქვეყანა“ — *აკაჩარჩასკან* „საქვეყნო, საერო, ერისკაცო“; *თარჩ* „წელიწადი“ — *თარჩასკან* „წლიური, წლიანი, წლისა“; *აგნ/ლ* „პატროსანი“ — *აგნ/ლასკან* „კეთილშობილი“; *ყათჩ* „პატივი“ — *ყათჩასკან* 60₁₁ „პატროსანი“; *ქთანაი* „ეაქრობა; სავაქრო“ — *ქთანაიასკან* 53₁₇ „ეაქარი, მოვაქრე“; *მანოილ* „ყრმა, კაბუკი“ — *მანოილასკან* 64₁₀ „საბავშვო, ბავშური“; *ჩჩ* „რიცხვი“ — *ჩჩასკან* 64 „წელთაღრიცხვა“; *ჭყ* „მღერი“ — *ჭყასკან* „მღერობითი“; *კიჯიან* „წვეულება, ნადიმი“ — *კიჯიანასკან* „წვეული, სტუმარი“; *ქაჩიას* „გაქცევა“ — *ქაჩიასასკან* 62 „გაქცეული, ლტოლვილი“; *კიკ* „ბერ-

ძენი“ — *ქიანოსკან* „ბერძნული“; *ყარაჩქ* „სპარსი“ — *ყარაჩქასკან* „სპარსული“; *აფჟ* „გვარი, ტომი“ — *აფჟასკან* „მოგვარე, ნათესავი“ და სხვ.

ბ) *-აქს* (იბრუნვის *ა* ტიპის მიხედვით) ადგილის სახელიდან აწარმოებს ზედსართავს: *ჯაჯო* „ველი, მინდორი“ — *ჯაჯოთაქს* „ველისა, მინდორისა; ველიანი, არა მთიანი ადგილი, ბარი“; *ქსიან* „მთა“ — *ქსიანაქს* „ზეგანი, მთიანი; მთიელი, მთისა“; *ჩარას* „სამხრეთი“ — *ჩარასაქს* „სამხრეთისა, სამხრეთული“ და სხ.

გ) *-აქს* (*ა* ტიპის მიხედვით იბრუნვის) დროის ზმნიზედად გამოყენებული ზოგიერთი სიტყვიდან აკეთებს ზედსართავს, რომელიც აგრეთვე ზმნიზედადაც გამოიყენება: *აოქამ* „ახლა, ამ წამს“ — *აოქამაქს* „ახლანდელი, ახალი, დროებითი; ახლავე, მყისვე“; *ზიქს* „ქამ“ „მას ეამს, მაშინ“ — *ზიქსაქს* „მაშინდელი; მაშინვე, მყისვე, ერთბაშად“; აგრეთვე: *ამხსაქს* (*ჩ* ტიპის მიხედვით იბრუნვის) „ყოველი“ (<*ამხს*, რომელიც მხოლოდ კომპოზიტებსა და წარმოებულ სიტყვებში გვხვდება „ყოველი“-ს მნიშვნელობით, ცალკე არ არსებობს). ეხვევა წარმოებულ *სასკაქს* „მაგრამ, ხოლო“ <*სასკ* „ზომა; პირობა“.

დ) *-აფქ* *ი-სქქ* *ი-ჭქ* ადგილის სახელებიდან ადამიანთა სადაურობას აწარმოებს: *ჩაფჯ* „ქალაქი“ — *ჩაფჯაფქ* „ქალაქელი, მოქალაქე“; *ქიქქ* „საქართველო, ივერია“ — *ქიქქაფქ* „ქართველი“; *შირჩხაფქ* „ხორენელი“, *ჭაფქ* „ფარპელი“, *ჭიქჩაფქ* „შირაკელი, სასახელი“, აგრეთვე: *ფიქქ* „ქარი“, *ფიქქაფქ* „მეზობელი“.

ე) *-ასორ* (*ჩ-ა* ტიპის მიხედვით იბრუნვის): *ქაფ* „გვირგვინი“ — *ქაფასორ* 64₁₉ „გვირგვინოსანი, მეფე“; *ჭაფ* „ყალბი, ცრუ“ — *ჭაფასორ* 54₃₅ „ორგული, თვალთმაქცი, ყალბი გრძნობის მქონე“; *ლიქ* 43 „ნათელი, სინათლე“ — *ლიქასორ* 62₂₃ „მანათობელი“; *აი* 49₁₁ „შიში“ — *აიასორ* 61₁₂ „საშიში, საშინელი“; *სიქან* „მეფიდა, დახლი“ — *სიქანასორ* 54₁₇ „მეკერზე, ფულის დამხურდავებელი“; *ქს* „ფრთა“ — *ქსასორ* 44₁₇ „ფრთოსანი“; *ყათყამ* „მცნება; წინასწარმეტყველება; სიტყვა“ — *ყათყამასორ* 60 „მოციქული, დესპანი“; *კრან* „სჯული, წესი“ — *კრანასორ* 59₁₉ *ქკრანასორ* 65 „მოწესე, ბერი, მონაზონი, მორწმუნე“; *საყა* „მსახურება“ — *საყასასორ* 53 „მსახური“; *ქაიფ* „დიდება“ — *ქაიფასორ* „დიდებალი“; *იიქ* „სული“ — *იიქასორ* (<*იიქჩასორ*) „სულიერი“ და სხვ.

ვ) *-აფჩ* (*ჩ* ტიპის მიხედვით იბრუნვის) გრძნობის გამოხატველი სიტყვებიდან აწარმოებს ზედსართავებს: *აი* „შიში“ —

ანაფქს „საშინელი“; *გილარქ* „მზიარული“ — *გილარქაფქს* „მზიარული, მზიარულების გამომხატველი (თვალეები)“; *ყაღ* „ტკივილი“ — *თაღაფქს* „მტკივნეული“; *აქრ (< *ყ-აქრანსაღ* „განრისხება, ვაჯავრება“) — *აქრაფქს* „მრისხანე“ და სხ. (იხ. § 1(2)).

-*აფიქს*-ის შესახებ იხ. § 55.

-*ახ*: *იფიქრამ* „წყალობა, სიბრალული“ — *იფიქრამახ* „მონწყალებ“; *კაფამ* (< *კაფამღ* „შომზადება“) „შომზადებულნი“ — *კაფამახ* „აქავშემულობა, იარაღი, სამკაული“ (შდრ. § 94, გ).

ზ) -*ხაყ* (იბრუნვის *ჩ* ტიპის მიხედვით) აწარმოებს ზედსართავს განსაკუთრებით დროის მაჩვენებელი რთული სახელებიდან: *ხრხეღარხაყ* (< *ხრხეღ* „სამი“ + *არ* „ღლე“) „საძღლიანი“; *თაას-ნაანაყ* (< *თაას* „ათი“ + *ამ* „წელიწადი“) „ათწლიანი“; *რაფ-მაძამანასხაყ* (< *რაფიამ* „მრავალი“ + *ძამანას* „დრო, ეამი“) „მრავალწლიანი, დიდწლიანი, მრავალეამიერი“ და სხვ.

ეგვევ აფიქსი აღნიშნავს სახელის შედგენილობას, მასალას: *ბაფქღ* „ყვავილი“ — *ბაფქხაყ* „ყვავილიანი, ყვავილოვანი“; *სეღსღ* „ნაძვი“ — *სეღსღხაყ* „ნაძვისა; ნაძვნარი“ და სხვ.

აგრეთვე სხვა მნიშვნელობით: *ანძღ* „პირი, პიროვნება“ — *ანძღ-ნხაყ* „ბრვე, ახოვანი“; *ფაქსიასთ* „გაქცევა“ — *ფაქსიასთხაყ* „ლტოლვილი, გაქცეული“; *ყაჯათან* „სამსახური, მსახურება“ — *ყაჯათან-ნხაყ* „მსახური“.

თავისებურია: *ბიღხეღარაყ* (< *ბიღ* „ზღვა“ + *ხეღ* „ნაპირი“) „ზღვის კიდური, ზღვის ნაპირი; ზღვის სანაპიროსი“.

მასალის, შედგენილობის მაჩვენებლად ზოგჯერ გამოიყენება აგრეთვე —*ღ*: *არბაქღ* „ვერცხლისა“ < *არბაქ* „ვერცხლი“; *ხრ-კაქღ* „რკინისა“ < *ხრკაქ* „რკინა“ და სხვ., ან იგივე -*ხაყ*: *არ-ბაქხაყ*, *ხრკაქხაყ*, ან კიდევ -*ჩ*: *ხრკაქჩი*, *არბაქჩი* და სხვ.

(1) -*ხან* (*ჩ-ა* ტიპის მიხედვით იბრუნვის) განსაკუთრებით გავრცელებულია გვარის სახელების საწარმოებლად: *ღარინ* „აპარონი, კაცის საბ.“ — *ღარინხან* „აპარონის ჩამომავალი, ნაშიერი, აპარონიანი“; *შიმიღ* „სიმონი, კაცის საბ.“ — *შიმიღხან* *შიიღ* (იოანე, 6₇); *ღრიღსღხან* 42 „არღელიანი“ და სხვა. (შდრ. § 107). ეგვევ გამოიყენება ზედსართავის საწარმოებლად შედგენილი სახელებიდან, რომლის პირველი წევრი რიცხვითი სახელია: *ღირღ-ღარღსღხან* < *ღირღ* „ოთხი“ + *ღარღ* „წესი, რიგი“ + *ხან* „ოთხრიგი, ოთხშუკრივი“; *ხრხანან* < *ხრჩ* < *ხრხეღ* „სამი“ + *ამ* „წელი“ — „სამწლიანი“; *ხრკხანაყ* < *ხრკჩ* < *ხრკიღ* „ორი“ + *ამ* „წელი“ — „ორწლიანი; ერკემალი“ და სხვ. გამოიყენება სხვაგანაც: *ღაფღ* „ხვალე“ — *ღა-*

გოახანს „ხვალინდელი, ხვალისა, სახვალეო; ძველი, დიდი ხნის“; *ლქარართხანს ყაიათ* „არარატის მხარე“.

თ) -სე; *ასიყ* 62₂ „საშიში, საშინელი“ <ა; „შიში“. ეს აფიქსი იშვიათად გამოიყენება.

ი) -სეღს (ი-ა ტიპის მიხედვით იბრუნვის) აღნიშნავს მასალას. საგნის შედგენილობას: *მაჯკ* „ტყავი“ — *მაჯკსეღს* „ტყავისა“; *იიერ* „ცეცხლი“ — *ირეღს* „ცეცხლისა, ცეცხლოვანი“; *იასქ* „ოქრო“ — *იასქეღს* „ოქროსა, ოქროული“; *სეცასქ* „რკინა“ — *სეცასქსეღს* „რკინისა, რკინეული“ და სხვ.

კ) -ი (იბრუნვის ი-ა ტიპის მიხედვით) სხვადასხვანაირი ფუძეებიდან აწარმოებს თვისების აღმნიშვნელ ზედსართავეებს: *ასქს* „თვალის“ — *ასქსი* „თვალისანი, ვხედველი, არა ბრმა“; *აყ* „მარილის“ — *აყი* „მარილისანი, მლაშე“; *აქქაფი* (აქქ „სხვა“ + აფყ „ტომი“) „უცხოელი“; *აქამქი* (<აქი „ქმარი“, მოქმ. *აქამქი*) „ქმარიანი“; *კანსამქი* (<კანს „ცოლი“, მოქმ. *კანსამქი*) „ცოლიანი“; *ასიქი* (<ასი „მატყელი“, ნათ. *ასიქი*) „მატყელისა, შალისა“; *არბასქი* (აგრეთვე: *არბასქსეღს* || *არბასქსაქი*) „ვერცხლისა“ < *არბასქი* „ვერცხლი“; *აქსი* „ერთი“ + *კიფს*, ნათ. *კიფსანი* „მხარე“); „ცალმხრივი, ცალმაგი“; *ანოიანსი* 64₂ (<ანოი „სახელი“, ნათ. *ანოიანი*) „სახელოვანი“.

ამავე აფიქსით თავისუფლად იწარმოება საწყისიდან ზედსართავი, თუ სიტყვის შინაარსი ამას იგულებს: *აქრქი* „სიყვარული“ — *აქრქი* 57, „საყვარელი“; *ყარმანსაქი* „გაკვირვება, განცვიფრება“ — *ყარმანსაქი* „საკვირველი, საოცარი“; *ქსქი* „სმენა, გაგონება“ — *ქსქი* „გონისმენი, გასაგონი“; *ასრმანსქი* „თვისა“ — *ასრმანსქი* 44₂ „დასათესი“ (იხ. §§ 108, ე; 185).

ზოგჯერ საწარმოებელ ფუძეს და ამ აფიქს შორის სხვა სუფიქსიც ჩაისმის: *კაკო* „აშკარა, ცხადი, ნათელი“ — *კაკო-ნი-ი* „ცხადი, თვალსაჩინო“; *ქსანქი* „ცხოვრება“ — *ქსან-ფან-ი* „ცოცხალი, ცხოველი, სულიერი“; *ჩაქი* „მამა“ — *ჩაქ-ნი-ი* „მამისა, მამეული, მშობლიური, სამშობლო“ და სხვ.

ვაგვე აფიქსი ნიუთითებს მასალასაც, საგნის შედგენილობას (იხ. აქვე, ზ).

ლ) -ჩს (იბრუნვის ი ტიპის მიხედვით) ზნისხელებისაგან აწარმოებს ზედსართავეებს: *აიოაქი* „წინ“ — *აიოაქსი* 52 „პირველი, წინა; მოწინავე“; *ქსო* „შემდგომი“ — *ქსოჩსი* 51₂ „უკანა(სენელი), შემდგომი“; *ქი* „ხრედი“ „შიგნივ, შიგ“ — *ქსოჩსი* „შინაგანი, შიგნითა“; *აროთაქსი* „გარე, -თ“ — *აროთაქსი* 54₂ „გარეშე“ და სხ.

გვხვდება სხვა შემთხვევებშიც: *ხრხიყ* „სალაო“—*სრსიქინ* „სალამოსი, მწუხრისა“; *խაღარ* „ბნელი, უკუნეთი“—*ქაღარქინ* (არ იბრუნვის) „ბნელი, დაბნელესული“; *ყიარ* „მსუბუქი, მჩაღტე, აღვილი“—*ყიარქინ* (იგავე და სხ. (შდრ. §§ 60; 65).

მ) -*ი* (იბრუნვის *ქ* ტიპის მიხედვით) იშეიათად იხმარება: *ჩანსქ* „მოწონება“—*ჩანიყ* „მოსაწონი, სათნო“; *ყტოჲ* „საქიროება“—*ყტიიყ* „საქირო, სახმარი, გამოსადეგი“ და სხვ.

ნ) -*ა*—მიუთითებს რაიმე ავადმყოფობის ქონას: *იღასინ* „მთვარე“—*იღასით* „მთვარეული“; *ჩაქანს* „შური“—*ჩაქანსით* „შურიანი მოშურნე“; *ქიას* „ბლერი, ქეცი“—*ქიასით* „ბლერიანი“ *ქიარ* „კეთრი“—*ქიარით* „კეთროვანი“ და სხ. აგრეთვე: *ქინამ* „ზრუნვა“—*ქინამით* „ზრუნველი, გულმოდგინე, ბეჯითი“.

ო) -*ი* (ქ-ს ტიპის მიხედვით იბრუნვის) ზმნიზედისაგან, ან ზედსართავისაგან აწარმოებს ისევ ზედსართავს: *ჩანსაყაყ* „მუღამ“—*ჩანსაყაყი* „მუღამი“; *ახქი* „უშეტესი; უფრო“—*ახქი* „ზედმეტი“; აგრეთვე: *ათაქს* „პირველი; წინა, მოწინავე“—*ათაქსი* 57₂ „მოწინავე, წინამძღოლი“; *ჩაქათას* „წინააღმდეგი, ურჩი; წინააღმდეგ“—*ჩაქათასი* „მწინააღმდეგე, ურჩი“; *ჩაასარასქ* „ნახევარი“—*ჩაასარასქი* 51₃₃ „თანატოლი, თანაბარი, მონახევრე“. ან კიდევ: *ჩინასქ* „დარჩენა“, წყვეტ. I 3. *ჩინასქი*—*ჩინასქი* „ნარჩენი, დარჩენილი“ და სხვ.

პ) -*ი*: დაერთვის ზნის საწყისის ფორმას და აკეთებს მყოფადის მიმღობას, რომელიც ჩვეულებრივ ზედსართავად გამოიყენება: *ახრქ* „სიყვარული“—*ახრქი* „შესაყვარებელი“; *თასქ* „მიცემა“, *თასქი* „მისაცემა“; *ახსქ* „ქმნა, კეთება“—*ახსქი* „გასაკეთებელი“; *ყრქ* „წერა“—*ყრქი* „დასაწერი“ და სხ. ეს ფორმები, როგორც ზედსართავები, ჩვეულებრივ შედგენილი შემსამნლის სახელად ნაწილად გაჰოიყენება და მყოფადის აღწერითს ფორმებს აწარმოებს: *ჯარჯარქი* *ხმ* „დავიტანჯები“, *ჯარჯარქი* *ხს* „დაიტანჯები“, *ჯარჯარქი* *ქ* „დაიტანჯება“ და სხვ. (იხ. § 185). ეგვევ აფიქსი სახელებისაგანაც აწარმოებს ახალ სიტყვებს: *ამიარ* „მტკიცე, მავარი“—*ამიარი* „სიმავრე, ციხე“; *ბაყიქ* „ყვავილი“—*ბაყიქი* „ყვავილნარი, წალკოტი“ და სხვ.

ვ) -*ი* (იბრუნვის *ს* ტიპის მიხედვით) ზმნიდან აწარმოებს ზედსართავს, ამიტომ მიმღობას უდრის ჩვეულებრივ: *ქაღასქ* „ლაპარაკი, შეტყველება“, *ქაღასქ* „სიტყვა, ლაპარაკი“ (იხ. § 94, ვ)—*ქაღასით* „მოქმელი, შეტყველი“; *ჯარქსქ* „ძვრა, მოძრაობა“, *ჯარქ* „ძვრა, მოძრაობა“—*ჯარქით* 48₃ „მოძრაი“; *ახსქ*

„თქმა, თზრობა“ — *ანაათონ* (<ან + თა + თონ) 44, „უტყვი, პირუტყვი“: *სიიქი* „ხოხვა, ცოცვა“ (აწმყო I პ. *სიიქამ*, წყვეტ. I პ. *სიიქ'ესაი*) — *სიიქონ* 48, „მცოცავი, მხოხავი“; *გხიასი* „ხოხვა, ცოცვა“ — *გხიონ* 49, „მხოხავი, მცოცავი“ და სხვ.

შეიძლება სხვაგვარი სახელიც გააკეთოს ამ აფიქსმა: *ქამანაი* „მიხვედრა, გაგება“, *ქამათ* „აზრი“ — *ქამათონ* 53, „აზრიანი, ბრძენი, მკოდნე“; *ქიჯხი* „ფრენა“, აწმყო *ქიჯჩამ*, წყვეტ. I პ. *ქიხსაი* — *ქიჯონ* 48, „ფრინველი“.

ბ) *თა* იწვეითად გვხვდება: *ასაჟ* „ქეიშა“ — *ასაჟონ* „ქეიშნარი“; *ქოსლარ* „ბნელი“ — *ქასლარიონ* (|| *ქასლარქონ*) „დაბნელებული“; *ქორძანარ* „მორვევი, ღარისთვალი“ — *ქორძანარიონ* „მორვევი, ნორეცინი ადგილი“ და სხვ.

გვხვდება ასეთიც: *ქასი* „დანგრევა, დაშლა, დაცალკეება; დანგრეული, დაშლილი“. იგი ძირია *ქასხი* „დანგრევა, დაშლა“ ზმნისა (იხ. § 94, ე); აქედან წარმოებულია *ქასიონ* „მსხვრევადი, მტკრევადი, დაშლადი“. საგულისხმოა, რომ შემდეგ ამ უკანასკნელიდან შეიძლება ხელახლა აწარმოონ ზნა და იგი დასაბამიერი ზმნის ინტენსივის მნიშვნელობისა იქნება: *ქასიხი* (<*ქასიონსი*), „დაშლა, დანგრევა, მინგრეე-მონგრეეა“. ძველ სომხურში ასეთი წარმოება არაა გავრცელებული, მაგრამ მაინც გვხვდება, შენდევ და შემდეგ კი თანდათან იფართოებს სამოქმედო ასპარეზს სომხურ ენაში და ბოლოს საკმაოდ ფართოდ ვრცელდება.

§ 99. ზმნიზედების საწარმოებლად სხვადასხვა ხერხი და სხვადასხვა აფიქსია გამოყენებული.

ა) ადგილის ზმნიზედად გამოყენებულია ნაცვალსახელების ძირები (*ა, ე, ზ*); ასე: კითხვაზე „სად?“ (*სად* ოდინდელი ნათეს. *ა-სი*) უპასუხებს: *ათთ* „აქ“, *აქერ* „მანდ“, *ანუ* „იქ“; კითხვაზე „საით(კენ)“? (*იქ* || *იქი*) უპასუხებს: *აქარ* „აქეთ(კენ)“, *აქერ* „მანდეთ(კენ), *ანერ* „იქით(კენ)“; კითხვაზე „საიდან?“ (*ილსი*/'') უპასუხებს: *ათთი* || *ათთილსთ* „აქითგან“, *აქთი* „მანდიდან“, *ანთი* || *ანერილსთ* || *ანუ* „იქიდან“.

დაბოლოება *-ილსთ* (*ანერილსთ*, *ათთილსთ*) ადრინდელი ფორმა ჩანს დაწყებითისა, თავის მხრივ თვითონ იგი (*ილსთ*) დაწყებითის ფორმაა *ი* || *იქ* კითხვითი ნაცვალსახელისა, შედარებით იშვიათად გამოიყენება და ნიშნავს ისევე „საიდან?“-ს. ამისგანვეა მალეებული *ილსთი* ისევე, როგორც *ანუ-ისაგან* *ანთი*, *ათთისგან* *ათთი* (იხ. §§ 63; 64; 131).

ზმნიზედებიდან ზმნიზედათა ახალ ფორმებს აწარმოებენ ზოგჯერ *ხმ* და *ხჟ* ფორმანტები, მაგ.: *იւր* „სად“, აქედ. *ն* — *იւրხმ* „სადმე, სადღაც“; *հրր* „როდის?“ — *ხրրხმ* „ოდესმე, როდისმე“; ასევე *იւրხჟ* „სადმე, სადღაც“, *ხრრხჟ* „ოდესმე“, *იւսთხჟ* „საიდანმე“ < *იւსთ* „საიდან“ — და სხვ. (იხ. § 64).

ამათ შეიძლება დაერთოთ *ჩხ* (|| *ჩხ*), და აღნიშნავს იგივეობას, ე. ი. ქართულში -ვე ნაწილაკის დართვით გადმოიცივმა: *աստէ* „აქვე || აქედანვე“, *այարէ* „აქითყენვე || აქვე“, *ანդատէ* „იქიდანვე“, *ասთողէ* „აქიდანვე“ და სხვ. ასევე: *այգրէ*, *ანդრէ*, *ანդრէ* და სხვ. (შდრ. §§ 64; 98, ლ).

ეს ზმნიზედები ხშირად გვევლინება მსაზღვრელი ნაწევრის როლში: *յանսպաստի* „უდაბნოსა მას შინა“; *նա կլանէ ի ջուր* „ანդრ იგი გამოდის წყალსა მას შინა“; *էլ այս պիղծ ի մարդոյ այտի* „გამოვიდა ესე ბილწი კაცისაგან მაგისა“; ასევე იგივეობითი ზმნისართებით: *անդատէ* „იმავე სჯულთაგან“; *դարձ* „ანდრէ *յերկիր* „დაბრუნდი იმავე (იქითყენვე) ქვეყანასა შინა“ და სხვ.

ამავე ნაცვალსახელური ძირებისგანაა ნაწარმოები ადგილის ზმნიზედები: *աւասիկ* „აქ, აგერ“, *աւողիկ* „მანდ, მაგერ“, *աւսնիկ* „იქ, ეგერ“, აგრეთვე *ահ* „აჰა, აი“ — სიტყვის წამძღვარებით: *ահաւասիկ* (< *ահაւասიկ*) „ահაւთիკ“, *ահაւանիկ* „აი აქ, აი მანდ, აი იქ“ (იხ. §§ 64; 65).

ბ) ამათ გარდა ადგილის ზმნიზედები იწარმოება შემდეგნაირად: კითხვაზე „საით?“ (*ի՞*) უპასუხებს: *արտաք* „გარე, -თ“, *ի ներք* „შიგნი, -თ“, *ի վեր* „ზევით“; აქედანაა წარმოებული ზმნიზედები, რომლებიც უპასუხებენ კითხვებზე „სად?“ (*իւր*) — *արտადი* „გარე, -შე“, *ი նერდი* „ქვევით, ქვეშ“, *ი վերი* || *ი վერայ* „ზედ, ზედა“ — და „საიდან?“ (*იւსთ*) — *արთადოსთ* „გარედან“, *ი նერდიოსთ* „შიგნიდან“, *ი վერიოსთ* „ზევიდან“. „ძირს, დაბლა“-ს აღსანიშნავად ზოგჯერ გამოყენებულია *վայր* „ველი“ არსებითი სახელის ავგილობითი ბრუნვაც *ի վայր* საპირისპიროდ *ի վեր*-ისა.

გ) დროის ზმნიზედებად გამოყენებულია დროის აღმნიშვნელი სახელების სხვადასხვა ბრუნვის ფორმა, რომელნიც გაქვევებულან, მაგ.: *այասւր* „დღეს“ (პირდაპირ: ეს დღე); *այժմ* (< *այ* „ესე“ + *ժամ* „ანაჲ“) „დრო, დამი“ „ახლა, ამჟამად“; *վաղիւ* || *ի վաղիւ* „ანდრ || *ი վაღი* (< *վաղ* „ადრე“) „ხვალ“; *երեկ* „სალამოს; გუშინ“; *յետոյ* „შემდეგ, მერმე“; *յանկարծ* „უცბად, ერთბაშად, ანაზღად“ (< *յ* + *անկարծ* < *կարծել* „ზრახვა, ფიქრი“) და სხვ.

(იხ. ქვემოთ § 107, დ - თ); აგრეთვე: *ანჯენ* *և* *ანჯ* „ადგილზე- (ვე) (= მაშინვე)“, *ანჯენ* *խსკ*, *ანჯენ* *ქაղქაღასქ*, *ანჯენ* *აი* *ზაქს* „მაშინვე, მყისვე“; *აათ* „ახლა, ამჟამად“, *ანჯ* „მაგ დროს“, ან „მაშინ“, და ასე *ა*, *ე*, *ზ* ნაცვალსახელური ძირებიდან წარმოებული თითქმის ყველა ზმნიზედა დროის ზმნიზედადაც გამოიყენება.

§ 100. სხვა გარემოების სიტყვებისთვის კი არსებობს გარკვეული მაწარმოებლებიუ გაქვეყნებული ფორმიანი სიტყვების გვერდით. ააე:

ა) გამოაყენება მოქმედებითი ბრუნვა; მაგ.: *ქიან* „დასაწყისი, საფუძველი, ძირი“—*ქიან* „სავესებით, სრულებით, ყოვლად“; *ქიანარ* „ძნელი“—*ქიანარ* „ძნელად, სიძნელით“; *ქიარ* „მსუბუქი, ადვილი“—*ქიარ* „ადვილად, მსუბუქად“; *ქიარ* „გათანტული, მიყრილ-მოყრილი“—*ქიარ* „გათანტულად“ და სხვ.

ამგვარად ნაწარმოებ ზმნიზედას ზოგჯერ -*ქს* „-ვე“ ნაწილაკიც ერთვის და იმავე მნიშვნელობას ინარჩუნებს: *ქიანქს* „სრულებით“; *ქიარქს* „თავი“—*ქიარქს* „თვით, თვითონ, თავისით; მთლიანად; თავინიანად“; *ქიარ* „ყველა, მთლიანი“—*ქიარქს* „მთლიანად, სულ, სავესებით“ და სხვ. (შდრ. -*ქს* § 60; 64; 65; 98, ლ; 99, ა).

ბ) არსებობს -*ხ* დაბოლოებიანი ზმნიზედებიც. ეს დაბოლოება იმდენად მოქმედებითის ფორმა ჩანს -*ხ* ტიპის სახელებისა, როგორც ძველ სომხურში უკვე აღარ მიღწეულა; მაგ.: *არქარ* „მართალი“—*არქარხ* 58, „მართლა, ქვეშარიტად, ნამდვილად“; *აკიანხ* (*აკიან* „ესე“ + *ხ* „კვალი“) „ამიერიდან, ამის შემდგომ“; *არქიანხ* 54, (*არ* „როგორ“ მოქმედებითში: *არ* „კვალი“ მოქმედებითში) „იმიტომ, რომ; რადგანაც“; *ამხანხ* „სულ, მთლიანად, სრულებით“ (შდრ. *ამხანახ* „ყოველი“, მრ. რ. *ამხანახან*; შდრ. § 98, ლ; იხ. § 64; 65) და ორმაგადაც მოქმედებითში: *ამხანხამ* „სულ, მთლიანად“.

გ) უფრო იშვიათად გამოიყენება დაწყებითიც; მაგ.: *კახან* „*კახ*“ (პრ. რ-ის დაწყ.) „მოულოდნელად, მეყსეულად“ < *ახან* „ყოველი“ „მოუშადებელი“.

დ) -(*ა*)*ყენ* (= „ნაირი, გვარი, -ზე“) აფიქსის გამოყენებით: *ქიარყენ* „სწრაფვა, აჩქარება, სიჩქარე“—*ქიარყენ* (აგრეთვე: *ქიარქი* მოქმედებითში) „მსწრაფლ, ჩქარა, სწრაფად“; *ქიარ* „მშა“—*ქიარყენ* „მშარედ“; *ქიარ* „ცხადი, აშკარა“—*ქიარყენ* „ცხადად, აშკარად“; *ქიარ* „ღიღი“—*ქიარყენ* 63, „ფრიალ, ძალიან; უმეტესად“; *ქიარ* „ნამდვილი“—*ქიარყენ* 58,

„ნამდვილად, კეშმარიტად“; *հաւաստի* (*||* *հաւաստ*) „სარწმუნო“ — *հաւաստայէս* 58, „ნამდვილად, სწორედ, კეშმარიტად“ და სხვ.

აგრეთვე: *այսպէս* 62, „ასრე“, *այդպէս* „ეგრე“, *այնպէս* 44, „ისე“; *սոյնպէս* „ესრევ“, *სოյնպէს* 52, „ისრევ“; *որպէս* 57, „როგორ“, *როგորც* და სხვ. ან კიდევ: *այսչაպի* „ესოდენ“ < *այս* „ესე“ + *չაპი* „ზომა, ოდენობა“, *այնչაպի* „იმოდენ“, *որչაპი* „როოდენ“ და სხვ.

ე) *-աբար* (= -ვით, -ებრ, -ად) აფიქსის გამოყენებით: *դադան* „მხეცი, ნადირი“ — *դադանաբար* „მხეცურად“; *դայեակ* „ძიძა, გადია, გამზრდელი“ — *դայեակաբար* „ძიძასავით, გადრასავებრ, დედობრივად, მშობლიურად“; *բուն* „მუშტი, მჯიღი; ძალა, ხელისუფლება“: *բუნաբար* „ძალად, მძლავრებით“ და სხვ.

ვ) *-(ա)րէն* იხმარება მხოლოდ ენაზე მისათითებლად: *յոյն* „ბერძენი“ — *յոյնարէն* „ბერძნულად, ბერძნულ ენაზე“; *վրացի* „ქართველი“ — *վրացիրէն* (< *վրացիարէն*) „ქართულად“ და სხვ. იგი სხვა მნიშვნელობითაც გამოიყენება ზოგჯერ: *փոխարէն* „ნაცვალი, სანაცვლო; ნაცვლად“ < *փոխ* „ცვლა, შეცვლა“.

ზ) ამათ გარდა: ზედსართავის სახელობით-ბრალდებითის ფორმა შეიძლება ზმნიზელადაც იქნეს გამოყენებული: *բարաք* *ասացևր* (იოანე, 4, 17) „ქარგად თქვი“ (*բարաք* „ქარგი, კეთილი“); *Հմարիտ* *ազատք* *լինիչիք* (იოანე, 8, 36) „კეშმარიტად თავისუფალი იქნებით“ (*Հմարիտ* „კეშმარიტი, მართალი, ნამდვილი“) და სხვ.

თ) კითხვითი ზმნიზელებია (ადგილის, მიზეზის, მიზნის) აგრეთვე კითხვითი ნაცვალსახელების სხვადასხვა ბრუნვის ფორმა; მაგ.: *ի || ով* „ვინ“, თანდებულიანი ბრალდ. *յո || յո՞վ* „საით? საითკენ?, *զի՞ որպէ՞ս*“, ნათ. *է՞ր* „რატომ, რისთვის?“. *ս. դ. ն* ნაცვალსახელური ძირებისაგან და ჩვენებითი ნაცვალსახელებისაგან ზმნიზელების წარმოების შესახებ იხ. § 99, ა.

§ 101. პრეფიქსები სიტყვის საწარმოებლად თითქმის მხოლოდ უქონლობის აღსანიშნავადაა გამოყენებული. მათგან ყველაზე ხშირია *ան-*; მაგ.: *աւրէն* „წესი, სჯული, კანონი“ — *անաւրէն* „უსჯულო, უწესო, უსაპართლო“; *խիւ* „რიცხვი“ — *անխիւ* „ურიცხვი“; *հնազանդ* „მორჩილი“ — *անհնազանդ* „ურჩი“; *չար* „მადლი“ — *անչար* „უმადური“; *սկիզբ* „დასაბამი, დასაწყისი“ — *անսկիզբ* „დაუსაბამო“ და სხვ.

չ- (< *ոչ* „არა“) აგრეთვე უქონლობის აღსანიშნავად გამოიყენება: *հաւատալի* „სარწმუნო, დასაჯერებელი“ — *չաւատալի* „ურწმუნო, დაუჯერებელი“ (იხ. § 25); *երթալ* „წასვლა“ — *չերթալ* „წაუ-

სვლელობა, არ წასვლა“; *ჩქჩხქ* „შედლება, გაბედვა“—*ჯჩჯჩქ* არ(ვერ) შეძლება, არ (ვერ)გაბედვა“; *ჭ* „არის“—*ჯჭ* „არ არის“; *ახახ* „ხილვა, შესახედაობა“—*ჯახახ* „უნახავი“ და სხვ.

ა- აგრეთვე უქონლობის აფიქსია: *გხგ* „სილამაზე, მშვენიერება“—*აგგ* „უშნო, ულამაზო“; *გტა* „მეცნიერი, მცოდნე, ბრძენი“—*აგტა* „უციცი, უცოდინარი“; *კაპ* „ძალა, ღონე, შეძლება“—*აკაპ* „უღონო, უძლური, სუსტი“ და სხვ.

ბ- იშვიათად იხმარება და დადებით მნიშვნელობას აძლევს სიტყვას: *ღხღ* „გაგონება, სმენა“, ნამყოს ფუძე *ღაღ*, წყვეტ. I პ. *ღაღა*; *ღღღ* „კარგად გამგონე, მორჩილი“; *მაანხღ* „შესვლა“, ნამყოს ფუძე *მაღა*; წყვეტ. I პ. *მაჩღ*, II პ. *მახღ*, III პ. *მაღაღა*—*მაღაღა* „გამოცდილი; მცოდნე“ და სხვ.

მოგვიანო ხანებში ელინოფილურმა სკოლამ შემოიტანა საკმაოდ მრავლად სხვა პრეფიქსებიც, რომელთაგან ზოგი დღემდე შემორჩა სომხურ ენას; მაგ., *აჟ-*, *აი-*, *აჟთა-*, *იაკა-*, *ჯაჟ-*, *აჟაჟ-*, *ქსჟ-* და სხვა, მაგრამ ესენი მაინც და ზაინც ფართოდ არ გავრცელებულან.

§ 102. თანდებულები *ღხღ*, *ქაჟა*, *ჟ-*, *ჟ-*, *ქ-* (<ჩ) რიგ შემთხვევაში ერწყმიან მათ მიერ მართულ სიტყვებს და ახალ მნიშვნელობას ანიჭებენ ზათ. ამრიგად, ზმნებთან ესენი პრეფერებდალ გამოიყენებიან მხოლოდ მნიშვნელობის შესაცვლელად, სახელებთან კი რთული სიტყვის შემადგენელ ნაწილად შეიძლება მივიჩნიოთ. მაშასადამე, კომპოზიტებშიც შეიძლებოდა განხილულიყო მთელი ეს წარმოება, მაგრამ კომპოზიტების შესახებ ჰქვემოთ (§§ 103—106). აღსანიშნავია, რომ ზოგჯერ სიტყვა მხოლოდ წინსართით იხმარება, მისი უწინსართო სახეობა არ არსებობს (იხ. § 90; 106).

მაგალითები:

ღხღ *ა:* *იღხღ* „ქონა, პერობა, კერა“, აწმყო I პ. *იღხღა*, წყვეტ. I პ. *იღხღაჟა*—*ღხღიღხღ* „შეწყენარება, მიღება“, *ღხღიღხღა* „ვიწყენარება“, *ღხღაღაჟა* „შევიწყენარე; *იღხღ* „კამა“, *იღხღა* „ვკამ“, *ღხღაჟა* „ვკამე“—*ღხღჟა* (<*ღხღჟა* „თანა მკამელი“) „შეგობარი, მოუყასთ, ამხანავი“; *აიღხ* „სახლი“, ნათეს. *ათან*—*ღხღათან* (<*ღხღათან*) „შინაური“ (იხ. § 98, კ); *ღხღაჟ* „პირი“—*ღხღაჟაჟა* (<*ღხღ*) + *ღხღაჟა*; *ღხღაჟა* (ცალკე არ არსებობს) „პირის აკრა, გაჩუმება (აჩუმება)“ და სხვ.

ქაჟა: *აჟაჟ* „პირი, პიროვნება; თავისთავი“—*ღაჟაჟა* „ჩაბარება, გადაცემა“ (*აჟაჟა* არ არსებობს!); *ღაჟაჟა* „პოვნა“—*ღაჟაჟა* „ბრალდება, დადანაშაულება“.

გ-: *հեղուկ* „დაღვრა, დათხევა“—*գեղուկ* „გადაღვრა“ (იხ. § 25); *գետիչ* „მიწა“—*գգետիչ* „დაცემა, დანარცხება, დაგდება“; *գնալ* „წასვლა“—*գգնալ* „მიმოსვლა“; *այրել* „დაწევა, დაბუგვა“—*գայրահալ* „გააცეცხლება, გაშმაგება“; *հաստանել* „მოქრა, მოკვეთა“—*գհաստանել* „გაყოფა, გა, და-ცალკეება“ (იხ. § 25); *արդ* „მოწყობილობა, მორთულობა“—*գարդ* „სამკაული, მოკაზმულობა, მორთულობა“; *արմ* „მცენარე, ხე ფესვებსა და ტოტებს შუა“—*գարմ* „ტომი, გვარი, ნაშიერი“ და სხვ.

յ- თანდებული ի-ს ბგერინაცვალია ხმოვნით დაწყებულ სიტყვებთან. იგი გამოყენებულია ზმნებთანაც როგორც პრეფერბი და მნიშვნელობას უცვლის მათ. აღსანიშნავია, რომ მისი ძირითადი სახე, ի, ამ მნიშვნელობით არ გამოიყენება. რამდენიმე მაგალითი:

ամ „წელიწადი“—*յամել* „დაგვიანება“ (*ամել* არ არსებობს); *անյասնել* „გადასვლა, წასვლა“—*յანუսანել* „კანონის დარღვევა, წესიდან გადახვევა, დანაშაულის ჩადენა“; *անձն* „პირი, პიროვნება“—*յանձնել* „ჩაბარება“; *արձակել* „გაშვება, გაგზავნა“—*յարձակել* „მიშვება, მიტევა, შეტევა, შებმა, თავდასხმა“ და სხვ.

դ- თანდებული პირდაპირ უდრის ქართულის -მდის ||-მდე თანდებულს. ახალი სიტყვების წარმოებისას ამ მნიშვნელობას ინარჩუნებს და კარგად ჩანს მისი მინართება ფუძესთან; მაგ.: *այդ* „დილა, განთიადი“—*ցայդ* „ღამე“ (ე. ი. ის, რაც არის დილაამდე); *ხրիկ* „სალამო“—*ցხրիկ* „დღე“ (ე. ი. ის, რაც არის სალამომდე); ასევე: *այժմ* „ახლა, ამჟამად“—*ցայժմ* „აქამდის“; *երբ* „როდის“—*ցերբ* „როდემდის“; *արդ* „ახლა“—*ցարդ* „აქამდე, ამ დრომდე“; *այսთარ* „დღეს“—*ցայսთარ* „დღემდე“; მაგრამ აგრეთვე: *անկասնել* (წვეუტ. 13. *անկի*, III 3. *անկ*) „ქსოვა, ქარგვა, მოგვირისტება“—*յանկ* „ლობე“ (იხ. § 137).

კ მ მ კ ო ზ ი ვ ე ბ ი

§ 103. კომპოზიტები სხვადასხვანაირად იწარმოებიან. ამათგან უფრო მნიშვნელოვანია შემდეგი სახეობანი:

ა) კომპოზიტის მეორე წევრი ზმნის ძირია, რომელიც ჩვეულებრივ სახელადაა ქცეული. ასეთი კომპოზიტი ან ზედსართავი სახელია. ან პიროვნებას მიუთითებს. მათგანვე შეიძლება წარმოებულ იქნას ახალი ზმნები; კომპოზიტის მეორე წევრი თუ ხმოვნით არ იწყება, მისი შემადგენელი ნაწილები *ա* ხმოვნით კავშირდებიან; მაგ.: *այս* „ემეკი, ბოროტი სული“ და *հարկասնել* „ცემა, გვემა“

(წყვეტ. I პ. *ნაძი*) — *აქსანარ* „ეშმაკეული, გივი, შმაგი“, აქედან *აკ-
ანარჩი* (*-რჩამ, -რჩეჟა*) „გაგიეება, გაშმაგება“; *ქარჩ* „კეთილი,
კარგი“ და *კამჩი* (*-მჩამ, -მჩეჟა*) „ნდომა, წადილი“ — *ქარჩკამ*
(*<ქარჩაკამ*) „მოკეთე, ნეგობარი“; *ყაჟო* „იღუმალი, ფარული“ და
ფხა (წყვეტ. I პ. *ყნაჟი*) „წასლა“ — *ყაჟოთაფხა* „გაპარული“
ყათი „ნაყოფი“ და *ქილი* (წყვეტ. I პ. *ქი, III პ. ხიჟი*) — *ყათიქი*
„ნაყოფიერი, დახუნძლული“; *ანჟამ* „სხეულის ნაწილი, ასო“ და
ლიტანსი „დასუსტება; დაშლა; გახსნა“ (წყვეტ. I პ. *ლიტ, III პ.
ხიჟი*) — *ანჟამლიტ* „დადამბლავებული, დავრდომილი“ და სხვ.

ჩხი (წყვეტ. I პ. *ხჟი, III პ. ხჟი*) „ღება“ ზმნა როდესაც კომ-
პოზიტის წევრად გამოდის, სულ სხვა ძირს გვიჩვენებს: *ჩხი* (იხ. §
83), მაგ.: *ჩხა* „გვირგვინი“ — *ჩხაჟი* „გვირგვინის დამდგმელი“;
ისევე *ქსი* (წყვეტ. I პ. *ქსა*) „სმენა, გაგონება“ კომპოზიტის
წევრად ყოფნისას გვიჩვენებს *ქსი* ძირს (იხ. § 82), მაგ.: *სქანა*
„უური“ — *სქანაქსი* „გამგონი, თავისი უურით მომსმენი“.

ამ რიგის კომპოზიტებში ზოგჯერ გვხვდება უკანასკნელ წევრად
რაიმე მაწარმოებელი აფიქსი; მაგ.: *ან* „შიში“ და *არქანსი* „და-
დება, დაცემა, დარტყმა“ (წყვეტ. I პ. *არქი*) — *ანარქი* (*<ან +
არქ + ი*) „საშინელი, შიშის მომგვრელი, შემადრწუნებელი“ (შდრ.
§ 92, გ). ასეთ შემთხვევებში კომპოზიტის პირველი წევრიც
შეიძლება ბრუნვიანი ფორმით წარმოგვიდგეს; მაგ.: *ქან* „სიტყვა“
(შრ. რ. ბრალდ. *ქანსი*) — *ქანსარქი* „მაცდური; ეშმაკი; ცილის
მწამებელი“; *ახან* „ხელი“ (მოკმ. *ახანარი*, მაგრამ ქვენით მოტა-
ნილ მაგალითში უძველესი ფორმა გაქვავებულია: *ახარი*; იხ. §
40, ა) და *იხსი* (*იხჩამ, წყვეტ. I პ. კაქა*) — *იხსარქი* „შეპრო-
ბილი, დატყვევებული, პატიმარი“; *აქსი* „წესი, სჯული, კანო-
ნი“ (ბრალდ. *აქსნა*) და *ფხი* „დადება“ (*ჩხი*) — *აქსაჟი*
(*|| აქსაჟი*) „სჯულმდებელი“, აქედან *აქსაჟი* „დაკანო-
ნება“ და სხვ.

ბ) კომპოზიტები, რომელთა წევრები მსაზღვრელ-საზღვრულის
დამოკიდებულებაშია ერთმანეთთან. მაგალითები:

იქი „ქალიშვილი, ქალი“ და *იქი* „შვილი, ძე“ — *იქიიქი*
„უკანონო შვილი, უქმროს შობილი“; *იქი* „ღედა“ და *ქაჟი*
„ქალაქი“ — *იქიქაჟი* „ღედაქალაქი“; *არქი* „მზე“ და *იქი* (იხ.
§ 94, ე) „ამოსვლა, გამოსვლა; ამოსაველი“ — *არქიქი* „აღმოსავ-
ლეთი, მზისა აღმოსაველი“; *საქი* „უწინ, პირველად“ და *საქი*
„სკამი, დასაჯდომელი“ — *საქიქი* „პირველი (საპატიო) სკამი,
საჯდომი ადგილი, ტახტი“ და სხვ.

ასეთი კომპოზიციის მეორე წევრი რომელი კლასის მიხედვითაც უნდა იბრუნეოდეს ცალკე, კომპოზიტში მოქცევის შემდეგ *ქ-ს* ტიპის მიხედვით იბრუნვის, თუ კომპოზიტი პიროვნებას აღნიშნავს: *ყაღარ* „ჯარი, ლაშქარი, ერი“ და *ყღარა* (*ყღარა*) „თავი“—*ყაღარა* *ყღარა*, *მიც.*-ნათ. *ყაღარა* *ყღარა*, მოქმ. *ყაღარა* *ყღარა*, „მხედართმთავარი“ და სხვ.

ასეთი კომპოზიციის პირველი წევრი ნათესაობითის ფორმითაც შეიძლება იყოს: *ჩაყრ* „მამა“ (ნათეს. *ჩაღარ*) და *ქიყრ* „და“—*ჩაყრ* *ქიყრ* „მამიდა“; *მჩაყრ* (ნათეს. *მჩაღარ*) „დედა“ და *ხეყრ* „ძმა“—*მჩაყრ* *ხეყრ* „დედის ძმა, ბიძა“; *საყრ* „კაცი“ (ნათეს. *საჩინ*) და *ქჩინ* „ქალი, ცოლი“—*საჩინ* *ქჩინ* „გათხოვილი ქალი, ქმრიანი“; *თინ* „სახლი“ (ნათეს. *თინ*) და *სტინ* „უფალი, პატრონი“—*საჩინ* *სტინ* „სახლისა უფალი, მამასახლისი“ და სხვ.

ნათესაობითის ფორმით შეიძლება კომპოზიციის მეორე წევრიც მოგვევლინოს: *ხრკი* „ორი“ და *ფტ* (ნათ. *ფტ*) „პირი, სახე“—*ხრკი* *ფტ* „ორპირი“.

კომპოზიციის წევრებს შორის იშვიათად კავშირიც (ხე „და“) გვხვდება: *საყრ* „კაცი“ და *ქჩ* „ცხენი“—*საყრ* *ქჩ* „ცხენოსანი (ჯარი), მხედრობა“. აღსანიშნავია: სხვა ფორმებში ხე კავშირის ადგილას *ა* დაჩნდება: *მიც.*-ნათ. *საყრ* *ა* *ქჩ* და სხვ. აქედან სახელობით-ბრალდებითის ფორმაც პარალელურად *საყრ* *ა* *ქჩ* გვხვდება.

§ 104. კომპოზიციის საკმაოდ გავრცელებული სახეობაა გარომავება. ორმავდება ჩვეულებრივ სუთთა ფუძეები მაკავშირებელი ხმოვნით ან უიმისოდ: ასეთი კომპოზიტი ზედსართავია (ან ზმნიზედა) და მაკალკევებელი მნიშვნელობა აქვს; მაგ.: *ფინ* „გუნდი“—*ფინ* *ფინ* || *ფინ* *ფინ* (ხმოვნის ამოუღებლად!) „გუნდ-გუნდი, -ად“; *ხრკი* „ორი“—*ხრკი* *ხრკი* „ოროლი, წყვილ-წყვილად“; *ფინ* „ფერი“—*ფინ* *ფინ* „ფერად-ფერადი, ნაირნაირი, -ად“; *სტინ* „მსგავსად, ნაირად“—*სტინ* *სტინ* „ნაირნაირი, -ად“ და სხვ.

მესამელებელია ყოველგვარი ბრუნვის ფორმაში დასმული სახელი დაისვას გვერდი-გვერდ; მაგ.: *სამ* „წელი(წადი)“, *მიც.*-ნათ. *სამ* *სამ*—*სამ* *სამ* „ყოველწლიური, -ად“; *ქიყრ* „მხარე“, *მრ.* *რ.* *მიც.*-ნათ. -დაწყ. (*ქ*) *ქიყრ*—*ქ* *ქიყრ* *ქიყრ* „ყოველი მხრივ“; *ქსრ* „ყარასა“ „სახე“—*ქსრ* *ქსრ* „ნაირ-ნაირად, სხვადასხვაგვარად“; *ყაღ* „მწყობრი, დასი“—*ყაღ* *ყაღ* „დას-დასად“ და სხვ.

ზოგჯერ გარომავებულ ფუძეებს შორის თანდებულიც ზის: *ქი* (*ქ* *ქი* „გაგონება, სმენა“ ზმნის ფუძე)—*ქი* *ქი* „გაგონად“;

აღრ „დღე“—აღრ დღათ ადრე „დღითი დღე, ყოველ დღე“; ამ „წელიწადი“—ამ კამქ || ამ დღათ ამქ „წლიდან წლამდე, წლითი წლად, ყოველ წელს“ და სხვ.

§ 105. ზოგჯერ გაორმაგება გამოყენებულია ინტენსივის მნიშვნელობით; მაგ.: მსხ „დიდი“—მსხამსხ „დიდ-დიდი, ძალიან დიდი; დიდებული“; ჯარ „ბოროტი“—ჯარაჯარ „ძლიერ ბოროტი“; ჟერა „ცხელი, მზურვალე“—ჯერამჯერა „ცხელი ცხელი, ძალიან ცხელი“; არაფ „ჩქარა“—არაფარაფ „ძალიან ჩქარა“; ჯალ „სიჩუმე; ჩუმად“—ჯალა ჯალა „ჩუმად ჩუმად, ძალიან ჩუმად“ და სხ.

ზოგიერთ ავტორთან გვხვდება განმეორებულად ხმარებული ისეთი სიტყვებიც კი, რომლებიც ჩვეულებრივ არ იხმარება; მაგ.: ჟარამაესაქ ჟარამეხაქ ხმ (იგათანგელოსი) „გაკვირვებული, გაკვირვებული ვარ (ე. ი. ძალიან გაკვირვებული ვარ)“; ჟყათხან ჟყათხან თხეჩხა ჟათიღეანხე (ფაუსტოს ბიზანტ.) „შესაფერ შესაფერ (ე. ი. ძალიან შესაფერ) ადგილთა დარიგება“ და სხვ. (შდრ. § 177).

§ 106. გაორმაგებული ფუძიდან ძალიან ხშირად ახალი სიტყვაც იწარმოება: ჯარ „ბოროტი“—ჯარჯარხე „ტანჯვა, წამება“; აქ „სხვა“—აკაკსე „გადასხვაფერება, შეცვლა“; ჯარ „ღრმა; ორშო, ხარო“; ჯარჯარათ „უუსკრული“; რათ „სიტყვა“—არარათ „ხმა, სიტყვა; დიალექტი“—არარათხე „მეტყველება, ლაპარაკი, ლაღღინი“ (იხ. § 26); რაქ „ბიძგი, წნევა, ძალა“—რაქრაქხე „ამხამი; ბერტყვა; ნძრევა, რხევა“ (იხ. § 25); რათ „სუნი“—რათათხე „ყნოსვა“; რსხ „ეიში, ვიშვიში“—რსხხხხე „ობერა, კენესა, ტირილი, ვიშვიში“ (იხ. § 25); მქამქე „ძალიან კიშვა, წვევა“ < მქამქე „კინევა“.

არის ისეთი სიტყვებიც, რომელთა გაორმაგებულობა უეჭველია, მაგრამ მისი ცალმაგი ფუძე არ იხმარება; მაგ.: არხარხანხე „გაღვივება“, მაგრამ არხე ცალკე არ იხმარება.

არსებობს გაორმაგებული ფუძეები ხმოვნების მონაცვლეობით, აგრეთვე თანხმოვანთა მონაცვლეობითა და ზოგჯერ შიშობებით, ან ჩამოკლებითაც; ასე:

ღეღი „ღერა, თხევა“—ღეღხე (< ღეღ + ღეღ; § 25) „წარღუნა“ და იღიღხე (ხმოვანთა შეცვლით) „რწყევა, ნამევა“; არათათ (< არათ „ცივი, სიცივე“) „ცახცახი, ძაგძაგი“; არათ არათ „საესებით, მთლიანად“ (< არათ „ბოლო, დასასრული“); ღერაღიღერ „საკმელი“ (< ღერა < რათხე იხ. § 82); არქ „ავლა-დიდება, ქონება; ჭურჭელი“—არქარარარ (< არქ + არ + არ + არქ) „ზვინი, გროვა“; არარარარხე „აბუჩად აგდება, გაბიბრება, არაფრად მი-

ჩნევა" (<აჲნ + ა + მ + აჲნ + ს, თუმცა არ იხმარება აჲნ. შდრ. ზემოთ არბარბასს); აჲღჲამიღჲ „ზინდბუნდი, საბნელე“ (აგრეთვე აჲღჲაჲღ, მაგრამ არ იხმარება აჲღ); ჰჲბჲაჲღ „სიცილი (|| ბაჲჲ, ნათ.-მიც. ბაჲღი „სიცილი, დაცინვა“); ჰჲბჲს „პეპელა“ (<ჰსიზ + ჰსიზ); ჲაჲჲარს „დაცხრომა, დამშვიდება“ (<ჲარ „სიშვიდე“); ჲიჲიჲი „ბაბა“ <ჲიჲიჲი + ჲ (შდრ. იჲიჲი „საყლაპავი მილი“); ჲიჲიჲს „ზმირი ცვლა, შეცვლა“ <ჲიჲი „ცვლა, შეცვლა“; ჲასჲაბ „ეკვი“ (<ჲაბჲაბ; ჲაბ ცალკე არაა. შდრ. არბარბასს, აჲღჲამიღჲ) და სხვა.

ოდნავ თავისებურია კომპოზიტები აჲ სიტყვის ნონაწილეობით. აჲ დამოუკიდებლად არ იხმარება. იგი გვხვდება კომპოზიტებში: აჲჲ „მამაუფალი“ და აჲჲს „დედაუფალი“, ე. ი. ამ ორ სიტყვასთან — აჲჲ „კაცი, ქნარი“ (ძვ. ქ-ით: მამა) და ჲს „ქალი, დედაკაცი; ცოლი“ (ძვ. ქ-ით: დედა)—ეს სიტყვა (აჲ) ნიშნავს უფალი (= პატრონი). აჲაჲ-ში აჲჲ ტრიფთონგი ჲ დიფთონგად ქცეულა და მიღებულია აჲჲ. მეორე სიტყვა (აჲჲს) ორივე შემადგენელ სიტყვას უცვლელად წარმოგვიდგენს. ქართულად აჲჲ „მამაუფალი“ გადმოცემულია „მამა“-ს ჩამოცრლებით— „უფალი“ (მამა—შერჩენილია შემდეგ ტერზინში — ჲამფალი). დედაუფალი-საგან კი „დედოფალი“ (და დიუფალიც) გვაქვს ქართულში. ასეთივე აჲს-ჲსჲ „უსაზღვროება“ <აჲ :- ჲსჲ „ნაპირი, ციდე“.

სინტაქსი

რიცხვის ფორმების გამოყენება

§ 107. სანამ უშუალოდ სინტაქსის საკითხებზე გადავიდოდეთ სახელთა რიცხვის ფორმების გამოყენებაზე შევიჩრდეთ.

ზოგიერთ სახელს თავისი მრავლობითის ფორმასთან ერთად გააჩნია სხვა ფორმაც, რომელიც ისტორიულ ხანაში კრებითობას გამოხატავდა; მაგ., მარჯ „კაცი, აღამიანი“, ნათ. მარჯო; მრ. რ. საბ. მარჯ, მიც.-ნათესაობითი — მარჯოც. მაგრამ მრავლობითის აქ მოტანილ ფორმებს ჩვეულებრივ ენაცვლება კრებ. მარჯიკ „ხალხი“, მიც.-ნათესაობითი მარჯკას (იხ. § 44). მსგავსი მნიშვნელობის ფორმანტები სხვადას. ისინი ჩვეულებრივ მხოლოდ გარკვეულ სახელებთან იხმარებიან. ამ სახელების რაოდენობა მეტად განსაზღვრულია. მაგრამ მათი გათვალისწინება საჭიროა, რადგან წინადადების აგებისას მათ მრავლობითის ძალა აქვთ: ზნნას მრ. რ.-ში შეიწყობენ.

ეს აფიქსებია:

-თი: მანოც „ყრმა, კაბუცი“, ნათ. მანკას; მრ. რ. მანკონც, მიც.-ნათ. მანკანც, კრებითი — მანკთი, მიც.-ნათ. მანკთო; ტაკ „ნახვრეტი“, მიც.-ნათ. ტაკი || ტაკო, მრ. რ. ტაკც, მიც.-ნათ. ტაკაც || ტაკოც, კრებ. ტაკთი, მიც.-ნათ. ტაკთო.

-ანხ: ალაც „უბუცესი“, მიც.-ნათ. ალაცი, მრ. რ. საბ. ალაცც, მიც.-ნათ. ალაციც || ალაცაც; კრებ. ალაცანხ, მიც.-ნათ. ალაცანთი, მოკმ. ალაცანთი || ალაცანსა; კის „ქალი, ცოლი“, მიც.-ნათ. კისო, მრ. რ. კანსაი, მიც.-ნათ. კანსანც, კრებ. კანსანხ, მიც.-ნათ. კანსანთი; აყათ „თავისუფალი, არა ყმა“, მიც.-ნათ. აყათი, მრ. რ. აყათც, მიც.-ნათ. აყათაც, კრებ. აყათანხ, მიც.-ნათ. აყათანთი და სხვ.

-ანო ძი „ცხენი“, მიც.-ნათ. ძიო, მრ. რ. საბ. ძიც, მიც.-ნათ. ძიოც, კრებ. ძიან (არ იბრუნვის); ხე „სახეღარი“, მიც.-ნათ. ხეო, მრ. რ. საბ. ხეც, მიც.-ნათ. ხეოც, კრებ. ხეან (უბრუნვ.).

-ხი ხც „ხარი“, მიც.-ნათ. ხეხ, მრ. რ. ხეხც, მიც.-ნათ. ხეხანც, კრებ. ხეხი.

-ხან (უბრუნველია): ხანარა „მთავარი, ერისთავი“, მიც.

აქ (ან. შირაკელი) „ერთი კარგი ცხენი მყავდა, გავყიდე და მისი ფასის [ფასებისა მის] მეოთხედი ნაწილით [ნაწილისა მის] ძროხები [კრებითთ *კოქხანს*] ვიყიდე, და მეშვიდედი ნაწილით [ნაწილისა მის] თხები [კრებ. *აქხასხ*], და მეთერთმეტედი ნაწილით [ნაწილისა მის] ხარები [კრებ. *ხფხ*], და სამასთურამეტე დრაჰკანის ცხვრები [მრ. რ.: *აქხასა*] ვიყიდე“.

§ 108. სიტყვები, რომლებიც ოდენ მრავლობითის ფორმით (*Pluralia tantum*) იხმარებიან, შეტად მრავალრიცხოვანია. ესენია უმეტესად:

ა) მორთულობა-მოწყობილობისა და შენობების აღმნიშვნელი სიტყვები: *აყარანჲ* (მიც.-ნათ.-დაწყ. *აყარანასე* || -*ხჲ*) „სასახლე, პალატი“; *გიორჲ* (*გრავე*) „კარი (სახლის)“; *ჯანმარანჲ* (-*ნასე*) „საკავე, ბელელი“; *მანჩანჲ* (*მანნასე*) „ლოჯინი“; *გრანჲ* „აბჯარი, ჯავშანი“ (ნათ. *გრანჲ*) და სხვ.

ბ) სხეულის ნაწილების სახელები: *ხრხჲ* (*ხრხასე*) „სახე“; *ქჩილანჲ* (*ქჩილანსე*) „ბეჭი, ზურგი“; *კიორჲ* (*კიორხჲ*) „მკერი“; *მჩჲ* (*მჩასე*) „წელი, მენჯი“ და სხვ.

გ) ზეიმდღესასწაულობათა სახელები და განყენებული ცნებები: *ღნქრჲ* (*ღნქრისასე*) „ევანშამი“; *კიილანჲ* (*კიილანსე*) „წვეულება, ნადიმი“; *კარასანჲ* (*კარასანსასე*) „ქორწილი“; *მთორჲ* (*მთასე*) „ფიქრი, აზრი“; *კამანჲ* (*კამასე*) „ნება, სურვილი“ და განყენებული სახელები -*ანჲ* დამოლოებით: *კაცხანჲ* „დევნა, დევნულება“; *კანხანჲ* „დანაშაული“ (იხ. § 94, დ, ე); აგრეთვე: *აღრანჲ* (*აღრანასე*) „სჯული, წესი, კანონი“; *ქრალანჲ* (*ქრალანსე*) „უფლება, სამართალი; სიმართლე“; *კრალანჲ* (*კრალანხჲ*) „სარწმუნოება“; *მჩჲ* (*მჩასე*) „წეკოდება, დანაშაული“; *ქრანჲ* (*ქრანასე*) „შურისძიება“; *აყარანჲ* (*აყარანხჲ*) „ლოცვა, ვედრება“; *ქორანჲ* (*ქორანასე*) „დიდება“; *ქორანჲ* (*ქორანასე*) „ჯოჯობეთი“; *ანგილანჲ* (*ანგილანასე*) „უფესკრული“ და სხვ.

დ) ეთნიკური და გეოგრაფიული სახელები: *კაკანჲ* (*კაკანასე*) „სომხები || სომხეთი“; *ქორანჲ* (*ქორანასე*) „ივერიელნი (= ქართველნი) || საქართველო (ივერია)“; *ქორანჲ* (*ქორანასე*) „თრიალეთი“; *ქორანჲ* (*ქორანასე*) „ჯავახნი || ჯავახეთი“; *ქორანჲ* (*ქორანასე*) „ტაოელნი || ტაო“; *ქორანჲ* (*ქორანასე*) „კლარჯინი || კლარჯეთი“; *ქორანჲ* (*ქორანასე*) „აფხაზნი || აფხაზეთი“ და სხვ. (იხ. § 94, ე).

ე) ზედსართავზე მრ. რ-ის ფორმანტის დართვით ხშირად განყენებულ ცნებას ვღებულობთ (ზოგჯერ მრ. რ-ის *გ-ს* წინ *ჩ-ც* უძღვის): *ქორანჲ* „კარგი, კეთილი“ — *ქორანჲ* (ნათ. *ქორანასე*) „სიკეთი“; *ქორანჲ* „ბოროტი“ — *ქორანჲ* „ბოროტება“; *ქორანჲ* „ცხელი, მზურ-

სახელობითი ენსახურება წოდებითის გამოხატეასაც: *ათქ' ფქ-ათქი, ფქ აქი მქ ჰქათ ხა* 54₁₁ „უფალო, ვიციოდი, რომ კაცი ერთი (=ვინმე) ფიცხი ხარ“; *აფსქ ბათაქ' რაქი ს ჩადათა-რქამ* 54₁ „პატიოსანო მონავ, კეთილო და სარწმუნოვ“. ზოგიერთი სიტყვა მხოლოდ სახელობითის ფორმით იხმარება გამოთქმებში; მაგ. *აფქ* „უწყება, ცნობა, შეტყობა“ მხოლოდ ამ ფორმით გვხვდება: *აფქ ააზსქ || აფქ თაქ* „გაგებინება, შეტყობინება“, *აფქ ქსსქ* „შეტყობა, გაგება, მიხვედრა“. უბრუნველია აგრეთვე ორმაგი კნინობითის ფორმები (*აყათაზსქქქ, მანსქქქ* და სხ.) და ზოგიერთი სხვა სახელიც: *ფიჩ* „კმაყოფილი“, *ზამან* „მსგავსი“, *ჩაჩი* „სათნო“ და სხვ. თუ ასეთი სიტყვების ბრუნება საჭირო გახდება, მას სინონიმით ან იმავე ფუძიდან წარმოებული სხვა სიტყვით შეცვლიან; მაგ.: *ჩაჩი* — *ჩაჩიქასქან* || *ჩაჩსქქ*; *აქითი* „გამოსადეგი, სახმარი“ — *აქითიქასქან* || *აქითაზჩ* და სხვ.

სახელობითი უთანდებულო ბრუნვაა წინააღმდეგ ყველა დანარჩენი ბრუნვისა. ამიტომ სახელობითის შემდეგ უწინარეს თანდებულებს გავეცნოთ.

თ ა ნ დ ე ბ უ ლ ე ბ ი

§ 110. ძველ სომხურში ნამდვილი თანდებულებია:

აი, ფ-, ეზფ, ეაო, ჩ (ჟ-) და *ფ-*. ამათგან ისინი, რომელნიც მარცვალს შეიცავენ სიტყვისაგან განცალკევებით იწერებიან და წინ მიუძღვიან სიტყვას, ე. ი. თანდებული სომხურში წინდებულია, როგორც ინდოევროპულ ენებში საერთოდ. თანდებულები, რომლებიც მარცვალს არ წარმოადგენენ (*ფ-, ჟ-, ფ-*), სიტყვასთან შერწყმულად იწერებიან. *ი-* თანდებული *ჩ-*ს დასუსტებული სახეა ხმოვნით დაწყებული ფუძეების წინ და იკითხება როგორც *ჰ* (ჰ) (იხ. § 23).

ფ- თანდებული მხოლოდ ბრალდებით ბრუნვას მართავს და ერთი მნიშვნელობა აქვს: -მდის || -მდე (იხ. § 102). ყველა სხვა თანდებული რამდენიმე ბრუნვას მართავს და სხვადასხვა მნიშვნელობის მქონეა.

გარდა ადგილობითისა და დაწყებითისა ყველა ბრუნვის ფორმა (სახელობითი თავისთავად გამორიცხულია) შეიძლება თანდებულისა იყოს და უთანდებულოც. ადგილობითი და დაწყებითი კი ჩვეულებრივ *ჩ (ჟ-)* თანდებულის თანხლებით გვხვდება. ადგილობითთან *ჩ (ჟ-)* თანდებული -ში (შინა), ან -ზე (ზედა) თანდებულს უღრუ, დაწყებითთან კი -გან (-დან) თანდებულს ძალიან იშვია-

თად დაწყებითიუ შეიძლება უთანდებულად შეგვხვდეს. სხვა თანდებულიანი დაწყებითი აღარ უდრის ქართულის -გან (-დან) თანდებულიან ბრუნვას.

თანდებულიანი ბრალდებითი და მიცემითი (იგივე აღგილობითი) ხშირად ირიბი დამატების გადმომცემაა. სხვა თანდებულიანი ბრუნვები გარემოების სიტყვებია უმეტესად.

ამ თანდებულთა მნიშვნელობას ცალკეულ ბრუნვებთან ქვემოთ გავეცნობით.

გარდა აღნიშნული თანდებულებისა არსებობს მრავალი სიტყვა, რომელნიც ამა თუ იმ ფორმაში გაქვავებულ სიტყვებს წარმოადგენენ და ეს კარგად ჩანს უმეტესისაგან უმეტეს შემთხვევაში. ეს გაქვავებული ფორმები ზმნიხედებია, მაგრამ ძალიან ხშირად თანდებულებად გამოიყენებიან. მათი უდიდესი ნაწილი ნათესაობით ბრუნვას მართავს, მაგრამ ზოგჯერ სხვა ბრუნვებსაც. უმეტესად ისინი ცწინ მოუძღვიან მათ მიერ მართულ სახელებს, მაგრამ ზოგჯერ მომდევნოდაც გვხვდება. ეს თანდებულები (როგორც პირველადი, ისე მეორადი) ხშირად იმდენად თავისებური კონსტრუქციის წინადადებას ქმნიან, რომ ძნელი გასაგები ხდება მათთან დაკავშირებულ თავისებურებათა გათვალისწინების გარეშე. ამათგან განსაკუთრებით მნიშვნელოვანთ მომდევნო პარაგრაფებში გავეცნობით. დავიწყებთ პირველადი თანდებულებით.

§ 111. თანდებული **ა** ბრალდებითთან უდრის:

ა) -დმი | -დამი (განსაკუთრებით როდესაც გამოყენებულია პიროვნებათა აღმნიშვნელი სიტყვების ურთიერთობისას), -თან, მიმართ: *მასანამ ამქ იქიქი ღ ღაქან ხაქიქან ან ასათილამ* 63₁₁ „მას წელსა შინა იცვლება (გარდაიცვლება) მამაცა იგი ეპიფანე ღეთისა მიმართ (ღეთისადმი)“; *ძოქს ან ზაქ 46₁₁ „შევიდნენ ნოესთან“; *ღარბაღ ანფრტან ან ზაქ თათყან ანფრ 48₁₁ „დაბრუნდა იქვე მასთან (მისდაძი) კიდობანსა მას შინა“; *სრქაქანამქან ქნრ ან ქა 50₃₀ „სულგრძელი იყავ ჩემდამი“.***

ბ) მიუთითებს ირიბ დამატებას: *თასაფ ღ ათასქ მქ ათ ზიასა* 54₃₇ „უთხრა არაკიცა ერთი მათ“.

გ) -გან, -თვის, გამო, -ით (მოკმ. ბრ.): *ან ვასა ქნრ ღქღ* „ტკივილის გამო (ტკივილისაგან, ტკივილისთვის) ღრიალი“; *ან აქრ ღოქ* „შენი სიყვარულისთვის (სიყვარულის გამო, სიყვარულით)“; *ქაღმანყან ან სრქიღან* 62₁₁ „შემზადნენ საღამოსთვის“.

დ) თვითიული, ყოველი: *თასქ ქსიან აქიქ ან აქრ, სრქიღ*

გაოჩნას ან ირ „მიეცეს თვითეულ კაცს (კაცის თავზე, სულზე) 50 სიკილი [ფულის ერთეული] და ორი კრავი ყოველ დღე“.

ე) -ად, ადგილას, როგორც (განსაკუთრებით იახსჯე „ქონა, პერობა“ ზმნასთან): *გხხრას ან ჩარას იახსჯე* „მოხუცთა მიჩნევა (ყოლა) ნაჰად (მამის ადგილას, როგორც მამა)“; *ფანხჩინას ან ქმასთიანს იახსჯე* „თავის თავის ბრძნად მიჩნევა || თავისთავის, როგორც ბრძენის მიჩნევა (ყოლა)“.

ვ) ქვეშ. ქვეშე, ქვე: *ახსხსაქ ბათიასქეფჩხ ან ითასთერა* 50, *დავარდა თანამსახური იგი ფერხთა ქვეშე მისსა (მისი ფეხების ქვეშე = ჩაუვარდა ფეხებში)*“.

ზ) -ებრ, -ვით, როგორც: *ან ნაახ* „იმ სიტყვასავით; როგორც ის სიტყვა“.

თ) ხშირად, განსაკუთრებით სახელზმნებთან, *ჩ (ქ)* თანდებულთან ერთად იხმარება: *ან ჩ თაქ* „მისაცემად (მიცემისათვის)“, *ან ჩ ჩოფაქ* „ზრუნავისათვის, საზრუნავად, ზრუნვით“; *ან კსრცხ-უიღვანსქ ფჩა* „ჩემდა შესაშინებლად, ჩემი შეშინებისათვის“; *ან კიასიღვანსქ* „სწავლებისათვის; სასწავლად; სწავლებით“ და სხვ.

§ 112. *ან* თანდებული ნათესაობითს იშვიათად მართავს. როდესაც მართავს, მისი მნიშვნელობა საკმაოდ კონკრეტულია: -თვის, გამო, -ით (მოკმედებითი ბრ.); -გან (ე. ი. დაწყებითი ბრ.); *ან აჩჩ* „შიშისაგან, შიშით, შიშის გამო“; *ან ჩამიქ ქიქათასქი* „ჩემი მოგონებისათვის“.

§ 113. *ან* თანდებული ძართავს მიცემითს მხ. რიცხვში და ნიშნავს:

ა) -თან (მდგომარეობის აღნიშვნელ ზმნებთან): *ხსაყ ან ზამა* „დადგა (გაჩერდა) მასთან“; *კაქჩხ ან ქაჯჩხ* „იღგენ იმ ჯვართან“; *ან ანდ აფჩრ* „ჩვენთან გაითიე (ლაშე)“; *ან ანრიამ ქაფასორჩხ* „იმ ჩვენ მეფესთან“ და სხვ.

ბ) წინაშე (თანდასწრებით): *ან არფაქი* „მეფის წინაშე (თანდასწრებით)“; *ან ფათიოქჩხ* „მოსამართლის წინაშე (თანდასწრებით)“; *ან ფხე* „შენ წინაშე“; *ან ზამ* „მის წინაშე“ და სხ. ესენი შეიძლება -თან თანდებულითაც გადმოიკვს: მეფესთარ, მოსამართლესთან...

გ) -ში(ნა), -ზე(და), შესახებ: *ან ჩაქხლიქ* „სარკეში“; *კთქ მსაქ ან აყათიქრანჩხ* „იმ ბრძანებაზე დგომა (მტკიცედ)“; *რამ-რასანს კიფხ ან რხხჩჩხ* „სწავიციბავის თქმა ამხანაგზე (ამხანაგის შესახებ = ამხანაგის კიცხვა)“... აგრეთვე *ჩ (ქ)* თანდებულთან ერთად: *ან კხრჩაქხელიე ქიქჩხ* „ებრაელთა იმ წიგნში“.

დ) უღრის მიცემითს უთანდებულოდ, ე. ი. ირიბი დამატება: *აი կնիւն այնպիկ ვიւցաւ* „იმ ქალს ეჩვენა“; *აი ამա ვրեաց* „მას მისწერა“; *აქ აი მჩიკ պարգէ տային* „ერთი მეორეს საჩუქარს აძლევდნენ“.

§ 114. *აი* თანდებული მართავს დაწყებითს და აღნიშნავს:

ა) -თვის, გამო, -ად (ერთარებითი ბრუნვება): *აი օրինակէ* „მაგალითისათვის, მაგალითად“; *აი իւրեանց բնութիւնէ* „იმათი ბუნებისათვის (ბუნების გამო)“; *აი առակէ* „შეურაცხყოფისათვის“, *აი სրկիւղէ* „შიშისათვის, შიშის გამო“.

ბშირად *ի* თანდებულთან ერთად: *აი ի մեղաց* „შეცოდებათათვის, დანაშაულთა გამო“; *აი ի չգոյէ* „არ არსებობის გამო“.

ბ) -გან, მიერ (ჩვეულებრივ *ի* § 1- თანდებულთან ერთად): *აი ի մարդկանէ* „ხალხისაგან, ხალხის მიერ“; *აი յընկեցէ* „ამხანაგისაგან (მიერ)“; *აი յեբկնէ* „ციოდან“; *აი ի հօրէ* „მამისაგან (მამის მიერ)“.

გ) წინააღმდეგ: *օգնութիւն* *აი ի թշնամեաց* „შველა მტერთა წინააღმდეგ“.

§ 115. *აი* თანდებული მართავს მოქმედებითს. ნიშნავს:

ა) -თან, ახლოს; დროს, ემს: *აი հանապարհան* „იმ გზის ახლოს (გზასთან)“; *აი իրեբաւք* 62, 10 „ერთმანეთის ახლოს“; *აი Նոյի* „ნოეს დროს“; *აი մեւք* „ჩვენს დროს § ჩვენს ახლოს“; *აი վրեճեցաւ* „წარღენის დროს“; *აი կենդանութեամբ* *აი* *իւրայ* „თავისი ქმრის სიცოცხლის დროს (სიცოცხლეში)“; *զիւնչ է յարք* *აი* *ցօրենաւ* „რა არის ბზე ხორბალთან (შედარებით)“; *փոքր է այս* *აი* *այնու* „პატარაა ეს იმასთან (შედარებით)“.

ბ) -ზე, კიდევ, დამატებით, -ით: *աւթ* *აი* *քառասնիւք* „რვა ორმოცზე § რვა ორმოცი § რვა და კიდევ ორმოცი = ორმოცდა რვა“.

გ) გარდა, თვინიერ: *აი որով* „რომლის გარდა“; *აი* *առամբ քով* „შენი ქმრის გარდა“.

§ 116. *զ-* თანდებული მართავს ბრალდებითს, დაწყებითსა და მოქმედებითს; ზოგჯერ მიცემითსაც. მისი ჩვეულებრივი ადგილი მაინც ბრალდებითთანაა და მაშინ იგი მოკლებულია საკუთარ ნივთიერ მნიშვნელობას: მიუთითებს პირდაპირ დამატებას. ჩვეულებრივ *զ-* თანდებული ერთადერთი საშუალებაა, რომლითაც წინადადებაში ბრალდებითი გარჩეულია სახელობითისაგან მხოლოდით

რიცხვში. ამრიგად, *ყ- არაა ბრუნვის ნიშანი, იგი თანდებულოა, მაგრამ გეშველის ბრუნვათა ფორმების გარჩევაში; ორიოდღე მაგალითი: ღირაქტა კაჟაღ დმიქონსტა 50, „ჭეროდემ შეიპყრო იოანე“. *ყ-ს გარეშე ეს წინადადება შეიძლებოდა სხვაგვარადაც გაგვეგო: „ჭეროდემ შეიპყრო იოანემ“; ასევე: ხახა ფხა ჯაქან 55, „იხილა იგი მამამან მან“ და სხვ.(იხ. § 139 ქ დამატება XII).**

სხვა ბრუნვებთან *ყ-* თანდებული სხვადასხვა მნიშვნელობის მქონეა.

§ 117. *ყ-* თანდებული მიცემითთან ირიბ დამატებას გადმოსცემს, ან ქართულის -ზე თანდებულთან მიცემითს უდრის, ე. ი. უთანდებულო, ანდა -ზე თანდებულიანი მიცემითით გადმოიკრება; მაგ.: *ხქტ იფ თათაფტ დჰსე ქტ ვქ ქიბახნტჲ ვქათანთჲ* (მარკოზი, 11,) „თუ ვინმემ გითხრას თქვენ, თუ რატომ ხსნით შაკვიცს“; *ნარქანსჲ* (ან *ვარქანსჲ, ვარქიღყანსჲ*) *ვქაქი, ვქათანსჲ* „ქვას (ქვაზე). მიწას (მიწაზე) დანარცხება“; *ბაქი ვბაქი ნარქანსჲ* „ხელის გულის ხელის გულს (-ზე) შემოკრა (= ტაშის კერა)“.

§ 118. *ყ-* თანდებული დაწყებითთან ხშირად *ქ (-)* თანდებულს ცვლის, ე. ი. დაწყებითი *ყ-* თანდებულთ თავის მნიშვნელობას ინარჩუნებს, მაგრამ ზოგჯერ განსხვავებული მნიშვნელობაც აქვს: ა) -ზე, შესახებ; მაგ.: *ქითქინ ვნამანტ* „ლაპარაკობდნენ მის შესახებ (მასზე)“; *თრთსქტინ ვთათანსათინტს ს თათქინ 51, „დრტვინავდნენ იმ სახლის პატრონზე (პატრონის შესახებ) და ამბობდნენ“; კაყხჲ ვბათიქს, ვქათათ* „ჩამოკიდება ხეზე (შდრ. ძვ. ქართ.: დამოკიდება ხისაგან, ძელისაგან)“; *ანვამჲ ვქამანსჲ კაყხჲ ქან* „ასონი (სხეულთა) ერთმანეთისაგან (ერთმანეთზე) დამოკიდებულნი ირიან“; *ვქანსქანტჲ ვრთინ თაქრეღაღ* „დამდაველი ცეცხლისაგან გათავისუფლდა“; *ვქითქტ* „ქანსჲ“ *ქ თათან* „უერთიდან (ერთით) დაიწყო და ათით გაათავა“.

ბ) -თვის, -ზე *ათადჲ, ვაღ ვქოქი, ვქორხნიი* „გაგზავნა, წასვლა წყლისთვის, პურისთვის (წყალზე, პურზე)“.

გადმოიკრება უთანდებულო მიცემითითაც: *ნორ ნარქანსჲ ვქა-
ვად „ცეცხლის მიცემა ქალაქისთვის“, მაგრამ პირიან ფორმაში: *ნორ ნარქანსჲ ვქა-
ვად „ცეცხლს ვაძლეე ქალაქს“, *ნორ ნარქ
ვად „ცეცხლი მივეცი ქალაქს“ (იხ. დამატება XII)***

119 *ყ-* თანდებული მოქმედებითთან უმეტესად იდიომატურ გამოთქმებს ქმნის და სხვადასხვა მნიშვნელობის მქონეა მათგან უმთავრესი მნიშვნელობაა „ირგვლივ, გარშემო“, რომელიც ქართუ-

ლად შეიძლება ზოგჯერ -ზე(და) თანდებულთაჲ გადმოიცეს, ზოგჯერ უთანდებულთა მიცემითითაჲ, აგრეთვე ჩათესაობითით; მაგ., *მთხაჲ ქაფალირს* "ნაჲსჲ ჟგაჲმასკანსჲს 52₃₃ ქართულ ოთხთავში (მათე, 22₁₁) ასეა გადმოცემული: „შერაჲვრდა მეუფე იგი ხილულად მეინახეთა მათ“ (ე. ი. რომ მიმოეთვალეიერებია, სუფრაზე მსხლომთა ირგვლივ მიმოებედა); *ანსკად ვაყარანთჲსან ზორა 55₃₆* „დავარდა ქელსა ზედა მისსა“ (ლუკა 15₁₀), ე. ი. მოებვია კისერზე (დავარდა მისი კისრის გარშემო); *ხრტჲ ვაყათიქრანსად ღიჲ იჲ ანჲსჲ 56₁₁* „არა სადა მცნებასა შენსა გარდაუხედ“ (ლუკა 15₃); *შამაჲრ ვჩხჲხამჲ არჲხსაჲ ღჲ* „სია სამური მოესხა“ (პირდაპირ: თავისთავის გარშემო შემოებვია, მოებვია).

ზოგჯერ *ვიჲრჲ* „ირგვლივ, გარშემო“ სიტყვაჲ ახლავს *ჲ*-თანდებულთან მოქმედებითს: *ვიჲრჲ ვამხჲ ხს 63₁₇* „ჩვენს ირგვლთ არიან“; *რხჲსჲ ვიჲრჲ ვჲგაჲგაჲსან* „დაბანაკება ქალაქის გარშემო“; *ჲარჲ მჲ ვიჲრჲ ვჲქიჲრჲსჲ კაჲრ* „რალაჲ უბრალო ბალიში თავქვეშ ედო (იყო; ამოედო)“.

§ 120. *რჲ* თანდებული მართავს ბრალდებითს ზოგჯერ *ქ* (*ქ*-) თანდებულთან ერთად და აღნიშნავს:

ა) უთანდებულთა მიცემითს, -შინ(ა): *ასხს რჲ მჲთა 52₁₁* „თქვეს გონებასა შინა = გაიფიქრეს, განიზრახეს“; *იჲრჲქანსაჲრ რჲ მჲთა ჲჲრ 58* „უხაროდა თავის გონებაში“; *ჩხჲს რჲ ჲაჲთხსა კამჲ ვაჲ 59₁₇* „თვითონ ჰაშტენში (ჰაშტენს) სურს წასვლა“; *ქანსხჲსან რჲ ვჲრჲხარა 62₁₆* „შეერივნენ ერთმანეთში (ერთმანეთს)“; *თარად ანჲთჲჲ რჲ ვჲსთხჲგაჲსა 62₂₇* „წაიყვანა 'და' გადაიყვანა ასტელავნსა (შინა)“; *თხანსჲსჲ ჲჲრჲს რჲ რაჲქჲს* „დინახვა [ისე], როგორც სარკეში“; *რჲ თანკად ალოჲრ ხჲქჲს რჲრჲს* „მცირე ხანებში (პირდაპ.: მცირე დღეებში) მოვიდნენ 'და' მოიყვანეს“; *რჲ თამ თათს* „ათ წელიწადში“; *რჲ თჲს ქამარჲსა* „იმ ხანებში“; *რჲ ალოჲრ რჲ თჲსთჲსჲს* „იმ დღეებში“; *ნარჲკანსჲს რჲ ვჲსჲს* „თავში ჩარტყმა“ და სხ.

ბ) -თან(ა): *ჲილ ნანსაჲთჲ რჲ ქა ხს 56₁₆* „შენ მუდამ ჩემთან ხარ“; *მჲ ვანსჲსანსჲს მჲთჲს აანჲ არჲხჲრ რჲ ქა 51₃₀* „ერთ დრამკანს არ შეთანხმდი ჩემთან?“; *მჲქ რჲ ქარხანა იჲ რარჲქს 53* „ზეთი არ წაიღეს (თავიანთ) თანა“; *აიქს მჲქს ამანსთჲჲ რჲ ვჲსთხჲს ჲარხანსჲს 53₁₀* „წაიღეს ზეთი ქურკლით თავიანთ ლამპებთან (ერთად)“; *იჲრჲს ხჲტჲ რჲ რარჲსკამა ჲამ 56₁₆* „ვიმბიარულო ჩემ

მეგობრებთან“; *სტერ დეხანსა ჟო ღზე ყოთხიკა* 56₁₁ „შეკამა შენი ქონება (საცხოვრებელი) შეძავებთან“; *ღზე ირა რჩაყხვან* 57₁₁ „რო-შელთა (თანა) შეხვდენენ“; *აქერ ყათხრაჟმქერ ღზე ზიას* 61₁ „უფალი იბრძოდა მათთან“; *დჭხნს კალად ღზე ჩირ ჩიქსა* „ქალი იგი დიაკევა თავისთან ბულამ“; *ილახი ღ ღზე ღზე ზა* „სმა და კამა მასთან“; *რსაკხი ღზე აიქაბ* „დაბინავება ლომთან“ და სხ.

გ) -ზე(და), -ში(ნა), -გან (-დან), -თან, -ით, ან უთანდებულო მიცემით: *ხეჩე ვიქათ ქა ღზე გხე* 46₁ „დავლო აღთქმა ჩემი შენთანა (შენზედა) | ალგიოქვა (ალგიოქვამ) შენ“; *ღზეყხჩხნ ღზე ჟარს* 62₁ „მიანარცხეს ქვაზე (ქვას)“; *კამხვან სქანხი ღზე ზიქს თხეჩ* 62₁₁ „ისურვეს გამოსვლა იმავე ადგილზე (ადგილს, ადგილას)“; *ღ იქ ღარაყჩხს ანუანხი ღზე მირს* 62₁₁ „და ვერ შეძლეს გადასვლა ხეზე (გასვლა ხევით)“; *ჩასხაქ ჩიქსაქ ანუ ღზე ფსთხ მხხ* „მოვიდა ბულა 'და' გადავიდა დიდ მდინარეზე (მდინარით)“; *ღ ჩხნხ ხრქხაქ ანუანხი ღზე ჰარე ღ ღზე შანაყღხერა* 64₁ „და თვითონ მიდის 'და' გადადის ჰარქს (ჰარქში, ჰარქით) და მანაზკერტს (მანაზკერტში, მანაზკერტს, მანაზკერტით)“; *ღქ ღი-რქხნ ღზე მანსა ანაყარაყჩხს, ღ ქი ღარაყჩხს იაყმქხჩხს, ღ ღზე მანსა ანაოთქი ქიიიყჩხს ქიროიყხაქ* *იოქ კამხნაქს კიი-მანყ არჯანქჩხ* 61₁ „რაშეთუ ჯორნი იგი ფართა მათ ხმათა ზედა (ხმათაგან, ხმებით) და ლაშქართა(გან) მათ ყვირილისა (მის ეამს) და საყვირთა მათ სასტიკ ხმათგან (ხმებით, ხმებზე) დაფეთუ-ბულნი განურჩევლად ყოველი მხრიდან უტყველდენ“; *ჩხეჯქჩხ ჰაქე ღზე წაყილ აქი ქაყალორ ქაქხანყ* „ითხოვდენ სომხები შაპუჰისაგან (სთხოვდენ სომხები შაპუჰს) სხვა შეფეს (თავიანთ-თვის)“; *ხრქხიქ ღზე აქს* „შიში მისგან (მასზე, მისთვის, იმით)“; *აქს ღ ღზე აქს კახილ* „ამასაც იმას (მასზე) უმატებს“; *კაყღ ღზე ზაან* „ნაეს (ნაეზე) აბამს [ნაეს შიამა]“; *ქიქსათიი ღზე ჟხა-რიი* *თაქერ* „ეუბნებოდა ქრისტე პეტრეს“ და სხ.

დ) -ით (მოქმ. ბრ.), -ად (ვითარებ. ბრ.), შორის | შუა, ერ-თად, -ყენ: *ღზე მქ, ღ ღზე კიღო, ღ ღზე ქქ* „ყოთა ძღ-ჩხ 61₁₁ „ცხენი, აქლეში და ვირი ერთად აღმოჩნდა 18000“; *ღზე აქრ ღ ღზე ღქჩხ ღ ღზე მანქოქ* „კაცი, ქალი და ბავშვები ერთად“; *ღზე იხხხაქ ღ ღზე ჩხოსაქ* „ცხენოსანი და ქვეითი ერთად“; *ქ ღარა-ნქ ღერ ღარაყჩხაქ ღზე ქერქს ღხჩა* 61₁₁ „საფარსა შინა დაყევენ-ბია სამი მხრით“; *ღ ზარაქ ქამყხაქ ღზე შარაოიღ-ქიიქ ქიქაქრ* *ღხაყხაქ ღ ანუ* *რანაქხვან* 62₁₁ „მოახერხეს, მარტუკ-ფოლს

დაბლა (პარტუც-ფოლიდან დაბლა) წავიდნენ და იქ დაბანაკდნენ“; ხე ნუ თიასთთა ჩქარბთი იანხე ძაქსა კაქეჩი ხერ 51, „გამოვიდა დილით (დილას, დილანუ) თავის კენახში [სამუშაოდ] მუშების დასაქირავებლად“; *ნუ არსეს* „აღმოსავლეთით, აღმოსავლეთისკენ“; *ნუ ამხსაქ* „ზარხერ კანფონს“ მთლიანად ასი წყრთა“; *ნუ რსა* „ვირხენარხერ აქერ თად (მთლიანად) ოთხასი კაცი“; *ათხეფ* *ნუ ამხსხსას* „ი ხნ რადაკანს იდასარხე ვაქსიერ თოთამქჩან ვიქხერქს“ „ყველა ვარსკვლავი ერთად არაა საკმარისი ბნელი დამის გასანათებლად“; *ნუ მქ რსრას* *ათხე*, *ვაქქ* „ერთპირად თქმა, ქება“; *ნუ მქ ირჩნას* „ერთნაირად, ერთ სახედ“; *ნუ ღადაყარქთან* *იანხე* *ვაქსაქსინ* „კერპთაყვანისმცემლებად მიჩნევა ამნაირთა მათ“; *ნუ კათასა* *ათხე* „ხუმრობით თქმა“; *ნუ ხრქილ* *რათანხე* „ორად გაყოფა“; *ნუ ხრქჩან* *ს* *ნუ ხრქჩერ* „ცასა და ქვეყანას შორის (შუა)“; *ნუ ჩა* *ს* *ნუ ქხე* „ჩემსა და შენს შორის“; *იქხე* *ს* *ქთჩერ* *ნუ რადიამ* *კამ* *ნუ სასკას* „არაფერი განსხვავება მრავალსა ანუ მცირეს შორის“; *ქთან* „ორ რათანს“ *ნუ სკბჩან* *ს* *ნუ წარინ* „მთა, რომელიც გადის (ჰყოფს) აღმნიქსა და ტარონს შორის (შუა)“ და სხ.

ე) -ისას, დროს, გამს, -თანავე (განსაკუთრებით სახელმძნებთან); ქვეშ; ნაცვლად, მაგიერ: *ს ვრადიამ* *თხეჩა* *ამრთყაყენ* *სა* *კაყ* *ნუ ხრქჩან* *ათხე* *ზარქანხერ*, *ქასქერ*, *ათხერ* *ს* *ანყანხერ* 57, „და წასვლისას მრავალთა აღვიღთა სიმაგრეთა მათ სომებთა იღებდა, ამსხერევედა, ანგრევედა, აობრებდა და გადადიოდა“; *ნუ ხრქილ* „გამოჩენისას“; *ნუ ანყანხერ* „გადასვლისას“; *ნუ თხათხერ* „ბილვისას“; *ნუ ხლანხერ* „გამოსვლისას, გამოსვლის დროს, გამოსვლის გამს“; *ნუ რიასანხერ* *ვირყადა* „აღმოცენებისთანავე გახმა“; *ნუ ბაქს* *არხეკანს* „ნზისა მის ამოსვლის გამს“; *ნუ აქან* *ნუ ათასთ* „განთიადისას, ადრე დილით“; *ნუ ხრქს* „სალამო გამს, სალამოს“; *სათქ* *ნუ კაყ* *ჩან* „იჯდა მუხის ქვეშ“; *ნუ ით* *კარქანხე* „ფეხქვეშ გათელვა“; *ვკარითხელ* *ბიქქჩან* *ნუ კარქს* *ქარხანყ* „ლარიბები იკრიბებოდნენ მათ ქერქვეშ“; *სა* *ათყ* *ნუ აქ* *ყათათხანჩ* *ათას* *ბაყ* „მაგის მაგიერ (მაგისტვის) მე მივეცემ ჰასუნს ლმერთს“ და სხ.

§ 121. *ნუ* თანდებული მართავს ნათესაობითს და აღნიშნავს:

ა) ნაცვლად, წილ, მაგიერ: *ნუ ხრქან* *ჩიყ* *ბიქ* *ხლანხერ* 41, „ლერწმისა წილ მილი ბოლი (ან ბოლი მილივით) ამოდიოდა“; *ქადასიქხანყ* *იქქ* *სიყ* *ნუ სიყ* „გამეფდა შვილი მისი მის

ნაცვლად"; *აქნ ღნუ თქან, ათამზ ღნუ ათამან* (მათე, 5₂₃)
 „თვალი — თვალისა წილ, კბილი — კბილისა წილ“. (იხ. დამატება XIV).

ბ) -თვის: *ღნუ ჳ"რ „რისთვის?“: მათი აყათარად ღნუ ანძქს
 ს ღნუ ძიფიქრხანს* „შესწირე შესაწირავე ხალხისა და თავისთა-
 ვისათვის“.

გ) -თან, წინააღმდეგ: *ღნუ მხრ „ჩვენთან || ჩვენს წინააღმდეგ“;
 ღნუ ათრა „ამასთან || ამის წინააღმდეგ“.*

§ 122. *ღნუ* თანდებული მართავს მიცემითს მხოლოდით რიც-
 ხეში (მრავლობითში კი მას ბრალდებითი ენაცვლება) და აღ-
 ნიშნავს:

ა) -თან (ერთად): *გნაფ ღნუ ზმა || გნაფ ღნუ ზთა* „წავიდა
 მასთან (ერთად) || წავიდა მათთან (ერთად)“; *ღნუ ხეფორ ჯარიამ ||
 ღნუ ხეფორა ჯარ* „თავის ძმასთან (ერთად) || თავის ძმებთან (ერ-
 თად)“; *ს მნაფ ძქაქს ზოქ ს ირ ღნუ ზმა ჳქს* 47₂₁ „და დარჩა
 მარტო ნოე და რომელ(ნი) მასთან იყვნენ“; *ირფ ღნუ ზმაქს ჳქს* 58,
 „რომელნი მასთან იყვნენ“; *ქთხეულ სტქრ ათთლახ ღნუ ზოქი* 48₂₇
 „ილაპარაკა უფალმა ღმერთმა ნოესთან“ (ან: უფრო სწორად: „ელაპა-
 რაკა უფალი ღმერთი ნოეს“); *სქ... ფილ... ს კანაქა ირფოფ კოფ ღნუ
 ჳქს* 48₂₇ „გამოდი... შენ... და ცოლნი შეილთა შენთა შენ თანა“; *ღნუ
 რანქს კარიფანქრ* „ამ (იმ) სიტყვასთან ერთად დგებოდა (ადგა)“.

ბ) უთანდებულო მიცემითს (= ირიბ დამატებას): *ღათ ამზნაქს
 რარიქხანს ვორ არარ ღნუ ჳარიქქქ* „ყოველი სიკეთისაებრ,
 რომელი უქმნა ისრაელს“; *ღნუ ირიამ ხა ჳამილრხეჭე, ჳამილრხა
 ღნუ ზმა* „რომელსა მე ვეამბორო, ეამბორე მას“; *ღნაფანუ არარ
 ფძიფიქრფა ღნუ მსფ* „ხალხები დავეიმორჩილა ჩვენ“; *ღნუ ჳქს
 ღნუ ზმა (|| ღნუ ჳა) ანფხაქ* „ჩვენს „რა საქმენი გარდახედია მას?“
 (იხ. აქვე ა).

გ) -ში, -გან, -კენ || -ით, ქვეშ: *ღნუ ვიქარარ თნკიქს ჳათხქ*
 „დაჯდომა მაჩრდილობელ ხის ქვეშ“; *ანსანხქ ღნუ ანქქს თქ-
 თქე ბათაქიქხანს* „ჩავარდნა ურიცხვ სნეულებათა მონობაში“;
ილრაქანსაქ ღნუ დანოქხანს „სიხარული (გაბარება) შრომით
 (შრომისაგან)“; *აფიფთაქ* „ღნუ ირიამ თქრ მხრ გნაფ“ „გზა, რომ-
 ლით(აც) უფალი ჩვენი წავიდა“; *ქანსაქს ჳრ ჳიფა ღნუ ჳქსაქიქ*
 „მათი ბანაკი ჩრდილოეთით (ჩრდილოეთისაგან) იყო“.

§ 123. *ღნუ* თანდებული მართავს დაწყებითს და აღნიშნავს:
 - გან, მიერ, -ით, მხრით, -თვის, გამო, -ზე, ე. ი. ჳ || -
 თანდებულის ძირითად მნიშვნელობას ინარჩუნებს; მაგ.: *ღნუ
 აქქს* „მარჯვნიდან, მარჯვნით, მარჯვენა მხრით“; *ღნუ ანხქს კიფ-*

მანტ „მარცხენა მხრიდან, მარცხნივ, მარცხნივ“; *ღնդ հարաւոյ կողմանէ* „სამხრეთის მხრიდან, სამხრეთიდან“; *ღնդ առեւելից կողմանէ* „აღმოსავლეთიდან, აღმოსავლეთის მხრიდან“; *խնդրել* *ღնդ աստուծոյ իրաւունս* „თხოვნა ლეთისაგან სამართლისა“; *ღնդ հրկիւղէն* „შიშით, შიშისაგან“; *აռնուլ* *ღնդ այսմանէ պարգև* „ამისთვის (ამის გამო, ამისაგან) ძღვენის აღება“.

§ 124. *ღნդ* თანდებული მართავს მოქმედებითს და აღნიშნავს:

ა) ქვეშე (განკარგულებაში), -ში: *զորս ընդ ձեռամբ ձերով ხտու* 49, „რომელნი ხელთა ქვეშე შენთა მოგეცი“; *ուներ ընդ ձեռամբ իւրով ԸՄ այր* 60, „չყავდა თავის ხელქვეშ (განკარგულებაში) 8000 კაცი“; *ღնդ ծառով* „ხის ქვეშ“; *ღնդ հողով* „მიწის ქვეშ“; *ღնդ իշխանութեամբ* „მფლობელობის ქვეშ (მფლობელობაში)“.

ბ) -ით(ურთ), -თან: *յաւուրս նորս հանգչէր ամենայն մարդ, ըստ մարգարէութեանն, ընդ որքով իւրով և ընդ թղենեաւ* 63, „დღეთა მისსა შინა (= მისი მეფობის დროს) განისვენებდა ყოველი ადამიანი, იმ წინასწარმეტყველებისაებრ, ვაზითა თვისითა და ლელვითურთ (ლელვის ხითურთ)“; *աւելորդ համարիւմ մի ըստ միովէ* *զանօրէնութիւն քաղաքին* *ღնդ* *զրով* *բացայայտել* „ზედმეტად ვთვლი თითო-თითოდ გამოეცხადო (ჩამოვთვალა) უსჯულოება ქალაქისა მის წერილით (= წიგნში)“; *մասկունքս* *ღնդ* *ին և կան* *յանկողնի* „ყრձანი ესე ჩემთან არიან ლოგინში“; *ღնդ* *մեւք* *միշտ* *գնասն* „მუდამ ჩვენთან ერთად მიდიან“; *ღնդ* *ժամանակաւ* „დროით, დროულად, დროზე, დროს“.

გ) -ით, -კენ: *ღնդ* *արեսելիւք* „აღმოსავლეთით, აღმოსავლეთისკენ“; *զրչէր* *ღնդ* *կողմամբ* *Վասանդայ* „მიდიოდა ვანანდის მხრისაკენ“.

დ) -ზე: *ոչ կարեմ գէր* *մեղս* *ღնդ* *անձամբ* *առնուլ* „არ ძალბძის შეკოდებანი ეგე თქვენი თავისთავებზე (თავს) ვიღო“.

§ 125. *ըստ* თანდებული მართავს ბრალდებითს და აღნიშნავს:

ა) იქით, გა(და)ლმა, გარეთ, -ვან (-დან): *სլանել* *ըստ* *սահման* „საზღვარს იქით (ვადალმა, გარეთ) წასვლა“; *სլանել* *ըստ* *քաղաք* „ქალაქ გარეთ (იქით) გასვლა“; *անუանել* *ըստ* *օրէնս* „სჯულიდან (წესიდან) გადასვლა (გადახვევა)“; *ანუանել* *ըստ* *հրդումն* „ფიცისაგან გადასვლა (= ფიცის გატება)“; *ըստ* *ակն* *ანկանել* „თვალიდან (მხედველობიდან) დაკარგვა“; *ანუանել* *ըստ* *դէս* „მდინარეს გაღმა (იქით) გადასვლა (ან: მდინარით გასვლა)“.

დართმთავრად) იყო“; *ანუანხქ ესთ ჩრამანჩნ* „იმ ბრძანებისაგან გადასელა“.

§ 127. *ესთ* თანდებული მართავს დაწყებითს და აღნიშნავს:

ა) შექმდომ, მიყოლებით, -ით: *ახლიორჟ ჩამარქამ მქ ესთ მქ. იქქ ჟანორქნიაძქან ჟაღაქჩნ ესჟ ვრიქქ რაგაქაკასქ* „ზედმეტად ვთელი ერთიმეორის მიყოლებით (თითო-თითოდ) ჩამოეთვალო წიგნში (წერილით) უსჯულოება ქალაქისა მის“; *ქხრეს ღარასაეც ესთ აყათუან ვხვიენ ს ესთ რაღამაძხინ ჟანძიჟ საყრხვიოეანხქ ვაქერს ქარ* „ეგების შესაფერი სიმშვენიერიითა მით და მრავალრიცხოვანი განძითა შექმლოს დახსნა (იმ) თავისი ქმრის“; *ესთ ჩქსაქათი* „ჩრდილოეთით“; *აქა ესთ სათთობი* „საქათისამიაძხნტნ ხეღ“ „ეს ლეთის წინანდელი ზრუნვით იქნა“; *ესთ ზამანტ* „მის შემდეგ“; *აქრ ესთ აონტ* „ეკი კაცის შემდეგ“.

ბ) -გან (-დან), -ზე, -ვით, ზოგჯერ გამოიყენება *ქ || 1-* აგრეთვე *აჩ* თანდებულებთან ერთად: მაგ.: *ესთ ჩქსაქათი კილტ* „ჩრდილოეთიდან“; *ანუარათ ესთ მარქქანტ* „ადამიანებვით უმანკო“; *ესთ აჩ ქ ქხერ კილტ* „ზევიდან, ზევითა მხრიდან“; *ესთ ქ ქინარნ კილტ* „დაბლიდან (ქვევიდან), ქვევითა მხრიდან“; *ესთ აჩ კიღმს კილტ* „გვერდიდან, გვერდის მხრიდან“; *ქოქქ ქიჯიოჟ ესთ ჩასათთიძხნტნ ხრქსქჟ* „ფრენა ფრინველთა სიმტკიცესა ზედა ცათა = ცაში (|| ცაზე) ფრენა“; *აქრ ესთ აქრტ* „ყოველ დღე || დღე-დღეზე || დღითი დღე || დღიდან დღემდე“; *ამ ესთ ამქ* „ყოველ წელს || წლითი წლად || წლიდან წლამდე“.

§ 128. *ესთ* თანდებული მართავს მოქმედებითს და აღნიშნავს -გან, -ით, მიხედვით: *ანუანხქ ესთ ჩრამანსა* „ბრძანებისაგან გადახვევა“; *ესთ ათაქქნ .ორქნიღნ ჭჟ ჟათსიოჟ* „განისჯებით პირველი კანონებით, პირველი კანონების მიხედვით“; *ესთ ათ სასკალ ანამამარ* „ცოტ-ცოტა გაზრდით (მატებით)“.

§ 129. *ქ || 1-* თანდებული მართავს ბრალდებითს, მიცემითს, დაწყებითსა და მოქმედებითსაც. აწარმოებს უპირატესად ლოკალურ ბრუნვებს. ეს ბრუნვები უპასუხებს კითხვებზე: საით? სად? საიდან? ამ კითხვებს უპასუხებს სხვა თანდებულნი ბრუნვებიც, რადგან, როგორც ვნახეთ (§§ 110—128), ყველა თანდებულნი ბრუნვა ჩვეულებრივ გარემოების აღმნიშვნელიცაა, მაგრამ *ქ || 1-* თანდებულნი ბრუნვები ერთგვარად დამოუკიდებელი მნიშვნელობისაა: თავისი ძირითადი მნიშვნელობიდან იშვიათად უხვევს. სხვა თანდებულნი ბრუნვები კი ნაირნაირი მნიშვნელობის მქონეა.

§ 130. *ქ || 1-* თანდებული ბრალდებითთან და მიცემითთან გადმოსცემს სადაობითს (ადგილობითს), ე.ი. ქართული -ზე, ან -ში (ზედა, შინა) თანდებულით გადმოიცემა ჩვეულებრივ. *ქ || 1-* თანდებული მიცემითთან ადგილობითის (სადაობითის) გადმოსაცემად ზის მხოლოდ მხ. რ-ში, გარდა ფუძეუცვლელი ჯგუფის *ა* და *ა* ტიპის სახელებისა. ამ უკანასკნელი ტიპის სახელებთან *ქ || 1-* თანდებული ბრალდებითს მართავს და ისევე ადგილობითის (სადაობითის) მნიშვნელობა აქვს (იხ. §§ 34; 35). მრ. რ-ში კი ადგილობითი იგივე ბრალდებითა მრავლობითისა *ქ || 1-* თანდებულით ყოველგვარი ტიპის სახელთან. მაგალითები:

ნა მათხა ქ თაყანს ფი ს ირქიქ დო 46, „და შეხვიდე კილობანსა მას შინა შენ და შეილნი შენნი“; *ს ზაათა თაყანს ქსქნსრიორქიმ ამხანს ქ დასან ს სქნ ამათქ ქ ქერქსა ორარათაქ 48*, „და დადგა (დაჯდა) კილობანი იგი მეშვიდესა თვესა მას (შინა) თვისა შის ოცდაშვიდსა (შინა) არარატის მთათა ზედა“; *ს ს ხე ქ რანთი 50*, „და ჩასვა საპყრობილეში“; *სქსქქ ქ ზარასნქსა 52₁₁*, „მოდით კობწილსა ამას შინა“; *ფსაფქნ იმს კაყარაქ ქიქ ს იმს ქ ქანათი ქიქ 52₂₂*, „წავიდნენ ზოგნი ყანასა შინა თვისსა და ზოგნი სავაქროსა შინა თვისსა“; *ს ს ხქსაქ ბა-იკქნ ქ ნანსაყარა 52₂₃*, „და გამოვიდნეს მსახურნი იგი გზათა ზედა“; *ქ რიან მათქ 53₁₁*, „დაიძინეს (პირდაპირ: ძილში შევიდნენ)“; *ქქ თსსანსა ვქქქ კაქსან სქქორ დო, ს ქ დომ აქსან ვქქრანჟ იქ ზქმარსა 54₃₃*, „რატომ ზედაე ბეწვსა თვალსა შინა ძმისა შენისა და შენს თვალში დირესა მაგას ვერ ამჩნევ“.

ქ || 1- თანდებულიანი მიცემითი და ბრალდებითი ზოგჯერ უთანდებულო მიცემითით, მოქმედებითით ან ვითარებითით გადმოიცემა; მაგ.: *მსრბ სქს ქ თიანს 56*, „მიუახლოვდა სახლსა მას“; *ორქ ზაქსაფ ქ მსქ 62₁₁*, „ახლა მოგვხედე ჩვენ“; *ქ თიქს ამქ ქაღანსხეაქ შირათ 63*, „ამავე წელს აღესრულა სუმბათი“; *მამქ ჯორქარქიქრიორქქ ს ქსქანსრიორქქ ჯორქორქქ... მსიას ქაფაღორს სქქიოაფაქ წაფარათ 64*, „წელსა ოთხას სამოცდა მეოთხესა... გარდაიცვალა მეფე აფხაზთა ბაგრატი“; *ს ს აქქ ფაქრ ათაქსაფ ქ წარანს 63*, „და მან სხვა ლაშქარი გაგზავნა ტარონს“; *ორქ თაქრესანს კაიორ კაქსამქქ... ფსაფქნ ქ შარ-აქსა აი მისორქქ 63*, „რომელნი გადაჩნენ იმ დღეს... წავიდნენ სპარსეთს ხოსროვთან“; *ქსიოაღორსაფქ ანთიან დო კაქ-თსანს 59₁₈*, „(გან)ვადიდო სახელი შენი საუკუნოდ“; *ქ აყათქქრ*

աստուծոյ արարի ხა დմარդն 49₃₁ „ღვთის სახელ (ღვთის სახის მსგავსად) შევექმენ მე კაცი იგი“; *ს ამნնայն փայտ, որ იւնիցի յինքեան պտուղ...* *ձեզ լիցի ի կերակուր* 45₁ „და ყოველი ხე, რომელსა აქეს (პკონდეს) თავისთავში (თვითონ) ნაყოფი... თქვენ გკონდეს (თქვენდა იყოს) საქმელად“; *ს արար աստուած...* *զլու-ասուորն մն յիշխանութիւն տուրնջեան և զլուսասուրն փոքր յիշ-խանութիւն գիշերոյ* 44₄ „და (შე)ქმნა ლშერმთმა... მნათობი დი-დი მთავრად (მფლობელად) დღისა და მნათობი პატარა მთავრად ღამისა“; *სուռ հօր քում ի պարզս* 64₆ „მივეცი მამასა შენსა საჩუქ-რად“; *և ինքն չուեալ յիճադայ՝ իջանէր ի գաւառն Բասեան և բանակէր մօտ ի գեօղն որ անուանի Դու, ի դայտին ազգերականց* 58₁₁ „და თვითონ გაემგზავრა ოქალს(ა შინა), ჩამობდა მხარესა მას ბასიანს და დაბანაკდა ახლოს სოფლისა მის, რომელსა ეწოდების დუ, ველსა მას (ზედა) წყაროს თვალთა“; *և նմա հրամայէր եր-թալ ի Վիրս* 58₂₁ „და მას უბრძანა (აქაა: უბრძანებდა) წასვლა საქართველოს(ა შინა, ივერჯიას)“; *և խիստ վաստակեցաւ Սմբատ յաւուր յայնմիկ* 62₃₆ „და სასტიკად დაშვრა სუმბათი დღესა მას“; *տարաւ ի Տփխիս* 65₄ „წაიყვანა თბილისს(ა შინა)“; *ս-սայ ի նա* „უთბრა მას“; *դրեաց յեղբայրն* „მისწერა ძმასა მას“; *ասել ի ձայն* „ხმით თქმა“; *կითորել ի սուր սուսերի* „მოსერა მახვილით“; *ի լսել ხկեալ եմ* „(მოსა)სმენად (მოსმენისათვის) მოვ-სულვარ“; *ի տեսանել ხկն* „სანახავად (ნახვისთვის) მოვიდა“, მაგ-რამ: *ի || 1-* თანდებული სახელზმნებთან ჩვეულებრივ აღნიშნავენ „ეამს, დროს“, ან „-თვის, გამო, -ად (ვითარებ. ბრ.)“: *ի յառնել հե-ղեղաց բաղխեաց դեստ գուունն* 55₁₁ „წარღვნათა დაწყების დროს (დაწყებისას) დაეჯახა მდინარე სახლსა მას“; *և ի դաւրացն յագ-մկենն...* *արշաւէին* 61₃ „და ღაშქრისა მის (ღაშქართავან მათ) ყვირილის დროს (ყვირილზე)... უტევდნენ“; *ի գայն* „მოსვლის დროს“; *ի յამել* 53₁₁ „დაგვიანების დროს (დაყოვნების ეამს)“; აგ-რეთვე უფრო იშვიათად: *կային ի լսել* „იღვნენ მოსასმენად (მო-სმენისათვის)“; *ხկեալ են ի լուանալ* „მოსულიყვნენ დასაბანად (და-ბანისათვის)“ .

§ 121. თუ სახელი ფუძეუცვლელი ჯგუფის *ս*, ან *ბ* ბრუნებასარ განეკუთვნება, *ի || 1-* თანდებული მხ. რ-ში შეიძლება მართავედეს როგორც მიცემითს, ისე ბრალდებითს; მაგ. *յաշխարհ* 55₃₆ „ქვე-ყანასა შინა (ზედა)“, *მაგრამ յաշխարհին* 55₃₆ „ქვეყანასა მას შინა

(ზედა)"; *ქ ჭირანს* 60₁₉, „კარავსა მას შინა“, მაგრამ *ქ ძქილძ ქო-
რანს* 60₁₇, „ერთსა კარავსა შინა“; *კაყარას* 52₂₂, „ყანაში“, მაგ-
რამ *კაყარას* 56, „ყანაში“; *ქ თასაყან* 48₁₂; 48₁₀, „კილობანში“,
მაგრამ *ქ თასაყანს* 47₂₆; *ქ რანთი* 50, „საპყრობილეში“, მაგ-
რამ *ქ რანთ* 50₂₁; *ქერქერ* 44, „ქვეყანასა ზედა“, მაგრამ *ქერქერ*
54₁₃; *ქ ზამანოქს* 43₂₇, „მსგავსად“, მაგრამ *ქ ზამანოქსან*
43₂₃, „სიმტკიცესა ზედა“ და სხვ. უფრო მეტიც: —ს ტიპის
სახელებს ადგილობრივთისათვის (სადამბრივთისათვის) თავისი სა-
კუთარი მანარმობელი (-თ) ფორმანტიც გააჩნიათ (იხ. § 34):
თხე „ადგილი“, ადგილობ. *ქ თხელი*, მაგრამ თავისუფლად შეიძ-
ლება ისიც შეიცვალოს თანდებულობით ბრალდებით; ასე: *ქ
ზოქ თხელი* 63, „მასვე ადგილსა ზედა (შინა)“, მაგრამ *ქ თხელს*
60₁₈, „ადგილსა მას ზედა (შინა)“; ასევე: *ზა „იგი“*, მიც. *ზაო*,
ადგ. *ქ ზაო* 52₂, მაგრამ *ქ ზა* 57₂₂.

ქ II- თანდებულის დართვისას ადგილობრივთის საწარმოებლად
ფუძემდებელი ჯგუფის „ბრუნების სახელიც ზოგჯერ მიცემითის
ფორმას იყენებს და არა ბრალდებითისას, როგორც მოსალოდნე-
ლი იყო, მაგრამ დაწყებითის ფორმაში რომ არ აიჩიოს, „-დან *ქ
ბრუნებაში* გადადის; მაგ.: *ქ ქერ* „ლამე“, მიც.-ნათ. *ქ ქერი*,
მაგრამ ადგ. *ქ ქერი* (და არა *ქ ქერ*); *ქერა* „სიზმარი“, მიც.-
ნათ. *ქერა*; მაგრამ ადგ. *ქერი* (და არა *ქერა*); *ქს* „ფრთა“,
მიც.-ნათ. *ქსი*, მაგრამ ადგ. *ქსი*; *ქსი* „წერილი“, მიც.-
ნათ. *ქსი*, მაგრამ ადგ. *ქსი*; *ქსი* „სხეული, ხორცი,
ტანი“, ნათ.-მიც. *ქსი*, მაგრამ ადგ. *ქსი* და სხვ. (§ 143).

§ 132. *ქ* II- თანდებული აგრეთვე ჩვეულებრივი მხლებელია
დაწყებითისა, რომელსაც თავისი საკუთარი ფორმა გააჩნია მხ.
რ-ში ყველგან, გარდა „და“ ტიპის სახელებისა. მრ. რ-ში კი
იგი მიც.-ნათ.-ის ფორმას იმეორებს, ხოლო „და“ ტიპის სახე-
ლებში ნხოლობითშიც მიც.-ნათ.-ის ფორმა ჩვეულებრივ *ქ* II-
თანდებულთ (§ 34).

ზოგიერთი ზმნიზედა წარმოვედგება —სათ დაბოლოებით და
დაწყებითის მნიშვნელობა აქვს: უპასუხებს კითხვაზე საიდან? (*ქს-
თქ*); მაგ.: *ქ ზხრქოსათ* „ქვევიდან“, *ქ ქხრქოსათ* „ზევიდან“, *ქა-
თაქოსათ* „გარედან“, *ქანქოსათ* „იქიდან“ და სხვ. (იხ. § 99, ა).

ქ II- თანდებულის გამოყენება დაწყებითთან კიდევ უფრო
მარტივია: მისი მნიშვნელობა უმეტესისაგან უმეტეს შემთხვევაში
არის —გან: *ქან ზაქ ფხრანქ კახანქ დილქ* 54₂₂, „ამოიღე

უწინ დირე ეგე თვალისაგან შენისა“; *ბათ | აყოფი | ჯერმტ ბა-
ზაჯი* 55, „ზე ნაყოფისაგან თვისისა იცნობების“; *ქ მანსკი-
ქსნტ ჯერმტ* 49, „ყრმობისაგან თვისისა“; *ქ თათასნტ ასთი*
48₁₆ „იმ კიდობნიდან“; *ჯხჟსკანს ქსრქრტ* 47₃, „ალიხოცნენ ქვეყ-
ნისაგან“; *ქ სღერანტ* 43, „დასაწყისიდან“...

ზოგჯერ *ქ || ǰ-* თანდებული დაწყებითთან მოქმედებითს ან ვი-
თარებითსაც გამოხატავს: *ქიძერ კანბანტ* „ტანად (ტანით) პატა-
რა“; *ქსრსსაგე ყაქბათიასქაქ* „შესახედავად (სახით) ბრწყინვა-
ლე“; *ჩქსანგანსაქ ქ ქსრქტ* „ღვიძლით ავადმყოფობა“; *ქაღგტ ყინ-
თაგე* „ტომით პონტოელი“.

§ 133. *ქ || ǰ-* თანდებული დაწყებითთან იშვიათად სხვა მნიშ-
ვნელობებითაც იხმარება: - თვის, გამო; მაგ.: *ქაქანსანტ ჯსრგ-
რტქ ქასქსქ* „იმის გამო (იმისთვის) ცდილობდა გაქცევას“; *ქა-
ქსსაქ ქ რანჩიყ ქაქიყანტ* „ამ სიტყვების გამო (ამ სიტყვების
თვის) გაიქცა“

- თან (წინააღმდეგ): *იფსასკანს ქ ქჯსამსსაგ* „დამხმარე მტერ-
თან [ბრძოლანი] || მტრის წინააღმდეგ || მტერთაგან დამცველი“;
სჯითარსკ ამიერ ქსრსსაგ ქჯსამიყ „ციხე (კოშკი) მტერიც
მტრის(ა მის) წინააღმდეგ“.

- ქვეშ: *ქ ბსიანტ იორიღ* „ვინმეს ხელქვეით“; *თაქერ ზამ
ქქერმტ ბსიანტ ქქსანსიქქან მსბ* „აძლევდა მას თავის ხელ-
ქვეშ (განკარგულებაში) დიდ სამფლობელოს“ და სხვ.

დაწყებითი უთანდებულოდაც გვხვდება ადგილობრითთან ურთი-
ერთობისას და მაშინ ადგილობრითი -მდე || -მდი(ს) თანდებულის
ბრუნვას უდრის; ასე: *თასტ ქ თიან* „სახლიდან სახლამდე“, —
თუშეა ასეთ შემთხვევაში უფრო ხშირად ორივე (დაწყებითიც და
ადგილობრითიც) თანდებულისა: *მჩ ქასქსქქქქ ქ თიანტ ქ თიან*
(ლუკა, 10₇) „ნუ მიხუალთ სახლითი სახლად“; *ჩაქსბქქქქ ქ ქა-
გაქტ ქ რაგაქ* (მათე, 23₃₁) „სდევნიდეთ ქალაქითი ქალაქად“;
*ჯხჟსგეყე ყამსნანს მარქქს, გიერ არარქ, ქსრსსაგ ხრქქქქ ქ
მარქქქ მქსჯს კანსათს, ს ქ თიგნიე მქსჯს ქ ქიჯინსა ხრქსქქ*
45₃₀ „წარებოცო ყოველი სხეული (ყოცხალი), რომელი(ც) (შე)-
ვქმენი, პირისაგან მიწისა — კაცისაგან ვიდრე პირუტყვამდე და
(ქვე)მპრომთაგან ვიდრე ფრინველებამდე ცისა(თა)“. ასეთს შემთხვე-
ვაში *ქ || ǰ-* თანდებულის მიც.-ბრალდებითს (= ადგილობრითს)
ზოგჯერ ენაცვლება *ფ-* თანდებულისანი ბრალდებითა გასაგები მი-
ზეზის გამო (იხ. §§ 102; 137); მაგ.: *სქ ქ თათასნტ ასთი გი. ს. სქს
კი... ს. ამსნანს მარქქს ქ ქიჯნიე მქსჯს ყანსათსი* 48₁₇;

„გამოდი მაგ კიდობნიდან შენ და ცოლი შენი... და ყოველი ცოცხალი ფრინველოვანი ვიდრე პირუტყვებამდე“.

§ 134. *ბ* || *კ*- თანდებულიან ბრუნვას ზოგჯერ წინ მიუძღვის სხვა თანდებული: *აი, ღმრ.* ასეთ შემთხვევაში თავის საკუთარ მნიშვნელობას კარგავს ერთ-ერთი მათგანი: ჩვეულებრივ დაწყებითთან *ბ* || *კ*- ინარჩუნებს თავის მნიშვნელობას, ადგილობითთან კი *ბ* || *კ*-ს წინამავალი თანდებული; მაგ.: *აი ბ ქათამხრივ* „შესასრულებლად, შესრულებისათვის“; *აი ბ ბიძიან* „იმ ზღვასთან“; *აი ბ ქარქრ* „მიწაში“; *აი ბ კასათხივ* (ორმოგი *ბ* || *კ*-თი) „ღვთისაგან, ღვთით“; *აი კნსკრტ* „ამხანაგისაგან“; *აი ბ ზარტ* „მამისაგან“; *ღმრ ბქ, ლ ღმრ კიღო, ლ ღმრ ქჯ' ფთაა ბღ' მ* 61₁₇ „ცხენი, აქლემი და ვირი ერთად აღმოჩნდა 18000“; *ღმრ ქარტა ჟხრა* 61₂ „სამი მბრით“; *ღ თარაა ანვიეე ღმრ ქსათხაანს* 62₁₇ „და წაიყვანა და გადაიყვანა ასტელავს“ (იხ. §§ 114; 130).

§ 135. *ბ* || *კ*- თანდებულიანი ბრალდებით-მიცემითი ც (= ადგილობითი) ზოგჯერ უხვევს თავისი ძირითადი მნიშვნელობიდან; მაგ.: - თან: *ხსნ ბ ზა* „მოვიდა მასთან“; *აბქს ლ ჟნიას კაიასქჩხ ბ ღსკრან* „მოიყვანეს ისინი ც (იმ) მამაც ამხანაგებთან“. - ად: *ჰამარხლ ბ მარქჩქ* „ადამიანებად მიჩნევა, ჩათვლა“; *ბ ზოე ჟაინაჲ* „მიწად ქცევა“ (შლრ. § 111, ა); - თვის: *ბ ჰრათაახლ* „ღარბებისათვის თქმა“; *ბ მსოჲ მარჯარტჩე* „წინასწარმეტყველთა ცოლეთათვის“; *ბ ჯახლ სქხაჲ ხმ* „მოსასშენად (მოსშენისათვის) მოესულვარ“ და სხვ.

§ 136. *ბ* || *კ*- თანდებული იშვიათად მართავს მოქმედებითსაც, მაგრამ თავის ძირითად მნიშვნელობას თითქმის უცვლელად ინარჩუნებს: *აქრხაეე ქხქჩჩჩ ბიოიჲ* „დაეუფლა იმ ხევის ნაპირს“; *ჩნასქხაეე ბ ზიჲნ ჟსთხქჩჩჩნ* „დაბანაკდა იმავე მდინარის ნაპირას“; *ბ ზიქჩნ ჯხაჲ* „მათში (მათ შორის) ცხოვრება“.

§ 137. *ჟ*- თანდებული მართავს მხოლოდ ბრალდებითს და მხოლოდ ერთი მნიშვნელობა აქვს: -მდის || -მდე. *ჟ*- თანდებულიან სიტყვას ჩვეულებრივ წინ უძღვის *აქნჯს* „ვიდრე“ ზმნიზღდა: *ღ ბჟხეჲჩნ ჟღვიქსა ზიეა აქნჯს ექჩეე ჭამ ალიერს* 60₁₀ „და წააგდებინეს თავები მათ (მათი თავები) ვიდრე ექვს საათამდე დღისა შის“; *აქნჯს ჟანაასიანა* 48₃₀ „ვიდრე პირუტყვებამდე“; *ბ ქხანიენს აქნჯს ჟაიასქჩხანს* 51₂₃ „იმ უკანასკნელთაგან ვიდრე იმ პირველებამდე“, მაგრამ იხმარება *აქნჯს*-ის გარეშეც: *ილახლ ეჟაჟ* „ჭამა გაძლომამდე“ (შლრ. § 142).

ჟ- თანდებული იმავე მნიშვნელობით იხმარება (იალკე სიტყვებ-

თანაც, მათ შორის ზნინზედებთანაც (*მერე „როდის?“, ემერე „როდემდის?“*), აქედან სიტყვის საწარმოებლადაც (იხ. § 102).

ასხლ „თქმა“, თასლ „მიცემა“ და *ჩარეჟანსლ „კითხვა, შეკითხვა“* ზმნებთან დაკავშირებული *ყ-* თანდებულიანი ბრალდებითი ირიბი დამატებაა, და მაშინ ეს თანდებული საკუთარ ნივთიერ მნიშვნელობას (-მდე || -მდის) მოკლებულია, მიუთითებს ნხოლოდ ირიბ დამატებას: *ჩარეჟან ვსა „შევეკითხნენ მას“; ლ ასლ თლქ ასათილახ ვსოჲ 45,* „და უთხრა (ეუბნება) უფალმა ღმერთმა (უფალი ღმერთი) ნოეს“; *ასლ ვსა 55,* „უთხრა (ეუბნება) მას“; *ჟიას-კხერან შილქიჟაჲ ლ ექსანისაჲ ათიქ ვქა 60,* „ის ძვლები მუშელისა და ეპანისა მომეც მე“; *ლ სას ვსა ეჩჟახა 52,* „და მისცა იგი მუშაეებს“. ძალიან იშვიათად გვხვდება *ყ-* თანდებულის თავისებური გამოყენებაც: *ამქსაჲს ქსჲ ემსჲ ასათილას ლ „ყოველივე ჩვენზეა დამოკიდებული (ჩვენი ბედი ჩვენს ხელთაა)“; ქსჲს ვქსჲს ასხლ „თავისთვის თქმა, თავის გულში თქმა“; ასხლ ეჩქათს ქლქ „თავის ფიქრში თქმა, გაფიქრება“.*

ბრუნვათა შორეობის გამოყენება

§ 138. ანრივად, თანდებულიანი შეიძლება იყოს ყველა ბრუნვა, გარდა სახელობითისა. ყველა თანდებულიანი ბრუნვა გარემოება, უბრალო, ან ირიბი დამატებაა წინადადებაში. მეორადი თანდებულების უმეტესი ნაწილი ნათესაობითს მართავს, მაგრამ სხვა ბრუნვებთანაც გვხვდება. ისინიც გარემოებას მიუთითებენ წინადადებაში. მათ ცალკე, ბრუნვათა სინტაქსური როლის განხილვისას, გვეცნობით. სუბიექტის ბრუნვას კი ზემოთ (§ 109) გვეცნობით. იგი (სახელობითი) გარდა სუბიექტისა სხვა რანის აღმნიშვნელადაც გვევლინებოდა წინადადებაში. ასევე სხვა თანდებულ ბრუნვებსაც რამდენიმე სხვადასხვა ფუნქცია აქისრია. გვეცნობთ ამ ფუნქციებს ცალ-ცალკე.

§ 139. ბრალდებით უთანდებულოდაც პირდაპირი დამატების ბრუნვაა, მაგრამ მას ძალიან ხშირად ახლავს *ე-* თანდებულიც, რომელიც ასეთს შემთხვევაში განსაზღვრულ (ცნობილ) პირდაპირ დამატებას მიუთითებს და საკუთარ ნივთიერ მნიშვნელობას მოკლებულია (იხ. § 116). მაგალითები: *ქ ასღჟრანსჲ არარ ასათილახ ჟღრქანს ლ ჟღრქჲჲ 43,* „დასაბამიტგან (შე)ქმნა ღმერთმა ცა და ქვეყანა“; *ლ სასას ასათილახ ექიჟანს 47,* „და იხილა ღმერთმა ნათელი (სინათლე) იგი“; *ბნაჲ სოჲ სრქს ირქისჲ ექსჲ, ეჟჲმ*

გმარტქ 45₁₇ „შეა ნოემ საშნი შეილნი: სემი, ქამი და იაფეტი“; ხა აბიე ჯრჩეხე ჯრე 46 „მე მოვაწიო წარღენა წყლისა“ და სხვ. მოტანილ მაგალითებში უთანდებულო ბრალდებითის ფორმები „ხრქა, ირქა, ჯრჩეხე“ თანდებულიანთა აბსოლუტური ბადალია, ე. ი. ბრალდებითი უთანდებულოდ ან გ- თანდებულოთ პირდაპირი დამატებაა წინადადებაში.

§ 140. ბრალდებითი გ- თანდებულოთ ან უმისოდ გამოიყენება გარემოებადაც ჩვეულებრივ ოდენობის აღნიშვნისას: *ქაო-რეტ...* *ქ ჯარქა ჟამხსაქ ალირა* 45₁₇ „ფიქრობდა... უკეთურებასა (ზედა) ყოველ დღე“; *აბიე ხა ანპრა ქ ქერაქ ხრქრქ ფაოთაოთა თქა ლ ფაოთაოთა ფქქერ* 46₂₈ „და მოვაწიო მე წვიმა ქვეყანასა ზედა ორმოც დღეს და ორმოც ღამეს“; *ღაოაო-რაყო ღორქ ქ ქერაქ ხრქრქ ალირა ჯარქრა ლ ქაოთა* 47₃₃ „იმბრა წყალმა ქვეყანასა ზედა 150 დღეს“; *ღ ხესაქ ჟერქრქ ქამაო...* *ფქვე ქამაო ლ ჟჩხუ ქამაო* 51_{18.19} „და გამოვიდა შესაბე საათ-ზე... ექვს საათზე და ცხრა საათზე“; *ხეჩეჩ ქხე ლ ზოთა ლერა-ლირა* 46₁₈ „იყოს შენდა და მათდა [= გქონდეთ თქვენ — შენ და მათ] საქმელად“; [შდრ. იქვე: *ბხე ქეჩ ქ ლერალირა* 45 „თქვენდა იყოს (= გქონდეთ) საქმელად“ (იხ. § 130)]; აგრეთვე: *ხრქხაო ხრქქრა მხბ* (მარკოზ, 4₁₀) „შეშინდნენ შიშითა დიდითა“; *ხქჩხ ალირა მჩიქ ლანაოთარ*; (ლუკა, 2₁₁) „მოვიდნენ ერთი დღის გზაზე (= გამოიარეს ერთი დღის გზა)“; *ღ ხა აათ' აიქა-მან ლორქქამ* 55₂₀ „და მე აქ შიმშილით ვილუპები (= და მე აქ შიმშილი მლუპავს)“.

§ 141. ბრალდებითი უთუოდ გ- თანდებულოთ გამოყენებულია ხარისხის საწარმოებლად: *თოაგსაე აქე ბაოთაქა რაფილა ჟან ფაოთქჩხან* 52 „წარაუღინა სხვა მონანი მრავალნი ვიღრე პირველნი იგი = გააგზავნა სხვა მონები პირველებზე (ე. ი. პირველად გაგზავნილებზე) უმეტესი“ (იხ. § 55).

ბრალდებითი ორმაგად გამოიყენება *ჯარეანხე* „ეკითხვა, შეკითხვა“ ზმნასთან: *ჯარეჩე ჩხე ჟქქე* (ლუკა, 6₉) „ეკითხო შენ რამე“ (ე. ი. ბრალდებითით გადმოკეცილია ირიბი დამატება); შდრ. აგრეთვე: *ჯარეანხე რქ' ჟჩხე ქეჩ აქხ* 56 „ეკითხებოდა თუ: რა [უნდა] იყოს იგი? (= ეკითხებოდა — რა არის იგიო?)“.

ბრალდებითის მოითხოვს საწყისი ყოველთვის: *ჯე არქან ქხე იანქე ჟეა* 50 „არაა ღირსი შენ გყავდეს ეგე“; *ჯრამაქსაე ჟნა ქა-ნაოთქ თქჩხ ზორა* 50₃₁ „უბრძანა უფალმან მან მისმან გაეყიდათ

იგი⁶; *ხլ ընդ առաւօտայ ի վարձու մանկ մշակս* 51₁₀ „გამოვიდა დი-
ლით [რომ] დაექირავებოა მუშაქნი (მუშაქების დასაქირავებლად)“;
առաքեսաց գծաւայս իւր თա մշակն⁷ თանուլ զպտուղս նորս 52,
„გაგზავნა თავისი მონები იმ მუშაქებთან [რომ] მოეტანათ ნაყოფ-
ნი მის(ნი) (ნაყოფთა მოსატანად)“; *առաքեսաց գծաւայս իւր կոչել
զրբաւիրեսալսն* 52₁₇ „გაგზავნა თავისი მონები, [რომ] მოეწვიათ
დაპატიებულნი იგი [მოწვევად დაპატიებულთა მათ]“; *ս չ կարաց
չարժել զնա* 55₁₁ „ვერ შეძლო შეერყია იგი [ვერ შეძლო მისი
შერყევა]“; *յղեսաց զնա յագարակ իւր⁸ արածել խոզս* 55₁₇
„გაგზავნა იგი თავის ყანაში [რომ] ეძოვებოა ღორები [ღორების
საძოვებლად]“ და სხვ.

ბრალდებითი ხშირად გვაქვს გაქვევებულ, იდიომატურ გამო-
თქმებში: *თანէ հաძարս ի մէջ նոցა* 53₃₁ „ითხოვს ანგარიშს მათ
შორის (მათგან)“; *თანել ձերբակալս զდაջ... Վահան* 57₁₇ „შეუბ-
ყრო მამაცი... ვაჰანი“; *აղաչես զկրանաւորսն աղաւթս თანել*
59₁₀ „შეეხვეწე მოწესეთა მათ — ილოკონ“; *ს չ գիտէին զნեսა առ-
ձանց* 61₆ „არ იცოდნენ თავიანთი კვალი (= თავგზააბნეული
იყვნენ)“; *զնդդէման თანէ պատասխանի, թէ...* 64₁₁ „უარყოფს [და]
პასუხობს, რომ...“ და სხვ. (იხ. §§ 174; 175).

§ 143. ბრალდებითს მართავს ყველა თანდებული და მაშინ იგი
ირიბი ან უბრალო დამატება, ან და გარემოების. სიტყვაა წინა-
დადებაში (იხ. §§ 111; 120 125; 129—131). ამათ გარდა ბრალ-
დებითს მართავს მეორადი თანდებულებიც. მათი უმრავლესობა
მართავს სხვა ბრუნვებსაც, განსაკუთრებით ნათესაობითს. ეს თან-
დებულები წარმოადგენენ უმეტეს ნაწილად სახელს გაქვევებულს
რომელიმე ბრუნვის ფორმაში და ზმნიზედებადაც გამოიყენებიან.
ზოგიერთი მათგანი სხვა ბრუნვის ფორმებშიც იხმარება, ე. ი.
ბრუნვიანი სიტყვაა. აქ ამნაირი სიტყვების ბრალდებითთან და-
მოკიდებულება გვიანტერესებს. აი, ამათგან უმთავრესნი:

Արտաքոյ զան: արտաքոյ զան զայգին 52₁₃ „გარეშე
ვიდრე ვენახი იგი || ვენახს გარეთ“; *արտաքոյ զան զնա* „იმის
გარეთ“ (შდრ. § 55).

Դէպ ի - կენ: գայ դէպ ի մեզ „მოდის ჩვენკენ“.

Ի բը || ի բը - ვით, - ებრ: *ի բը* *զմարդ* „კაცივით, როგორც კა-
ცი“; *ի բը* *զմագ* „ბარტყივით“; *ի բը* *ձագ մի* „ბარტყივით“. ეს
თანდებული მართავს ყველა ბრუნვას, მათ შორის სახელობითსაც,
თუ შესადაარებელი სიტყვა სახელობითშია. თვით შედარებას კი ეს

თანდებული გამოხატავს; მაგ.: *ჩერს ფაჩჲე* „ჯოჯობითივით, როგორც ჯოჯობით“.

ჩ... კი იმს - კენ: *ჩ კჩჩნს კი იმს* „ქალისავენ“; *ჩიხ კი იმს* „ჩემვენ“.

ჩ... კი ია || *ღნ ფ... კი ია*: - კენ: *ხე ჩ ჩიქაღანეჩიე ჩ ზოიმ კი ია* „გამოვიდა კონსტანტინეპოლიდან რომისაკენ“; *იაჲჩნ კი ია* „ნაპირისკენ“; *ძამს ზნეჲ ხრხკა კი ია* *ტე ჩანსარჩხაჲ* „ღრო მწუხრისაკენ გადახრილიყო“.

ზილჲ ჩ || *ზილჲ აი* || *მს რბ ჩ* || *მს რბ აი* - თან: *ზილჲ ჩ ზა* || *ზილჲ აი ზა* || *მს რბ ჩ ზა* || *მს რბ აი ზა* „მასთან, მასთან ახლოს“.

შჩნჲ ჩ || *მჩნჲ ფ* || *მჩნჲ ჯ ჩ* || *მჩნჲ ჯ ფ* || *მჩნჲ ჯ აი* - მდე, ვიდრე: *მჩნჲ ჩ ფსთჩნ* „მიწამდე“; *მჩნჲ ჯ ფაჲიჲ* „დღემდე“ || *ღღევენღღამდე*; *მჩნჲ ჯ ხრჩკჩნა* „კამდე“; *ხრჩთაჲაჲრფჲ მჩნჲ ჯ ჩ ხჩნს ჯ კაიჩნ* *მჩნჲ ჯ ფჩჩნ* „ახალგაზრდიდან მოხუცამდე და კაციდან ქალამდე“; *მჩნჲ ჯ აი ძამანსაჲ მჩ* „რამე დრომდე“ (იხ. § 137).

შოთ ჩ || *მთა ღნე* - თან, ახლოს: *მთა ჩ ფაჲაჲჲ* „იმ ქალაქთან || იმ ქალაქის ახლოს“; *მთა კაჲნ* *ჩიჲა* *ტ* *აჲა* *ფჩჲჲ* „მასთან სინათლეა ამ ღამეს“; *მთა ღნე მთათა არჩიან* „მზის ჩასაველთან, დასაელეთთან“.

ჩრჲტა (ჲ-) - ვით: *ჩრჲტა ფარჩფაჲს* „მზესავით, როგორც მზე“; *ჩრჲტა ზილ* „ცეცხლივით“.

ჭტა ჲ - ვით, მსგავსად: *აჲტა ფაჲა* *ჲჩჩნაჲ* „ამასავით, ამნაირად, ამ მაგალითივით“.

ქაჲს - თვის: *-ქაჲს აჲა* „ამისთვის“; *ქაჲს აჲნ* „იმისთვის“.

წაჲს (ჲ) - ზე; - ვით; ვიდრე: *ლაჲ* *ტ* *კიჲრ* *აჲიჲ* *ჲაჲს* *კიჲრ* *მთიჲ* „თვალით ბრმა გონებით ბრმაზე კარგია“, პირდაპირ: „კარგია (აუკეთესია) ბრმა თვალებითა, ვიდრე ბრმა გონებითა“; *ჲაჲს* *ფაჲაჲჲ* *ჩაჲჲაჲჲ* „ქვეშაზე უფრო (ან: ქვეშასავით) გამრავლდნენ“. *წაჲს* *ჲ-*, ე. ი. როდესაც *ჲაჲს* მართავს *ჲ-* თანდებულის ბრუნვას, გადმოსცემს შედარებით ხარისხს. ამ შემთხვევაში იგი შეიძლება გადმოიციეს - ზე თანდებულთ, ან „ვიდრე“ სიტყვით (იხ. § 55; 212).

§ 143. ადგილობრითს ჩვეულებრივ ნასესხები ფორმები აქვს: იგი თანდებულისანი ბრალდებითი ან მიცემითია, მაგრამ ზოგჯერ მაინც ადგილობრითი გვიჩვენებს თავის დამოუკიდებულ ფორმას

ველ დღეს დაიკლო წყალმა); *კახანძამ ასე ვხაიიას ხარ* 52, „მას ეამსა (შინა = მაშინ) უთხრა მონათა თვისთა“; *კალიერ კახაძე* 62, „დღესა მას შინა“; *კახანძამ ამი* 63, „იმ წელს; წელსა მას შინა“; *ქათან ალიერა* 63, „იმავე დღეებში მასვე დღეთა შინა“; *ქათან და ჩინჯხეროფი ამი* 63, „ოცდამეხუთეა წელსა“.

და ქათან ქინჯხეროფის ამინსებსან 53, „და დაგვიანების დროს (დაგვიანებისას) სიძისა მის დაიძინეს ყოველთა“; *ქათანას ხარ იმს ანკადა ათ ნანასაფარანს* (მარკოზ, 4) „თვისისა მის დროს ზოგი [მარცვალი] დაეზრდა გზისა მის ახლოს“; *და ქათანას ხარ ქერქიქიქი ფსაფსის ფხხო ზორა ძილიძილიქი რაფილქი* (მათე, 20) „მათი ერიქოვიდან გამოსვლის დროს გაჰყვა მას ხალხი მრავალი“.

იშვიათად ადგილობრივი გამოყენებულია ვითარების, მიზნის და სხვა გარემოების გამოსახატავედაც: *და ამინსას ფხხოდა, ირ ქათანას ხარ, ჰხე ქიქი ქათანას ხარ* 49, „და ყოველი მძრომი, ბომელი(ც) ცოცხალია, თქვენდა იყოს საკმელად“; *და არარ ასათილად დმარქი ქათანას ხარ* 44, „და შექმნა უფალმა კაცი იგი თავის სახელ (მსგავსად თავისი სახისა)“; *და სქიქი ქათანას ხარ* 44, „და იყვენ მანათობლად“; *ძილიძეს ხარ ქათანას ხარ* 43, „შეკრბენ წყალნი ეგე, რომელი ცათა ქვეშე [ართან] — ერთ კრებად“; *კახანძამ* 57, „უზრუნველად“; *ფორ ელიანსამ ქათანას ხარ ქათანას ხარ* 57, „რომელსა გამოვაცხადებ თავის რიგზე სიტყვათა შინა მოკლედ“; *კახანძამ* 57, „მოულოდნელად, უცხად“ და მრავალი სხვ.

§ 144. ნათესაობითი შიკვითისაგან გარჩეული აქვს მხოლოდ ნაცვალსახელებს. აპიტომ დამაჯერებელი მაგალითები მხოლოდ ნაცვალსახელების ნათესაობითის ფორმებმა შეიძლება მოგვეცეს.

ნათესაობითი უწინარეს მსაზღვრელია: *ქათანას ხარ ქათანას ხარ* 64, „მეფლება გიორგი შვილი მისი“; *და სქედა ქათანას ხარ* 52, „და სხვებმა შეიპყრეს მსახურნი მის(ნი)“; *და ქათანას ხარ ქათანას ხარ* 52, „დავიქროთ მემკვიდრეობა ამისი“; *და ქათანას ხარ ქათანას ხარ* 63, „ეგებება მეფე კი აფხაზთა ბაგრატი და მამა მისი გურგენი“.

ნათესაობითი სუბიე: ქალიან ხშირად (არა ყოველთვის).

როდესაც შემასმენელი ზმნის უპირო ფორმით, ნამყოს მიმღეობითაა წარმოდგენილი: *მათიღესაჲს ღირიყ ვხრციღს ჟანღარანს ანასაჲს ჯრ 54*, „გამოვიდა რომელსა-ცა ორი (ორნი იგი) ქანქარი მიეღო“; *ჩასჲს ზირა ჯაქხაჲს ვაყათაღამაღარან 60*, „ხოლო მან შეიპყრო მოციქულნი იგი“; *მათიღესაჲს აჯაქხერთაფნ ზირა აასნ ვნა (მათე, 15₁₁)* „მოვიდნენ მოწაფენი იგი მისი (მისნი) 'და' უთხრეს მას“, მაგრამ იქვე: *მათიღესაჲს აჯაქხერთაფნ ზირა, აჯაქხრნ ვნა ღ აასნ* (მათე, 15₂₁) „მოვიდნენ მოწაფენი იგი მისი (მისნი), ევედრებოდნენ მას და უთხრეს“; *ანსასაჲს ბაღაჯაქეჩნ ათ ითა ზირა 50₂₁* „დაედრდა თანამსახური იგი ფერბთა ზედა მისსა (მისთა)“; *ბაიღისაჲს ვამნსაჲს ჯერთაჲს ირღღიჯნ ვნაფ 55₂₂* „შეკრიბა ყოველი იმ უმცროსმა შვილმა 'და' წავიდა“; *ჯაჯაჯანსაჲს კანსაჲსაჲს ათასაჲს რარბ მჩ ანასაჲსარნაფ 60₃₁* „ვამანმა უცხად აიღო ბალში ერთი 'და' ისწრაფა“; *ღ ქანღაფსაჲს ვაღარაფნ ჯაჯაფ 60₃₆* „და გაიხარა (იმ) რომეხდა ლამქარმა“, მაგრამ *ღ ხქსაჲს ბაღაჯან 50₁₁* „და ადგა მსახური იგი“; ასევე: *ღ მარქაფსაჲს ატრნ ზირა მათანსაჲს ვნა ვაჯანაფ 51*, „და განრისხდა უფალი იგი მისი 'და' გადასცა იგი ჯალათებს“, მაგრამ ისევე: *ღ ჯაჯარნ ხქსაჲს ართაფა აჯაჯრ 56₁₁* „და მამა იგი გამოვიდა გარეთ 'და' ეხვეწებოდა“.

ასევე, როდესაც ნამყოს მიმღეობის ფორმასთან დამხმარე ზმნაცაა: *აჯა ირღჩ ბმ მისსაჲს ჯრ ღ ხქსაფ, ჯირღასაჲს ჯრ ღ ვათაღ 56*, „ესე შვილი ჩემი მკვდარ იყო და აღდგა, დაკარგულ იყო და პოვილ იქმნა“; *ჯასათათსაჲს ჯრ ჯჩამნ ჯ ქქერაჲს ქქამჩ 55₁₁* „დაფუძნებულ იყო საძირკველი კლდესა ზედა“, მაგრამ შღრ. აქვე ზემოთ „რომელსა-ცა მიეღო ორი ქანქარი“ და სხვა.

ნათესაობითში ზის საწყისთან შეწყობილი სახელიც, თუ ეს სახელი მოქმედს გულისხმობს: *ხღს მანსაჲს სრქნჩე ღ ქქანსხღ ჯიღღიჯნ არღიყ* „იქმნა გახსნა ცათა და ჩამოსვლა სულისა (მის) წმინდისა“; *ჯარბთამს მხბ ხღს ჯ ბიღიღს, მქანჯნაღჩნ ბაბქღს კაქსაფ ანათჩ* „ძრეა დიდი იქნა ზღვასა მას შინა ვიღრე ნავისა მის დაფარეამდე ტალღათაჯან მათ“; *ქ ქაჲს ზირა კაღიქსა* „მისი ლოცვად დგომის დროს“; *ქ მათანსღ მხრ ქერთააფღამ* „იერუსალემსა შინა ჩვენნი 'მესელის დროს“; *ქქანსხღ ვქღჩნ ქთახეღა ჯამღნ* „ეშმაკისა მის გამოსვლის დროს აღაპარაკდა მუნჯი“ (იხ. § 130).

§ 145. ნათესაობითს მართავს უმეტესობა მეორადი თანდებულები, რომლებიც სხვა თანდებულებივით წინდებულებია, მაგრამ ზოგ მათგანს შეუძლია მომდევნოდაც იყოს (როგორც ქართულში). ზოგი კი მართავს სხვა ბრუნვებსაც (და მათ ამ სხვა ბრუნვებთანაც გავეცნობით), მაგრამ უდიდესი ნაწილი ამ თანდებულებისა მხოლოდ ნათესაობითთანაა დაკავშირებული. აი ამათგან ყველაზე მნიშვნელოვანნი:

Առանց უ-, თვინიერ. გარეშე: *չինիցէ սուսն ի վերայ իոյս առանց հիման* 55₁₃ „ამენებდეს სახლსა მიწაზე უსაძირკვლოდ (გარეშე, თვინიერ საძირკვლისა)“; *սուսն իմ* „უჩემოდ, ჩემს გარეშე“; *սուսն քաղաւորի* „უშემოდ, ნეფის გარეშე“.

Առաջի წინაშე: *գնաց հկաց առաջի ჩուխայի* „წავიდა 'და' დადგა (წარდგა) ბუღას წინაშე (წარუდგა ბუღას)“; *առաջի աչաց* „თვალთა წინაშე, თვალ წინ“.

Արთადი გარეთ, გარეშე: *արთადայ նորա* 47₁₄ „მის გარეთ“; *ասათიւնի կամայն արთადი* „ღვთის ნების გარეშე“; *արთადი քաղաքին* „ქალაქს გარეთ“; *արთადი փչոց* „ეკლებს გარეთ, გარეშე; უეკლებოდ“ (შდრ. § 142).

Արთად გარე, გარეთ, გარეშე, უ-: *արთად քაղաքին* „ქალაქს გარეთ“; *արთად მსղაդრიւնს* „უბრალდებოდ, დანაშაულობის გარეშე“.

Զկնի შემდგომ(ად), უკან: *զկնի մարտան նորա* 63₃ „მისი სიკვდილის შემდგომ“; *զօրոց զկնի հსտամտեսալ...* *Հագարաւուխ* *երթայր* 57₁₃ „რომელთა უკან მისდევდა... ჰაზარავუბტი 'და' მიდიოდა“; *զկնի մեր* „ჩვენს უკან, შემდგომ“.

Ընդդէմ წინააღმდეგ, პირისპირ; -კენ: *էր...* *ქաղաւորն Դաւիթ այր քալ և հօր ընդդէմ Պարսից պատերազմաց* 64₁₉ „იყო... მეფე იგი დავითი კაცი მამაცი და ძლიერი სპარსთა წინააღმდეგ ბრძოლებისა (= ბრძოლებში)“; *ընդդէմ կამաց* „სურვილთა წინააღმდეგ“; *ընդդէմ նորա* „მის წინააღმდეგ“; *պատուհանք բաց էին նմա ընդդէմ երուսազէմի* „ლია ჰქონდა თანჯრები მას იერუსალიმისაკენ“.

Աղაყაღ -თვის, გამო, შესახებ: *զբօսանաց աղაყաღ* „სეირნობისათვის, სასეირნოდ; სეირნობის გამო“; *այսր աղაყაღ* „ამისთვის, ამის გამო, ამის შესახებ“.

Կաղաք -თვის, გამო: *յաղաքս քի* „შენთვის, შენს გამო“; *յաղաყս արնոյ և տառոյ* „აღებ-მიცემისათვის, ყიდვა-გაყიდვისათვის“; *յաղაყս ոչ կատարելոյ խնդրոյն* 58₄ „ნაზნის ვერ შესრულების გამო“.

Ի համար || *առ ի համար* თვის: *ի համար քիռ իւրոյ* „თავისი დისთვის“; *առ ի նաչոյ իւրոյ համար* „თავისი საქმელისათვის (სადილისათვის)“.

Հանդէպ წინააღმდეგ, პირდაპირ, პირისპარ; -յն: *բնակեցաւ հանդէպ միգրանայ* 60₁₄ „დაბანაკდა ტიგრანის პირდაპირ (პირისპირ)“; *հասին յանտառն, որ հանդէպ վանաքն հայի և խաքեան անդ* 62₂₃ „მიღწეის ტყესა მას, რომელიც იმ მონასტრის პირდაპირ ჩანს, და იქ დაიმალნენ“; *իմ հանդէպ* „ჩემკენ; ჩემს წინააღმდეგ, ჩემს პირდაპირ“; *հանդէպ արեգակն* „მზის პირდაპირ, პირისპირ; მზისკენ“.

Հուպ -თან, ახლოს: *հուպ մեր* „ჩვენთან, ჩვენს ახლოს“; *հուպ նորա* „მის ახლოს, მასთან“ (შდრ. § 142).

Ի ձևն || *ընդ ձևն* -ით, მიერ; ხელით: *ի ձևն* || *ընդ ձևն* *հաւատոց* „სარწმუნოებით, სარწმუნოების მიერ“; *ի ձևն հրեշտակաց* „ანგელოսების ხელით (საშუალებით), ანგელოսების მიერ“; *ի ձևն գաւազանի* „ჯ.რბით“; *յմբ ձևն* „ვის მიერ? ვისი ხელით?“; *ընդ ձևն այդպիսի բանից* „ამნაირი სიტყვებით“.

Ի մէջ || *ընդ մէջ* -ში(ნა), შორის; შუა; -გან: *համեսա համար առնուլ ի մէջ ծառայից իւրոց* 50₁₈ „ისედა ანგარიშის მოთხოვნა თავის მონათაგან (მონათა შორის)“; *և ի մէջ գիշերի եղև քարբառ* 53₁₃ „და შუა ღამეს (ღამისას || ღამეში) იყო (გაისმა) ხმა“; *ի մէջ նաւին* „ნაეში“; *ի մէջ վիշոյ* (მარკოზ, 4;) „ეკალთა შორის“; *ի մէջ ձեր* „თქვენ შორის“.

Մերձ -თან, ახლოს: *մերձ մեր* „ჩვენთან, ჩვენს ახლოს“; *մերձ նորա* „მასთან, მის ახლოს“ (შდრ. § 142).

Յառաջ წინ, უწინ, ადრე, -მდე: *որ Վրիստոսի պալատնան յառաջ էին* „რომელიც ქრისტეს მოსულამდე (მოსვლის წინ) იყო (იყვნენ)“.

Գնետ || *գլխտ* || *ի հետ* || *յետոյ* შემდგომ(ად), მერმე, შემდეგ, უკან: *և եղև յետ ևւին աւուր* 47₁ „და იყო შვიდი დღის შემდგომ“; *և եղև յետ մահուան Իսակի Կիւրասպաყատի* 63₁₃ „და იყო შემდგომად დავით კურაპალატის სიკვდილისა“; *յետոյ ժամանակի* „დროის შემდეგ“; *ի հետ մեծին Մովսէსի* „დიდი მოსეს შემდეგ“; *արձակեաց զադաւնին գլխտ նորա* 48₁₀ „გაგზავნა მტრელი მის უკან (შემდეგ)“; *մտին գնետ նոցա* 62₉ „შევიდნენ მის უკან (= შექვენენ, მოკვენენ, გასდიეს მას)“; *որոյ գնետ* „რომლის უკან (შემდეგ)“; *յմբ գնետ* || *յմբր հետ* „ვის შემდეგ (უკან)“.

ვით*; *վերայ գլխայ* „თავზე, თავს ზევით“; *կամուրջ ձգել վերայ ծովուս* || *ծովուս վերայ* „ხიდის გადება ზღვაზე“.

Փ ի խ ա ն || *փ ի խ ա ն ա կ* || *փ ի խ ա რ է ն* მაგიერ, ნაცვლად, წილ, -თვის; მსგავსად. -ვით: *մևբ փոխան* „ჩვენს მაგიერ“, *քի փոխան* „შენს ნაცვლად“; *փոխան սիրայ* „სიყვარულის მაგიერ“; *որդայն փոխանակ* „შვილის(ა მის) მაგიერ“; *արխან* ' *փոխանակ բազմաց հեղա* „სისხლი, ქრომელიც მრავალთათვის (—მრავალთაგან დაღერის მაგერ) იღვრება“; *հարից զձեզ փոխանակ մեղաց ձերաց* „გცემ (გცემო) თქვენ თქვენთა დანაშაულთათვის“; *փոխանակ արխանս սხանն ձեր արխանց հեղա* *յերկրի* „უფლის სისხლის მსგავსად (სისხლივით) ეგ თქვენი სისხლი დაიდგარა ქვეყანაზე“; *փոխարեն մարտին* „იმ ბრძოლის ნაცვლად; იმ ბრძოლისთვის“; *ხրատոհաց փոխարեն* „მოწყალებათა ნაცვლად“.

არის სხვა სიტყვებიც, რომლებსაც თანდებულის ფუნქციაც აკისრიათ. ზოგ მათგანს სხვა ბრუნვებთან ერთად გავეცხოვებით. ზოგს კი შეიძლება გვერდი ავუაროთ, რადგან მათ (როგორც ზემოთ ჩამოთვლილთ) გარკვეული მნიშვნელობა აქვთ; ამ მნიშვნელობით ისინი შეტანილია ლექსიკონებში და, როდესაც სახელს მართავენ რომელიმე ბრუნვაში, ამ სახელს მხოლოდ თავიანთ მნიშვნელობას უმატებენ. ამიტომ ძნელი გამოსაცნობი არაა კონტექსტში მათი მნიშვნელობა.

§ 146. მიცემითი უწინარეს ირიბი ობიექტის ბრუნვაა, განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც ასეთად პიროვნებაა წარმოდგენილი; მაგალითები: *լց՛ք զերկիր և տիրեց՛ք դ մ 49₁₀* „ააყვით ქვეყანა და დაუფლეთ მას“; *հասու ձեզ զամենայն 49₁₀* „მოოგეით თქვენ ყოველი“; *ևտ նոցա գինչս իւր 53₁₀* „მისცა მათ ქონება თვისი“; *արդ՛ սուէք ի դմանէ զքանքարդ և սոււք այ յ ն մ, որ ունիցի գտասն բանքարն 54₁₀* „ახლა: მოიღეთ მაგისაგან (=ჩამოართვით მაგას) ქანქარი ეგე და მიეცით მას, რომელსა ჰქონდეს (აქვს) ათი (ოცი) ქანქარი“; *այ ոք տայր ն մ 55₁₀* „არავენ აძლევედა მას“; *զենხր դ մ 56₁₇* „დაუკალი მას ხარი“; *որ ու մ անուն ասէին Իսახաբէ... և և զբ օր Թագատրին ասէին Թատարիւմ 64₁₀* „რომელსა სახელად უწოდებდნენ (ეტყოდნენ) დემეტრეს... და ძმასა მეფისა მის უწოდებდნენ (ეტყოდნენ) თევდორეს“; *ցուէք ի ն ձ զգահեկան (მათე, 22₁₀)* „მიჩვენეთ მე დრაკკანი“; *կին զի քնցի զեզ որդի (ლუკა, 1₁₀)* „ცოლი შენი გიშობს შენ შვილს || ცოლიან შენმან გიშუას შენ ძე“; *ար ձեզ լսէ, ի ն ձ լսէ (ლუკა, 10₁₀)* „რომელი თქვენ გისმენს, მე მისმენს“.

§ 147. ზოგიერთი ზმნა (და საკმაოდ მრავალრიცხოვანია ასეთი) ობიექტს მხოლოდ მიცემითში შეიწყობს, ე. ი. გარდაუვალა, თუმცა ბევრი ამათვანი გარეგნულად გარდამავალა, აქტიურ ფორმებს აწარმოებს. არის ამათში ისეთებიც, რომელთაც აქტიური ფორმების წარმოება არ შეუძლიათ. მაგალითები: *აქრხმ* „ვეუფლები“ (არ არსებობს *აქრხმ*); *აიაღნიიოქმ* „ვეწინამძლოლობ, ვუძღვები“; *აყასხმ* „ველოლები“; *აასათხმ* „ვრისხავ, ვურისხლები“; *კაქქხმ* „ვეძლე, ვერევი“; *ნისიღანოქმ* (და არა *ნისიღანოქმ*) „ვემორჩილები“; *ბაიაქმ* „ვემსახურებ, ვემონები“; *ანასამ* „ვეუჯერებ; ვეჯრვარ“; *ნადაათამ* „ვეგრწმუნები“; *ნსრხმ* „ვეუტყვებ, ვიპატიებ; ვებოდიშები“; *ქაროა.თქმ* || *ქაროა.თასამ* „ვესაქიროებ“; *ვანსკანამ* || *ვანსკამ* „ვეწადს, მსურს“; *ქარქანამ* „ვეურისხლები, ვუბრაზლები“; *აყაინამ* „ვემუქრები“; *ქსასხმ* „ვეაზიანებ, ვენებ“ და სხ. კონტექსტში: *აყა ქტ იჯ თქრისაგხს ქხმ* „ვეუეთუ არა დამეუფლონ მე“; *ქხმ იჯ კაქქხგქს* „ვე ვერა (არა) მძლიეს“; *ქხმ აყასხგქს მსიღათქ* „ვე დამელოდნენ ცოდვილნი“; *ნსრხგქქ ქხმ* „ვეომიტევეთ მე“; *ბაიაქმ ქტ 56₁₃* „ვემსახურებ შენ“; *იროამ ნა-სანხს ვანსკაქ 58*, „რომლის (აქაა: რომელსა) მიღწევა სურდა“; *ქოქე ქაქაქქს ხ თქ ქანანქათ თხღხაგხ ჯანყან ქხჯ 64₁₃* „მაგრამ ქალაქსა და სხვა დასახლებულ ადგილებს (ა მას) არა დაუშავეს რა“.

§ 148. მიცემითში ზის ხშირად სახელი დაკავშირებული საშუალო გეარის ზმნებთან, საწყისთან და შედგენილ შემასწავლელთან განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც შედგენილი შემასწავლელის სახელადი ნაწილი მსგავსების, გამოსადგეობის, ცოდნის და მსგავსი მნიშვნელობის მქონე ზედსართავებია, აგრეთვე ზმნებთან, რომლებიც ასეთი ზედსართავებიდანაა წარმოებული; მაგ.: ...*ვიღქე მხე იამ* *ნოქან ჭ. ნაან ჭ აინ 55*, „ვიჩვენო თქვენ ვის ჰგავს [ვის მსგავს ა(რს)], ჰგავს [მსგავსი არის] კაცს“; *აყოთ ჭე ქტ 51*, „ვალი იყო შენდა (=გვევლებოდა შენ)“; *ქანსაქქემთი ქტეიქ, იროამ თნიქს ჭე მქიამს ზიღქქს მქიამს ქარქაქქს 57₁₃* „მანაკლებოდა აბლოს იმ სოფლ(ებ)ისა, რომლისა (აქაა: რომელსა) სახელი იყო (=ეწოდებოდა) ერთისა მის (ერთსა მას) გიულიკი და მეორისა მის (მეორესა მას) ვარდაშენი“; *იჯ ქტ მსე ჭ მხე ქადაქან 53₁₇* „არ იქნება საკმარისი ჩვენდა და თქიონდა (=არ გვეყოფა ორივეს — თქვენ და ჩვენ)“; *მხე ქტქ ქ ქსრაქიორ 49₁₅* „იყოს თქვენდა საკმელად = საკმელად გქონდეთ თქვენ“; *ქტ არქან ქტე იანქი ვქა 50*, „არაა ღირსი შენდა (არ შეგფერის შენ), [რომ] იგი გყავდეს“;

ხრსნყაღ ზ ი ვ ა ի պատხრազამին այր մի 62, „გამოეცხადა მათ ბრძოლასა მას შინა კაცი ერთი“; ոչ իշխեսաց ոււմեք ձայնս սալ 60, „ვეր გაბელა ვინ մես'თვის' ხმის გაცემა (= ხმა გაცეცა)“; սս մերթ րարի խուրի մեղև մերթ չաբ 59, „ის ხან კარგს ფიქრობს ჩვენზე (ჩვენთვის) და ხან ცუდს“; գնեսայք ձեղ 53, „იყო-დეთ თქვენდა“; հրամայեսաց սալ նմա 50, „უბრძანა მიცემად მას“; արժանի է մշակն կերակրոյ իւր ոււմ (მათე, 10, 10) ღირსია მუშაკი იგი საქმელისა თვისისა (აქაა: საქმელსა თვისისა)“, თუმცა აგრეთვე ნათესაობითთა: արժանի է մշակն վարձու իւրոյ (ებ-ნიკი) „ღირსია მუშაკი იგი ქირისა თვისისა“.

§ 149. მიცემითთან თანდებულების გამოყენების შესახებ ზემოთ (§§ 113; 122; 126; 129—131) ვილაპარაკეთ. ამათ გარდა არსებობს მეორადი თანდებულები, რომელნიც ან მხოლოდ მიცემითს მართავენ, ან სხვა ბრუნვებთან ერთად მიცემითსაც. ამ თანდებულებს თითო-თითო მნიშვნელობა მოეპოვებათ. თუ ისინი სხვა ბრუნვებსაც მართავენ, მაშინაც მნიშვნელობას უცვლელად ინარჩუნებენ უმეტეს წილად. მიცემითთან ბევრი არაა ასეთი თანდებული. ყველაზე მნიშვნელოვანი შემდეგია:

Ը ն դ դ է մ წინააღმდეგ: Ը ն դ դ է մ ն მին „მის წინააღმდეგ“ (იშ-ვითად იხმარება, ჩვეულებრივ ნათესაობითს მართავს. იხ. § 145).

Կ ի ց -თან (ერთად): Կ ի ց ն მին თղაղակել „მასთანავე (მასთან ერთად) ღალადება“.

Հ ոււ պ -თან: հ ոււ պ ն մա „მასთან“ (იხ. § 142; 145).

Մ ხ რ ձ -თან (ახლოს): մ ხ რ ձ ն մա „მასთან (ახლოს)“ (იხ. § 142; 145).

Թ ա ն դ ի մ ա ն წին, წინაზე, პირდაპირ, პირისპირ: որ կայր յանդիման ինձ „რომელი(ც) იყო ჩემს წინ (პირდაპირ)“; որ կայր յանդիման ձեզ „რომელი იყო თქვენს წინ“; յանդիման տաճարին „ტაძრის წინ, ტაძრის პირდაპირ“.

§ 150. დაწყებითი გარემოება ან უბრალო დამატებაა წინადადებაში. იგი თანდებულისა ბრუნვაა. ჩვეულებრივ ეს თანდებული არის ի || 1- (სხვა თანდებულების შესახებ დაწყებითთან იხ. 114; 118; 123; 127; 132—134). უთანდებულოდ დაწყებითი გვხვდება ძალიან იშვიათად ადგილობრითთან ურთიერთობისას: ժամէ ի ժամ „ეპითი ეპმად || ეპმიდან ეპმამდე“, ან ასედაც: ամ յամէ „წლიდან წლამდე“, მაგრამ ჩვეულებრივ ასეთ შემთხვევაშიც ორივე თანდებულისათა: ի քաղաքէ ի քաղաք „ქალაქიდან ქალაქამდე“ (იხ. § 133).

დაწყებითი უპასუხებს კითხვებზე: საიდან? რისგან? ვისგან? მაგ-

ლითები: *წუხებენ ვამისაჲს მარამს... ეხრხავე ხერკრ¹ ჰ მარგიჲ მჩხუხს კანათიან, ს ჰ აიღნივ მჩხუხს ჰ მუჯიანს ხერკრ² 45,* „აღვხოცო ყოველი არსი... პირისაგან (პირთაგან) მიწისა — კაცისაგან ვიდრე პირუტყვამდე და მძრომთაგან ფრინველებამდე ცათა“; *ხეჩო ჟამს ჰ შაოაკაყვავე ჰერივ 50,* „იპოვა ერთი თანამსახურთაგან მისთა“; *ჩხუფს ჰ სიყანს ქამარე ზჩხ 53,* „ხუთ(ი) იმათგან სულელნი იყენენ“; *რადამ წხვილქჩანს კრხავე მწხს ჰ ვერივს ყორხივ 65,* „შრავალი შეგირეება განიცალა ანისმა სპარსთა ლაშქართაგან“; *ჰ აკყრანს არარ ასათიანთ ვერკჩხს ს ვერკჩრ 43,* „დასაბანიდან შექმნა ღმერთმა ცა და ქვეყანა“; *ვჯირო თოყანს ჰ კიყმანს თრასენს 46,* „ქარნი კილობანსა მას გვერდიდან გაუკეთე“; *არძახავე ვაყანს ჰ თოყანს ანთი 48,* „გავზავნა შტრელი იგი იმ კილობნიდან“; *მარე რარს ჰ რარს ვანძივ სრთი ჰერივ იქსტ ვარსი. ს მარე ჯარ¹ ჰ ჯარს რქსტ ვჯარ 55,* „ადამიანი კეთილი თავისი გულის კეთილ საღაროთაგან აღმოაცენებს კეთილს და კაცი ბოროტი—ბოროტისაგან აღმოაცენებს ბოროტს“; *ჩანს წაქ ვფხრანეჲ კაკანს ჟამქ 54,* „ამოიღე უწინ ეგ ღირე შენი თვლიდან“.

§ 151. დაწყებითი ჩვეულებრივ გამოყენებულია ვნებითი გვარის ზმნებთან; მაგ.: *მკრთხჩხს ჰ წამანს ჰ მერჯანანს (მათე, 34)* „ინათლებოდნენ მისგან იორდანესა შინა“; *რარძეჲს ჰ წამანს 54,* „ჩამორთმეულ იქნას მაგისაგან (= ჩამოერთვას მაგას)“; *ს სითხეჲ... ჰ სით ანოღეჲ 49,* „და იყნოსა... საამური სუნისაგან — საამური სუნი იყნოსა“; *ხერხუჯრ ჰ ძივიკრქხსტ ანთი 50,* „ეშინოდა ხალხისაგან მის — იმ ხალხის ეშინოდა“; *ქხრეს ამახსეღს კორღიჲ ასთი ჰამქ 52,* „ეგების შერცხვეთ (შეიკდომონ) ამ ჩემი შვილისაგან — შერცხვეთ ამ ჩემი შვილის“; *ქერაჟანს ჯარ ზათი ჰ ყოღიჲ ქერქმ წანსაჲს 55,* „თვითეული ხე თვისი ნაყოფისაგან იქნობა — თავისი ნაყოფით იცნობა“; *თირ ქან რამქს თე ანსტანს კრსიჲჲ 55,* „მომეც მე (ნა)წილი, რომელი(ც) მარება (მზიდება) ნავსენებისაგან“; *სიასეხავე ჯიერს ეხრხავე სერკრ 46,* „ლაილომ ნყალმა პირისაგან მიწისა“.

დაწყებითი გამოიყენება ზედსართავთანაც მოქმედებითის მნიშვნელობით: *სითი ქრქიიიანსე ითხე* „ყოკლი ორი ფეხისაგან — ორი ფეხათ“.

§ 152. დაწყებითს მოითხოვს ზოგიერთი მეორადი თანდებულობი. მათგან ზოგიერთი სხვა ბრუნეებსაც მართავს. ზოგი კი მხოლოდ დაწყებითს. აი უმთავრესი მათგან:

ნება უთანდებულო მოქმედებითის ფორმა: *თხილსაჲ არაწიერიჲდ* *ნათანსტერ ენუ ათათათონს შაფხი* 57₃, „მ(კ)ონენ წინამძღოლუ-ბით(ურთ) მიაღწია [აქაა: აღწევდა] რიერაეისას [რიერაეის აღმო-ბრწყინებისას]“; *მჩითს აჯაქსერთაჲს ქლიქჲ გნაყ* (მარკოზ, 3,) „იესო თავისი მოწაფებით(ურთ) წავიდა“ მაგრამ ასეთი მნიშვნე-ლობით იგი უფრო *ნანგხრბ* თანდებულთ ეხმარება: *ხრქოჯრ ფი-მსაჲ ამხნაჲს გიერიჲს ნანგხრბ* 57₁, „მიდიოდა 'და' მიემართე-ბოდა მთელი იმ ჯარითურთ“; *ნანგხრბ ქლრაგანჯიერ ილრიჲდ* *გაქსციჲ* *ს აქრხქი შათაქქი* 57₈, „თვითეული (ყოველი) თავიანთი აღმზრდელდებითა და საყვარელი მსახურდებითურთ“; *ნოქაჲ ნანგხრბ* „მასთან ერთად, იმიანად“; *ნანგხრბ ხერაქრს* „ძმითურთ“.

მოქმედებითში დასმული საწყისი აბსოლუტივის მნიშვნელობას ლებულობს: *იჲ ქუხხაყ თამხჲ ძაქს თაჲ, ღარბხიქი ხქჲ ღა-რასაჲ ღამი გოგანსაჲ* 60₁, „ვერ გაბედა ვისთვისჲ დაეძაბა, ფიქ-რობდა რა [რადგან ფიქრობდა], რომ ქონება უნდა მოიპაროს“, მაგრამ აგრეთვე: *გაფხიქი გიერხსაყსა გთაყაჲს* 46, „ზევითკენ მოვიწროებით გააკეთე კილობანი იგი“

ილიომატურია მოქმედებითის გამოყენება ასეთ მაგალითებში: *გიგაჲ ქაღქაღაქსჲ არ თო გჩინგ* (*განგარ*), *გიერხხაყ ნიგჲდ* *ს ჯანხეჲს აჲ სს ჩინგ* 53₁, „წავიდა საჩქაროდ რომელმა(უ) მიიღო ხუთი იგი [ქანქარი], ისაქმა მათით (=ამოქმედა ეს ფული) და მოიგო სხვა(უ) ხუთი“; *ქანგერჩ ნანარა...* *ღამ თანსჲ ძხერა-ღაჲს...* *ს ღამ აოგანანსჲ აყათსროგამაჲ* 57₁₆, „საშუალებას ეძებ-და... ან შეეპერო... ან და მოეკლა ბრძოლაში (=ბრძოლით)“; *გამი-არხამერ გნჯიჲ მჩ ილთხგჲ* 49₁₆, „სისხლიანი (აქაა: სისხლით) სუ-ლ(იერ)ის ხორცს ნუ კამთ“.

§ 155. გარდა პირველადი თანდებულებისა (§§ 124; 128; 136, აგრეთვე ზემოთ, § 154 *ნანგხრბ*), მოქმედებითს მართავს მეორადი თანდებულები(უ). მათგან უმთავრესია:

ღხთ -თან (ერთად): *ქსანარქთაჲ ნთ ს თათან გაგაჲ* „კესა-რიისთან ერთად ათ-პლაქი(უ)“; *ხნარ ვაჲ ილსნ მჩქამანს ნთ ს* *გძხინს ჯი ქაჲრ ენსჲყ* „დაარტყა მარჯვენა მხარს (მხარზე) და მხარ-თან ერთად ხელი(უ) დაბლა ჩამოუვარდა“ (შლრ. §§ 145; 152).

მთათ ღწინ, აღრე: *ამაჲ კათაჲ* „წლით აღრე (წინ)“; *კა-ღაჲ ხრქილ ალიერჲდ* „ორი დლით წინ“; *ხრქილ ამიჲდ კათაჲ* *გან* *გგხანაჯარძს* „იმ მიწისძვრამდე ორი წლით აღრე (წინ)“ (შლრ. § 145 *კათაჲ*).

მსთი ღ შემდეგ, შემდგომად: *ხრქითათანს ალიერჲდ ქსთი*

კასარქი „თორმეტი დღის შემდეგ სრულდება“; *ჩნს ლარქარ ა-
მაღ კსთიყ ქანს ვსერანამ* „აბრაამის შემდეგ 900 წელი (900
წლით შემდეგ ვიდრე აბრაამი შდრ. § 145; 152).

შ.ი.რ.ქ ვ- ირგვლივ, გარშემო: *ირე ჯიღე ვმხიფ ხს 63,*
„რომელნი ჩვენს გარშემო არიან“; *ჩნსკსქ ჯიღე ვღაყაფათან*
„დაბანაკება ქალაქის ირგვლივ“; *ჯიღე ვფსთიშ* „მდინარის გარ-
შემო“ (იხ. § 119).

შ-ი ოდენად, -ვით; -მდე: *იღოქ ჯაჟი აქრსქ* „სულის ოდე-
ნად || სულივით სიყვარული“; *მანიღ || მანიღამოქ ჯაჟი* „სიკვდილი-
ვით, საკვდილის ოდენად“; *მქიღქ ჯაჟი* „წელამდე“; *იღოქ ჯაჟი*
„მხრებამდე“; *ჩასაყაქ ვქჩირას ჯაჟი* „შუალამემდე“; *ათნიღ*
ლარქარ ჟანხსქანას „აღება ას დრაჰკანამდე“; *არქ ვიქღ*
ჯაჟი ვქსანას *ქარ* (მარკოზ, 12₄) „შესწირა (დაღო) თავისი სა-
ცხოვრებელი მთლიანად (არსებულამდე)“ (შდრ. § 145).

განსაკუთრებული

§ 156. მტკიცედ დადგენილი არაა მსაზღვრელ-საზღვრულის
არც ადგილი და არც შეთანხმება: ისეთი შემთხვევებიცაა, როდეს-
საც მსაზღვრელი უსწრებს საზღვრულს, და ისეთიც, როდესაც
მსაზღვრელი მოსდევს საზღვრულს; აგრეთვე: ჩვეულებრივ მსაზ-
ღვრელ-საზღვრული ერთმანეთს ეთანხმება რიცხვსა და ბრუნ-
ვაში, მაგრამ საკმაოდ ხშირია შეუთანხმებლობაც ყოველგვარი გა-
რეშე პირობების გამორიცხვის შემდეგაც, ე. ი. სავსებით ერთნაირ
პირობებში ერთის შემთხვევებიცაა და მეორისაც. ამის გამო მტკი-
ცე წესის დადგენა კირს. მაინც ხერხდება გარკვეული კანონზომიე-
რების დანახვა ამ ერთმანეთის საწინააღმდეგო შემთხვევებში.
ქვემოთ შევჩერდებით განსაკუთრებით ტიპიურ მომენტებზე.

§ 157. მართული მსაზღვრელი, ე. ი. ნათესაობითში დასმული
სახელი, ჩვეულებრივ მომდევნოდ ზის: *იღქი ასათიბი 43,* „სული
ლეთისა“; *მქანე ბიიღ 44,* „თევზთა ზღვისა(თა)“; *ქიჯიფ ხრქსიფ*
44, „ფრინველთა ცისა(თა)“; *ჩანქარ ქსთიყ 43,* „მწვანელი ბა-
ლახისა“; *ქაყაღირს ჯიღიფ ქასიქს 63,* „მეფე (იგი) ჰორომთა
ვასილი (იგი)“; *ირქს ქანანას 63,* „შვილი ვაჰანისა“; *ვაღრქს*
ჭარანსიყ 62, „ლაშქარნი (იგი) ტარონისა“; *ათიან თხიქს*
62, „სახელი ადგილისა (მის)“; *ვაღრქს თხანს ქაროქ 53,*
„ვერცხლი უფლისა თვისისა“; *ჩანქარს ლარასანსაყ 52,* „სამო-
სელი ქორწილისა“; *ქანასყ ირქსიფ კიფ 48,* „უკოლნი შვილთა
შენთა“; *ვიიქს ქერანე 48,* „თავნი მთათა“; *ვაჟან ხრქიფ ს*

დაყაროს 56, „ხმა სიმღერათა და ცეკვათა“ და სხუმაგრამ გვხვდება (თუმცა იშვიათად) შებრუნებული რიგითაც: *ზიერა აქრთ* 58₁₁ „მისი გული“; *მოფილე ფერხჟმან* 60₁₁ „მოგვთა სასაულაო“; *ზიერა ღანაყან* 58, „მათი ცოლები (იგი)“ და სხვ.

§ 158. ზედსართავიც ჩვეულებრივ მომდევნოდ ზის: *ბაი რარქ* 55, „ხე კეთელი“; *აჟოსღ ჯაჟ* 55, „ნაყოფი ბორორტი“; *ვაილახრნ მხრქ* 60₁₁, „ნახვილი (იგი) შიშველი“; *დაღრაჟსთნ მსბ* 59, „მხედართმთავარი დიდი“; *აჟრ აიღრქ ს ათაქჩნჩ* 64₁₁, „კაცი წმინდა და კეთილმოქმედი“; *აჟრ ზეფრ ს აჯჩარჩაჯჩნ* 63₉₀ „კაცი ძლიერი და ქვეყნისმშენებელი“; *ბაი აჟფარქ* 43₁₁, „ხე ნაყოფიანი (ნაყოფის მომცემი)“; *ქტოს მხბამხბა* 44₁₁, „ვეშაპნი დიდ-დიდნი“; *ბიჟნ ბჩრანჩ* 41, „ზღვა (იგი) მეწამული“; *აიქ სასთიქ* 55₁₁, „შიშვილი სასტიკი“ და სხვ., მაგრამ შებრუნებითაც: *მხბალ ზანჩიჩიქ* 65, „დიდითა ცერემონიითა“; *რაჟილ დაღრაჟ* 63, „მრავალი ლაშქრითა“; *კამიღრ თხეჩა* 57, „მტკიცე აღგილთა (ზედა)“; *აჟრ ბაიჩაჟ* 52, „სხვა მონანი“; *ფრაჟ შაჟჩიჩნხან* 57₁₁, „მამაცი ვაჟან მამიკონიანი (იგი)“; *რაჯაჟნ შაჟიჟ* 64₁₁, „მამაცთა (მათ) ტაოელთა“; *ჩარაჟაჟ ირეჩ მჩ ქაჟაღიჩნ* 64₁₁, „ღვიძლი შვილი ერთი მეფისა (მის)“; *ფჩრაჟაჟიჩი ს ფმბ ხხღღეჩჩ მსაჟე* *დაღრაჟ ღაჟიღღიქჩნ* 65, „დიდებული და დიდი ეკლესია (იგი) ანისისა წმინდა კათოლიკე (იგი)“; *აიღრქ ს რარჩა: აჯაჟ რაჟაღიჩნ* *ქრაჟე აჯჩარჩნ ჯაღჩქ* 65₁₁, „წმინდა და კეთილმსახური მეფე (იგი) ქართველთა ქვეყნისა (მის) დავითი“; *რხღრ რანჟაროქ* 50₉₀, „ბევრი ქანქარისა“; *დაჟათიღასკან თიღან* 60₁₁, „ანტიონან(ნი) თვალნი (იგი)“; *ქკოსრიჟ ირღღიქ* 55₁₁, „უმცროსისა შვილია (მის) (აქ: უმცროსმა შვილმა)“; *აჩჩიქ ბაიჩაჟღ* 57, „საყვარელი მონებით“; *თხღსაჟ ააჟჩიღიღ* 57₁₁, „მცოდნე წინამძღოლებით“; *სასთიქ კითიჩაბ* 65, „სასტიკი ხოცვა-ჟლეტვა“; *სასთიქ ხეღღამ* 65₁₁, „სასტიკი ფიცი“ და სხვ.

§ 159. მსაზღვრელ-საზღვრულის შეთანხმებაც ასე საპირისპირო ვითარებას ვკიჩვენებს შეიძლება ნბოლოდ ის ითქვას, თუ რა მეტად, ან ნაკლებად გავრცელებული. ასე: თუ ზედსართავი საზღვრულს მოსდევს, მაშინ შეთანხმება ბრუნვასა და რიცხვში ჩვეულებრივია; მაგ.: *აჟრ მჩ* 53₁₁, „კაცი ერთი“; *აიღნ მჩაჟ* 55₁₁, „კაცსა ერთსა“; *კამჩნაჟნ ანაანაჟე ირეიჟ ს კამჩნაჟნ ქაჯიჟე ირეიჟ* 48₁₁, „ყოველ წმინდა პირუტყვთაგან და ყოველ წმინდა წინველთაგან“; *ქტოს მხბამხბა* 44₁₁, „ვეშაპნი დიდ-დიდნი“; *დაჩაჟიჩ დაღრაჟსთნ მსბ* 59, „ტიგრანი მხედართმთავარი დიდი“; *ჩაჟიქ*

აქსარნასკანსად. (ლუკა, 21₃₄) „ზრუნვითა [მრ.რ.-შია] ქვეყნიურითა [აგრეთვე მრ. რ.-შია]“ და სხვ.

თუ მსახლერელი საზღვრულს უსწრებს, მაშინ: ა) ერთხენებმარცვლიანი ზედსართავეები ჩვეულებრივ გაუფორმებლად რჩება: *բազում ყաւրաս* 63₃ „მრავალი(თა) ლაშქრითა (ლაშქრებითა)“; *յամուր տեղիս* 57₃ „მტკიცე(თა) ადგილთა ზედა“; *զպատուսական ასიւնսն* 60₃₃ „პატროსან(ნი) თვალნი იგი“; *սիրելի ბառայլ* 57₃ „საყუარელი მსახურებით“; ბ) ერთმარცვლიანი ზედსართავეები კი გარდა სახელობით-ბრალდებით-ადგილობითისა შეთანხმებულია მსახლერელთან: *մնծաւ ուրախութեամբ և ցնծութեամբ* 64₃₁ „დიდითა სიხარულითა და აღტაცებითა“; *նորոց կտակարանաց* „აბალთა აღთქმათა“, მაგრამ ბრალდებითში — *այլ ბառայს* 52₃ „სხვა მონანი“.

გვხვდება საპირისპირო შემთხვევებიც: *բնւր քանքարոյ* 50₃₀ „ბერი(სა) ქანქარისა“ — ერთმარცვლიანი მსახლერელი წინ უსწრებს საზღვრულს და შეუთანხმებელია ნათესაობითში და პირიქით: *կրտսերոյ որդւոյն* 55₃₃ „უმცროსისა შვილისა“ (კონტექსტში: უმცროსმა შვილმა, იხ. § 184) — მრავალმარცვლიანი მსახლერელი წინ უსწრებს საზღვრულს და შეთანხმებულია ნათესაობითში.

გამონაკლისია: ერთმარცვლიანი *սաս* „სრუ, ტყელი“ მუდამ წინამავალია და უცვლელი, მრავალმარცვლიანი *արքունի* „სამეფო კარი“ და *ქაქერსი* „ველური“ მუდამ მომდევნოა და აგრეთვე უცვლელი. ცალ-ცალკე კი ესენიც იბრუნვიან: მიც.-ნათ. *սათი* || *სითი*, *არქունსი*, *ქაქერსსი*, მოკმ. *სათი* || *სითი*, *არქუნსად* || *არქუნსად*, *ქაქერსსად*.

§ 180. მართული მსახლერელი თავის საზღვრულთან ჩვეულებრივ მხოლოდ ნათესაობითშია: *հարսանիս որդւոյ* 52₁₃ „ქორწილი შვილისა“; *ყաւրքն Մարաւնոյ* 62₁₃ „ლაშქარნი (იგი) ტარონისა“; *հանդերձ հարսանსաց* 52₃₃ „სამოაელი ქორწილისა“; *ձկանց ծովու* 44₃₃ „თევზთა ზღვისა(თა)“ და სხვ.

მაგრამ არის შემთხვევები, როდესაც ასეთი მსახლერელიც საზღვრულის ფორმაში დაჯდება: *միամտութեամբ սրտի* „უმანკობითა გულისა“ (მოსალოდნელი იყო *սրտի* „გულისა“). განსაკუთრებით ხშირია ეს თანდებულებანი ბრუნვებთან, ადგილობითთან და დაწყებითთან: *դարձხալ ի կինն կողմն* (ლუკა, 7₃₄) „მიბრუნდა ქალის მხარეს (=ქალისაკენ)“; *ի մարդկանէ հնարողութենէ* „ლონისძიებათაგან კაცთა“.

§ 161. გაუფორმებელი ზედსართავე ზმნასთან ზმნიზედაა, ან შედგენილი შემასმენლის ნაწილი (მეშველ ზმნასთან): *բարի ხ* 44₁₁, „კეთილ არიან“; *չար է* 51₃₃, „ბოროტია“; *պարաստ է* 52₂₁, „მზადაა“; *չէին արժանի* 52₁₁, „არა ღირს იყვნენ“; *հաდათարիմ ხ* 54₃, „სარწმუნო ხარ“; *խիստ ხ* 54₁₁, „ფიციხი ხარ“; *ուրախ լիցուք* 56₆, „მზიარულ ვიყოთ = ვიმზიარებლოთ || ვიხაროთ“; *մերձ ხყ* 56₇, „ახლოს იქნა = მოახლოვდა“; *խիստ վաստակեցաւ* 62₃₃, „სასტიკად დაშურა“; *հնչեցւեցանէին զփიզան սաստիկ* 60₃₃, „აყვი-რებდნენ საყვირთა (მათ) სასტიკად“.

ზედსართავე წინადადებაში არა მარტო მსაზღვრელად, არამედ სხვა წევრადაც შეიძლება იყოს: *ամենայնի, որ ունիցի՝ ասეի* 54₁₉, „ყოველსა, რომელსა აქვს (ჰქონდეს), მიეცეს“; *մի թէ կարիցե՞ կոյր կուրի առաջնորդի* 54₃₃, „ნუ თუ შეუძლია ბრძან-ბრძმის წინამძღოლობა?“; *ասէ կրօնքն ի նոցանէ* 55₃₃, „უთხრა (უტბნება) უმცროსმან მან იმათგან“; *սա մերթ բարի խորի մեզ և մերթ չար* 59₁₀, „ეს: ხან კარგს ფიქრობს ჩვენ(ზე) და ხან ბოროტს“.

§ 162. რიცხვითი სახელის მსაზღვრელად გამოყენებისას ზო-გიერთი თავისებურება შეიმჩნევა: ერთზე მეტის აღმნიშვნელ რიც-ხვითთან საზღვრული ჩვეულებრივ მრ. რ-ში დგას, თუ მსაზღვრე-ლი რიცხვითი მშ. რ-ის სახელობით - ბრალდ. - ადგილობითის ფორ-მაში, ე. ი. გაუფორმებლად, არაა (იხ. § 57). მაგალითები: *գրից իշխանացն* 60₁₃, „სამთა მთავართა მათ“; *სրեք կանայք* 47₃, „სამ-ნი ქალნი“; *երկე ամայ* 42₃, „სამთა წელთა“; *զկանայա երկուց կամարականաց* 58₃, „ქალნი ორთა კამსაკარანთა“ და სხ.

გაუფორმებელ რიცხვითთან (ე. ი. როცა რიცხვითი მშ. რ-ის სახელობით-ბრალდ.-ადგილობითშია) საზღვრული ჩვეულებრივ მშ. რ-შია, თუ ეს უკანასკნელი მომდევნოდ ზის: *հարեւր գահեկուն* 50₂₁, „ასი დრაქვანი“; *სրկითասան թուր* 59₂₃, „თორმეტი ხმალი“; *ի քսան և հինգերորդ ամի* 63₃₆, „ოცდამეხუთე წელსა (შინა)“; *ինն հազար ինն հարիւր և քառասուն այր* 59₃₃, „ცხრა ათას ცხრაას ორმოცი კაცი“; *զքառասուն տիւ և զքառասուն գիշեր* 46₂₃, „ორ-მოცი დღე და ორმოცი ღამე“.

თუ მსაზღვრელი რიცხვითი მომდევნოდ ზის, მაშინ საზღვრუ-ლი ჩვეულებრივ მრ. რიცხვშია: *առուրս հարիւր և ქսითն* 47₃₃, „ას ორმოცდაათ დღეს“; *առուրս և թն* 48₁₃, „შვიდ დღეს“; *զამա վաթսուս* 65₃, „სამოც წელს“; *զզօրան պարսից իբրև երկու բերս*

65, „ლაშქარნი იგი სპარსთა ვიდრე ორი ბევრი (= 20000 = ორ ბევრამდე)“ და სხვ.

გამონაკლისები იშვიათია: *ღარქარ ამჩჩქ ჳირქან* 63, „ასი ურა ჯორი“ (აქაა: ჯორნი იგი). *შდრ. ხრქათასან ქორ 59*, „თორ-მეტი ხმალი“.

§ 163. ნაცვალსახელებს წინადადებაში სახელის ყოველგვარი ფუნქციის შესრულება შეუძლიათ, ე. ი. შეუძლიათ იყონ სუბიექტი, ობიექტი და სხვ. გარდა პირის ნაცვალსახელებისა ყველა შეიძლება გამოყენებულ იქნას მსაზღვრელად; მაგ.: *ირქჩ ზორა* 64, „შვილი მისი“; *ფორ ფაქს* 57, „ლაშქარი იგი“; *აქა ირქჩ ქმ* 56, „ესე შვილი ჩემი“; *ფორქჩ ქორ* 65, „შვილი თვისი“; *ქორ ჭა-აქა* 65, „თვისი (მისი) მონები“; *აქჩნ ქორ* 54, „უფალი თვისი“; *ქმ ჯაქნ* 64, „ჩემი მამა (იგი)“; *სერაქორ დი აქა* 56, „ძმა შენი ესე“; *ქაქანტ ქომამტ* 54, „შენი თვალიდან (თვალისაგან შენისა)“; *ირქლო დიე* 46, „შვილთა შენთა“; *ქაქამ ამჩ* 65, „წელსა ამას შინა“; *აქჩარჩან აქჩორჩქ* 55, „ქვეყნისა მის“; *ქაქან ალიქა* 63, „მასვე დღეთა შინა“; *აქჩქნ ჯაქიქ* 54, „იმავე საზომით“.

გარდა მრ.-რ-ის სახ.-ბრალდ.-ადგილობითისა, ბრუნვასა და რიცხვში ჩვეულებრივ ყოველთვის ეთანხმება მსაზღვრელი ნაცვალ-სახელი საზღვრულს; ადგილის მიხედვით მსაზღვრელი ნაცვალსახელი შეიძლება მომღვენოც იყოს და წინამავალიც, უფრო ხშირია პირ-ველი. მაგალითები: *ფორა ფითა* 53, „მაგის ფეხები“; *ირქჩ დი აქორ* 56, „შვილი (ეგე) შენი ეგე“; *აქა ფანტ ამტ* 56, „ესე ოდენი წელნი“; *ფორქჩ ზორა* 49, „შვილნი მის(ნი)“; *ფქარქჩქან დი* 59, „ძალნი შენ(ნი)“; *ფქარქა მორ* 59, „ლაშქარნი ჩვენ(ნი)“; *ძორ ჯალათქნ* 59, „თქვენი სარწმუნოება (იგი)“; *ჩორ ქმიქ* 55, „მამისა ჩემისა“; *ფქანქარქ დი* 54, „ქანქარი (იგი) შენი“; *ათორ მსქ* *ქქორქ ძქორქ, ფქარა ქქანქან ქაქორქა მსქ* 53, „მოგვეც ჩვენ თქვენი ზეთისაგან (ზეთისაგან მაგისა თქვენისა), რამეთუ აი, შრტებიან ლამპები ესე ჩვენი“; *ქორქოქ ასათქ ქამტ* 52, „შვილისაგან ამისა ჩემისა(გან)“; *ირქლო დიე* 48, „შვილთა შენ-თა“; *ირქჩ დი* 48, „შვილნი შენ(ნი)“; *იქათრისაქ მსქორ* 42, „პატრონთა ჩვენთა“; *ჩარაქათქ ქმიქ* 42, „კვიდრისა ჩემისა“; *ორქიქ ქქორქ* 63, „ეაზითა თვისითა“; *ირქჩ ქორ* 46, „შვილნი თვის(ნი)“; *ქამქანქან ფორქორ ქორ* 45, „ყოველ საქმეთაგან თვის-თა“; *ათანქ აქჩორჩქ* 55, „სახლისა მის“; *ჭაოქქანქ აქჩორჩქ* 53, „მონათა მათ“; *ქ ჩამქან თქლოქ* 63, „მასვე ადგილსა ზედა“.

განსაზღვრებითი ნაცვალსახელი *ამანსაქს* „ყოველი“ ჩვეულებრივ ყოველთვის წინ უძღვის საზღვრულს და შეუთანხმებლად: *ამანსაქს აიღზიე* 44₃₅ „ყოველ მძრომთა“; *კამანსაქს ფაფანაე* ს *კამანსაქს მარხნიე* 46₁₁ „ყოველ მხეცთაგან და ყოველი ცხოველისაგან“; *ფამანსაქს ქიჯიანს ქსალორს* 44₁₆ „ყოველი ფრინველნი ფრთოსანნი“ და სხვ.

მსაზღვრელი ნაწილები

§ 164. ნაცვალსახელური ძირები *ა რ ზ* (იხ. § 65), რომლებზედაც დაყრდნობილია რიგი ნაცვალსახელებისა, დამოუკიდებლადც გამოიყენება მსაზღვრელ ნაწილებად. ისინი ენკლიტიკური ნაწილაკებია: გაფორმებულ სახელს მიერთვის ბოლოს და განსაზღვრავს მას; მაგ.: *არარ ფმარფზ* 45₁₉ „ქქმნა (შექმნა) კაცი იგი“; *ფხრქანთიქქან თაყანს* 45₂₇ „სიგრძე კიღობნისა მის“; *ხქაქქ ქ რარასანსა* 52₂₁ „მოდით ქორწილსა ამას შინა“; *ქფალორს ქრქს ქილს* 52₂₄ „მეფემან მან ვითარცა ისმინა || მეფესა მას ვითარცა ესმა“; *ჩარასანსაქს ყთარასა ხს* 52₂₇ „ქორწილი ესე მზადაა“; *ქ სასკალოქ ჩაღათარქამ ხს* 54₉ „მცირესა მაგას ზედა სარწმუნო ხარ“; *არქ' აღაოქქ ქოქქ' ფქსქ* 54₁₂ „ახლა, აი აგერ, შენი ეგე—შენ“ და სხვ.

§ 165. ძალიან ხშირად სახელი ორმაგადაა განსაზღვრული: ენკლიტიკური ნაწილაკითა და ნაცვილსახელით, ან სხვა მსაზღვრელითა და ენკლიტიკით. პირველ შემთხვევაში (როდესაც ენკლიტიკაცაა მსაზღვრელად და ის ნაცვალსახელიც, რომლის ძირსაც ენკლიტიკად დართული მსაზღვრელი ნაწილაკი წარმოადგენს) აბსოლუტურად ორმაგი განსაზღვრა გვაქვს და ქართულ თარგმანში ერთ-ერთი მათგანის გამოტოვება აუცილებელია. მეორე შემთხვევაში, ე. ი. როდესაც მსაზღვრელი ნაწილაკიც გვაქვს და სხვა მსაზღვრელი სიტყვაც, ხერხდება ორივეს გადმოღება ქართულად.

როდესაც მსაზღვრელად ენკლიტიკაცაა და ნაცვალსახელიც, მაშინ გამოყენებულია ჩვეულებრივ ჩვენებითი ნაცვალსახელის (*აქს, აქქ, აქს*) გავრცობილი ფორმები, რომელიც მოსდევს საზღვრულს და სრული შეთანხმებაა ბრუნვასა და რიცხვში. მაგალითები: *ფქსანსაქს თქრ ზოიასქს აქს იქქ* 50₂₁ „შეიწყალა უფალმან მონისა მის“; *ააოანსაქს ფიყანსიყან ფაქს იიქქ* 52₂₄ „ამოსწყვიტა მკვლელნი იგი(ნი)“; *ფაქ თქრ ზოიასქს აქს იქქ* 53₂₁ „მოდის უფალი მონათა მათ“; *ხქს იიქ ააოიქქ ქოქქარქს*

კ-კნ მტკ 55, „იქნა შიმშილი სასტიკი ქვეყანასა მას შინა“ და სხვ.

როდესაც სახელი განსაზღვრულია მართული მსახლერელით ან ზედსართავით, ენკლიტიკა ჩვეულებრივ მხოლოდ საზღვრულს ერთვის, თუ იგი საკუთარი ან განუყენებული სახელი არაა. უკანასკნელ შემთხვევაში მსახლერელი ნაწილაკი მსახლერელ სიტყვასვე დაერთვის. ასე: *սուրբ եկեղեցი* 42, „წმინდისა (აქაა: წმინდა) ეკლესიისა ამის“; *սուրբ եկեղესի* 42, „წმინდა ეკლესია ესე“; *լսպտերքս մեր* 53, „ლამებები ესე ჩვენ(ნი)“; *სյրայր քի այս* 56, „ძმა შენი ესე“; *იოզիդ քო այդ* 56, „შვილი ეგე შენი (ეგე)“; *գար-ծաթդ իմ* 54, „ვერცხლი ეგე ჩემი“; *գծառայր անպիտան* 54, „მონა ეგე გამოუსადეგარი“; *գիրդիս Մասուլէի* 65, „შვილნი იგი მანუჩესი“; *զէինն Վաղթանկայ* 59, „უკლი იგი ვახტანგისა“; *տանն Մամիկանէից* 59, „სახლისა მის მაპიკონიანთა“; *գրչիդ քան-քարն* 53, „ხუთი ქანქარი იგი“; *զուստն պարսից* 57, „სპარსთა ლაშქართა მათ“; *գօրն գայն* 57, „ლაშქარი იგი“; *იოզიւն Տիգրանայ* 60, „შვილისა მის ტიგრანისა“; *იოզին Սմբատայ* 60, „შვილი იგი სუმბატისა“; *գթագաւորն վրաց* 58, „მეფე იგი ქარაველთა“; *հայ-րն Եղիշան* 63, „მამა იგი ეპითანე“; *յՏիգրան գաւրապետն մեծ* 59, „ტიგრანი მხედართმთავარი იგი დიდი“; *թագաւորն Դովիթ վրաց* 65, „მეფე იგი ქართველთა დავით“.

მაგრამ გვხვდება გამონაკლისიც: *գեալ Մամիկանեանն Վահան* 57, „მამაცი მაპიკონიანი იგი ვაჰანი“ — მსახლერელი ნაწილაკი საკუთარ სახელთანაა! *զէնայս կամասրականացն* 57, „უკლნი კამსარაქანთა მათ“ (მსახლერელი საკუთარი სახელია და ენკლიტიკა მაინც ეძახება!).

როდესაც ორი ნაგენტივარი მსახლერელია, ნაწილარი მეორეზე ზის: *ամենայն տինն ընակաց քաղաքին* „უოველი სახლი ბინადართა ქალაქისა მის“; *եղს պատնառ մահուան մարդոյն* „იქნა მიზეზი სიკვდილისა კაცისა მის“.

ნაცვალსახელებზე — ენკლიტიკის დართვის შესახებ იხ. § 64.

§ 166. ენკლიტიკა დაერთვის ზმნასაც რელაციურ წინადადებაში და, განსაზღვრავს რა შემასმენელს, განსაზღვრავს მთლიანად წინადადებას. იგი სავსებით შეესაბამება ქართულის -ც(ა) ნაწილაკიან ნაცვალსახელებს და ზმნიზედებს, რომლებიც ამ ნაწილაკის დართვით მიჰართებიან იქვეიან და რომლის გადმოსაცემადაც ძველ ქართულშიც ჩვენებითი ნაცვალსახელები ხშირად იხმარებოდა. მაგალითები:

Իբրև տեսին ծառայակիցքն Նիրա, որ ինչ կցեն՝ արժանան

კიჟი, *ს ხსხაღ ვიღუქს ახაონ ჰაქხანუ ვამანაქს, ირ ჰუჯ ხეღს* 51, „ეითარცა იხილეს თანამონათა მათ მის(თა), რა-ცა იქმნა, შეძრწუნდნენ ფრიად და მოვიდნენ 'და' უჩვენეს უფალსა თვისთა ყოველი, რა-ცა იქმნა (=რაჲ მოხდა)“.

ღწ კიჯტე ვის' თქრ, აქრ, ს ვიერ აახმშ, აჯ ალიჯტე 55, „რად მეძახით მე — უფალო. უფალო, და რომელსა ცა (= რასაც) ვამბობ, აბა შერებით!“; *კოსააქტ. ხქტ ირატს არარხერე ს აინხს* 59, „ეიმედოვნებთ, რომ, როგორც ჰქმენ (= გიქმენია), ისევე შერებით (= იზამ)“; *აიღრ რაჲ, ირჯაფ იანხმა ს თამ ქხე ჯაან ს ჩანფ ვანხესან* „მომეც (მე), რამდენიცა მაქვს და მოგცემ (შენ) ოცდახუთ დრაქიანს“ (იხ. §5 192, 193).

ნაცვალსახეიდან ნაკომეხული შორგები წინაღმდეგში

§ 187. ნაცვალსახელების ზმნიზებდად გამოყენებისა და ნაცვალსახელური ძირებიდან ზმნიზებების წარმოების შესახებ იხ. §5 64; 65; 99.

აქა, აქე, აქს ჩვენებითი ნაცვალსახელების ნათესაობითი ფორმები ამავე დროს ადგილის ზმნიზებდია (დინამიკური). იგივე გამოიყენებიან მოძრაობის აღმნიშვნელ ზმნებთან და აღნიშნავენ I, II ან III პირისავენი მიმართულ შესრულებულ მოქმედებას. ქართულად კი ისინი უშეტესად სტატიკური ადგილის ზმნიზებით გადამოიცემა: აქ, მანდ, იქ; მაგ.: *თიღრ ჰნჲ, აახტ, აქაქრ ჰ ქხერაქ აქთხე ვეღიქს მიქიანხილ შქრათქ* 50, „მომეც მე, უთხრა, აქა (აქეთკენ) ლანგარზე თავი იოანე ნათლისმცემლისა“; *ღუტქრ ვქარე მახერ აქარ* 52, „მოყვასო, რისთვის შემოხვედი აქ (= აქეთკენ)“; *ს აქაქს ვრიხსაქ აქარ ს ანჯრ ვიერჲს ჩაქიუ* 57, „და ასე იფანტებოდნენ აქეთ და იქით ლაშქარნი სომეხთა“. როგორც ეს უკანასკნელი მაგალითიც გვიჩვენებს, მსგავს შემთხვევებში *აქარ* ფორმის მაგიერ ჩვეულებრივ იხმარება *ანჯრ* „იქით(კენ)“.

ეგავე ფორმები გამოიყენება ადგილობითში მსაზღვრელებად *აქა, აქე, აქს*-ის ნაცვლად: *ქ ქაღაქ აქარ* „ქალაქსა ამის შინა“; *ქ თაყანს ანჯრ* 48, „ეიდობანსა მაგას შინა“.

ამავე ძირებზე დაყრდნობილი ზმნიზებები: *აქა* „აქ“, *აქე* (არაა *აქეთ*) „მანდ“, *აქს* „იქ“; *აათანორ, აქეანორ, ანჯანორ* „აქ, მანდ, იქ“, ოღონდ უფრო ინტენსიური მნიშვნელობით; *აათქ, აქათქ* (< *აქეთქ*), *ანთქ* (< *ანჯეთქ*); *აათილას, აქთილას, ან-*

ფიასთ „აქიდან, მანდიდან, იქიდან“ და ამათგან წარმოებული ფორმები იგივეობითი ნაწილაკით (-*ჩს* || -*ტს*): *აკარტს, აკერტს, ანრტს; ასათს, ანრტს; ასათრტს, ანრთრტს* „აქითყენვე, მან დითყენვე, იქითყენვე; აქიდანვე, იქიდანვე“.

ნაცვალსახელურ ძირებზე დაყრდნობილი ყველა ეს ზმნიზელა თანაბრად გამოიყენება როგორც ადგილის. ისე დროის მისათითებლად (იხ. § 99). აგრეთვე ყველა ეს ზმნიზელა, მაგრამ განსაკუთრებით ხშირად *ასათი, აკათი, ანათი; ასათიასთ, აკათიასთ, ანრთიასთ*—გამოიყენება მსაზღვრელებად დაწყებითთან, ხოლო *ასათ, აკერ, ანრ* — ადგილობრითთან. რამდენიმე მაგალითი:

ნქ ქ თააყანს აკათი 48₂₇ „გამოდი მაგ კილობნიდან“; *ტქს ქ თააყანს ანათი 48₃₆* „გამოვიდნენ იმ კილობნიდან“; *ხრქსჯქ ქ ძიიქიქრტს ანათი 50₆* „ეშინოდა იმ ხალხისა(გან)“; *ქხრქს ამაჯხაგს კირქოქ ასათი ქამქ 52₁₀* „იგების შერცხვეთ ამ ჩემი შვილის=შვილისაგან ამისა ჩემისა(გან)“ (იხ. აგრეთვე § 99).

§ 168. ნაცვალსახელებიდან წარმოებული ზმნიზელები ზოგჯერ თავისებურ, იდიომატურ გამოთქმებს ქმნიან ან თანდებულებით მართავენ ამა თუ იმ ბრუნვას, ჩვეულებრივ ნათესაობითს; მაგ.: *ნათანს ნიქას ასათი აჯტხრს ს იქდა ანათი* „დასბდნენ ისინი იმ წყაროს აქიდან და ესენი იქიდან“; *ასათი ს ანათი ტქრათი* „ფერატის აქეთ-იქიდან“; *ნათიღვანსქ ასათი ანათი ასაყარქს* „ასპარუზის აქეთ-იქით(გან) დაჯდომა“; *კარტს იქქერიქტ ს ანრქ* „შეშვიდე დღეს იქით“; *ქ ნამანს ს ანრ ქჩხსაგ აჯთარქას* „იმის ბერსე (იქით, შემდეგ) ააშენა კოშკები“; *ირქ ანგხაქ ქთარქს აკარ ფიქრ გხთიქ* „რომელნი გადადიან და ივლტიან მდინარე მტკვარს იქით“; *ღათ ხრქქრ ანრქ იქჩსჯ ქ* „ქვეყნის იქით არაფერი“; *ანრქ სს ღანს ღაკა* „ამას იქითაც, ამაზე მეტადაც“; *აკარ სს ღანს ღაკჩს* „ზომას აქით, ზომაზე ნაკლები“ და სხვ.

წინადადების წევრთა დაჯგუფებაში ენკლიტიკის როლის შესახებ იხ. §§ 192; 193.

ზმნის პირიანი ფორმების გამოყენება წინადადებაში

§ 169. ზმნის პირიანი ფორმების გამოყენებისას მრავალგვარ თავისებურებას აქვს ადგილი. აქ უფრო მნიშვნელოვან მხარეებს შევვებით.

თხრობითს კილოში

ძველი სომხური ზმნა მორფოლოგიუ-

რად მხოლოდ აწმყოსა და ნაშყოს გაარჩევს. მყოფადისათვის ცალკე ფორმები არ გააჩნია. საამისოდ ეს იყენებს კავშირებითის (განსაკუთრებით მეორის) ფორმებს. ასე, მაგ., აქ ლართული ქრესტომათიის 45—46 გვ-ზე უმეტესობა კავშირებითების ფორმებია და ისინი მხოლოდ მყოფადის გადამოსაცემადაა ნახმარი. აი რამდენიმე მაგალითი I და II კავშირებითის ფორმების გამოყენებისა: *«Արդ՝ արև դու քեզ տապան ի չորեքկուսի փայտից, խորշ-խորշ գործեսցես գտապանն. և նաւթիւ ձեփեսցես դնա ներքոյ և արտաքոյ: Եւ այսպէս արասցես գտապանն... քաղելով գործեսցես գտապանն և ի մի կանգուն կատարեսցես դնա ի վերսւտ. և զդուրս տապանին ի կողմանէ արասցես. ներքնատունս, և միջնատունս, և վերնատունս գործնուցես ի նամ. և ահա իս ամից ջրհեղեղ 45₁₁»* ახლა, გააკეთე შენ შენდა კილობანი ოთხკუთხი ხეებისა-გან, უჯრა-უჯრა დააპყავი კილობანი იგი და ნაუთით შელესე იგი შიგნი და გარე. და ასე გააკეთე კილობანი იგი... ზევითყენ მოვიწროებით გააკეთე კილობანი. (იგი) და ერთ წურთასა ზედა დაასრულე (იგი) ზვეიდან. და კარები კილობნისა მის გვერდიდან გაუკეთე. ქვედა სართული, შუასართული და ზედასართული ეშენ მასში. და აი მე მოვაწიო (მოვიყვან) წარღენა: *ხրկու-ხքուլ յամենայնէ մտանիցեն առ քեզ 46₁₁»* «ორ-ორი ყოელისაგან შეპოვადნენ შენ-თანა»: *եւ դու առնուցიս քեզ յամենայն կերակուց, զոր ուտիցէք, և ժողովեսցես դու առ քեզ, և ხիդիქ քեզ և նոցա կերակուր 46₁₁»* «და შენ მოილო (= შეიტანე, წაიღე) შენდა ყოჯღლ საქმელთაგან, რომელსა ქამლეთ (ქამთ) და შეკრიბო (შეკრებ) შენ შენ-თანა, და იყოს შენდა და მათდა საქმელად»: *յարուցեսու գնացից առ հայր իմ և ասացից ցնա 55₁₁»* «ავდგე და წაეიღე (= ავდგები და წაეღ) მამაჩემთან და ვუთბრა (ვეტყვი) მას: *միթէ կարիցէ՞ կոյր կուրի առաքուրից. ոչ տապաքնն სրկիքին ի խորիւրատ անկանիցեն 54₂₁»* «ნუ თუ შესძლებს ბრმა ბრმა წინამძღოლობას? განა ორივე ორმოში არ ჩაეარდება (ჩაცვივინ)?».

სწორედ იმიტომ, რომ დროის მიხედვით მყოფადს გულისხმობს კავშირებითები, იგი I პირის ბრძანებითისთვისაც გამოიყენება: *եկնյք սպանցուք զսա և կալցուք զժառանգութիւն սիրս 52₁₁»* «მოღით, მოეკლათ ესე და დაევიპიროთ მეგვიდრეობა ამისი»; *և անէք զքնն սպարարակ, զხնէ՛ք, կերիցուք և ուրախ լիցուք 56₁»* «და მოიყვანეთ ხარი მსუქანი, დაკალით, ექვამოთ და ეიმხიარულათ» (იხ. აგრეთვე ზემოთ მოტანილი მაგალითები).

III პირის ბრძანებითის მნიშვნელობით გამოყენებულ კავშირებითის ფორმებს ზოგჯერ *ქიღ* „დაე (პირდაპირ: გაუშვი) < *ქიღიღ* „გაშვება, დატოვება“) ნაწილაკი მიუძღვის წინ: *ქიღ სკხხვტ ჟამ იღრაქიღქან* „დაე ეწვიოს მაგას მზიარულება!“. ბრძანებითისათვის კავშირებითიდან განსაკუთრებული ფორმებიცაა წარმოებული; ესაა *-ქქიღ* (მხ. რ. *-ქქიღ*) დაბოლოებიანი ფორმები, რომლებიც პარალელურია I კავშ-ის II პირისათვის (მხ. რ. *-ქქიღ*, მრ. რ. *-ქქიღ*): *ქ ზამჩნ თან აფანქიქიღ, იღ-ქქიღ* *ღ რამქქიღ ქ ზიფანტ* (ლუკა, 10,) „იმავე სახლში გაითიეთ, კამეთ და სვით მათთან (ერთად)“, პირდაპირ: „...ითვეღეთ, კამღეთ და სვამღეთ იმათგან“ (იხ. § 80).

§ 170. აწმყო მიმდინარე მოქმედებას გადმოსცემს საერთოდ, მაგრამ ზოგჯერ ისიც მყოფადის მნიშვნელობით იხმარება: *„ღ ქტ ჯთ-ჯტ, თან; ჟთმ ქ თხიქს, იღრ ჰხრ ლაღათჳს ხს, რრხმ ლ-ღ-ღრხმ ლ ღრაქღათიან თანხმ ღნქიღხიქიან, ლ ღმღქ ქ ჟიღან თრღიანქ ქ თღაფიღ-ღ თანხმ 59₁₆ „და თუ არ მომცემთ, ამბობს (—თუ არ მომცემთ), მოვალ იმ ადგილზე, სადაც თქვენი სარწმუნოებაა (—სალოცავი ადგილია), გადავთბრი, გავავერანებ და ცუცხლის სახლად (—საცუცხლთაყვანისმცემლო სახლად) ვიქცევ იმ ეკლესიებს და თქვენ სამეფო კარზე წაგახსამთ“; თქქიღათმ, ჰქტ ირღტა თრღიღრ ლ თანხმ 59₂₀ „არამედ ვიმედოვნებთ, რომ როგორც ვიქნია (აქაა: გააკეთე, ქქმნი), ისევე იზამ“; ღაფ თხთანხმ, ქტ ღათან ჟი ღჩუჯ თარღჳს ჟაფეტ ქხმ 60, „მოიცადე, ვნახავ (ვნახო), თუ შენთვის რა ძღვენი მომივა?“; თრღ ზიღიღ ლათათ ღრაქმ ირათ ლ ღრღრხმ ღღღღან 58₁₀ „ახლა მათით ნამღვილად შემიძლია (შევძლებ) ნადირობა და შევიძპერობ ვაჰანს“; თრ ლხღიღ ჟარქან მარღი, ქი-ქიანთღ არხან ზიღა ლღღქ არქან ზიღა 49₂₀ „რომელი(ც) (და)ღვრის კაცის სისხლს, მისი სისხლის ნაცვლად დაიღვაროს (დაიღვრება) სისხლი მისი“.*

§ 171. უწყვეტელი და წყვეტილი ორივე ნამყოა, მაგრამ პირველი დაუმთავრებელ მოქმედებას აღნიშნავს, მეორე დამთავრებულს. და მაინც: უწყვეტელი ხშირად წყვეტილის მნიშვნელობითაა ნახმარი, განსაკუთრებით—როდესაც იგი ზმნის უპირო ფორმისთან ურთიერთობაშია; მაგ.: *ღ ხრქხაღ ქიღაღჳს' რათსაქტრ მით ქ ღხიღჳს, ირღმ თნიღს ტრ მქიღანს ჴიღღქიღ ლ მქიღათანს ლარღაღჳს 57₁₆ „და წაეიდა ოქალსა მას 'და' დაბანაკდა (აქაა: ბანაკდებოდა) იმ სოფლების ახლოს, რომლისა სახელი იყო ერთისა (მის) გჟღიცი და მეორისა (მის) ვარდაშენი“; ქხღჳს ჯიღაღ ქიღაღაჳს'*

თილმან კაცმან კეთილისაგან საუნჯისა გულისა თვისისა გამოი-
ლის კეთილი, და ბოროტმან კაცმან ბოროტისაგან საუნჯისა გუ-
ლისა თვისისა გამოილის ბოროტი; რამეთუ ნამეტნავისაგან
გულისა იტყუნ პირი მისი“. მაგრამ ძველ ქართულთან მიმართე-
ბის საკითხი აქ არ გვაინტერესებს.

§ 178. მეშველი ზმნებია: *ხმ* „ვარ“, *ქხხ* „ქმნა, ყოფა; ყოფ-
ნა“ და *ხყანხ* „ქმნა, ყოფა; ყოფნა“ (იხ. § 81). ორი უკანას-
კნელი პირველს ენაცვლება ჩვეულებრივ მაშინ, როდესაც *ხმ*-ს არა
აქვს თავისი ფორმები. აგრეთვე: *ქხხ* და *ხყანხ* ენაცვლება
ხმ-ს ვნებითის ფორმების საწარმოებლად. სხვა შემთხვევებში
ხყანხ დამოუკიდებელ შემასმენლადაა წინადადებაში. *ქხხ* და
განსაკუთრებით კი *ხმ* ძალიან იშვიათადაა ასეთად. ასე: *ხყანხ*
დამოუკიდებელი შემასმენელია შემდეგ მაგალითებში: *ღრჩყღ*
ღირფნ ხყს ქ ძხრაქ ხრქრქ 46₃, „წარღვნა წყალთა მათ იქნა
ქვეყანასა ზედა“; *ჩრჩს თხაჩს ბათაქაქჩფჟს ზორა, ირ ჩხჲ ხყს*
თრამხფას კიქ. ს ხხხაქ ფიფქს თხთხს ქარხანე ფამხნაქს,
ორ ჩხჲ ხყს 51, „როცა ნახეს მისმა თანამონებმა, რაც იქ-
მნა, შეძრწუნდნენ ფრიად (და) მოვიდნენ 'და' უჩვენეს უფალსა
თვისთა ყოველი, რაცა იქმნა“; *ს ხყს კირბანაღმს თანს აქი-*
რქქ მხბ 55₁₅ „და იქმნა დამბობა სახლისა მის დიდი“.

ქხხ და *ხყანხ* დამბმარე ზმნებია: *მთაჩიჩ ხყს ქ სრთქ*
ქარქ 45₁, „ჩაფიქრდა [ჩაფიქრებულ იქნა] თავის გულში“; *ილ*
მქ ხრქჟ აჯ სათორ ქხბ, ვქ იღრაქ ხგჯღ ღრჯ რარხსქამა ქ 56₁₄
„ერთი თიკანი(ც) არასოდეს მომეც მე (= მოგიცია), რათა მე-
მხიარულებია (გამეხარა, მხიარულ ვყოფილიყავ) ჩემს მეგობრებთან“;
ხრქანსამქთ ქრ არ ქ 50₂₀ „სულგრძელი იყავ ჩემდამი“; *ფაქ-*
თხაქ ზიფა ქ ზამანქ ქხჩხ 58₁, „გატეხილ იქნებიან (= გაიტე-
ხებიან) ისინი მისგან“ და სხვ.

იშვიათად *ხმ* დამბმარე ზმნაც შეიძლება დამოუკიდებელი შე-
მასმენელი იყოს: *აიჩს მქიქ ჭქს ხრქილ ირქქ* 55₁, „ერთ კაცს
ჰყავდა ორი შვილი“, პირდაპირ: „ერთი კაცის იყვნენ ორნი შვილ-
ნი“; *ხღ ფსაქრ ვიფაქარს ჯაქიფ ქანანს მამქიჩისხანს ქხტს ს*
ზაქარარარქს ჯაქიფ ირქ ღრჯ ზამა ჭქს 57, „და მიდიოდა მზე-
დართმთავარი იგი სომეხთა ეპაან მამიკონიანი თვითონ და მთავარნი
იგი სომეხთა, რომელნი მასთან იყვნენ“; *აოქა იღრსწს ჭ ქხჲ ფა-*
რილქის ზაბილქ „მამასადადმე, არის რალაც ძალა იღუმალი“ და სხვ.

საყურადღებოა *ქხხ* და *ხყანხ* ზმნების გამოყენება შიმლო-
ბასთან ვნებითის საწარმოებლად. როგორც აღვნიშნეთ (§ 72),

-აჲ და -აჲ დაბოლოებიანი ზმნები (სულეოთია ჩანართიანი თუ უჩანართო) უპირატესად მედიო-პასიური ბუნებისაა. მათ, განსაკუთრებით აწმყოსა და უწყვეტელში, არ შეუძლიათ ვნებითისა და მოქმედებითის ფორმების გარჩევა და როგორც ნიშნულთა ციკლში უნდა იხშირებოდეს, ფორმით ერთნაირია. მაგრამ თუ საკირო გახდა -აჲ ან -აჲ დაბოლოებიანი ზმნიდან ნაწარმოები ფორმების ვნებითობაზე მითითება, მაშინ აიღება საუღვლელო ზმნის ნამყოს მიმღობა და დაემატება დამხმარე ზმნა *ქხსჲ* აწმყოს ან უწყვეტლის ფორმით და განიხილება ამ ზმნის ვნებითი. მაგ., *აყაჲ* კონტექსტის მიხედვით შეიძლება ნიშნავდეს „ეფექტავ“ ან „ეფექტები“, მაგრამ *აყაფხაჲ ქხსჲ* „ეფექტები“; *ქ ქხსჲრ აყაფხაჲ* „ნუ იფექტები“ (ნაცვლად *ქ აყარ* ფორმისა). ეს ხერხი გამოყენებულია ზოგჯერ მაშინაც, როდესაც ზმნას შეუძლია ვნებითისა და მოქმედებითის გარჩევა დამხმარე ზმნის გარეშე. ამ ნიშნით გამოყენებულია *ხყასჲ* დამხმარე ზმნაც. მაგ.: *ახასაჲ სჲს* „ხილულ იქმნა“, ნაცვლად *ახასა* ფორმისა, რომელიც თავისუფლად იწარმოება *ახასანსჲ* „ხილვა“ ზმნიდან მოქმედებითის (*ხახა*) ფორმის გვერდით.

აწმყოსა და უწყვეტლის ვნებითის ფორმები შეიძლება გაკეთდეს აგრეთვე მყოფადის (-ქ დაბოლოებიანი) მიმღობითა და დამხმარე ზმნით. მაგ., *აქრსჲ* „იყვარება“ ზმნა მხოლოდ აქტივის ფორმებს აწარმოებს, პასივის ფორმებით იგი არ იხმარება. მაგრამ *აქრსჲ ქხსჲ* „იყვარება“, *აქრსჲ ქხსჲრ* „იყვარებოდა“ (მის, მათ მიერ), საგულისხმოა, რომ ამ მიმღობასთან ვნებითის ფორმებს ხმ დამხმარე ზმნაც აწარმოებს: *აქრსჲ* & „იყვარება“, ნაცვლად ფორმისა *აქრსჲ*; *ათხსჲ* & *ზიყა* ნაცვლად ფორმისა *ათჲ* & *ზიყასჲ* „ძულეებულ არს. მათგან = მათ სძულს“ (იხ. §§ 98, კ; 108, ე; 185).

§ 174. დამხმარედ შეიძლება გამოყენებულ იქნას სხვა ზმნებიც. მათგან უწინარეს აღსანიშნავია *გიჲ* „ყოფნა“ და *კაჲ* „ყოფნა, არსებობა“: *იიჲ ზიყა* „იქმნება“ *კაჲრ* (იოანე, 4, 6) „შვილი მისი ავად(მყოფი) იყო“; *კაჲქნ* „დათარქდა“ *ქ* „რათაჲრასჲ“ 51, 11 „უსაქმოდ იყვნენ შოედანხე“; *იჲ ფიჲრ* „იიჲ რაჲიჲმ“ (მარკოზი, 4, 1) „მიწა ბევრი არ იყო“ და სხ.

დამხმარედ გამოიყენება აგრეთვე *იანსჲ* „ქონა. პყრობა, კერა“, *ათხსჲ* „ქმნა“, *ათხსჲ* „აღება, მოღება, მოტანა, მოყვანა“, *ათჲ* „მიცემა“ და სხვებიც, მაგრამ ესენი დამხმარე ზმნის როლში გვხვდებიან ჩვეულებრივ რომელიმე გარკვეულ სიტყვასთან შერ-

წყმულად და ერთ მთლიან, განუყოფელ გამოთქმებს ქმნიან. ასეთი გამოთქმები სომხურში ბევრია. აქ ზოგიერთებს გავეცნოთ.

Համարս առնել || *համարս առնուլ* „ანგარიშის მოთხოვნა, ჩაბარება“: *յետ ըստ զի Ժամանակի զայ ակը ծառայիցն այնոցիկ և առնէ համարս ի մէջ նոցա* 53₃₀ „შემდგომად მრავალი(სა) ეამისა მოდის უფალი მონათა მათ და ანგარიშს თხოულობს მათგან (აქაა: მათ შორის)“; *կամեցաւ համարս առնուլ ի մէջ ծառայից իւրոց* 50₁₈ „ისურვებ ანგარიშის მოთხოვნა თავის მონათაგან“.

Արին հանել || *թափել* || *թողուլ* „სისხლის ღვრა“, *հանել արևს և ապაղყის* 7₁₈ „ღიღი სისხლის ღვრა, ხოცვა-ღლეტა“, *ձերբակալ առնել* „შეპყრობა, დაქვრა“, *հնարս խնդրել* „ლონისძიება“: *զրազում տեղիս ամրიցացն հայոց ընդ երթախն առնալ հարկանէր, բակէր. ասբէր և անցանէր. և զրազումս կոտորեալ՝ հանէր արևանց և ապაղყս. խնդրէր հնարս, փքալով մեծամեծս, կամ առնել ձերբակալս զբաշ Մամիկոնեանն Վահան և կամ սպանանել* 57₁₈ „წასვლისას მრავალ ადგილას სომეხთა სიმავგრეებს იღებდა, ანგრევდა, აქცევდა, ავერანებდა და გადადიოდა. და მრავალთა ღლეტდა და სისხლის ღვარს აყენებდა, ძალიან ღიღი ქადილით 'ყოველ' ღონეს ხმარობდა, [რომ] ან შეეპყრო მამაცი ვაჰან მამიკრიანი, ამ მოველა“.

Աղաւթս առնել (= *აղაւթել*) „ლოცვა, ვედრება“: *აղაւթս զըզրաւնաւարսն աղաւթս առնել* 59₁₈ „შევედრე მოწესეთ ილოცონ“.

Խնդիր առնել || *ի խնդիր անկանել* || *ի խնդիր ხელანել* || *ի խնդիր ვალ* || *ի խնդիր ხეթალ* || *ի խნդիր շըქել* (= *խնդრել*) „თხოვა, ძიება, გამოძიება“: *սկսան խնդիր առնել Տիգրանայ* 61₁₈ „ღიწვეს ძებნა (ძიება) ტიგრანისა“.

Ձանց առնել „გვერდის ავლა, გამოტოვება, ჩამოტოვება“, *դէմ դնել* „წასვლა, გამართება (გაემართა)“: *դէմ ხդեսլ զայ հասանէ յեկեղեցայ զաւառ, զანց արարեալ զրազում օթևանօք* 63₁₈ „გაემართა, წავიდა, შიადწია ეკლესიის მხარეს 'და' გვერდი აუარა (ჩამოიტოვა) მრავალი უტევანით“.

Մանձն առնուլ || *յանձին ունել* „თავის თავზე ალება, თავს დება, კისრება, დათანხმება“: *իսկ նա ոչ առնուլ յանձն* 64₁₀ „ხოლო ის არ კისრულობს (არ ეთანხმება)“.

Ի փախուստ դարձուցանել „გაქცევა, გაღვენა“: *ի փախուստ դարձուցին զգորս հողմոց* 64₁₈ „გააქციეს ლაშქარნი რომაელთა“.

Ի վարձու ունել || *ի վարձու առնուլ* „დაქირავება, ქირით დაქვრა“: *ել ընդ առաւստս ի վարձու ունել մշակս* 51₁₈ „გამოვიდა

დილით მუშების დასაქირავებლად"; *იქვე ცალად დამე ქ ქარბილ 51₁₀*, „არავინ დაგვიქირავა ჩვენ“.

ქ მჩით ვალ „გონს მოსვლა“: ხ. ხცხალ ქ მჩით ქარ' ათქ 55₁₀, „და მოვიდა თავის გონებაზე (გონს მოვგო) და თქვა“.

ღანეჲ წიხელ „მოწონება, სათნოდ მიჩნევა, სათნოდ ჩათვლა“: ლ. ზანეჲ წიხელ ზერიძეჲ 50, „და მოეწონა ჰეროდეს“.

ქ ჭიან მათხელ || ქ ჭიან ხერქალ || ქ ჭიან ქინელ „დაძინება, ძილი“: ზქრინეჲს ამსხსტხანს ლ ქ ჭიან მათხს 53₁₁, „ჩასთვლიმა (აქაი: ჩასთვლიმეს) ყველას და დაიძინეს“; *ქ ჭიან თანხელ „დაძინება (დააძინა)“*.

მეჩ თანხელ || მეჩ ქლანხელ „სულის ამოთქმა, სულის მობრუნება, შესვენება“: ი. ლ. ჟნხელ „ცდა, ცდილობა, მეცადინეობა; ფიზიკობა, ყურადღებით ყოფნა, თვალის დევნება“: ლ. ჟნაჲქ ვიქრქარზ ზაჲიჲქ ქლანხ... ი. ლ. ზეხალ ხერქალ ვაჲვარხელ თი ქლარქ მჩ... მეჩ თანხელ ლ ზანეჲქ 57, „და მიდიოდა მხედართმთავარი იგი სომეხთა ვაჲანი... ცდილობდა წასულიყო და დამღვარყო აღვილსა ერთსა (=სადმე)... სული მოეთქვა და დაესვენა“; *ქსელ შმქრათაჲქ მეჩ თანხელ, ქხრავიღხელ ვიქრზ ლ ზნარქ ვიან 61₁₀*, „ხოლო სუმბათმა სული მობრუნა, აღმართა მახვილი და დაარტყა მხარზე“.

მქჲ რანხელ || მქჲ თანხელ || მქჲ ზარქანხელ „აქივლება, აქივლება, კივილის ატეხა“: ქინზ ვარქხელ მქჲ რარქხელ ათქ იმ ქალმა კვლავ კივილი ასტეხა და თქვა“ და სხ.

§ 17ბ. ცალკე დავისახელებით რამდენიმე გამოთქმას, როდესაც დამხმარე ზმნად გვაქვს თაჲ „მიცემა“.

ვათათაჲქ თაჲ თაჲ „პასუხის მიცემა, პასუხის გება, მიგება, პასუხი“: ზა. ვათათაჲქ ხა მჩიამ ქ ზეჲანქ 51₁₀, „მან მიუგო ერთსა იმათგან“; *ვათათაჲქ ხათან ქათათიანქ 53₁₀*, „უპასუხეს იმ კვიანებმა“.

ღრამან თაჲ „ბრძანების მიცემა, ბრძანება“: ზრამან ხა [წილქაჲ] ზათანხელ ქ ქხრქაჲ ვაჲვარქს „(უ)ბრძანა [ბულამ] მისულოყვენ ქალაქსა მას ზელა“.

შაჲს თაჲ || ~ ახხელ || ~ ამქრანხელ || ~ თანხელ || ~ თანხელ || ~ არქანხელ || ~ არქანხელ || ~ რანხელ „ხმის გაცემა, ხმის ამოღება, ხმის აწევა, ხმის ამაღლება, დაძახება, ლაპარაკი“: ქსელ ზორა თხხხელ ვათათხრს მჩრქ ქ მხიქინს, ზ. ზქქხხელ თანქ მქჲს თაჲ 60₁₀, „ხოლო მან [რომ] დაინახა შიშველი ხმალი მის ზელში, ვერ გაჰელა დაეძახა ვისთვისმე“.

„ჩამოსვლა, ჩამობდომა“ და სხვ.-ამისვე გამოხატვას ემსახურება პრევერბებიც უპირატესად; მაგალითები:

მანსკ „ქონა, პყრობა, ჰერა“—*რზოხსკ* „მიღება, შეწყნარება, შეერღობება“; *ქხსკ* „ყოფნა, არსებობა“—*აიქხსკ* „თანყოფნა, თანდაყოლილობა“; *ქჯანსკ* „ჩამოსვლა, ჩამობდომა“—*ქქჯანსკ* „ჩასვლა“; *ყათანსკ* „პოვნა“—*ღათათანსკ* „დადანაწაულება, ბრალდება“; *ათხსკ* „ქმნა, ყოფა“—*ქათხსკ* „ადგომა“ და სხვ.-მაგრამ ეს პრევერბები მხოლოდ გარკვეულ ზნებთან იხმარება. ჩვეულებრივ ერთ ზნას ერთი პრევერბი აქვს. მხოლოდ ზოგიერთი ზნა წარმოგიდგება სხვადასხვა პრევერბით; მაგ.: *ჩათათხსკ* „მოკვეთა, მოქრა“, *ყათათანსკ* „გაყოფა, გაცალკევება“ (აგრეთვე: *ყათჯხსკ* „გაყოფა, გაცალკევება“), *ქათათანსკ* „გასხლეა, შესხება, წეცრება“.

ზოგიერთი ზნა მხოლოდ პრევერბით არსებობს. მისი უპრევერბო ფორმა არ იხმარება: *ყფხსილ* „ჩაცმა“; *ღხქხიხილ* „კითხვა, წაკითხვა“ (<*ღხქქხიხილ*); *ყაქრახსკ* „გააცუცხლება, გაბრაზება“ (შდრ. *აქრქლ* „დაწვა“); *ყარქანსკ* და *ღხჯარქანსკ* „განცვიფრება, გაოცება“, მაგრამ არაა *ღხსილ*, *ქხიხსკ*, *აქრახსკ*, *აქრანსკ*.

ზოგჯერ პრევერბიანი და უპრევერბო ზნა ენიშვნელობით არ განსხვავდება ერთმანეთისაგან: *ქხილ* „აესება“—*ათხილ* „აესება“.

არსებობს აგრეთვე *ჩამ-*(*ქამ-*) და *ზ-* ზნისაწინები, რომლებიც ცალკე არ იხმარებიან, მხოლოდ გარკვეულ ზნებთან გვხვდებიან: *ქათხსკ* „აღება, აკიდება; აღმოფხვრა“—*ჩამქათხსკ* „აპყრობა; ამალღება, აწვევა“; *ჯაქხსკ* (*ჯაქჩამ*) „შებენია, მშენა“ მოდის *ჩაქხსკ* (*ჩაქჩამ*)-ისაგან, რომელიც იმასვე ნიშნავს.

§ 177. ძველ სონხურს ახასიათებს წინადადებაში ზმნების ზედ-ზედ, მიჯრით დალაგება. ესენი უმეტესად სიანონიმური ზმნებია, თუ საერთოდ არა, კონტექსტის მიხედვით ნაინც და საბოლოო ანგარიშით ერთი მნიშვნელობის გადმოცემას ემსახურება, მაგრამ ერთგვარი ინტენსიურობა შეაქვს ამ მნიშვნელობაში. მაგ., იმის მაგიერ რომ თქვას *მსაყ* „ჩრება“, ამბობს: *ქაყ მსაყ* ან *ქაყ ლ მსაყ* „არის (დგას), რჩება“, ან „არის (დგას) და რჩება“, ე. ი. „მტკიცედ დგას“. ასევე: *ქათყათყ* *ყხათყ* „გაემჯზავრა წაეიდა“—*წაეიდა*. *აქქი*, *ქანყ მანხილ* *ყილ* (ლუკა, მკ) „აღდებ, დადებ, ყრბაო შენ=ყრბაო (მაგრად) დადები!“.

ზოგჯერ კი ხერხდება ამ მიჯრით მიწყობილ ზმნებს შორის ერთგვარი თანმიმდევრობა დაინახოთ და ასევე გადმოვცეთ: *ღ*

ქიოესაჲ ოსაგარქჲ, სსჳს ო რსასსესაჲ ო ყაჲიანსაჲიჲ (მათე, 4, 13) „და დატოვა ნაზარეთი 'და' მოვიდა და დაბანაჲდა კაჲარ-ნაღმს“; *ს ოსოჲოჲოჲიქი სერქსაჲჲ ოსაჲესქჲ ო აჲასსესოთაჲს ზორო* (მათე 23,) „და საჩქაროდ წაღით 'და' უთხარით მოწაჲეთა მათ მისსა“; *ჲიჲქს ოქჲ აჲიჲი* (ლუკა, 19,) „ისწრაჲე 'და' ჩამოდი მანდიდან“ — ჩქარა ჩამოდი (ე. ი. ჩამოდი, მაგრამ ჩქარა; ინტენსივი).

ზოგჯერ მთელი წყება ასეთი ზმნებისა ერთად დალაგებული: *ცქის ჲითოსესს მსრქხესს ოსაროესესს ოსტქოქსს ოსოქსს* (აგათანგ., გვ. 23) „ზურგი აიქციეს, ხელი აიღეს, უარყვეს, აგინეს საბრძანებელი იგი პართეველთა“. აქაც ინტენსივი გვაქვს (შლრ. § 106).

§ 158. „რომ“ კავშირის გამოსახატავად *ასსჲ „თქმა“* ზმნასთან *რამ „ვაშობ“*, *რას „ამობ“*, *რას(ჲ) „ამობს“* (იხ. § 84) ზმნა იხმარება: *ასაჲესქჲ რამ ერხესჲ ოსიას „ეთქვი, რომ გავუფანტავ მათ“*; *ასაჲესქჲ რას მაროქს სს „თქვი, რომ აღამიანები არიან (ხალხია)“*; *ოს ოსაჲ რას(ჲ)... ოქსსჲ „რამეთუ თქვა, რომ, ...ვიდრე“*.

ზო „ყოფნა“ ზმნის I კავშირებითის III პირის ფორმა *ოსეს* (<*ოსეს*) გაქვევებული ფორმაა და ზმნიზედად გამოიყენება „ეგების, შეიძლება; თითქოს“-ის მნიშვნელობით: *ოსეს ოქსსჲ ოსეს ოსეს ოსეს ოსეს* 53, 17 „ეგების არ იყოს ჩვენდა და თქვენდა საქმარისი = ეგების არ გვეყოს თქვენც და ჩვენც“ (იხ. § 84).

ასევე გამოიყენება *ოსეს* „თქმა“ ზმნის პირიანი ფორმებიც: *ოსეს ოსეს ოსეს ოსეს ოსეს*; *ოსეს ოსეს ოსეს ოსეს ოსეს*; *ოსეს ოსეს ოსეს ოსეს ოსეს* (იხ. § 84).

ზმნის უპირი უოჩებაის გამოყენება ინენარეგებში

§ 179. სომხური ზმნის საწყისი სახელზმნაა. იგი, როგორც ქართულში, მოქმედების სახელია, განყენებული. იგი იბრუნვის მხ. რ-ში ფუძეუცვლელი ჯგუფის ო ტიპის მიხედვით; მაგ.: *თაჲ „მიცემა“*, ნათ. *თაჲიჲ, მოქმ. თაჲიჲ; ოსთაჲ „აღება“*, ნათ. *ოსთაჲიჲ* (იხ. § 66).

სომხურის საწყისი ქართულისას სხვაფრივაც ჰგავს: საწყისს სახელი ნათესაობითში ეწყობა სომხურშიც. შემდეგ: ქართულში ეს საწყისთან შეწყობილი სახელი შეიძლება იყოს სუბიექტისებრი დამატება (უბრალო) გარდაევალ ზმნასთან (ფრენა ჩიტის) და

ობიექტისებრი დამატებაც (აგრეთვე უბრალო) გარდამავალ ზმნასთან (აშენება სახლის). სომხურში თითქოს ასე არ იყო მოსალოდნელი, რადგან იქ ყველა ზმნა ერთპირიანია, მაგრამ იქაც ასეა. მაშასადამე, ასეთი შემთხვევების ქართულად გადმოცემა სავსებით დაუბრკოლებლივ ხერხდება. ქვემოთ (§ 180) მოტანილი მაგალითებით ეს სავსებით ნათელი გახდება.

მაგრამ მსგავსებაზე მეტია განსხვავება ქართულ და სომხურ საწყისს შორის. სომხურის საწყისს, როგორც საერთოდ ინდოევროპული ენების ინფინიტის, შეუძლია ჰქონდეს პირდაპირი დამატებაც, ე. ი. სავსებით ზმნური მართვა. ქართულში კი ასეთი რამ არ არის.

როგორც ცნობილია, ძველ ქართულში აპირებდა გაჩენას ზმნის ისეთი უპირო ფორმა, რომელსაც ევროპული ენების მსგავსად შეეძლო ჰქონოდა პირდაპირი ობიექტაც. ეს იყო ვითარებითში დასმული სახელზმნა: მიცემად, წერად, შენებად... ამ ფორმებს შეეძლოთ ძველ ქართულში პირდაპირი ობიექტის ქონა: „ბ რ ძ ა ნ ა მ ი ც ე მ ა დ ი გ ი მ ა ს“ (მათე, 14₉) (იხ. აქ დართულ ქრესტომათიაში 50₁₁); „იწყეს შწნებად მცირე ტალავარი“ (გრ. ხანძთ.) და სხ. შემდეგ ეს ფორმა დიდხანს შემორჩა ქართულს, მაგრამ ასეთივე სინტაქსური მართვა აღარ შერჩენია; ამ მხრივ ვითარებითში დასმული საწყისი ნამდვილ საწყისს გაუთანაბრდა: „დაჯდა წერად ანდერძისად“ („ვეფხისტყაოსანი“) და, თუ გნებავთ, იმავე „გრ. ხანძთელის ცხოვრებაში“: „და კაცი მიუვლინა დედაკაცსა მას ქამადისა თხოვად“ და სხვ.

ასეთი მნიშვნელობით ეს ფორმები, ცხადია, აღარ შეესატყვისება სომხურის საწყისს, მაგრამ ძველი სომხური ტექსტების თარგმნისას ქართულის ასეთი ფორმების გათვალისწინება ხშირ შემთხვევაში მაინც უფრო გასაგებს ხდის წინადადებას, აადვილებს წინადადების სხვა წევრების ფორმობლივ შესატყვისობათა დაძებნას ქართულში. ქვემოთ მოტანილ მაგალითებზე ნაჩვენებია საწყისის გამოყენების ეს თავისებურებანი წინადადებაში.

§ 180. საწყისთან შეწყობილი სახელი ნათესაობითშია: *ვამაჲჲ ჟიოჲ 48*, „დაშრობა წყლის(ა მის)“; *კრანქ ათამანჲ 53*, „ლრქენა კბილთა“; *აქძე ჯარჩეჲ კიჲრ კიჲრქ ათაქნიოჲჲ 54₁₁*, „ნუ თუ შეუძლია (შესძლებს) ბრმას ბრმის წინამძღოლობა?“; *ახსანს ჯანჯიჲრ აანხქ შქურანსაჲ ს იოჲიჲ ზიოჲ 61₁₁*, „დაიწყეს ძებნა ტიგრანისა და მისი შვილის“; *აქრქ სუქარჩინ 64₁₁*, „დაუფლება ქვეყნის(ა მის)“ და სხვ.

§ 181. საწყისს პირდაპირი დამატება აქვს: *ჩრამაქსაჲ ვსაჲჲჲჲ 50₁₁*, „ბრძანა გაყიდვად იგი || გაყიდათ იგი || გაყიდა

მისი“; *ათაფსაყ ვბათაყა ჩარ ათ აქასან' არათიღ ვაყოიღა* *ზორა* 52, „გაგზაენა თავისი მონები იმ მუშაეებთან მისი ნაყოფის (ნაყოფების) მოსატანად || მოეტანათ ნაყოფნი მის(ნი)“; *ყარაო ღრ ჟხე არქასანქ ვარბაქი ქამ ქახანსათორა* 54₁₀, „ველი იყო შენ-და (= გვეალებოდა) დაღებად ვერცხლი ეგე ჩემი საეაქროსა (შინა) || გვეალებოდა დაგედო || გვეალებოდა: ჩემი ვერცხლის საეაქრო-ში დაღება“; *იჯ კარათე ვარბქე ვსა* 55₁₁, „ვერ შესძლო შეძოვად იგი || ვერ შეძლო მისი შეძრვა“; *იქხათ ვსა კაყარაქ ჩარ' არა-ბსქ ჩიიყ* 55₃, „გაგზაენა იგი თავის ყანაში ძოვნად ღორთა || ღორების საძოვებლად || ეძოვებინა ღორები“ და მრავალი სხვა.

ადგილობრივში და მოქმედებითში დანშული საწყისის შესახებ იხ. §§ 130 და 154. საწყისის გამოყენების სხვა თავისებურებები ცალკეულ შემთხვევებთან ან შემთხვევათა მცირერიცხოვან ჯგუფებთანაა დაკავშირებული და აქ შეიძლება გვერდი ავუაროთ.

§ 182. ნამყოს მიმღობა უწინარეს ზედსართავია. მასხადადმე, იგი შეიძლება იყოს მსაზღვრელად, შედგენილი შემასმენლის ნაწილად და სხ. იგი როგორც სახელი იბრუნვის ფუძეფუცვლელი ჯგუფის „ტიპის“ სახელების მიხედვით (იხ. §§ 91).

ნამყოს მიმღობა მსაზღვრულად: *ათაბ ჟაყვხაქ კ ვაქი ბათათ* „ლომი მშიერი და მგელი მწყურვალი“.

ნამყოს მიმღობა პირდაპირ ობიექტად: *კ მათხაქ კიაყმ' ვილ-ხაყ ვბიი იქხაქან ქიქრაქ ჩარ ქარი* 51₃₇, „და შევიდა რაზმში 'და' გაუანტა თავის მამაზე მისეულნი (იგი)“.

ირიბ დამატებად: *ათათე ჟ ჩრახჩხეიფე* 52₁₉, „უთხარით მოწვეულთა მათ“. სუბიექტადაც: *ჩრახჩხაქენ ჯქხ არბანქ* 5₂₇,

§ 183. დამხმარე ზნა (*სამ, ქხხე, ხეახხე*) ნამყოს მიმღობასთან ერთად ქმნის შედგენილ შემასმენელს. დამხმარე ზნა შეიძლება უსწრებდეს, ან მოსდევდეს (ეს უპირატესია!). ეს ფორმები ქართულად შეიძლება პირდაპირ გადმოიციეს ნამყოს მიმღობითა და დამხმარე ზნით, თუ გარდაუვალი ზნაა ნავარაუდები სომხურში. მაგრამ ქართული ზნის მრავალპირობის გამო ასე პირდაპირი გადმოღება კირს, როცა გარდამავალ ზნასთან გვაქვს საქმე (იხ. § 184). ასეთ შემთხვევაში უნდა ქართული III სერიის ორგანულად წარმოებულ ფორმებით გადმოცემა. შეიძლება ასეთი მიახლოებითი შესატყვისობა დაგვედგინა: ნამყოს მიმღობასთან დამხმარე ზნა აწმყოს ფორმებით შეესატყვისება (დაახლოებით) ქართულის I თურმეობითს; ნამყოს მიმღობასთან დამხმარე ზნა უწყვეტის ფორმებით შეესატყვისება დაახლოებით ქართულის II

დაც ნამყოს მიმღეობა და დამხმარე ზნა საუღვლელო ზნის უც-
ვლელი ნაწილია, იცვლება მხოლოდ ნაცვალსახელი: *ქამ, კი, ზი-
რამ* | *ქარ; მსრ, მსრ, ზიყა*. ასევე *ქამ* ზნის უწყვეტლისა და I
კავშირებითის პირის ფორმებით: *ფრსაქ ლქ ქამ, კი, ზირამ* და *ქმ*
„დაწერილი იყო ჩემი, შენი, მისი = დემწერა, დაგწერა“ და
სხვ., ან *ფრსაქ ქელქ ქამ, კი, ზირამ* და სხვ. „დაწერილ იყოს ჩემი,
შენი“ და სხვ. უნდა აღინიშნოს კი, რომ ასეთი ფორმები ჩვეულე-
ბრივ აქტიური ზნეებიდან კეთდება.

§ 184. ნამყოს მიმღეობა დამოუკიდებლად, დამხმარე ზნის
გარეშე, აკრეთვე ძალიან ხშირად გამოიყენება შემასმენლად, ე. ი.
ზნის პირიანი ფორმის ნაცვლად. ეს ხდება ჩვეულებრივ შერწყ-
მულ წინადადებაში: როდესაც წინადადებაში რამდენიმე შემას-
მენელია, ჩვეულებრივ პირველი ნათვანი (შეიძლება სხვა(ც) ნამყოს
მიმღეობის ფორმით წარმოგვიდგება. ქვემდებარე ნამყოს მიმღეო-
ბით წარმოდგენილი შემასმენლისა შეიძლება იყოს სახელობითში-
ვე, მაგრამ ძალიან ხშირად ნათესაობითში დგას ისევე, როგორც
დამხმარე ზნის ნამყოს მიმღეობასთანაც შეიძლება იყოს ქვემდე-
ბარე სახელობითშიც და ნათესაობითშიც. უკანასკნელ შემთხვე-
ვაში (როდესაც ნამყოს მიმღეობასთან დამხმარე ზნის(ცა) ქვე-
მდებარე ნათესაობითში დგას ჩვეულებრივ, თუ გარდამავალია ზნა
(იხ. ზემოთ, § 183, მაგალითი: *იოი... ათსაქ ლქ — „რომელსა...
მიელო“*), რაც შეიძლება იპითაც გაირკვეს, რომ წინადადებაში მას
პირდაპირი დამატება ექნება ჩვეულებრივად.

ნამყოს მიმღეობა, როდესაც დამოუკიდებლად გვევლინება შე-
მასმენლის როლში, იგი იგულისხმება იმავე ფორმაში, რა
ფორმაშიც სხვა ზნა იქნება იმავე წინადადებაში. ქართულად
გადმოღებისას, ცხადია, ესეც მხედველობაში უნდა მივიღოთ და
ისიც, რომ ქვემდებარე ნათესაობითში სხვა შემთხვევაში არასო-
დეს არ შეიძლება იყოს. ქართულად გადმოღებისას აკრეთვე ზოგ-
ჯერ საჭირო ხდება კავშირის ჩასმა წინადადების იმ ნაწილებს
შორის, რომლებიც ცალკე შემასმენლების გარშემო გგუფდება.
ქვემოთ მოტანილი მაგალითებით ეს უფრო ნათელი გახდება.

მფთხაქ აფაღსაღიქს იანყისათ ითიქ ქარიქ ფარგალ 48,
„ვერ იპოვა მტრედმან მან თავისი ფეხ(ებ)ის დასადგმელი
(აქა: დასასვენებელი) 'და' ლაბრუნდა“; *სა ლაქსაქ მჯაქაფს
ფთაფაქა ზირამ, ფიშ თანჯსეჩს, ფიშ საყანჩს, ფიშ კარქიბხ-
ფჩს* 52, „და შეიპყრეს მუშაკთა მათ მონანი მის(ნი) 'და' ზო-
გი ტანჯეს, ზოგი მოკლეს, ზოგი ჩაქოლეს“; *ქსაქ მარამათაქ*

აახალ და დასრულდა კაპიტალზე 59, „ხოლო სუბმათმა აილო და წაიკითხა წერილი იგი“; არაფერი ანუ ახალ და დასრულდა 50, „ახლა, დაეარდა მონა იგი მის ფეხებთან (= ჩაუვარდა მას ფეხებში), ევლდებოდა მას და ეტყოდა“, მაგრამ იქვე: ხე ახალ და დასრულდა 50, „და დაეარდა მონა იგი, თაყვანს სცემდა მას და ეტყოდა“; ასევე: ხე ხელს და დასრულდა 52, „და გამოვიდნენ მონანი (იგი) გზებზე 'და' შეკრიბეს ყოველნი“; არაფერი ანუ ახალ და დასრულდა 53, „კაცის ერთი წავიდა შორეულ ქვეყანაში, მოუწოდა თავის მონებს და მისცა მათ ქონება თვისი“; და ხელს და დასრულდა 54, „და მოვიდოდი მე 'და' პროცენტებით მოვითხოვდი ჩემსა მას“.

ნამყოს მიმღობიან შემასმენელთან სუბიექტი თუ არაა წარმოდგენილი წინადადებაში, მაშინ, ცხადია, მარტო ზმნის გადმოღებაა საჭირო იმ წინადადებაში მყოფი სხვა ზმნების მიხედვით: კარგად დასრულდა და დასრულდა 55, „ავლდე 'და' წავიდე (= ავლდეები და წავალ) მამა ჩენთან და ვუთხრა (ვეტყვი) მას“.

ნამყოს მიმღობასთან დამხმარე ზმნაცაა: და დასრულდა 48, „და მიხვდა ნოე, რომ დაკლებულან წყალნი იგი (= დაუკლია წყალს) მიწაზე (მიწისაგან)“; არაფერი ანუ ახალ და დასრულდა 56, „ესე შვილი ჩემი მკვდარ იყო“, მაგრამ: და დასრულდა და დასრულდა 54, „გამოვიდა, რომელსაც ერთი (იგი) ქანქარი ზიგლო და სხვ“.

ნამყოს მიმღობა და დასრულდა „დაბრუნება“ ზმნიდან—და დასრულდა ზმნიდან და დასრულდა გამოყენებული „კელაე“-ის მნიშვნელობით.

§ 185. -ი (§ -სი) დაბოლოებიანი მიმღობა (იხ. § 92, ბ) სინტაქსურად არავითარ თავისებურებას არ იძლევა.

-ი (-ის) აქრები „საყვარელი“ დაბოლოებიანი მიმღობა (იხ. §§ 98, კ; 108, ე; 173), ისევე, როგორც -ი დაბოლოებიანი მიმღობა, ზედსართავია და ამდენად, ცხადია, შედგენილი შემასმენლის ნაწილადაც გამოიყენება ორივე. მაგრამ -ი დაბოლოებიანი მიმღობა ყველა ზმნიდან არ იწარმოება. ამათი შემწეობით შედგენილ შემასმენელსაც წინადადების წყობაში ახალი არაფერი შემოაქვს, თუ არ მივიღებთ მხედველობაში იმას, რომ -ი დაბოლოებიანი მიმღობა დამხმარე ზმნით, ზოგჯერ მყოფადის აღწე-

რითი ფორმაა: *ქამასაკი* ზე „გაიგება“, მაგრამ ამ მნიშვნელობით ჩვეულებრივ გამოიყენება *-ი* დაბოლოებიანი მიმღეობა.

-ი დაბოლოებიანი მიმღეობა (იხ. § 93, 3) მყოფადისაა და როცა მასთან ერთად დამხმარე ზმნაცაა, შეიძლება 'გაღმოიციეს მყოფადის ორგანული ფორმებით; მაგ., *ქნეს ვჩაქერ ვჩნჯ აინსიყ ლერ* (იოანე, 6₆) „თვითონ იცოდა რა იქნებოდა [აქაა: საქმნელი (მოსახდენი) იყო]“; *ირექი მარქიო ვარჯარქიო ზე ქ ნიყანჯ* (მათე, 17₁₂) „ქე კაცისა დაიტანჯება (ივენება) მათგან (აქაა: საენები არს)“.

მოტანილი მაგალითებიც უჩვენებს, რომ ამ მიმღეობასთან *სმ* დანხმარე ზმნა შეიძლება იღგეს ყველა ფორმაში, რომელიც მას გააჩნია: *აწმყო — სქრსიო ლმ, ლს, ზ; სმ, ლ, ხს; უწყეტ.— სქრსიო ლქ, სქრ, ლ; ხა, ლ, სქ, სქს; I კავშ.— სქრსიო ლგხმ, ლგხს, ლგჯ; ლგხმ, ლგჯ, ლგხს*. თვითნული მათგანი მნიშვნელობით შეიძლება მოკმედებითიც იყოს და ვნებითიც.

წინადადების აგება

§ 186. წვერთა ადგილი წინადადებაში თავისუფალია უფრო მეტად, ვიდრე ქართულში. ჩვენ ზემოთ (§§ 156--163) ვნახეთ, რომ მსაზღვრელ-საზღვრულს წინადადებაში მტკიცედ დადგენილი ადგილები არა აქვთ. ასევე შეიძლება შედგენილი შენასმენლის ზმნური ელემენტი უსწრებდეს ან მოსდევდეს მის მეორე ნაწილს, ან შეიძლება მეტადაც დაშორდეს მას. თანდებულსა და მის მიერ მართულ სიტყვას შორისაც შეიძლება წინადადების სხვა წევრები ჩაისვას და სხვ.ყველაფერი ეს განსაზღვრავს წინადადების აგებულებას. მაგრამ, ცხადია, ისე ან შეიძლება წარმოვიდგინოთ, თითქოს წინადადებაში სიტყვები სავსებით უწესრიგოდ იყოს ჩაყრილი. სამწუხაროდ, ქუე კიდევ სათანადოდ შესწავლილი არ არის ბევრი საკითხი და ამის მიზეზია, რომ უფრო მეტად კანონები არაა დადგენილი. სწორედ ამიტომ განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს იმ ზოგიერთ სავარაუდო განსაზღვრას, რის შემთხვევებიც უფრო ხშირია, მაშასადამე, ტიპიურად შეიძლება მივიჩნიოთ. აი, რამდენიმე ასეთი განსაზღვრა:

ა) შემასმენელი, ქვემდებარე და დამატება, როდესაც ის სახეზეა, ჩვეულებრივ გვერდი-გვერდ დგანან, განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც სახელები ნაცვალსახელებითაა წარმოდგენილი; მაგ.: *ს ხეჯე ვიქათ ქმ ქნე ვჩნჯ 46*, „და დავდო აღთქმა ჩემი შენ ზედა (= ალგითქვამ შენ)“; *სს ვილ აინიციოს ვჩნჯ კამასაკი ლსრაკქი 46₁₁*, „და შენ წაიღე შენდა ყოველ საქმელთაგან“; *არარ სხე*

ყამხნაჲ, დირ ყასთიქრხაჲ ზამა 46₁₀ „ქმნა ნოემ ყოველი, რომელი უბრძანა მას“ და მრავალი სხვა. შედგენილი შემასმენელი შეიძლება გაიყოს წინადადების სხვა წევრებით: *ღ ჟტ დაკთხაჲ ზიფა ჰ ზამანტ ქრჩხ ღამ მქ...* 58₁₂ „და თუ ისინი მისგან გატყდებიან ოდესმე“... *დაკთხაჲ*-სა და *ქრჩხ*-ს შორის მოექცა ქვემდებარე და უბრალო დამატება, რომ ეს წევრები მტკიცედ დააკავშიროს ერთმანეთთან.

უფრო იშვიათად არის ასეთი: *ძიფხა ჰ თაყაჲნ ღიღ ლ ირ-ღქღ ღი* 46, „შეხვიდე (შედი) იმ კილობანში შენ და შენი შეილები“—შემასმენელთან უფრო ახლოს წინადადების მეორე ხარისხოვანი წევრი (ადგილის გარემოება) დაჯდა.

ბ) საერთოდ ზმნას შეუძლია ჩაჯდეს ერთმანეთთან დაკავშირებულ წევრებს შორის: *ზამა ზიფა ანიღანო ზოამაქტრ ღზხღ* „უბრძანებდა მას მათი სახელების დარქმევას“.

გ) შედგენილი შემასმენლის ზმნური ნაწილი ჩვეულებრივ მოსდევს სახელადს ნაწილს, ხოლო ორივე ერთად მოსდევს ქვემდებარეს: *ირღხაჲ, ღიღ ზანაყაჲღ ღზღ ჰა ხა. ლ თამხნაჲ ირ ქნღ ჰმ ლ ღი ლ. აჲღ იღრაჲჲ ქრხღ ლ ჰრღაჲღ აჲჲო ლღ, ღღ ხღრაჲღ ღი აჲა მნიღაჲ ლღ ლ ხღხაჲღ* 56₁₇ „შვილიყო, შენ მუდამ ჩემთან ხარ. და ყოველი, რომელი რა (=რაც) ჩემია, — შენია. არამედ (მაგრამ) შეება და მხიარულება ვალი (სავალდებულო) იყო, რადგან ძმა შენი ესე მკვდარ იყო და გაცოცხლდა“.

შეიძლება აგრეთვე შედგენილი შემასმენლის ზმნური ნაწილი უსწრებდეს მის მეორე ნაწილს; ასე: *ირ იღ აიღრღ ხნ* 46₂₆ „რომელ(ნი) არა წმინდა არიან“; მაგრამ იქვე: *ირ იღ ხნ აიღრღ* 46₂₄ „რომელ(ნი) არა არიან წმინდა“.

თუ შედგენილი შემასმენლის ზმნური ნაწილი ორ პრედიკატს ემსახურება, მეშველი ზმნა შეიძლება შუაში მოექცეს (ე. ი. პირველის შემდეგ დაჯდეს), ან ბოლოს მოთავსდეს (ე. ი. მეორის შემდეგ დაჯდეს): *მქჩხ ღღღღ ლღ ღიღ* „ზნელი დამე იყო“; *არღარღ ჯანაყხა ლ ღღღღღღღღ ლ აჲანაიღან* „მშობრივად ზედამდგომელია სასათლაოთა და მცველი“.

§ 187. ქვემდებარე და შემასმენელი ზეოვლებრივ მუდამ შეთანხმებულია რიცხვში. შემასმენელი მრ. რ-შია მსხანაც, როცა იგი რამდენიმე ქვემდებარეს ერთად ემსახურება: *ყიარაჲღ ჰმ ლ აჲარარაჲღ ღზხაჲ ზნ* 52₂₄ „ზემი ზუარაყებო და უსხები დაკლულ არიან“; *აჲა ღანაჲ აჲღ ზნ* 56₁₂ „ესე ოდენი წელნი არიან“; *არღარღ ზიფა ლანაჲღ ზნ* 58₁ „ხანდელია მათი ცო-

ლები (იგი) არიან“; *և այգჳ կայան գժառայս նորս, թշնամանս-
ցին և սպանին* 52₂₃ „და სხვებმა შეიპყრეს მისი მონები, აგინეს
და მოკლეს“; *արու և էդ լինիցին* 46₁₃ „დღელადი და მამალი იყ-
ვნენ“; მაგრამ: *յաւուր յայնմիկ և մուտ նոյ, Սէմ, Քամ, Յա-
բէթ՝ որդիք Նոյի, և կին Նոյի, և სრեք կանայք որդւոց նորս
րնդ նմա՝ ի տապան անդր* 47; „დღესა მას შინა (= იმ დღეს)
შევიდა ნოე, სეპი, ქამი, იაფეტი, შვილები ნოესი, და მისი
შვილების სამი ცოლ(ებ)ი მასთან—იმ კიდობანში“.

გაუფორმებელი რიცხვითი სახელით განსაზღვრულ ქვეშედა-
რესთან ნემასმენელი მხოლოდითშია (იხ. § 162); მაგ.: *ընդ ձի,
և ընդ յուզս, և ընդ յէջ՝ դասս. Ժ.Ռ* 61₁₇ „ცხენი, აქლემი და
ვირი ერთად აღმოჩნდა 18000“.

§ 188. უარყოფითი წინადადება უარყოფის ნაწილაკებით
იწარმოება. უარყოფის ნაწილაკებია *ոչ* „არა“ და *մի* „ნუ, არ“.
ոչ არსებობს 2-ს სახითაც. იგი დამოუკიდებელი სიტყვაა და შეი-
ძლება წინადადების სხვა წევრადაც იქნეს გამოყენებული; მაგ.:
եղիցի ձեր բան, ային այո, և ոչ ոչ (მათე, 5₂₇) „იყოს თქვენი
სიტყვა 30 (იგი)—30 და არა (იგი)—არა!“ მაგრამ იგი უარყოფის
ჩვეულებრივი ფორმაა ყოველგან ზმნასთან: *ոչ գիտէք զսւրս և ոչ
դամ* (მათე, 25₁₃) „არა იცით დღე იგი, არცა ეამი“; *ոչ ունին գինջ
ուսիցին* (მათე, 15₂₂) „არა აქვთ რა(მე) (არა რა აქვთ, არაფერი
აქვთ) 'რომ' ქამონ“.

2 — პირდაპირ მიეყვრის უარსაყოფელ სიტყვას წინიდან: *հր-
վիրեսպէն չէին արժանի* 52₂; „მოწვეულნი იგი არ იყვნენ
ღირს(ნი)“.

2 — განოიყენება უარსაყოფლად ზმნის ყველა პირიან ფორ-
მასთან, გარდა უქუთქმითი ბრძანებითისა, სადაც მას *մի* აქრძალ-
ვითი ნაწილაკი ცვლის.

განუსაზღვრელი ნაცვალსახელები *ոք* „ვინმე“ და *ինչ* „რამე“
უარიყოფა *ոչ*-ით: *ոչ ոք* „არავინ“, *ոչ ինչ* „არა რა“. წინადადე-
ბაში ისინი შვიძლება დამორდნენ ერთმანეთს, მაგრამ ჩვეულებრივ
ერთად სხედან: მაგ.: *ոչ ոք տայր նմա* 55₂₈ „არავინ აძლევდა
მას“.

კემირის სიტყვა *և* „და, -ცა“ უარიყოფა 2-თი: *չև* „არცა, არ-
ლა, ალაც, չէր კიდევ არ“ და ზმნიზედადაა ქცეული.

չիք „არ არის, არაა“ მხოლოდ ამ ფორმით იხმარება. *չիք
ფორმა არ არსებობს „არის“-ის გამოსახატავად. ეგვენ *չիք* „არა

რა, არათური“ მხოლოდ ამ ფორმითაა, მისი დადებითი ფორმა სახელობითში (ჩქ) აგრეთვე არ იხმარება, მაგრამ მხ. რ-ში სხვა ბრუნვის ფორმები აქვს (იხ. § 63, გვ. 141).

იშუიათად გვხვდება *ჩქ* „არათური“ *ჩ* კლასის მიხედვით ნაბრუნები: *ჩქ*.

ჩ უკუთქმით ბრძანებითან გამოიყენება (იხ. § 79). საერთოდ აკრძალვითი ნაწილაკია იგი. ამ მნიშვნელობით გამოიყენება ზოგჯერ კავშირებითის ფორმასთანაც და საწყისის ფორმასთანაც: *ჩ ჩქჩქ ჩქ ჩქ* (მათე, 16₃₃) „ნუ იყოს შენდა ეგე! [=ნუ დაგემართოს ეგ!]“; *ჩქჩქჩქ ჩქჩქჩქ* (მათე, 16₃₃) „ჯოჯობეთის კარები ნუ სძლევენენ მას!“; *ჩქ* *მათე* *ნა* *აი* *არქაქ* „ნუ შეეა (არა შევიდეს) იგი მეფესთან!“ *აქათიქრსავ* *ნამა* *შიქქქქქ* *ჩქ* *იყათიქ* „უბრძანა მას მურთქენ — არ უამბოს!“.

§ 189. კითხვიის წინადადებას არავითარი სახლვე არ შემოაქვს წინადადებაში. საუკრძალვებოა თვითონ კითხვის გამობატვა: იგი, როგორც ჩანს, განოიხატებოდა ძველადაც ამაჯალ-დამავალი ინტონაციით. ეს ინტონაცია კი მოდიოდა წინადადებაში არა უთუოდ წინადადების უკანასკნელ მარცვალზე. იმის მიტღვით, თუ რის გავება აინტერესებს ავტორს, კითხვის ინტონაცია შეიძლება მოდიოდეს სხვატანსხვა ადგილას, და სწორედ სათანადო ინტონაციის ქვეშ მოქცეულ ხმოვანს ზემოდან დაესწის კითხვის ნიშანი (*აქარიქ*). ეს ნიშანი გამოყენებულია უკვე უძველეს ხელთნაწილებში. როგორც მისი სომხური სახელწოდება მიუთითებს, იგი მუსიკალური ნიშანი იყო და, ალბათ, მუსიკალური დანწერლობიდან ვადმოსულა მწერლობაში. ეს ნიშანი ამნაირადვეა გამოყენებული ახალ სომხურ მწერლობაშიც. რამდენიმე მაგალითი:

სა *არქაქსავ* *ვაქანსჩქ* *ექსთ* *ნირა* *თხანსქ*, *ქქ* *ვაბილ-ვხაქ* *ჩქ* *ვიარს* *ქრსავ* *ხრქჩქ* 48₁₀ „და გაგზავნა მის უკან მტრედი (იგა), სანახავად თუ დაკლებულიყო წყალი (იგი) ქვეყნის პირიდან?“; *ჩქ* *ქქ* *აქარი* *ს* *ჩქ* *იფირმს* *ბათაქაქქქქ* *ქიქ* 51, „არ გვეალბოდა შენც შენი თანამონის შეწყვალება?“; *სქქ* *ქქქ* *ჩქ* *ჩქ* *ქქ* *სანიქქქ* *ქქ* *სანიქ* *ქქ* *ქქ* *სანიქ* 51₃₃ „თუ არა მაქვს უფლება, ჩემი მოვიხპარო, როგორც მსურს?“.

როცა წინადადებაში კითხვითი სიტყვაა (ნაკვალსახელი, ზნინხედა), მაშინაც ეს ნიშანი ინტონაციის ქვეშ მოქცეულ ხმოვანზეა: *იქქქ* *ჩქ* *ქქ* *სანიქქქ* *სანიქ* *ვაქქ*, *ს* *ჩქ* *სთ* *ჩქ* *ქქ* *ქქ* *სანიქქქ* *ქქ* *ქქ* *ვაქქ* (მათე, 21₃₃) „რომელი უფლებით შერები მაგას, და

(ან) ვინ მოგცა ეგ უფლება?"; *ღსკხრ' ვწარგ მახრ ახერ 52₁, „მოყვასო, რატომ შემოხვედი აქ?“.*

არსებობს კითხვითი ზმნიზედები, რომლებიც კითხვითი ნაწილაკებად გვევლინებიან: *მჩ მხ (მჩ მქ) „ნუ თუ“, არგხდ | არ-გხად „განა, ხომ, კი; ნეტაე; მართლა“; აყადქნ „აქი, განა, ხომ, მართლა, ნამდვილად; ცხადია“ და სხ. აღსანიშნავია, რომ კითხვის ნიშანი ამ სიტყვებზე არ მოდის. მჩმხ ხ მხდ კმერე ქვხმდ (იოანე, 9₄₁) „ნუ თუ ჩვენც ბრძემები ვიქნებით?; მარმსამარე ხქს არგხდ ვქქს, მხ ანმარმქს „ხორციელნი იყვენ ნეტაე კრაპნი (იგი) თუ უბოროკონი? ღსრქ'რ ადქქნქ ქ მადათროფ ვხქ-ვქს. მქ აყადქნ ქასან კარნხიქ ქარხანს „რატომ დაიდებიან მეფეთაგან სჯულნი? განა არა ბოროტებათა მათ შემციარებისათვის?“.*

კითხვითი ნაწილაკად გამოყენებულია აგრეთვე ცალკე *მჩ* კითხვითი ნიშნით: *მჩ' აქს ანჰს ქვხს* „ნეთუ (განა) ის კაცი ხარ? | ნეტაე ის კაცი არა ხარ? | ხომ ის კაცი ხარ?“.

§ 190. შორისდებული წერითს მეტყველებაში საერთოდ გაცილებით ნაკლებად გამოიყენება, ვიდრე ზეპირ მეტყველებაში. გასაგებოცაა: ზეპირი მეტყველებისას შორისდებულებად ხშირად დაუნაწევრებელი ბგერებიც კი გამოიყენება. მათი წერილობით გადმოცემა კირს. მწერლობის განვითარების აღრიხდელ საფეხურზე კიდევ უფრო შეზღუდული იყო მათი გამოყენება. აქას გარდა: შორისდებული წინადადებაში ჩვეულებრივ განცალკევებული წევრია და მაინცა და მაინც საგრძნობი ცვლილება არ შეაქვს წინადადების კონსტრუქციაში. ძველ სომხურში შორისდებულეები რამდენიმე ერთეულს არ შორდება. აქ მათგან უმთავრესთა ჩამოთვლაც იკმარებდა.

აღქ (| მღქ) „აბა, მოდი!“ — მოწოდებისა, მიმართვისა: აღქ ყათამხს „აბა, მოყვი (თქვი, იამბე)!“.

აღმღ „აფსუს!“ — დანანებისა: აღმღ ვღსრფიღსიღ ვხირაფ ან-ვხირნი|მხანს „აფსუს, მადლთა უმადურებად მიმღებს!“.

ქამ „ნუ! ნუმცა! შორს!“: ქამ. მჩ || მქ „შორს შენგან!“ ქამ |ქვქ „ნუ იქნას! ნუმცა იქნას!“ (შდრ. § 152).

მქ „ჰეი! რა!“ — მოწოდების: მქ მხრანასათე „ჰეი, მცირედ მორწმუნეო!“; მქ რამ „ჰეი, შენ!“.

ქამ „ვაი!“ — ტკივილის, შიშის, მწუხარების: ქამ. მჩანქამ. მქ ქამ კანჯქქს ნ1, „ყველა (აქაა: თვითეული ვინმე) იძახდა (იძახდნენ) ვაი!“.

ქაქ „ვაშა ყოჩაღ!“ — მოწონების, წაქეზების (ზოგჯერ მართავს მიცემითს): ქაქ *ჩხბ, ჟი ჳხიჯ* „ყოჩაღ მე, რომ გაჯობი!“; ქაქ *ზიჯჯ ანაჟიღჰხანზ* „ყოჩაღ (დაცინებით) მათ უკეუობას!“; ქაქ ქაქ იმისივე ინტენსიოვა: ქაქ ქაქ, *ჟი რხკაღ* „ყოჩაღ, ყოჩაღ, რომ გატყდა!“.

ა | აქ „ო! ჰოჲ! მოწოდების, მიმართვის; } ანა ჰაჲ, აქ
ანა „აი! აჰა!“ შითითების } შკრაჰი ჳრჰა-
თიჰი შიქლანზნა 51, „აი, ეამი! ო, იოანე, ჰრისტეს ნათლისმცე-
მელო!“.

და სხვებიცაა, მაგრამ ისინი წინადადებაში არავეითარ სირთულეს არა ქმნიან.

§ 191. წინადადებაში შეიძლება გამოტოვებულ იქნას რომელიმე წევრი, განსაკუთრებით დამხმარე ზმნა III პირის ფორმაში, თუ იგი წინათ თქმულის მიხედვით იგულისხმება. ორიოდ მაგალითი (გამოტოვებულ სიტყვებს კუთხოვან ფრჩხილებში ჩავსვამთ):

*ხღ ხრჰირ ჳრ ანხრხიჰი ჳ ანაყაორაჟი. ჳ ჰაჲაჲ [ჳრ] ჰ ქხრაჲ ანჯნჯიჯ 43, „და ქვეყანა იყო უჩინარი და გაუშვადებელი, და სიბნელე [იყო] უფსკრულთა ზედა“; ჟი ხეჲოჲჲ ჳი აჰა' მხ-
იხაღ ჳრ, ჳ ხკხაჲ. ჳირიასაღ [ჳრ]' ჳ ჟოაღ 56, „რამეთუ ძმა შენი ესე—მკვდარ იყო და გაცოცხლდა. დაკარგულ [იყო] და პოვიღ იქნა“; ქაჲს ჟაღსათხანზ შჰჟრანაჲ ჳ ჳითორაბჰიზ ირ [ხკხ] ჰ ჳინჯნკხჯ 59, „ტიგრანის მოსულისა და იმ ხოცვა-ტლეტის შესახებ, რომელი [იქნა] ჰონჯეკეს(ა მას შინა)“. ჳჲრ აჰ ჟნაჯხაღ ჰ თარ აჯჰარ, ჳჯხაჲ, ჳბაიოჲა ჰარ ჳ ხა ჳიჯა ჟნჯა ჰარ: *ღაჰხზ ხო ჳრჰ ჟანჰარ ჳ იაჰხზ ხრჰიღ ჳ იაჰხზ აჰ, ჰარაჰანჯჰარ ჳაჰ ჰაროღ ჳარჰ, ჳ ჟნაჲ, შიჟაღ ქაჟქაჟაჟი' ირ აი ჟრჰჰ (ჟანჰარ), ჟარბხაჲ ჳიჟიჯ ჳ ჳანხეღა აჲ ჳა ჳრჰ: ჳიჯაჟღ ჳ ირ [აი] ჳხრჰიღს [ჟანჰარ]' ჳანხეღა აჲ ჳა ხრ-
კიღ: ხღ ირ ჟჰჩს [ჟანჰარ] აა' ჟნაჲ 53, „ეაცი ერთი წავიღა შორეულ ქვეყანაში, მოუწოღა თავის მონეს და მისცა მათ თავისი ქონება. ზოგს მისცა ხუთი ქანჰარი. ზოგს ორი, ზოგსაც ერთი, თვითულს თავისი შეძლებისამებრ, და წავიღა. წავიღა სა-
ჰჰაროღ რომელმა(ც) მიიღო ხუთი [ქანჰარი], ისაქჰა მათით (= ამოქმეღა ეს ფული) და მოიგო სხვაღა ხუთი. ისევე, რომელმაცა [მიიღო] ორი იგი [ქანჰარი] — მოიგო სხვაღა ორი. და რომელმაც ერთი [ქანჰარი] მიიღო, წავიღა“.**

§ 192. ე. წ. მსაზღვრელი ნაწევრების (ა, ჟ, ზ) სინტაქსური

ბუნება სავსებით ნათელი არაა. იგი ჩვეულებრივ მართალი მსახ-
 ლვრელი ნაწევარია: განსაზღვრავს იმ სიტყვას, რომელსაც დაერთ-
 ვის, აღნიშნავს უკვე ცნობილ, გარკვეულ საგანს, ე. ი. უპირის-
 პირდება განუსაზღვრელ ნაცვალსახელებს (*ამს* „ვინმე“, *ამ* „ვინ-
 მე“, *ჩხ* „რამე“), ამავე მნიშვნელობით გამოყენებულ რიცხვითს
 (*მჩ* „ერთი = ვილაც, რომელიღაც, რაღაც“) და ამათ გარეშე და-
 სახელებულ სიტყვებს; მაგ.: *Այր մի էր տանուսէր, որ տնկեսց
 այգի և ցանկով պատեսց գնա, և փորեսց ի նմա հնձան, և շի-
 նեսց աշտարակ, և ետ գնա ց մշակս, և գնաց ի տար աշխարհ
 իբրև մերձեցաւ ժամանակ պտոյի, առաքեսց գծառայս իւր առ
 մշակսն՝ սինուկ զպտուղս նորս: Եւ կալեսալ մշակացն գծա-
 ռայս նորս 52,* „*კაცი ერთი (= ვილაც, რომელიღაც) იყო სახ-
 ლისა უფალი, რომელმაც (უ) ჩაყარა (აქაა: დარგო) ვენახი და ლო-
 ბით შემოზღუდა იგი, და ამოთხარა მასში საწნახელი, და ააშენა
 კოშკი და მისცა იგი მუშაკებს [განუსაზღვრელად; ყოველგვარი
 მსახლვრელის დართვის გარეშე, ე. ი. ვილაცებს, რომელთაც მკით-
 ხველი ჯერ არ იცნობს] და წავიდა შორეულ ქვეყანაში. როდესაც
 მოახლოვდა ეამი ნაყოფისა, გაგზავნა თავისი მონები იმ მუშა-
 კებთან [უკვე ცნობილ, ზემოთ დასახელებულ მუშებთან, ამიტო-
 მაც მსახლვრელი ნაწევრით] მისი საყოფის მოსატანად. და შეიპყრეს
 იმ მუშაკებმა [ისევე იგივე მუშაკებია და ისევე განსაზღვრული
 ენიტომ] მისი მონები“.*

მოტანილი მაგალითის მიხედვით აშკარაა, რომ *ზ* (ასეთივეა
ა, ე) მსაზღვრელი ნაწევარია. იგი უპირისპირდება განუსაზღვრე-
 ლობას. ესაა ჩვეულებრივი გამოყენება მსაზღვრელი ნაწევრებისა
 (იხ. აგრეთვე § 65; 164). მაგრამ ასეთი მდგომარეობა არაა შემ-
 დეგი მაგალითის მიხედვით.

*Երկնէր երկէն, երկնէր երկիր, երկնէր և ծովն ծիրանի.
 երկն ի ծովն ունէր և զկարմրիկն հეզգնիկ 41,* „სალმობ-
 და [უკეთ ვადმოსცემს სომხური წინადადების კონსტრუქციას
 ერთპირიანი--სალმობდა, ვიდრე სტეიოდა] ცა, სალმობდა ქვეყ-
 ნა, სალმობდა ზღვა ცა იგი მეწამული; ტყევილი ზღვასა მას
 შინა ჰქონდა (პატარა) წითელსა მას ლერწამსაც“. მოტანილ
 მაგალითში *ზღვა* და (პატარა) წითელი ლერწამი ჯერ კი-
 დევ უცნობი იყო, იგი მანამდე არ ყოფილა დასახელებული, და მაინც
 წარმოდგენილია როგორც განუსაზღვრელის, უცნობის საპირისპირო,
 მსაზღვრელ ნაწილაკით. ასეთი შემთხვევებიც არაა იშვიათი.

§ 193. ზემოთ (§§ 64; 65; 164—167) ვილაპარაკეთ ნაწევრების გამოყენებაზე და აღვნიშნეთ, რომ სხვადასხვა შემთხვევაში ის სხვადასხვა ადგილას ზის და ერთი ნაწევარი ეკუთვნის წინადადებაში სიტყვათა ჯგუფს, მსაზღვრელსა და საზღვრულს ერთად. ამიტომ, წინადადებაში მას ენიჭება სიტყვათა დაჯგუფების მოწესრიგება: თუ გვერდი-გვერდ მდგომ სახელებს თავთავისი მსაზღვრელი ნაწევარი ახლავს, ცხადია, ისინი წინადადების ისეთი წევრები არიან, რომელთაც ერთმანეთთან ნეიდრო კავშირი არა აქვთ, და პირიქით, როცა ერთად მდგომ რამდენიმე სიტყვათაგან ერთ-ერთს ახლავს მსაზღვრელი ნაწევარი, უნდა ვიცოდეთ, რომ წინადადების ეს წევრები ერთ მთლიან ჯგუფს ქმნიან, მათ საერთო მსაზღვრელი აქვთ; მაგ.: *ხა ყნაყრ ფორაქარზ იაიფე ჭაზან შამქიჩისან ჩნძს ს ზაქარაყრძს იაიფე, ირფ რნფ ზამა ჭჩს 57*, „და მიდიოდა მხედართმთავარი იგი სომეხთა ეპიან მამიკონიანი თვითონ და ერისთავნი იგი სომეხთა, რომელნი მასთან იყვნენ“. ამ წინადადებაში ერთი მსაზღვრელი ნაწევრით ერთგან გაერთიანებულა ხუთი სიტყვა (*ფორაქარზ იაიფე ჭაზან შამქიჩისან ჩნძს*), მეორეგან სამი (*ზაქარაყრძს იაიფე, ირფ*). საგულისხმოა, რომ მეორე შემთხვევაში — ენკლიტიკას თავის ჯგუფში შემოაყავს დამოკიდებული წინადადების ნაწილიც (*ირფ*).

მსგავსი მომენტებისთვის თვალის დევნება საშუალებას იძლევა წინადადების სხვადასხვა წევრი ერთმანეთისაგან გამოვეყოთ; მაგ.: *ქასკ ზირა თსახაქ ფაილახრნ მხრქ ჩ ძხიჩნზ, აქ ქეჩხაყ იამხდ ჰაქს თაქ 60*, „ხოლო მან დაინახა ხმალი იგი შიშველი ხელსა შინა მისსა, და ვერ გაბეჯა ვინმეს[თვის] დამახება“. აქ გვერდი-გვერდ მდგომ სიტყვებს თავთავისი მსაზღვრელი ნაწილაკი ახლავთ იმიტომ, რომ ისინი წინადადების სხვადასხვა წევრები არიან. ასევე: *ხა აყაჯაახეჩს, ფჩ ფთაყანანს ჩქქათანაყს ილარსეჩს 50*, „და შეინანეს, რომ ის კიდობნები აუოხრეს მთავართა მათ“; უთუოდ ასე, რადგან *ფთაყანანს ჩქქათანაყს* ორივე ენკლიტიკითაა და ისინი რომ მსაზღვრელსაზღვრული ყოფილიყო, უნდა გვქონოდა *ფთაყანანს ჩქქათანაყ* (§ 165). ერთი ნაწილაკით. მაშასადამე, ისინი წინადადების სხვადასხვა წევრები არიან: ერთი პირდაპირი დამატებაა (ბრალდებითში *ფ* — თანდებულთ), მეორე ირიბი (მიცემითში).

§ 194. ასევე სიტყვათა დაჯგუფების საქმეს ემსახურება თანდებულები (იგულისხმება უპირატესად ძირითადი თანდებულები — *ამ, რნფ, ესა, ფ, ჩ* (|| 1-), ოღონდ ოდნავ განსხვავებულად:

თუ ენკლიტიკა ერთად თავმოყრილი სიტყვების ერთგვარ სინტაქსურ დახარისხებას ეწევა, თანდებული წინადადების სხვადასხვა ადგილას დასმულ სიტყვებს ერთიანებს ერთ ჯგუფში.

თანდებული, როგორც აღვნიშნეთ (§ 110), წინდებულია სომხურში. იგი წინ მიუძღვის-ბშირად სიტყვათა მთელ ჯგუფს და აერთიანებს მათ: *ხე ქ რანთი ქ ააზ ჰ ს რ ი ქ რ ქ ა ე, ღ ზ ი ჟ ქ ქ ა ე ა ე ა ი, ხ ე რ ი რ ზ ი რ ა 50*, ჩასვა საპრობილეში მისი ძმის, ფილიპეს, ცოლის ჰეროდისათვის⁴.

მაგრამ თანდებული ბშირად მეორდება ჯგუფის ცალკეული წევრის წინ, რითაც ამ წევრთა მკიდრო კავშირია გაბაზული (ზღრ. ასეთს შემთხვევაში ენკლიტიკა, § 193); მაგ.: *შ-აქჩინხანს ო-ანს მათ ქ ზ ა ქ ო-არაქქარიქს ქ რ ი ი ი მ თ ა ნ ს, ქ ვ ა ლ ა ი ზ ს, ი რ ღ ი ჯ ქ ო ა რ ა დ ი მ 57*,¹¹ ავაპან მამიკონიანი (იგი) ახლოა მასთან, ვარაძრვარისაგან (მის), ჰორომთა სახლში, მხარესა მას შინა, რომელსა ეწოდების შალაგომ¹². უფრო თვალსაჩინოა შემდეგი მაგალითი: *ღ ღ ა ნ ა ე ა ხ რ ღ ი ე ე ღ ა მ ა რ ა ღ ა ნ ა თ ე ს ხ ე რ ა რ ე, ღ ზ ს რ ა ხ ზ ქ ს ღ ზ რ ა ნ ა თ ა ე, ღ რ ი ო ხ ხ ა ე ა თ ა ნ ქ ზ ს ქ რ ა ნ ა ღ ს ა თ ა რ ა ზ ე 58*, „(ო-ლები ნერსეჰისა და ჰრაპატისა, ორთა ძმათა (მათ) კამსარაჯანთა, შეიპყრეს და წაიყვანეს ბანაკსა მას შინა სპარსთა(სა)“¹³. აქ *ზ ხ რ ა ხ ზ ქ* და *ღ რ ა ნ ა თ ა ე* მართული მსაზღვრელებია სიტყვისა *ღ ა ნ ა ე ა*, რომელიც პირდაპირი დამატებაა წინადადებაში. მაგრამ ასევე მართული მსაზღვრელებია იმავე სიტყვისა *ხ რ ღ ი ე ე ღ ა მ ა რ ა ღ ა ნ ა თ ე ს ხ ე რ ა რ ე*. 4- თანდებული, რომელიც საზღვრულს ახლავს, აერთიანებს მასთან ახლოს მდგომ სიტყვებს, მაგრამ მომდევნო მსაზღვრელებისაგან უკვე ძალიან დაშორებულია, თანაც ნამყოფ მიმლეობასთან შეიძლებოდა მათი სუბიექტად მიჩნევა. ამ გაუგებრობათა ასაცილებლად 4- თანდებული გამეორებულ იქნა დაშორებულ მსაზღვრელებთანაც, ისიც მართულ მსაზღვრელებთან.

ამრიგად: მიუხედავად იმისა, რომ სიტყვათა ადგილი წინადადებაში არაა მტკიცედ განსაზღვრული, მაინც საკმაოდ ადვილად ხერხდება ერთმანეთთან დაკავშირებულ სიტყვათა ჯგუფების მიგნება და წინადადების აზრის სწორად გაგება. ამისათვის ყველაზე მნიშვნელოვანია თანდებულის და მსაზღვრელი ნაწევრის გამოყენებისათვის გულწოდგინედ თვალის დევნება, აგრეთვე სიტყვათა შეთანხმების წესების გათვალისწინება. მაგრამ მაინც უნდა შეინიშნოს ერთი: სიტყვათა ადგილის მტკიცედ განუსაზღვრელობის გამო, ზოგიერთი მთარგმნელი, რომელიც მონურად მისდევს სა-

თარგმნელ ტექსტს, ზოგჯერ მეტის-მეტად ხლართავს სომხურ წინადადებას. ეს ლელარკნილი სტილი შემდეგ ორიგინალურ მწერლობაშიც გადავიდა. ამ მხრივ განსაკუთრებით აღსანიშნავია ე. წ. ბერძნული სკოლა. ამიტომ, სანამ ცალკეულ ავტორთა ენა (სტილი) ცალ-ცალკე არ შეისწავლება, არ შეიძლება ისეთი წესების დადგენა, რომლებიც ყოველგვარი ტექსტის გასაშიფრავად გამოდგება.

ათალი წინადადება

§ 195. საერთოდ ყოველგვარი წინადადება ძველ ტექსტებში ჩვეულებრივ იწყება კავშირის სიტყვით. ყველაზე ხშირი კავშირის სიტყვაა *և* „და; -ცა“. ამავე სიტყვითაა დაკავშირებული ტოლფარდი ნაწილები რთული (თანწყობილი) წინადადებისა; მაგ.: *և ხრქիր էր ანხრხიქჲ և ანყათრასა. և ჭასარ ჯ ძხრայ ან-ფღნოფ. և ნოფჲ აათილხოი ერქერ ჯ ძხრայ ჟიარე 43, „და ქვეყანა იყო უხილავი და გაუმზადებელი, და სიბუნლე უფსკრულთა ზედა [იყო]. და სული ღვთისა მიმოდრიოდა წყალთა ზედა“ (§ 205).*

დამოკიდებულ წინადადებაში კავშირის სიტყვებად ჩვეულებრივ ნაცვალსახელებია გამოყენებული, უწინარეს კითხვითი ნაცვალსახელები, რომლებიც ასეთ შემთხვევაში მიმართებითადაა ქცეული. ეს ნაცვალსახელები ხშირად სხვა სიტყვებთან ერთად კომპოზიტებს ქმნიან და ასე ერთად გამოიყენებიან მაკავშირებლად. გვხვდება მაკავშირებელი სიტყვების ორმაგად გამოყენებაც. არსებობს არანაცვალსახელურა წარმოშობის სხვა კავშირის სიტყვებიც.

§ 196. *ი* „რომელი, რომელიც“ ყველაზე ხშირად გამოიყენება დამოკიდებულ წინადადებაში. იგი იმის მიხედვით, თუ რანაირი დამოკიდებული წინადადებაა (ქვემდებარული, განსაზღვრებითი, დამატებითი, თუ გარემოებითი) და რა ფორმას მოითხოვს განსაზღვრებელი წევრი წინადადებისა (ქვემდებარე, დამატება), ზის სხვადასხვა ბრუნვაში — თანდებულითაც და უთანდებულოდაც, ნაგალითები:

Այր մի էր տանուսէր՝ որ տնկեաց աղի 52, „კაცი ერთი იყო სახლისა უფალი, რომელმაც ჩაყარა (დარგო) ვენახი; აიღო კაթილიქენ, որ էր ქსნի, ჩანაყად ჩაიფ ქაფეც 65, „წმინდა კათოლიკე, რომელიც იყო ანისს(ა შინა), სამუდამოდ სომეხთა იყოს“; և գնայր գորախարն ჩაიფ Վահան Մամիկինիսն ինքն և նախարարքն ჩაიფ, որ ք ընդ նմա էին 57, „და მიდიოდა მხედარსომთავარი იგი სომეხთა ეპան მა-

მიკონიანი თვითონ და ერისთავნი იგი სომეხთა, რომელნი მასთან იყვნენ”.

სა სრავ სოი ყ ძხვილს თაყანს, ვირ არარ 48₃₃ „და ახადა ნოემ სახურავი კილობინსა მას, რომელი ქმნა“.

ყაიქს ზხმხარე 64₃₂ „ჰყავდა ლეიძლი შვილიცა ერთი მეფესა მას, რომელსა სახელად უწოდებდნენ (ეტყოლნენ) დემეტრეს“; *ზიქის ჯაქიქ, ირიქ ჯაქიქ, ჯაქისუქი ძხვ* 54₂₇ „იმავე საზომით, რომლითაც ზომავთ, მოგეწყით (მოგეზომებათ) თქვენ“.

არის შემთხვევები, როდესაც კავშირი *ი* არაა შეთანხმებული ბრუნვასა და რიცხვში იმ სიტყვასთან, რომელსაც ეკუთვნის: *ქ-ქხვტ'ქ... ამსნაჲს სიღნივ, ირ სიქს ქ ქხრაჲ ზრკრი* 44₃, „დაეუფლეთ... ყოველ(თა) მძრომთა, რომელ[ნ]ი ცოცხალნი ქვეყანასა ზედა“; *სქ ქ თაყანს ათიქ ვილს ჯქს ქი... ს ამსნაჲს ყაყანს, ირ სს ღნიქ ქქვ* 48₂₇ „გამოდი მაგ კილობინდან შენ და შენი ცოლი... და ყოველი მხეცნი, რომელ[ნ]ი არიან შენთან“.

ი კავშირის სიტყვას, ზოგჯერ „რომ“-ის მნიშვნელობა აქვს: *ქანვ თხსანსამ, ქტ ქანს ქი ვქსჲ ყარყას ყაყვტ ქსჲ, ირ სს ქქვ ყაყს ხქი* 60, „დაიცა, ვნახო, თუ შენთვის რა ძღვენი მომივა, რომ მე შენ გვირგვინი დაგადგი“.

§ 197. *ი* კავშირის სიტყვა ხშირად შერწყმულია სხვა რომელიმე სიტყვასთან, დასმულია რომელიმე ბრუნვაში და გაქვევებული. ასეთი კავშირები სხვადასხვა მნიშვნელობისაა.

იორძამ (<*ი* + *ძამ* „დრო, ეამი“, ადგილობითში) „რომელ(სა) ეამსა შინა = რაეამს, როცა, როდესაც, ოდეს“: *იორძამ ხსნი იორქიქ ქი აიქ, ირ სსქრ ვქხანს ქი ღნიქ ყიიზქსა, ვხსხრ ეამ ვხვს ყარარასქ* 56₁₆ „როცა მოვიდა შვილი ეგე შენი (ეგე), რომელმა(ც) შეჭამა ქონება შენი მეძავებთან, დაუკალი მას ხარი მსუქანი“; *ყაყილს ზხვილქსჲს კრსაჲ სსქ ქ ვირავს ყარაქვ, იორძამ მსილს ჴაქიქ* 65₁₈ „შრავალი გაჭირვება გადაიტანა ანისმა სპარსთა ლაშქართაგან, როცა მოკვდა დავითი“.

იორყს (<*ი* + *ყს* „გვარად, ნაირად, მსგავსად, სახედ; -რე“) „როგორც, ვითარ(ცა)“: *ყამხსაჲს მარშიოქ მთასქს, იორყს ყათილქხსაჲს ყათილს ჴიქი* 47₁₆ „ყოველ ცოცხალთაგან შედიოლნენ, როგორც უბრძანა ღმერთმა ნოეს“ (იხ. აგრეთვე § 142).

იორქხოს (<*ი* + *ორქ* „მომკვლევითში + *ხოს* „კვალი“ ისევ მოქმედებითში. ოდინდელი *ს* ბრუნების ნაშთი: მოსალოდნელი იყო *ხს-თიქ*, რადგან *ხს* იბრუნვის *ი* კლასის მიხედვით) „იმიტომ, რომ;

რადგან(ა)“: *აღსიქ ბაიას' რარქ ს ნადათარქმ, ირიქნოსს ქ სახადოღ ნადათარქმ ხს, ქ ქხრայ რაღმავ ლავიღვქვ ვღვ 54*, „პატროსანო მონავ, კეთილო და სანდოვ, რადგანაც მაგ მცირეზე სანდო ხარ, მრავალთა ზედა დაგადგენ შენ“ (იხ. § 32).

კორმქნხოტ (< ირ დაწყებითში + ჩხო დაწყებითში. აქაც არ იყო მოსალოდნელი ბოლოს ტ, არამედ: კორმქნხოთი) „რა დროიდანაც, მას შემდეგ, რაც“: *ხრხჳ ამჳ ხს კორმქნხოტ ვამ (ლუკა, 18,) „სამი წელია მას შემდეგ, რაც მოვიღიარ“ და სხვ.*

§ 198. *ირ რელატიური ნაცვალსახელი, რომელიც თავისთავად განუსაზღვრელია, განსაზღვრული ხდება როცა დაერთვის ქნჯ „რა“: ამნსაქს, ირ ქნჯ ჯრ ქ ქხრայ ვამაჳქ, ძხაად 47*, „ყოველი, რომელი რა (= რომელიც) იყო ხმელეთზე, მოკვდა“; *ქრრს თხსაქს ბაიასაქქვღვს ზირა, ირ ქნჯ ხვღს' არამსვანს კიქბ ს ხცხაქ ვიღვქს თხაანს ქარსანვ ვამნსაქს, ირ ქნჯ ხვღს 51*, „როცა იხილეს იმ მისნა თანამონებმა, რომელი რა (= რაც) მოხდა, ძალიან შეძრწუნდნენ და შივიდნენ და უჩვენეს თავიანთ პატრონს ყოველი, რომელი რა (= რაც) მოხდა“ (იხ. § 166).

გვხვდება შებრუნებული რიგითაც — *ქნჯ ირ: ხს ანო ხს აბქევ ჳრნვხვღ ჳრიქ. ქ ქხრայ სრქრქ... ს ქნჯ ირ ქვტ ქ ქხრայ სრქრქ' სათასქსაქს 46*, „და აი მე მოეაწიო (= მოვიყვან) წარღვნა წყლისა ქვეყანასა ზედა... და რაც (რაც რომ) იყოს ქვეყანასა ზედა, ამოვწყვიტო (= ამოვწყვეტ)“.

ირ ასევე განსაზღვრული ხდება ძქანსჳამ „ერთხელ“ სიტყვის მიმატებითაც: არიქ' ხრქსაქვ კანვი ნანსაყარანავ, ს ვირა ძქანსჳამ ვაიანსქვტ' ლიჯსვტ' ქ ჩარსანსაქს 52, „ახლა „წადით გადასასვლელთა ზედა გზათა (= გზაჯვარედინებზე) და რომლებიც (= ვინც) იპოვოთ (შეგხედეთ), მოუწოდეთ ქორწილსა აჰას შინა“.

ირ კავშირი სხვა კავშირის სიტყვებთანაც გვხვდება: ირ ქრრს 59, (ქრრს „ვითარცა, როცა; როგორც კი“); ირ ს 63, |ს „და, -ც(ა)“| „რისთვისაც, რომლისთვისაც“ და სხვ.

§ 199. *იქ „ვინ; ვინც“ კითხვითი ნაცვალსახელიც გამოყენებულია დამოკიდებულ წინადადებაში, თუმცა იშვიათად; მაგ.: ვქ-თქრ მქითა ქ აქვრანსქ' იქ სს აქსიქიქ ირ იჯს ნადათას, ს იქ აქს ტ, ირ მათსიქიჯს ტ ვსა (იოანე, 6₆) „იყოდა იესომ დასაბიდან, ვინც არიან ისინი, რომელთაც არა სწამთ, და ვინცაა იგი, რომელიც გასცენს მას“.*

აგრეთვე ქნჯ „რა; რაც“ შედარებით იშვიათად: *ანადასაქს ზიჳა ვქანს ვქნჯ სასაჳქ სს (იოანე, 18₂₁) „აი ავერ, მათ იციან,*

რაც ვთქვი მე“. მაგრამ ძალიან ხშირია ამავე ნაცვალსახელის ძირიდან ($\text{ჩ} < \text{ჩ}-\text{ხ}$) წარმოებული ბრალდებითის ფორმა ჩქ ($= \text{ჩ} + \text{ჩ}$), დამოუკიდებლადაც და კავშირის სხვა სიტყვებთან ერთადაც.

კითხვითი ნაცვალსახელის ოდინდელი წათესაობითის ფორმა — ჩარ „სად?“ გამოყენებული აგრეთვე კავშირად: სადაც ფამ ჩ არჩინ , $\text{არ ჩხრ ჩაააფხ ხხ 59}_{16}$ „მოვალ იმ ადგილას, სადაც თქვენი სარწმუნოება (=სალოცავი ადგილი) არის“. უფრო ხშირად ამ მნიშვნელობით იგი ჩ კავშირის სიტყვასთან ერთად გამოიყენება: არ ჩ .

§ 200. ჩქ კითხვითი ნაცვალსახელია „რა?“, რომელსაც სახელობითის ფორმა არ გააჩნია და ბრალდებითიდან სესხულობს, ან ამ ძირიდან წარმოებულ ფორმას ჩხ -ს იყენებს (ამ უკანასკნელს სხვა ფორმები არ გააჩნია). ბრალდებითშიც მხოლოდ და მხოლოდ ჩ წინდებულითაა. მისი ფუძეა (ძირი) ჩ . თვით ჩქ ფორმა განსაკუთრებით ხშირად სწორედ კავშირისთვისაა გამოყენებული. კითხვითი ნაცვალსახელის მნიშვნელობით იშვიათად გამოიყენება (იხ. § 64).

ჩქ , როგორც კავშირის სიტყვა, ნიშნავს „რადგან (რამეთუ) რომ (რადგან)“; მაგალითები: $\text{მამათ იოა ჩ ამხნაქს თიან ქი ჩ თაყანაქ}$, $\text{ჩქ ჩქსქ თხსჩ არყარ 46}_{11}$ „შედი შენ და ყოველი სახლ(ეულ)ი შენი მაგ კიდობანში, რადგან შენ გნაბე მართალი“; $\text{სა ხრავ ზიქ გძიქილ თაყანაქს, ვიქ არარ, ჩ სთხა, ჩქ ზილ-ღსაქ ჭრ ჳილრს ქხრსაფ ხრქჩქ 48}_{11}$ „და ახადა ნოემ სახურავი კიდობანსა მას, რომელიც ქმნა, და იხილა, რომ დაკლებული იყო წყალი იგი პირისაგან ქვეყნისა“; $\text{თქრ' ჩქსჩქ, ჩქ აქრ. მქ ქხაათ ხა 54}_{11}$ „უფალო, ვიცოდი, რომ ერთი ფიცი კაცი ხარ და სხვ.

§ 201. ჩქ იხმარება სხვა სიტყვებთან შერწყმულადაც. ეს სხვა სიტყვები უმეტესად ზმნიზედებია, რომლებიც დამოუკიდებლადაც გამოიყენებიან მაკავშირებლად. ასეთებია:

ქანჩქ ($< \text{ქან}$ ზმნიზედა, თანდებ. „ვიდრე, სანამ“ + ჩქ . იხ. აგრეთვე §§ 55; 142) „რადგან, ვინაიდან, რამეთუ“: $\text{მარქ ჯარ' ქ ჯარქს რქსქ ჯარ, ქანჩქ ქ ქაღქიღაბიქ ართქს ქთსქ ჩხრან ზიარა 55}$, „კაცი ბოროტი იმ ბოროტებისაგან აღმოაცენებს ბოროტს, რადგან იმ გულის სავსებისაგან მეტყველებს მისი პირი“.

ქანს ჩქ ($< \text{ქანს} + \text{ჩქ}$. ქანს თანდ. „-თვის“. იხ. § 142; 145) „იმიტომ, რომ; იმისთვის, რომ; რომ; რათა; რადგან“: $\text{ფამხნაქს ვყართან ქიჩქ ქსქ, ქანსჩქს აყაჯხესერ ჩქს 51}$, „ყოველი ვალი იგი გაპატიე შენ იმიტომ, რომ (რადგან) მთხოვე მე“;

ჩასკ იორჯს შანთაქტი არარტის სასათბქ ხედიანს, ქსანს ვქ ათერ
 კაქოღიქსს, ირ ჟრ ქსნი, ზანსაყაღ ზაქივ კაყეგქ 65,2 „ხოლო
 მანუქის შვილი იგი სასტიკად დააფიცეს, რათა (რომ; იმისთვის,
 რომ) წმინდა იგი კათოლიკე, რომელიც იყო ანისს(ა შინა), სამუ-
 დამოდ სომეხთა იყოს“.

ირაქსა ვქ (<ირაქსა იხ. § 197 + ვქ. ჩვეულებრივ იხმარება
 კავშირებითის ფორმებთან) „რომ, რათა“: აქრსს ქ ქიდიქიღრა ლ
 კანსქანსა ზრაყარაქსაყ კაქ კაყაქსა, ირაქსა ვქ ხერსხეჩს
 მაროქანს (მათე, 6,) „უყვართ ხალხში და მოედანთა კუთხეებში
 ლოცვად დგომა, რათა დაენახვიონ ხალხს“ (იხ. აგრეთვე § 142).

მჩსჯ ვქ (მჩსჯ იხ. § 207; აგრეთვე § 142) „სანამ(დე), ვიდრე“:
 ვრღვრქსს ვსა ანუქსს მჩსჯ ვქ იჯ მსთვ ქ ზამ ასხქ ივქ „ატ-
 რიალებდნენ მას იქვე, სანამ არ დარჩა მასში აღვლილი მრთელი
 (სანამ გაქრთელდებოდა)“.

ქიქსანსაქ ვქ (ქიქსანსაქ „ნაცვლად, წილ, მაგიერ“: იხ. 145)
 „რადგან(აც); იმიტომ, რომ“; ქიქსანსაქ ვქ არარტრ, ლიარ
 „რადგანაც ჰქმენ, ისინი“.

§ 202. **ქს || მქ, სქს || სქს** „თუ, უკეთუ; რომ“. ორივე ფორ-
 მა პარალელურია. ფორმა **ქ**-თი უფრო გვიანდელი წარმოშობისად
 ითვლება, მაგრამ ტექსტებში სწორედ ეს ფორმები გვხვდება უპი-
 რატესად. მისი გამოყენება ძალიან ხშირია. შავალითები:

ბათაყ ჯარ ლ ქათ, ვჩითქრ ხქს ვზხხა იათი იჯ ასრმა-
 ხხეჩ, ლ ქიდიქსა იათი იჯ აქინეჩ. აყართ ჟრ ვსღ 54,6 „მონავ
 ბოროტო და მხდალო, თუ იყოდი, ვმქი, სადაც არ დავთესე, და
 ვკრებ, სადაც არ ვავთანტე, გევალებოდა შენ“; **ქს** თხსანსაქ, **მქ**
 ქსანს ვი ვქსჯ აყარვსა ყაქე, ქსბ 60, „დადექ, ვნახო, თუ შენ-
 თვის რა ძღვენი მომივა“; **სქს** ქრრს ხათს თქრ სათილასბ,
ხქს რაქმანსა ჯარქრ მაროქანს 45,6 „და ვითარცა იხილა
 უფალმა ლმერთმა, რომ გაქრავლდა ბოროტება კაცთა“ და სხ.

მქ || სქს-ს ხშირად წინადადებაში სწავთა ნათქვამი სიტყვა
 შემოაქვს: **ქრრს ათის** იორთსქტის ვთანოლსათონჯს ლ ასქის
მქ „ვიღა ქსთისღე მქ ქამ ვირბხეჩს“ 51,6 „როცა მიიღეს,
 საყვედურობდნენ (ბუზღუნებდნენ) სახლის უფროსზე (სახლის უფ-
 როსის შესახებ) და ამბობდნენ, (რომ) „მაგ უკანასკნელებმა ერთი
 საათი იმუშავეს(ო)“; **ვარეანსქრ მქ ვქსჯ ქეგ აქს** 56, „ეკითხე-
 ბოდა (თუ) — იგრ რა არისო?“ **ქსქრ ქ ქაოქანს, მქ შამქისანსანს**
ქსანს მათ 57,6 „გაიგო მეორე ღლეს, რომ ვაჰან მამიკონიანი
 იგი ახლოა(ო)“.

§ 203. **թէ || სթէ** ჩვეულებრივია დამოკიდებულ წინადადებაში სურვილის, შესაძლებლობის ან კითხვის გამოსახატავად, ე. ი. პირობითი და კითხვითი დამოკიდებული წინადადების გაფორმებისას. უკანასკნელ შემთხვევაში (კითხვითისათვის) ჩვეულებრივ თბრობითის ფორმები გამოიყენება **թէ**-თი, პირობითობისათვის კი კავშირებითის ფორმები, თუმცა **թէ || სթէ**-ს შეუქლია თბრობითის გაპირობითებაც. ასე: *«**չ կամէր სթէ ոք գիտասցէ** (მარკოზ, 9₃₃) «არ უნდოდა, რომ ვინმეს სკოდნოდა»; **სթէ** **աստ լեալ էիր, եզրայրն իմ էր մեռալ** (იოანე, 11₃₁) «აქ რომ ყოფილიყავი, ძმა იგი ჩემი არ მოკვდებოდა»; **სթէ սիրէիք զիս՝ ապա ուրախ լեալ էր ձեր՝ **სթէ** **ես առ իայր երթամ** (იოანე, 14₂₈) «მე რომ გუყვარებოდით (ან: გიყვარდეთ), გაგიხარდებოდათ (გაიხარებდით) თქვენ, რომ მე მამასთან მივდივარ».***

ორმაგად გამოყენებული **թէ || სթէ** უდრის „ან... ან“-ს: **სթէ վաղ **სթէ** անագան՝ քակտի հնացեալ մարմինն** „ან ადრე, ან გვიან (— ადრე თუ გვიან) გაიხრწნება დაბერებული სხეული იგი“.

թէ || სթէ ხშირად დაისმის **«-ის** შემდეგ და პირდაპირ უდრის „არა თუ“-ს, რომლის საპირისპიროდ იმავე წინადადების მეორე ნაწილში იქნება კავშირის სიტყვა **այլ** „არამედ“: *«**չ **სթէ** ընտրեցէք զիս, այլ ես ընտրեցի զձեզ** (იოანე, 15₁₆) «არა თუ [თქვენ] ამირჩიეთ მე, არამედ მე ავირჩიე თქვენ».*

ზოგჯერ **«-ისაგან **სթէ**** იმდენად დაშორებულია, რომ წინადადების მეორე ნაწილში დევს: *«**ոչ ինչ արտաքուստ ի մարդ մտեալ՝ **სթէ** կարիցէ պղծել զնա, այլ ուր სկանէ ի նմանէ՝ այն է որ պղծէ զմարդն** (მარკოზ, 7₁₈) «არა თუ რამე კაცში გარედან შესული შესძლებს მის შეიღებას, არამედ რომელიც გამოდის მისგან, ისაა რომ ბილწავს კაცსა მას».*

§ 204. **թէ || სթէ** — უერთდება სხვა სიტყვებსაც და ჰქმნის რთულ მაკავშირებელ სიტყვებს სხვადასხვა მნიშვნელობით; ასე:

թէ պէտ (ჩვეულებრივ მომდევნო **և** „და, -ცა“ კავშირის სიტყვასთან ერთად; **պէտ** „საპირო, გამოსადეგი“) „თუმცა(ლა)“ — გამოიყენება თბრობითის და კავშირებითის ფორმებთან და საპირისპიროდ შოითხოვს კავშირის სიტყვებს **սակայն** „ხოლო, არამედ; მიუხედავად ამისა; მაინც; მაგრამ“ (იხ. § 216), ან **այլ** „არამედ; მაგრამ“; **მაგ.**: **թէպէտ **և** ես վկայեմ վասն անձին իմոյ՝ սակայն վկայութիւն իմ չմարիտ է** (იოანე, 8₁₈) „თუმცა-ლა მე ვეწამები ჩემი თავისთვის, მაგრამ წაიშლება ჩემი კვშმარტიც“.

ს.ს.ქ (<ს-ქ-სქტ) „ხოლო“; **ქან ქტ** „ვიდრე“ უფრო იშვიათად გამოიყენება.

§ 205. **ს.ს.** „და“ მაჯგუფებელი კავშირია. იგი აკავშირებს წინადადების ცალკეულ წევრებსაც და წინადადების ნაწილებსაც; მაგ.: *ს მთებსა ქ თათყანს დო ს ირქიქ ქო. ს სქს ქო, ს სქს-საქ ირქიქ ქო ენქ ქსქ 46*, „და შეხვიდე (შედი) კიღობანსა მას შინა შენ და შენი შეილები და ცოლნი შეილთა შენთა შენთანა“.

ძალიან ხშირად **ს** აღნიშნავს—**ს-ც(ა)**. აგრეთვე, კიდევე: *აქ ღო ყარო ს ქსქ იგიქსქ ბაიასქსქს ქოამ 51*, „შენც არ გვეალებოდა შეწყალება თანამონისა მის შენისა?“, *საქ ს ვსიას სქქსქ ს დოქ ქაქქ ქამ 51*, „უთხრა მათაც: წადით თქვენც იმ ბაღში“; *სასაქ ს საოქ მქ ათ სიას 52*, „უთხრა აგრეთვე (კიდევე) ერთი არაკი მათ || უთხრა მათ ერთი არაკიც“; *ქანქამ ამქ ქიქქ ს სქქს სქქქსან სა სსთიასბ 63*, „იმ წგლს მიიცვალა ღვთისა ღმი აგრეთვე მამა იგი ეპიფანე“.

მაგრამ ავ მნიშვნელობით (-ც, აგრეთვე, კიდევე; -ლა) იხმარება **ს-ის** გავრცობილი ფორმა: *სა*. იგი არასოდეს არ იხმარება „და“-ს მნიშვნელობით: *სქქქ მსქქ ქსქქსა ს საოქქ ქო, ს იქ სს სქმ არქსანქ სიქქ ირქქ ქო 55*, „მამავ, შევცოდე ცათა შინა და შენს წინაშე და არ-ლა ვარ ღირსი ვიწოდებოდე შენ შეილად“: *ქანსაქ იქ სს ქაქ ქქქსაქსქქსამქ 58*, „ბრუნდებოდა არც (თქ) ძალიან გულდამშვიდებით“.

ს გამოიყენება სხვა კავშირის სიტყვებთანაც (იხ. §§ 142; 195; 204; 206; 207).

§ 206. **ქქქ ქქქქ** „ოღეს, როღეაჲ, როცა; რადგან(აღ)“. ორივე იხმარება, მაგრამ უფრო ხშირია მეორე (**ქქქქ**), რომელიც, როდესაც სახელის წინ დაისმის, ბრალდებითშია: *ქქქქ*, ან თანდებული **ქ**—მხოლოდ სახელთან დარჩება და **ქქქქ**-თან იგულისხმება. იგი ხშირად დროის ზმნიზედაცაა იმავე მნიშვნელობით და თანდებულიც (-ებრ, -ვით, ესგავსად; იხ. § 142). მაგალითები:

ქქქქ აქ იანქქქ სსთიქსანქქ 'სქამასქსაქ დსა ქანანსქ 50', „რადგან(აღ) არა ჰქონდა [რომ] გადაებადა, ბრძანა გაეყიდათ იგი“; *ქქქქ საქქს* 'სქრთსქქქს 51', „როცა მიიღეს, ბუზღუნებდნენ“; *ქქქქ სქსაქ* 'ქარქსაქსა 52', „როცა გაიგო, გაბრაზდა“; მაგრამ თანდებულადაც: *სქრს ქქს ქქქქ დქქ ქ ქარქქსანსაქ ქო 55*, „მეავე მე ერთ შენ დაქირავებულთაგანივით“.

§ 207. **ქქსქ || ქქსქ** „სანამ, ვიდრე“, რომელიც თანდებუ-

ლია ადვილობითთან (ე. ი. *მჩხუ ზ || მჩამს ზ*) და იმავე მნიშვნელობისაა (ქართულად გადმოიციმა აგრეთვე -მდის თანდებულთ (იხ. § 142). მაგალითები:

არც ვნა ზ რანთ მჩხუს ნათილსეც ვყარათან 50₃₁ „ჩააგლო იგი საპყრობილეში, სანამ გადაუხდოდა იმ ვალებს“; *ხ. ვაჟა ათაგნაჲს რსრს სრკითათათან ქიორ ს ვხსლ ათაჲს რხმარს, მჩხუ ათათარაჲ მათილვანტქს* 59₂₆ „და ეს სთქვა 'და' მოატანინა თორმეტი ხმალი და დაადებინა სამსხვერპლოს (საკურთხეველის) წინაშე, სანამ შესაწირავს მოართმევდნენ“.

მჩხუღსი (ყსი „ჯერ“) „როცა, როდესაც; სანამ, ვიდრე“: *ს მჩხუღსი ვაჟი ს მხრბ ხელ ზ თილს, ჟლს ვმავს* 56₇ „და როდესაც მოდიოდა და მოუახლოვდა სახლსა მას, გაიგონა ხმა“; *ხ. მჩხუღსი თჳსა ვაჟა ზქს, ხქს ნათს ვაღრფს* 62₁₃ „და როდესაც (სანამ) ესენი ამაში (ამობაში) იყვნენ, მოვიდა (აქა: მოვიდნენ და მოაღწიეს) ის ჯარები“.

მჩხუ ჯს (იხ. § 205; 188) „სანამ არ;(ჯერ კიდევ) მანამ, სანამ; ვიდრე“: *ყითქ იაჟრს მსრ ვჩხუ აქითი ჯ მხე, მჩხუ ჯს მსრ ჯრსე-რხაჲ ჯხუ ჯეც ზ მანსქ* (მათე, 6₉) „იციის იმ თქვენმა მამამ რა გჭირდებათ თქვენ მანამ, სანამ არ გითხოვიათ რამე მისგან (=თქვენს მოთხოვნამდე იცის რა გინდათ თქვენ)“.

§ 208. *აჟ* „მაგრამ; არამედ“. ეს იგივე *აჟ* „სხვა“ არის. ამ მნიშვნელობით იხმარება *აჟ*-იც, მაგრამ *აჟ* დამოუკიდებლად კავშირის მნიშვნელობით ჩვეულებრივ არ იხმარება. *აჟ* განსაკუთრებით *სა*-თან (ზოგჯერ აგრეთვე *ს* თანაც) ერთად (*აჟსა*) აღნიშნავს: „ეილევ, მეტად, კლავ(აც), მერმე(ც), ამას გარდა“, ე. ი. ზმნიზედაა: *ს აჟსა სქს სრ, ს აბჩე ხს აზპრს* 46₃₈ „და კიდევ (ამას გარდა) შეიდი დღე და მე მოვიყვანო (მოვიყვან) წვიბა“.

კავშირად: *აჟ კლსამჳ, ხქქ ირყსა არარსრე ს ათსსა* 59₃₃ „მაგრამ (არამედ) ვსასოებთ, რომ როგორც ჰქმენი (=გიქმნია), [ისე] იზამ (აქაა: შერები)“; *ხ. ზა იჯ ჯამქ, აჟ ჯიჟალ არც ვნა ზ რანთ* 50₃₀ „და მას არა სურდა [პატიება], არამედ წავიდა 'და' ჩააგლო იგი საპყრობილეში“.

§ 209. *რაჟ* „ხოლო; არამედ; მაგრამ; გარდა“. მისი საკუთარი მნიშვნელობა უკანასკნელია (გარდა). ამ მნიშვნელობით გამოიყენება იგი თანდებულად (იხ. § 152). მაგრამ ხშირია კავშირადაც „მაგრამ“-ის მნიშვნელობით.

ბიქილიანი გარბილებს ვფორს ზილინი. რავე გარდაქმნის და
 აქვე უზნაზიანი თხილავის კამკასი ხი: ნა₁₄, „გააკტივებს ჰორომთა
 (ბერძენთა) ჯარები, მაგრამ იმ ქალაქსა და სხვა დასახლებულ
 ადგილებს არაფერი დაუშავებს“; *და ღამსჯე გზა სიყარანსი, რავე
 ხრესჯე ბიქილინი: ანთი* 50, „და უნდოდა იმის მოკვლა,
 მაგრამ ეშინოდა იმ ხალხის(გან)“; *და ართმხვალ ქადალინი.*
რავე... ზრამაქიანე თაქ ზამა 50₁₃, „და შეწყუბდა მეფე იგი, მაგ-
 რამ... ბოძანა მიეცათ მისთვის“.

თანდებულად: *რავე ქიხს აქე ასათილბ კსე მქ. ქიქი* „იქმ
 გარდა სხვა ღმერთი ნუ გეყოლება“ (იხ. § 152).

§ 210. *არე* „აწ, ახლა; აი; მაშინ; მერმე; ნაშასადამე, ესე იგი:
 მაგრამ“... *არე* და „სწორედ ახლა, ახლავე“... ამრიგად, პირდაპირი
 მნიშვნელობა მისი კავშირს ნაკლებად შეეფერება, მაგრამ ზოგ-
 ჯერ იგი მაინც კავშირად გამოიყენება: წინამძველ წინადადებას
 აკავშირებს მომდევნოსთან და გვიჩვენებს პირველის შედეგს, მის
 დასკვნას: *თქე, ზინე ქანგარ ხითიე ვხა, არე არადასიქ*
ზინე აქე და ქანგარ ბიქრეაქ ჯანგეაქ 53₁₁, „უფალო, ბუთი
 ქანქარი მომეც მე, ახლა აი (= მაგრამ) ბუთი სხვადა ქანქარი
 ზედა მოვიგე“, მაგრამ: *გიოსარ ბამ არე და ბიქრანსხვალ* (მათე,
 9₁₄) „ასული ჩემი სწორედ ახლა აღესრულა“.

ანა „აჰა, აი“. ჩვენებითი ნაწილაკია, მაგრამ ზოგჯერ იგი წინა-
 დადებას წარმართავს: *და არა და საყარანსხვე გზიას და ვსრქე*
 45₁₃ „და აი (აჰა) მე გავეზრწნა ისინი და ქვეყანა“; *და არა და*
ამბე ვრისიხე ვრე ბიქრეაქ ხრქე 46, „და აი, მე მოვიყვანო
 წარღვნა წულისა ქვეყანასა ზედა“.

აქედან: *არადასიქ* < *ანა + იდასიქ* „აი, ავერ“, *არადასიქ*
 „აი მანდ“, *არადასიქ* „აი, იქ“: *არადასიქ გზაქ ბამ ყათრას-*
თსე 52₁₉, „აი ავერ, სადილი ჩემი გავამზადე“ (იხ. § 99).

§ 211. *ნა* „იგი“ ჩვენებითი ნაცვალსახელია (§§ 64; 65), მაგ-
 რამ იგი გვხვდება კავშირადაც. ასეთს შემთხვევაში მისი მნიშვნე-
 ლობა შეიძლება იყოს: „როდესაც; მაშინ, როცა; მით უფრო, რომ;
 სანამ, ვიდრე; აგრეთვე“: *ნა* კავშირად უფრო ხშირად სხვა კავ-
 შირის სიტყვებთან ერთად იხმარება: *ნა და || ნას* „აგრეთვე“,
ნა ვქ || ნა *ქქ || ნა* *მანადასიქ* *ქქ* „მით უფრო, რომ; მით
 უმეტეს, როცა“, *ნა* *დასიქ* „ნაშინ, როცა; მაგრამ, ხოლო,
 ოღონდ“.

§ 212. *ქან* „ვიდრე, უფრო“. მისი ძირითადი მნიშვნელობაა
 ოღონდის აღნიშვნა, აქედან ზედსართავი *ქან* „რამდენი“. იგი

თანდებულადაცაა გამოყენებული (იხ. § 142). მაგრამ იმავე მნიშვნელობით კავშირიც შეიძლება იყოს: *იչ է აჯակხრთ ქაჲ ჟან ფქარფაყხთ ჩქრ 54₂₉* „არ არის მოწაფე კარგი, ვიდრე მასწავლებელი მისი = არ არის მოწაფე მის მასწავლებელზე უკეთესი“ (შდრ. § 55), მაგრამ: *ეჩღრაფიქნ ქიფი ხრღრქნ სიფიმაფიფი... ჟან ჟაფაქნ აქნამქ (მათე, 10₁₁)* „უკეთესი იყოს ქვეყანა იგი სოდომელთა... ვიდრე ქალაქი იგი“.

§ 213. *კამ „ან, ანუ“* (ძვ. ქართ. გინა, შდრ. *კამტ* „ნება, სურვილი“, *კამქამ* „მსურს, მინდა“): *ქნურქერ ნსაირს... კამ აიზხქ ჰსრრასკაჲ ფრაჟ შამქინხანს უღანს ს კამ საყანასხქ 57₁₆* „ეძებდა საშუალებას... ან შეეპყრო მამაცი იგი ვაჰან მანიკონიანი და ან მოეკლა“; *ს նამ ზრამაქერ ხრქაჲ ქ ქჩრს, ს ფჰაფაღორხ ფრაჲ ფქაქქმანჲ კამ იზხქ ს კამ საყანასხქ ს კამ ქ რაჲ ფაქიღვანხქ კაქსარჩნ 58₂₉* „და მას უბრძანებდა წასულიყო ივერიის და ქართველთა მეფე იგი ვახტანგი ან შეეპყრო, ან მოეკლა და ან გაექცია იმ ქვეყნიდან“.

კამ მქ „ან, ან და; ან არა და“: კამ მქ აკნ ჟი ჯარ է 51₃₃ „ან არა და თვალი შენი ბოროტია“.

მხრქ... მხრქ... „ხან, ზოგჯერ“: სა მხრქ რარქ ჰორჩ მხჲ ს მხრქ ჯარ 59₁₆ „ეს ხან კარგს ფიქრობს ჩვენ(ზე) და ხან ცუდს“.

§ 214. *ქასკ „ხოლო, მაგრამ“*. იგი ძლიან ხშირად ზმნიზებადაც გამოიყენება და ნიშნავს „სწორედ, ნამდვილად“: *ეიღჲ კიჯჲ იქი ფარფაყხთ ს თქრ, ს რარღიჲ აიზქჲ, ჟანფი სმ ქასკ (იოანე, 13₁₂)* „თქვენ მიწოდებთ მე მოძღვარს და უფალს და კარგად(აც) ნერობით, რადგან ნამდვილად ვარ“.

ქასკ ზოგჯერ დაისმის წინადადებაში მხოლოდ იმისთვის, რომ წინამდებელი სიტყვა მახვილის ქვეშ მოაქციოს, გაბაზოს: *იչ სს ქასკ ისაქ ფჲხჲ ქ აყართიქჩ ანჲ ღნჲ ნამ (იოანე 18₂₆)* „მე არ გიხილე შენ იმ ბალში მასთან (ერთად)?“ გაბაზავს მე.ს. ამგვარ შემთხვევაში მისი გადმოცემა -ც ნაწილაკითაც შეიძლება: *კასრქსს ქასკ ჰსრ ფრსაჲ է (იოანე, 8₁₇)* „თქვენს კანონშიც სწერია (წერილი არს)“ და სხვ.

ქასკ ს ქასკ „სწორედ, ნამდვილად; მაშინვე, მყისვე“.

აქ დართულ ქრესტომათიაში კი *ქასკ* ყველგან კავშირად გვხვდება თითქმის ყოველთვის ერთი მნიშვნელობით—„ხოლო“; მაგ.:

მქამარქნ საჩნ ფკაყთისრან, ს მქქმ ღნჲ ქიქხანს იჯ რარქჩა: ქასკ ქამათიზნჲ საჩნ მქქმ 53, „იმ სულელებმა წაიღეს

ის ლამკები და ზეთი არ წაიღეს თან, ხოლო იმ კუკიანებმა წაიღეს ზეთი“ და სსკ.

§ 215. *საყა* || *საყაყ* „მაშინ; მერმე; ამის შემდეგ“, ე. ი. ესეც ზმნიზედაა, მაგრამ ზოგჯერ კავშირადაც გამოიყენება, თუმცა ჩვეულებრივ არა ცალკე, არამედ კავშირის სხვა სიტყვებთან ერთად, მაგ., *ი. რხმს* „უკვე; ესე იგი, მაშასადამე“—სიტყვასთან ერთად — *საყა ი. რხმს* „ე. ი., მაშასადამე“: *საყა ი. რხმს* *ს. ჟათ ხს ირქცხ* (მათე, 17₃₃) „მაშასადამე, ის შვილები თავისუფალ(ნი) არიან“ (იხ. § 64).

საყა ქტ || *საყა ქტ იჯ* „ხოლო თუ, ხოლო, უკეთუ, თუ, თუ არა და (თორემ)“: *იჯ იკ არქანსტ ფჩნჩ ნორ ქ თქქს ჩჩნს, საყა ქტ იჯ იყაქსიოიღჟანს ყჩნჩნ ფთქქანს* (მარკოზ, 2₃₃) „არაეინ (ჩა)სხამს ახალ ღვინოს ძველ ტიკ(ებ)ში, თორემ გახეთქს ღვინო იგი ტიკ(ებ)სა ზას“.

§ 216. *საქკაყ* „ხოლო, მაგრამ, არამედ, მიუხედავად ამისა, მაინც“. — *საყ* ზმნიზედის მოწარმოებული აფიქსია (იხ. § 98, გ), *საქ* „პირობა, ნიხრი, ზომა“, *ქ* *საქს* თანდ. (მართავეს ნათესაობითს) „-თვის, გამო, შესახებ“ (იხ. § 145), *საქს* *ფჩ* კავშ. „იმიტომ, რომ; რადგანაც“. ამ გაქვეავებულ ფორმათაგან ყველაზე ხშირად იხმარება *საქკაყ*: *ქტჯღთ* *ს* *ქამტქ*, *საქკაყ* *იჯ* *ქარაყ* „თუმცა-ღა უნდოდა, მაინც (მაგრამ) ვერ შესძლო“.

§ 217. *ი.სათქ*, *ი.სათქ* *ს* „სადაც; ანიტომაც“. ეს კავშირი ნაცვალსახელურ ძირს ეყრდნობა და პირდაპირ ნიშნავს „საიდან?“ (იხ. § 64; 99). იგი საკმაოდ ხშირად გამოიყენება კავშირადაც წინადადებაში: *ს* *წანოყ ქსიჯყა* *ჯხრიყქქ*, *ი.სათქ* *ს* *ხრქამარ ქოთათაყა* 50, „და მოეწონა იროდის, ანიტომაც ფიციით აღუთქვა“; *წნძხს ყორ იჯ* *სსრქამანხეხერ*, *ს* *ქიიიქხს* *ი.სათქ* *იჯ* *საქიხხეხერ* 54₁₁ „მკი რომელიც არ დათესე (დაგითვისავს) და კრეფ, სადაც არ გააბნე (გაგიფანტავს)“.

თავისებურია *ანჟამ* „კი, -ც(ა), -ც კი“ ნაწილაკი: *ქიიიქხს* *ქ* *მქ* *ქიიიქ*... *ჟათათორქ*, *ყქსთქ*, *ქქქანქ*... *საქ* *ს* *ქ* *ქჩნსაქანსაყ* *ანჟამ* (ფავსტოს ბიზანტ.) „შეიკრიბნენ ერთ კრებაზე... მსაჯულნი, მთავარნი, ერისთავნი... აგრეთვე სოფელეთაგანაც კი“.

არსებობს სხვა კავშირის სიტყვებიც, მაგრამ ისინი შედარებით იშვიათად გამოიყენებიან და მათი მნიშვნელობაც კონტექსტში იმდენად ძნელი ამოსაცნობი არაა. (იხ. დამატება X V)

დექსიკონი

ს

მკრამიამ, -თ აბრაამი (ყაცის სახ.)
აყან, -ბ, -თ სს. გაუმადლარი
აყანაძეს (<აყან + აძეს 83),
 -ძეს გაუმადლობა
1. აყანხე || **აყანხე**, -ბამ, აყან; აყან
 ჩაცმა (25)
2. აყანხე, -ბამ, აყან; აყან ლამის
 გათვვა
აყანძე, -ბ, -თ დასამუშაებელი ად-
 გილი, ველო, ყანა
აყანძეს (<აყან + აძეს 89),
 -ბამ, აყანძე; აყან ჩაცმვა
აყანძე ჩხე იბ. აყანძეს
აყანა, -თ ყვავი
აყანა, -ბ, -თ თავისუფალი, ახალი;
 ახნაური
აყანაძე 63, (<აყანა + აძე
 103, ბ), -აყანძე, -აყანა თავისუფალთა
 კრებული, ახნაურთა ჯარი, გუნდი
აყანაძე (<აყანა; 90), -ამ, -ათავა
 გათავისუფლება, თავისუფლად გაბდობა
აყანაძე (<აყანა + აძე 107), -ხა
 (|| -ხა) კრებ. თავისუფალნი, თავისუ-
 ფალთა კრებული, ახნაურობა
აყანაძე 63, (<აყანა < აყანაძე +
 ხა 91; 1ბ2-184), -აყანაძე გათავი-
 სუფლებული
აყანაძე (<აყანა; 90), -ბამ, -ხე; -ბამ,
 -ხე გათავისუფლება, გამოხსნა
აყანაძე 63, იბ. აყანაძე
აყანაძეს (<აყანაძე < აყანაძე
 + აყანაძე 89), -ბამ, -აყანაძე, -აყანა
 გათავისუფლება
აყანაძეს (<აყანა + აყანაძე; 103, ბ),
 -აყანაძე თავისუფალთა, ახნაურთა
 კრებული, ახნაურობა (107)

აყანაძე, -ბ, -თ ნათესავი, გვარი, ტო-
 მი, თესლი
აყანაძეს (<აყანა + აძეს 98, ა), -ბ,
 -თ მეგობარე, სისხლით ნათესავი, მო-
 ნათესავე; გეოგრაფიული, ტომობრივი
აყანაძე 63, იბ. აყან
აყანაძე 43, იბ. აყან
აყანაძეს 64, იბ. აყან
აყანაძე 63, იბ. აყან
აყანაძე უბრუნე. უწყება, ცნობა. შეტყობა;
 მიხედვრა, გრძნობა. იხმარება მხოლოდ
 გამოთქმებში: ~**აყანაძე** შეტყობა, გაგება,
 მიხედვრა; ~**აყანაძე** || ~**აყანაძე** გაგე-
 ბინება. შეტყობინება (108; 174)
აყანაძე (<აყანა; 90), -ბამ, -ხე; -ბამ,
 -ხე უწყება, შეტყობა; მიხედვრა,
 გრძნობა, განცდა
აყანაძე, აყანა, აყანაძე; აყანა
 გვარი, ტომი, ხალხი (37)
აყანაძე 64, -ხა, -ხა, -ხა || -ხა, -ხა
 ტოლანი, კოლი (8; 21)
აყანაძეს (<აყანაძე + აძეს 98, ა),
 -ბ, -თ კეთილშობილი, რჩეული, სა-
 პატიო (პიროვნება) (8)
აყანაძე, -ბ, -თ ათაბაგი, ათაბეგი
აყანაძე 42, იბ. აყანაძე
აყანაძე, -ბ ტაბტი (მეფის, ან მაღალი
 სასულიერო პირის საუკდომი); საერ-
 თოდ: სკამი, სავარძელი; საყდარი
აყანაძე იბ. აყანაძე
აყანაძე || **აყანაძე**, **აყანაძე**, **აყანაძე** ფეილი (59)
აყანაძე, -ბ, -თ ტალა (108)
აყანაძე, -ბ სენი, სნეულება; უძლეუბა
აყანაძე 47, იბ. აყანაძე
აყანაძე 42, იბ. აყანაძე
აყანაძე 42, იბ. აყანაძე
აყანაძე 42, იბ. აყანაძე

აბხაი 49, (< აბ < აბხი + ხაი 91; 182—184). აბხიკი მოყვანილი, მოწვე-
ნილი

აბხი, -ხა, აბი, აბ ამოძრავება: მო-
ყვანა. მოტანა, მოწვენა (86)

აბქ 56, იბ. აბხი

აბჩუ 46, იბ. აბხი

აბჰს 54, იბ. 1 აბს

აბჰსი (< აბჰს < აბჰს + ი 98, კ),
-ხაი, -ხადა ოვლიანი, მხედველი

აბჰსი, -ჩი, -ჩი || -აა ჩვეულებრივ მრ.
რ-ში იხმარება: აბჰსი, -ღეე სასმე-
ნელი, ყური (მხოლოდითში ენაცვლება
აბჰსი 41; 108, ბ, ვ)

აბჰსიჯი (< აბჰსი + იჯი < იხი
103, ა) ხს. გამჯანი

1. აბს 51, აბჰს, აბჰსი (მრ. რ-ში
ენაცვლება აბჰსი) თვალი (41)

2. აბს, აბჰს, აბჰსი; აბჰსი, ა-
ბჰსი წყაროს თვალი; ძვირფასი თვა-
ლი, თვალი პატროსანი (41)

აბჰსი (80, იბ. 2 აბს)

აბ 49, იბ. -ჩი (|| არი) შიში

აბს 45, შორისდებ. აბა, აი! (190;
210)

აბჰსი (< აბ + აბჰსი 98, ვ), -ფხი სა-
შინელი, საშიშარი

აბჰსი (< აბ + აბჰსი < აბჰსი + ი
92, გ), -ხი, -ხი. საშინელი, ში-
შის მომგვრელი, შემამრწუნებელი
(103, ა)

აბჰსი, -ჩი აბჰსი (კაცის საბ.)

აბჰსი (< აბჰსი + ხაი 98, შ),
-ხა, -ხა. აბჰსიანი (გვარის სა-
ხელი)

აბჰსი 44, (< აბჰსი + აბჰსი)
ხს. აი მანდ (18; 27; 99; 210)

აბჰსი (< აბჰსი + აბჰსი) ხს. აი
იქ (18; 27; 99; 210)

აბჰსი 16, (< აბჰსი + აბჰსი)
ხს. აი აბჰსი, აი აბჰსი (18; 27; 99; 210)

აბჰსი 61, (< აბჰსი + აბჰსი 96, ე),
-ჩი, -აა საშინელი, საშიში, საშიშარი

აბჰსი, აბჰსი მარცხენა

აბჰსი 62, (< აბჰსი 96, თ), -ჩი, -აა
საშიში, საშინელი

აბჰსი -ჩი მარცხენა

აბჰსი, -ჩი, -აა იხმარება მხოლოდ რამ-
დენიმე ფორმით: აბჰსი, აბჰსი სა-
შუალება, ბერხი, ღენე; მიხეხი, საბა-
ბი; აბჰსი || აბჰსი თანდ. მართაეს
ნათეს. -თვის, გამო, შესახებ (145)

აბჰსი იბ. აბჰსი

აბჰსი, -აბჰსი, აბჰსი || აბჰსი ფქვა

აბჰსი, -ჩხი; -ჩხი || -ჩხი, -ჩხი, -
ჩხი || -ჩხი || -ჩხი || -ჩხი, -
ჩხი || -ჩხი || -ჩხი, -ჩხი, -
ჩხი, მხედველი, მონა ქალი (49)

აბჰსი, -ჩი, -აა ღალადი, ხმამალა
ძახილი. ყვირილი

აბჰსი (61, იბ. აბჰსი)

აბჰსი 56, იბ. აბჰსი

აბჰსი, -აბჰსი, -აბჰსი ხეწნა, ვედრება

აბჰსი 56, იბ. აბჰსი

აბჰსი 51, იბ. აბჰსი

აბჰსი 50, იბ. აბჰსი

აბჰსი 59, იბ. აბჰსი

აბჰსი || აბჰსი, -ჩხი ღოცა. ~ მ

აბჰსი 59, || აბჰსი, -ჩხი ღოც-
ვად ღგობა, ღოცა, ვედრება (108, გ;
144; 174)

აბჰსი 61, იბ. აბჰსი

აბჰსი (< აბჰსი + აბჰსი 97),
-ხხი, -ხხი კინი. პატარა მტრედი
ხეწი

აბჰსი, -ხაი || -ხაი, -ხაი მტრედი

აბჰსი 48, იბ. აბჰსი

აბჰსი 48, იბ. აბჰსი

აბჰსი, -აბჰსი ცხოველთ განავალი, ნეხი

აბჰსი 58, იბ. აბჰსი

აბჰსი (< აბჰსი + 2 აბჰსი), -ჩხი,
-ჩხი, -ჩხი || -ჩხი, -ჩხი წყა-
როს თვალი (41; 103, ბ.)

აბჰსი იბ. აბჰსი

აბჰსი 47, იბ. აბჰსი

აბჰსი || აბჰსი, -ჩხი, -ჩხი; აბ-
ჰსი || აბჰსი, -ჩხი, -ჩხი წყარო (50)

აბჰსი || აბჰსი შორისდებ. აბა! მაშ! მოდი!
(190)

აუტ (< აუ + ტ 98, კ), აუაჲ მარი-
ლიანი, დამარილებული, მლაშე
აუტ, -ტ ოჯახის ავლა, უძრავ-მოდრავი
ქონება; ოჯახის კურკლუელობა
აუტამატი (< აუტ + აუტ 106), -ტი ბუი-
ნი, გროვა, მიყრილ-მოყრილი (რამე)
სკვბხტ, -ხხაჲ აღმნიქ (ადგილის სახ.).
(108, დ)
აუტყხ (< აუტყ; 90) -ხმ, -ხვტი:
-ხმ, -ხვთჲ უწესრიგო სწიანობა, ყვი-
რილი, ყიყინა, შფოთი
აუტყხვან 61, იხ. აუტყხ
აუტყაჲ, -მტყ, -მტყა || -მტყა შფოთი,
ღრიანცელი, ყიყინა, ყვირილი
აუტყა, აუტყაჲ || აუტყაჲ მელა (19)
აუტყაჲ (< აუტ + აუტ; 106) იხ. აუტყ-
აჲ-ღაჲ (აუტყაჲ იხ. იხმარება)
აუტყამაჲ (< აუტ + აუტ 106), -მტყტი,
-მტყტი || მტყა ბინდებუნდი
აუტყა, -ტყა; -ტყაჲ, -ტყაჲ ქალი,
ქალიშვილი (44; 96)
აუტყაჲ 50, იხ. აუტყა
აუტყაჲ (< აუტყა + ირტ 103 ბ),
-აჲ, უკმროს შობილი, უკანონო
შვილი
აუტყ იხ. ხუტყ
აუტყ იხ. ხუტყ
აუტყა, -ტი, -აჲ ღარიბი, ღატაკი, უკო-
ვარი, გლახაკი, ალკატო
აუტყაჲ (< აუტყა + თხა 96,
ა), -ტი, -აჲ საღარიბო, ღარიბთა თაჲ-
შესაფარი
აუტყაჲ 63, (< აუტყა + ტყ
103, ბ), -ტი, -ტიჲ ღარიბთმოყვა-
რე, გლახაკთმოყვარე
აუტყ იხ. აუტყა
ანაუტყა 62, (< ანაუტყ < ანა-
ყარხ + ხა 91; 182-184), -ტყა,
აქარებული
ანაუტყა 60, იხ. ანაუტყა
ანაუტყა, -ხმ, -ხვტი სწრაფეა, აქა-
რება
ანხ, ხმ, -ხვტი აღმოცენება; ზრდა, მო-
მატება
ანხხა (< ანხ < ანხ + ხა 91;

182-184), -ხვტი აღმოცენებული; გა-
ზრდილი
ანხხტ 63, იხ. ანხ
ანხა (< ან < ანხ + აჲ 94, ა),
ანხა ალორბინება
ამ 63, -ტი, აჲ || ამტი, ამაჲ წელი-
(წადი). ამტი ამტი || ამ ეთი ამტი ||
ამ კამტი ყოველწლიურად, ყოველ
წელს, წლითი წლად (104)
ამაჲ, -აჲ || -ტი, -აჲ კურკლე||
ამაჲ-ტყ 53, იხ. ამაჲ
ამაჲ, ხმ, ხვტი (შეკრებენა
ამაჲ-ხვტი 52, იხ. ამაჲ)
ამაჲ 49, ამარაჲ: ამარაჲ,
ამარაჲ ხაჲ-წელი (4; 26; 42). იხ
ამარაჲ
ამარაჲ (< ამარ < ამაჲ + აჲ
98, ბ), -რაჲ, ხაჲ-წელიწადი ი. ი.
ხაჲ-წელიწადი (იხ. ხაჲ-წელი 4; 26;
42). იხ. ამაჲ
ამარაჲ, -ხაჲ იხ. ამარაჲ
ამარაჲ, -ხაჲ იხ. ამარაჲ
ამარაჲ (< ამარ < ამაჲ + აჲ
95, ა), -ტი, -აჲ საზაღბლო ადგილი,
აგარაკი (4; 26)
ამაჲ 42, იხ. ამ
ამარაჲ || ამარაჲ (< ამ-
176 + რაჲ-აჲ), -ამ, -რაჲ, -რაჲ;
-რაჲ, -რაჲ აქარება; აწევა,
ამალეება (4; 26; 76)
ამარაჲ, -ტი || -აჲ ზრდა; შფოთი, აჲ-
ლობა
ამხხა 60, იხ. ამხტი
ამხტი 60, -აჲ, -ხაჲ შპაკი, დაუ-
მორჩილებული, ჯრა (ცხენი)
ამხ < ალკა არ იხმარება. მხოლოდ
რთულს ან წარმოებულ სიტყვებში:
ამხაჲ, ამხხა--
ამხაჲ 43, (< ამხა + აჲ 98, გ),
-ტი, მრ. რ. ამხხაჲ || ამხხაჲ,
ამხხაჲ || -აჲ, -ხაჲ, -ხაჲ იხ.
კელი (65)
ამხაჲ 64, იხ. ამხაჲ
ამხხაჲ იხ. ამხხაჲ
ამხხაჲ (< ამხა + აჲ + აჲ 100, ა,
ბ) ზხ. სავსებით, სრულიად, სულ.
მთლიანად

ამხსტრხას 53₁₁ იხ. ამხსაჲს
ამხსტრხის იხ. ამხსაჲს
ამღს 53₁₁ ამინ: ნამდვილ(ად), კუმბა-
ოიტად

ამქ 42₁ იხ. ამ

ამქა, ამასას || ამქა || ამიჲ თვე (45)

ამქრայ, -ქ ამირა

ამქრალ... 42₁₁ ნაკლული სიტყვაა

ამქრალქის (< ამქრայ + ილქის 9:3).

-ქსას ამირობა; საამირო

ამიჲ 42, მტდარნაწერია, უნდა: ამ-
იჲს (23). იხ. ამ

ამილქს 42, -ასიჲ მუღლუ (ქმარი,
ცოლი)

ამილ, ამქქ || ამიჲ მტყიცი, მავარი,
უშიშარი

ამსხას 42, იხ. ამქ

ამსხას 47, იხ. ამქ

ამსქს 48, იხ. ამქ

ამსიჲს 47, იხ. ამქ

ამრე (< ამილრ + იჲ 98, 3). -ქ, -ას
სიმავრე, ციხე

ამრეჲს 57, იხ. ამრე

ამქ 56₁₁ იხ. ამ

ა, შორისდებ. მოწოდებისა: ჰეი! ო!
(190)

აჲ 42₁₁ = ასათიჲს იხ. ასათიჲს

აჲ, -ილ || -იჲ განთიადი, დილა

აჲქსათს (< აჲქს + ასათს 95, ბ),
-ქ, -ას ბალბიანი ადგილი, საბალეთი,
ბალი, ხეარი

აჲქს 52, -ჲსი, -ჲსა ბალი, ვენახი,
ხეარი

აჲქსიჲს 51₁₁ იხ. აჲქს

აჲქ 56₁₁ (ბრუნება იხ. აჲს-თან) ჯე
(63: 65)

აჲქსიჲ (< აჲქ; 167) ხხ. მანდ(ე);
მავდროს(ე)

აჲქსა (აჲქ + აქსა 100), დ) ხხ. ვერე

აჲქრ (< აჲქ-ი'ს ნათეს.) ხხ. მანდ; მან-
დეთ(ე); მსახლერული ნაწილაკი ადგი-
ლობითთან (63: 93: 167)

აჲქრს (აჲქრ + ს 98, ა) ხხ. მანდჲ,
მანდეთეჲ (167)

აქამ 62₁₁ (< აქა + მამ) ხხ. ახლა,
-ჲ (93, ბ)

აქ 62₁₁ || აჲქ, -იჲ აღგ.-მტ. აქილ,
დაწყ. აქმლ, მოქმ. აქილ; მრ. რ.
აქი, აქიჲ—სხვა (54). კავშ. მაგრაჲ;
არამედ (203; 208). აქ სს 46₁₁ ||
~ ჯ კიდევ. ამას გარდა. კელაქ(ა),
მერმეტ (208)

აქაჲ (< აქ + აჲქ 103, ბ), -ქ, -ას
სხვა ტომი, სხვა გვარი, უცხო თესლი,
სხვა ხალხი; სხვაგვარად, სხვანაირად

აქაჲს 64₁₁ იხ. აქაჲ

აქაჲქ (< აქაჲქ + ქ 98, კ), -ჲსი,
ჲსა უცხო(ელი)

აქაქს (< აქ + აქს; 90, 106), -ქმ,
-ქს გადასხვაფერება, შეეკლა

აქასა (აქ + ასა 106), -ქ სხვადასხვა-
ნაირი, სხვადასხვა ჯიშის: სხვა ტომის,
სხვა გვარის, უცხო(ელი)

აქილს (აქ + ილს 64) ხხ. სხვაგვარ-
დას, სხვა მხრიდან

აქილას იხ. აქილას

აქილ (< აქს; 64) ხხ. სხვაგვარ

აქილს (აქ + ილს 64) იხ. აქილ

აქი 51₁₁ იხ. აქ

აქბ, -ქ თხა

აქბას (< აქბ + ას 107) კრებ. თხები
სქბას 62₁₁ აიწსან-ი (ადგილის სახ.)

აქ იხ. აქ

აქდ 52₁₁ იხ. აქ

აქს 52₁₁ (ბრუნება იხ. აქს-თან), იგი
(65)

აქმ 54₁₁ იხ. აქ

აქორქს 55₁₁ იხ. აქ

აქორქს 56₁₁ იხ. აქ

აქორქს 61₁₁ (< აქს + ოქს; 100, დ)
ხხ. იმოდენ(ად), იმომ(ად)

აქორქს 43₁₁ (< აქს + ოქს 100, დ)
ხხ. იმნაირად, იმგვარად, ის(რ)ე

აქორქსი (აქს + ოქს + ს 98, კ), -ასი,
-ასა იმნაირი, იმგვარი, ისეთი

აქს 53₁₁ ჰო, დიახ, კი

1. აქს 56, ნათ. აქარ || აქორქს,
მტ.-ადგ. აქამ || აქამქს, დაწყ. აქამ

|| აქამას, მოქმ. აქამ || აქორქს;
მრ. რ. სახ. აქარ || აქორქს, ბრალდ.-

ადგ. აქს || აქორქს, მტ.-ნათ. აქს ||

აქიყტი დაწყ. *აკიყ* || *აკიყტი* || *აკიყთა*, მოკმ. *აკიყ* || *აკიყტი* რს, ესე (ასევე იბრუნვის *აკი* და *აკხ*. 63; 65). ~ *კახტი* ნმ₁, ესე ოდენი, ესოდენი

აკი, *აკ* | *აკ* ავი სული, ეშმაკი

აკიანარი (*აკიანარი* < *არქანსი*; 103, ა), *აკ*, *აკ* ეშმაკული, გიგი, შმაგი

აკიანარტი (< *აკიანარი*; 90), *აკიანარტი* გაშმაგება, გაგიგება, გაყოფება

აკიანარი იბ. *აკიანარი*

აკიანახა 49₁ (< *აკიანახა* 100. ბ) ხხ. ამის შემდეგ, ამიერიდან

აკიანა 62₁₉ (< *აკიანა* 100, დ) ხხ. ასე, ამგვარად, ამნარად

აკიან 52₂₆ (< *აკიან*-ის ნათეს.) ხხ. აქ; აქითკენ; მსაზღვრელი ნაწილაკი ადგილობრივითან (63; 99, ა; 167)

აკიანტი (< *აკიანტი* 65; 99) ხხ. აქ(ვე); აქითკენ(ვე) (167)

აკიანტი || *აკიანარი* (< *აკიან* + *არი* || *არი*; 99, გ) ხხ. დღეს

აკიანტი 48₂₆ (< *აკიან* + *ტი*; 25) ხხ. მანდღდან (99, ა; 167)

აკიანთი (< *აკიან* + *თი* 99, ა; 167) ხხ. იბ. *აკიან*

აკი 52, ნათ.-მიტ.-ადგ. *აკი*, დაწყ. *აკიანტი*, მოკმ. *აკიანტი*; *აკი*, *აკიანტი*, *აკიანტი* კაცი, ქმარი (26; 48)

აკიანთი, *აკი* აბრარატი (ადგილის საბ.)

აკიანთისა (< *აკიანთი* + *ისა* 98, ე) ხხ. აბრარატი

აკიანტი || *აკიანტი* (< *აკი* < *აკიანტი* + *ისა* 91; 182—184), *აკიანტი* დამწვარი

აკიანტი 52₂₆ იბ. *აკიანტი*

აკიანტი, *აკი*, *აკი* წვა

აკიანტი იბ. *აკიანტი*

აკიანტი (< *აკი* + *აკი*; 103, ბ), *აკი* + *აკი*, *აკი* + *აკი* || *აკიანტი* იბ. *აკი* + *აკი* მხედრობა, ცხენოსანი ჯარი

აკიანტი (< *აკი* + *აკი*; 103, ბ), *აკი* იბ. *აკი* + *აკი*

აკი- უკონლობის მაწარმოებელი პრეფიქსი; მაგ.: *აკიანთი*, *აკიანტი*... (101)

აკიანთი ხხ. ხხ. გვიანი: გვიანი

აკიანთი (< *აკი* + *აკიანთი*), *აკი*, *აკი* უდაბური, მოუშენებელი, დაუსაზღვრელი ადგილი; უდაბნო

აკიანთი იბ. *აკიანთი*

აკიანთი (< *აკი* + *აკი* + *აკი* 93), *აკიანთი* უშენებლობა, გარეუბლება

აკიანთი 44₂₉ იბ. *აკიანთი*

აკიანთი 47₁₉ (< *აკი* + *აკი* < *აკი* + *აკი* 107. ე) პირდაპირ, უტყვი; ცხოველი

აკიანთი 47₂₉ იბ. *აკიანთი*

აკიანთი (< *აკი* + *აკიანთი*), *აკი*, *აკი* || *აკი* უმანკო, უშეიქვლო, უბიწო, უნაკლო

აკიანტი (< *აკი* + *აკი* < *აკი* + *აკი* || *აკი* სული, სადაველი

აკიანტი (< *აკიანტი*; 90), *აკი*, *აკი* შურადაცხვოვა, გინება, ღანძლევა

აკიანტი (< *აკიანტი* < *აკიანტი* + *აკი* 92, ბ), *აკი*, *აკი* შურადაცხვოვებული

აკიანთი იბ. *აკიანთი*

აკიანტი იბ. *აკიანტი*

აკიანთი იბ. *აკიანთი*

აკიანთი (< *აკი* + *აკიანთი*), *აკი* უტყვი, უბიწო, უსიტყვო

აკიანტი ხხ. *აკი*, *აკი*, *აკი* (61)

აკიანტი კავშ. კი, *აკი*, *აკი* (217)

აკიანტი, *აკიანტი*, *აკიანტი* || *აკიანტი*, *აკიანტი* || *აკიანტი* გარეწვა, ხარნაშო; ძეგრა, ქობი (53)

აკიანტი 54₂₉ ხხ. იქ; იქ: მაშინ, იმეამდ; მსაზღვრელი ნაწევარი ადგილობრივითან; საიქნო, ის ქვეყანა (99, ა; 167)

აკიანტი, *აკი* ორგანო, ასო (სხეულისა)

აკიანთი (< *აკიანტი* + *აკი* < *აკი* + *აკი* || *აკიანტი* დადამბლალებული, დაწვრილი (103, ა)

აკიანტი (< *აკი*) ხხ. იქვე; მაშინვე

აკიანტი 58₂₉ (< *აკი* + *აკი* 99, ა) ხხ. იქ, იქვე; მაშინვე, მყისვე (167). ~ *აკი* ადგილობრივი, იქვე; ~ *აკი* || ~ *აკიანტი*

ანძხსაჲ (< ანძხ + ხაჲ 98, ბ). -ხტ ბრგე, ახოვანი, ტანადი. წარმოასდგვი, მოსული, გოლიათი
 ანძრს 46₂₀, -ჩ, -აჲ წვიმა
 ანძარძხ (< ან + ძარძხ), -ძნაჲ უს-
 ბეული, უბორცო
 ანძაიძქახ (< ან + ძა < ძარჲ 108,
 ე + აიძქახ 93), -ძხახ უკუეობა, სი-
 სულელუ, უფუნრება
 ანხა, ანხაჲ, ანხაჲ ანა (ქალის საბ.)
 ანხაჲ 42₁₀ იხ. ანხა
 ანხარ (< ან + ხარ), -ჩ, -ჩაჲ | -აჲ
 უმადური, უშრო
 ანხარაიძქახ (< ანხარ + აიძქახ
 93), -ძხახ უმადურება
 ანხილა (< ან + ჯილა) უმკველი, უთუო,
 უდავო
 ანხიჲ, ანხიჲ; ანხიჲჲ || ანხიჲჲჲ,
 ანხიჲჲჲ სურნელოვანი, საამური
 ანხიანხაჲ 64₂₀ იხ. ანხიანხი
 ანხიანხი (< ანხიან; 90), -ხმ, -ხეჩ
 წოდება, საბელის დარქმევა, საბელდება
 ანხიანხი 64₂₁ (< ანხიან + ჩ 98, კხ
 -ხაჲ, -ხხაჲ საბელოვანი, განთქმული
 ანხიან 57₂₀, ანხიანხ; ანხიანხ, ანხი-
 ანხ საბელი (39)
 ანხიანხ 49, იხ. ანხიჲ
 ანხიარათა 43, (< ან + ა-
 რათა) -ჩ მოუშნადებელი, მოუწყო-
 ბელი. ანხიარათაჲჲ მოულოდნე-
 ლად, მკვესულად, უტბად (100, გ)
 ანხიარათ 54₂₁ (< ან + არათა), -ჩ
 უხმარი, გამოუსადეგარი, უსარგებლო
 ანხიარათაჲჲ 43₂₁ იხ. ანხიარათ
 ანხიარათი (< ან + არათა: 90),
 -ხმ, -ხეჩ გაყოფა, განაწილება, დაშო-
 რება, დაცილება. სახლერის გაეღება
 ანხაჲ, -ამ, -იან დაჯერება, გაგონება
 (14:)
 ანხიარათ (< ან + არათა), -ჩეჩ-
 რათ; -ჩეჩარათ, -ეჩათ დაუსაბამო
 ანხაჲ, -ჩ, -ჩაჲ || -აჲ ოჯე
 ანხიარ 46₂₀ (ანხ + არ 25) ხხ. იქიდან;
 მსახლერული ნაწევარი დაწყებითთან
 (167) ანხიარ (ა) ანხიარ აქით-იქიდან,
 უკველი მსრიდან (99, ა)

ანხიან, -ჩ ანტონი (კაციის საბ.)
 ანხიანხ 42₁₁ იხ. ანხიან
 ანხიანხ იხ. ანხიანხ
 ანხ (< ანხიანხ; უფრო ხშირად მრ.
 რ-ში: ანხე, 94, ე, ე; 108), -ჩ გადა-
 სულა; გადასულელი. ანხე ნახაჲჲჲჲ
 ანხ 52₂₀ გზების გადასასულელებზე =
 ანხეჲჲჲჲჲჲ. იხ. ანხე
 ანხიანხ 61₁₀, -ხმ, ანხე, ანხ გადა-
 სულა, წასულა (69; 79; 80)
 ანხიანხ 64₂₀ იხ. ანხიანხ
 ანხიანხ 57₁₀ იხ. ანხიანხ
 ანხიანხ (< ანხე < ანხიანხ + ხაჲ 91;
 182-184) -ეჩაჲ გადასული, წასული
 ანხე 57₁₀ იხ. ანხიანხ
 ანხიანხ 62₁₁ იხ. ანხიანხიანხ
 ანხიანხიანხ (< ანხე < ანხიანხ + ა-
 იანხი 69), -ხმ, ანხიანხე, ანხე გა-
 დაყანა, გადატანა, გაყვანა, გატანა
 ანხე (< ანხე + ე 108), -ეჩე
 (თაქ) გადასაული, შემბეჯეა. იხ. ანხე
 ანხიანხ 65₁₀ იხ. ანხიანხ
 ანხიანხიანხ იხ. ანხიანხიანხ
 ანხიანხ || ანხიანხ (< ანხ + ანხიანხ
 იანხი 12), -ეჩეჩ-ეჩხაჲ უსჯულო,
 უსამართლო, უწყსო
 ანხიანხიანხიანხ || ანხიანხიანხიანხ
 ანხიანხიანხ (< ანხიანხ + აიძქახ
 94), -აიძქახ უსჯულოება, უსამართ-
 ლობა
 ანხიანხ (< ანხიანხ + ე 94, ე; 108),
 -ეჩხე უსჯულოება, უსამართლობა
 ანხიანხ 64₂₀ -ჩ, -ჩაჲ || -აჲ მოწაფე,
 შევირდი
 ანხიანხიანხიანხ (ქალის საბელია)
 ანხიანხიანხ 42₁₀ იხ. ანხიანხიანხ
 ანხიანხიანხიანხ, -ჩ, -აჲ ქვეყანა
 ანხიანხიანხიანხ (< ანხიანხ + აიძქახ 98, ა),
 -ჩ, -აჲ საქვეყნო, საერო; ერისკაცი
 ანხიანხიანხიანხიანხ (63₂₀ (< ანხიანხ + აიძქახ;
 103, ბ) ქვეყნის მამულებელი, აღმამუ-
 ნებელი
 ანხიანხიანხიანხიანხ იხ. ანხიანხიანხ
 ანხიანხიანხ (< ანხიანხ + აიძქახ 98, ბ) -ხაჲ-
 ხაჲ შემოდგომისა (ე. ო. შემოდგომის
 დრო = შემოდგომა) (42)

აზნაქს (< აზიან; 42), -აი იხ. აზნა-
ქს

აზნასქ (< აზიან; 42). -აი იხ. აზ-
ნაქს

აზიან, აზნან, აზნაძე: აზიან, აზ-
ნასქ შემოდგომა (42)

აზსარაძე 523. -ქ. -აი კოშკი

აზსქ (< აზ < აზგ + სქ 96; 108, ბ);
მხ. რ-ში არ იხრუნვის: მრ. რ. სახ.

აზციან, ბრალდ. აზციანს. სხვა ბრუნ-
ვები არა აქვს. კნინობ. თვალი

აზციანს 413 იხ. აზსქ

აზრ. აზგ || აზსქ (მხ. რ-ში ენაცვლება
-აქს) თვალები (41; 108, ბ)

აჟ 543 იხ. აჟაჟ

აჟაყანსაჟ 453 (< აჟაყან < აჟა-
ყანსაჟ + ხაჟ 91; 182—184). -ხაჟაჟ
მოსაზილი, აღმოფხვრილი

აჟაყანსაჟ 453 იხ. აჟაყანსაჟ

აჟაყანსაჟ 453. -ხაჟ, -ხეჟ; -ქაჟ, -ხეჟაჟ
გახრწნა, წაბილწვა, გაფუჭება; დალუპვა,
მოსაზობა, აღგვა, აღზორცვა

აჟაყანსაჟა 453 იხ. აჟაყანსაჟ

აჟაყანსაჟეჟ 453 იხ. აჟაყანსაჟ

აკაიანსაჟ, -ხაჟეჟ აქაქნიქ (ადგილის
სახ. 108, დ)

აკაჟ || აკაჟ ხხ. შემდეგ, გერამე; მაშინ.
~ რქ || ~ რქ -ჟ კავშ. უკეთუ, ბო-
ლო, ბოლო თუ; თუ არა და, თორემ;

~ აკაჟს კავშ. შაშაადაშე, ესე იგი
(215)

აკაჟანსაჟ, ხაჟ, -ხეჟ შენაება, დანანება
აკაჟანსაჟს 637 იხ. აკაჟანსაჟ

აკაჟათან, -ქ, -აი სასო, იმედი, თავ-
შესაფარი, მცველი, დამცველი; დაიმე-
დებულა, დახდობილი; ფარი. ~ ჭ შინ-
დობილია

აკაჟა დასახლებული, მოშენებული ად-
გილი, დაბა

აკაჟანსაჟ, -ხაჟ || -ხაჟ სასახლე, ქალა-
ცი (108, ა)

აკაჟანს 543 ხხ. და კითხვითი ნაწილა-
ცი: ხომ; აჟი, განა; მართლა, ნამდვი-
ლად (189)

აკაჟანსაჟ, -ქ აპულამრ (კაცის. სახ.)
აკაჟანსაჟს 423 იხ. აკაჟანსაჟ

აკაჟანსაჟ, -ხაჟ, -ხეჟ; -ქაჟ, -ხეჟაჟ ცხოვრება;
გადარჩენა

აკაჟანსაჟს 636 იხ. აკაჟანსაჟ

-ჟ, -ჟქ || -ქ -აი მარჯვენა (54)

1. აა თანდ. მართავს: ა) ბ რ ა ლ დ ე-
ბ ი თ ს და უ დ რ ი ს: 1. -დმი || -დამი,
-თან, მიმართ: 2) ირიბი დამატება;

3) -გან, -თვის, -გამო, -ით; 4) თეი-
თეული. ყოველი: 5) -ად, ადგილას,
როგორც; 6) ქვეშ, ქვე; 7) -ებრ. -ვით;

8) სახელსმნებთან ქ (ქ) თანდებულ-
თან ერთად: -თვის (111). ბ) ნ ა თ ე-
ს ა ო ბ ი თ ს და = -თვის, გამო, -ით

(მოკმ. ბ რ.). -გან (112); გ) შ ი ც ე-
მ ი თ ს, = 1) -თან, წინაშე; 2) -ში, -ზე;

3) ირიბი დამატება (შ ი ც. ბ რ. 113);
დ) და წ ე ე ბ ი თ ს, = 1) -თვის, გამო

-ად (ვითარებითი); 2) ჩვეულებრივ ქ
(ქ) თანდებულთან ერთად: — გან, ში-

ერ; 3) წინააღმდეგ (114); მოკმ ე-
დ ე ბ ი თ ს, = 1) -თან, ახლოს; დროს,
ჯამს; 2) -ზე, -ით (მოკმედებითი); 3)

გარდა, თეინიერ, გარეშე (115) იშუა-
თად გამოიყენება პრეფერბად და მნიშ

ენელობას უცვლის ხმას (101; 102;
110—115; 176) ა

2, აა 53 იხ. ააისიქ

აააჟ 543, -ქ, -აი არაკი, იგავი; გამო-
ცანა, ასახსნელი; სსასაცილოდ აგდება,
შერცხვნი, თავის მოჭრა, შურაგაჭეუ-

თა. აა აააჟ შურაგაჭეუოფისაჟის,
შურაგაჭეუოფის გამო.

აააჟს იხ. აააჟს

აააჟს 636 || აააჟს (აა 102;
176 + ააჟს) ხხ. ცალკე, განცალკეუ-

ბით, მარტო, თავისთავისთვის

აააჟს 636, თანდ. მართავს ნ ა თ ე ს ა ო-
ბ ი თ ს: უ, გარეშე, თეინიერ (145)

აააჟ ხხ. გააჩნია მხოლოდ შემდეგი
ფორმები: აააჟს || -ჟაჟ, კაააჟ, აააჟ

ქსა. აააჟს, -ჟაჟ წინა. ეჟჟ ~ ნაჟ, ||
კაააჟ (წინაშე, წინ, წინისკენ; კაააჟ

თანდ. მართავს მოკმედებითს: წინ, უწინ,
ადრე (-შე) (155)

Առուհեան 42, (**Առուհե+ան** 98, Ծ) არუელიანი (საგვარუდლო იყო), (8)
Առուհեան 42, იბ. **Առուհեան**
ասց 43, იბ. **ասկ**
ասցեայ 59, 1 (< **ասց** < **ասկ** + **այ** 91: 182—184) -**ցելայ** თქმული
ասցէք 52, 1, იბ. **ասէ**
ասցից 55, 1, იბ. **ասէ**
ասկ 54, 13, -**եմ**, **ասցի**, **աս** თქმა (86: 175)
ասեմ 53, 2, იბ. **ասէ**
ასეშ 55, 1 (**ასეშ** + **ე** მსახლერ. ნაწილა-
 ე; 166) იბ. **ასէ**
ასեն 51, 1, იბ. **ასէ**
ასէ 51, 1, იბ. **ასէ**
ასէին 51, 1, იბ. **ასէ**
ასէր 50, იბ. **ასէ**
ասაქ (< **ასა** < **ასერ** + **ქ** 98, Կ) **ասა-**
ոյ, **ասახա**. მატყლისა, მატყლისაგან
 ნაცეთები
ასის (< **աս** < **ასէ** + **ის** 98, Ե), **ა-**
նոյ მუტყველი
ասყარ, -**ոյ** || -**ի**, -**ա** ფარი
ասყარայ 61, 1, იბ. **ասყარ**
ასყარէ 60, 2, მკდარნაწერია, უნდა: **ა-**
ყარ იბ. **կაշի**
ასყარէք იბ. **ასყარէ**
ასყარէա, -**րիսի**, -**რիսա** ასპარები,
 მოედანი: სიგრიის საზომი ერთეული
ასყარին 60, 3, იბ. **ასყარ**
ასყსა, -**ի**, -**ի** || -**ա** რაინდი, ასნექტი
ასყსით 42, 1, იბ. **ასყს**
աս 55, 3, ხხ. აქ; ახლა, ამგამად: მსახ-
 ლურელი ნაწილაკი ადგილობითთან:
 სააქო, ეს ქვეყანა (90, ა, გ: 167)
ასასორ (< **ასა**: 117) ხხ. აქ(ვე); ახ-
 ლ(ვე)
Ասახეանք ასტელაენ-ი (ადგილის სახ
 108, დ)
ასათ (< **ასა** + **თ**) ხხ. აქვე: ახლავე;
 მსახლერ. ნაწილაკი დაწყებითთან; აქი-
 დანვე: ~ **է** **ასა** აქავე, ადგილბზევე:
 ახლავე (99, ა: 167)

(167). ~ **է** **ასეք** აქიდან იქამდე
 (დროის მიხედვითაც: ამდროიდან იმ
 დრომდე, ამის შემდეგ): ~ (**է**) **ასათ**
 აქით-იქიდან, ყოველი მხრიდან: ხს.
 აქაური; მრ. რ **ასათք** ამქვეყნიურნი,
 მოყვადენი: **ასათხა** **აქი** **გარდა-**
ცვალება
 2. **ასათ**, -**ათ**, -**ახა** შავარი, ძლე-
 რი, მტყიცე; ძალა, სიმაგრე; სიყბაწვი-
 ლე. ახალგაზრდობა: ხნოვანება, ასაკი.
ასათი **მანკი** **ქხან** ბავშობის
 ასაკში
ასათქ, -**ახა** იბ. 1. **ასათ**
ასათ, -**ბ**, -**ბ**; -**ბ**; -**ბ** **ას** ||
 -**ბ**, -**ბ**, -**ბ** **ას** **ას** **ას** **ას** **ას**
 ცვლაეი (53)
ასათქ (< **ასათ** + **ქ** 94: 97), -**ბ**
 ასტლიკი (ქალის სახ.) (44)
ასათი 43, 2, -**ბ** **ას** **ას** **ას** (21)
ასათ **ასათ** (< **ასათ** + **ასათ**
 103, ა, ბ), -**ბ**, -**ბ** || -**ბ** **ას** **ას**
 ლეთის მსახუ-
 რი; სალეთისმსახურო
ასათ **ასათ** **ას** **ას** **ას** **ას** **ას** **ას**
 იბ. **ას-**
ას **ას** **ას** **ას** **ას** **ას**
 (< **ასათ** **ას**
 -**ას** **ას** **ას** **ას** **ას** **ას** **ას**
 ლეთის მოვე-
 რე; ლეთის საყვარელი
ასათ **ას** **ას**, იბ. **ასათ**
ასათ (< **ასათ** **ას** 99, ა) ხხ. აქი-
 დან: ამისაგან (მსახლერ. ნაწ. დაწყე-
 ბითთან); ამდროიდან: ამ მხრიდან: აქ
 (167)
ასათ (< **ასათ** **ას** 99, ა) ხხ.
 აქიდანვე: ამისაგანვე; ამ დროიდანვე:
 ამ მხრიდანვე: აქვე (167)
ას, **ას** || **ას** **ას** || **ას** **ას**, **ას** **ას** ||
ას **ას**: **ას** **ას**, **ას** **ას** || **ას** **ას** **ას**
 მატყ-
 ლი (52)
ასათ **ას** **ას**, იბ. **ასათ**
ასათ, -**ას**; -**ას**, -**ას** || -**ას** **ას**
 კბილი (37)
ას, -**ას** || -**ას**, **ას** **ას** **ას** **ას**,
 ძულება (86)

1. **ასათ** (< **ასათ**: 99, ა) ხხ. აქიდან;
 მსახლერული ნაწილაკი დაწყებითთან

არს 55₃₃ იბ. *აიხსქ*
არაყ || *არაყ*: მრ. რ. -*ყრ* || *ყიხს* (სხვა ფორმები არა აქვს) ზს. ზხ. სწრაფი, ჩქარი: სწრაფად, ჩქარა, მალე. ~ ~ ჩქარ-ჩქაოა: მაშინვე, მყისვე (105)
არაბახსქ, -*ბახსიყ* არაწანი (ადრ. სან.)
არაბქ 55₃; -*ბძ*, -*ბყტ* ძოვზა
არაბხიყ 12₁, მცდარწარწი, უნდა: *არაბახსიყ* იბ. *არაბახსქ*
არამრ 61₃ იბ. *აყრ*
არამრქ (< *არამრ* < *აყრ* + *ქ* 136 ე), -*რლიყ*, -*რლიქ* || -*რსა*: ვათბოველი ქალი, ქმოიანი
არახყ 5₃; იბ. *აყრ*
არაყსქ 46, იბ. *აიხსქ*
არაყიყ 41₃; იბ. *აიხსქ*
არათ, -*ქ* || -*იყ*, -*ქ* || -*აი* || -*იქ* მანკი, ბიჭი, მწიკელი, ნაყლი, ზინჯი: ზიანი, ვება
არაყრ 4₃; იბ. *აიხსქ*
არაყობ (< *არაყრ* < *აიხსქ* + *აბ* 136 გ), -*იყ* ქმნილი, გაჩენილი, აოსი, არსება, ქმნილება
არაყათა, -*აყ* არარატი
არაყათაყ 48, იბ. *არაყათ*
არაყისქ 60₁₀ (< *არაყრ* < *აიხსქ* + *საყ* 91: 132--184), -*რქიყ* ქმნილი, გადმოუბღლი
არაყრქ 51₃ იბ. *აიხსქ*
არაყრყ 59₃₃ (< *არაყრქ* < *აიხსქ* + *ყ* მახალურ, ნაწ. 105) იბ. *აიხსქ*
არაყრქ 45₃₃ იბ. *აიხსქ*
არაყრქ 52₃ იბ. *აიხსქ*
არაყრქ (< *არაყრ* < *აიხსქ* + *ქ* 92 ა), -*რქტ*, -*რქთ*: მოქმედი, შემოქმედი, შემქმნელი
არაყსქ (< *არაყ* < *არაყსქ* || *დმაყქ* + *საყ* 91: 182--184), -*რქიყ* ნასვამი, დაღუღლი, მთერალი
არაყსქ || *არაყსქ*, -*აძ*, -*არაყსყ* სმა, თრობა (25) იბ. *დმაყქ*
არაყსყ (< *არაყსყ* < *არაყსქ* + *იყ* 92, ბ), -*ქ*, -*აი*: მემთერალე, მსმელი, ლოთი
არაყ იზმარება მხოლოდ წარმოებულ

სიტყვებში „პატივისცემა, მოწიწებას“ მნიშვნელობით (99: 102: 106), იბ. *აბარაყ*, *ყარაყქ*
არაყქ I < *არაყსიყ*: მქ. ვი. -*ქ* || -*იყ* (იბ. რ. მ.: „ლოდ ვამოთქმებშია 106, ე) მრ. რ. -*ქ*, -*იყ* დაბრკოლება
არაყსიყ 47₃ იბ. *არაყსიყ*
არაყსიყ, -*აძ*, -*რქტ*, *არაყქ*: *რქსაყ*, -*რქსიყ* აჯრალეა, დაწლა, ხელია შეწლა, დაბრკოლება: შეწყვეტა, გაჩერება
 1. *არაყ*, -*აი* ნორთულობა, სამკაული (ხელღებზე იხმარება, როდულ და წარმოებულ სიტყვებში: 99: 102: 106), იბ. *ყარაყ*, *ყარაყარქ*
 2. *არაყ* 52₃ ზხ. ააღა: კვეშ. მანასადანე, ესე იგი: ნაგოვ (210): ~ *სა* ახლავ *არაყარ* 45₃, -*იყ* მარბალი, ნამუველი, ქეშმარიტი
არაყარ 5₃ (< *არაყარ* + *ს* 100, ბ). მარბალა, ნამდვილად, ქეშმარიტად
არაყარაქსამრ 6₃; იბ. *არაყარაქს*
არაყარაქს (< *არაყარ* + *არაქს* 131), -*ქსახ* სინართლე, ქეშმარიტება, სმარბლიანობა
არაყსაყ || *არაყსაყ* || *არაყსაყ* (< *ნოქს*, ბრ. 2 *არაყ*-ისა: 1(0), ბ) ზხ. ალბათ, ეგების, ჩანა, როგორც ჩანს: კითხვის ნაწილაკი: განა, ყი, ზომ: ნეტავ, მართლა (154)
არაყსაყ იბ. *არაყსაყ*
არაყსაყ იბ. *არაყსაყ*
არაყსაყ, -*რქსაყ*: -*რქსაყ*, -*რქსაყ*, -*რქსაყ* || -*რქსაყ* ნაყოფი, მოსავალი: შედეგი (36)
არაყსაყ 42₃; იბ. *არაყსაყ*
არაყსაყ 40₁₀ იბ. *არაყსაყ*
არაყსაყ 49₃ იბ. *არაყსაყ*
არაყსაყ 57₃ იბ. *არაყსაყ*
არაყსაყ 5₃; იბ. *არაყსაყ*
არაყსაყ, -*ქ* აჯრე, მზის სახელობის თვის (= VIII თვეს, მარტს) სახელწოდება. მზის მნიშვნელობით შემორჩენილია რამდენიმე გამოთქმასა და კომპოზიტში: *არაყსაყს* (იბ.), *არაყსაყ* *არაყსაყ* „აღმოსავლეთის კარი“, *არაყსაყ* *არაყსაყ*

აქმანა, -ი ძირი, ფესვი
 არმა, -ძის, -მამრ იხ. არმ
 არჯალსი, -ხმ, -ხეჭ შეტყვა, შიტყვა, გა-
 ლაშქრება
 არჯალსი 61, იხ. არჯალსი
 არლა 49₁₆, -ჩ, -აღ მამარი, მამალი
 ართ, -ი ყანა; საყანე ადგილი
 ართაქს. -ჯესქ ო -ჯესქ ო -ჯესქ არტაშეს
 (კაცის სახ.) (24)
 ართაქ ცალკე არაა. გეხედება რთულ და
 წარმოებულ სიტყვებში. იხ. ართაქს,
 ართაქი
 ართაქსი 53, (<ართაქ + სხ; ლ)
 ხს. გარეთა: საგარეთ: გარეშე: გარე-
 სწული
 ართაქი (<ართაქ; 89, ბ) ხხ. გარეთ.
 თანდ. მართაეს ბრალდებითსა და ნა-
 თესაობითს; გარე, გარეთ: გარეშე, გარ-
 და, უ- (142: 145)
 ართაქილ (<ართაქ + ილ 99. ბ)
 ხხ. გარედან: გარეგნულად: ხს. გარე-
 შე, უცხო (132)
 ართაქი 59₁₅ (<ართაქ) ხხ. გარეთ
 (99. ბ); თანდ. მართაეს ნათესაობითს:
 გარეშე, გარეთ, თინიერ, უ- (145)
 ართაქი (<ართ + აქი 107), -რქ.
 -რქ. ო -რქ. ო კრებ. ყანები. საყანე
 ადგილები
 არქაი 64₁, -ჩ მეფე
 არქაქი 42, იხ. არქაქი
 არქაქსი 65₁₁ იხ. არქაქი
 არქაქილსი (<არქაქი + ილსი 93),
 -ქსი მეფობა; სამეფო; სასულეველი
 არქილსი 59₁₆ -ხაი, -ხაი ხს. სამეფო
 კარი (159)
 არღი, -ჩ, -ჩი ო -არ სუბუცესი, უფროსი;
 მთავარი, მეთაური
 არღისი (<არღი + ისი 107), -ხაი,
 -ხაი ო -ხაი კრებ. უხუცესთა კრე-
 ბული
 არღი 62, იხ. არღი
 არღიქი 54₁₃ მანდ (18: 97: 99. ა) იხ. ა-
 რღილსი
 არღი, -ი, -ი ო -არ ქვიშა

არღილ (<არღი + ილ 98. რ) კვიშ-
 ნარი, კვიშიანი
 არღი შორისდებ. აფსუს! (190)
 არღი, -ჩ -არ სოფელი, 'დაბა, დასახლე-
 ბული ადგილი
 არღისი ო არღისი, -ჩ, -არ ჩოჩოროი;
 სახედარი
 არღიქი ხხ. იქ (18: 97: 99) იხ. არ-
 ლისი
 არღისი 63₁₁ იხ. არღი
 არღიქი ხხ. აქ (18: 97: 99) იხ. არ-
 ლისი
 არღი, -ჩ ო -არ, -ჩი ო -არ აღაფი, ნა-
 დაფი, დავლა, ნატყუენკვი
 არღი (<არღი; 90), -ხმ, -ხეჭ შოა-
 ლაფა, გაძარცვა, აწიოვება
 არღი 53₁, იხ. არღი
 არღიქი 60₁, იხ. არღი
 არღიქი, -ხმ, -ხეჭ დანთავება
 არღი იხ. არღი
 არღილსი იხ. არღილსი
 არღილსი იხ. არღილსი
 არღი 51₁, (<არღი + სი 99, ე) შეტი,
 ენეტეს: ხხ. უფრო, მეტად
 არღი (<არღი + ილ; 90), -ჩ, -არ
 უფრუა, შოკარბებული
 არღი, -ილ, არღი, არღი (და)გვა, და-
 სუფთაება, გაწმენდა; მოკრძობა, თე-
 მოკრძობა; შინაგება
 არღი (<არღი; 91. ე) ხარება
 არღი, -ხმ, -ხეჭ ხარება (ანბარა)
 არღილსი (<არღი + ილსი 95, ე), -ჩ,
 -არ სახარება
 არღი, -ჩ ნათხარი, პარტახი, გაყვანებულ
 არღი (<არღი + სი 96: 97), -ჩ, -არ
 ნათხარი, ნანგრევი
 არღი (<არღი; 90) -ხმ, -ხეჭ დან-
 გეუვა, დაქცევა, აობრება, გაპარტახება,
 იავარყოფა, შეშუსრება
 არღი 57₁ იხ. არღი
 არღი 47₁ იხ. არღი
 არღი 51₁₁ იხ. არღი
 არღი 45₁ იხ. არღი
 არღი 53₁₁ იხ. არღი
 არღი იხ. არღი

աւր ու. օր
 աւրէն ու. օրէն
 աւրէնք ու. օրէնք
 աւրէնսդիր ու. օրէնսդիր
 աւրինսդիր ու. օրինսդիր
 աւրինսդրէլ ու. օրինսդրէլ
 աւրինսկ ու. օրինսկ

աւրնէլ ու. օրնէլ
 Աჭխაყ 42₁₁ ու. Աჭխაყ
 Աჭխაყ, -ყ օր აფხაზეთი, ან აფხაზნი
 (108. დ)
 ափ, ափէ, ափամ: აփის, აփის
 ნაპირი, კიდე

F

բա ու. բამ
 Բարեւոյ, -ի ბაბილონი
 Բազարոս, -ի -աւ ბაგარან-ი (ადგილის
 სახ.)
 Բազարოս 63₁₁, -այ ბაგარან-ი (კაცის
 სახ.)

Բազարատայ 63₁₁ ու. Բაզարოս
 բազմადումარ 42₂₁ (< բაզმად + ფი-
 მარ 103. ბ) ხალხმრავალი, მრავალ-
 ოციპოვანი კრებული, ადამიანებისა

բაզმადამანსასქ (< ბაზმად + მ-
 მანსასქ + სქ 98. ხ), -կქ დიდბნანი,
 ხნიერი, მრავალკამიერი, ძველის-ძვე-
 ლი, მრავალწლოვანი

բաւ. Լակտს (< სპარს. bazm კრება,
 კრებული, ბრბო: ღრუბა. სერობა +
 აქს 98, ა) სუფრახე მჯდომი, შეინახე
 բაզმակანს 62₁₁ ու. ბაզმակან

ბაզმակანს 60₁₁ ու. ბაზმակან
 ბაզმანայ (< ბაზმად + ნայ 103. ბ),
 სომეხმრავალი (ადგილი, სადაც სომხები
 მრავლად)

ბაզმანայ (< ბაზმად 90), -ამ, -მანայ,
 -ყჩ, -ყარსკ გამრავლება, გადიდება
 მომატება, გაუხვება: გაძლიერება

ბაզმანայ 47₁₁ ու. ბაզმანայ
 ბაզმანայ 44₂₀ ու. ბაզმანայ
 ბაզმან 54₁₁ ու. ბაზმად

ბაზმან 45₁₆ ու. ბაზმან
 ბაზმან 48₁₁ ու. ბაზმან
 ბაზმან 47₁₁ ու. ბაზმან

ბაზმან 57₁₁ (< ბაზმად + მქს
 83), -ქს სომხურ: კრება (ხალხის)
 ბაზმად 65₁₆ -ფმ, -ფმ მრავალი

բազմად 64₁₉ ու. բაზმად
 բაზმად 53₁₁ ბაზმად
 բაზმან 55₂₀ ու. ბაზმან
 բაზმან, -ამ, -ხყ: -ქმ, -ხყ
 გა-
 უო, განაწილება
 բաზმ 55₁₉, -მზ, -მზ ნაწილი, წი-
 ლი, ხედი

բაზმ 64₁₁ ու. ბაზმ
 բაზმ 55₁₁ ու. ბაზმ
 բაზმ, -ამ, -ხყ: -ქმ, -ხყ
 ცემა, რტყმა, ჯახება, ტყება, ხეობა
 բამ, բამ, բამ || բამ, բამ
 ვამბობ, ამბობ.
 ამბობ: თქვი: აწმყო
 გაქვედული
 ფორმები ოდინდელი ხმისა,
 ორმულიც ზოგჯერ
 გამოიყენება "რომ" კავში-
 რის მნიშვნელობით (84: 178)

ბაზმან (< ბამ + ბამ + ამ 94,
 დ), -ამან ცილი, ჭორი: ძრახვა,
 ცილება, საციცხუვი

I. բայ, -ի სიტყვა: ხმან
 II. բայ ու. բამ

բայ 64₁₁ კავ. მარამ, ბოლო: არამედ;
 ~ || բայ თანდ. მართავს დაწყების:
 გარდა, თინიერ (152: 209)

բან, -ի სიტყვა (34)
 ბან, -ამ, բან, ბან: ბან, բ-
 ყჩ გლება, გახსნა (76)

ბან, -ი, -აւ ბანაი; ლაშქარი
 ბანანთხ || ბანანთხ (< ბანან
 + თხ 103. ბ) ბანაი, ადგილი, სადაც
 ჯარი ბინავდება

ბანანთხ 61₁₁ ու. ბანანთხ
 ბანანთხ 61₁₁ ու. ბანანთხ

ბანანთხ 60₁₁ ու. ბანან

რახანა (ჩ) $\ll$ რახან $\ll$ რახანა $\ll$ რახანა $\ll$ რახანა 91; 182-184). -**ჩხი** დაბანაყ-ბული

რახანა, -**ჩა**, -**ხე** დაბანაყება, დაბანაყება

რახანა ჩხი 62, იხ. **რახანა**

რახანა 60, იხ. **რახანა**

რახანა 57, იხ. **რახანა**

რახანა 60, იხ. **რახანა**

რახანა 61, იხ. **რახანა**

რახანა ($\ll$ რახანა $\ll$ რახანა 107) კრებ. სიტყვები

რახანა, -**ა** || -**ჩ**, -**ჩ** || -**ა** მოლი, მწვანე პალანი, მწვანელი

რახანა ($\ll$ რახანა $\ll$ რახანა $\ll$ რახანა $\ll$ რახანა 92, გ), -**ჩ**, -**ა** (ქლის-მწვანელი, მადებლარი, ენაღანი: ემ-მაი, მატური 11(8), ა)

რახანა ჩხი, -**ჩ** საყრობილე

რახანა ჩხი, იხ. **რახანა**

რახანა, -**ჩ** სიტყვა

რახანა, -**ა**, **რახანა**, **რახანა**: **რახანა** -**ჩ** აღება, წაღება ტურითება: ხამორითება: აღმოღება (76)

რახანა იხ. **რახანა**

რახანა 58, -**ჩხი** ბასიანი (ადგ. საბ.)

რახანა 53, ($\ll$ რახანა $\ll$ რახანა: 26: 104-106), -**ა** ხმა, სიტყვა, ლალადი: ენა, კილო, დიალექტი

რახანა ($\ll$ რახანა 26: 90: 106), -**ა**, -**ხე**: -**ჩა**, -**ხე** ლალდება, ხმაღლა ლაპარაკი

რახანა 65, იხ. **რახანა**

რახანა იხ. **რახანა**

რახანა ($\ll$ რახანა $\ll$ რახანა $\ll$ რახანა: 22: 103, ა), -**ჩ**, -**ა** მეგობარი, მოკეთე

რახანა 56, იხ. **რახანა**

რახანა ($\ll$ რახანა $\ll$ რახანა 103), -**ჩა**, -**ხე** ვაბედიერება

რახანა 65, ($\ll$ რახანა $\ll$ რახანა $\ll$ რახანა: 22: 103, ა), -**ჩ**, -**ჩ** || -**ა** კეთილმსახური

რახანა 42, იხ. **რახანა**

რახანა ($\ll$ რახანა $\ll$ რახანა $\ll$ რახანა: 22: 103, ა), -**ჩ**, -**ა** კეთილმოქმედი

რახანა ჩხი, -**ჩა**, -**ჩა** კეთილი, კარგი

რახანა ($\ll$ რახანა $\ll$ რახანა: 108, ე), -**ჩა** სიტყვა

რახანა, -**ა**, -**ხე** განარისება, გაბანაყება (147)

რახანა 45, იხ. **რახანა**

რახანა 52, იხ. **რახანა**

რახანა 51, ($\ll$ რახანა $\ll$ რახანა $\ll$ რახანა 91; 182-184), -**ჩხი** გან-რისება

რახანა 61, იხ. **რახანა**

რახანა ($\ll$ რახანა $\ll$ რახანა $\ll$ რახანა 93): -**ჩხი** რისება, ბრანი, გულანწყობა

რახანა ჩხი, -**ჩ** ბალინი: ბარისი, პატივი

რახანა ($\ll$ რახანა $\ll$ რახანა 93, დ), -**ჩხი**, -**ხე** თანამობარისე, თანამარი პა-ტივი, ბარისი მეორე

რახანა 50, იხ. **რახანა**

რახანა 51, იხ. **რახანა**

რახანა 61, ($\ll$ რახანა $\ll$ რახანა $\ll$ რახანა 91; 182-184), -**ჩხი** აღებული: ჩანორმული: აღმოღებული

რახანა ($\ll$ რახანა $\ll$ რახანა 95: 97) კნინ, პატარა ბალინი

რახანა 53, იხ. **რახანა**

რახანა ($\ll$ რახანა $\ll$ რახანა 103), -**ჩა** რა კრებ. პატარა ბალინი

რახანა 47, იხ. **რახანა**

რახანა, -**ა** სიხალე: მწვერული (109, ვ) იხ. **რახანა**

რახანა, -**ა**, -**ა** || -**ა**: **რახანა**, -**ა** მალა (52)

რახანა ($\ll$ რახანა: 90), -**ა**, -**ჩა** აწვეა, ასულა, ანაღება

რახანა 47, იხ. **რახანა**

რახანა 61, იხ. **რახანა**

რახანა ($\ll$ რახანა $\ll$ რახანა 93), -**ჩხი** სიმაღლე

რახანა 54, იხ. **რახანა**

რახანა 54, || **რახანა** კეთილი, კარგი; კარგად, **რახანა** $\ll$ კარგია (85)

1. **რახანა** 53, იხ. **რახანა**

2. **რახანა** იხ. **რახანა**

რახანა 47, იხ. **რახანა**

რა მიჯნა, დასასრული, ბოლო. ~ ჭ
 საკმაოა, საკმარისია
 რა-ა-კახ 53₁₁ (< რა-ა-კახ 98, ა),
 -ჩ. -ა-საკმარისი, საკმაო
 რა-კახ-ჩ, -ჩა, -რა-ჩ: -ჩა, რა-ჩა და-
 მტერევა, დამსხვრევა, გატება. იხ. რა-
 კახ
 რა-კახ-ა რა-ჩ, იხ. რა-ჩა
 რა-ჩა, -ჩა, -ხე-ჩა გატება. იხ. რა-კახ-ჩ
 რა-ჩა. -ჩ საეურობეველი
 რა-ჩა-ჩ 53₁₂ იხ. რა-ჩა
 რა-ჩა, -ა-ჩა, -ა-ჩა: -ა-ჩა, -ა-ჩა
 ტვირთი
 რა-ჩა 53₁₃, -ა-ჩა პირი
 რა-ჩა-ჩ 60₂₂ იხ. რა-ჩა (131)
 რა-ჩა 53₁₄ იხ. რა-ჩა
 რა-ჩა, -ჩა, -ჩა || -ა-ს ციხე, სიმაგრე
 რა-ჩა-ჩ (< რა-ჩა-ჩა 107) კრებ. ცი-
 ხეები. სიმაგრეები
 რა-ჩა 53₁₅, -ჩა, რა-ჩა, რა-ჩა: რა-ჩა,
 რა-ჩა-ჩ მოტანა, მოყვანა. ~ ა-ს მო-
 ტანიება, მოყვანიება; ჩა რა-ჩა
 53₁₆ მოატანიან (86; 175)
 რა-ჩა-ჩ, -ჩა, -ხე-ჩა: -ჩა, -ხე-ჩა ალ-
 ფრთოვანება, ალტაცება, გაზარება
 რა-ჩა-ჩა 63₂₀ იხ. რა-ჩა-ჩა
 რა-ჩა 53₂₀ იხ. რა-ჩა
 ჩა-ჩა-ჩა, -ა-ჩა, ბიზანტია
 რა-ჩა-ჩა რა-ჩა, -ა-ჩა || -ა-ჩა || -ჩა ათი ათასი,
 ბერი (24; 57)
 რა-ჩა 63₂₁ იხ. რა-ჩა
 რა-ჩა-ჩ, -ჩა, -ხე-ჩა: -ჩა, -ხე-ჩა აღმო-
 დინება, გამოდინება, ამონთხევა: აღმო-
 ცენება
 რა-ჩა-ჩა 43₂₂ იხ. რა-ჩა-ჩა
 რა-ჩა 53₂₃ იხ. რა-ჩა-ჩა
 რა-ჩა (< რა-ჩა-ჩა 96; 97) -ჩა, -ა-
 მკიდრი, ბინადარი, მობინადრე
 რა-ჩა-ჩ (< რა-ჩა-ჩა 90), -ჩა, ხე-ჩა: -ჩა,
 -ხე-ჩა დაბინავება, დაბინადრება, და-
 სახლება; დაბანაკება
 რა-ჩა-ჩა (< რა-ჩა-ჩა < რა-ჩა-ჩა-ჩა 92, ა)
 -ჩა-ჩა, -ჩა-ჩა ბინადარი
 რა-ჩა 61₂₄ (< მოქმ. ბრ. რა-ჩა-ჩა; 100,
 ა) ხხ. სრულიად, სრულებით, საესე-

ბით: ბუნებით. რა-ჩა ~ ერთად, მთლიანად
 რა-ჩა-ჩ (< რა-ჩა-ჩა 100 ა, ბ) ხხ. სრულე-
 ბით, სრულიად, ყოველად (ყ)
 რა-ჩა-ჩა-ჩ (< რა-ჩა-ჩა-ჩა 93), -ჩა-ჩა-
 ბუნება: ბუნება, თანდაყოლილი თვისე-
 ბება
 რა-ჩა-ჩა, -ა-ჩა: მრ. რ. რა-ჩა-ჩა-ჩა ||
 -ჩა-ჩა-ჩა, -ჩა-ჩა-ჩა-ჩა-ჩა-ჩა ან რა-ჩა-ჩა-
 -ჩა-ჩა მოგვალი: ყოველი, მთელი (მ)
 რა-ჩა-ჩა (< რა-ჩა-ჩა-ჩა 96; 97), -ჩა,
 -ა-ს მრგვალი, მთელი, სრული
 რა-ჩა-ჩა-ჩა-ჩა იხ. რა-ჩა-ჩა
 რა-ჩა-ჩა-ჩა-ჩა იხ. რა-ჩა-ჩა
 რა-ჩა-ჩა-ჩა-ჩა (< მოქმ. ბრ. რა-ჩა-ჩა-ჩა-ჩა-
 100, ა) ხხ. მთლიანად, საესებით;
 სრულებით
 რა-ჩა-ჩა, -ა-ჩა ჩივილი, საყვედური, უკმაყო-
 ფილების ხმამაღლა გამოხატვა, პრო-
 ტესტი
 რა-ჩა, რა-ჩა-ჩა ბუნება, სორო; ქობი, ბინა
 (მდრ. რა-ჩა; იხ. რა-ჩა-ჩა)
 რა-ჩა, რა-ჩა-ჩა სუნი, სურნელოვნება
 რა-ჩა, -ა-ჩა ყთარი
 რა-ჩა-ჩა (< რა-ჩა-ჩა-ჩა 89, ნ), -ჩა, -ჩა ||
 -ა-ს ყთაროვანი
 რა-ჩა 41₂₅, -ა-ჩა ალი
 რა-ჩა-ჩა 41₂₆ იხ. რა-ჩა-ჩა
 რა-ჩა-ჩა-ჩა 46₂₇, -ჩა, რა-ჩა-ჩა. რა-ჩა-ჩა გამო-
 ცეება, საზრდოობა, რჩენა, შენახვა
 რა-ჩა, რა-ჩა-ჩა || რა-ჩა, რა-ჩა-ჩა რა-ჩა-ჩა ხე ძირი-
 დან ტოტებამდე, ბის ტანი; აღნაგობა,
 ბუნება: ტარი, ბუნი(ყო); დასაბამი, და-
 საწყისი, საფუძველი; ბანაყი. ბინა
 (მდრ. რა-ჩა, რა-ჩა-ჩა)
 რა-ჩა-ჩა, რა-ჩა-ჩა-ჩა, რა-ჩა-ჩა; რა-ჩა-ჩა-
 რა-ჩა-ჩა მუშტი, მუჯილი; ძალა, ხელის-
 უფლება
 რა-ჩა-ჩა-ჩა, -ჩა, რა-ჩა-ჩა აღმოცენება
 რა-ჩა 42₂₈, რა-ჩა-ჩა მუტ-ი (კაცის სახ.)
 რა-ჩა-ჩა-ჩა-ჩა (< რა-ჩა-ჩა-ჩა-ჩა 95, ბ).
 -ჩა, -ა-ს წალკოტი, ყვავილნარი, სურ-
 ნელოვნების ადგილი
 რა-ჩა 61₂₉ = 2 x 1000 = 2000

რახარე ($\langle$ რახ + არე 100, ე) ხხ.
 ძალად, ძალით, მძლავრებით
 რახხე ($\langle$ რახ; 90), -ხმ, -ხეჩ კერა,
 სერობა, ხელში დაკერა: შესერობა
 რახიქხადრ 64₁₁ იბ. რახიქხან
 რახიქხან ($\langle$ რახ + იქხან 93),

-ქხან იძულება, ძალაობა, მძლავ-
 რობა
 რახხ 42₁ იბ. რახ
 რჩხ, -ხმ, -ხეჩ მოთხრა, აღმოფხვრა,
 აღხოცვა, მოსაობა
 რჩხმ 59₁₁ იბ. რჩხ

ფ

ფ 63₁₁ სამი
 ფაფახ 48₂₄, -ჩ, -აჲ ნადირი, მზეცი
 ფაფახარე ($\langle$ ფაფახ + არე 100,
 ე) ხხ. მზეცივით, მზეცურად
 ფაფახაე 45₁ იბ. ფაფახ
 ფაფახა 47₂₄ იბ. ფაფახ
 ფაფახე 48₂₂ იბ. ფაფახ
 ფაჲ 52₁₆ ფამ, ხქჩ, ხყ, ხყარე მოსულა
 (25, 83)
 ფაჲლია ($\langle$ ფაჲ; 45), -ლიახან მოსულა
 ფაჲლიახან 59₁ იბ. ფაჲლია
 ფაჲ 63₂₄, -ჩ || -აჲ ტაბტი, საჯდომი
 მეფეთა
 ფაჲაქჩხაჲ 61₁₁ ($\langle$ ფაჲაქჩ $\langle$ ფაჲა-
 ქჩხეჲ + ხაჲ 91; 182-164), -ძხეჲ
 დამზობილი
 ფაჲაქჩხე ($\langle$ ფაჲ + ქჩხე; 103, ა),
 -ხმ, -ხეჩ ტაბტიდან ჩამოგდება, ძირს
 ჩამოგდება, გადაგდება, დამზობა; და-
 იეთქება, დაცემა, გადაჩეხვა
 ფაჲთ 60₁₁ ჩუმად, ფარულად, იდუმალ
 ფაჲთაქჩხაე (ფაჲთ + ქჩხაე $\langle$ ქჩხე 103,
 ა), -ჩ გაპარული, ჩუმად წასული
 1. ფამ 59₁₆ იბ. ფაჲ
 2. ფამ, -არე || -აჲ გამოსავალი, საშუა-
 ლება, ხერხი, ღონე; ხხ. -ჯერ, -გზის,
 -ხელ. ~ მჩ 58₁₆ ერთხელ, ოდესმე
 ფაჲ 63₂₁ იბ. ფაჲ
 ფაჲი, -არე || -აჲ მგელი
 ფაჲრ 58₁ იბ. ფაჲ
 ფაჲეჲ 60, იბ. ფაჲ
 ფახ 53₂₀ იბ. ფაჲ
 ფახმ, -აჲ || -ჩ გამძი საუნჯე, ლარი
 ფახმანაქ ($\langle$ ფახმ, -ან 96, 97), -ჩ,
 -აჲ სალართ

ფახმარახ ($\langle$ ფახმ + არახ 96, ე), -ჩ
 -აჲ საფასე, განძთსაკუთვი, ხახინა
 ფახმადე 55₁ იბ. ფახმ
 ფახმა 60₁ იბ. ფახმ
 ფახხ, -არჩხ, -აჲამრ: -არჩხე, აახე
 კრავი, ბატანი
 ფარაჲ 49₁ ფარახან გახაფხული (42)
 ფარხაქხ ($\langle$ ფარაჲ + არჩხ 96, ბ),
 -ხაქხაე გახაფხულისა (ე. ი. გახაფხუ-
 ლიხ დრო = გახაფხული) (42)
 ფარხაქხე, -ხაჲ იბ. ფარხაქხ
 ფარხაქხე, -ხაჲ იბ. ფარხაქხ
 ფაჲაფახ, -ჩ, -აჲ ჯოხი, ხელჯოხი,
 კუთობი
 ფაჲაჲ 63₂₄, -ჩ, -აჲ შარე, კუთხე
 (ქვერისა)
 ფაჲაჲთაქხ ($\langle$ ფაჲაჲ + თაქხ; 103,
 ბ), -ჩ, -აჲ შარის, კუთხის შთაყარი,
 მჲ რთული, უფროსი; ერისთავი
 ფაჲაჲთაე 63₂₀ იბ. ფაჲაჲ
 ფაჲაჲქხ 61₁₆ იბ. ფაჲაჲ
 ფაჲაჲხ 58₁₆ იბ. ფაჲაჲ
 ფაჲაჲთ 64₁₁ იბ. ფაჲაჲ
 ფაჲაჲთე 64₂₀ გორი (საქართველოს ქა-
 ლაქი)
 ფხაჲ იბ. ფჩჲ
 ფხე, -არე მშვენიერება, სილამაზე
 ფხეჲ 60₁₁ იბ. ფჩჲ
 ფხა 55₁₁, -არე მდინარე
 ფხაჲაქჩ ($\langle$ ფხა + ქჩ $\langle$ ქჩხე; 103,
 ა) მდინარეში ჩაყრილი, ჩაცვენილი;
 ფხაჲაქჩა აახტჩხ 62₂₀ მდინარეში
 ყრიდნენ (174)
 ფხაჲაქჩა 62₁₆ იბ. ფხაჲაქჩ
 ფხახეჲ ($\langle$ ფხა + ხეჲ; 103 ბ), -ფხე,
 -ფხეჲ, მდინარის ნაპირი

ფაფქი იხ. **ფაფქ**
ფაფქი იხ. **ფაფქ**
ფაფენი იხ. **ფაფქ**
ფაფი 54₂₄ იხ. 2. **ფაფ**
ფაი, **ფაი** (ერთადერთი ხმნა -ი დაბო-
 ლოებიანი. ჩვეულებრივ პირველი სე-
 რა ან მწკრივების III პირის ფორმებში
 იხმარება. ხმ). ყოფნა, არსებობა (178)
ფაი კმაყოფილი; მადლიერი
ფაილქი 60₂₄ (< **ფაი** + **ილქი** 93).
 -**ქხა** კმაყოფილება; მადლიაბ
ფაი, -**აი** ქუჩა
ფაიხა 60₂₁ (< **ფაი** + **ახა** 90). -**ამ**,
 -**ყაყა** მოპარვა, ქურდობა
ფაი (< **ფაი**--ის აწმყო III პ. მხ. რ.)
 -**ქ** არსი, არსება (მღრ. 94. ე)
ფაიქა (< **ფაი** + **აქა** 98. ა), -**ქი**.
 -**მა** არსებულობა; არსებითი
ფაიხ, **ფაიხა** & **ფაიხი**, **ფაიხა** & **ფაიხა**
 ღერი
ფაიხაფაიხ (< **ფაიხ** + **ფაიხ**; 104) ფერად-
 ფერადი, კრული
ფაიხი, -**ხა**, -**ხეტი** ყვირილი, ძაბილი
ფაიხი (< **ფაი** < **ფაიხი** + **ქა** 38. 94, ბ)
 -**ქმა** იხ. **ფაილმა**
ფაილმა (< **ფაი** < **ფაიხი** + **ილმა** 38; 94,
 ა, ბ), -**ქმა** ყვირილი, ძაბილი
ფაიქი, -**ხა**, -**ხეტი** კება
ფაიქი, -**აი** საქმე
ფაიქი 53₂₁ იხ. **ფაიქი**
ფაიქი (< **ფაიქი**; 90). -**ხა**, -**ხეტი** სა-
 კმობა, კმნა, ყთება, მუშაობა
ფაიქი 45₂ იხ. **ფაიქი**
ფაიქი 51₂₂ იხ. **ფაიქი**
ფაიქი 65₂₁ იხ. **ფაიქი**
ფაიქი 45₁₁ იხ. **ფაიქი**
ფაიქი 45₁₀ იხ. **ფაიქი**
ფაილმა 42₂₁. -**აი** გუაჩან-ი (კაცის სახ.)
ფაილმა, -**ქი**, -**ქა** & -**მა** კრება, კრებული
 ადამიანთა; ნაკრები, ჯამი
ფაილმა (< **ფაილმა**; 90), -**ხა**, -**ხეტი**;
 -**ქა**, -**ხეტი** შეკრება, შეგროვება,
 თავმოყრა

ფაილმა 61₂₀ იხ. **ფაილმა**
ფაილმა, **ფაიქი**, **ფაიქა** & **ფაილმა** გუნდი,
 ჯგუფი. კრებული; ჯარის ნაწილი;
ფაილმა-**ფაილმა** გუნდ-გუნდად (104)
ფაილმა (< **ფაილმა** + **ფაილმა**; 104)
 გუნდ-გუნდად, ჯგუფ-ჯგუფად, ჯგუ-
 ფებად
ფაილმა 63₂₂ გურგენ (კაცის სახ.)
ფაილმა 53₂₁ (< **ფაი** -ის I კავ. III პ. მხ.
 რ.) ხმ. გეგბის, შეიძლება, იქნება (მ4;
 17მ)
ფაი 62₂₁ = 3 x 1000 = 3000
ფაილმა, -**ხა**, **ფაიქი**, **ფაიქა**; **ფაილმა**, **ფაიქი**
 პოვნა
ფაილმა 52₂₁ იხ. **ფაილმა**
ფაილმა 56₂₀ იხ. **ფაილმა**
ფაილმა 57₂₁; (**ფა** < **ფაილმა** + **ხა** 91;
 182-184), **ფაილმა** პოვნილი
ფაილმა 52₂₁ იხ. **ფაილმა**
ფაილმა 58₂₁ (< **ფა** < **ფაილმა** + **ხა** 91;
 182-184), **ფაილმა** (დაწერილი
ფაილმა, -**ხა**, -**ხეტი**; -**ქა**, -**ხეტი** წერა (65;
 70; 71; 73; 79; 80)
ფაილმა (< **ფაილმა** + **ი** 98, პ; 185) დასა-
 წერი
ფაილმა გრუბ-ი (ადგილის სახ.)
ფაილმა 59₂₀ იხ. **ფაილმა**
ფაილმა 64₂ იხ. **ფაილმა**
ფაილმა, -**ქ** & -**აი** გროგორ (კაცის სახ.)
ფაილმა 42₂₁ იხ. **ფაილმა**
ფაილმა, -**ქ** გროგორის-ი (კაცის სახ.),
 იხ. **ფაილმა**
ფაილმა 42₂₁ იხ. **ფაილმა**
ფაილმა 42₂₂ იხ. **ფაილმა**
ფაილმა 42₂₁ (< **ფაილმა** + **ა** მსახურ.
 ნაწ.)
ფაილმა (< **ფა** < **ფაილმა** + **ი** 92, ბ), -**ქ**, -**მა**
 მწერალი, დამწერი
ფაილმა (< **ფა** < **ფაილმა** + **ილმა** 93)
 -**ქხა** წერა, მწერლობა, დამწერ-
 ლობა; აღწერა, აღმწერლობა
ფაილმა (< **ფა** < **ფაილმა** + **ილმა** 94, ა) **ფაილ-**
მა წერა

ყბ, -ბ მხარე

ყბა 61, იბ. ყბ

ზბბბბბ 64, -ბ დემეტრე (კაცის სახ.)

ზბბბბბბ (ზბ, იბ. ზბბბბბ

ზბა ჯერ, ~ სა ჯერ კიდევ

ზბბბბბ 62, -ბ, -ბა დესპანი, მოციქუ-
ლი, ელჩი

ზბ, ზბბბ, ზბბბა ემეპი, ავი სული, დევი
(24)

ზბბ, ზბბბ || ზბბბა ხვინი; გროვა

ზბბ ბბბ, ზბბბ, ზბბბა პირო, სახე (ამ
მნიშვნელობით ჩვეულებრივ ბრ. რ-
შია: ზბბბ, -ზბბბბ; მხოლოდითის
ფორმა კი რთულ და წარმოებულ
სიტყვებშია; 108, ბ-ე); ~ ბა
~ || ~ ბბბ ~ ბ ~ ბ ~

პირისპირ, ერთმანეთის წინააღმდეგ;

ბ ზბბ -კენ, მხრით; ბ ზბბბ ზბბბბბ
|| ზბბბ ზბბბბბ დაბბბა, ცემა,
ზეჯახება, შეტყევა; ზბბ ბბბწ წასვლა,
გამართება (გაუმართა); მიმართვა; ზბ-
ბბა ბბბბ წინააღმდეგობა, წინა აღ-
დგობა (174). იბ. ბბბბ

ზბბბ, ზბბბბ იბ. ზბბ

ზბბ, ზბბბ, ზბბბა (მხოლოდითის ფორ-
მებით გამოთქმებში, წარმოებულ და
შედგენილ სიტყვებში გვხვდება; 108, ბ-ე)
მოხდენილი, შესაფერო, მიხაზუწონი-
ლი, დროული; ~ ბბბ ბბბა, ბა
ბბბა (ბოლმე) (55). იბ. ზბბბ

ზბბბ, ზბბბბ შემთხვევა (108, ბ)

ზბბბ 42, მცდარანაწერი, უნდა: ზბბ-
ბბბ

ზბბბ, ზბბბბ ჯოჯობეთი (108, გ)

ზბბბბ, -ბ, -ბა ძნელი

ზბბბბბა (< ზბბბბ-ის ბოქმ. 100, ა)
ძნელად

ზბ, ზბბ ბეამი, ლეში

ზბბბბ (< ზბბ; 90), -ბბ, ზბბბ, ზბბ
-ზბბ, ზბბბ, ზბბბ იბ. ზბბბ

ზბბბ (< ზბბ; 90), -ბბ, -ბბბ || ზბბბ
|| ზბბბბ დაბბბა, დაბბბბა; ხვი-
ნის გაკეთება; შეგროვება (87)

ზბბბ (< ზბბ; 90), -ბბ, ზბბბ || ზბ-
ბბ იბ. ზბბბ

ზბბბ 57, (< ზბბ < ზბბბ + ბბბ 91;
182-184), -ბბბ, დეზნილი

ზბბბბ (61, იბ. ზბბბ)

ზბბბ (< ზბბ; 90), -ბბ, -ბბბ მიმართვა
(წასვლა); მივარდნა, მიტრა, თავდას-
ბა, შეტყევა, დევნა

ზბბბბ 62, იბ. ზბბბ

ზბბბბბბ | < ზბბბ < ზბბბ + ბბბ
94, ა), -ბბბ მიმართვა, მივარდნა,
მიტყევა (მიტრია), თავდასბა. იბ. ზბ-
ბბბ

ზბბბბბბბ (< ზბბბ < ზბბბ + ბ-
ბბბ 69), -ბბ, -ბბბბბ, (წყვე-
111 პ. ნბ. რ. -ბბბბბ ზბბბბ თავ-
დასბა (თავს დასბა), მიტყევა (მი-
ტრია)

ზბბბბ, ზბბბბ იბ. ზბბბბ

ზბბბ (< ზბბ; 90), ზბბბ, -ბბბბ ||
ზბბბ შებბბა; შემთხვევა

ზბბბბ 67, იბ. ზბბბ

ზბბ (< ზბბ; 84, ე), ზბბ || ზბბ (და)დ-
ბა; დბბბბ; მდგომარეობა, ვითარე-
ბა, მდგომარეობა, ვანლაგება; აღნაგობა
(103, ა)

ზბბბბ (< ზბბ + ბბბ 98, ა), -ბ,
-ბა საეშბბ, ეშბბბული, ეშბბბური,
მაცურეი (24)

ზბბბბ (< ზბბ + ბბბ < ზბბბბ;
103, ა, -ბ, -ბა ეშბბბული, ბუშლილი

ზბბბბ (< ზბბბბ; 90) || -ბბ,
-ბბბ გაშბბება, გაკოფება, გაგიება

ზბბ, -ბ ადვილი, მსუბბუკი; სასიამოვნო

ზბბბა ადვილად, მსუბბუკად (100, ა)

ზბბბბ (< ზბბბ + ბბბ 65) ბ-
ლიან ადვილი, უადვილესი, ადვილი

ზბბბბბბბბბ 65, იბ. ზბბბბბ-
ბბბ

ზბბბბბბბბ (< ზბბბ + ბბბ + ბ-
ბბბ 108, ა; 63), -ბბბ გულდამბვი-
დბბბობა, სიმშვიდე

ზბბბ იბ. ზბბ

ზბბბბ (< ზბბბ + ბბ 98, ლ; 100, ა), -ბბბ
ადვილი, მსუბბუკი; სასიამოვნო, საამო

ზბბბბ (< ზბბ < ზბბ + ბბ 10, ბ),
-ზბბ || -ბბბ: -ბბბბ, -ბბბ გმირი,
ღვთაებრივი შთამომავლობისა

რტ. რტე რტია, რტაჲ || რტოჲ ლმერ-
ლები წარმართთა; ყრაჲბო; ზღაპრული
არსებანი (108; 8)

რტა 49₁₁ იბ. რა

რტახტ 54₁₁ იბ. რა

რტახტა დმანისი (ადგილის სახ.)

რტხ 59₁₁, -ხა, ხტა, ხტარ. ხტ; ხტარ,

ხტარ, ხტარ; II კავშ. ხტარ, რტხა,

რტხ; რტხაჲ, რტქა, რტხს; რტა,

რტა; ენებ. რტაჲ, ხტაჲ... (და)დება

(83; 103. ა)

რტაჲ, -ტ. დედოფალი

რტარხ ზს. ზს. პატარა, მცირე, ცოტა;

რტინიშენლო; ოდნავ, მცირედ

რტაჲ ენებ (ნა; 64; 65) იბ. რაჲ

რტარ 49₁₁ იბ. რა

რტა 58₁₁ დუ (ადგილის სახ.)

რტა 46₁₁ ბრალდ.-ადგ.-მც. რტა-ნათ. რა,

დაწყ. რტა, მოქმ. რტა; რტა, ბრალდ.-ადგ.

მც. რტა, ნათ. რტა, დაწყ. რტა, რტა,
მოქმ. რტა || რტაჲ || რტაჲ შენ (63)

რტახტ 54₁₁, რტახტ, რტაჲ; რტახტ,
რტახტ კარი (ჩვეულებრივ სახლისა).
იბ. რტაჲ (26; 40, ბ)

რტაჲ, რტაჲ; რტაჲ, რტაჲ || -რტა-
რტა ასული, შდრ. რტაჲ

რტაჲ 50₁₁ იბ. რტაჲ

რტაჲ, რტაჲ კარი, კარები (ჩვეულებრივ
ენოსი — ბქე, კიშქარი), იბ. რტაჲ (26;
40; 108, ა)

რტა 49₁₁ იბ. რა

რტა 51₁₁ იბ. რა

რტაჲ 42₁₁ იბ. რტაჲ

რტაჲ იბ. რტაჲ

რტაჲ (< რტ < რტაჲ + რტა 98, დ)
-რტა, -რტა მებობელი (26; 40)

რტაჲ, -ხა, -ხტა წაქეზება, შევუღიანე-
ბა, იძულება

ტ

ტაჲ იბ. ტაჲ

ტაჲხარაჲ იბ. ტაჲხარაჲ

ტარაჲ 48₁₁ (< ტაჲ + რაჲ < რაჲ) იბ.

რაჲ

ტარაჲხტ (< ტარაჲ = მხოლოდ წარ-
მოებულ სიტყვებშია ეს ფუძე 91; 102;

106; +ხტა 98, დ). -რაჲ ებრაელი,

ისრაელი

ტარაჲჲ, -ტ ევკიპტე

ტარაჲ 51₁₁ (< ტაჲ + რტა < რტაჲ) იბ.

რაჲჲ

ტა 62₁₁ იბ. რტა

ტარაჲ 54₁₁ (< ტა < რტა + რაჲ 91;
182—184) რტაჲ (და)დებული

ტარაჲ 60₁₁ იბ. რტა

ტარაჲ 62₁₁ იბ. რტა

ტარაჲ 60₁₁ იბ. რტა

ტარაჲ 59₁₁ (< ტაჲ + რტა < რტაჲ) იბ.
რაჲჲ

ტარაჲ, რტა, რტაჲ; რტაჲ, რტაჲ ბარი

რტაჲ (< რტა < რტა + რტა 107), -რაჲ

კარაჲ ბარაჲ

რტა, რტა, რტაჲ; რტაჲ, რტაჲ ნაჲი-
რი, კიდე

რტა იბ. რტა

რტა იბ. რტა

რტაჲ 50₁₁ (< ტაჲ + რტა < რტაჲ) იბ.

რაჲჲ

რტა 41₁₁ იბ. რტა

რტა 60₁₁ იბ. რტაჲ

რტაჲ 62₁₁, -ხა, რტა, რტა ამოსულა, ვა-
მოსულა, გასულა

რტაჲ 41₁₁ იბ. რტაჲ

რტაჲ, -ტ ელბე-ი (კაცის სახ.)

რტაჲ 42₁₁ იბ. რტაჲ

რტაჲ 59₁₁ (< რტა < რტაჲ + რტა 91;
182—184) რტაჲ გამოსული

რტაჲ 53₁₁ იბ. რტაჲ

რტაჲ (< რტა < რტაჲ + რტაჲ, 89), -ხა, რტაჲ (წყვეტ. III კ. მხ. რ.)

რტაჲ, რტა გამოვანა, გამოტანა, გა-
ყვანა, გატანა

რტა (< რტა < რტაჲ + რტა 91, ე; 108)

რტაჲ ასულა, ამალუბა, აწყეა; გამო-
სულა; ამოსავალი, გამოსავალი

1. *ბე* 60₂ იბ. *ყა*
 2. *ბე* (< *ყა*: 92, დ). *ბე*, *ბე*ა. მო-
 სული. უცხოელი. უცხოური, გარეშე,
 უცხო
*ბე*ა₁ 51₁ იბ. *ყა*
*ბე*ბა₁ 62₃₁ (< *ბე* < *ყა* + *ბა*: 91:
 182-184), *ბე*ბა₁ მოსული
*ბე*ბა₂ 56₃₀ (< *ბ* 24 + *ბე* < *ბა*: იბ.
*ბე*ა₁
*ბე*ბე₁ა₁ აქლუ₁-ი (ადგ. სახ.)
*ბე*ბე₁ბე₁, -*ბე*ა₁, -*ბე*ბა₁ აქლუ₁სია (35)
*ბე*ბე₁ბე₁ბე₁ 65₆ იბ. *ბე*ბე₁ბე₁
*ბე*ბე₁ბე₁ბე₁ 42₆ იბ. *ბე*ბე₁ბე₁
*ბე*ბე₁ბე₁ბე₁ 62₃₃ მუდარანაწერია. უნდა:
*ბე*ბე₁ბე₁ბე₁ა₁ იბ. *ბე*ბე₁ბე₁ (23)
*ბე*ბე₁ბე₁ბე₁ა₁ 42, იბ. *ბე*ბე₁ბე₁
*ბე*ბე₁ 56₁₆ (< *ბ* 29 + *ბე* < *ბა*: იბ.
*ბა*ბა₁
*ბე*ბე₁ 62₃₀ იბ. *ყა*
*ბე*ბე₁ 60₁₀ იბ. *ყა*
*ბე*ბე₁ 43₃₃ (< *ბ* 29 + *ბე* < *ბა*: იბ.
*ბა*ბა₁
*ბე*ბე₁ 62₃₇ (< *ბ* 29 + *ბე* < *ბა*: იბ.
*ბა*ბა₁
*ბე*ბე₁ 62₁ (< *ბ* 29 + *ბე* < *ბა*: იბ.
*ბა*ბა₁
*ბე*ბე₁ბე₁, -*ბე*, *ბე*ბე, *ბე*ბე, *ბე*ბე; *ბე*ბე₁ ||
*ბე*ბე₁ბე, *ბე*ბე, *ბე*ბე; || კავშ. *ბე*ბე,
*ბე*ბე₁ბე || *ბე*ბე₁ბე, *ბე*ბე₁ბე; *ბე*ბე₁ბე₁,
*ბე*ბე₁ბე₁, *ბე*ბე₁ბე₁; *ბე*ბე₁ბე₁, *ბე*ბე₁ბე₁
 არსებობა, ყოფნა; ყოფა, კნა (81;
 173)
*ბე*ბე₁ბე₁ 56₁₀ *ბე*ბე₁ბე₁ || *ბე*ბე₁ბე, *ბე*ბე₁ბე;
*ბე*ბე₁ბე, *ბე*ბე₁ბე₁ ბა (50)
*ბე*ბე₁ბე₁ 58₂ იბ. *ბე*ბე₁ბე₁
*ბე*ბე₁ბე₁ 64₃₃ იბ. *ბე*ბე₁ბე₁
*ბე*ბე₁ბე₁ 41, იბ. *ბე*ბე₁ბე₁
*ბე*ბე₁ბე₁ბე₁ 41₆ (< *ბე*ბე₁ბე₁ + *ბე* 18; 96:
 97) კნბ. ლერწამი
*ბე*ბე₁ 50, იბ. *ბე*ბე₁ბე₁
*ბე*ბე₁ 43, იბ. *ბე*ბე₁ბე₁
*ბე*ბე₁ბე₁, *ბე*ბე₁ბე₁ ფიჭვი; ნაძვი
*ბე*ბე₁ბე₁ 51₁ (< *ბე*ბე₁ < *ბე*ბე₁ბე₁ + *ბე* მსახლურ.
 ნაწ. 166) იბ. *ბე*ბე₁ბე₁
*ბე*ბე₁ბე₁ბე₁ (< *ბე*ბე₁ბე₁ + *ბე*, 98, ბ) ბს
 ნაძვისა, ნაძვიანი, ნაძვიარი

*ბე*ბე₁ბე₁, *ბე*ბე₁ბე₁; *ბე*ბე₁ბე₁ბე₁, -*ბე*ბე₁ბე₁ ლერ-
 წამი (19)
*ბე*ბე₁ბე₁ 62, მუდარანაწერია, უნდა: *ბე*ბე₁ბე₁, იბ.
*ბე*ბე₁ბე₁
*ბე*ბე₁ბე₁-ბე₁, იბ. *ბე*ბე₁ბე₁
*ბე*ბე₁ბე₁ 43₃₁ იბ. *ბე*ბე₁ბე₁
*ბე*ბე₁ბე₁ 43₃₂ იბ. *ბე*ბე₁ბე₁
*ბე*ბე₁ბე₁ბე₁ (< *ბე*ბე₁ბე₁ < *ბე*ბე₁ბე₁ + *ბე* 92, ბ),
 ბ, -*ბა* ირემი
*ბე*ბე₁ბე₁ იბ. *ბე*ბე₁ბე₁
*ბე*ბე₁ბე₁ || *ბე*ბე₁ბე₁, -*ბე*ბე || -*ბე*ბე₁ბე, -*ბე*ბე₁ბე ||
 -*ბე*ბე₁ბე || -*ბე*ბე₁ბე₁; -*ბე*ბე₁ბე || -*ბე*ბე₁ბე,
 -*ბე*ბე₁ბე || -*ბე*ბე₁ბე₁ ბე; მუდარანის ამო-
 ნაყარი, ყლოვარი, ბე₁ (50)
*ბე*ბე₁ბე₁ იბ. *ბე*ბე₁ბე₁
*ბე*ბე₁ბე₁ || *ბე*ბე₁ბე₁ || *ბე*ბე₁ბე || -*ბე*ბე₁ბე, -*ბე*ბე₁ბე ||
 -*ბე*ბე₁ბე || -*ბე*ბე₁ბე₁; -*ბე*ბე₁ბე || -*ბე*ბე₁ბე,
 -*ბე*ბე₁ბე || -*ბე*ბე₁ბე₁ ბე; მუდარანის ამო-
 ნაყარი, ყლოვარი, ბე₁ (50)
*ბე*ბე₁ბე₁ იბ. *ბე*ბე₁ბე₁
*ბე*ბე₁ბე₁ || *ბე*ბე₁ბე₁ || *ბე*ბე₁ბე || *ბე*ბე₁ბე ||
 -*ბე*ბე₁ბე, -*ბე*ბე₁ბე₁ ბე, კანტრობი, ლა-
 კანტრობიანი ადგილი (50)
*ბე*ბე₁ბე₁ 62, უნდა: *ბე*ბე₁ბე₁, || კავშ. *ბე*ბე₁ბე₁
 (სხვა მწერითა და დროებით არა აქვს),
 ვარ (18; 81; 173; 153)
*ბე*ბე₁ბე₁ 60, (< *ბ* 29 + *ბე* < *ბა*: იბ.
 იბ. *ბა*ბა₁ბე₁
*ბე*ბე₁ 45, იბ. *ბე*ბე₁
*ბე*ბე₁ბე₁ბე₁, -*ბე*, -*ბე* || -*ბე*, -*ბე* || -*ბე*, -*ბე* ||
 || -*ბე*ბე₁ბე₁ბე₁ბე₁ (46)
*ბე*ბე₁ბე₁ბე₁ 63, -*ბე* ებაფანე (კაცის სახ.)
*ბე*ბე₁ბე₁, -*ბე*, -*ბე*ბე₁ბე₁ ბე₁ბე₁ბე₁, -*ბე*ბე₁ბე₁ბე₁,
 თრევა, ყლოვ; დულილი, ჩახახი. იბ.
*ბე*ბე₁ბე₁
*ბე*ბე₁ბე₁ იბ. *ბე*ბე₁ბე₁
 1. *ბე* 61₃₃ იბ. *ბე*
 2. *ბე* 42₃₃ ნათ. *ბე*, მიც. *ბე*ბე, ბრაღდ.-
 ადგ. *ბე*, დაწყ. *ბე*ბე₁ბე₁, მოკმ. *ბე*ბე₁ბე₁;
 მი. *ბე*, საბ. *ბე*ბე, ნათ. *ბე*ბე, მიც.-
 ბრაღდ.-ადგ. *ბე*ბე, დაწყ. *ბე* ბე₁ბე₁.
 მოკმ. *ბე*ბე₁ბე₁ || *ბე*ბე₁ბე₁ || *ბე*ბე₁ბე₁ ბე (63)
ბე 63, იბ. *ბე*
*ბე*ბე 44, (< *ბ* 29 + *ბე* < *ბა*: იბ.
 იბ. *ბა*ბა₁ბე₁
*ბე*ბე 49, იბ. *ბე*
*ბე*ბე 53, იბ. *ბე*
*ბე*ბე 53, იბ. *ბე*
*ბე*ბე იბ. *ბე*ბე₁
*ბე*ბე, -*ბე* სიზმარი

ხრახაჩი. -*ახაყ* წყალობა, მოწყალება
(1, 19) გ)

ხრახნი, -*ხმ*, -*ხყ* ნეტარება, განცხრო-
ნა. ნებივრობა: ბედნიერება

ხრახნიქ 42₃ (< *ხრახნიქ* + *ქ* ყმ, კ),
-*ლი*, -*ქხა* ნეტარი. ბედნიერი
ხრე ხხ. ზოდის: როდესაც. იხ *ვლრ*
ხრენს (< *ხრე* + *სნ* 99, ა) ხხ ოდესმე,
ოოდისმე: ზოგჯერ. ხან. ~ ... ~
ხან... ხან (61)

ხრერ || *ხრერ* (< *ხრე* + *ერ* 99, ა), ოდეს:
ოდესმე: ხან: არასოდეს (ჩვეულებრივ
აღ-ის თანხლებით, შვარამ უმისოდაც)
(64)

ხრერ, 5₁, იხ. *ლრერ*
ხრე, -*ი* სიმღერა. გალობა
ხრეხ (< *ხრე*: 91), -*ხმ*, -*ხყ* მღერა,
გალობა: დაკრა

ხრეხეჩ (< *ხრეხე* < *ხრეხ* + *ჩ* 96:
97), -*ყქ*, -*ყქა* მომღერალი

ხრეხეი (< *ხრეხე* < *ხრეხ* + *იე* 92, ბ),
-*ქ*, -*ა* მომღერალი: დამკვრელი
ხრეჩ: < *ხრე* < *ხრეხ* + *ჩ* 92, ა), -*ყქ*,
-*ყქა* მომღერალი. მუსიკოსი

ხრეყ 56, იხ. *ხრე*
ხრეძამ (5₁, იხ. *ლრეძამ*)
ხრეძამხ 5₁, იხ. *ლრეძამ*
ხრეძამს (< *ხრეძამ*, 50), -*ხმ*, -*ხყ* იხ.
ხრეძამ (77)

ხრეძამხეი (< *ხრეძამ* < *ხრე*-
-*ძამ* + *ხეი* 89), -*ხმ*, -*მხეი* (ყველა III პ. მ. რ. -*მხეი*), -*მხე*-
-*გი* დაფიცება (აფიცება) (77; 89)

ხრეძამი, -*ამ*, *ხრეძამი* + *ხრეძამეჩ*, *ხრე*-
ძამი. -*ა* ღირსი ფიცი, ფიცილი,
დაფიცება (ფიცაჟს, იფიცებს) (77: 89)

ხრეძამს 65₂ (< *ხრეძამ* < *ხრეძამ* + *ამს*
84, ა), -*ამ*; მრ. რ. *ხრეძამს*.
-*ამ* ფიცი

1. *ხრძამ* იხ. *ხრძამ*
2. *ხრძამ* იხ. *ხრძ*
ხრძამ (< *ხრძ* < *ხრძე* + *ამ* 103, ბ)
ხრძამი არს. საბ. ხს. ხხ. სამი წელი;
სამწლიანი; სამ წელს, მესამე წელს
(61)

ხრძ || *ხრძამ* მწუბრი, საღამო (იხმარე-

ბა მხოლოდ სახელობით-ბრალდები-
თის ფორმები უთანდებულოდ ან თან-
დებულებით: *ხრძ*, *ხრძამ*, *ხრძამ*);
ხხ. საღამოს. *ამ* *ხრძამ* || *რე* *ხრძამ*
საღამოს. საღამოთი, საღამოობით

ხრძამი 43₁; (< *ხრძამ* + *ი* 93, მ), -*ქ*
მწუბრი, საღამო: ღამე: საღამოს
ხრძამიქ (< *ხრძამი* + *ქ* 93, ლ) ხს.
ხხ საღამოსი, მწუბროსა: საღამოს
ხრძამ მწუბრი. საღამო: საღამოსი.
მწუბროსა: საღამოს

ხრძამხ 42₁, იხ. *ხრძამ*
ხრძამ 43₁; *რე* ~ *ამ* ~ იხ. *ხრძ*
ხრძამ (< *ხრძ* < *ხრძე* + *ამ* + *ხრძ*
61; 93, მ), -*ამ*, -*ამხ*. -*ამხ* სამწლიანი
ხრძამ, -*ქ*, -*ამ* (ჩვეულებრივ მრ რ-ში
იხმარება: *ხრძამ*, -*ამ*: 103, ბ). პირო.
სახე: ზედაპირო

ხრძამ 47₂, იხ. *ხრძ*
ხრძამ 42₁, -*ამ* რ. ოქდათი (57)
ხრძამ 43₁, იხ. *ხრძ*
ხრძამ, -*ამ* პირო. სახე: შესახებობა

(108, ბ; შდრ. 91, ე). იხ. *ხრძ*
ხრძამ (< *ხრძ* < *ხრძე* + *ამ* 91:
182—184), -*ამ* გამოცხადებული
ხრძამ, -*ამ*, -*ამ*, -*ამ* || -*ამ*
(გამოჩენა, ჩვენება, გამოცხადება

ხრძამეჩ 43₁, იხ. *ხრძამ*
ხრძამ 48₁, იხ. *ხრძამ*
ხრძამ 43₁, იხ. *ხრძამ*
ხრძამი, -*ამ* ჩვენება, მიღვა
ხრძამ (< *ხრძ* < *ხრძე* + *ამ* 94,
ა), -*ამ*; -*ამ*, *ამ* ჩვენება,
მოჩვენება, გამოცხადება

ხრძ 62₁, *ხრძ*, *ხრძ* (ბრალდ. *ხრძ*)
სამი (56; 57)
ხრძამ იხ. *ხრძამ*
ხრძამ + *ხრძამ* (< *ხრძ* + *ხრძ* + *ამ* -*ქ*
60), *ხრძამ* || *ხრძამ*, *ხრძამ*
სამივე

ხრძამ იხ. *ხრძამ*
ხრძამ (< *ხრძ* + *ქ* 61), -*ქ* ||
-*ქ*; -*ქ*, -*ქ* სამივე, სამივე
სამივე, სამივე; სამივე, სამივე
ხრძამ (< *ხრძ* + *ამ*), -*ქ*, -*ამ*
სამი ათასი (56; 57)

ხრციორც (< ხრცია), -რცა, -რცაა
 ტუჰი: წყვილი; ტუჰისცალი
ხრცია 54, იხ. **ხრცია**
ხრცია-ხრცია 46₂, იხ. **ხრცია**
ხრციყანხც (< ხრც < ხრცხც < ხრც-
 ხც 89) || **ხრცყიყანხც**, -ხმ, -ცი-
 ვტ || -**ხცყიყტ** (წყვეტ. III პ. მხ. რ.
ხრცყავ || **ხრცხვიყვ**), **ხრცინ** || **ხრცხვი**
 შეშინება (საშინება, შეაშინა)
ხრცორსანხ || **ხრცორტხ** (< ხრცთ, < ხრ-
 ცია + თ + ხანხ || -რ + ტხ 60), **ხრცო-**
ვიანხ || **ხრცვიანხ**, **ხრცვიადრ** || **ხრცი-**
ვიადრ ორივე
ხრცვიტხ 54₂, იხ. **ხრცვიტხანხ**
ხრცვიტ 43₂, იხ. **ხრცვიტ**
ხრცვირც 43₁; (< ხრცია + რვირც 53),
 -ტი, მიტ.-ადგ. -ვირც, -ტი || -თა მეო-
 ლე (54)
ხრცვირცად (< ხრცრ < ხრცვიტრ + რ-
 < რადანხ < რად + თა 92, გ; 10₂) -ტი,
 -თა თაყვანისმცემელი, მოთაყვანე
ხრცადრად, -რცმტი, -რცმთა იერუსალი-
 მი (19)
ხრცხანხ || **ხანხანხ** || **ხრცხანხ** (< ხრც < ხ-
 რცრ + ხანხ 61), -რცხტი, -რცხთა სამეუ-
 ლი; სამუა, სამშაგი (4; 26)

ხრცვირც 43₂; (< ხრცრ + რვირც 53), -ტი, -თა
 (მიტ.-ადგ. აგრეთვე -ვირც რ.) შესამე
 და 41, კავშ. და: -ცა) (115; 205)
ხრცმ (< ხრ + ხრც) კავშ. ბოლო (204)
ხრცმანთიანხ (< ხრცმ), -თხტი სამოც-
 დათი (56; 57)
ხრცმ 43₁; || **ხრცმხ** || **ხრცმხ**, -**რცმხ** ||
 -**რცმხ** || **ხრცმტი**; **ხრცმთრ**, **ხრცმთვ** ||
ხრცმთვ შეიდი (56; 57). ~ ~ 46₂,
 შეიდ-შეიდა (105)
ხრცმთადრ (< ხრცმ + თადრტი 61),
 -თხტი, -თხთა შეიდჯეო, შეიდგხის;
 შეიდგხისი, შეიდშაჰი, შეიდდეთი
ხრცმ ხ თაყანხ, -თაყანხ || -თაყანხ, -თა-
 თადრ: -თაყანხ, -თაყანხ იერუსალიმი (57)
ხრცმხრვირც 43₁; (< ხრცმხ + ხრვირც 53),
 -ტი, -თა (მიტ.-ადგ. აგრეთვე **ხრცმხ-**
რვირცად 54) მეშვიდე
ხრცმხრვირც 43₂, იხ. **ხრცმხრვირც**
ხრც იხ. **ხრც**
ხრც 54₂ -ცა), -თა; -წე (205)
ხრცხრცტი, -რცხავ ვესროიკ-ი (კაცის საბელი)
ხრცხრცავ 42₂, იხ. **ხრცხრცტი**
ხრცრად, -თა || -თა ეფრაჰი (მდინარე)
ხრცმ იხ. **ხრცმ**

2

ყ თანდებ. მართავს: ა) ბრალდებისა
 და მიუთითებს პიოდაპირ დამატებას
 (116); ბ) მიტყობის რ მიუთითებს
 ირიბ დამატებას, ან = ქართულის
 -ზე(და) თანდებულს (117); გ) დავწე-
 ბითს და ტ (რ) თანდებულს ცულის,
 ე. ი. = გან: ზოგჯერ სხვა მნიშვნელო-
 ბაც აქვს: 1) -ზე; 2) -თვის (118); დ)
 მოკმედების: ირგელოვ, გარშემო;
 -ზე(და) (119). გამოიყენება სიტყვის სა-
 წარმოებლად (102; 176). ემსახურება
 წინადადებაში სიტყვათა დაჯგუფებას
 (194).
ყანხანხ 61₂, იხ. **მანხანხ**
ყაყანხ 43₂, იხ. **თაყანხ**
ყამხანხ 44₁, იხ. **მანხანხ**
ყამხანხანხ 52₂, იხ. **მანხანხ**

ყამა 63₂, იხ. **მამ**
ყაყანხ 52₂, იხ. **თაყანხ**
ყაჟ 61₂, იხ. **თაჟ**
ყანხ 57₂, იხ. **თანხ**
ყაჟანხტი 62₂, იხ. **თანხ**
ყაჟა 59₁, იხ. **თაჟ**
ყაჟანხტი 62₂, იხ. **თაჟ**
ყაჟრ 62₂, იხ. **თაჟრ**
ყაჟრადრ (< **ყაჟრ** < **ყაჟრანხ** +
თაყანხ 98, გ) განრისხებული, მრისხანე;
 მრისხანედ
ყაჟრანხ | < ყ + თაჟ < თაჟტი 102;
 103) -თამ, -რთავაჟ განრისხება, გაბრა-
 ზება, გაუცხოება
ყანთიანხ 44₂, იხ. **მანთიანხ**
ყანხ 62₂, იხ. **მანხ**
ყანხანხ 52₂, იხ. **მანხანხ**

ვახტანგ 62₁₁ იბ. ახან
 ვახთან 64₁₁ იბ. ახან
 ვახე 63₁₁ (< ვ + ახე < ახეანხე), -ქ
 გავრდი ავლა, გაშორება, გაცილება,
 გამოტოვება (ცალკე არ იხმარება;
 გამოთქმებში, როულ და წარმოებულ
 სიტყვებში გამოიყენება; 88; 90; 102;
 106) ~ ახან გვერდის ავლა, და-
 ტოვება, გაცლა, ყურადღების არ მი-
 ქცევა (174)

ვაჟ 61₁₁ იბ. აქ
 ვაიაქხან 52₁₁ იბ. აიაქხ
 ვაიახვა 44₁₁ იბ. აიახვ

ვათ (< ვათახხე; 94, ვ) გაცალკეებუ-
 ლი, გაყოფილი, გაცილებული, გაშო-
 რებული; ცალკე, გაცალკეებულად
 ვათაქვ 60₁₁ (< ვათ + აქვ < აქ; 103, ა). ცალკე მდგომი, ცალკე მყოფი, გაცალკეებული

ვათახხე (< ვ + ათახხე; 25), -ხმ,
 ვათაქ, ვათ; -ქმ, ვათაქ, ვათაქ
 გაყოფა, დანაწილება, დამორება, შო-
 კვთა, დაცალკეება, გაცალკეება (87;
 178) იბ ვათაქ

ვათაყვანხე (< ვათ < ვათახხე +
 აყვანხე 89), -ხმ, -ათაყ (წყვეტ. III
 პ. 36, რ. -ათაყ), -ათაყ 'დაცალკეება
 დაყოფა, დანაწილება

ვათაქ, -ქმ, ვათაქ იბ. ვათახხე
 ვარე 45₁₁ (< ვ + არე), -ია; ვარევი
 -ვაყ, მოქმ. ვარევი II -ვაყ სამ-
 კაული, მორთულობა

ვარეგარხაქ 64₁₁, (< ვარეგარ < ვარ-
 ვარაქ + ხაქ 91); 182-184), -რეიქ
 მორთული

ვარეგარქ (< ვარეგარ < ვარე; 80;
 106), -ხმ, -ხეჩ მორთუა, შეკვობა

ვარეჩქ 53₁₁ იბ. ვარეჩხაქ
 ვარეჩხაქ (< ვ + არეჩხაქ ცალკე არაა
 106 < არეჩხაქ), -ხიამ, -ჩხაქ
 ვარეჩქ, -ჩქ გავლივება (იღვივება),
 გამოფხიზლება (ფხიზლდება, ფხიზ-
 ლობს) (77; 87; 176)

ვარეჩ 59₁₁ იბ. ვარეჩაყვანხე
 ვარეჩაყვანხე (< ვარეჩ < ვარეჩხაქ +
 აყვანხე 89), -ხმ, -ჩაყ (წყვეტ.

III პ. -ჩაყ), ვარეჩა' გავლივება (ალ-
 ვითებს) გამოფხიზლება (აფხიზლდბს)
 ვარეჩქ 43₁₁ იბ. არეჩ

ვარეჩაქ 53₁₁ იბ. არეჩაქ
 ვარეჩაქ 53₁₁ იბ. არეჩაქ

ვარეჩანხე (< ვ + არეჩანხე; 25), -ხმ,
 ვარეჩი, ვარეჩ (და)რტყმა, ცემა

ვარეჩაყვანხე (< ვარეჩ < ვარეჩანხე +
 აყვანხე 89), -ხმ, ჩაყ (წყვეტ. III პ.
 83, რ. -ჩაყ) ვარეჩა დარტყმა და-
 კრია; დანარტყება

ვარეჩარეჩ (< ვ + არეჩ + არეჩ < არეჩ;
 106), -ხმ, -ხეჩ; -ქმ, -ხეჩაქ შიში,
 ქაწილა, თაუხარის დაკვება

ვარეჩარეჩ 61₁₁ იბ. ვარეჩარეჩ
 ვარეჩ (< ვ + არეჩ; 102), -ქ, -თაქ
 -ქა ტომი, გვარი, შთამომავალი, ნა-
 შიერი, ქრთი წინაპრიდან მომდინარე.
 შერი. არეჩა

ვარეჩანაქ (< ვ + არეჩანაქ 88; 102;
 105-176), -თაქ, -თაყაქ გავივება,
 გაცლფრება (78)

ვარეჩანაქ (< ვარეჩანაქ + ქ 88, ვ),
 -ცაქ, -ჩანა საკვირული, საოცარი

ვარეჩანაქ (< ვარეჩანაქ + გ 108,
 ვ); -ცაყ საკვირულესა, საოცრება

ვარეჩარეჩ (< ვარეჩაყ < ვარეჩანაქ
 + ხაქ 89; 182-184), -ხეჩაქ გავი-
 ვებული

ვარეჩე 42₁₁ იბ. ვარეჩ
 ვარეჩ 60₁₁ იბ. ვარეჩ

ვარეჩ 46₁₁, -ჩი, -თაქ შილი, ნაშიერი,
 შთანმავალი (მუ. კ. თესლი)

ვარეჩ 63₁₁ იბ. ვარეჩ
 ვარეჩარეჩ 61₁₁ იბ. ვარეჩარეჩ
 ვარეჩარეჩ იბ. ვარეჩარეჩ

ვარეჩარეჩ იბ. ვარეჩარეჩ
 ვარეჩარეჩ იბ. ვარეჩარეჩ

ვარეჩარეჩ იბ. ვარეჩარეჩ
 ვარეჩარეჩ იბ. ვარეჩარეჩ

ვარეჩარეჩ იბ. ვარეჩარეჩ
 ვარეჩარეჩ იბ. ვარეჩარეჩ

ვარეჩარეჩ იბ. ვარეჩარეჩ
 ვარეჩარეჩ იბ. ვარეჩარეჩ

ვარეჩარეჩ იბ. ვარეჩარეჩ
 ვარეჩარეჩ იბ. ვარეჩარეჩ

ვარეჩარეჩ იბ. ვარეჩარეჩ
 ვარეჩარეჩ იბ. ვარეჩარეჩ

ვარეჩარეჩ იბ. ვარეჩარეჩ
 ვარეჩარეჩ იბ. ვარეჩარეჩ

ვარეჩარეჩ იბ. ვარეჩარეჩ
 ვარეჩარეჩ იბ. ვარეჩარეჩ

ვარეჩარეჩ იბ. ვარეჩარეჩ
 ვარეჩარეჩ იბ. ვარეჩარეჩ

ვარეჩარეჩ იბ. ვარეჩარეჩ

ეძბან 48₁₀ იბ. ძბან
 ეძბრ 49₁₇ იბ. ძბრ
 ეძბთა 53₁ იბ. ძბთა
 ეძბთაყოარა 45₃₀ იბ. ძბთაყოარა
 ეძბა 52₁₀ იბ. ნაა
 ეძაყბარითაძბხან 61₁ იბ. ძაყბარითაძბხან
 ეძათათბ 56₃ იბ. ძათათბ
 ეძარყარტ 50₇ იბ. ძარყარტ
 ეძარყარტაძბხან 62₃₀ იბ. ძარყარტაძბხან
 ეძარტ 45₁₀ იბ. ძარტ
 ეძბყ 62₃₁ იბ. ძბა
 ეძბბ 65₉ იბ. ძბბ
 ეძბბამბბ 44₁ იბ. ძბბამბბ
 ეძბყბ 61₃₃ იბ. ძბყბ
 ეძბთათბხრბ 51₁₀ იბ. ძბთათბხრბ
 ეძბბ 63₇ იბ. ძბა
 ეძბ 55₃₃ იბ. ძბ
 ეძბქბქბბბბ 61₃₃ იბ. ძბქბქბბბბ
 ეძბბ 53₃₀ იბ. ძბ
 ეძბბბ 61₃₀ იბ. ძბბ
 ეძბბ 49₁₀ იბ. ძბა
 ეძბბბბ 51₃₁ იბ. ძბბბ
 ეძბბა 49₁ იბ. ძბბარ
 ეძბბბბ 45₇ იბ. ძბბბბ
 ეძბბბბბბბ 50₃ იბ. ძბბბბბბბ
 ება 50₁ იბ. ბა
 ებბბბბბ 58₃ იბ. ბბბბბ
 ებბბბბ 59₁₁ იბ. ბბბბბ
 ება 49₁ იბ. ბა
 ებბბა 44₃₁ იბ. ბა
 ებბბბბ 61₃₁ იბ. ბბბბბ
 ებბბბბ 58₇ იბ. ბბბბბ
 ებბბბ 61₃₁ იბ. ბბბბ
 ებბ 54₃₁ იბ. ბბ
 ებბბ 54₃₁ იბ. ბბ
 ებბბ 49₁₀ იბ. ბბბ
 ებბბბბ 64₃₁ იბ. ბბბბბ
 ება, -ბ მსბვერბლი
 ებბბბ (< ებ + ბბბ 95, ა), -ბ,
 -ბა სბმსვერბლი (ადგილი)
 ებბბბ (< ებ + ბბბ 95, ე), -ბ,
 -ბა იბ. ებბბბ
 ებბ 52₁ იბ. ბბ

ებბბბ 60₁ იბ. ბბ
 ებ (< ე + ბბ; 25) გრილი
 ებბბბ (< ებ + ბბბ < ბბბ; 103, ა), -ბ, -ბა მბხრდილობელი, მბ-
 გრილობელი; გამბვერილებელი
 ებბ 53₁ იბ. ბბ
 ებ 65₁ იბ. ბ
 ებბბ 65₁₀ იბ. ბბ
 ებბბ 52₁₁ იბ. ბბ
 ებბბ 50₇ იბ. ბბ
 ებბბბ 65₃ იბ. ბბ
 ებბბბ 65₃ იბ. ბბ
 ებბბ 57₃ იბ. ბ
 ებბ 52₃₃ იბ. ბ
 ებბბბ, -ბ, -ბა ბბბბბ, ბბბბბბბ
 ებბბბბ 52₃₀ იბ. ებბბბ
 ებბბბ, -ბ მბბბბული, ბაბბბბბ
 ებბბბბბ (< ებბბბ + ბბბ 98, ე) მბბბბული, ბაბბბბბ
 ებბბბბბბ, -ბა, -ბაბბბ გამბბბბბ-
 ლბბ, გამბბბბბ, ბბბბბ, ბბბბ, ბბბბ, ლბბბ
 ებბბბბბბ 58₉ (< ებბბბბ < ებ-
 ბბბბბ + ბა 91; 182—184), -ბბბბ
 გამბბბბული, გამბბბბბული
 ებბბა 46₉ იბ. ბბბა
 ებბბბ 61₁₀ იბ. ბბბ
 ებბ 62₁ იბ. ბა
 ებბბ, -ბ სბბბბბ
 ებბ 55₉ იბ. ბბ
 ებბბ 52₃₁ იბ. ბბ
 ებბბბბბბ 60₁ იბ. ებბბბბბ-
 ბბ
 ებბბბბ იბ. ებბბბ
 ებბბბ 63₃₁ იბ. ებბბბ
 ებბბბბბბ 56₃ იბ. ებბბბბბ
 ებბბბბბბ 60₃₁ იბ. ებბბბბბ
 ებბბბბბბ 56₁₀ იბ. ებბბბბბ
 ებბბბბბ 48₁ იბ. ებბბბბ
 ებბბბბბბ 55₃₁ იბ. ებბბბბ
 ებბბბ 56₉ იბ. ებბ
 ებბბბ 51₁ იბ. ებბბ
 ებბბბ 52₁ იბ. ებბბ
 ებბ 55₃₀ იბ. ბბ
 ებბბ 44₁₀ იბ. ბბ
 ებ 52₁₁ იბ. ბა

Ը

Ըմբերանի (< **ընդ + բերանի**; 25; 90: 102: 176). -**Էմ**, -**էցի** პირის ავერა-
დახუტება

Ըմբინայ 58, (< **ըմբ** < **ըմբინի** +
նայ 91: 182 - 184). -**նէլայ** შეპყრო-
ბილი

Ըմբինի 57, (< **ընդ + բინի**; 25: 90:
102: 106: 176). -**Էմ**, -**էցի** შეპყრობა.
დაპერა

Ըմբინի 58, იხ. **ըմբինի**

Ըմպի, -**Էմ**, **արբի**, **արբ** ||; -**Էմ**. -**պեցի**
Ըմպն სპა (82)

Ընդ თანდ. მართავს ა) ბრალდე'ითს და
აღნიშნავს: 1) ირიბ დაპატებას: -**ში**: 2)
-**თან**: 3) -**ზე**, -**გან**: 4) -**ით** (მოქმ. ბრ.);
-**ად** (ვითარ. ბრ.): შორის || **შუა**: -**յն**:
5) **დროს**, **ვამს**, -**ისას**, -**თანვე** (სა-
ხელმწიფებთან) (120): ბ) ნათესაობითს
და აღნიშნავს: 1) ნაცულად, წილ, მა-
გიერ; 2) -**თვის**; 3) -**თან**. წინააღმდეგ
(121); გ) მიცემითს და აღნიშნავს:
1) -**თან**, **ერთად**: 2) ირიბი დამატება
(= მიცემითი); 3) -**ში**, -**გან**, -**յն**, -**ით**.
ქვეშ (122): დ) დაწყებითს და აღნიშ-
ნავს: -**გან**, -**მიერ**. -**ით**, **მზრით**, -**თვის**,
გამო, -**ზე** (123): ე) მოქმედებითს და
აღნიშნავს: 1) **ქვენე**, -**ში**, **განკარგულე-**
ბანი: 2) -**ით**(ურთ). -**თან**; 3) -**ით**, -**յն**:
4) -**ზე** (124): აჯგუფებს სიტყვებს წი-
ნადადებაში; გამოიყენება სიტყვის სა-
წარმოებლად: მიეკროს წინიდან და
მნიშვნელობას უცვლის სიტყვას (90:
102: 106; 176; 184)

Ընդարմանայ (< **ընդ + արմանայ** ცალ-
კუ არაა 90: 102: 106; 176). -**ամ**,
-**մայ** განცვიფრება. გაოცება, გა-
ცბუნება. გაოგნება, გაშეშება (გაყვირ-
ვებით)

Ընդգէմ 61, (< **ընդ + գէմ** 108, ვხ. -**դի-**
մի. -**դիմա** მოპირდაპირე, მოწინააღ-
მდეგე, წინააღმდეგი: თანდ. მართავს
ნათესაობითს და მიცემითს: წინააღ-

მდეგ, პირისპირ. -**յն** (145: 149);
~ **ათնի** || ~ **ყա** || ~ **դთնայ** ||
~ **կա** || **ընդգէմ** **ათնի**, უარყოფა,
წინააღმდეგობა. ურჩობა, წინააღმდეგ
წასვლა (174 - 176)

Ընդհ (< **ընդ + հ**) ხხ. რატომ? რის-
თვის? (64)

Ընդունի (< **ընդ + ունի**: 102). -**իմ**,
ընկայ მიღება, შეწყნარება, შეერ-
დომება (112)

Ընդունի 61, (< **ընդ** < **ընդունի** +
ი 92, ბ). -**ի**, -**այ** შემწყნარებელი, შე-
კურობი, მიმღები

Ընթանայ (< **ընթ + անայ** 102: 176)
გაქცევა, გარბენა. შიშობა, მივარდნა,
მიტრა, სწრაფე

Ընթան 63, იხ. **ընթանայ**

Ընթաց 55, იხ. **ընթանայ**

Ընթաց (< **ընթաց** < **ընթանայ + ր**
94, ე. 108, გ). -**ցի** რბენა, სირბილი:
ღენა, დინება, მიმდინარეობა, მსვლე-
ლობა

Ընթանայ (< **ընդ + անայ** ცალკე
არაა 102: 176). -**ամ**, -**անայ** წა-
კითხვა (4; 26: 77)

Ընթերց 59, იხ. **ընթանայ**

Ընթերց (< **ընթերց** < **ընթան-**
այ + ց 94, გხ. -**այ** კითხვა; სა-
კითხავი, ლექცია

Ընթի (< **ընդ + ան**; 102: 176). -**Էմ**,
-**էցի** ვაშშობა

Ընթի (< **ընթ** < **ընթի** + -**ի** 94:
ე. 108, გ. ე). -**ան** ვაშშობი. სე-
რობა

Ընկայ 65, იხ. **ընդունի**

Ընկայ 62, იხ. **ընկանայ**

Ընկանայ (< **ընդ + კანայ**: **კანայ**
ცალკე არაა 90: 102: 106: 176). -**ამ**,
-**კეცი** (წყვეტ. III ა. მხ. რ. **ընկეց** ||
ընկեսე), **ընկან**; -**კეცայ** || -**კეցի**
დაეარდნა, დაეცა, დამბობა (25: 77:
86)

ღზხერ 52_ა (< ღზე + ღერ < ილხე; 103. ა), -ბ, -ალ ამზავი (25)

ღზხეგრ 62_ა იბ. ღზხხხილ

ღზხილ (< ღზე + ღხილ < ღილ ღღილ (< ღღე არაბ. 102; 106; 178), -ილ ღზხილ (< ღზხილ) ჩაფლობა, ჩაფრდნა, ჩაძირვა, შთანთქმა (იშთქმება), (77)

ღზხილყანხ (< ღზხილ < ღზხილ + ილყანხ 89), -ხმ, ღზხილყი (წყვეტ III კ. შხ. რ. -ღილყი ღზხილ ჩაძირვა, ჩანთქმა, დაბრახვა (აბრახობს)

ღზხილხ (< ღზე + ღღილ (< ღღე არაბ. 102; 106; 176), -ხმ, -ხეხ; -ქმ, -ხეჟ ჩაფრდნა, ჩაძირვა, დანთქმა; დაბრახობა (ხ; 25)

ღზხილყანხ 61_ა იბ. ღზხილხ ღზხილ (< ღზე + ღხილ < ილხ + ღ 88. ე), -ხლ, -ხხილ შინაური (25)

ღზხილ (< ღზე + ღერ < ღხილ 103. ა), -ილ, -ილღ || -ილღ უკეთესი, ნარჩვი, რჩეული (25)

ღზხილ (< ღზე < ღზხილ + ხილ 91; 182-184), -ილღ რჩეული

ღზხილ 53_ა იბ. ღზხილ

ღზხილ (< ღზე + ღხილ (< ღღე არაბ < ღხილ. 25; 102; 103; 106; 176), -ხმ -ხეხ არჩევა, ამოჩევა

ღ'ა 62_ა = 8 x 1000 = 8000 (1)

ღილღ 61_ა იბ. ღილღ (10)

ღილ 53_ა თანდ. მართავს: ა) ბრალდებით და აღნიშნავს: 1) იქით გა(და)ღმა, გარეთ, გან; 2) -ებრ, მსგავსად, შესაფერისად; 3) ყოველი, თვითთული (125); ბ) მიცემით და აღნიშნავს: 1) -ებრ, მსგავსად, -ვით; 2) -ზე; 3) -თვის, გამო; -ად (უთარებ. ბრ.) -ით (მოქმ. ბრ.) -გან (126); გ) დაწყებით: 1) შემდგომ, მოყოლებით, -ით (მოქმ. ბრ.); 2) -გან, ზე -ვით (ზოგჯერ აა ან ბ (გ) თანდებულთან ერთად (127); დ) მოქმედებით: -გან, -ით (მოქმ. ბრ.), მიხედვით (128); ე) გულისხმობს სიტყვებს წინადადებაში; გამოიყენება სიტყვის საწარმოებლად (68; 90; 102; 106; 178; 184)

ღილღ (< ღილ + ღხილ; ღხილ არაბ 90; 102; 106; 178), -ხმ, -ხეხ ჩაბრევა გუდაცემა

ღილღ (< ღილ + ღილღ), -ხმ, -ღილღ (წყვეტ III კ. შხ. რ. ღილღ) -ღილღ || -ღილღ დადანაშაულება, ბრალდება, დასჯა

მ

მე, -ბ, -ალ || -ბ გვირგვინი

მეღე (< მე + ღერ < ღხილ 103. ა), -ღე, -ღელ გვირგვინის დამდგმელი

მეღი 50_ა (< მე + ილღ 88. ე); -ბ, -ალ გვირგვინის, მეღე

მეღილღ (< მეღილღ + ღილღ 103. ბ), -ბ, -ალ მეღის სადგომი ადგილი, მეღის რუხიღეცია

მეღილღ (< მეღილღ. 90), -ხმ, -ხეხ გამეღება, მეღობა (მეღობს, მეღდება)

მეღილღილღ (< მეღილღილღ < მეღილღილღ + ილღილღ 89), -ხმ, -ღილღილღ (წყვეტ III კ. შხ. რ. -ღილღილღ), -ღილღილღ გამეღება (ამეღებს)

მეღილღ 64_ა იბ. მეღილღილღ მეღილღილღ 64_ა იბ. მეღილღილღ

მეღილღ 64_ა იბ. მეღილღილღ

მეღილღილღ 64_ა იბ. მეღილღილღილღ

მეღილღილღილღ 42_ა = მეღილღილღილღილღ იბ. მეღილღილღილღ (17)

მეღილღილღ (< მეღილღილღ + ილღილღ 83), -ღილღილღ მეღობა; სამეღო

მეღილღ (< მეღ < მეღილღ + ილღ 85. ე), -ღილღ, -ღილღ დედოფალი, მეღის ცოლი; მეღე ქალი

მეღილღილღ იბ. მეღილღილღილღ მეღილღილღ, -ხმ, -ხეხ ძალიან აესება, გაიპიანება, დატენა

მეღილღ (< მეღილღ < მეღილღილღ + ილღ 88. ე) საესე, აესებულო, დატენილი (ძვ. ქართ. ზებრილი)

ძანაჲ, -ამ, **ძანჲ** გაწუნვა, დასვლუ-
ბა (76)

ძანჲ, -ხაი || -ხარა: -მახრ ||
-ძარაჲ, -მახვ სქელი, ხშირი (52)

ძაძაძაჲ, იბ. **ძაძაძაჲ**

ძაძ, -ი, ბიძგი, წნევა, სწრაფეა, ძალა:
სიჩქარე

ძაღხან 62₃, იბ. **ძაღღ**

ძაფაჲ 53₃, იბ. **ძაფიღახან**

ძაფიან (< **ძაფიღახან**), -რახან
(|| -რაჲ). -რახანად დამალვა (45)

ძაფიღახან || **ძაფიღახან** (< **ძაფ**
< **ძაღღ** + **იღახან** 89), -ხმ, -რაჲ
(წყევტ. III კ. მრ. რ. -რაჲ), **ძაფ**
დამალვა (დამალა), დაფლვა (დაფლა)
(25)

ძაფიღ 54₃, იბ. **ძაფიღახან**

ძაღღ, -ჯამ, -გხაჲ დამალვა (იმალება)
(75)

ძხ || **ძღ** 56, || **ძღღ** || **ძღღ** თუ, უფთუ:
რომ (202 204) **ძხელ** || **ძხელ** ს
თუმცა(ლა) (204)

ძღღ იბ. **ძღღ**

ძხელ (< **ძხ** + **ელ**) იბ. **ძხ**

ძხრიალ (< **ძხრ** + **იალ** 103, ბ),
-ქ მეთრედ მორწმუნე

ძხრხ 52₃ (< **ძხრ** + **ხ**) ხხ. შეიძ-
ლება, იქნება. ვინ იცის, ვეების

ძხრ, -რაჲ, -რხაჲ ნაკლული, არასრუ-
ლი

ძხ, -ი, ფრთა; მხარი, მკლავი

ძხლარ (< **ძხ** + **ლარ** 98, ეს. -ქ -აჲ
ფრთოსანი

ძხლარ 44₃, იბ. **ძხლარ**

ძხ 61₃, იბ. **ძხ**

ძღღღ 63₃, იბ. **ძღღღ**

ძღღღ (< **ძღღ** + **ღღ** 95, გი. -ხიჲ,
-ხხაჲ ლელვის ხე

ძღ იბ. **ძღ**

ძღღ || **ძღღ** || **ძღღ**. **ძღღ** (უფრო
მრ. რ-შია: **ძღღღ**, **ძღღღ** 104,
ბ. მხ. რ-ის ვორპეები რთულ და წარ-
მოებულ სიტყვებშია) ზურგი, ბეჭი, მხა-
რი. **ძღღღ** **იალ** შეგწეობა.
დახმარება. შეულა. ბელის შეწეობა,

ბელის გამართვა, მხარში ამოდგომა
(19: 174)

ძღღღ, **ძღღღ**: **ძღღღ**, -გახვ
ლითონის თხელი ფურცელი, ლითონის
თხელი დაფა, მუყაიში (20)

ძღღღ (< **ძღღ** + **ღღ**, **ღღ** ცალ-
კე არ არსებობს: 106), -**ძღღ**;
-**ძღღღ**, -**ძღღღ** ჰეგელა (20)

ძღღ იბ. **ძღღ**

ძღღღღ 62₃ (< **ძღღ** + **ღღ**
103. ა) მხარილოვ, მხრინად

ძღღღღ 61₃ (< **ძღღ** + **ღღ** <
ღღღ; 103. ა), -ქ, -ა ზურგის მცუე-
ლი (ჯარი), ქუშიკი

ძღღღ 62₃ იბ. **ძღღ**

ძღღღ იბ. **ძღღ**

ძღ, **ძღღ** რიცხვი (8; 21)

ძღღღ, -ქ წინადაცუთილი, მონათლუ-
ლი. ~ **ღღღ** წინადაცუთა (174)

ძღღღ (< **ძღღღ** + **ღღ** 107) კრებ.
წერილები: წიგნები, ქალაღდეულობა

ძღღღღ (< **ძღღღ**; 90), -ხმ, -ღღ
პტრიბა, გინება, შეურაცხყოფა

ძღღღღღ 52₃, იბ. **ძღღღღღ**

ძღღღღ, -მაჲ, -მაღა მტერი. დეშმანი

ძღღღღ 59₃, იბ. **ძღღღღ**

ძღღღღ 62₃, იბ. **ძღღღღ**

ძღღ 61₃ (< ბრძან. მხ. რ-ისა **ძღღღ**-
იღა) დღე! დღე! (169)

ძღღღ 61₃ (< **ძღღ** < **ძღღღ** + **ღღ**
91: 182--184), -ღღღ გაშვებული

ძღღ 51, იბ. **ძღღღ**

ძღღ 61₃, იბ. **ძღღღ**

ძღღღ 58₃, -იამ, **ძღღღ**, **ძღღღ**; **ძღღღ**,
ძღღღ დატოვება, დაგდება, გაშვება
(8: 71; 80)

ძღღ, **ძღღღ**, **ძღღღ** სუსტი, უღონო;
დაუქიმავე, სრული (19)

ძღღღ 42₃, იბ. **ძღღ**

ძღღ, -ღღ || -იან, -იამ; -იან; -
იან შეილიშვილი, ბადიში

ძღღღ (< **ძღღ** + **ღღ** 98, ა), -ქ-
-ა რიცხვითი, რიცხვობრივი; თარიღი,
რიცხვი (დროის), წელთაღრიცხვა (8; 21)

ძღღღღ 61₃, იბ. **ძღღღღ**?

პაიხ (< **პაი**; 80), **-ხა**, **-ხეხ** აღრიცხვა; **-ხა**, **პაიხეა**, მიხევა, ჩათვლა
პაი 55, **პაი** || **პაი** ლაღი (ნაყოფი)
პაიხა (< **პაი**; 80). **-ამ**, **-იყა**,
 დასუსტება, დაუბლორება, დაკლება (19)
პაიხაი 45, იხ. **პაიხაი**
პაი **პაი** || **პაი** ქალაღი, წიხ-
 ნი, წერილი, ეპისტოლე
პაი 59, **პაი** ხმალი
პაიხი, **-ხა**, **პაი** იხ. **პაი**
პაი, **-ყა** თრიაღეთი (108, 8)
პაი, **-ხა**, **პაი**, **პაი** **პაი** **პაი**
 თრენა (75; 87)

პაიხე 45 იხ. **პაი**
პაი 45 (< **პაი** < **პაი**, + **აი** 98,
 ე), **-ხა** ფრინველი
პაი 45 იხ. **პაი**
პაი 45 იხ. **პაი**
პაი, **-ხა**, **-ხეხ** ხელა
პაი || **პაი** (< **პაი** +
პაი; 25; 80; 104—106), **-ხა**, **-ხეხ**;
-ხა, **-ხეხ** ბერტევა, ფურთხევა, ხე-
 ვა, რხევა; ხანხანი
პაი 64, თვედორე (კაცის სახ.)

ძ

ძა 61 (< **ძა**), **-აი**, **-აი** || **-აი**
 დრო, კაზი, საათი (დროის მონაცე-
 თი), ვირევა
ძა 45, **ძა** || **ძა**, **-ყა** ეპი,
 დრო, ხანა
ძა (< **ძა** +
აი, 38; 93; 103, 8), **-ყა** ეპ
 თალმწერლობა, ქრონიკა, მატანე
ძა 53 იხ. **ძა**
ძა 44 იხ. **ძა**
ძა 63 (< **ძა** < **ძა**-
აი + **აი** 81; 182—184) **-ყა** მი-
 წვენილი
ძა 82 იხ. **ძა**
ძა, **-ხა**, **-ხეხ**; **-ხა**, **-ხეხ** დაწე-
 ვა (დაწევა); მიღწევა, მიტანება; შე-
 ზედგრა; დასწრება (დასწრა)
ძა 81 იხ. **ძა**
ძა 81 იხ. **ძა**
ძა, **-აი** ენგი
ძა 80 იხ. **ძა**
ძა, **-აი** გუკვიდრე
ძა 82 იხ. **ძა**
ძა (< **ძა** + **აი**
 83), **-ყა** სამკვიდრებელი, ნემვიდ-
 რეობა
ძა 61, = (10 + 8) x 1000 = 18000 (17)

ძა 43, **-აი** კრება, ყრილობა;
 გარევა
ძა 81 იხ. **ძა**
ძა 81 (< **ძა** < **ძა** +
აი 91; 182—184), **-ყა** შეკრებილი
ძა 81 იხ. **ძა**
ძა 30, **-ხა**, **-ხეხ**; **-ხა**, **-ხეხ**
 შეკრება შეკრება
ძა 81 იხ. **ძა**
ძა 81 იხ. **ძა**
ძა 81 იხ. **ძა**
ძა 81 იხ. **ძა**
ძა 81 იხ. **ძა**
ძა 81 იხ. **ძა**
ძა 81 იხ. **ძა**
ძა (< **ძა**, **-ყა** || **ძა**,
-ყა || **ძა**; **-ყა**, **-ყა**,
ძა ხალი, კრება, კრებულნი (აღ-
 შიანებისა). (45)
ძა 43, იხ. **ძა**
ძა (< **ძა** + **აი** 95,
 ა), **-ხა**, **-აი** ხალხის შესაყრებელი ად-
 გილი, საყრებელი
ძა 80 იხ. **ძა**
ძა, **-ხეხ** გაბეჭევა, შემართე-
 ბა, გათამამება, გაკაღნიერება
ძა 81 იხ. **ძა**

h

1. **h** ნაცვალსაზღვრო ძიოი, რომელსაც ეყრდნობა **h-მს, h-ზე, h-ქ, h-ფ** (64). თერთონ სახელობითის ფორმა არ ვაჩინია და ინაცვლებს **hქ || hზე-ს**. მისი სხვა ფორმებია: ბრალდ. **hქ, ადგ. hქმ, მიც. hქ || hქმ, ნათ. ლქ;** დაწყ. **hქმს, მოკმ. hქ. მრ. რ. არა აქვს** (ნა: 2(X)). რა, რამე, რალაც. რომელიდაც. შდრ. .

2. **h** თანდ. ხმოვნათ დაწყებული სიტყვების წინ **h**-დ იტყუვა. შეერწყმის მის მიერ მართულ სიტყვას და წაიციოთება **h-დ** მართავს: ა) ბრალდებითს მრ. რ-ში ყველა ტიპის სახელს და მბ. რ-ში ფუძეაველ. **ჩგუფის = და = ბრუნების სახელს**. უპასუხებს კითხვაზე სად, საიო? გადმოიცემა ქართული -ში. -ზე თანდებულით; ბ) მიცემითს მბ. რ-ში ყველა ტიპის ბრუნების სახელს გარდა **= და = ტიპისა** და აღნიშნავს იმასვე: **ზოგჯერ იგი გადმოიცემა მიცემითით, მოკმედებითით, ან ვითარებითით; საწყისთან აღნიშნავს— დროს, ვაშს, ან უდრის ვითარებითს:** ა) და; გ) დაწყებითს, რომელიც ჩვეულებრივ მხოლოდ ამ თანდებულითაა და უპასუხებს კითხვაზე: საიდან? ვისგან? რისგან? ე. ი. გადმოიცემა -გან თანდებულით. დაწყებითთან იშვიათად სხვა მნიშვნელობაც აქვს: -თვის, გამო; ქვეშ. **h (j)** თანდებულიანი ბრალდ-მიცემ. (=სადაობითი) დაწყებითთან ურთიერთობისას უდრის -მდე-ს. **h**-თანდებული გამოიყენება სიტყვის საწარმოებლად: მიერთვის წინიდან სიტყვას (ზოგჯერ ისეთს, რომელიც ამის გარეშე არ არსებობს) და მნიშვნელობას უცლის მას (25; 34; 35; 102; 110; 129—136; 176; 194). იხ. j

3. **h** 63₁₁ = 20 ან მეოცე

hქქ || hქქს თანდ. მართავს. ყველა ბრუნავს: -ეპრ, ვით (142); ხხ. კავშ. ოდეს, როდესაც, როცა, როგორც,

ვითარცა: რადვანაც (2(X)). **hქქქ ||** თითქოს

hქქქს 65, (< **hქქქ + ს**) იხ. **hქქქ** **hქქქსის** (< **ლქ + სქს** 95), ა). -**h**, -**ამ** მდელობითით. მდგდრი **hქმ** ნიქ. **hქმქ, მიც.**-ადგ. **hქმამ, დაწყ. hქმამ, მოკმ. hქმამ; hქმ, hქმქ** (ბრალდ. **hქამ**) ჩემი (63)

hქმანაქ, -ამ, hქმანაქ გაგება, მიხედ-რა, შეტყობა. ცნობა (75; 76)

hქმამ (< **hქმან < hქმანაქ**), -**h** სიბრძნე, მიხვედრილობა: გონიერი. ბრძნული, გონიერული: გულისთქმა, ფიქრი, ახრი, ზრახვა: მოხერხებულობა: მოხერხებული (88, 9)

hქმამათხირიოქ (< **hქმამ + hქრ-იოქ** 103, ა) დინჯი, სერიოზული, დინჯად, მოფიქრებით განმსჯელი, კვიანი

hქმამათხქმარ 60₁₁ იხ. **hქმამათ-ქქს**

hქმამათქქს (< **hქმამ + თქქს** 93), -**ქქს** სიბრძნე, მიხვედრილობა

hქმამათ (< **hქმამ + თ** 98 ე), -**ათ** კვიანი, მცოდნე, მიხვედრილი, გონიერი, ბრძენი

hქმამათ 53, იხ. **hქმამათ**

hქმამათ 53, იხ. **hქმამათ**

hქმან 61, იხ. **hქმან**

hქმან 59, იხ. **hქმან**

hქმან 62, (< **hქმან < hქმან +** **თ** 91; 182—183) -**ესიქ** მიხვედრი-ლი, შეტყობილი

hქმმ იხ. **hქმ**

hქმქ 52₁₀ იხ. **hქ**

hმს (< **h + მს** 64) ნათ. და მოკმ. არა აქვს; მიც.-ადგ. **hმსმ, დაწყ. hმსმქ.** მრ. რ. არა აქვს. რამე, რალაც, რომე-ლიდაც

hმქ 52₁₀ იხ. **hქ**

hმქ 56₁₁ იხ. **hმ**

hმმ 59₁₁, **hმმქ** (გარდა საბ.-ბრალდები-თისა მბ. რ-ში იშვიათად) მრ. რ. **hმ-**

აღზე || ჩხნიღზე, ჩხნიღზე || ჩხნიღზე, ჩხნიღძვე || ჩხნიღძვე || ჩხნიღძვე ცხრა (56; 57).

ჩხხხერეყ (< ჩხხ + ხერეყ 58), -ჩ, მიც.-ადგ -ყაძაძ, -ყაძა მუცხრე; მუცხრედი (54)

ჩხხ ხ ათახ, -აჩხ, -ათძე; -თახზე, -ათხე ცხრაშედი (57)

ჩხხთიხ (< ჩხხ), ჩხხხხ ჩოთხმოცდათი (57)

1. ჩხე (< ჩ + ხე), ბრალდ. ვჩხე (სხვა ფორმები არა აქვს) რა; რამე, რალაც, რომელილაც (18; 65); ჩხე არ 46₄ რაც რომ = რომელიც (198), იხ. არ

2. ჩხე, რხე (უფრო მრ. რ-ში: ჩხეძე, რხეძე 108, გ) ქონება, შენატენი

ჩხეჩხაძე 61₁₁, იხ. ჩხეძე

ჩხეძე 64, ჩხეჩხან; ჩხეჩხაძე, ჩხეჩხანე თეით(ონ), თავად (63; 64)

ჩხეჩხაძე 63₁₁, (< ჩხეჩხ + აძე < ახხე 103, ა), -ჩ, -აძ თეითმპყრობელი

ჩხეჩხაძეჩხ 64₁₁, იხ. ჩხეჩხაძე

ჩხან (< ლ + ან 107) კრებ. საბედრები, ვირები

ჩხან (< ლ + ან 107) კრებ იხ. ჩხან

ჩხანარ (< ლ + ხარ 107), ჩხანარე კრებ. იხ. ჩხან

ჩხანხ 64₁₁, -ჩ, -აძ მთავარი, უფროსი, მფლობელი, ერისთავი

ჩხანხანე 42₁₁, იხ. ჩხანხ

ჩხანხანე 60₁₁, იხ. ჩხანხ

ჩხანხხ 61₁₁, იხ. ჩხანხ

ჩხანხხ 62₁₁, იხ. ჩხანხ

ჩხანხიძეძე 64₁₁, იხ. ჩხანხიძეძე

ჩხანხიძეძე 61₁₁, (< ჩხანხ + იძეძე 83; -ძეძე უფლება, შეძლება, მთავრობა; სამთავრო, სახელმწიფო, სამფლობელო

ჩხანხიძე (< ჩხანხ + იძეძე 83 ვი -ლარ, -ლხა მთავრის ცალი; ქალი მთავარი, ერისთავი

ჩხანხე 60₁₁, იხ. ჩხანხ

ჩხანხე 44, -ხძ, -ხეძ მთავრობა, ფლობა. მატონობა, უფლება; კადობა, გაბედევა, შებედევა

ჩხანხეხხ 44₁₁, იხ. ჩხანხ

ჩხანხეძე 44₁₁, იხ. ჩხანხ
 ჩხანხე, -ხძ, ჩხე, ლე; -ჩძ, ჩლე, ჩლეძ
 ჩამოსულა, ჩამობდობა, გადმოსულა, დაშვება, დაწევა; დაეარდნა. შფრ. ვჩ-ლახხე

ჩხანხეძე 60₁₁, იხ. ჩხანხ
 ჩხანხეძე; იხ. ჩხანხეძე

ჩხანხეძე (< ჩხ < ჩხანხე + ანხეძე 89), -ხძ, ჩხანხე (წყვეტ. III კ. 88, რ. ჩხანხე), ჩხ ჩამოყენა, ჩყენა, ჩამოტანა, ჩატანა, ჩამოსმა, ჩამოწევა, დაწევა (დაბლა); დაყრა, დაგდება

ჩხ 60, იხ. შხი

ჩხე 64, ხხ. სწორედ, ნამდვილად: კეშ. მაგრაძ. ბოლო (214) ~ ხ ~ სწორედ, ნამდვილად; მაშინვე, მუისვე

ჩხარეძე, -ჩხეძე ებრაელი, ისრაელთა ქვეყანა; ებრაელი ხალხი (19)

ჩხარეძეძე (< ჩხარეძე + ძეძე 93, დ), -ყაძ ებრაელი, ისრაელი (18)

ჩხ, -ჩ, -აძ რამე, რალაც; ნიუთი, საგანი; ანარ, ზრახვა, ფუქრი; საქმე, ამბავი; მფრომარეობა, ვითარება

ჩხა (< ჩხ, 100, ა) ხხ. მართლა, სწორედ, ნამდვილად

ჩხაღხე, ჩხაღხე უფლება; სამართალი, კანონი. ჭეხი; სიძარტლე (108, გ);

ჩხარეძე ნაჩხა მხოლოდ შემდეგი ფორმები: ბრალდ. ვ-ჩხარეძე, ადგ. ჩხარეძე მრ. რ. ჩხარეძე, ჩხარეძე, ჩხარეძე ||

ჩხარეძე ერაქმანეთი, ურთიერთი (65)

ჩხარეძე 61₁₁, იხ. ჩხარეძე

ჩხარეძე 62₁₁, იხ. ჩხარეძე

ჩხანხ 51₁₁, იხ. ხძ

ჩხანხ 56, იხ. ხძ

ჩხანხ, -ჩ თვანე (კაიუს საბ.)

ჩხანხე 42₁₁, იხ. ჩხანხ

ჩხე || ხე, ჩხე ვეთი (24)

1. ჩხე 60₁₁, ჩხარე, მიც.-ადგ. ჩხარეძე, დაწევა, ჩხარეძე. მოკვ. ჩხარეძე; შრ. რ. ჩხარე; ჩხარე თვისი, თავისი. მისი (63)

2. ჩხე || ჩხარეძე ნათ.-მიც. უწყაქცევითი ნაცვალსახელისა: მშ. რ.-ის ს. ა. -ბრალდ არა აქვს ადგ. ჩხარე || ჩხარეძე, დაწევა, ჩხარეძე, მოკვ. ჩხარეძე || ჩხარეძე ||

ქრც: მრ. რ. *ქრხანց, ქრხანց*
 თავი, თავისთავი (აღნაჲ; თვისი, 63)
ქარაგანუხტარ 63₁₀ (< *ქარ + გან +*
ჯ < აჯ + ქარ), -*აჲ*, მთვ.-ადგ. -*ჯტ-*
რიამ (მრ. რ. არა აქვს) თვითმული,
 ყოველი (65)
ქარხან იხ. *2 ქარ*
ქარხანა 53, იხ. *2 ქარ*
ქარხანე 53₁₀ იხ. *2 ქარ*
ქარძე 53₁₀ იხ. *1 ქარ*
ქაროჲ 63₁₀ იხ. *1 ქარ*

ქარიჲ 63₁₀ იხ. *1 ქარ*
ქაროჲ 63₁₀ იხ. *1 ქარ*
ქარიამ 53₁₀ იხ. *1 ქარ*
 1.* *ქე* (< *ქ*) ნათ. *ქრქე, იღგ.-მეც. ქამქე*
დაწყ. ქამქე მოქმ. *ქარე* (ბრალდ.
 არა აქვს. არა აქვს მრ. რიცხვით) რა-
 მე, რალაც, რომელიღაც: რა (63;
 64; 168)
 2. *ქე* არსობითი ზმნა იხმარება მხო-
 ლოდ უარყოფითი ფორმით — *ჯქე*
 არ არის, არაა (154)

L

ლ 54₁₀, *ლამ*, *ლოც* ტირილი
ლან, -*ქ* ფართო, განიერი
ლანთიქან (< *ლან + იქან* 63),
 -*ქ* ხან სიფართოე, სიგანე
ლაყასე, -*ქ* ლამპარი
ლაყასე 53₁₀ იხ. *ლაყასე*
ლაყასერე 53₁₀ იხ. *ლაყასე*
ლასაქიქრავე 63₁₀ (< *ლასაქიქრაი +*
-ვე 98, დ), -*გა* ლასტიკურული
ლ 54₁₀, -*ქ*, -*ა* კარგი. ~ *კ* კარგია,
 უკეთესია (85)
ლასაყიქ (< *ლას + აყიქ* 55), -*ყი* სხ
 უკეთესი
ლხან, *ლქან*, *ლქამე*; *ლქანე*, *ლქანე*
 მთა (4; 26)
ლხარე, *ლქრე* || *ლქრე* ღვიძლი (19)
ლხანაქ (< *ლხან + აქ* 98, ბ), *ლ-*
ხანაქ ხეგანი, მთიანი ადგილი: მთიე-
 ლი, მთიული, მთისა (19)
ლ 50₁₀ იხ. *ლხს*
ლხანე 45, იხ. *ლხან*
ლქრხ 60₁₀ იხ. *ლხან*
ლქრხა 48, იხ. *ლხან*
ლხს 57₁₀, -*ქ* უწყვეტ-*ლხს*, I კავშ.
ლხსქ უწყვეტ- არა აქვს. II კავშ. .I კ.
 არა აქვს, II კ. *ლხს*, III კ. *ლხს*;
 მრ. რ. *ლხსე*, *ლქსე*, *ლხსე*; *ლ* ||
ლქსე, *ლქსე* ყოფნა, არსებობა, ყო-
 ფა, კმნა (81; 173; 183)
ლხს 58₁₀ იხ. *ლხს*
ლხსქ 59₁₀ იხ. *ლხს*

ლხს 45, იხ. *ლხს*
ლხსე 56, იხ. *ლხს*
ლხი 53₁₀, *ლხამ*, *ლხი*, *ლხე*; *ლხი*, *ლხე*
 ავსება, შესრულება (77)
ლქ 61, -*აჲ* მარტო, მხოლოდ: უბოლო.
 ჩვეულებრივი; მხოლოდ, მარტო; თანდ.
 მართავს დაწყებითს: უ-, გარეშე (152)
 ~ *ლამხანაქ ლეღამე* 61, განჯრევე-
 ლად ყოველი მხრიდან
ლქ 43, *ლქაჲ* სინათლე, ნათელი (19)
ლ (< *ლხე*; 94, ე) გამოიყენება მხოლოდ
 გამოთქმებში, რთულ და წარმოებულ
 სიტყვებში: ~ *ლხს* გაგონება, მო-
 სმენა, გაგება: ~ *ლხს* (არარქ) გაგო-
 ნება, გაგებინება; ~ *ქ* ~ გასაგონად
ლქანაქ, -*ამ*, -*ავე* || -*ავე*, *ლქან* ||
 -*ვე* ბანა, რეცხვა
ლქ 52₁₀ იხ. *ლქ*
ლქან 64₁₀ (< *ლქ* < *ლქ* + *ლქ* 91)
 182—184), *ლქი* გაგონილი
ლქანს, -*ხმ*, *ლქი*, *ლქი*; -*ქამ*, *ლქ-*
ბაქ, *ლქი* დასუსტება, დაუძლეობა;
 დაშლა, დახსნა; ახსნა, გაშვება
ლქ, *ლქ*, *ლქ* მდუმარე: სიჩუმე, მდუმ-
 მარება; ჩუმად, მდუმარედ ~ ~ ზხ
 ძალიან ჩუმად (105)
ლქამ 44 (< *ლქამ + ამ* < *ამ*;
 103, ა), -*ამ*, -*ამ* სინათლის
 მომცემი, მანათობელი; ~ *ლქ* განა-
 თება (174)
ლქამ 62₁₀ (< *ლქამ + ამ* 98, ე)

-*ქ*, -*ა* ნათელი, მანათობელი, მნათობი
ქათაძრქ (< *ქათაძრ*; 90) -*ხმ.* -*ხეჭ* ნათება, განათება
ქათაძრქაძრქ 43₂ (< *ქათაძრ* + *აძრქ* 83) -*ძხან* სინათლე, მანათობლობა, ნათება
ქათაძრქ 41, იხ. *ქათაძრ*
ქათაძრქ 43₂ იხ. *ქათაძრ*
ქათქ, -*ახქ* || -*ახი*, მთვარე
ქათხო (< *ქათქ* + *ხო* 96, 5), -*ქ*, -*ა* მთვარეული
ქათი 42₂ იხ. *ქათ*
ქათი 44, იხ. *ქათ*
ქაქ (< *ქაქ*; 84, 2), *ქაქ* სენა, გაგონება, ურის გდება; ამბავი, ხმა (103, ა)
ქაქ (< *ქაქ*; 80), -*ხმ.* -*ხეჭ* დადუმება, დაჩუქება, დაწყნარება
ქაქ 59₂ იხ. *ქაქ*
ქახ 59₂ იხ. *ქაქ*
ქახი, -*ხმ*, *ქათაქ*, *ქაქ* || *ქახ*, *ქათაქ*: *ქაქ* სენა, გაგონება (82)

ქახქ (< *ქაქ* + *ქ* 86, 2) -*ქაქ*, -*ქაქ* გასაგონი, მოსასმენი
ქახქქ (< *ქახქ* + *ქ* 108, 2), -*ქაქ* სენა (გრძნობა), სასმენელნი, უროი, უროთასმენა
ქაქ 59, იხ. *ქაქ*
ქაქქ 57₂ იხ. *ქაქ*
ქათი (< *ქ* < *ქაქ* + *ათ* 82, ბ), -*ქ*, -*ა* მსმენელი, გამგონი
ქათ 52₂ იხ. *ქათ*
ქათ 45₂ იხ. *ქათ*
ქათ 61₂ (< *ქ* < *ქათ* + *ათ* 91; 182-184), *ქათი* ავსებელი
ქაქ 49₂ იხ. *ქაქ*
ქახქ, -*ხმ.* *ქაქ*, *ქაქ* დატოვება, მიტოვება, ზურგისკეცვა, ხელის აღება; სასოწარკვეთილებაში ჩაგდება; *ქაქ*, *ქაქ*, *ქაქ* დაქანცვა, დაღლა, დაოსება დაუძლეობა
ქათ 62₂ (< *ქ* < *ქახქ* + *ათ* 91; 182-184), *ქათი* მიტოვებული

ქ

ქაქაქ, -*ამ.* -*ყაყ* || -*ყაყაქ*, წასვლა, გამგზავრება
ქაქაქ მშვიდი, წინარი, უხმაურო
ქაქაქაქაქაქ 84, იხ. *ქაქაქაქაქაქ*
ქაქაქაქაქ 63₂ იხ. *ქაქაქაქაქაქ*
ქაქაქაქაქ (< *ქაქაქ* + *აქაქაქ* 83), -*ძხან* მშვიდობა
ქაქაქ 63₂ იხ. *ქაქაქ*
ქაქაქაქაქაქ (< *ქაქაქ* < *ქაქაქ* + *აქაქაქ* 89), -*ხმ.* -*ყაყაქ* (წყაპ. III კ. 26. რ. -*ყაყაქ*), *ქაქაქ* ბზგზაენა, გამგზავრება (ამგზავრებს)
ქაქაქაქაქაქ 59₂ იხ. *ქაქაქაქაქაქ*
ქაქაქ 59₂, -*ი* ყუბთენი
ქაქაქაქ 57₂ იხ. *ქაქაქაქ*
ქაქაქაქ, -*ახაქ* ხალტიქი, ხალტი, (ადგილის საბ.)
ქაქაქ, -*ქ* ისარი, ნესტარი, საბეჭდო; ჩხულები, წიწკნა, ქერჯნა

ქაქაქაქ (< *ქაქაქ*; 90), -*ხმ.* -*ხეჭ* გამარჯვა; ჩხულები, წიწკნა; ქერჯნა
ქაქ, -*ქ* ჯუარი
ქაქაქაქ 42₂ (< *ქაქ* + *აქაქ* < *ათ* 103, ა) ხაჩატური-ი (აკის საბ.)
ქაქაქ, -*ქ* არეული, შერეული, ნარევი, ნახავი; მღვრიე, უხუფთაო; უწესრიგოდ მიჯარულ-მოჯარული
ქაქაქაქ (< *ქაქაქ* + *აქ* 86; 97), -*ქ*, -*ა* არეული, უწესრიგო
ქაქაქ (< *ქაქაქ*; 80), -*ხმ.* -*ახეჭ* || -*ახეჭაქ* შერევა, არევა
ქაქაქაქაქ 62₂ იხ. *ქაქაქაქ*
ქაქაქაქ 41₂, -*ახეჭ* მჭითური
ქაქაქ, -*ქ* ხაჩი-ი (აკის საბელია)
ქაქაქაქ 42₂ იხ. *ქაქაქ*
ქაქაქ 43, -*ქ*, -*ა* ბნული
ქაქაქაქ (< *ქაქაქ* + *ქ* 98, ლ) ბნული, დაბნელებული; სიბნელისა
ქაქაქ 54₂ იხ. *ქაქაქ*

ქარქ (< **ქარ**: 90). -**ხმ**, -**ხვტ** ამოთიოა, ამოღრუხვება

მარხნაყი (< **მარხ** და არა **მარხ** + **აყი** 93, დ). -**ყსა** ზორენული
მარხ, -**რჩხა**, ზორინი- (ადგილის სახ.) (20)

ქარქარა 54₂₀ (< **ქარ** + **ქარ**: 106). -**ქ** ორმო, ღრმული, ხარო; უფსკრული
ქარს || **ქან** (< **ქარხი**: 94, ვ). -**ქ** || -**ი** თიქრო, ახრი, ახრუენება. ზრახვა, გოხება

ქარხი, -**ქმ**, -**ხხეა** ახრი, თიქრო, ზოცა; სუა, განსუა; წარმოადგენა

ქარხიქ 58₁₀ იბ. **ქარხი**

ქარხერ 45₁₁ იბ. **ქარხი**

ქარხეან 62₁₁ იბ. **ქარხი**

ქარხი 55₁₁ იბ. **ქარხი**

ქარხიერ (< **ქარხ**). -**რეჩ** || -**რეა** || -**რეხას** თიქრო. ახრი, ზრახვა; მკობა, რხევა (45)

ქარე, -**ქ** უჯრა, ფოსო, ფულურო, ორმო ~ ~ ~ 45₁₁, უჯრა-უჯრა, უჯრებად (104—106)

ხაძაძ 42, ხუმათი- (კაცის სახ.)

ქაქი, **ქაქი** გარჩევა, გასხვავება; სხვაობა

ქარა (< **ქარა**: 54, ვ). -**ი** || -**ი** რჩევა, დაოიგება, სწავლეობა, წვრთნა
ქარახა 50₁₁ (< **ქარა** < **ქარა** + **ხა**: 91; 182—184). -**ახი** დაოიგებულ, გაწვრთნილი, შეჩვეული

ქარახი, -**ხმ**, -**ხვტ**; -**ქმ**, -**ხეა** სწავლება, დაოიგება. გაჩევა, წვრთნა

ქარქათანი, -**ამ**, -**აყა** ამაყობა. ვაყობობა, ხვიადობა, თავის მოტანა (თავი მოატეს), ამაპრტაენობა; თავებობა. კადნიერება; აბუხად აკდება; კეენა, ბაქიობა, მეჭარა

ქარქათანა 59₁₁ იბ. **ქარქათანი**

ქარხი, -**იამ**, -**ახეა** იბ. **ქარხი**

ქარხეან (< **ქარ** < **ქარხი** + **ან**: 89). -**ხმ**, -**ათი** (წმპი: III კ. 55. რ. -**ათი**). **ქარხ** შეტინება. (შეპინა), დაფრთხობა (დააფრთხო), დაჯეტება (დააფეთა)

ქარხეა 61₁ (< **ქარხე** < **ქარა** + **ხე**: 91; 182—184). -**ახი** დაჯეტებული, დამურობალი

ქარხე, -**ქმ**, -**ახეა** || **ქარხი** შეპინება (შეპინდა), დაფრთხობა (დაფრთხო), დაჯეტება (დააფეთდა). (75: 77: 87)

ქარხ 47₁ იბ. **ქარხ**

ქარხი || **ქარხი** (< **ქარ** || **ქარა** < **ქარხ** + **ხე**: 91; 182—184). -**ახი** თქველა, ნათქვამი (12)

ქარხი || **ქარხი**, -**ხმ**, -**ხვტ**; -**ქმ**, -**ხეა** ლაპარაკი. უბნობა (12)

ქარხეან 48₁ იბ. **ქარხი**

ქარხეა || **ქარხეა** (< **ქარხე** < **ქარხ** - **ხე** იბ. **ქარხი**)

ქარხ 55₁ იბ. **ქარხი**

ქარხან || **ქარხან** (< **ქარ** < **ქარხ** + **ან**: 95. ელ. -**ახი**) შეტყეული, მოლაპარაკე, მთქველი

ქარქ || **ქარქ** (< **ქარ** < **ქარხ** + **ქ**: 94, ვ). -**ჩე** სიტყვა (108)

ტ

ბაყი 44₁, -**ხმ**, -**ხვტ**; -**ქმ**, -**ხეა** ამოღრუხვინება, ამოსვლა, გამოჩენა; აღმოცენება

ბაბახეა 47₁ იბ. **ბაბახი**

ბაბახი (< **ბაბახი**: 90). -**ხმ**, -**ხვტ** დაფრთხევა, დაბუთვა, დაბალვა

ბაბახი 47₁ იბ. **ბაბახი**

ბაბახი ფაოული, იდუმალი; ფარულად
ბაყ, -**ამ** || -**ჩ**, **ქ** || **ამ**; **ბაყი**, -**კამ** || -**კი** ნახუტეტი, ნახუტეტი. (ტყუარა)

ბაყი (< **ბაყ** + **ი**: 107), -**ამი** ყრუბ, ნახუტეტი

ბაყი, -**კამ** || -**კი**, -**კამი** || -**კამი**; -**კამი**, -**კამი** || -**კამი** ყრუბი (41)

ბაყი (< **ბაყი** + **ხე**: 90, ვ) ყრვილიანი, ყრვილოვანი, ყრვილისა

ბაყი (< **ბაყი** + **ყ**: 94, ვ). -**ჩ**, -**ამ** ყრვილნარი, წალკოტი

ბაყი, **ბაყი** || -**ყრ** || -**ყრ** სიტყვა; მხარულება; სასატილო; დაცინება (52)

ბანერ 63₁₁, ბახილი; ბახიანერ, ბახიანერ
მძიმე; ძნელი (52)

ბახრარხან (< ბახრ + რან 103, ბ),
-ბახ, -ბარ; -ბახერ, -ბახერ მძიმე,
ძნელი ტვირთის მქონე, მძიმეტირ-
თიანი (43)

ბახრამქან (< ბახრ + იქან 93),
-ქან სიმძიმე, სიმძნელე

ბაი 42₁₁, -ი ხე (34)

ბაილი 54₁₁, -ი მონა, მსახური

ბაილიქი (< ბაილი + იქი 95, დ),
-იქი, -იქილი თანამსახური

ბაილიქი 51₁ იხ. ბაილიქი

ბაილიქი 50₁, იხ. ბაილიქი

ბაილიქი 50₁, იხ. ბაილიქი

ბაილი (< ბაილი; 90), -ბი, -ბიქი
მსახურება, მოწება (147)

ბაილი 56₁₁ იხ. ბაილი

ბაილი 50₁₁ იხ. ბაილი

ბაილი 50₁₁ იხ. ბაილი

ბაილი 56₁ იხ. ბაილი

ბაილი 57₁ იხ. ბაილი

ბაილი 50₁ იხ. ბაილი

ბაილიქი 65₁₁ იხ. ბაილიქი

ბაილიქი 65₁ (< ბაილი + იქი
93), -ქილი მონება, სამსახური, მსა-
ხურება

ბაილი 52₁ იხ. ბაილი

ბაილი 52₁ იხ. ბაილი

ბაილი, -ი || -ი წყურვილი

ბაილი (< ბაილი + იქი 98, კ), -ლი,
-ლილი მწყურველი, მოწყურებელი

ბაი, -ი || -ი ხელის გული; ტაში;
~ ფაქტი: ბაილი ტაშის ყრა,
ტაშის ცემა, ტაში (117)

ბაი 61₁, -ი მოხუცი, ბებერი

ბაილი, -ბი, -ბიქი (წა)ცემა, (წა)სმა,
შეღესვა

ბაილი 45₁ იხ. ბაილი

ბაილი (< ბაილი + იქი; 90; 104—

106), -ბი, -ბიქი (-ბი, ბიქი) სიცილი,
ბარბარი; დაცინება

ბაილი 41₁, -ბი, -ბილი მუწამული,
წითელი

ბაილი, -ბი, ბილი შობა, დაბადება

ბაილი 45₁; იხ. ბაილი

ბაი (< ბი < ბაილი + იქი 92, ბი, -ბი,
-ბილი მშობელი

ბაილი, ბილი; ბილი; ბილი; ბილი; ბილი
შობა, მშობიარობა; შობილი, ნაშობი,
ნაშობი, შობამშობელი; შობის, დაბა-
დების დღე (45)

ბაილი 45₁ იხ. ბაილი

ბაილი (< ბი < ბაილი + იქი
89), -ბი, ბილი (წყურ. III კ. ბ. რ.
ბილი), ბილი შობა (შობი); ბილის აუ-
ვანა (ბეზობა)

ბაილი (< ბაილი < ბილი + იქი 92,
ბი, -ბი, -ბილი მშობელი; ბილის
აბუხანი (ბეზობა)

ბი, -ბი ზღვა (34)

ბილი (< ბილი + იქი 96; 97), -ბი, -ბი
პატარა ზღვა, ტბა

ბილი (< ბილი + იქი 98
ბი, + იქი 103, დ), -ბილი ზღვის სანაპი-
რობი; ზღვის სანაპირო ადგილების
მცხოვრები

ბილი 41₁ იხ. ბილი

ბილი 44₁ იხ. ბილი

ბილი 41₁ იხ. ბილი

ბილი 43₁ იხ. ბილი

ბილი 41₁, ბილი ყვამლი, ბოლი

ბილი, ბილი მუხლი (მ. რ-ში ენაც-
ვლება ბილი და ბილი). (52; 103.ბ)

ბილი, ბილი, ბილი მუხლი (მ. რ-ში
ენაცვლება ბილი) (59)

ბილი იხმარება მხოლოდ ამ ფორმაში
(მ. რ-ის საბ-ბრალდ.) სხვა ფორმებ-
ში მ. რ-ში ენაცვლება ბილი, მ. რ-ში
— ბილი (52)

4

ბაილი, -ბი, -ბიქი გამტყობა, გა-
ტყობება, მოლოწიება, გაჯანსაღ-
ება, აღდგენა

ბაილი (< ბაილი 92, ე) მოართული,
გამზადებული, მზა

კადამბ (< კადამბ 94, გ; 96, ვ)
-ი, -ს სამკაული; ავანზულობა, იარა-
ლი, საჭურველი

კადამხ, -ხმ, -ხეტი; -ქმ, -ხეყო შემხადე-
ბა, გამხადება, მომხადება; შედგენა

კადამხეან 62, იი. იბ. კადამხ

კაძიყტი იბ. კაძიყტი

კაძიყტიქსი 42, იი. იბ. კაძიყტი

კაძიყტიქსი || კაძიყტიქსი. -ქ კათოლიკე,
საკათედრო საყდარი; გუმბათიანი ცე-
ლესია

კაძიყტიქსი რწ, იი. იბ. კაძიყტიქსი

1. კაი, კამ, კაფტი, კაფ დგომა, გაჩე-
რება

2. კაი გაჩნდა მხოლოდ I სერიის მწერო-
ვების III პირის ფორმები მხოლოდობი-
თაცა და მრავლობითიც; გარდა უკუ-
თქმითი ბრძანებითა: კაი - კამ;
კაიქ - კაიქს; კაიქს - კაიქსს უფენა,
არსებობა (84)

კაიან 52, იი. იბ. იანხი

კაილი 50, იი. იბ. იანხი

კაილი 52, ი (< კაი < იანხი + ილი 91;
182—184), -ქსი შეპყრობილი

კაილიან (< კაი < იანხი + ილიან 94, ვ;
98, ვ), -ი || -ქ სამშელობელი, მამული,
ქონება

კაილიან 52, იი. იბ. იანხი

კაილი, -ხაი, -ხედი მუბა

კამ 58, ი (< კამი; 94, ვ) კავშ. ან, ანუ; ~
ქს 51, იი ან, ანდა, ან არა და (213).
~ ტ სასურველია (85). (შდრ. ბე-
ქართ. გინა)

კამი, -ქმ, -მხეყო წადილი, ნება,
სურვილი, ნდომა. იბ. კამხსაი (87)

კამხსაი, -ამ, -მხეყო იბ. კამი (87)

კამხეან 52, იი. იბ. კამი

კამხეაი 50, იი. იბ. კამი

კამხესაი (< კამხე < კამი + ხაი
91; 182—184), -ესი ნებებული

კამქრ 50, იი. იბ. კამი

კამქ 60, იი. იბ. კამი

კამქმ 51, იი. იბ. კამი

კამქმ 58, იი. იბ. კამი

კამქმქმ 51, იი. იბ. კამი

კამიარქ, -მრქტი, -მრქლი ხიდი

კამიარქან 60, ი, -ი, -აი კამიარქ-
ან-ი (საგვარეულოა)

კამიარქანხე 58, იი. იბ. კამიარქან
კამიარქანხე 57, იი. იბ. კამიარქ-
ანხე

კამიარქანხე 42, იი. იბ. კამიარქან

კამქ 59, ი (< კამი; 94, ვ, ვ), -მაყ
ნება, სურვილი, ნდომა (106, გ)

კაი რწ, იი. იბ. კაი

კაიქ 51, იი. იბ. კაი

კაიქ, -ხე, -ხეტი; -ხეტი, -ხეტიყ
კეისარი (25; 53)

კამიარქ (< კამიარქ < კამ + ი 98, ე),
-რქ, -რქლი ცოლიანი

კამიარქ 48, იი. იბ. კამ

კამიარქ 58, იი. იბ. კამ

კამიარქ (< კამ < კამ + იანხი 107),
-ხაი ყრუბ. კალები

კამიარქ 58, იი. იბ. კამ

კამიარქ 45, იი. იბ. კამიარქ

კამიარქ 47, იი, -ფხე || -ფხე, -ფხე
წყრთა

კამიარქ, -ხმ, -ხეტი ყვირილი, ძაბილი,
ყვილი, ყიყინა

კამიარქსი 61, იი. იბ. კამიარქ

კამიარქ (< კამიარქ + ხაი 98, ბ), -ქტი
ტყვისაგან ნაკეთები, ტყვისა

კამიარქ 60, იი, -ღაი, -ღაი ტყავი, კანი.
~ თაყარქ 60, იი მკდარნაწერი, უნ-
და: კამიარქ || კამიარქ || კამიარქ თაყარქ
ტყვის ფარი

კამიარქ 50, იი. იბ. კამიარქ

კამიარქ, -ხმ, -ხეტი შევერა, შებორცვა;
დნება, ჩადაბნა

კამიარქსი 53, იი. იბ. კამიარქ

კამიარქსი, -ფხე ყრთამი: სასყიდელი,
გასამრჯელო (19; 108, გ.)

კამიარქ (< კამ + კამ: კამ ცალკე არ
არსებობს; 106), -ქ იქვი, უნდობლობა
კამიარქ, -ქ, -აი ზუმრობა

კამიარქ (< კამიარქ < კამიარქ +
ამ 84, გ; 98, ვ), -ქ, -ამ || -ქ ბოლო,
დასასრული, ნაპირი, კიდე; დასრუ-
ლება, შესრულება

კამიარქსი 45, ი (< კამიარქ < კამიარქ

რხი + ხაი 91: 182 — 184), -რხიო
 სრული, სრულყოფილი
 კათარხან 54₃₀ იხ. კათარხაი
 კათარხან 42₃ იხ. კათარხი
 კათარხი, -ხა, -ხეჩ; -ჩა, -ხეა, შე-
 სრულება. დამთავრება
 კათარხიო 5₃ ნათ. ბრ. კათარხი-ისა
 (66)
 კათარხეხ 41₃ იხ. კათარხი
 კათარხეხან 45₃ იხ. კათარხი
 კათარხ, -ჩ || -ო, -ჩა || -ა კატა (21)
 კარ (< კარხი: 94, ე), -ჩ || -ა ძალა,
 ღონე, შეძლება: ~ ღ შეიძლება (85)
 რათ ჩარიდ კარჩ 5₃ თავისი შე-
 ძლებისაგან. იხ. კარჩ
 კარაყხა, -ჩ, -ა || -ჩა კარაყეტ (კაცის
 სახ. & -საყეთარი მნიშ. -ბა: წინაშორ-
 ბელი
 კარაყხან 62₃ იხ. კარაყხა
 კარაყჩ 6₃, -აო, -ახა || -აო ქონე-
 ბა, ოჯახის ალაფი
 კარაყ 35₃ იხ. კარხი
 კარაყეჩ 62₃₀ იხ. კარხი
 კარაღათხა იხ. კარათხაი
 კარაღათხი იხ. კარათხი
 კარაყ, -ჩ, -ა წესი, რიგი
 კარაყხა 61₃ იხ. კარაყხი
 კარაყხი (< კარაყ: 90), -ხა, -ხეჩ; -ჩა,
 -ღეა გ:წესება. დადგება, გაწესრი-
 გება
 კარაყეჩი 61₃₃ იხ. კარაყხი
 კარაყიღა (< კარაყ < კარაყხი + იღ,
 94, ა), -ღათ გაწესრიგება, გაწესება,
 დადგება
 კარაყი, -ამ, -ღეა || -ღეა კითხვა,
 წაყითხვა (69: 71; 73: 79; 80)
 კარაყანა (< კარაყ < კარაყი + ან
 91; 182—184), -ეჩიო წაყითხული
 კარაყაო (< კარაყ < კარაყი + აო
 92, ბ) -ჩ, -ა წამყითხული
 კარაყაო (< კარაყ < კარაყი +
 აო 94, ა), -ღათ კითხვა; საყითხავი
 კარხი, -ხა, კარაყეჩ შეძლება (86)
 კარხან 58₃ იხ. კარხი
 კარხან 51₃₃ იხ. კარხი

კარხ 54₃ (< კარ) ძლიერ, ძალიან,
 ფრიად
 კარხე 54₃₀ იხ. კარხი
 კარხ (< კარხე; 93, ე), ფიქრი, აზრი,
 ზრახვა
 კარხე, -ხა, -ხეჩ; -ჩა, -ხეა, ფიქრი,
 გონება, აზრი, ზრახვა
 კარხეი 55₃₀ იხ. კარხე (80: 154)
 კარხეხა 57₃₃ (< კარხე < კარხე +
 ხა 91; 182—184), -ეჩიო განზრა-
 ბული
 კარხეჩ 61, იხ. კარხე
 კარხეჩ (< კარხ + ჩე 108, ე), -ბხა
 ფიქრი, აზრი, ზრახვა
 კარხე, -ხეჩ || -ბა, -ხეჩ || -ბა,
 -ხეჩ || -ბა, -ბა || -ბა, -ბა || -ბა
 რი, მტკიცე (ი2)
 კარხ, -ჩ || -ა მოკლე
 კარხი (< კარხ: 90), -ხა, -ხეჩ და
 მოკლება, შემოკლება
 კარხე, -ბა || -ბა, -ბა წითელი
 კარხეჩ (< კარხეჩ + ჩე 96; 97) ანთ.
 წითელი
 კარხე (< კარ < კარხი + აო 92, ბ),
 -ჩ, -ა შემქმნელი
 კარათხაი || კარათხაი, -ამ, -აო
 იხ. კარათხი (87)
 კარათხაი || კარათხაი (< კარათ <
 კარათხი + ხა 91; 182—184), -ამ-
 იო უპოვარი, უქონელი, ღარიბი, გა-
 კიოვებული
 კარათხი || კარათხი, -ჩა, -ღეა (-ხა,
 -ხეჩ) უქონლობა, კლება (აკლია), სა-
 კიოვება (საკიოვება, კიოვება (სკიო-
 ვება) იხ. კარათხაი (87)
 კაო 60, იხ. I კაო
 კაოხი 63, (< კაო < I კაო + ხა 91;
 182—184), -ეჩიო მღვარი, მღვრილი
 კაოხი 63, იხ. I კაო
 კაოიღა (< კაო < I კაო + იღა 89), -ხა,
 -ღეა (წყვეტ. III ა. ბ. რ.
 კაოიღა), კაოი დაყენება, დადგენა,
 დადგინება
 კაოიღა 61₃₃ (< კაოიღა < კაოი-
 ღა + ხა 91; 182—184), -ეჩიო
 დადგინებული

კაგაიციყ 54₁ იბ. **კაგაიციონსი**
კაგეც 55₁ იბ. **1 კაი**
კაიჭყ იბ. **კაიჭყ**
კაქაძაძე 50₁ იბ. **კაქაძაძე**
კაქაძაძე, -ხმ. -**ხეტი** ცეცხა, როცა
კბან, კბამ უწყვ-**კბტი, კბაი**...
 წყვეტ-**კბეტი, კბანე** ცხოვრება (56)
კბანე (< **კბ** < **კბან** + **ანე** 94, დ)
კბანე ცხოვრება, სიცოცხლე; საცხოვ-
 რებელი, ქონება
კბეძ. -**ტი** ცრუ, ყალბი
კბეძაძი 54₁ (< **კბეძ** + **აძი** 94, ე)
 -**ტი.** -**აძ** ცბიერი, თელთმაქცი, პიო-
 მონე
კბეძტი (< **კბეძ** + **ტი** 104, ე), -**ბანე**
 სიყალბე, სიცრუე, მატყუარობა
კბნაე 65₁ იბ. **კბანე**
კბნაეც 47₁ იბ. **კბანე**
კბნაეზნაე 44₁ იბ. **კბნაე**
კბნაეტი 49₁ (< **კბნ** < **კბანე** + **ე** + **ტი**
 94, ე) -**ხაი,** -**ხაი** ცბიერი; ცოც-
 ხალი, სულერი
კბნაეაძტი (< **კბნაე** + **აძტი**
 93), -**ბან** სიცოცხლე
კბანატი, -**ტი** || -**ბან,** -**ტი** || -**ბან**
 კლასი (ქალაქის სახ.)
კბრ (< **აბან** 94, ე) იბნარება მხოლოდ
 გამოთქმებში, როგორ და წარმოებულ
 სიტყვებში: კამა; საკმელი (102; 106;
 118, ე)
კბრ-კიარ 49₁, (< **კბრ** + **კბრ**; **კიარ** არ
 არსებობს; 106), -**კიარ** საკმელი, სა-
 ხრო
კბრ-კეცი 46₁ (< **კბრ-კიარ**; 80), -**ხმ**
 -**ხეტი;** -**ტი.** -**ხეცა** ყება, კამა, სახრ-
 დობა
კბრ-კეცე 46₁ იბ. **კბრ-კიარ**
კბრ-კეცე 56₁ იბ. **აბან**
კბრე (< **კბრ** < **აბან** + **ე** 92, ბ), -**ტი**
 -**აძ** მკამელი
კბრე, -**ტი** სახე, ფორმა, შესახეობა,
 გარეგნობა, გამოხატულება
კბრეარან (< **კბრე** + **არან** 95, ე), -**ტი**,
 -**აძ** (უფრო მრ. რ-შია: **კბრეარანე**,
 -**რანაე**) სახე, გამოხატულება, სურათი;
 წარმოსახვა, წარმოდგენა. ~ **ა** ~ **ა**

ხმ. ნიორნირად, სხვადასხვაგვარად
 (104; 108, ბ, გ)
კბნაი (< **კბე** < **კბან** + **აი** 91; 182—
 184), -**ეცი** ნაცხოვრება
კბან. **კბან** || **კბან** || **კბან.** -**აძ** ||
 -**აძ** || -**აძ** ვეშაბი (19)
კბან 44₁ იბ. **კბან**
კბეტი. -**ხმ.** -**ხეტი** კოცა, სოფლა; წერვა
კბეც 55₁ იბ. **კბეც**
კბეცი. -**აძ.** **კბეტი,** **კბე** ვ ღაწეა. შიწეა.
 შეზრაცა, დაბეჯეა
კბე 43₁ ნათ.-მიტ.-აღვ. **კბე,** **ღაწე.** **ტი**
კბეც. მოკმ **კბანაე** || **კბან;** მრ. რ.
კბანაე, **კბანაე.** **კბანაე** ქალი,
 ცოლი 148
კბეც (უბრუნე) ავალი, ნაცვალევი. ნა-
 ტრადელი (108, ბ). **მღო.** **კბეტი**
კბრეაყაყა, -**ტი** კვრეაპალიტი
კბრეაყაყათ 63₁ იბ. **კბრეაყაყათ**
კბრეაყაყათ 64₁ იბ. **კბრეაყაყათ**
კბრეაყაყათაძტი 64₁ იბ. **კბრე-**
ყაყათაძტი
კბრეაყაყათაძტი (< **კბრეაყა-**
ყათ + **აძტი** 93), -**ბან** კვრეაპალი-
 ტობა
კბანე, -**ხმ.** **კბე** (წავტ. III კ. მხ. რ.
კბეტი, **კბე** ყალბე. **მღო.** **კბეც** (87)
კბან, -**აძ.** **კბე,** **კბე:** **კბან,** იბ.
კბანე. **მღო.** **კბეც**
კბრეტი, -**ღაწე** გლარენი ან კლარეტი
 (108, დ)
კბეტი, -**ეცი.** -**ეცი** კუნალი (143)
კბეტი. **კბეტი** ბეჭედი, ტიფარი (იე-
 ვატი)
კბე 50₁ იბ. **კბე**
კბე 64₁ იბ. **კბე**
კბე 65₁ იბ. **კბე**
კბანაძტი (< **კბ** < **კბან** + **აძტი**
 93), -**ბან** ცოლობა, ქალობა
კბანე 62₁ (< **კბრ** < **კბრე** + **ბან**
 91; 182—184), -**ეცი** დაბეჭდილი
კბრე (< **კბრე**; 90), -**ხმ.** -**ხეტი** || -**ხეცა**
 დაბეჭდეა, ბეჭდის დასვა, დამტყიცება;
 მონათელება; ~ **ყანაძტი** **კბრან** 62₁
 პირველის გადასახვა (174)
კბრეცა 63₁ იბ. **კბრე**
კბეტი, -**ხმ.** -**ხეტი;** -**ტი.** -**ხეცა** ცემა,
 ტყეა

კილახე 53, იბ. **კილახ**
კილახე 53, იბ. **კილახ**
კიარ, **კიარ** მტკვარი
კიარ 53, მცდარანაწერია. გასააზრობა-
 ნებად, უნდა: **კიარ**. შდრ. **კიარხე**
კიარხ 54, იბ. **კიარ**
კიარხე, **კიარხე** მყარადი (108, ბ)
კიარყარქი (< **კი** < **კიარ** + **ყარქი**)
 კერამიკისმეცნიერული, წარმართი
 (108, ვ)
კიარ, **კიარ**, ბრძოლა, ჩხუბი. იმი; და-
 ვა (21)
კიარხე (< **კიარ**; 90). -**ხმ**. -**ხე**; -**ქმ**.
 -**ხე** ბრძოლა, იმი, ჩხუბი
კიარ, -**ქ**, -**არ** ანდერძი; ალექსა
კიარყარხ (< **კიარ** + **ყარხ** 85, ე),
 -**ქ**, -**არ** ალექსათა კრებული, წიგნი:
ხიარ ~ ახალი ალექსა, **ჩხ** ~ ძვე-
 ლი ალექსა
კიარე (< **კიარე**; 94, ე). **კიარე** კრეკა;
 ნაკრეკი (მატყული)
კიარხე 62, იბ. (< **კიარ** < **კიარხე** + **ხე** 81;
 182—184). -**ჩხე** მოკრილი, მოკვე-
 თილი
კიარხე 60, იბ. **კიარხე**
კიარხე 63, -**ხმ**, -**ხე** (მო)კრა. (მო)-
 კრთა
კიარ, -**ქ**, -**არ** ცეცხლი. იბ. **კიარ**
კიარყარხ 59, იბ. (< **კიარ** + **ყარხ** 103,
 ბ). -**არ** ცეცხლის სახლი, ე. ი.
 სახლი ცეცხლის თაყვანსაცემლად,
 სადაც ცეცხლი ენთო უქრობად, სა-

ლოკავი ადგილი: ბაგინი, ბომონი,
 ატრუმანი
კიარ იბ. **კიარ**
კიარხე 61, იბ. **კიარხე**
კიარხე იბ. **კიარხე**
კიარხე 65, იბ. **კიარ**
კიარ, -**ხმ**, -**ხე** აკიდება, წაკიდება, და-
 მართება: ტვირთება, ტარება; გადა-
 ტანა, გაძლბა
კიარხე (< **კი** < **კიარ** < **კიარ** < **კიარ** + **ჩხ**
 61), **კიარხე** ორმაგი, ორჯისი, ორჯა;
 ორმაგად
კიარხე (< **კიარხე**; 80, -**ხმ**, -**ხე** გამეო-
 რება; გაორმაგება; შემობრუნება, მო-
 ბრუნება, მოტრიალება; მოხრა, მოლო-
 კა; **მარე** **გან** **მარხ** **არ** **არ** **კიარ**
ხე 61, იყი ერთხელაც ვერ მოაბ-
 რუნებდა, ვერ მოდრეკდა
კიარხე 61, იბ. **კიარხე**
კიარხე 61, -**ხმ**, -**ხე** ღრუბენა
კიარხე, -**არ**, -**არ** || -**არ** უმცროსი
კიარხე 55, იბ. **კიარხე**
კიარხე 55, იბ. **კიარხე**
კიარ || **კიარხ**, -**ქ** (უფრო მრ. რ-შია:
კიარხე || **კიარხე**, -**ჩხე** 108, გ) სჯული,
 წესი, სარწმუნოება
კიარხე || **კიარხე** (< **კიარ** +
არ 98, ე), -**ქ**, -**არ** განდგეილი. ბე-
 რი. დაყუდებული, მონახონი, მოწესე
კიარხე იბ. **კიარ**
კიარხე || **კიარხე**, -**ჩხე**, -**ჩხე** ფეხსაცმელი,
 ქოში
კიარხე 56, იბ. **კიარხე**

2

6 კრეფიკი, რომელიც დადებით მნიშ-
 ენლობას აძლევს სიტყვას: **კიარ** **ჩე**-
მარ ... (101)
კიარხე იბ. **კიარხე**
კიარ 59, -**ქ**, -**არ** ათასი (56; 57)
კიარ 59, იბ. **კიარ**
კიარხე 57, -**არ** ხაზარაუბტ-ი
 (კაცის საბ.)

კიარხე 57, იბ. **კიარხე**
კიარხე (< **კიარ** + **ხე** 61) -**ჩხე**,
 -**ჩხე** ათასული, ათასი
კიარხე (< **კიარ** < **კიარხე** + **არ**
 94, დ). -**ხე** დენა, დენულება
 (108, გ)
კიარხე 57, -**ხმ**, -**ხე** დენა
კიარ (< **კიარხე** 94, ე) გადაწონვა

(ცალკე არ იხმარება. გამოიყენება
 რთულ სიტყვებში 106; 109, ე)
იძითაძ (< **იძ** + **თაძ** + **იძ**;
 25), -**ბ**, -**თა** წინააღმდეგი, მოპირდა-
 პირე
იძითაძიერ (< **იძითაძ** + **იერ** 98
 ო), -**ბ**, -**თა** მოწინააღმდეგი; ურჩი
იძბქ, -**ხმ**, -**ხყბ** გადაწონვა, გადაბრა-
 ვადაღწევა
იძგერბქბ, -**ბხაყ** ზალარწინ-ი (ადგი-
 ლის სახ.)
იანხქ, -**ხმ**, **ხყბ**; -**ბმ**, -**ხყაყ** მოწონება
იანაყ 50, (< **იან** < **იანხქ** + **აყ** 98, მ)
 სათნო, საყვარელი, მოსაწონი: ~ **იქ-**
ხქ მოწონება: ~ **ქიანქ** სათნოდ
 ჩაიყლა, სათნოდ მიჩნევა, მოწონება
 (174; 175)
იამარ 50, -**იყ** || -**ბ** || -**თა** რიცხვი; ან-
 გარიში; **ბ** ~ || **თა** **ბ** ~ თანდ. მარ-
 თავს ნათესაობითს: -**თუის** (145); ~
თახიყ || **თახბქ** ანგარიშის მოთხოვნა,
 ანგარიშის ჩაბარება (174; 175)
იამარბქ, -**ხმ**, -**ხყბ**; -**ბმ**, -**ხყაყ** თვლა,
 აღრიცხვა; ჩათვლა, მიჩნევა
იამარბქბ 51, იხ. **იამარბქ**
იამარიყ 62, იხ. **იამარ**
იამარიანაქ იხ. **ამარიანაქ**
იამარბქ (< **იამ** 176 + **არბქ**), -**ხმ**,
 -**ხყბ** || -**არბქ** მოთმენა, ატანა (25; 76)
იამარბქიანქ (< **იამარბქ** < **იამარბ-**
რქ + **იანქ** 93), -**ბხან** მოთმინება
იამარიერხაყ 52, იხ. **იამარიერქ**
იამარიერქ (**იამ** 176 + **ერიერ**: 90), -**ხმ**,
 -**ხყბ** აბზორი, კაცენა
იამრ, -**მხერ**; -**მხერ**, -**მხერ** მუნჯი (51)
იაყ 63, -**იყ** სომეხი (7), იხ. **იაყ**
იაყათათან (< **იაყ** + **ათათან** 95, ბ), -**ბ**,
 -**თა** სომეხეთი
იაყხაყ 62, იხ. **იაყბქ**
იაყბქ 52, -**ხმ**, -**ხყბ**; -**ბმ**, -**ხყაყ**
 ზედვა, მხერა, ცქერა, ჩენა, ბილვა
იაყბქ (< **იაყბქ** + **ბქ** 93, კ), -**ილაყ**, -**ქხალ**
 სარეყ
იაყბქერ 53, იხ. **იაყბქ** (30)
იაყხხაქ 61, (< **იაყხაყ** < **იაყბქ** +

საქ 91; 182-184), -**ხქიყ** ბილვლი,
 ნახული
იაყბქ 62, იხ. **იაყბქ**
იაყიყ 42, იხ. **იაყ**
იაყრ 63, **იაყრ** || **იაყრ**, **იაყრ**: **იაყრ**,
 ბრალდ., ადგ. **იაყრ**, ნათ.-მიც.-დაწყებ.
იაყრ || **იაყრხაყ** მამა (50)
იაყრაყხა (< **იაყრ** + **რაყ** 103, ბ), -**ბ**,
 -**თა** მამამთავარი. პატრიარქი
იაყრაყხაიანქ 42, = **იაყრაყხაიან-**
ქხან იხ. **იაყრაყხაიანქ**
იაყრაყხაიანქ (< **იაყრაყხა** + **იან-**
ქხან 93), -**ბხან** მამამთავრობა.
 პატრიარქობა
იაყრხხაყ 64, იხ. **იაყრხბქ**
იაყრხბქ (< **იაყრ** + **ხბქ** 94, კ), -**ილაყ**,
 -**ხხალ** (უფრო მრ. რ-შია: **იაყრხბქ**,
 -**ხხაყ** 108) მამული, მამული, სა-
 მშობლო
იაყრბქ (< **იაყრ** + **ბქ** 96; 97) ენის. მამი.
 მამიყო
იაყრ (51, იხ. **იაყრ**
იაყრ: **იაყიყ** სომეხები ან სომეხეთი
 (108, დ)
იან 53, იხ. **იანხქ**
იანთაყაყ 54, სულ, მუდამ
იანთაყაყიერ (< **იანთაყაყ** + **იერ** 95,
 ო) ბუდმივი, სამუდამო. გაბუდბუბული;
 უოველდლიუო
იანგხა 45, იხ. **იანგხქ**
იანგხით 48, (< **იანგხქ**), -**ყათ** ||
 -**ყათხან** დასვენება. შესვენება, მოიყე-
 ნება, დადგომა, დაწყნარება. დაწყნარ-
 დება. ~ **თანქ** 48, ფუნის დასა-
 დგმელი. დასასვენებელი (45)
იანგხქ 57, -**ბმ**, -**ყათ** დასვენება,
 შესვენება; განსვენება, სიყდილი (75)
იანგხერ (52, იხ. **იანგხქ**
 1. **იანგხერ** 52, -**ბქ** ტანსაცმელი, სამო-
 სული
 2. **იანგხერ** 57, თანდ. მართავს მოქე-
 დებითს: -**ურთ** (154)
იანგხერ 62, (< **გხერ**) ხხ. პირდაპირ,
 სწორედ; თანდ. მართავს ნათესაო-
 ბითს: პირდაპირ. პირისპირ: -**ყენ**
 (145)

ნანგა 62₁, -**გაჩა** სანაბაობა, ზემო, აღ-
 ლუმე; ~ **თახე** აღრიცხვა, დათვა-
 ლიერება. გამოძიება, მიმოხილვა
ნანგაქე (< **ნანგა**; 80), -**ხაძ**, -**ხეჭ**
 -**ქაძ**, -**ხეჯა** მიგებება, შეხვედრა
ნანგაქე 63₁₁ იბ. **ნანგაქე**
ნანგაქახა 62, იბ. **ნანგაქახა**
ნანგაქახა ჰანდისიანი (ადგილის
 საბ. 108, დ)
ნანგაქა 65₁₀ იბ. **ნანგა**
ნახა 65₆ (< **ნახ** + **ნახე** + **ხა**; 91;
 182—184), -**ხეჯა** გაყვანილი, გაძვე-
 ბული
ნახე 54₁₀ -**ხაძ**, **ნახ**, **ნახ** ა(შო)ლება,
 წართმევა, ამოყვანა, გა(შო)ყვანა, წაყ-
 ვანა, წალება; აღმოყვანება, გაჩენა;
 გახდა, გაძრობა; გახუტება, გაგდება (მწ)
ნახე 67₁₀ იბ. **ნახე**
ნახე 54₁₁ იბ. **ნახე**
ნახე 52₁₁ იბ. **ნახე**
ნახე 54₁₂ იბ. **ნახე**
ნახე 44₁₁ იბ. **ნახე**
ნახე 44₁₁ იბ. **ნახე**
ნახე 61₁₁ იბ. **ნახე**
ნახე 62₁ იბ. **ნახე**
ნახე, -**ხეჯ** ჰაშტენი (ადგილის
 საბ. 108, დ)
ნახე 47₁₀ -**ქა**, -**თა** ასაკი; ტანი, სხუ-
 ლი; ტანადობა
ნახე, -**ხაძ**, **ნახე**, **ნახ**; **ნახე**, **ნა-**
ქა მიღწევა, მისლა, დაწევა, მიახ-
 ლობა (147)
ნახე 58₁ იბ. **ნახე**
ნახე 63₁₀ იბ. **ნახე**
ნახე 63₁₁ იბ. **ნახე**
ნახე, -**ქა**, -**თა** ნახეარი, შუა; თა-
 ნაბარი; საზოგადო
ნახე (< **ნახე** + **ქა**; 96, ი),
 -**ქა**, -**თა** მენახეარი, თანასწორი
ნახე 51₁₀ იბ. **ნახე**
ნახე 45₁₁ (< **ნახ** < **ნახე** + **ხა**;
 91; 182—184), -**ხეჯა** მოღწეული, მო-
 სული
ნახე 62₁₁ იბ. **ნახე**
ნახე 61₁₀ იბ. **ნახე** (79)

ნახე ჩხე, -**ქა** ნამდვილი; ნამდვი-
 ლად; მტაცად
ნახე 58₁₁ (< **ნახე** + **ქა**
 100, დ) ნამდვილად, კუშარიტად,
 უპველად, უთუოდ
ნახე 91; 182—184), -**ხეჯა** გა-
 მტაცებული
ნახე 64, იბ. **ნახე**
ნახე, -**ხაძ**, -**ხეჯ**; -**ქაძ**, -**ხეჯა**
 დამტაცება; დაპყრობა
ნახე 43₁₀ იბ. **ნახე**
ნახე
ნახე 43₁₁ (< **ნახე** + **ქა**
 83), -**ქა** სიმტაცე
ნახე, -**ხაძ**, **ნახე**, **ნახ**; **ნახე**,
ნახე მოჭრა, მოჭრა
ნახე 50₁₀ იბ. **ნახე**
ნახე 51₁₁ იბ. **ნახე**
ნახე 50₁₁ (< **ნახ** < **ნახე** +
ქა; 91, დ), -**ხეჯა** (წყვეტ-
 111 პ. მწ. რ. -**თა**); **ნახე** გადახდა,
 მიტევა (ვალთა, სუბი), გასტუმრება
ნახე 50₁₀ იბ. **ნახე**
ნახე (< **ნახე** < **ნახე**
ნახე 64, ახ -**ქა** მოჭრა, მო-
 ყვითა; მიხუტა, გაუხუტა
ნახე 64₁₁ -**ქა**, -**თა** ლეილი, ქოფ-
 რი, ალალი (ქული, ნათესავი)
ნახე 42₁₀ იბ. **ნახე**
 1. **ნახე**, -**თა** ხამხამი
 2. **ნახე** 60₁₀ იბ. **ნახე**
ნახე (< **ნახე** + **ქა**; 98, ბ)
 -**თა** სახამხამისა, სახამხამი;
 სახამხამი (ე. ი. სახამხამის მხარე)
ნახე იბ. **ნახე**
ნახე იბ. **ნახე**
ნახე, -**თაძ**, -**ქაძ**, -**ქა** აკანა-
 ლება, აკანალება, შეთართობა, შე-
 ტრეობა
ნახე 59₁₁ || **ნახე**, -**თა** ასი (56; 57)
ნახე (< **ნახე** + **ქა**; 58),
 -**ქა**, მიტ. ადგ. -**თა**, -**თა** მუხე;
 მუხე (56; 57; 59)
ნახე, -**ქა**, -**თა** || -**ქა** ბაჩკი, ელი, ვადა-

სახელი; ~ ღ უნდა, საკიროა (165);
 ჰ *ზარც* ძალად, ძალით, უნებურად;
 ცალია
ზარცანს 61₂, -*ხმ, ზარც, ზარც*; -*ქმ*
ზარაჲ, ზარც რტემა, ცემა, გემა;
 (და)მტერევა, დამსხურევა (82); *ზარ*
ზარცანს *ფაფაფ* ცეცხლის მიცემა
 ქალაქისთვის (118, ბ)
ზარცანს 57₁₃ იხ. *ზარცანს*
ზარიან (< *ზარ* < *ზარცანს* + *იან*
 94, გ), -*იჲ* ცემა, დარტემა, გემა
ზარიჲ, -*იამ, ზარც, ზარ* იხ. *ზარცან-*
ს (92)
ზარიან (< *ზარ* < *ზარიჲ*), -*რამ*,
 -*სიან* მდიდარი; ღონიერი, ძლიერი
ზარიანს 52₂₃ იხ. *ზარიანს*
ზარიანს 52₁, იხ. *ზარიანს*
ზარიანს 53₁, იხ. *ზარიანს*
ზარიანს 52₂, იხ. *ზარიანს*
ზარიანს, -*ხს* ჯორწილი (108, გ)
ზარიანს 52₁, იხ. *ზარიანს*
ზარიანს 52₁, იხ. *ზარიანს*
ზარიანს 53₁, იხ. *ზარიან*
ზარიან, -*იხ*, -*სამ*; -*სიან* || -*იხ*,
 -*სიან* რძალი
ზარიანს (< *ზარიან* + *იან*
 94), -*ქს* სიმდიდრე
ზარე 63₁₀ იხ. *ზარე*
ზარეანს, -*ხმ, ზარეც, ზარე* (შე)კით-
 ხეა, გამოკითხვა (137; 141)
ზარეანს 63₁, იხ. *ზარეანს*
ზარე 64₁, ჰარქ-ი (ადგილის) სახ.
 108, დ)
ზარე, -*ქ* პური
ზარეც (< *ზარე* + *ც* < *იხ*; 103, ა)
 პლოსკე
ზარეც 55₁₀ იხ. *ზარეც*
ზარე 47₁₃, -*ი* ფრინველი; ქათამი; მა-
 ძალი
ზარცანს, -*ხმ, ზარც*; -*ქმ, ზარც* და-
 ულება
ზარცან იხ. *ზარცან*
ზარცანთ 63₁₃ (< *ზარცან* + *თ*
 10), დ) ნამდვილად, კუშმარტად,
 უთუოდ, უპიველად
ზარცანთ || *ზარცან* სარწმუნო, მართალი,

ნამდვილი; დარწმუნებული; ნამდვილად.
 კუშმარტად
ზარცან (< *ზარცან* + 94, ე), -*იჲ* (უფ-
 რო მრ. ო-შია: *ზარცან*, -*სიან*; 94, ე;
 108, გ) რწმენა; სარწმუნოება, სჯული.
 კანონი, წესი
ზარცან, -*იამ, -სიან* დარწმუნება.
 დაჯერება (147)
ზარცანთ (< *ზარცან* + 98, ე), -*იხ*,
 -*ქს* დასაჯერებელი, სარწმუნო
ზარცანთ 53₁, (< *ზარცან*), -*რამ*,
 -*რამ* სანდო, სარწმუნო
ზარცან 53₁, იხ. *ზარცან*
ზარც 46₁, იხ. *ზარც*
ზარც 61₂, იხ. *ზარც*
ზარცარე იხ. *ზარცარე*
ზარცარე იხ. *ზარცარე*
ზარცანთ, -*ქ*, -*სი* წარმართი
ზარც, -*იჲ* ვინი, ვაგლანი, წუხილი
ზარცანს, -*ქმ, ზარცან*, *ზარცან* ამხედრება.
 შეჯდომა (69; 71; 79; 80)
ზარცან 61, (< *ზარც* < *ზარცანს* + *იან* 91;
 162—164), -*ხს* ამხედრებული
ზარცანს (< *ზარც* + *იან*; 25; 90; 106), -*ხმ*
 -*ხს* ენესა, ოხერა, ტილილი, ეიშვიში
ზარცან იხ. *ზარცან*
ზარც (< *ზარც* < *ზარცან* + *იან*; 25; 106)
 -*იჲ* || -*ქ*, -*სი* ნიაღვარი, ღვართქაფი,
 წყალდიდობა, წარღვნა, რღვნა
ზარცან 55₁₁, იხ. *ზარც*
ზარცან 46₁₀, იხ. *ზარც*
ზარცან 48₁₀, იხ. *ზარცან*
ზარცან, -*იამ, ზარცან*, *ზარც*; *ზარცან*, *ზარცან*
 დათხევა, დაღერა, დაქცევა, დასხმა
ზარცან 49₁₁, იხ. *ზარცან*
ზარცან 55₁, (< *ზარც* + *იან*; 25; 90;
 106), -*იან* სორეული, უფრო შორი,
 უშორესი
ზარცანთ (< *ზარც* + *იანთ* (95, ბ)).
 -*ქ*, -*სი* შორეთი, შორეული ქვეყანა
ზარცან 55₁ შორი, შორეული; ჰ *ზარც*
 შორს (64)
ზარცან (< *ზარც* + *იან* 64) -*ქ* ~ შო-
 რიდან (99, ა)
ზარც, -*იჲ* ვალი, ნაკვალევი; ჰ *ზარც* თანდ.
 მართავს ნათეს. = შემდგომ, მერმე, უკან

(145); მოქმედების — თან. ერთად (155); შღრ. *ღჩხა, ქხა, ქხაჟი, ჩხაზ ჩხაძამია* (< *ჩხა + ძამია* < *ძამახე* 103, ა), *-ძაჩი, -ძამაჟი* || *-ძაჩი* მდევარი; მიმდევარი
ჩხაძამია 57₁₁ (< *ჩხაძამი* < *ჩხაძამი* + *ხა* 91; 182—184), *-ხეცო* დადევნებულო
ჩხაძამი (< *ჩხაძამია*; 90), *-ხმ, -ხეჩ* დევნა, გამოდევნება, დადევნება
ჩხაძამი (< *ჩხაძამ* გაქვავებული მოქმ. ბრ. *ჩხა* -იდან + *ძამ* 96; 97), *-ჩი, -ამა* ქვეითი (100, ბ)
ჩხაძ 62₂₀ (< *ჩხა*; 197) თანდ. მართავს დაწყების = შემდგომ, მერმე (152)
ჩხე 41₁₁, *-აჟი, ჩხეც, -ჩეც* || *-ჩეც* || *-ჩეც* თმა
ჩხეძე 50₁, *-ეჩ* ჰეროდე (კაცის საბ.)
ჩხეძე 50₁ იბ. *ჩხეძე*
ჩხეძეჩი, *-ეჩი* ჰეროდია (ქალის საბ.)
ჩხეძეჩი 50₁ იბ. *ჩხეძეჩი*
ჩხეძეჩი -ჩი ჰეფთალი (ადგილის საბ.)
ჩხეძეჩი 58₁ იბ. *ჩხეძეჩი*
ჩეღა 61₁₁ იბ. *ჩეღა*
ჩეღა 64₁₁ || *ჩეღა* (< *ჩეღა* || *ჩეღა*), *-ჩი, -ამა* ძლიერი, ღონიერი (101)
ჩქამ 55₁₀ იბ. *ჩქამ*
ჩქამ 42₂₀ იბ. *ჩქამ*
ჩქამ, ჩქამ; ჩქამი, ჩქამი საძირკველი, საფუძველი (20); ~ *ძეჩი* საფუძვლის ჩაყრა, დაფუძნება: *ჩქამი* 42, საფუძველი ჩაუყარა, დააფუძნა 174; 175)
ჩქამი 42₁ იბ. *ჩქამ*
ჩქა, ჩქა (მიც. *ჩქამი*) ძელი (54)
ჩქა 53₁₁, *ჩქა* ხუთი (56; 57)
ჩქაჩე 44₁₁ (< *ჩქა* + *ჩე* 58), *ჩი, მიც-აღვ.-ფიამ, -ფიამ* შებუთე; შებუთე (54)
ჩქა 53₁ იბ. *ჩქა*
ჩქამი, *-ჩი, -ამა* ავადმყოფი, სნეული
ჩქამი (< *ჩქამი*; 90), *-ამი, -ეჩი* დაავადება, დასნეულება
ჩქამი (< *ჩქამი* + *ამი* 95, ა), *-ჩი, -ამა* სავადმყოფო
ჩქამი (< *ჩქამი* + *ამი* 93), *-ჩი* ავადმყოფობა
ჩქამი, -აჟი ჩრდილოეთი

ჩქა (< *ჩქა* < *ჩქა*), *-ჩი, -ამა* მორჩილი, კარგად გამგონე, დამჯერი (101)
ჩქამი (< *ჩქამი* < *ჩქამი*), *ჩქამი* *ჩქამი* || *ჩქამი* კარგად მყოფი, გამოცდილი (101)
ჩქამი (< *ჩქამი* + *ამი* 55) უძველესი უფრო ძელი
ჩქამი 65₁₁, *-ჩი* მორჩილი, გამგონე, დამჯერი
ჩქამი (< *ჩქამი*; 90), *-ჩი, -ეჩი* (*-ჩი, -ეჩი*) მორჩილება, გავონება, დაჯერება (147)
ჩქამი 58₁ იბ. *ჩქამი*
ჩქამი (< *ჩქამი*; 90), *-ამი, ჩქამი* დაძველება
ჩქამი, -ჩი უნარი, ღონე, საშუალება, ხერხი; ~ *ჩქამი* || ~ *ჩქამი* ღონისძიება, საშუალების გამოთქმვა, ღონება (ილონა) (174; 175); ~ *ჩქამი* უნდა (85)
ჩქამი (< *ჩქამი*; 90), *-ჩი, -ეჩი; -ჩი, -ეჩი* საშუალების მონახვა, ღონება; გამოგონება
ჩქამი (< *ჩქამი* < *ჩქამი* + *ამი* 92, ბ, + *ამი* 83), *-ჩი* ღონისძიება
ჩქამი 62₁₁ იბ. *ჩქამი*
ჩქამი (< *ჩქამი* < *ჩქამი* + *ამი* 91; 182—184), *-ეჩი* მოძველებული
ჩქამი (< *ჩქამი* + *ჩქამი* 61) ხუთმაგი, ხუთკუთხედი, ხუთგზისი, ხუთჯერადი; ხუთმაგი
ჩქამი 47₁₁ (< *ჩქამი* + *ამი*), *-ჩი* თხუთმეტი (54; 57)
ჩქამი (< *ჩქამი* + *ამი* 58), *-ჩი, მიც, -ფიამ, -ფიამ* მეთხუთმეტედი (54)
ჩქამი || *ჩქამი* (< *ჩქამი* + *ამი* || *-ეჩი* 60), *ჩქამი* || *-ეჩი*
ჩქამი ხუთი
ჩქამი იბ. *ჩქამი*
ჩქამი (< *ჩქამი* არ იბმარება + *ჩქამი* 56; 57), *ჩქამი, ჩქამი* ინდოელი, ინდო (90)
ჩქამი || *ჩქამი, -ჩი* საწინებელი (25)
ჩქამი 52₁ იბ. *ჩქამი*

ზხმქ (<იაზმ; 90), -ხმ, -ხეჩ მკა
 ზხმძ 54₁, იხ. ზხმქ
 ზხმხო 54₁, იხ. ზხმქ
 ზხეჩ, -ხმ, -ხეჩ ხმის ამოღება, ხმაუ-
 რობა. ხმიანობა
 ზხეციაცხასქ (<ზხეც < ზხეჩ + აი-
 ცასქ 89), -ხმ, -ეციაცქ (წყვეტ. 111
 ა. მხ. ო. -ეციაცქ), ზხეცეც ახმიანება,
 აყვირობა (აყვირობს)
 ზხეციციცხასქ 60₁, იხ. ზხეციციცხასქ
 ზხეჩ (< ზხე < ზხეჩ + ქან 94. ბ),
 -ეძანს ხმალონი, ხმიანობა, ხმა (25; 30)
 ზხეძან (< ზხე < ზხეჩ + ძან 94. ა),
 -ეძანს იხ. ზხეჩან
 ზიყ (< ზიყაყ; 94, ვ), -იყ ზროუნვა
 ზიყარარძაძჩხან 42, იხ. ზიყარარძა-
 ძჩხან
 ზიყარარძაძჩხის (< ზიყ + რარძ <
 რანძაქ + აძჩჩხან 93), -ძჩხან
 მარტრეელობა
 ზიყაყ, -ამ, -აყაყ ზროუნვა
 ზიყჩორ (< ზიყჩ + აიორ 90, ვ), -ჩ, -აა
 სულეიგოი, სასულეიგოი (14)
 ზიყჩ 43 || იყჩ, -ყაყ || -ყაყ, -ყაყ ||
 -ყხაა სული: იყჩ ათისაქ 113₁ || იყჩ
 ყქანხე სულის მოთქმა, შეყუენება, მო-
 ღონიერება. ამოსუხბეჭა (25; 34: 174)
 ზიყე 56₁, იხ. ზიყ
 ზიყ, -იყ მარწა
 ზიყანს (< ზიყ; 90), -ამ, -იყაყაყ
 დაშიწება. მიწად ქვევა
 ზიყაყ 55₁, იხ. ზიყ
 ზიყძ 47₃, -იყ ქარი
 ზიყ (ღბრუნე.) შიში
 ზიყიციყ (< ზიყ + ციყ + ციყიცი; 103,
 ა), -ჩ დიდალი, დიდებული, დიდძნე-
 ნაეიოი
 ზის, -ჩ ჰან-ი (ადვ. საპ.)
 ზისტინქი 62, -ჩქეჩ ჰონგეეცი-ი (ადგი-
 ლის აპ. 24)
 ზისტინქისე 93, მიცდარსაწეიოი, უბდა:
 ზისტინქეს. იხ. ზისტინქე
 ზისტინქესტ 60, იხ. ზისტინქე
 ზისტინ 60₁, იხ. ზის
 ზიით 57₃, -იყ ჰორიონა; ზეიადე
 ზიითაყ 64₁, იხ. ზიით

ზიხე 61₁, -ხმ, -ხეჩ; -ჩა, -ხეყა დენა,
 დინება; ჩამოსორიალება, ჩამოქანება
 ზიძ, -იყ || -ია გრილი; ჩრდილი, საგრი-
 ლობელი. იხ. ზიძ
 ზით 49₁, -იყ სუნი, სურნელება
 ზითხ (< ზით; 90), -ხმ, -ხეჩ; -ჩა, -ხეყა
 სუნის გაშვება; აქოთება, აშორება
 ზითთხ (< ზით + ზით; 25; 90; 106),
 -ხმ, -ხეჩ; -ჩა, -ხეყა (და)ყნოსვა
 ზითთხეა 49, იხ. ზითთხ
 ზიან, ზიანე მკა, მოსაულის აღება; სა-
 შვალი; მცის დრო. მოსაულის აღების
 დრო. ტეხა-ყრევა
 ზიანძ 49, იხ. ზიან
 ზიაც, ზიიყ || ზიყ ახლოს; თანდ. მართავს
 ნათესაობით: -თან, ახლოს (145);
 ~ ჩ || ~ აა თანდ. მართავს ბრალ-
 დებით: -თან, ახლოს (142)
 ზიარ 41₁, ზიარ, ზიარ || ზიარ (ეყელი
 51)
 ზიარ (< 101 + იარ); -ჩ აშარტევანი,
 აშაყი, გულდიდი, კოროზი
 ზიარათან (< ზიარათ: 90), -ამ,
 -ათყაყ აშარტევანობა, აშაყობა, ყო-
 ყობობა, დიდგულობა, გიორიობობა
 ზიარათანე 63₁ (< ზიარათე < ზე-
 იარათანაქ + სე 91: 102-103), -ეხ-
 ეყ გააშაყებელი
 ზიამ, -იყ რომი
 ზიანქ || აქაყ, -ჩ გოლიათი, გმირი; ბუმ-
 ბერახი (25)
 ზიანქ || აქხე, -ხამ -ხეჩ ფიხილობა,
 თვალყურის დევნება, თვალთვალი.
 მოვლა (25)
 ზიანთა 42₁, -იყ ჰოანატი-ი (კაცის საბ.)
 ზიანთაყ 57₃, იხ. ზიანთ
 ზიანთაყხე 60, იხ. ზიანთაყ
 ზიანთაყ, -ხმ, -ხეჩ ჰრძანება
 ზიანთაყქ 62₁, იხ. ზიანთაყ
 ზიანთს, -ჩ, -აა ბრძანება; ~ თაქ
 ბრძანების მოყენება, ბრძანება (174; 175)
 ზიანთთა 42₁, იხ. ზიანთ
 ზიანთ (< ზიარ; 90), -ამ, ზიანთაყ გა-
 ხერება, ცაყარეარება (ცაყარეარდა)
 ზიარ ან ზიარმით ზიაროქმეხში, ოთულ
 და წამობებული სიტყვებში: ხვეულ

მპრ 41₁₁ **მპრთ**, მიც.-ადრ. **მპრამ**,
დაწყ. **მპრმ**, მოქვ. **მპრთ**; **მპრრ**,
მპრთ თქვენა (63)

მპრრახა (< **მპრრ** < **მპრ**-ის ოდინდე-
ლი მრქ. ბო. უაღვე არ იხვადება +
ყა + **რახ**; 40; 103; ა), -**ჩ**, -**ა**
შეკუთხილი, დაქუთილი: ~ **აახხ**
შეკუთხა, დაქუთა, დაპატარება (174)

მპრრახა 57₁; იხ. **მპრრახა**

მპრმ 57₁; იხ. **მპრ**

მპრთ 41₁₁; იხ. **მპრ**

მპრ, -**თ** სახე, ფორმა

მპრ 57₁, **მპრთ** ხეთა

მპ 61₁, **მპრ** ცენი (35)

მპრ (-: **მპ** + **რ** 107) კოებ. ცენები,
ოქა

მპრთ (< **მპრ** + **ა** 107 48, ე), -**ჩ**, -**ა**
ცენოსანი (ჯარი), მხედარი

მპრ (< **მპრ**; 44, ე) სოლა, ტყორცა; კიმ-
ვა; სასოლო, სატყორცნი (მაგ., ისარი)
მპრმ (< **მპრ** + **მ** 107 48, ე), -**ჩ**, -**ა**,
-**რ** სახე, ხეთისხილის ხე

მპრმ 48₁₁ იხ. **მპრმ**

მპრმ 49₁₁ იხ. **მპრ**

მპრ, **მპრ**; **მპრ**, -**რ**
ხათარი (25; 42). იხ. **მპრ**

მპრ (< **მპრ** < **მპრ** + **რ**
48, ბ), -**რ** ხათარისა, ე. ი. ხამ-
თოის დო, ხათარი (12)

მპრ (< **მპრ**; 42), -**რ**
მპრ

მპრ (< **მპრ**; 42), -**რ**

მპრ

მპრ, -**თ** ხეი, ხრამი, ხეობა

მპრ 52₃₀ იხ. **მპრ**

მპრ, **მპრ**; **მპრ**, **მპრ**

ღ

ღაღარ 57₁, -**თ**, -**ი** ღახარე (ქაქას სახ.)

ბ

ბახა, -**ჩ** სიტყვა, ქადაგება
ცნობა; ცოდნა (82)

ბახა 57₁ იხ. **ბახა**

ბახარ, -**ჩ**, -**ა** გზა

ბახარ 57₁ იხ. **ბახარ**

ბახარ 52₃₀ იხ. **ბახარ**

ბახ, -**ჩ** || -**თ** ბუხი

ბახ (< **ბახ** + **ჩ** 97; 97), -**ჩ**,
-**ა** ბუხი

ბა, -**თ** სადილი; კურ-მარული, კურ-
ღკაო

ბა (უბრუნე) განდენილი, თაბოლი
განდენილი

ბა 57₁₀ იხ. **ბა**

ბა (< **ბა** + **ა** 108, ე),
-**ჩ** ღვრა, თხევა, დენა, დინება;
ჩქარა, ხუბილი; **ბა** **ბა** **ბა**
57₁₀ სისხლის ღვრის დაყენება
(174)

ბა, -**ჩ** სიტყვა, ქადაგება
ბა, -**ჩ**, -**გ** გარჯა, შრომა, ხოუნ-
ვა, ურუკა. შეწყება, წვალუბა, დაქან-
ვა, დაღლა

ბა (< **ბა** < **ბა** + **ა**
93), -**ჩ** შრომა, ვარჯილობა; ვა-
კირება, ვება

ბა, -**თ** || -**ჩ** სისწრაფე, სიჩქარე

ბა 57₁₁ იხ. **ბა**

ბა, **ბა** || **ბა** წივილი, კვილი, წივილ-
კვილი; ~ **ბა** || ~ **ბა** ||
ბა **ბა** აწილებს აწილებს, აწილებს,
კვილის აწება (174)

ბა, -**ჩ** კუდილი

ბა 42₁₁ იხ. **ბა**

ბა, -**ჩ**, -**გ** გარჯა, შრომა, ხოუნ-
ვა, დაღლა

ბა, -**ჩ**, -**გ** || -**ჩ** კუდილი

როტი, მართალი, სწორი, ნამდვილი; ნამდვილად, კუშმარიტად (100, ბ)
 აზღ (< აზღ; 90), -ხმ, -ხეგ წივილ-კივი-
 ლი, ყვირილი
 აზღან 61₁₀ (< აზღ < აზღ + ჰან 94, ბ),

აჭმან ყვირილი, წივილი, კივილი, წივილ-კივილი (25; 38)
 არაფ, -ჩ, -აი; არაფე || არაფიანე, -ფაფ
 კრაქი, სანთელი (46)

U

მაგჩაარაი, -ჩ, -აი მაგისტროსი
 მაგჩაარაი 42₁₀ იხ. მაგჩაარაი
 მაგჩაარაი-აქან (< მაგჩაარაი +
 აქან 93), -ქხან მაგისტროსობა
 მამხან, -ჩმ, მამხა, მამჩრ იხ.
 მამხან
 მამხან, -ამ, მამხა, მამჩრ მიყრა,
 მიწებება; შეყრა, შედედება (87)
 მან, -აი || -ნიან, -აი || -ნიამ; მა-
 ნიან, მანიანსე სიყდილი (46)
 მანჩრ, მანჩრე ლოგინი (108, ა)
 მანიან 42, იხ. მან
 მანიან ათქ 62₂₀ (< მან + ათქ 103,
 ბ) მანუ არით (ადგილის სახ.
 პირდაპირ: „სიყდილის მიხეზი“)
 მამჩან, -ჩ, -აი მამიკონ-ი (კაცის
 სახ.)
 მამჩანხან 59, (< მამჩან + ხან
 108, შ), -კიხან || -კიხან მამიკონიან-ი
 (გვარის სახელია)
 მამჩანხანხან 57₁₀ იხ. მამჩანხან
 მამჩანხანხან 58, იხ. მამჩანხან
 მამჩანხანხან 59, იხ. მამჩანხან
 მამჩ 50₁₀, მამჩ || მამჩ, მამჩ; მამჩ,
 ბრალდ. ადგ. მამჩ, მამჩ დედა (50)
 მამჩრეფაფ (< მამჩრ + ფაფ 103,
 ბ), -ჩ, -აი დედაქალაქი
 მამჩჩ (< მამჩრ + ჩჩ 96; 97) კნინობ.
 დელი, დედიკო
 მანაფჩჩ 64, -ჩ მანაბერტ-ი (ადგი-
 ლის სახ.)
 მანახან, -ხჩა, მდოგვი (20)
 მანაფაჩჩაჩიან 42₁₀ მანდატურა-
 უბუცსი
 მანაფან 64₁₀ (< მანაჩ + აჩან
 98, ა), -ჩ, -აი საყმაწვილო, ბეშუ-
 რი, ყმაწვილური

მანჩჩ (< მანაჩ + ჩჩ 96; 97) კნი-
 ნობ ბიკუნა, ბიკი, ყრმა
 მანჩი-აქან 49, იხ. მანჩი-აქან
 მანჩი-აქან (< მანაჩ + აქან 93),
 -ქხან ბაეშობა, ყრმობა, ყმაწვილო-
 ბა, საყმაწვილო
 მანჩაჩ (< მანაჩ + აჩ 107), -აი, -
 აი || -ახან კრებ. ყრმები, ყმაწ-
 ვილები
 მანაჩ (< მან ცალკე არაა + აჩ 96;
 97), -ზჩან; -ზჩან, -ზჩან ბეშუი,
 ყრმა, ყმაწვილი, ანაღაბრად (44)
 მანაჩ, -ჩ მანაჩა(რ) (კაცის სახ.)
 მანაჩჩ 65₁₀ იხ. მანაჩ
 მანჩ, მანა; მანაჩ, -ხან წერი-
 ლი, პატარა (32)
 მანჩ, -ჩ, -აი || -ჩა ტყავი, კანი
 მანჩჩ (< მანჩ + ჩჩ 98, ი; -ჩ-
 ხჩ, -ჩჩა ტყავისა, ტყავისაგან და-
 მხადებული
 მან, -აჩ, -ამჩ; -აჩ, -აჩ ნა-
 წილი
 მანაჩ (< მანაჩ < მანაჩ + ჩ 98,
 ა), -ხა, -ხან ბეშუი
 მანაჩ 64₁₀, -აჩჩ || -აჩჩ მათე
 (კაცის სახ.)
 მან, -აჩ, -ამჩ; -აჩ, -აჩ
 თითი (37)
 მანაჩ 51, იხ. მანაჩ
 მანაჩ (< მანა; 90), -ხმ, -ხეგ; -ჩმ,
 -ხეგ მითითება, გაყმა, ლალატი,
 დასმენა; მიყმა, გადაყმა
 მანაჩ 58₁₀ იხ. მანაჩ
 მანაჩ (< მანა < მანაჩ + ა-
 ანაჩ 89), -ხმ, -აი (წიგნი III პ.
 შ. რ. -აი), მანა; მანაჩ, მა-
 აჩ მითითება, მიძღვნა, შეწირვა;

მიხლოება, მისვლა; მიყვანა, მიგვრა, მიტანა; წაყვება, წარდგენა; დაწინაურება

მათიყანტქხ 60₁₁ იხ. *მათიყანტქ*
მათიყან 50₁₀ იხ. *მათიყანტქ*
მათიყხაქ 54, (< *მათიყ* < *მათიყ*-
ყანტქ + *ხაქ* 91; 182—184), -*ყხიქ*
შეწირული

მათიქი, -*ქქი*, -*ხხი*, -*ჩჩი* მისვლა, მიხლოება, წადგომა (წადგა) (75)

მარყარქ, -*ქ* წინასწარმეტყველი
მარყარქი 63₁₀ იხ. *მარყარქი*

მარყარქი (< *მარყარქ* + *ი*-
ქი 93), -*ქხი* წინასწარმეტყვე-
ლება

მარყ 44₁₁, -*ი* (მრ. რ.: *მარყ*, -*ყყ*
მეგრამ ჩვეულებრივ მრ. რ.-ში კრები-
თი *მარყქქ* ენაცვლება) კაცი, ადამიანი
(44; 107)

მარყანტქ (< *მარყ* + *ანტქ* < *ანტქ*;
103, ა), -*ანტქ*, -*ანტქი* კაცთმოყვარე
მარყანტქი (< *მარყანტქ* + *ი*-
ქი 93), -*ქხი* კაცთმოყვარეობა

მარყქ (< *მარყ* + *ქქ* 86; 97) კრებ-
-*ყყ* (მრ. რ. არა აქვს) ხალხი, ადა-
მიანები (44; 107)

მარყქან 45₁₁ იხ. *მარყქ*
მარყქანტქ 57₁₀ იხ. *მარყქ*

მარყი 45₁₁ იხ. *მარყ*

მარყყან 60₆, -*ქ*, -*თ* მარხანი, მხა-
რის უფროსი, მმართველი

მარყყანტქი || *მარყანტქი*
(< *მარყყან* + *ი*-*ქი* 93), -*ქხი*
მარხანობა

მარქ (< *მარქქ*; 84, ე) შესატლებე-
ლი, შესაფერი, უკროვანი, მართებუ-
ლი; ~ *ქ* შესაფერია, უკრო არს, შეიძ-
ლება, უნდა (85)

1. *მარქი*, -*ხი*, -*ხე* მოწყობა, აწყო-
ბა, გამართვა, აწყობება; მოლოება,
შოვნა, შექვნა

2. *მარქი*, -*ხი* || -*ქი*, -*ყყ* || -*ყყ*-
ყყ შექლება (85; 86)

მარყყანტქი 42₆ იხ. *მარყყანტქი*-
ქი

მარძაქ, -*ქი* მარძაშენ-ი (ადგი-
ლის სახ.)

მარძაქი 42₁₁ იხ. *მარძაქ*
მარძი 45₁₁, -*ში* სხეული, ხორცი,
ტანი, გვამი (35)

მარძალი (< *მარძი* + *ალი* 88, ე)
-*ქი*, -*თ* ხორციელი

მარძი 47₁₀ იხ. *მარძი*

მარა (< *მარაქ* 94, ე), -*ქ* ბრძო-
ლა, ომი

მარაქ (< *მარა* + *ქქ* 96; 97), -*ქი*
-*ხი* მებრძოლი, მებრძოლი

მარაქი, -*ქი*, -*ხხი*, -*ჩჩი* ბრძოლა,
ომი, ჩხუბი; დავა (75; 94, ე)

მარაყ 62₁₀ მარტუ ფოლი-
(ადგილის სახ.)

მარა იხ. *მარა*

მარაყი იხ. *მარაყი*

მარაყი იხ. *მარაყი*

მარაყი 41₁₁ იხ. *მარაყი*

მარაყი იხ. *მარაყი*

მარაყი 42₁₁ იხ. *მარაყი*

მარაყი 53₁₁ იხ. *მარაყი*

მარაყი 44₁₁, -*ქი*, -*თ* || -*ქი* დიდი

მარაყი (< *მარაყი*; 103, ბ), -*ქი*-
ქი, -*თ*; -*ქი*, -*თ*
დიდებითიანი, დაუვირთული (43)

მარაყი (< *მარაყი* + *ყყ* 55), -*ყყი*,
-*ყყი* || -*ყყი* უდიდესი

მარაყი 42₁₀ (< *მარაყი* + *მარაყი* 105), -*ქი*,
-*თ* ძალიან დიდი, დიდდიდი; დიდე-
ბული; მდიდარი.

მარაყი 57₁₁ იხ. *მარაყი*

მარაყი 63₁₀ (< *მარაყი* + *ყყ* 103, ბ) უხვი, ხელგაშლილი

მარაყი 63₁₀ (< *მარაყი* + *ყყ* 100, დ)
ძალიან, მეტად, ფრთხილად, უმეტესად

მარაყი 63₁₀ (< *მარაყი* < *მარაყი* +
ხაქ 91; 182—184), -*ყყი* განდიდ-
ბული

მარაყი, -*ხი*, -*ხე* განდიდება, კატი-
ვისება, კატივება

მარაყი 42₁₀ იხ. *მარაყი*

მარაყი 60₆ (< *მარაყი* + *ი*-
ქი 93), -*ქხი* სიმდიდრე; დიდებულება

- მხკჩხ** (< მჩ + ჩხხ 61) ცალფა, ცალმაგი; მარტო, მხოლო, ცალკე; გამარტობული, გაცალკეებული; უბრალო, მარტივი, ცხადი, ნათელი
- მხჩხახე** 43, იხ. **მხკჩხ**
- მხკჩხე** 44, (< მხკჩხ; 90) -**ამ**, -**ღე** გა(მო)ყოფა, გაშორება, გაცალკეება, დაცილება, გაყრა; განმარტება
- მხკიასი** (< მჩ + შ კიასი + ჰ 98, კ), -**ასი**,^რ -**ასა** გაცალკეებული, გამარტობული; ცალკე, მარტო (100, ხ); თანდ. მართავს დაწვებითს: გარდა, გარეშე (152)
- მხე** (< მხეახე; 94, ვ) ამ ფორმით გამოიყენება მხოლოდ რთულ და წარმოებულ სატყეებში; მრ. რ. **მხეფ**, -**ფე** შეყოფება, დანაშაული, ბრალი (94, ე; 108, ე).
- მხეფქ** (< მხე + ფქ < ფხხ; 104, ა), ბრალდებული, ბრალის დამდები
- მხეფყიასი** (< მხეფქ + იასი 93), -**ფხას** ბრალდება, დადანაშაულება (103, ა)
- მხეყ** 55, იხ. **მხეახე**
- მხეახე**, -**ამ**, **მხეყ** შეყოფება, დაშლება, დანაშაულის ჩადენა (75)
- მხეაი** (< მხე + აი 98, ე) -**ი**, -**ა** ცოდვილი, დამნაშაე
- მხელ** (< მხე < მხეფ + ილ 92, გ. ან სათეს. ბრ. **მხეფ**-ისა; 52), -**ი**, -**ელ** ფუტყარი
- მხელიახე** (< მხელი + ახე 93, ა), -**ი**, -**ა** საფუტყარე (ადგილი); სეა
- მხეფ**, **მხელ** || **მხეფ** || **მხელი**, **მხეფ** || **მხელი** თაფლი (52)
- მხეფ** იხ. **მხე**
- მხნაი** (< მჩაჩხ + აი 98, ე), -**ი**, -**ა** განდევნილი, გამარტობული
- მხიახე**, -**ამ**, **მხიყ** სიკვდილი, მიცვალება
- მხიახე** 55, იხ. **მხიახე**
- მხიას** 55, იხ. **მხიახე**
- მხიას** 63, იხ. **მხიახე**
- მხიასი** 56, (< მხი < მხიახე + ასი 91; 182—184), -**ასი**,^რ მკვლარი
- მხიასას** (< მჩ + იასას), -**ი** თერთმეტი (56; 57)
- მხიასახეფ** (< მხიასას + ლეფ 58), -**ი**, მიც-ადგ. -**ელ**, -**ელ** შეთერთმეტი; შეთერთმეტელი (54)
- მხიასახეფი** 45, იხ. **მხიასახეფ**
- მხე** 59, **მხეყ**, მიც-ადგ. **მხელ**, დაწყ. **მხეფ**. მოკვ. **მხეფ**; **მხეფ**, **მხეფ** ხუნი (63)
- მხეფ** 59, ხა5, ხოჯეფ; **მხეფ** ... **მხეფ** ეფშ. ხა5 ... ხა5 (213)
- მხეფქ**, -**ამ**, -**ღე** უარყოფა, გაგდება, გაშორება
- მხეფ** 60, -**ი** || -**ი**, -**ა** შიშველი
- მხეფ** 56, ხს. მახლობელი; ხს. ახლო; თანდ. მართავს ნათეს.: -**თან**, ახლოს (145); **მხეფ** || ~ **ა** თანდ. მართავს ბრალდებითს: -**თან**, ახლოს (148)
- მხეფქ** (< მხეფ; 90), -**ამ**, -**მხეყ** იხ. **მხეფხა**
- მხეფხა** (< მხეფ; 80), -**ამ**, -**მხეყ** მოახლოება (76; 87)
- მხეფელ** 52, იხ. **მხეფხა**
- მხეყ** 59, იხ. **მხე**
- მხეყ** 42, იხ. **მხე**
- მხელი** 44, იხ. **მხე**
- მხი** იხ. **მჩა**
- მხე** 63, იხ. **ხე**
- მეფქ** 55, **მეფქ**, **მეფქ** მიზნითი, მეტეტი, მამადიანთა სამლოცველო სახლი
- მეხ** 51, **მეხ** || **მეხ** (19) ერთად ერთი, მხოლოდ ერთი, ერთი; თვითველი, ყოველი; მარტო, მხოლოდ; **მეხ** მჩ თვითველი, ყოველი; თითო-თითოდ, ცალ-ცალკე
- მეხ** 59, იხ. **ხე**
- მეხ**, **მეხე** (ადგ. **მეხ**); **მეხე**, **მეხე** || **მეხე** შუა, შუაგული, შორისი, ნახევარი; შიგა, შიგნითა; **მეხ** || **მეხ** თანდ. მართავს ნათეს.: -**ში**, შორის, შუა (145) იხ. **მეხე**
- მეხე**, **მეხე** || **მეხე** წელი (მდრ. ქართ. მუხე) (108, ბ)
- მეხ** 55, ბნელი

ამხჩ, -ჩ, -აჲ || -ჩჲ იხ. *ამხჯ*
ამხჯ, *ამხჯან* || *ამჯან*; *ამჯიან*.
ამჯან მწერი, მემულა, ქინჯლა, კო-
 ლო (20)
ამჯჩ (< *ამხჯ* + *ჩ* 96; 97); *ამჯქან*;
ამჯქიან, *ამჯქან* იხ. *ამჯიქ* (20;
 41)
ამჯიქ (< *ამხჯ* + *იქ* 96; 97); *ამჯე-*
ქან; *ამჯქიან*, -*ქან* ქინჯლა, მუმლი,
 მწერი (20; 44)
 1. *მჩ* 53₁; *მჩი*, მიც. *მჩიამ*, ადგ. *ჩ*
მჩილ || *მჩიამ*, დაწყ. *ჩ* *მჩილ*,
 მოკმ. *მჩიქ* (მრ. რ. არა აქვს) — ერთი
 (54; 56; 192). იხ. *მჩ* *მჩ*; *მჩხ*
 2. *მჩ* 54₁ ნუ, არ(ა) (168); *მჩქლ* 54₁
 ნუ თუ (169)
მჩარან (< *მჩ* + *არან* 103, ბ), -ჩ,
 -აჲ || -ჩჲ ერთიერი, თანაბ-ა; ძმობის
 წვერი (22)
მჩარანხაღ 61₁ (< *მჩარან* < *მჩა-*
რანხ + *ხაღ* 91; 182—184), -ხაღ,
 შეთანხმებული
მჩარანხ (< *მჩარან*; 90), -ხა, -ხეჩ.
 შეერთება, შეთქმა, შეთანხმება, ერთ-
 სულელება
მჩამჩი (< *მჩ* + *მჩი*; 103, ა; 108, ე),
 -მაჩ, -მაჲ გულუბრევილო, მია-
 შიტი, უმანჯა; ერთგული
მჩამაჲქჩან (< *მჩამჩი* + *აჲქჩან*
 93), -ქჩან გულუბრევილობა, უმან-
 კობა, ერთგულება
მჩაჩ 47₁ (< *მჩ* + *აჩ* 98, გ), -აჲ
 გამართობული, გაკალკვებული;
 მართო, მხოლო
მჩანყამ (< *მჩ* + *ანყამ* 61) ერთხელ,
 ერთჯერ, ერთხის (22); *ყამ* *მჩანყამ*
ყამჩქეც 52₁ რომელ(6)იცა მხოვით
 (198)
მჩანხ (< *მჩ* + *ანხ* 22; 43; 103, ბ),
 -მჩხ, -მაძ; -მახე, -მახე გაკალ-
 კვებული, გამართობული; განდევ-
 ლი, დაყუდებული, ბერი
მჩანხაჲქ 58₁ (< *მჩანხ* + *აჲქ*
 100, დ) ერთობილად, ერთიპროვუ-
 ლად, ერთიპრად
მჩქლ 54₁ იხ. *მჩქ*
მჩიქიქამხ (< *მჩ* + *იქიქამხ* < *იქი-*

მჯ + *ჩ* 98, ე), -ხაჲ, -ხხაჲ ცალ-
 მართი, ცალმაგი: ბუიბარი, დასახი-
 რებული (ე. ი. რომელსაც ცალი მხარე
 ნაკლული აქვს); ცალმხრეად (103, ბ)
მჩარან 58₁, -აჲ მიჩან-ი (კაცის სა-
 ხელი; მიჩან)
მჩარქიქიქი 61₁, -აჲ მიჩარქიქი-
 (კაცის სახ.)
მჩამხან 61₁ მხ. რ-ის ფორმები არა
 აქვს. მრ. რ-ში გარდა საბჭოლოდითსა
 ყველა ფორმა გააჩნია: მიც.-ნათ.-დაწყ.-
მჩამხან, ბრალდ.-ადგ. *მჩამხან*.
 მოკმ. *მჩამხაძე* ერთმანეთი, ურთი-
 ერთი (65). იხ. *ჩქარა*
მჩ *მჩ* (ნუ, ნათ. *მჩი* *მჩი*, მიც. *მჩიამ*
მჩიამ, ადგ. *ჩ* *მჩილ* *მჩილ*, დაწყ. *ჩ*
მჩილ *მჩილ*, მოკმ. *მჩიქ* *მჩიქ*: მრ.
 რ. არა აქვს (104). იხ. *მჩ*
მჩ (< *მჩ* + *ხ* მსახლერ. ნაწ.) მართო
 ამ ფორმით, ე. ი. სახ.-ბრალდ.-მა იხ-
 მარება: ერთი. იხ. *მჩ*
მჩხ ხხ. ვიდრე, სანამ; *მჩხ* *ჩ* || *მჩხ* *ე*
 თანდ. მართავს ბრალდებით: -მდე.
 ვიდრე (142); *მჩხ* || *მჩხ* *ქ* *კეშ*.
 სანამ (201; 207); *მჩხ* *ქ* *კეშ*.
 როცა, როდესაც; სანამ, ვიდრე (207);
მჩხ *ქ* *კეშ*. სანამ არ; (ჯერ კიდევ)
 მანამ, სანამ (207); *მჩხ* *ქ* ხხ. ვიდრე;
კეშ. სანამ (207); *მჩხ* *ქ* *აი* || *მჩხ* *ქ*
ჩ || *მჩხ* *ქ* *ე* -თანდ. მართავს ბრალ-
 დებით: -მდე, ვიდრე (142)
მჩხ *ქ* *კეშ* 62₁ (< *მჩხ* + *ქ*) იხ. *მჩხ*
მჩხ *ქ* *კეშ* 45₁ (< *მჩხ* + *ქ*) იხ. *მჩხ*
მჩხ *ქ* *კეშ* (< *მჩხ* + *ქ*) იხ. *მჩხ*
მჩხ *მუღამ*. სულ
მჩილ 51₁ იხ. *მჩ*
მჩიქჩან 58₁ (< *მჩ* + *იქჩან* 93).
 -ქჩან ერთიანობა, ერთობა
მჩიამ 51₁ იხ. *მჩ*
მჩიამ 57₁ იხ. *მჩ*
მჩქჩ (< *მჩქ* + *ჩ* 98, ლ), -ქჩაჲ შეა-
 თანა, შეა, შელა; შიგა, შიგნითა; ში-
 ნაგანი
მჩქჩათიან (< *მჩქჩ* + *ათიან* 103, ბ).
 -ათიან შეასართული, შეასაბლი

მქზხათაი 46, იბ. *მქზხათაი*
მქი იბ. *მქ*
მქი, *მაი* || *მაქ* || *მაა*: ხორცი
მქა, -*მაქ*, -*მაა*ლ (მხ. რ. ფორმები გა-
 ლოთქებში, რთულ და წარმოებულ
 სიტყვებში იხმარება) მრ. რ. *მქაფ*,
მათყ, *მააღ* || *მაიფ* ფიქრი, ახრი
 გონება (108 გ, ე): *ქ მათ იახსქ*
ხსოენა, გონებაში ქონა; *ქ მქაი ფაქ*
 გონს მოსულა, გონს მოგება; *ფაქაღ*
აბხქ ფიქრია, გაფიქრება, განხრახება
 (174: 175)
მქაი 55, იბ. *მქა*
მქაფ 49, იბ. *მქა*
მქაი || *მხაი* (< *მქ + ხა*), -*ი* მიტ.-ადგ
მქაიად, დაწყ. *ქ მქაამქ*, მოქმ. *მქა-*
აიქ სხვა, მეორე (54)
მქაიამ 57, იბ. *მქა*
მქიქაფ (< *მქ + ქიქაფ* < *ქიქაფ*)
 უბრუნე. ნუგეში, ნუგეშინი (მამაკაცის
 სახელიცაა; მაშინ: *მქიქაფი*, -*აი*)
მქიქაფქ (< *მქიქაფი*: 80), -*ხმ*, -*ხეჭ*
 ნუგეშინისცემა, დამშვიდება
მქიქაფიქს (< *მქიქაფი + იქს*
 !:)). -*ქხა* გამხმეება, დამშვიდება,
 ნუგეშის ცემა
მქიპი, -*ქ*, -*ა*ლ მკრატელი
მქიპიქ (< *მქიპა*: !:)), -*ხმ*, -*ხეჭ* მო-
 ნათელა, ნათლის ცემა, ნათლის ღება
 (პირდაპირ: წინადაცემა)
მქიპიქ 61, იბ. (< *მქიპ* < *მქიპიქ + ქ*
 92. ა), -*აქ*, -*აღ*ლ ნათლისმცემელი
მქიპიქ 50, იბ. *მქიპიქ*
მქი 57, იბ. -*ამ*, *მქი*ქ დარჩენა, დაცდა
 ლოდინი: *ქაქ მქი* მტკიცედ დგომა,
 ეფენა (177)
მქი 58, იბ. *მქი*
მქი 62, იბ. *მქი*
მქიქაქ 64, იბ. (< *მქი* < *მქი + ხაქ* 91:
 182-184), -*ეხი*ქ დარჩენილი
მქიფი (< *მქი* < *მქი + ფი* 98. ი),
 -*ქ*, -*ა*ლ ნარჩენი
მქილაქ (< *მქი* < *მქი + ლაქ* 94,
 გ + *ქ* 94, ე), -*ხი* იბ. *მქიფი*
მქი (< *მქი* სომხურში არ იხმარება +

აქ 96; 97), -*ქ*, -*ა*ლ მუშაი, მუშა, მი-
 წის მუშა
მქილაქ 52, იბ. *მქი*
მქი 51, იბ. *მქი*
მქი 52, იბ. *მქი*
მქი 52, იბ. *მქი*
მქილაქ (< *მქილაქ* + *ქ* 47 + *ხა*
 98. ი) მუშაი, სამუდამო
მქილაქი (< *მქილაქი* + *ლაქ* 98,
 ე), -*ქ*, -*ა*ლ მუშაი
მქი, -*ა*ლ || -*ქ*, -*ა*ლ მოგვი, ქურუმი
მქი 60, იბ. *მქი*
მქილაქ მოგვნი-ი (ადგ. სახ.)
მქილაქ 60, იბ. *მქილაქ*
მქილაქ, -*ქ*მ. -*ხე*ქ შეცომა, გადაცო-
 მა, დახმევა
მქილაქი (< *მქილაქ* < *მქილაქი* + *ლა-*
ქი 98), -*ქხა* ცთომილება, ცთო-
 ნება
მქი 46, იბ. *მქილაქ*
მქილაქ, -*ამ*, -*ა*ლ დაეწევა
მქილაქ (< *მქილაქ* < *მქილაქ* +
ლაქ 94, ა), -*ქ*მ დაეწევა
მქილაქ, -*ქ*მ || -*ქ*მ მოსე (კაცის
 სახ.). (18; 24)
მქი, -*ქ* მკეალი
მქილაქ (< *მქილაქ* + *ხე*ქ 85, გ), -*ხა*,
 -*ხა*ლ მკეალის ხე, ბარდი, ვალი
მქილაქ 55, იბ. *მქილაქ*
მქილაქ, -*ამ*, *მქილაქ* (წყვეტ. III კ.
 მხ. რ. ხეიქ). *მქილაქ* შეჯანა, შეტანა
 (89). ზღრ. *მქილაქ*
მქილაქ 46, იბ. *მქილაქ*
მქილაქ, *მქილაქ*; *მქილაქ*, *მქილაქ* თავე
მქილაქ, -*აი* || -*ქ* მუშელ-ი (კაცის სახ.)
მქილაქ 59, იბ. *მქილაქ*
 1. *მქილაქ* 54, იბ. *მქილაქ*
 2. *მქილაქ* (< *მქილაქ*; 94. ე). *მქილაქ*, *მქილაქ*
 (მხ. რ.-ის ფორმები რთულ და წარ-
 მოებულ სიტყვებშია მხოლოდ); მრ. რ.
მქილაქ, *მქილაქ* შესულა; შესეული, კარი
 (94, ე; 108, ე)
მქილაქ იბ. *მქილაქ*
მქილაქ. -*ქ* მურთქე, მარდოქე (კაცის
 სახ.)
მქილაქ, -*ქ* მურთქე-ი (კაცის სახ.; 87)

წითლმან 65₁, მუსლიმანი, მამადანანი
მთაბანი 45₁ (< *მთ* + *ბანი* < *ბირნი*;
 103, ა) დაფიქრებული, ჩაუიქრებული,
 ფიქრისანი, უიქრში ჩაფლული; ~ *ქ-*
ნი დაფიქრება, ჩაუიქრება (174; 175)
მთხნი 56₁, -*ხმ*, *მთქ*, *მთ* შესულა
მთხნი 47₁, იხ. *მთხნი*
მთხნი 46₁, იხ. *მთხნი*
მთხნი 63₁ (< *მთ* < *მთხნი* + *ხნი* 91;
 182-184), *მთხნი* შესული
მთხ 52₁, იხ. *მთხნი*
მთხ 62₁, იხ. *მთხნი*
მთხ 46₁, იხ. *მთხნი*
მთხ 65₁, *მთხნი*
მთხ იხ. *მთხ*
მრქნი, -*ქნი*; -*ქნი*, -*ქნი* იხ.
მრქნი
მრქნი, -*ქნი* || -*ქნი*; -*ქნი* ||

-*ქნი*, -*ქნი* || -*ქნი* ჯიქველა
 (25; 34)
მთ 64₁₋₁₁ || *მთ* (< *მთხნი*; 94, ე) ხ.
 ახლოს, მახლობლად: *მთ* *ქ* || *მთ*
ქ თანდ. მართავს ბრალდებითს:
 -თან, ახლოს (142)
მთარი || *მთარი* (< *მთ* || *მთ*
 < *მთ* + *არი* 103, ბ), -*ქნი*, -*ქნი*;
 -*ქნი*, -*ქნი* დედა (50)
მთარი || *მთარი* (< *მთ* ||
მთ < *მთ* + *არი* 103, ბ),
 -*ქნი* || -*ქნი*, -*ქნი*, -*ქნი*,
 -*ქნი* დედას მთა, ბიძა (დღით)
 (50)
მთ 50₁, იხ. *მთ*
მთარი || *მთარი*, -*ქნი* წვერი (ბაღა-
 ნი სახეზე: 108, ბ)

3

ქ იკვე თანდ. *ქ* ხმონით დაწყებული
 სიტყვების წინ: ზოგჯერ მიერთვის
 სიტყვას წინიდან და მნიშვნელობას
 უცვლის მას: ზოგი სიტყვა მხოლოდ
 ამ პრეფიქსით იხმარება. იხ. *ქ* (25;
 90; 102; 176)
მ-ქ 47₁, -*ქ* ივეტი (ბიბლიური ნოეს
 ერთ-ერთი შვილის სახელი)
ქ (< *ქ*; 94, ე, ვ), -*ქ* გაძღობა:
 გამძღობი
ქარი 52₁, იხ. *ქარი*
ქარი 56₁, იხ. *ქარი*
ქ (< *ქ* + *ქ* ცალკე არაა: 90;
 102), -*ქ*, -*ქ* იხ. *ქნი*
ქნი (< *ქ* + *ქნი* ცალკე არაა:
 40), -*ქ*, -*ქნი* გაძღობა (87); შდრ.
ქ;
ქ 45₁, იხ. *ქ*
ქ 46₁, იხ. *ქ*
ქ 63₁, იხ. *ქ*
ქ 64₁, იხ. *ქ*
ქ 54₁, იხ. *ქ*
ქ 68₁ (< *ქ* + *ქ*) იხ. *ქ*
ქ იხ. *ქ*

ქ (< *ქ* + *ქ*: 90), -*ქ*, -*ქ* დამა-
 რილება
ქ (< *ქ*; 94, ე), -*ქ* || -*ქ* მძღ-
 ძლიერი, უძღველი; ძლიერ, ძლი-
 რად
ქარი (< *ქ* + *არი* < *არი* -
ქნი; 90; 103, ა), -*ქ*, -*ქ* ძღვე-
 შორევა, დაჯანბნა
ქნი 64₁, იხ. *ქნი*
ქნი, -*ქ*, -*ქ* ძღვეა, შორევა. გა-
 მარჯვება (147)
ქნი 61₁, იხ. *ქნი* (130)
ქნი იხ. *ქნი*
ქნი 53₁ (< *ქ* + *ქ*: 90) -*ქ*, -*ქ*
 დავეანება, დაყოვნება (87; 102; 176)
ქნი (< *ქ* + *ქ*: 90), -*ქ*, -*ქნი*
 (87). იხ. *ქნი*
ქნი 45₁, იხ. *ქნი*
ქნი 46₁, იხ. *ქნი*
ქ 64₁, იხ. *ქ*
ქ 47₁, იხ. *ქ*
ქ 57₁, იხ. *ქ*
ქნი 48₁, იხ. *ქნი*
ქ 51₁, იხ. *ქ*
ქ 51₁, იხ. *ქ*

კაქაძე 46₂, იხ. *აკე*
კაკი 61₁, იხ. *აკი*
კაკილე 60₂, იხ. *აკი*
კაკილია იხ. *აკილია*
კაკილიასხე იხ. *აკილია*
კაკი 60₂, იხ. *აკი*
კაკიძე 53₁, (< *კ* + *აკი* + *ძე* 89, გ) იმ დროს, პირდაპირ: ში(ს ვაძსა) ში6(ა)
კაკიძე 63₁, იხ. *აკი*
კაკიძის 64₁, იხ. *აკი*
კაკიძე 55₁, იხ. *აკი*
კაკი 62₁, იხ. *აკი*
კაკი 65₁, იხ. *აკი*
კაკი 63₁ (ამ ფორმით მხოლოდ გამოთქმებში და რთულ სიტყვებში გამოიყენება; 102: 106) ცხადი, აშკარა, ნათელი; ~ *ლ* ცხადია, ნათელია; ცნობილია (85 . იხ. *კაკიხე*)
კაკიხე (< *კაკიხე* + *ხე* 100, დ) აშკარად, ცხადად
კაკიხე (< *კაკი* + *ხე* + *ხე* 98, ე) -*ხე*, -*ხე*ა ცხადი, ნათელი, აშკარა; ცნობილი
კაკიხის 43₁, იხ. *ახიხის*
კაკიძის თანდ. მართავს მიცემით: შინ, შინაშე, პირდაპირ, პირისპირ (149)
კაკილია (*კ* + *აკი* + *ლია* 64) იქიდან (99, ა; 132)
კაკილია 57₂ (< *აკილია* მრ. რ-ის ადგ. ბრ.-ში) მოულოდნელად, უცხად, იხ. *აკილია*. (99, გ; 134)
კაკი 65₂, იხ. *აკი*
კაკილია 57₂, იხ. *აკილია*
კაკილია (< *კ* + *აკი* 101 + *კილია* < *კილია*; 103, ა) ხს. მოულოდნელად, უცხადად
კაკილია 60₁ (< *კაკილია* + *აკი* 96; 97 + *აკი* 93, ე) მოულოდნელი, უცხადი; მოულოდნელად, უცხად
კაკილია 57₁, იხ. *აკილია*
კაკი 64₁, იხ. *აკი*
კაკი (< *კ* + *აკი*; 90; 102), -*ხე*, -*ხე*ჩ. ჩაბარება, შინდობა
კაკილია (< *და*წე. ბრ. მრ. რ. *აკილია*-ისა) ხს. მოუმზადებლად, უცხად, მოულოდნელად (102, გ)

კაკილია 62₁, იხ. *აკილია*
კაკილია (< *კ* + *აკილია* 102), -*ხე*, -*ხე*სა, დაშვება, დანაშაულის ჩადენა (75)
კაკილია (< *კაკი* < *აკილია* + *აკი* 94, დ), -*ხე* დანაშაული (102; 109, გ)
კაკი 52₁, იხ. *აკი*
კაკილია 65₁, იხ. *აკი*
კაკილია 55₁, იხ. *აკილია*
კაკილია 58₁, იხ. *აკილია*
კაკილია 55₁, იხ. *აკილია*
კაკილია 64₁, იხ. *აკილია*
კაკილია 62₁, იხ. *აკილია*
კაკილია 59, იხ. *აკილია*
კაკილია (< *კ* + *აკილია* 99, გ) იხ. *აკილია*
კაკილია 50₁, იხ. *აკილია*
კაკილია 55₁ (< *კ* + *აკილია*; 102), -*ხე*, -*ხე*სა, -*ხე*ჩ, -*ხე*ჩე ადგომა, დადგომა (4; 75; 82; 90; 178)
კაკილია 42, იხ. *აკილია* (21)
კაკილია 62₁, იხ. *აკილია*
კაკილია 62₁, იხ. *აკილია*
კაკილია (< *კ* + *აკილია*; 25; 102; 176) -*ხე*, *კაკი*, *კაკი* გასხვავება, შესხვავება, შერწყმა
კაკი, -*ხე* ფასი, ღირებულება; დაფასება, პატივისცემა
კაკი (< *კაკი*; 90) პატივისცემა, მოწიწება, მოყვალუბა; კება, ზოტბა, შესხვა; გამოყვება, მოზმარა, სარგებლობა
კაკი, -*ხე* ბზე
კაკი 53₁, იხ. *აკი*
კაკი 59₁, იხ. *აკი*
კაკი 55₁, იხ. *აკი*
კაკი, -*ხე*, -*ხე*ჩ; -*ხე*, -*ხე*სა მიაბლოება, მისვლა; მივრა, მიბმა; შე(მო)ერთება, შერწყმა, შედუღება
კაკი 55₁, იხ. *აკი*
კაკი, -*ხე*, *აკი* საბურავი, კერი; კერძე-მოკეული შენობა, საბლი; სართული
კაკი (< *კ* + *აკი*; 102), -*ხე*, -*ხე*ჩ; -*ხე*, -*ხე*სა შეტევა, მატევა, მივარდნა, მიკრა, თაუდასხვა (178)
კაკი 62₁, იხ. *აკი*
კაკი (< *კაკი* < *აკი* + *აკი*-

ხს) 89), -*ხმ*, *კარისეტი* (წყვეტ. III კ. მხ. რ. *კარისეტი*), *იარს* აღდგინება, აყენება
კარისეტი 51, (< *კარისე* < *კარისე*-
ხს + *სა* 91; 182—184), -*ეტი* აბ-
 დგარი
კარათარისი იხ. *კარათარისი* (11), 2)
კასახი იხ. *ასახი*
კაღ იხ. *კაღ*
კაღი იხ. *კაღი*
კახალ 46, იხ. *კახალი*
კახი 46, იხ. *კახალი*
კახალი (< *კახ* < *კახალი* + *ალი*
 94, 2). -*ა* დამატებული, დანამატი,
 ზედმეტი, მეტი; შენაძენი, კინება, სიმ-
 დიდრე, საესობა
კახალი 51, იხ. *კახალი*
კახალი (< *კ* + *ახალი*; 102), -*ი*,
კახი || *კახი* მიმატება, შეტება;
 განგრძობა (70)
კახი 54, იხ. *კახალი*
კახი 59, -*ხ* საუქუნე; ხხ.
 საუქუნოდ, სამარადისოდ
კალი 47, იხ. *ალი*
კალი 45, იხ. *ალი*
კალი 44, იხ. *ალი*
კაღ 60, იხ. *კაღ*
კახი იხ. *კახი* (130)
კახი 51, იხ. *კახი*
კაღი 51, იხ. *კაღი*
კახი, -*ი*, *კახი*, *კახი* მიყრდნობა,
 დაყრდნობა
კა (< *კ* *კა*; 23; 25) ხხ. უკან, შემდგომ,
 მეტი; თანდ. მართავს ნათესაობითს:
 უკან, შემდგომ, მეტი (145); *კა* || *კა*
კ თანდ. მართავს დაწყებითს: უკან,
 შემდგომ, მეტი (152). იხ. *კახი*; შდრ.
კა, *კა*
კახი (< *კ* *კა* + *კა* 98, *ლ*) -*ხ*,
 მიც. -*ხ* უკანასკნელი, ბოლოცი-
 ლური, ბოლო. უკან (54)
კახი 51, იხ. *კახი*
კახი 51, იხ. *კახი*
კახი 51, იხ. *კახი*
კა 53, (< დაწყ. *კა*-*ისა*, გაქვე-
 ბული ფორმა 99, 2, 2) ხხ. ჩამორჩენილი,

უკან, ბოლო; მომდევნო; ხხ. შემდგომ,
 უკან, მომდევნოდ; თანდ. მართავს ნა-
 თესაობითსა და მოქმედებითს: უკან,
 შემდგომ, მეტი (145, 152)
კა 51, უკან, ანის შემდეგ. (იხ. *კა*)
კახი 46, იხ. *კახი*
კახი 46, იხ. *კახი*
კახი 45, იხ. *კახი*
კახი 51, იხ. *კახი*
კახი 44, იხ. *კახი*
კახი 47, იხ. *კახი*
კახი (< *კ* + *კა*; 90), -*ი*,
 -*ი* გაორგება, ორგოფობა, ყოყ-
 მანი
კახი 46, იხ. *კახი*
კახი 51, იხ. *კახი*
კახი 48, იხ. *კახი*
კა 51, იხ. *კა*
კახი (< დაწყ. *კ* მსახურ.
 ნაწყ.). იხ. *კახი*
კახი 47, (*კ* *კახი*; 4: 10) იხ.
კახი
კახი, -*ი*, -*ი* სულელი, უკუო
კახი (< *კახი*; 90), -*ი*, -*ი*;
 -*ი*, -*ი* გასულულება (გასულულება)
კახი 51, იხ. *კახი*
კახი (< *კახი* < *კა*-
კახი 89), -*ი*, -*ი*
 (წყვეტ. III კ. მხ. რ. -*ი*). *კახი*
 გასულულება (ასულულებს)
კახი 51, იხ. *კახი*
კახი 51, იხ. *კახი*
კახი 51, იხ. *კახი*
კახი 43, იხ. *კახი*
კახი, -*ი*, -*ი* სუნება, ? *კახი*;
 მესხივება, სსოენა
კახი 47, იხ. *კახი*
კახი 59, -*ი*, -*ი* მოგონება, გახსე-
 ნება, სსოენა
კახი 42, იხ. *კახი*
კახი 53, იხ. *კახი*
კახი 46, (< *კახი*), -*ი* ორმოც-
 დათი (25; 56; 57)
კახი 52, იხ. *კახი*

ქაღაიჯ 53₁₆ (< დაწყბა + ჟ მსახლურ.
 ნაწ. *ქაღ-ისა*) იხ. *ქაღ*
ქვანთე ში, იხ. *ქვხ*
ქვხ (< *ქ + ხე*; 90; 102; 176), -*ხმ*,
 -*ხე* გავზაუნა
ქ || *ქმ* (*ქ* თანდებულებიანი ბრალდ.
მქ || *მქ* -ისა) ხხ. საით? საითყენ?
 (64; 99)
ქიქი -*ქ* შრაველი, ბევი
ქიქი 42₁₁ იხ. *ქიქ*
ქიქ 45; (< *ქ + იქ*) ძალიან. ფრიად.
ქიქ -*ქიქ* 47₁₁ მეტისმეტად (105)
ქიხ, *ქიხი*, *ქიხისა* იონი, ბერძენი:
 შრ. რ. - *შიხე*, *შიხისე* საბერძნეთი
 (აგრეთვე — ბერძენი; 10₁₆ დ)
შიხე იხ. *ქიხ*
ქი 62₁₁, *ქი* -*ქი* სასა, იმედი
ქიქ (< *მქ* || *მქ* -ის ნათეს. *ქ* თანდებუ-
 ლით) ვისი: *ქიქ* *მხი* (= *ქ* *იქ*
მხი = *იქ* *ქ* *მხი*) ვის მიერ, ვისი
 ხელით? *ქიქ* *ქიქი* ვისზე? (შდრ. 145)
ქი იხ. *ქ*
მიქანხე 61₁₆ იხ. *მიქანხე*
მიქანხე || *მიანხე* || *მიანხე*,
მიქანხე || -*ხე* იოვანე (კაეის სახ.)
მიქან 59₁₁ იხ. *მიქანხე*
მიქანხის 50₁₁ იხ. *მიქანხე*
ქი 58₁₁ იხ. *ქი*
მიქანხე -*ხე* იორდანე (მდინ.)
ქიქი 52₁₆ იხ. *ქიქ*
ქიქი 65₁₆ (< *ქ + იქ + ქი* 9), გ)
 რა ეამს, როდესაც (197)
ქიქი (< *ქიქი* < *ქიქი* +
ქი 98, რ), -*ქ* შორევიანი, ჩანაქერი-
 ნი ადგილი, ლარისთვალნი
ქიქი, -*ხე* || -*ხე* შორევი, ჩანაქე-
 რი, ლარისთვალნი (108)
ქიქ იხ. *ქ*
ქიქი (< *ქიქ* < *ქ* + *ხე* <
ქ 99, გ; 100 ა-გ) ხხ. კევშ. რა
 დროოდან(აც); მას შემდეგ, რაც (197)
ქიქ 57₁₁ იხ. *ქ*
ქიქი 58₁₁ იხ. *ქ*

მიქი, -*ქ* იუდა
ქიქი, -*ამ*, -*ყიქი* ხარმაცობა, ხან-
 ტობა, გულდაუდებლობა, უხრუნვე-
 ლობა
ქიქი 59, იხ. *ქიქი*
ქიქი (< *ქ + იქ + ქი* < *ქი* -
ხე; 90; 102; 176), -*ხმ*, -*ხე* გავზაუნა
ქიქი 61₁₆ იხ. *ქიქი*
ქიქი 52₁₁ (< *ქიქი* < *ქიქი* +
ქი 91; 152-184), -*ხე* გავზაუნ-
 ბული
ქიქ 61₁₁ იხ. *ქიქ*
ქიქი (< *ქიქ* + *ქი* 98, ა), -*ქ*,
 -*ხე* ბერძნული
ქიქი (< *ქიქ* + *ქი* 100, ვ) ხხ.
 ბერძნულად, ბერძნულ ენაზე; ხს. ბერძ-
 ნული (ენა)
ქიქი (< *ქიქ*: 91), -*ამ*, -*ამი* იმე-
 დოვნება, სასოება
ქიქი 59₁₆ იხ. *ქიქი*
მიქი (< *ქიქ* -*ქი* 98; 97), -*ქი*
 ქუსი-ი (კაეის სახ.) (14)
ქიქი 42₁₆ იხ. *ქიქ*
ქიქი 54₁₆ იხ. *ქიქი*
ქიქი 58₁₆ იხ. *ქიქი*
ქიქი 57₁₆ იხ. *ქიქი*
ქიქი 61₁₆ (< *ქ* *ქიქ*: 4; 10; 23) იხ.
ქიქ
 ... *ქიქი* 42, რაღაც სიტყვის ბოლო
 ნაწილია
ქიქ || *ქიქ* -*ქ* ასო, ორგანო (სხეულის),
 წერი: სახსარი; კავშირი; ნაწევარი
 (გრამატიკა)
ქიქ || *ქიქ* (< *ქიქ* || *ქიქ*: 90), -*ხმ*,
 -*ხე* შეერთება, დაკავშირება; მოფიქ-
 რება, მოგონება, მოჭოვა, მიწერა (ეს
 საქმე მას მიაწერა)
მიან იხ. *მიანხე*
მიანხე იხ. *მიქანხე*
ქიქი 58₁₁ იხ. *ქიქი*

ხერციათ (< ხერც ცალკე არაა + იათ
99, ა; 132); ჯ ~ ზხ. შიგნიდან; ქვე-
ვიდან, ქვემოდან

ხერცა (< ხერც ცალკე არაა), ჯ ~
შიგნი, შიგ (99, ბ)

ხერც (უბრუნე.) თელემა

ხერცხი (< ხერც; 90), -ხმ. -ხეც; -ქმ,
-ხეცა; ჩათელემა, ჩარულემა; დაძინება
(20)

ხერცხეცხ 53₁₁ იხ. ხერცხი

ხმა 52₁ იხ. ხა

ხმაჲ 60₁ (< ხმა + ნ შასხურ. ნაწ.
64) იხ. ხა

ხმან 55₁, -ქ მსგავსი; ~ ტ მსგავსია,
ჰგავს (85)

ხმანხაღ 65₁₁ (< ხმან < ხმანხი +
ხაღ 91; 182—184), -ხხიჲ დაშვავესუ-
ბული

ხმანხი (< ხმან; 90), -ხმ, -ხეც; -ქმ,
-ხეცა; დაშვავესება, დაშვავენება

ხმანხ 63₁₁ იხ. ხა

ხმანხიძხან 43₁ იხ. ხმანხიძხან

ხმანხიძხან 43₁₇ (< ხმან + იძხან
83), -ძხან მსგავსება

ხმან 63₁₁ იხ. ხა

ხხღი, -ხმ, -ხეც დაძინება, ძილი; გან-
სვენება, სიკვდილი

ხხღეხაღ (< ხხღეც < ხხღეც + ხაღ 91;
182—184), -ფხიჲ დაძინებულს; მი-
ცვალბებული

ხუან, -ქ, -ალ ნიშანი; ნიში, სასწაული

ხუან 44₁ იხ. ხუან

ხუანო, -ქ, -ალ ნარჩენი, ნაშთი, ნაწილი;
სუფისკვერო

ხუანოხი, -ხმ, -ხეც შენიშვნა, შემჩნევა,
დანახვა

ხუანოხი 54₁₁ იხ. ხუანოხი

ხა 48₁₁, ხაქ ნოე (კაცის საბ.)

ხაქ 48₁ იხ. ხა

ხაჲ 63₁ (ზ-ი + ჰს 63; 65; 99, ა; 100, ა),
ნათ. ხაქჲ, მიც.-ადგ. ზაქჲ, დაწყ.
კაქჲმანჲ || ჯ მამანჲ || ჯ ზაქჲ, მოკმ.
ზაქჲ || ზაქჲძე; ზაქჲ || ზაქჲ,
ბრალდ.-ადგ. ზაქჲ || ზაქჲ, ნათ.-

მიც.-დაწყ. ზაქჲ || ზაქჲ || ზაქჲსე,
მოკმ. ზაქჲძე || ზაქჲძე || ზაქჲძე
ოგიუ (23; 27; 64)

ზაქჲძე (< ზაქჲ + ძე, 103, ბ) ზხ.
იმავე დროს

ზაქჲძეძე (< ზაქჲძე + ძე 88, გ)
მაშინვე, მყისვე

ზაქჲძე 52₁ (< ზაქჲ + ძე 100, დ)
ვერვე

ზაქჲ 52₁ იხ. ზა

ზაქჲ 54₁₇ იხ. ზაქჲ

ზაქჲ, -ი (მიც.-ადგ. ზაქჲძე 54) ახალი

ზაქჲ 52₁₁ იხ. ზა

ზაქჲი (< ზა-ს ნათესაჲ 64), -ი
(იქნისი)

ზაქჲი, -ხმ, -ხეც განახლება, აღდგენა,
გადაკეთება

ზაქჲიძე 42₁₁ იხ. ზაქჲი

ზაქჲიძე (< ზაქჲი < ზაქჲი + იძე
94, ა), -ფანჲ განახლება, აღდგენა

ზაქჲ 52₁ იხ. ზა

ზაქჲ 55₁ იხ. ზა

ზაქჲ, -ქ, -ალ მუაიკება ხმით ან სა-
კრავით, მღერა, დაქერა

ზაქჲიძე (< ზაქჲი + ძე < ძე + იძე
82, გ), -ქ, -ალ მუაიკე, დამკრედი

ზაქჲიძე (< ზაქჲი + იძე 95, ე),
-ქ, -ალ საკრავი, სამუსიკო იარაღი

ზაქჲიძე 48₁ (< ზაქჲი < ზაქჲი +
იძე 91; 182—184), -ფიჲ დაქლებული

ზაქჲიძე 48₁₁ იხ. ზაქჲი

ზაქჲი, -ხმ, -ხეც; -ქმ, -ხეცა და-
კლება, შემცილება

ზაქჲი 48₁ იხ. ზაქჲი

ზაქჲიძე 58₁ (< ზაქჲი < ზაქჲი +
იძე 91; 182—184), -ფიჲ დამორჩი-
ლებული

ზაქჲიძე, -ხმ, -ხეც დაუფლება, დამორ-
ჩილება, ალაგმვა

ზაქჲ 63₁ იხ. ზა

ზაქჲ 53₁₇ იხ. ზა

ზაქჲ, -ქმ, ზაქჲი, ზაქჲი, ზაქჲი
(და)ჯდომა (88)

ხათა 48, იბ. ხათხ
 ხათა 63, იბ. ხათხ
 ხათიყანხ (< ხათ < ხათხ + იყანხ)

89), -ხა, -ათიყ (წყვეტ. III ს. მხ. რ. -ათიყ), ხათა დასმა, დაჯენა
 ხათიყანხ (მ), იბ. ხათიყანხ

ტ

ჯარაჰ, -ია შაბათი; შეიდეული, შეიდი
 დღე, კვირე
 ჯან, -ჩ || -ია სარგებელი
 ჯანაოქსა (< ჯან + აქსა 103, ბ) დიდი
 მთავარი, დიდებული; პატრონი, მფლობელი;
 მცელი, ზედამხედველი, უფროსი
 ჯანჲ (< ჯან; 95), -ხა, -ხეჩ: -ჩა,
 -ხეყა მოგება, შეტენა, შემატება
 ჯანხეყა 54, იბ. ჯანხ
 ჯანხეყა 63, იბ. ჯანხ
 ჯანხუან, -ჩ შაინშაი, მეფეთა მეფე
 (სპარსეთის მეფეთა ტიტული იყო)
 ჯანხუანჩ 42, იბ. ჯანხუან
 ჯაყაჟამ 67, შალაგომ-ი (ადგილის
 სახ.)
 ჯამჟიარ 60, -ჟიყ შამფური
 ჯამჟარ შამჟორი (ადგილის სახ.)
 ჯახჩ, -ჩ მები, ულუა; გახურებული რკინა,
 წანთი
 ჯახჰაქტ (< ჯახჰ + ჰქტ < ჰქტი 103, ა)
 მებით დამწვარი, დაბუღული; დამზუგველი,
 დამდაგველი
 ჯაჟიან, -ჟიყ შაჟუჰ (ჯაცის სახ.)
 ჯაჟიანხ, -აჟჩ ? -ანჟჩ, -აჟა || -ანჟა
 ამონაყარი, შტო, ყლორტი, ტოტი; ნაშიერი,
 შთამომავალი (20)
 ჯაჟიანჟ 42, იბ. ჯაჟიანჟ
 ჯარბ (< ჯარბხ; 94 ვ), -ჩ ძრეა, მოძრაობა
 ჯარბხ 56, -ხა, -ხეჩ შეძრეა, დაძრეა,
 ძრეა, რხვეა, რეყვა
 ჯარბამს (< ჯარბ < ჯარბხ + ამს 94, ა),
 -ამან ძრეა, მოძრაობა, რხვეა
 ჯარბანხ 54, იბ. ჯარბ < ჯარბხ + ანხ 98, ე),
 -ანხ || -ანხ ძერადი, მოძრაოვი; ჩენილა
 (კურკულში ჩაყრილი საგანი მხოლოდ
 კურკლის შენძრევით დატენილი; ძვ.
 ქართ. დატენილი)
 ჯაჯაჟხ იბ. ჯაჯაჟხ

ჯარაჰ შაჟი (ადგილის სახ.)
 ჯან, ჯახჩ || ჯანო, ჯახჩა || ჯანა დაშენებული,
 დასახლებული ადგილი; სოფელი, დაბა
 ჯან 48, იბ. ჯან
 ჯანჰიან (< ჯან + აქსა 98, ა), -ჩ, -ია
 სოფელი, მიწის მუშა, გლეხი
 ჯანხაჩიან 64, (< ჯან + აჩიან < ხათხ 104, ა)
 დასახლებული ადგილი; სოფელი, დაბა
 ჯანხეყ 64, იბ. ჯანხ
 ჯანხ (< ჯან; 90), -ხა, -ხეჩ შენება,
 კეთება, ქნა
 ჯანხჟ 54, იბ. ჯანხ
 ჯანო 64, (< ჯან < ჯანხ + იყ 92, ბ), -ჩ,
 -ია მშენებელი. აღმაშენებელი: ჯანაჟ
 ჯანო 42, იბ. ჯანო
 ჯანაბ (< ჯან < ჯანხ + აბ 94, გ) -ი,
 შენება, აგება; ნაშენობა, შენობა, ნაშენი,
 ნაგებობა
 ჯანხი, -ხა, ჯანო, ჯანჩ (ჩა)ქრობა, (და)შრეტა,
 დაესება
 ჯანხან 63, იბ. ჯანხ
 ჯარაჟ, -ი, შირაჟი (ადგილის სახ.)
 ჯარაჟი 57, იბ. ჯარაჟ
 ჯარაჟი (< ჯარაჟ < აგე 98, დ), -გაჟი
 შირაჟელი
 ჯანო || ჯანო -ი ყნწი; ბეწვი, ნამცევი
 ჯან 64 = 500 + 70 + 2 = 572
 ჯან 64 = 500 + 70 + 4 = 574
 ჯან, -ჩ, -ია -ჩ მადლი; ნაკი, საჩუქარი;
 ნიკი, უნარი, შნო; ჯანა ჟანხ მოწონება,
 პატივისცემა, ხათრის კონა, მონათრება
 (174; 175)
 ჯანა 45, იბ. ჯანა
 ჯან (< ჯან; 90), -ხა, -ხეჩ სუნთქვა;
 ბერეა (უბერავს)
 ჯანხ (< ჯან < ჯანხ + ანხ 94, ბ), -გაჟი
 სუნთქვა (38)
 ჯანო 49, იბ. ჯანო
 ჯანო 44, იბ. ჯანო

22₂ = 22₁ < 22₂ + 22₁ (94, ა),
-22₂ სუნთქვა

22₂, 22₂; 22₂, 22₂ ძალი (39)

22₂ 47₂, 22₂ სული

22₂ 42₂, -22₂ შუშან (ქალის სახ.)

22₂ (< 22₂ + 22₁ 94; 97),
-22₂ შუშანი-ი (ქალის სახ.; 44)

22₂ დამკვებელი, მოყოყმანე (ჩვეულებრივ გამოთქმებსა, რთულ და წარმოებულ სიტყვებში გამოითქმება) იხ. 22₂

22₂ (< 22₂; 94, ე) ტრიალი, წრებრუნვა; გადაბრუნება; ხს. გარემომდგომი, ირგვლივ მყოფი, ირგვლივი; ხს. ირგვლივ, გარშემო; 22₂ ფთანდ. შარათავს მოკმედებითს: ირგვლივ გარშემო (20; 156)

22₂ (< 22₂ + 22₁ 96; 97; + 22₁ 98, ე) ხს. გარემო, მიდამო, გარემომდგომი (ადგილი); თანდ. მარათავს ნა-

თესაობას: ირგვლივ, გარშემო (20; 145)

22₂, -22₂, -22₂ სისინი, სივლი, შიშინი 22₂ (< 22₂ + 22₁ + 22₁ 94, ბ), 22₂ სისინი, შიშინი (38)

22₂ (< 22₂ + 22₁ + 22₁ 94, ა), 22₂ სისინი, შიშინი, სივლი

22₂, -22₂, -22₂ (უფრო მრ. რ-შია: 22₂, -22₂, -22₂ 103, ა) საცავი, ბეღელი, საწყობი

22₂ იხ. 22₂ (ადგილის სახ.)

22₂, -22₂, -22₂; -22₂, -22₂ მიმოსულა, მიმოდენა

22₂ 47₂ იხ. 22₂

22₂ (< 22₂ + 22₁ + 22₁; 104; 105; 106), -22₂, -22₂ სეარაობა, მიმოსულა, ტრიალი, ბრუნება

22₂, -22₂, -22₂ შეხება

22₂ || 22₂ (< 22₂ + 22₁ + 22₁ < 22₂), -22₂, -22₂ შეხება (მრავალგზის), მსუბუქი ხაზენი (104-106)

ნ

1. ნ ნაცვალსახელური ძირი, რომელსაც ეყრდნობა ნ-მს, ნ-ქ, ნ-რ, ნ-ფ. შდრ. ნ (84)

2. ნ ნ შორისდებ. მოწოდების, მიმართვის: ია ეია! ზეი! (ძე. ქართ. 9) (190)

3. ნ ნ ძე, იღვ.-შიც. იღვ., ნათეს. ნ ნ, დაწყ. ემანტ || ემანტ, [მოკმ. იღვ.]; მრ. რ. სახ. ემანტ, ბრალდ.-ადგ. ემანტ, შიც.-ნათ.-დაწყ. ემანტ [მოკმ. იღვ.] ვინ? ვინც (84; 195-199)

ნ ნ 61₂ იხ. ნ ნ

ნ ნ 42₂ = 600 + 90 + 9 = 633

ნ ნ, -ნ ტირილი, მოთქმა, გოდება, ბრუნის, ქეთინი, ღრიალი

ნ ნ (< ნ ნ; 90), -ნ, -ნ || -ნ ტირილი, გოდება, ქეთინი

ნ ნ (< ნ ნ < ნ ნ + 22₁ 94, ა) ნ ნ გოდება, ტირილი, ქეთინი

ნ ნ (< ნ ნ < ნ ნ + 22₁; 25; 106), -ნ, -ნ (მო)რწყვა, დანაბა, (გამო)რეცხვა, (გამო)ღრღილება; წალკვა

ნ ნ (< ნ ნ; 94, ე), -ნ წყალობა; სიბრაღელი; საბრაღოდ, საწყლად

ნ ნ (< ნ ნ < ნ ნ + 22₁ 94, გ; 98, ე). -ნ, -ნ მოწყალე, შეხებალე

ნ ნ 51₂, -ნ, -ნ || -ნ, იღვ.-მხსვ || იღვ. შეხებალე, შეწყალება

ნ ნ 51₂ იხ. იღვ.

ნ ნ 42₂ იხ. იღვ.

ნ ნ 51₂ -ნ || -ნ, -ნ მართელი, სალი, ცოცხალი; სულ, მთლად, მთლიანად; იღვ. ჯანმრთელად იყავ!

ნ ნ 48₂ (< ნ ნ + 22₁ < 22₁ 103, ა), -ნ, -ნ მსხვერპლი, შესაწირავი (რომელსაც მთლიანად, აუქნელად დაწვედნენ, შეწავდნენ; ძე. ქართ. ბრუნულიად დასაწყველი)

ნ ნ 51₂ (< ნ ნ-ის გაქვევებული მოკმ. ბრ.; 100, ა, ბ) ჯანმრთელად, სალად; სულ, მთლიანად

ნ ნ 51₂ იხ. 22₂

ამხ 55₂₈ || ამქმ, ადგ.-მოც. იამქმ ნათეს.

აიროამხ || აროამხ, დაწყ. კიამქმსს.
მოქმ. იამამქ: მრ. რ. სახ. იამანქ.
ბრალდ.-ადგ. იამანა, მოც.-ნათ.-დაწყ.
იამანუ, მოქმ. იამამქ ვინმე (64: 192)

ამქ, იამქ || იამიქ ძალა, ძლიერება
იქ 58, არა: არ (154): იქ ხქქ || იქ ქქ
კავშ. არა თუ (203): იქ ხა არცა).
არლა (აღარ): იქ მქ არც ერთი; იქ
ქხუ იხ. იქხუ; იქ იქ იხ. იქიქ. იხ. 2
იქ ხა 58₆ იხ. იქ

იქხუ, იქხუქ არარა, არაფერი (65: 188)
იქხარ. -ქ, -ალ ცხვარი

იქხარხხი (< იქხარ + ხხი 95. გ).
-ხაი, -ხხალ ცხვრის ტყავი

იქ მქ 62₁₁ იხ. იქ
იქხ 54₂₀ (< იქ + ხ მსახლერ. ნაწილაკი)
იხ. იქ

იქიქ 55, (< იქ + იქ) არაენ (65)
იამქღუ (< იამქ + ღუ 98. ი), -ღუქი,
-ღუხალ ოქროსი, ოქროსაგან ნაკეთები.
ოქროვული

იამქი, -ქლ ოქრო
იამქ. -ქლ, -ქლქ: -ქლქ, -ქლყ ||
-ქლყ ძვალი (37)

1. იქ იხ. 30
2. იქ 62₁₉ იხ. 20
იქმხ იხ. იამ

იამყ 48₁₂ იხ. იამ
იამ, იამქ, იამამქ; მრ. რ. იამ: იამყ
ფეხი (40. ა)

იამ 60₁₉ იხ. იამ
იქ 65₁₁, -იქ. მოც.-ადგ. იროამქ; იქქ.
იროქ რომელი; რომელიც; რომ; იქ ქხუ
56₁₈ || იქ მქანყამ რომელიც (64:
196-198)

იქქ, -იქ ობოლი
იქქხაქ 56₁₁ (< იქქ + ხაქ 96: 97).
-ქქქი, -ქქქალ კნინობ შვილი (22)
იქქხაქ 42₁₈ იხ. იქქხაქ
იქქი 56₈, -ქლ. -ქლალ || -ქლქ შვილი,
მე (23; 35)

იქქიქ 56₁₄ იხ. იქქი
იქქიხ 65₁₁ იხ. იქქი
იქქიხა 45₁₁ იხ. იქქი
იქქიქ 55₁₉ იხ. იქქი

იქქიქი 56₁₄ იხ. იქქი
იქქიქი 65₁₁ იხ. იქქი
იქქიქი 45₁₁ იხ. იქქი
იქქიქი 55₁₉ იხ. იქქი

იქქიქი 56₁₄ იხ. იქქი
იქქიქი 65₁₁ იხ. იქქი
იქქიქი 45₁₁ იხ. იქქი
იქქიქი 55₁₉ იხ. იქქი

იქქიქი 56₁₄ იხ. იქქი
იქქიქი 65₁₁ იხ. იქქი
იქქიქი 45₁₁ იხ. იქქი
იქქიქი 55₁₉ იხ. იქქი

იქქიქი 56₁₄ იხ. იქქი
იქქიქი 65₁₁ იხ. იქქი
იქქიქი 45₁₁ იხ. იქქი
იქქიქი 55₁₉ იხ. იქქი

იქქიქი 56₁₄ იხ. იქქი
იქქიქი 65₁₁ იხ. იქქი
იქქიქი 45₁₁ იხ. იქქი
იქქიქი 55₁₉ იხ. იქქი

იქქიქი 56₁₄ იხ. იქქი
იქქიქი 65₁₁ იხ. იქქი
იქქიქი 45₁₁ იხ. იქქი
იქქიქი 55₁₉ იხ. იქქი

იქქიქი 56₁₄ იხ. იქქი
იქქიქი 65₁₁ იხ. იქქი
იქქიქი 45₁₁ იხ. იქქი
იქქიქი 55₁₉ იხ. იქქი

იქქიქი 56₁₄ იხ. იქქი
იქქიქი 65₁₁ იხ. იქქი
იქქიქი 45₁₁ იხ. იქქი
იქქიქი 55₁₉ იხ. იქქი

იქქიქი 56₁₄ იხ. იქქი
იქქიქი 65₁₁ იხ. იქქი
იქქიქი 45₁₁ იხ. იქქი
იქქიქი 55₁₉ იხ. იქქი

იქქიქი 56₁₄ იხ. იქქი
იქქიქი 65₁₁ იხ. იქქი
იქქიქი 45₁₁ იხ. იქქი
იქქიქი 55₁₉ იხ. იქქი

იქქიქი 56₁₄ იხ. იქქი
იქქიქი 65₁₁ იხ. იქქი
იქქიქი 45₁₁ იხ. იქქი
იქქიქი 55₁₉ იხ. იქქი

იქქიქი 56₁₄ იხ. იქქი
იქქიქი 65₁₁ იხ. იქქი
იქქიქი 45₁₁ იხ. იქქი
იქქიქი 55₁₉ იხ. იქქი

იქქიქი 56₁₄ იხ. იქქი
იქქიქი 65₁₁ იხ. იქქი
იქქიქი 45₁₁ იხ. იქქი
იქქიქი 55₁₉ იხ. იქქი

იქქიქი 56₁₄ იხ. იქქი
იქქიქი 65₁₁ იხ. იქქი
იქქიქი 45₁₁ იხ. იქქი
იქქიქი 55₁₉ იხ. იქქი

იქქიქი 56₁₄ იხ. იქქი
იქქიქი 65₁₁ იხ. იქქი
იქქიქი 45₁₁ იხ. იქქი
იქქიქი 55₁₉ იხ. იქქი

იქქიქი 56₁₄ იხ. იქქი
იქქიქი 65₁₁ იხ. იქქი
იქქიქი 45₁₁ იხ. იქქი
იქქიქი 55₁₉ იხ. იქქი

იქქიქი 56₁₄ იხ. იქქი
იქქიქი 65₁₁ იხ. იქქი
იქქიქი 45₁₁ იხ. იქქი
იქქიქი 55₁₉ იხ. იქქი

იქქიქი 56₁₄ იხ. იქქი
იქქიქი 65₁₁ იხ. იქქი
იქქიქი 45₁₁ იხ. იქქი
იქქიქი 55₁₉ იხ. იქქი

იქქიქი 56₁₄ იხ. იქქი
იქქიქი 65₁₁ იხ. იქქი
იქქიქი 45₁₁ იხ. იქქი
იქქიქი 55₁₉ იხ. იქქი

იძხვრე (< **იძ** + **ხვრე** 58), -ბი, მიც.
 -ყაძი, -ყაღი მურავი; მურვედი (54)
იძხვართ (< **იძ** + **ხვ** + **თართ**), -ბიხ,
 -თაძი თერამეტი (56; 57)
იძხობი (< **იძ**; 56), -**ძხობი**, -**ძხობი** ||
 -**ძხობი** ოთხბოცი (57)
იძი 58₁, იბ. **იძ**
იღ 56₁ა **იღი** || **იღი** თიანი (20)
იღბი (< **იღ** + **ბი** 95, 81, -**ბი** -**ბი** ოთხის ტყევი (20)
იღი, **იღი**; **იღი**, **იღი** მძივი (20)
იღი, -ბი ალთქმა, პირობა (20)
იღი 58₁, იბ. **იღი**
იღი 64₁, იბ. **იღი**
იღი (< **იღი** 95), -**ბი** უბტიკი-
 ოლთისი (ადგილის სახ.; 108, დ)
იღი (< **იღი** + **იღი** 95, დ), -**იღი**,
 -**იღი** თანამგზავრი (22)
იღი, **იღი** ტინი (20)
იღი, **იღი** გზა
იღი, **იღი** სწორი, პირდაპირი,
 წრფელი
იღი, -**ბი** || **იღი** აქლემი (20)
იღი 58₁, იბ. **იღი**
იღი 53₁, იბ. **იღი**
იღი 60₁, იბ. **იღი**
იღი 51₁, -**ბი**, **იღი**, **იღი** || **იღი**, **იღი**-
 ჯიღი ქონა (აქეს), პირობა (უპყრია),
 კერა (82)
იღი 50₁, იბ. **იღი**
იღი 52₁, იბ. **იღი**
იღი 41, იბ. **იღი**
იღი 64₁, იბ. **იღი**
იღი 50₁ გვიანდელი დამწერლობა,
 უნდა: **იღი** (73)
იღი 58₁, იბ. **იღი**
იღი 54₁, (< **იღი** + **ბი** მსახური.
 ნაწილი; 166) იბ. **იღი**
იღი, -**ბი**; მრ. **იღი**, -**ბი** -**ბი**
 ყური (41). იბ. **იღი**
იღი, **იღი**, **იღი** || **იღი** ფოსო, ფუ-
 ლური, ღრუ; ორმო; საუნჯე
იღი 57₁, -**ბი** || -**ბი** ახრი, ტყე, გონება;
 ურძობა, გრძობელობა; ყურადღება,
 გულისყური; ხსენება, მესიერება; ფიზი-
 ხელი, გრძობიერი (20); **იღი** 57₁,
 თეალის დევნება, მიდევნება; ცდა,

ცდილობა, მეცადინეობა, გულის და-
 დება (174)
იღი, -**ბი**, **იღი**, **იღი**, **იღი** გასივება,
 გაბრუნება (77)
იღი, -**ბი** მხარი
იღი, -**ბი**, **იღი**, **იღი** სწავლა
იღი (< **იღი** < **იღი** + **იღი** 94, ა),
 -**ბი** მოძღვრება, სწავლა
იღი (< **იღი** < **იღი** + **იღი** -
ბი 89), -**ბი**, **იღი** (წავლა. იღი. ა.
 მ. რ. **იღი**) **იღი** სწავლება
იღი (< **იღი** < **იღი** + **იღი** 92, ა),
 -**ბი**, -**ბი** მასწავლებელი,
 მოძღვარი
იღი (< **იღი** ადრინდელი დაწყებითი
 ფორმა, ვაქევებული; 89, ა) საიდან?
იღი (< **იღი** + **ბი** 98, ა) საიდან-
 ლა
იღი (< **იღი**; 99, ა) საიდან? სად?
 კავშირ. სადაც; საიდანაც; ~ **ბი** 50₁
 საიდანაც; კავშირ. საიდანაც, სადაც;
 რისთვისაც (217)
იღი, -**ბი**; -**ბი**, -**ბი** || -**ბი**
 ძე, ვაქევებული (20). მდრ. **იღი**
იღი, -**ბი**, **იღი**, **იღი** კამა (82)
იღი 58₁, იბ. **იღი**
იღი 41₁, იბ. **იღი**
იღი 52₁, (< **იღი** ოდინდელი ნათეს.
 ბრ. ვაქევებული; 89, ა) ხხ. სად? კავშირ.
 სადაც (199)
იღი 58₁, მხარული, გაბარებული; ~
იღი მხარულება, გაბარება (174;
 175)
იღი (< **იღი**; 80), -**ბი**, -**ბი**-
 გო მხარულება, გაბარება
იღი 58₁, იბ. **იღი**
იღი 58₁, იბ. **იღი**
იღი (< **იღი** + **იღი** 94), -**ბი**,
იღი მხარულება, სიხარული
იღი, -**ბი**, -**ბი** უარყოფა (76)
იღი (< **იღი** + **ბი** 99, ა; 64) სადმე,
 სადაც; კავშირ. მასადაც, ესე იგი (ამ
 მნიშვნელობით იველებრივ **იღი**-სთან
 ერთად: **იღი**; 215). იბ. **იღი**
იღი (< **იღი** + **ბი** 98, ა) ხხ. სადაც,

სადმე; *აღებ-აღებ*. ადგილ-ადგილ,
 აქა-იქ; ზოგჯერ (104)
მარა, -*ქ* ურბა, ქ. ედესი (ქალაქის საბ.)
მარაქებ 64₁₁ (< *მარა + ხებ* 98, დ,
 -*ყა* ურბაელი (ედესელი)
მარაქ ხს. თავისებური, მისებური, სა-
 კუთარი; ხს. ცალკე; თანდ. მართაეს და-
 წყებთის: გარდა, თვინურ, გარეშე, უ-
 (152)

მარაქ 57₉ იმ. *აგ*
აგ 63₁₁ ღღ.-შიდ. *ამახე*, ნათეს. *აჟაღ*,
 დაწე. *კამახე* (სხვა ფორმებს სესხუ-
 ლობს *ამ*--იდან) ვინმე, ვილაც (63; 64,
 188)
მგ-ყ, -*ა* ოქალ (ადგილის საბ.)

9

2- (< *აგ*) არა, არ, ვერ (მივერის წინა-
 დან სიტყვას და მის მნიშვნელობას
 უარყოფითად წარმოგიდგენს; 101;
 188)
აგ 64₁₁, -*ჩ*, -*ა* ბოროტი
აგრაგრა (< *აგრა + გრა*; 104-106) ძა-
 ლიან ბოროტი, უბოროტესი; უბორო-
 ტესად
აგრე 55₉ იმ. *აგრა*
აგრე 49₉ იმ. *აგრა*
აგრე 45₁₁ იმ. *აგრე*
აგრე 43₁₁ (< *აგრა + გრა* 108, ე) -*რხა*
 ბოროტება
აგრაგრე (< *აგრა + გრა*; 90; 106), -*ბძ*,
 -*ხე* ტანჯვა, წყალება, ვნება
აგრაგრე (< *აგრაგრე + აგ* 98, კ)
 დასატანჯაეი, საენები, საწამებელი;
 ~ & დაიტანჯება, ივნება (185)
აგრაგრა (< *აგრაგრა*), -*ღა*,
 -*ხა* ურწმუნო; დაუჯერებელი, არა
 სარწმუნო (28; 101)
აგ 64₁₁, -*ა* || -*ა* || -*ა* || -*ა* ოდენობა;
 ზომა; სასიძო, საწყაო; თანდ. მართაეს
 ნათესაობითა და მოქმედებითს: ოდ-
 ნად, -*ეთ*, -*ში* (145; 153)
აგჩე (< *აგჩე*; 90), -*ბძ*, -*ხე* ზომე-
 წყა
აგჩე 54₁₁ იმ. *აგჩე*
აგჩე 54₁₁ იმ. *აგჩე*
აგჩე 54₁₁ იმ. *აგჩე*
აგა (< *აგა* < *აგა*), -*ჩ* არ არსებობა;
 არაარსი. არა არსება (101)
აგა 48₁₁ (< *აგა* 101), -*ბძ*,
 ვერ პოვნილი; აქ: ვერ იპოვა
აგა (< *აგა* 1) იმ. *ბძ*

აგრა (< *აგრა* 82; 101), -*ბძ*, *აგრა*-
აგრა, *აგრა*, *აგრა* არ წასვლა
აგ (< *აგ* 101) არც(ა), არლა, აღარც
 ჯერ კიდევ არ (188)
აგრა 51₁₁ (< *აგრა* 101) იმ.
აგრა
აგ 50₉ (< *აგ* 101) იმ. *ბძ*
აგ 52₁₁ (< *აგ* 101) იმ. *ბძ*
აგ (< *აგ* 101), -*ბძ*, -*ხე*
 არ (ვერ) შეძლება; არ (ვერ) გაბედვა
აგ 51₁₁ (< *აგ* 101) იმ. *ბძ*
 1. *აგ* (< *აგ* ცალკე არ იმზარება;
 188), *აგ* არადფერი, არა-რა. იმ. *აგ*
 2. *აგ* (< *აგ* ცალკე არ იმზარება;
 188) არ არის. იმ. *აგ*
აგრა 64₁₁ (< *აგრა* 101) იმ. *ბძ*-
აგრა
აგრა 53₁₁ || *აგრა* იმ. *ბძ*
აგრა (იმზარება წარმოებულ ან რთულ
 სიტყვებში) ოთხი (56) იმ. *აგრა*
აგრა (< *აგრა* 60) || *აგრა*-
აგრა, -*აგრა* || -*აგრა*, -*აგრა*
 ოთხივე
აგრა (< *აგრა* + *აგ* 60; 65; 98, ა)
 იმ. *აგრა*
აგრა (< *აგრა* + *აგრა* +
აგრა 98, თ) ოთხრიგი, ოთხწყვილი
აგრა (< *აგრა* + *აგრა* 61), -*აგრა*,
 -*აგრა* ოთხმაგი, ოთხვეტი, ოთხჯერი,
 ოთხბისი; ოთხჯერ, ოთხჯის
აგრა 45₁₁ (< *აგრა* + *აგრა* 98,
 კ), -*აგრა*, -*აგრა* ოთხკუთხედი
აგრა (< *აგრა* + *აგრა* 56; 57)
 -*აგრა* ოთხასი
აგრა (< *აგრა* + *აგრა* +

ხეივანე 58), -ბ, მიც-ადგ, -ყამ, -ყამ
 შეოთხასე (54)
 ჯიხტინატიტინატიტინატი 64, იბ. ჯიხტინა-
 ტინატიტინატი
 ჯიხტინატი ($\langle$ ჯიხტ + თათან $\langle$ თათ-
 ანს), -ბ თოთხმეტი (56; 57)
 ჯიხტინატი შეოთხასე; შეოთხასე; შეოთხასედი (58)
 ჯიხტინატი ($\langle$ ჯიხტ $\langle$ ჯიხტ + ტინატი 61) ოთხ-
 ჯერ, ოთხგზის; შეოთხასეჯერ
 ჯიხტინატი 44, იბ. ($\langle$ ჯიხტინატი + ტინატი 58), -ბ,
 მიც-ადგ, -ყამ, -ყამ შეოთხასე; შეოთხასე-
 დედი (54)
 ჯიხტინატი 64, იბ. ჯიხტინატი
 ჯიხტინატი | ჯიხტინატი -ტინატი ოთხი (56; 57)
 ჯიხტინატი 44, იბ. ($\langle$ ჯიხტინატი + თათან $\langle$
 თათ + ტინატი 58, ე), -ხასე, -ხასე ოთხ-
 დედი
 ჯიხტ ($\langle$ ჯიხტინატი; 94, ე), -ბ, -ბ, -ბ სულა,

სიარული, მიმოსულა; ღრული,
 ღრულილება, ხეტიალი
 ჯიხტინატი 58, იბ. ($\langle$ ჯიხტ $\langle$ ჯიხტინატი + ხასე 91;
 182-184) ჯიხტინატი გამგზავრებული
 ჯიხტინატი -ხასე, -ხასე გამგზავრება, წასულა
 ჯიხტინატი იბ. ჯიხტინატი
 ჯიხტინატი ($\langle$ ჯიხტ + თათინატი 101), -ბ, ჯიხტინატი
 ჯიხტინატი, ჯიხტინატი არ მიეცემა
 ჯიხტინატი 64, იბ. ჯიხტინატი
 ჯიხტინატი 58, იბ. ჯიხტინატი
 ჯიხტინატი ($\langle$ ჯიხტ + თათინატი 101) უნახავი, არა-
 ფრის მხანველი
 ჯიხტინატი ($\langle$ ჯიხტ + თათინატი 98, ე) -ბ, -ბ
 უკონელი, უპოვარი, ღარიბი, ღატაკი
 ჯიხტინატი 58, იბ. ($\langle$ ჯიხტინატი; 90), -ბ, -ბ,
 -ტინატი უკონლობა, ზედმოკლება, გა-
 ღარიბება

ჟ

ჟიხტინატი იბ. ჟიხტინატი
 ჟიხტინატი, -ხასე, ჟიხტინატი, ჟიხტინატი კოცნა
 ჟიხტინატი ჟიხტინატი 53, პალენის შთავარი
 ჟიხტინატი 51, იბ. -ხასე, -ხასე; -ბ, -ხასე
 კლება, დაკლება
 ჟიხტინატი 61, იბ. ჟიხტინატი
 ჟიხტინატი, -ბ, ჟიხტინატი, ჟიხტინატი შენი-
 ნება. შენიფრთება, შიში; გაცვიფრება,
 გარკება
 ჟიხტ ($\langle$ ჟიხტინატი; 94, ე), -ბ | -ბ დაკება.
 შენიხება; მცველის, დარაჯის სამორი-
 გეო დრო (ძე. ქართ. საკუთრილავი);
 მოკლე დრო, დამი
 ჟიხტინატი, -ხასე, -ხასე მოთხოვნა
 ჟიხტინატი 54, იბ. ჟიხტინატი
 ჟიხტინატი ($\langle$ ჟიხტ + ჟიხტინატი; 103, ბ), -ბ,
 -ბ მცველი, დარაჯი
 ჟიხტინატი 58, იბ. -ხასე შენიხება, დაკება
 ჟიხტინატი, -ხასე, -ხასე; -ბ, -ხასე გახეთ-
 ქა, გასქდობა; აფეთქება
 ჟიხტინატი ($\langle$ ჟიხტინატი $\langle$ ჟი-
 ხტინატი + ჟიხტინატი 89), -ხასე, -ხასე
 (წყვეთ. III კ. მ. რ. - ხასე); ჟი-
 ხტინატი გახეთქება; აფეთქება

ჟიხტინატი, -ხასე, -ხასე, ჟიხტინატი
 იბ. ჟიხტინატი
 ჟიხტინატი, -ბ, -ბ ბრწყინვალე, ნათელი,
 ბრკველია
 ჟიხტინატი ($\langle$ ჟიხტინატი + ჟიხტინატი 103,
 ბ) ბრწყინვალე, ნათელმოსილი
 ჟიხტინატი გამოიყენება მხოლოდ რთულ სიტ-
 ყვებში ბოლო წვერად: მცველი, მქონე,
 იბ. ჟიხტინატი
 ჟიხტინატი ($\langle$ ჟიხტინატი 94, ე) გამოიყენება
 მხოლოდ რთულ სიტყვებში ბოლო
 წვერად: მსახური; იბ. ჟიხტინატი,
 თათინატი
 ჟიხტინატი იბ. ჟიხტინატი
 ჟიხტინატი იბ. ჟიხტინატი
 ჟიხტინატი, -ხასე, -ხასე მსახურება
 ჟიხტინატი || ჟიხტინატი ($\langle$ ჟიხტინატი 94, ე)
 -ბ, -ბ, -ბ მსახური; მსახურება; კულტი (25; 38)
 ჟიხტინატი || ჟიხტინატი ($\langle$ ჟი-
 ხტინატი + ხასე 98, ბ), -ხასე მსახური
 ჟიხტინატი, -ხასე, -ხასე; -ბ, -ხასე და-
 ჩემება, დადუმება
 ჟიხტინატი 52, იბ. ჟიხტინატი

ყთააღ, -*ა*, || -*ა*; -*ა*თაღ, -*ა*თაღე
ფედაბერი (46)

ყთათანხელ 59, (< ყთათან < ყთათ-
ხელ + ხელ 91; 182-184), -*ხელ*, შე-
ნობველი

ყთათხელ, -*ხმ*, -*ხეგ*; -*ქმ*, -*ხეგ*, შე-
ხედრა, შემთხვეა

ყთათხანა (< ყთათხ + ან 96; 97),
-*ხან*, -*ხან*ად კინობ. კაბუცი, ახალ-
გახრდა, ყრმა (22)

ყთათხანტ 41₁₀ (< ყთათხანტ + ტ 96;
97) კინობ. ბიჭუნა, კაბუცი

ყთათხ, -*ხა*, -*ხხა* კაბუცი, ახალ-
გახრდა, ყრმა

ყთათხელ, -*ხმ*, -*ხეგ* || -*ხეგ*, დახვეა,
დაფლუთა, დახუთქა, დასქდომბა, და-
გლუჯა, გაფხრეწა, გარალეჯა

ყთათხანთ 47_ა იბ. ყთათხელ
ყთათხანთ, -*ხა*, -*ხხა* პასუბი;
~ *თა* პასუბი, მიგება (175)

ყთათრეფ 58₁₀, -*ქ*, -*თა* ძღვენი, სარუ-
ქარი; მსხუტარალი, შესაწირავი

ყთათრეფ, -*ქ*, -*თა* ბრძანება, მცნება (ამ-
ცნო); სიტყვა; წინასწარმეტყველება

ყთათრეფი (< ყთათრეფ + ი 83,
9), -*ქ*, -*თა* მაცნე, მოციქული, დესპანი

ყთათხელ 62₁₁ (< ყთათ < ყთათხ + ხელ
91; 182-184), -*ხელ*, გარემოცული

ყთათხე 62, იბ. ყთათხელ

ყთათხელ, -*ხმ*, -*ხეგ* შემოხლუდეა, შემო-
ლოხება, შემოყდრება, გარემოცვა

ყთათხ, -*ქ* შესაფერი, მართებული; ყთათ-
ხან ~ ძალიან შესაფერი (105)

ყთათრეფი, -*ქ*, -*თა*; -*დმან*, -*დმან*
ბრძოლა. ომი (48)

ყთათრეფი 65₁₀ იბ. ყთათრეფი
ყთათრეფი 57₁₀ იბ. ყთათრეფი

ყთათრეფი (< ყთათრეფი: 96), -*ქმ*,
-*ხეგ*, ბრძოლა, ომი

ყთათრეფი 81, იბ. ყთათრეფი
ყთათრეფი 62₁₀ იბ. ყთათრეფი

ყთათრეფი (< ყთათრეფი < ყთათ-
რეფი + ი 92, ბ), -*ქ*, -*თა* შე-
ბრძოლი, მეომარი

ყთათრეფი 61, იბ. ყთათრეფი

ყთათხელ (< ყთათხ; 90), -*ხმ*, -*ხეგ*
დასჯა

ყთათხელ 54₁₀ იბ. ყთათხელ
ყთათხელ 54₁₀ იბ. ყთათხელ

ყთათხ, -*თა*, || -*თა* სასჯელი
ყთათხ 63₁₀, -*თა*, || -*თა* პატრი, დი-
დება (21)

ყთათხ 44₁₀, -*ქ*, -*თა* სახე, ხატი, სუ-
რათი

ყთათხ 44₁₀ იბ. ყთათხ
ყთათხ, -*ქ*, -*თა* მიხეზი, საბაბი

ყთათხელ, -*ხმ*, -*ხეგ* თბრობა, მბობა

ყთათხელ 63₁₀ (< ყთათ < ყთათ-
ხელ + ხელ 93), -*ქ*, -*თა* მოთბობა,
ისტორია

ყთათხელ, -*ქ*, -*თა* სამოსელი, ტან-
საცმელი; მისახსანი, კვართი

ყთათხელ (< ყთათხ + ან 98, ა),
-*ქ*, -*თა* პატროსანი (21)

ყთათხელ ბრძანება, განკარგულება; და-
რიგება, რჩევა; ანდერძი

ყთათხელ (< ყთათხელ + ან 96; 97), -*ქ*,
-*თა* წარმომადგენელი, ელჩი; მოცი-
ქული (21)

ყთათხელ (< ყთათხელ), -*ქ*, -*თა*
ბრძანება, მცნება (ამცნო)

ყთათხელ 47₁₀ იბ. ყთათხელ
ყთათხელ (< ყთათხელ; 90), -*ხმ*,
-*ხეგ* ბრძანება, მცნება, უწყება

ყთათხელ, -*ქ*, -*თა* || -*ქ* სარკმელი

ყთათხელ 52₁₀, -*ქ* მზა, გამზადებული

ყთათხელ (< ყთათხელ; 90), -*ხმ*,
-*ხეგ* გამზადება

ყთათხელ 52₁₀ იბ. ყთათხელ
ყთათხელ 53₁₀ იბ. ყთათხელ

ყთათხელ, -*ქ*, -*თა* პატრონი

ყთათხელ 42₁₀ იბ. ყთათხელ
ყთათხ, -*ქ* || -*ქ* ცხვეა, ფერბული

ყთათხელ, -*ქ*, -*თა* კისერი, ქედი
ყთათხელ (< ყთათხელ; 94, ვ) გასუტება;
სიმსუტე

ყთათხელ 56₁₀ (< ყთათხელ + ან 96; 97),
-*ქ*, -*თა* მსუტანი, ნასუტი, უსბი

ყთათხელ 52₁₀ იბ. ყთათხელ
ყთათხელ, -*ხმ*, -*ხეგ* გასუტება

ყარყხ 64, -ჩ, -აჲ ძღუენი, ნიკი, საჩუქარი, ჯიღლო
 ყარყხხი 42, (< ყარყხ < ყარყხ-
 ხი + ხაჲ 91; 182—184), -ხიჲ დასა-
 ჩუქრებული
 ყარყხხჲ (< ყარყხ; 90), -ხმ, -ხჲჩ
 ჩუქება, ძღუნა, ნიჭება, დაჯიღლოება
 ყარყხი 60, იბ. ყარყხ
 ყარყხიჲ 63, იბ. ყარყხ
 ჟარჟხჲ, -ჟხაჲჲ პართეველნი ან პარ-
 თია (108, დ)
 ყარქჲჲ ძველი ფორმა ყაჲჲ-ისა; შე-
 მორჩენილია მხოლოდ რთულ სატყუებ-
 ში: ღიაყარქჲჲ; იბ. ყაჲჲ
 ყარბ (< ყარბხჲ 68; 94, ვ; იშვიათად
 გამოიყენება) ზხ. ამაყად. იბ. ზაყარ
 ყარბხჲ, -ჩმ, -ხჲჲჲ ამაყობა, ამპარტავ-
 ნობა, გულდიდობა, ქადილი
 ყარბიქ (< ყარბ + ბქ; 23; 96;
 97), -რბიქ, -რბიქაჲ აღმავალ-დამავა-
 ლი ტონი, ინტონაცია; ასეთი ინტო-
 ნაციის ნიშანი * (მწერლობაში და ჰიმ-
 ნოგრაფიაში, საგალობლებში); გამის
 მეშვიდე საფეხურის საბელწოდება
 (უკანასკნელ შემთხვევაში შემოკლებით:
 ყა; 188)
 ყარბ, -ჩ (ჩვეულებრივ მრ. რ-შია:
 ყარბჲ, -ბჲჲ) სპარსი, სპარსული
 ყარბიქ 62, (< ყარბ + ბქ 16; 97),
 -ბქ, -ბქაჲ სპარსული
 ყარბიქი 63, იბ. ყარბიქ
 ყარბიქჲ 62, იბ. ყარბიქ
 ყარბიქჲ 63, იბ. ჟარბჲ
 ყარბიქაჲ (< ყარბიქ + ბქაჲ 98, ა)
 -ჩ, -აჲ სპარსული
 ჟარბიქაჲ (< ყარბიქ + ბქაჲ 98,
 ბ.), -ჩ, -აჲ სპარსული
 ჟარბჲ, -ბჲჲ სპარსული; სპარსნი (108,
 დ) იბ. ყარბ
 ყარბ 64, -ბჲჲ || -აჲ (ფერო მრ. რ-ში,
 ყარბჲ, -ბჲჲ; 108, ე) ვალი; მოვალე,
 ვალდებული; ~ ჯ ღირსია, საჭიროა,
 ჯერ არს (85; 146)
 ყარბათყან 50, (< ყარბ + თჲჲ
 103, ბ), -ჩ, -აჲ მოვალე, ვალის მქო-
 ნე, ვალდებული

1 ყარბიქ (< ყარბ; 90), -ბჲჲ, უწ-
 ყვერ. -ბბქ, -ბბქჲ, -ბბქ, || -ბბქჲ;
 I კავშ. -ბბქბჲ; წყვეტ. და ბრძან. არა
 აქვს; II კავშ. -ბბქჲჲ, -ბბქბჲჲ . .
 ვალება (გვალება), ნდოჲა (უნდა იქ-
 ნას), საჭიროება (საჭიროა, ზამს). მარ-
 თება (მართებს) (84)
 2 ყარბიქ, -ბმ, -ხჲჩ მოლუნვა, შორაჲ,
 მოღრეჲ; ძღუეა, შორეჲ
 ყარბიქჲ, -ბბქბჲ, -ბბქჲა ბალი, ბოს-
 ტანი
 ყარბიქიჲ 61, (< ყარბიქ + ე; 106)
 იბ. I ყარბიქ
 ყარბჲ, -ბაჲჲ ვალი; ვალდებულება. იბ.
 ყარბ
 ყბა, -ჩ, -აჲ მთავარი, უფროსი, მეთაუ-
 რი, თავი
 ყბარბა, -ჩ პეტრე (კაციის სახ.)
 ყბარბჲ, -ჩ პერაზ (კაციის სახ.)
 ყბარბჲ 58, იბ. ყბარბ
 ყბა თანდ. მართავს ბრალდებითსა და
 ნათესაობით: უთ, -უბო, გვარად, ნაი-
 რად, სახედ (142; 145); გამოიყენებულა
 ზმნიხედების საწარმოებლად და სა-
 წარმოებელ სიტყვას უმატებს „ნაი-
 რად, გვარად, სახედ, -რჲ“ მნიშვნე-
 ლობას (103, დ); უკანასკნელ შემთხვე-
 ვაში ის უშახვილოა (18)
 ყბაყბა (< ყბა + ყბა; 104) ნაირ-
 ნაირი
 ყბა ამ ფორმით გამოთქმება, შედგენილ
 და წარმოებულ სიტყვებში ისმარება:
 გამოსადეგი, საჭირო (108, ე). იბ.
 ყბაჲ
 ყბაჲ (აქვს ბრალდ. ფორმა: ყბაჲ)
 საჭიროება, მოთხოვნილება; საჭირო,
 გამოსადეგი; ~ ჯ საჭიროა, უნდა (85).
 იბ. ყბა
 ყბბჲ, ყბბჲ || ყბბიჲ ბილწი, უწმინ-
 დური
 ყბბჲ, ყბბჲ || ყბბჲ, ყბბაჲ მტყიც,
 მაგარი
 ყბბაჲ იბ. ყბბაჲ
 ყბბაჲ (< ყბა < ყბა + ბა-ჩ 98, კ),
 -ბაჲ, -ზხაჲჲ ყბბაჲ საჭირო. გამო-
 სადეგი, სახმარი

ყჩახქ (< **ყჩა-ფ**; 90) არა აქვს წყვეტი-
ლისა და ბრძანებითის ფორმები; სხვა
მწყრილებიდანაც მხოლოდ მესამე პირის
ფორმები (მხოლოდითიყ და მრავლო-
დითიყ) გამოიყენება (35); **ყჩა-ქ** უნდა,
საკუროთა, ევალება, მართებს, ღირსია;
შდრ. **ღყარახქ**

ყჩაოი (< **ყჩა+ოი** 98 მ), -ქ საკუროთ,
გამოსადეგი, სახმარო; ღირსი; ~ ჯ
საკუროთა, უნდა (85)

ყჭბქ (< **ყჭბ**; 100), -ხმ, -ხეჩ წაბილ-
წვა, შეგინება, გაუწმინდოება

ყზყსი - 57₁₁ (< **ყზყ** < **ყზყსი** + **ხსი**;
91; 182-184), -**ყსი** გამაგრებული

ყზყქ (< **ყზყ**; 90), -ხმ, -ხეჩ; -ქმ.
-ხეყა გამაგრება, გაპტივება; დაეი-
ნება. მტიციყდ დვომა

ყიღყათაი, -ქ შარა, ფართო გზა, პროსპექტი
ყინათაი, -ქ პონტო

ყინათაეჩ (< **ყინა** < **ყინათაი+აეჩ**
93, დ), -**ყი** პონტოელი

ყიანჩქ (< **ყიან** < ბერძნ. **porne** + **ჩქ**
96; 97), -**ნჩქ**, -**ნქალ** მეძავი, მრეშმი

ყიანჩქს 5₁; იბ. **ყიანჩქ**
ყაახ 60₆, -ქ, -**ალ** გვირუკინი

ყათარხრ 43₂, (< **ყათარ** + **ჩხრ** < **ჩხ-**
ჩქ; 103; ა) -ქ, -**ალ** || -**ალ** ნაყოფიანი,
ნაყოფიერი, ნაყოფის მომტანი

ყათაიქყ (< **ყათარ** + **იქყ** < **იხი**; 103;
ა) ნაყოფიერი, დახუნძლული

ყათაი 52, იბ. **ყათარ**
ყათარ 45₂, **ყათაი** ნაყოფი

ღ

ღახ, -ქ || -**აი** || -**ალ** შრომა, გარჯა;
ტანჯვა, წვალება

ღაახჩე, -**ჩაყ** ჯაეაბულნი; ჯაეაბეთი
(108, დ)

ღახილი, -**ილ**, **ღლახ** (და)კბუნება, (გა)-
ხეობა; გათბობა (77)

ღაჩმ, -**აი** || -ქ ცხელი; თბილი (შდრ.
ღახილი; 26)

ღაჩმღაჩმ (< **ღაჩმ** + **ღაჩმ**; 105) ძა-
ლიან ცხელი, მხურვალე

ღაჩმე (< **ღაჩმ** + **ე** 10₁, ე), -**აი** სი-
თბო. მხურვალეობა, სიციე

ღაჩყაყ 47₂₀ იბ. **ღაჩქ**

ღაჩქ, -**ხმ**, -**ხეჩ**; -ქმ, -**ხეყა** აღმო-
ფხერა, აღმოცეა, მოსაობა

ღაჩყაყ 47₂₁ იბ. **ღაჩქ**

ღაჩყეჩე 46₂₀ იბ. **ღაჩქ**

ღაჩჩ, -**ჩაი**, -**ჩხალ** ჯოროი

ღაჩჩ 60₂₀ იბ. **ღაჩჩ**

ღაჩჩ 60₂₁ იბ. **ღაჩჩ**

ღაჩჩ 61, იბ. **ღაჩჩ**

ღაჩჩ 60₂₂ მტდარნაწერი, უნდა: **ღაჩჩ**
(23); იბ. **ღაჩჩ**

ღაჩჩ 49₂₂, **ღაჩჩ**, **ღაჩჩ** || **ღაჩჩ**; **ღაჩჩ**
ღაჩჩ || **ღაჩჩ** წყალი (51)

ღაჩჩ 48₁₁ იბ. **ღაჩჩ**

ღაჩჩ 43, იბ. **ღაჩჩ**

ღაჩჩ 43₁₂ იბ. **ღაჩჩ**

ღაჩჩ 43₂₁ იბ. **ღაჩჩ**

ღაჩჩ 44₁₁ იბ. **ღაჩჩ** (10₁ ე)

ღაჩჩ 43₁₂ იბ. **ღაჩჩ**

ღაჩჩ 43₂₀ იბ. **ღაჩჩ**

ღაჩჩ 46₂₂ (< **ღაჩჩ** + **ნეჩე**; 103)
-ქ, -**ალ** წარღნა

ღაჩჩ 47₂ იბ. **ღაჩჩ**

ღაჩჩ 46₂ იბ. **ღაჩჩ**

ღაჩჩ 43₁₁ იბ. **ღაჩჩ**

ღაჩჩ 47₂₀ იბ. **ღაჩჩ**

ღაჩჩ 43₁₁ იბ. **ღაჩჩ**

ღაჩჩ (< **ღაჩჩ** + **ყსა**; 103; ბ) გაყვოფი,
გამაცალკეებელი, გამწვანებელი

(პირდაპირ: წყალგამყოფი = თანამდებ-
ობის პირი, რომელიც წყალს ანაწი-

ლებს მერაბი)

აააა, -ბ რისხვა, მუქარა; სასუველი
 ააააბ (< აააა; 90), -ბა, -ბებ გა-
 წყრომა, შერიხხვა (147)

აააბბ 55, (< აააა + ბბ 86; 87)
 სატიკი, მკაცი, ფიცხი, ფიცხელი;
 ძლიერი, მძლავრი

აააბბა (< აააბბ; 90), -აბ, -ბა-
 ვა გასასტიკება, გაფიცება; გაძლიე-
 რება. გაუხება, გამრავლება

აააბბაა 47, იბ. აააბბაა
 აააბბაა 52, იბ. აააბბა
 აააბბა 62, იბ. -ბა, -ბებ გაუღებთ,
 აზოწყვეთ, დაზოცვა, მოსაბა

აააბბებ 46, იბ. აააბბა
 შარგა, -გაბ სარგის (კაცის საბ.)

შარგა 42, იბ. შარგა
 ააბააა, -ბ, -ბა; -გა || -გაბ, -გა
 დიაკონი (46)

ააბა (< ააბ + ააბ; 104), -აა
 ვრგოლა, ცახცახი, კანკალი, ძაგდაგი
 (4; 26)

ააააბბა იბ. ააააბბა
 ააა, ააა || ააბ შვი
 ააბ 48, იბ. -ა სუფრა, სასმელ-საჭმელი
 მაგიდა; სამსხვერპლო (ადგილი) სა-
 კურთხველი

ააბააა (< ააბა + ააა 98, ე), -ბ,
 -აა ფულის დამბურდავებელი, მევაბ-
 შე, რომელსაც სავატრო ადგილას სხვა-
 დასხვა ღირებულებას და წარმოშობის
 ფულები ეწყო მაგიდაზე და მსურველს
 ებურდავებდა, რისთვისაც პროცენტს
 იღებდა (მანკირთა წინაპარი; ძე ქართ.
 მკერვე)

ააბაააა 54, იბ. ააბაააა
 ააბააა 55, იბ. ააბა
 აა, -ბ გვარი, ჯიში, მოდგმა, შთამო-
 მავლობა, თაობა; სქესი

შარგააა 60, იბ. -გა სერემაიარკი-
 (ადგილის საბ.) (108, დ)

ააბა 45, იბ. ააბ
 ააბა (< ააბ; 80), -ბა, -ბებ
 თესვა

ააბაბბ 44, (< ააბაბბ + ბ 88
 კ), -ლა, -ლა დასათესი (სათესლე,
 თესლი)

ააბაბბ 44, იბ. ააბაბბ
 ააბაბბ 45, საწყისი ნათეს. ბა-შა
 (66) იბ. ააბაბბ

ააბაბბებ 54, იბ. ააბაბბ
 ააბაბბ 54, იბ. ააბაბბ
 ააბა 44, -ბა; -ბა || -ბა ||
 -ბა, -ბა || -ბა თესლი
 შა 47, სემი (ბიბლიური ნოეს უფროსი
 შვილის სახელი)

აა (< აა; 94, ე) აა სიყვარული
 აა, აა, აა, აა სიკილი (ფულის
 ერთეული)

შაბა, -ბ სიმონი (კაცის საბ.)
 შაბა (< შაბა + ბა 98, ე)
 სიმონიანი (გვარის სახელია)

ააბ, -ბა, -ბებ (შე)ყვარება
 ააბ 57, (< ააბ + ბ 98, ე) -ლა,
 -ლა საყვარული

ააბ (< ააბ + აა 98, ე) შესაყა-
 რებელი, საყვარული

ააბ (< ააბ < ააბ + ბა 91;
 182-184), -ბა შეყვარებული

ააბ 64, (< აა < ააბ + აა 92, ბ)
 -ბ, -ა მოყვარე, მოყვარული

ააბ 58, იბ. აა გული

აა იბ. აა
 აა იბ. აა

ააბ 43, იბ. ააბ

ააბ 64, იბ. ააბ; ააბ, -ბა
 დასაწყისი, დასაბა

ააბ 81, იბ. ააბ
 ააბ (< ააბ; 90), -ბა, -ბა
 დაწყება

ააბ 63, იბ. ააბ
 ააბ 51, (< აა < ააბ + ბა
 91; 182-184), -ბა დაწყებული

ააბ, ააბ, ააბ, ააბ, ააბ
 ააბ ლანგარი, სინი

ააბ 50, იბ. ააბ
 ააბ 54, იბ. ააბ

შქრათ 63₁, -*თ* სუბმათ-ი (კაცის საბ.)
შქრათათ 62₂ იბ. *შქრათ*
თხილყ, *თხილქ* || -*თა* || -*თახ*, -*თა* ||
-თაქ || -*თხამარ* (საზრდო (45)
თიფთაფთ (< *თიფთ* + *თფ* 98, დ),
-თა სოლომელი
თიფქ, -*ქმ*, -*თხეთა*, *თიფთა*, ცოცხა ძრო-
მა, სრიალი
თიფთ 46₂₁ იბ. *თიფქ* ,
თიფთ 46₂₁ იბ. *თიფთ*
თიფთ 48₁₁ | < *თიფ* < *თიფქ* + *თ* 98,
 ე). -*თა* მკოცავი, მზობავი; (ქვე)-
 მძრომი
თიფთ 44₂₂ იბ. *თიფთ*
თიქ 63₁ | < *თ-ი* + *ქ* 65; 99, ა), იღგ.-
 ჰიკ. *თიქ*, ხათ. *თიქ* || *თიქ*,
 დაწყ. *თიქ* || *თიქ* || *თიქ*,
 მოქმ. *თიქ* || *თიქ*; *თიქ*, *თიქ* ||
თიქ, *თიქ*. -*თა*. -*დაწყ.* *თიქ* || *თ-*
თიქ || *თიქ*, *თიქ*, *თიქ*. *თიქ* || *თ-*
თიქ || *თიქ*, *თიქ*. *თიქ* || *თ-*
თიქ || *თიქ* (ასევე იბრუნვის
თიქ და *თიქ*) ესეც. იბ. *თ*. (23; 27;
 64; 65)
თიქთ (< *თიქ* + *თ* 100, დ) ესრე-
 ვი, ამგვარად(ვე), აწაირად(ვე), ასევე
თიქ 55₂₁, -*თ* || -*თ* შიშხილი
თიქთ 55₂₂ (< *თიქ* + *თ*; 103, ბ),
 -*თ*, -*თ* (სასივდილოდ) დამშუული
თიქ 52₁₁ იბ. *თ*
თიქ (< *თ*; 61), -*თ* ამისი
თიქ 42₁₁ იბ. *თიქ*
თიქ, -*თ*, -*თ* ხმალი, ხანჯალი, მახ-
 ვილი
თიქ 60₂₁ იბ. *თიქ*
თიქ, *თიქ* || *თიქ* ცრუ, ტყუილი (159)
თიქ 62₁₁, *თიქ* მახვილი, დხიანი, მჭრე-
 ლი (იარალი); ხმალი
თიქ 42, *თიქ* წმინდა
თიქ 42₁₁ სუქიას (კაცის საბ.)
თიქ 62₁₁ იბ. *თ*
თიქ || *თიქ*, -*თ* ჯარი, ლაშქარი, მხედ-
 რობა, საა (25)
თიქ იბ. *თიქ*
თიქ 58₂₁, -*თ*, *თიქ*, *თიქ*
 მოკლა

თიქ 58₂₁ იბ. *თიქ*,
თიქ (< *თიქ*; 25; 94, ე), -*თ*
 დაკლა, მოკლა; ხოცა-თელთა
თიქ (< *თიქ* + *თ* 95, ა),
 -*თ*, -*თ* სასაქლაო
თიქ 82₁₁ იბ. *თიქ*,
თიქ || -*თ* (< *თიქ* < *თიქ* +
თ 92, ბ), -*თ*, -*თ* მკლელი
თიქ 52₁₁ იბ. *თიქ*,
თიქ (< *თიქ*; 94, ე) ბოლო, დასა-
 სრული; *თიქ*-*თიქ* სასუბით,
 მთლიანად; ძლიან, ფრად; ბოლო,
 დასასრული, უკანასკნელი (106)
თიქ 55₂₁ იბ. *თიქ*,
თიქ, -*თ*, -*თ*; -*თ*, -*თ* გათავება,
 ამოწურვა, აღზოცვა, მოსათბა; გაფანტ-
 ვა, გაფლანგვა, გაბნევა
თიქ 63₁-₂ იბ. *თიქ*,
თიქ, -*თ*, -*თ*; -*თ* დამუქ-
 რება (147)
თიქ-*თიქ* იბ. *თიქ*
თიქ (< *თიქ*; 94, ე) -*თ* მახ-
 რება, საშინალო
თიქ (< *თიქ* + *თიქ* 98, ე), -*თ*,
 -*თ* მახური
თიქ 57₁₁, -*თ*, -*თ* ლოდინი, ცდა
 (დაცდა) (147)
თიქ, -*თ*, *თიქ*, *თიქ* შეტე-
 ნა, შეტენა, მიღება (69; 71; 75; 76; 79; 90)
თიქ (< *თიქ* < *თიქ* + *თ* 92, ბ),
 -*თ*, -*თ* შემენი, მიღები, მომ-
 გები
თიქ (< *თიქ* < *თიქ* + *თ*
 94, გ) -*თ* || -*თ* შენაბენი, ქონება
თიქ, -*თ*, *თიქ*, *თიქ*; -*თ*,
 -*თ*, -*თ*, || *თიქ* შეტენა (87)
თიქ, -*თ*, -*თ*, *თიქ* იბ. *თიქ*
თიქ
თიქ, -*თ* სტეფანე (კაცის საბ.)
თიქ 63₁ იბ. *თიქ*
თიქ, *თიქ*; *თიქ*, *თიქ* თებუ;
 სური (39)
თიქ 58₂₁ (< *თიქ* < *თიქ* +
თ 91; 182-184), -*თ* დადასტუ-
 რებული
თიქ, -*თ*, -*თ*; -*თ*, -*თ* გამო-

ძიება, დამტკიცება, დადასტურება, დანამდვილება, შემოწმება
 აარქანო, -ად, -ღყო, შენაგება, სი-
 ნანული
 აარქყო 45₁₁ იბ. აარქანო
 აარქყო 45₁₁ იბ. აარქ
 აარქი (< აარქ; 80), -ხმ, -ხეტი გაწმენ-
 და, გასუფთავება
 აარქეტი 59₁₁ იბ. აარქი
 აარქი 42₁₁ იბ. აარქ
 აარქი 42₁₁ იბ. აარქ
 აარქი 46₁₁ იბ. აარქ
 აარქანო 58₁₁ იბ. აარქანო
 აარქანო 58₁₁ იბ. აარქანო

აარქანო (< აარქ + აარქანო 98),
 -ქანო სიწმინდე
 აარქ 64₁₁ იბ. აარქ
 აარქ 55₁₁ იბ. აარქ
 აარქ 55₁₁ იბ. აარქ
 აარქი, -ხმ, -ხეტი; -ქმ, -ხეტი, გაბნევა,
 გაფანტვა, მიშობნევა; გაფენა
 აარქეტი 54₁₁ იბ. აარქი
 აარქეტი 54₁₁ იბ. აარქი
 აარქეტი 57₁₁ იბ. აარქი
 ააარქანო || ააარქანო (< ააარქ + ააარქ
 + აარქ 94, ბ; ააარქ ცალკე არ არსე-
 ბობს 108), -ქანო თითოთა, ცაბცა-
 ხი, კანკალი; სისინი, შოიალი (25; 38)

ღ

ღაღი, -ხმ, -ხეტი გაქვეა, რბენა
 ღაღი 41₁₁ იბ. ღაღი
 ღაღანო (< ღაღანო + ღაღი 58),
 -ტი, მიც-ალბ, -ღად, -ღად შესამოცე;
 შესამოცელი
 ღაღანო 64₁₁ იბ. ღაღანო
 ღაღანო 65₁₁ (< ღაღი), -ხმ სამოცი
 (56; 57)
 ღაღანო, -ა, ებტანგ (კაციის საბ.
 26; 35)
 ღაღანო, -ტი, -ა ბოლო, დასასრული;
 აღასრული (სიკვდილი)
 ღაღანო (< ღაღანო; 80) || ღაღან-
 ხი, -ხმ, -ხეტი; -ქმ, -ხეტი დასრუ-
 ლება, დაბოლოება; აღსრულება, გარ-
 დაცულა (25)
 ღაღან 62₁₁, -ა ებან (კაციის საბ.)
 ღაღანო 42₁₁ იბ. ღაღან
 ღაღ (ამ ფორმით გამოიყენება გამოთქმბ-
 ში, რთულ და წარმოებულ სიტყვებში,
 შემორჩენილი აქვს რამდენიმე გაქვა-
 ვებული ფორმა) ადრე; ღაღი 62₁₁ ზნაბ
 62₁₁ დიდი ზნაბი, დიდი ზნიდან, დი-
 დინის წინათ. იბ. ღაღი 62₁₁ ზნაბ, ღა-
 ღი 62₁₁ ზნაბ (8X 108)
 ღაღი (< ღაღ + ღაღი 55) უფრო
 ადრე, უადრესი
 ღაღი 62₁₁, -ა ელარანო-ი (კაციის საბ.;
 97)

ღაღანო 58₁₁ მცდარანაწერი, უნდა:
 ღაღანო იბ. ღაღანო
 ღაღი (< ღაღის მოქმ. ბრ., 108, 6), -ღაღი ||
 -ღაღი (45) ბეალი; ღაღი 62₁₁
 || ღაღი || ღაღი დაბრ. || ღაღი
 იბ. მგორი დღეს, ბეალი
 ღაღი 62₁₁ იბ. ღაღი
 ღაღანო 63₁₁ იბ. ღაღანო (25)
 ღაღანო (< ღაღი 47 + ზნაბ 98, 9)
 -ღანო, -ღანო (ჩვეულებრივ უბრუნე-
 ლია) ძველისძველი, ძალიან ძველი
 ღაღი (< ღაღ; 47) ძველი, ძველის-
 ძველი, წინანდელი; დიდი ზნაბი
 ღაღი 62₁₁, -ა || -ტი დღეს; დღეს, დი-
 დი
 ღაღანო (< ღაღი + ზნაბ ნათესაო-
 ბითის დაბოლოება 45 ან 98, 9) ბეა-
 ლინდელი; საბეალიო ბეალისა; ძველი,
 ძველისძველი
 ღაღი 62₁₁ იბ. ღაღი
 ღაღი 62₁₁, (< ღაღ + ღაღ 104-
 108 + ღაღ 96; 97 + ღაღ 98, 6) სატა-
 როდ, მყის(ვე)
 ღაღი 62₁₁, -ტი || -ა || -ა, -ა || -ა
 ეპრობა; საეპრო
 ღაღანო (< ღაღანო + ღაღი 98, 6),
 -ტი, -ა ეპრობი, მოეპრო

ქერახა (< **ქერ**; 90), -*ამ*, -*რავა*
 აწვეა (აიწია), ამაღლება (ამაღლდა)
ქერავი 47, იხ. **ქრავი**
ქრავი 47, იხ. **ქრავი** < **ქრახა** +
 იღვანხ (89), -*ხმ*, -*რავი* (წყვიტ.
 III ა. შ. რ. -*რავი*), **ქრავ** აწვეა
 (ასწია), ამაღლება (ამაღლდა)
ქრავი 62, (< **ქრავი** < **ქ-**
რავი + **ხა**; 91; 182—184), -*გ-*
ი აწვეული, ამაღლებული
ქრვა 42, იხ. **ქრვა**
ქრ (< **ქრ** + **ხ**; 9), -*რ* ხე-
 შო, ხევითა, ხედა
ქრახა (< **ქრ** + **ახ**; 103, ბ),
 -*ახ*, -*ამ* ხედა, ხემო სართული (39)
ქრახა 46, იხ. **ქრახა**
ქრ იხ. **ქრ**
ქრ (< **ქრ** + **რ**; 98, ა); **ქ** **ქ-**
 რ **რ** ხევიდან
ქრ || **ქრ** (< **ქრ** + **რ**; 65; 103, ა; 100, ა) ხხ კელავ, ხელაბლა,
 ისე
ქხ, -**ქ** ექესა (56; 57)
ქხ 45, (< **ქხ** + **ხ**; 58), -**ქ**,
 -**მი**-ადგ. -**გი**, -**გი** მეექესა (54)
ქხ 45, იხ. **ქხ**
ქხ || **ქხ** (< **ქხ**; 60), **ქ-**
ხ || -**გი**, -**გი** მექესა
ქხ იხ. **ქხ**
ქხ (< **ქხ** + **რ**; 103, ა),
 -**ქ** ექესასი (56; 57)
ქხ || **ქხ**
 (< **ქხ** + **რ**; 58), -**ქ**, -**მი**-
 ადგ. -**გი**, -**გი** მექესასე; მექესასე-
 დი (54)
ქხ 48, იხ. **ქხ**
ქხ 46, იხ. **ქხ**
ქმ, **ქმ**, **ქმ** ლოდი, კლდე ქა-
 რაფი
ქმ, **ქმ**, **ქმ** მთობობა, ამავეი:
 ელისი
ქმ, -**ხ**, -**ხ**, -**ხ**, -**ხ** ჩამოვდე-

ზა, ჩამობლებება, დანარცება, ჩამო-
 გორება, დაგორება
ქმ 61, იხ. **ქმ**
ქმ 51, იხ. **ქმ**
ქმ, **ქმ** || **ქმ**, -**მ** დარდი, სედა,
 ნალღელი, კეშანი, მწუხარება
ქმ (< **ქმ** + **მ** < **მ** + **მ**;
 103, ა), -**ქ**, -**მ** მომობობი, მოამბე,
 მთქული (მთხველი) ამავეთა, ბალ-
 ხური მომობობი, ტრუბადური, აშუ-
 ლი, მესტერი, ვიპასანი
ქმ 51, იხ. **ქმ**
ქმ, **ქმ** ქართლი, ქართლენი (ხო-
 ჯორქართლენი ან ქართლენი; პირ-
 დაპირ: ივერია, ივერიენი; 108, დ)
ქმ, -**ქ** მოწამე; მოწამე
ქმ (< **ქმ**; 90), -**ხ**, -**ხ** წამება;
 დამოწამება
ქმ (< **ქმ** + **მ**; 93),
 -**მ** წამება, მოწამება; მოწამება
ქმ, -**ქ** || -**მ** ზიანი, ზარალი, ვნება;
 დანაშაული, შუცოლება
ქმ (< **ქმ**; 90), -**ხ**, -**ხ**, -**ქ**,
 -**ხ** ზიანი, დანარალება, ვნება (147)
ქმ (< **ქმ**; 90), -**ამ**, -**ამ**
 დანალღიანება, დასევიანება, დამწუხ-
 რება
ქმ (< **ქმ** < **ქმ** + **ხ**;
 81; 182—184), -**გი**, დამწუხარებელი,
 მწუხარე, დანალღიანებელი, განაწა-
 მები
ქმ, -**ხ**, -**ხ**, -**ქ**, -**ხ** გაძვე-
 ბა, გაგდება, გადახვევა; გამოვლენა,
 წართმევა
ქმ 51, იხ. **ქმ**
ქმ (< **ქმ** + **რ**; 100, ე)
 ქართულად; ქართული (ენა)
ქმ (< **ქმ** < **ქმ** + **მ**; 98, დ)
 ქართული
ქმ, **ქმ** შერისიება (108, გ)
ქმ, -**ხ**, -**ხ**; **ქმ**, -**ხ** აცდენა,
 შუცდენა, შუცდობა, მოტყუება
ქმ 51, იხ. **ქმ**

S

ს უქონლობის აღმნიშვნელი პრეფიქსი.
 უ- იხ. **აღწა**, **აღწარ** (101)
საყ 63₂ **საამ**, წყვეტ. **სააღ**, **სააღარ**,
საა, **სააღარ**, **სააღარ**, **სააღარ**; წყვეტ.
 ვნებ. **სააღარ**, **სააღარ**... || კავშ. **საყ**.
საყხა... ვნებ. **სააღარყ**, **საყხარ**...
 ბრძან. **სააღარ**, **სააღარ** მიცემა; გამოიყენე-
 ნა კაუხუბტივის საწინააღმდეგობლად (ჩა:
 175)
საყი (< **საყ**-ის შიკ.წათ.: 66: 179)
 იხ. **საყ**
საყი (< **საყ** + **ი** 3) მისაცემი
საყად 47₃ ოდნავ. ოტა: ნელა
საყარ, -**ბ**, -**თ** ტაძარი, სასახლე
საყარბ 42₃ იხ. **საყარ**
საყბ 67₁, -**ბ**ჭი. -**ბ**ხად არაბი, სარკი-
 ნობი (უფრო გვიან: ოტრუჭი. ესმალა:
 86: 97)
საყ 63₂ იხ. **საყ**
საყი 64₁ იხ. **საყ**
საყარ 67₁ იხ. **საყ**
საყარ, -**ი**ყ ოტა: ოტაელნი (11₃ დ)
საყ 57₃ იხ. **საყ**
საყბ 63₂, -**ბ**ძ, **საყარ**, **საყ** (წა)ტანა,
 წაყვანა, წაღება (82); ~ **საყ** წაყვა-
 ნინება, წაღებინება: **სა** **საყბ** 63₂
 წაყვანინა (175); იხ. **საყ**
საყბ 57₃ იხ. **საყბ**
საყბ, -**ბ** მსხალი
საყ 64₁ იხ. **საყ**
საყბ 52₂ (< **საყ** < **საყ** + **ბ**
 103, ბ), -**ბ**ხანი. -**ბ**ხარბ; -**ბ**ხარბ,
საყარ || -**ბ**ხარყ, სახლის უფალი,
 სახლის პატრონი, მამასაღმოსი
საყბ, -**ბ**ძ, -**ბ**ჭი ტანჯვა, ცემა, გუბა
საყბ 52₂ იხ. **საყბ**
საყ 45₁, -**ბ**. -**ბ**თ კიდობანი; კუბო:
 საფლაგი, სამარე; ლესკუბა
საყ 63₂ (< **საყ** + **საყ**
 103, ბ) სასაფლაო, სამარხი, საძვალე
საყ 46₃ იხ. **საყ**
საყ 46₃ იხ. **საყ**
საყ 47₃ იხ. **საყ**
საყ 46₃ იხ. **საყ**

საყ 48₃ იხ. **საყ**
საყ, -**ბ** || **საყ** ელემენტი; ასო (მწერ-
 ლობის ელემენტი); წიგნი, წერილი
 (ასობისაგან შემდგარი საყანი). იხ.
საყ (4: 26)
საყ, -**ბ**: -**საყ**, -**საყ** || -**საყ**
 სი (57: 57)
საყ (< **საყ** + **ბ** + **საყ** 92,
 ბ) ათწლიანი
საყ (< **საყ** + **ბ** 61)
 ათხაგი, ათყვი, ათხისი; ათმაგად,
 ათგისი
საყ (< **საყ** + **ბ** (6)). -**ბ**ჭი,
 -**ბ**ხად ათეული
საყ 48₃ (< **საყ** + **ბ** 58),
 -**ბ**ჭი, ბუკ.-აღგ. -**ბ**ყად. -**ბ**ყად მუთე; მუ-
 თელი (53)
საყ (< **საყ** +
ბ || -**ბ**ჭი (6)), -**ბ**ხანი || -**ბ**ყად,
საყ
საყ იხ. **საყ**
საყ 52, შორი, შორეული, უცხო (იხმა-
 რება **საყ** სიტყვასთან): **საყ** -
ბ: უცხო ქუყანა, უცხოეთი
საყ 63₂ იხ. **საყ**
საყ 63₂ იხ. **საყ**
საყ 62₁ იხ. **საყ**
საყ (< **საყ** + **ბ** 98, ა), -**ბ**,
 -**ბ** წლიური; წლიანი, წლისა
საყ, -**ბ** || -**ბ**, დაწყ. **საყ** ||
 -**ბ** -**ბ**; -**ბ**; -**ბ**. -**ბ** წლი-
 (წადი) (34; 35)
საყ 44₃ იხ. **საყ**
საყ, -**ბ** || -**ბ**, -**ბ** || -**ბ**:
საყ || **საყ**, -**ბ** || -**ბ** ||
საყ: ბურება, მატერია, ელემ-
 მენტი, რისგანაც შედგება ყოველი სა-
 განი (ძველთ: წარმოდგენით: მიწა,
 წყალი, ქაერი, ცეცხლი; ძვ. ქართ. კავ-
 შილი); საერთოდ ელემენტი; ასო; წიგ-
 ნი, წერილი; ბეჭეა (სიტყვის ელემენ-
 ტი); სიტყვის ძირი და ფორმანტები
 ცალ-ცალკე (სიტყვის ელემენტი; 4;
 26). იხ. **საყ**

შარხს || შარახს, -ი ტარონ-ი (ადგი-
ლის სახ.)

შარხაი 59, იხ. შარხს

თაყ 51, იხ. თაი

თაყხს 54, იხ. თაი

თაყჩ 54, იხ. თაი

თაიქ იხ. თაი

თაყბ (< თ + თბ 101), -ჩ, -თ | -ჩ-
ეშნო, ულაშახო

თაყ- (< თ + თბ; 101), თაყაჩ, თაყ-
თაი უეცი. უყოღინარი

თხაიხ 59, იხ. თაი

თაყხაქ 57, -გხჩქ, -გხბა მყოღნე
(94; 97)

თაყხაყ 64, იხ. თაყჩ

თაყჩ 62, -გაი || -გაი, დაწყ. ქ თაყ-
აი || -გაი, თაყბა; თაყჩ, -გაყ
ადგილი (34; 35)

თაყჩ 62, იხ. თაყჩ

თაყჩა 57, იხ. თაყჩ

თაყაი 62, მცოდანაწერია. უნდა: თაყ-
აი (23) იხ. თაყჩ

თაყაი 63, იხ. თაყჩ

თაყაი, -თ, -გაყჩ || -გაყაი, იხ. თაყ-
აი

თაყაი, -თ, -გაყაი || თაყაი
სურვილი, წადილი, სწრაფვა (87)

თაყამაი 42, იხ. თაყაი

თაყაი (< თაყ < თაყაი + აი
94, ა), -გამს სურვილი, წადილი

თაყაი 59, იხ. თაყაი

თაყ (< თაყაი; 94, ე), -ი, ბილვა;
შესახედობა; სანაბობა

თაყაი 59, -ბა, თაყა, თაყა ბილვა,
ნახე, ზედვა

თაყაბ 40, იხ. თაყაი

თაყაბ 54, იხ. თაყაი

თაყაი (< თაყა < თაყაი + იყ
82, ბ), -ჩ, -თ მზილველი, მნახელი,
მაყურებელი

თაყაი 62, (< თაყ < თაყაი + აი
91: 182-184), -თაი, ბილული, ნა-
ბული

თაყა 46, იხ. თაყაი

თაყა (< თაყაი), -თაბ, -თაი,
-თაბს სახე, შესახედობა, გარეგნობა;
სანაბობა; ბილვა, ჩვენება, სიხშირი,
მოჩვენება (45)

თაყა 65, იხ. თაყაი

თაყა 48, -ი ფართოლი, ფურცელი

თაყაბ 42, იხ. თაყაბ

თაყაბ იხ. თაყაბ

თაყ 46, (თ + თა; 106), თაბ,

თაბა; თაბა, თაბა || თაბა

პატრონი, ბატონი, უფალი (პირდაპირ:
მამა უფალი; 24; 26; 49)

თაბა 59, უნდა: თაბა (19), იხ.
თაბ

თაბ 54, იხ. თაბ

თაბაბ (< თაბ || თაბაბ (< თაბ +
აბაბ 83), -ბაბ საზღვრებელი,
სახელმწიფო, საბრძანებელი; ხელის-
უფლება, ხელმწიფება (24)

თა უფალი, დიდი (გამოიყენება მხოლოდ
რთულ სიტყვებში; იხ. თა, თაბა)

თაბაბ 42, ტირაუნი-ი (კაცის სახ.
19; 21)

თაბა, -ი ტირანი (კაცის სახ.)

თაბა 61, იხ. თაბა

თაბაბ (< თა + ბა; 106, -ბა
მსოფლიო, სამყარო, უსახურება (108)

თაბ, თაბ, თაბ ტუი, ბუდა

თაბა (< თა + ბა; 106), ბილ-
ადგ. თაბა, მოკმ. თაბა || თაბა;

ბილ. სახ. თაბა, ბილ. ადგ. თაბ-
ბა, ბილ. ნათ. დაწყ. თაბა || თაბ-

ბაბა || თაბა, მოკმ. თაბა ||
-ბაბა დედა უფალი, დედაფალი (49)

თაბ 64, იხ. თაბ

თაბა, -ი || -ბა ტირანი (34)

თაბა 63, -ი, -ი ტირანი (კაცის სახ.)

თაბა 64, -ი (< თაბ; 80), -ბა, -ბა
დაუფლება, დასატრონება (147)

თაბა 44, იხ. თაბა

თაბა, -ბ ტირანი (კაცის სახ.)

თაბა 42, იხ. თაბა

თაბ 43, ბილ. ნათ. თაბაბა || თაბა-
ბაბა, ადგ. თაბა || თაბაბა,

დაწყ. თაბაბა, მოკმ. თაბა-
ბაბა; ბილ. რ. მართო სახ. თაბა და
ბილ. თაბა და (47)

თაბ. ბილ. თაბ, ბილ. ნათ. დაწყ.

თაბა || თაბ, მოკმ. თაბა || თაბა ||
თაბა (ბილ. რ. არა აქვს) მასეი, ბილ-

ბაბა, ბილ. (108); თაბაბა-
ბაბა

აკარათეხაქ ჩ₁₀ ახალგაზრდობის
 წლებში (ხანებში) გაცულდიდებული
აქიარ, აქირაქ || *აქარ* ძწუხარე, ნალ-
 ვლიანი, სვედიანი; მწუხარედ
აქარ (< ა + *ქარ*; 101), -*ჩი*, -*ა* უძლე-
 რი, ულონო, სუსტი
ა[~]ხ 42₁, -*ახაახ* იხ. *აქრ* (17)
ახკხაყ 52₁ იხ. *ახკქ*
ახკქი, -*ხმ*, -*ხეჩ* (და)რგვა
აიკია, -*ჩი*, -*ა* || -*ჩა* სარგებელი, პრო-
 ცენტი იხ. *აიკიარ*
აიკიანხე იხ. *აიკიარ*
აიკიარქე, -*ახაყ* სარგებელი, პროცენტი
 (108) იხ. *აიკია*
აიამ, -*ჩი*, -*ა* || -*ჩა* ტომი, გვარი
აიამქს 58₁ იხ. *აიამ*
აიარია, -*ჩ* ტოროს (მთის საბელია)
აიარიაქ 60₁ იხ. *აიარია*
აიასა 50₁ იხ. *ააქ*
აიასაქ 62₁₇ (< *ააი* < *ააქ* + *ხაქ* 91;
 182—184), *აიასიქი* მიცემული
აიარქხან 44₁ იხ. *აია*
აიარქ (< *ააი* < *ააქ* + *ჩქ* 92, ა), *აიარქ*,
აიარა გამცემი, მიმცემი (19) იხ.
ააიარ
აიარ 61₁, *აარ*; *აიარე*, *აარე* სახლი
 (39)

აიარქ (< *აიარქი*; 94, ე), *აიარქი* || *აიარქ*
 ნერგი
აიარხ 56₁ იხ. *აიარ*
აიარაქ (< *ააი* < *ააქ* + *არ* 92, ბ), -*ჩა*,
 -*ა* გამცემი, მიმცემი იხ. *ააარქ*
აიარ 62₁ იხ. *ააქ*
აიარ 62₁ იხ. *ააქ*
ა[~]რ 42₁, -*არ* || *არხაყ* ტრშ (მეოთხე თვის
 ძველი სომხური სახელწოდება = 9
 ნოუბარიდან 9 დეკემბრამდე)
არამარქ, -*ხმ*, -*ხეჩ*; -*ჩამ*, -*ხეყ* ნეწუ-
 ზება, დანწუხარება, შეძრწუნება, და-
 კვლნება
არამხეყ 51₁ იხ. *არამარქ*
არამხეყა 51₁ იხ. *არამარქ*
არამარქჩან (< *არამ* < *არამარქ* +
არამარქ : 31), -*ჩან* მწუხარება
არარქი, -*ხმ*, -*ხეჩ* საყვედური, ბუზ-
 ლენი, წუწუნი
არარქჩან 51₁ იხ. *არარქჩი*
არარქჩან (< *არარქ* < *არარქჩი* + *ჩან*
 94, ბ), -*ჩან* ბუზლენი, წუწუნი (38)
აჩჩი 65, ატდარნაწერია, უნდა: *აჩჩი*
აჩჩი, -*ჩეყ* ტფილისი, თბილისი
 (25 წლზე, 108, დ)
ააა 49₁ || *ააა* სიტყ. პაპანაქება

8

ყ თანდ. მართავს ბრალდებითს; -მდის ||
 -მდე (102; 110); *აიარქ*, *ააქ* და *არ-*
ყარჩ ხმნებთან დაკავშირებული *ყ-*
 თანდებულისანი სიტყვა წინადადებაში
 ირიბი დამატებაა (137)
ყაბ, -*ჩი* || -*აქ* დაბალი, მდაბალი
ყაბახაქ (< *ყაბ*; 90), -*ამ*, -*ხეყ*
 იხ. *ყაბახაქ*
ყაბახაქ, -*ამ*, -*ხეყ* || *ყაბახაქ*
 დადაბლება, დაწევა (77; 87)
ყაბიყარჩ (< *ყაბ* < *ყაბახაქ* + *არ-*
ყარჩ 89), -*ამ*, -*ბიყარჩ* (წყევტ. III J.
 მხ. რ. -*ბიყარჩ*) *ყაბა* დადაბლება
 (ადაბლებს), დაწევა (დასწევს)
ყაბიყარჩ 48₁ (< *ყაბიყ* < *ყაბიყ-*

ყარჩ + *არჩ* 91; 182—184), -*ჩი*
 დადაბლებული
ყამარქ, -*ჩი*, -*ა* ხეღლი, მშრალი; ხმე-
 ლეთი
ყამარჩ 48₁ (< *ყამარქ*; 90), -*ამ*,
ხეჩ; -*ჩამ*, -*ხეყ* გაზრობა, გაზნობა
ყამარჩეყა 48₁ იხ. *ყამარჩ*
ყამარჩ 47₁ იხ. *ყამარქ*
ყამარჩ 48₁ იხ. *ყამარქ*
ყაყ (< *ყ + აყ*; 102), -*აქ* ღამე (ე. ი.
 ის, რაც არის დილაამდე)
ყაყამ (< *ყ + აყამ*; 102) აქანდის, ამ
 დროამდე
ყაყარჩ იხ. *ყაყარჩ*
ყაყარჩ || *ყაყარჩ* (< *ყ + აყარჩ*; 102)
 დღემდე, დღევანდლამდე

ვანათიანი 48₂₀ იბ. *ანათიან*
ვანს (< *ვ* + *ანს* < *1* *ანს* < *ანს*; 102),
-აი, *-აი* || *-აი* ლობე
ვანსკი, *-ამ*, *-აგ* || *-აგ* იბ. *ვან-*
კი
ვანსკარ 55₂₁ იბ. *ვანსკი*
ვანსკან, *-ამ*, *-აგ* || *ვანსკ* სურ-
 ეილი, ნდომა, წადილი (78; 87; 147)
ვანსკი 52, იბ. *ვანს*
ვანს, *-ი* || *-ი* ბადე
ვანსკან 51₂₂ იბ. *ვანსკ*
ვანსკი, *-ამ*, *-ან*, *-ან*, *-ან*
 განრისხება, გაბრახება
ვარე (< *ვ* + *არე*; 12) ხხ. აქამდის,
 ამ დრომდე
ვარ, *-ი* || *-ი* (ჩვეულებრივ; მრ. რ-ნია:
ვარ, *-ი*, *-ი* || *-ი*, *-ი*; 108)
 ტივილი; სენი
ვარე (*ვარ* + *არე* 98, ვ) მტვი-
 ნული
ვანს (< *ვარ*; 90) იხმარება მხოლოდ
 III პიროს ფორმებში ყველა მწკრივი-
 ს: *ვანს*—*ვანს*, *ვანს*—*ვანს*
 სტივა (85)
ვარ იბ. *ვარ*
ვარანთი 51₂₃ იბ. *ვარანთ*
ვარანთ 54₂₃ იბ. *ვარანთ*
ვარ (< *ვ* + *არ*; 102) როდემდის?
ვარს იბ. *ვარს*
ვარს || *ვარს* (< *ვ* + *არს*; 102) დღე
 (ვ. ი. ის, რაც არის საღამომდე)
ვარანთი 53₂₄ იბ. *ვარანთ*
ვარ 54, (< *ვ* + *არ*) იბ. *ვარ*
ვარ, *ვარ* გაფანტული, მიმობნული, მი-
 ყრილ-მოყრილი
ვარანთ 52₂₅ იბ. *ვარანთ*
ვარანთ 56₂₅ იბ. *ვარ*
ვარანთ 52, იბ. *ვარ*

ვარ 55₂₆ იბ. *ვარ*
ვარ, *-ამ*, *-აგ* || *-აგ* გამზია-
 რულაბა, გაბარება, აღფრთოვანება,
 ლბენა, შება
ვარანთ 63₂₆ (< *ვარანთ* < *ვარანთ* +
ან 91; 182—184), *-ვარ* გაბარე-
 ბული
ვარანთ 64₂₇ იბ. *ვარანთ*
ვარანთ (< *ვარ* < *ვარანთ* + *ანთ*
 93), *-ანთ* მზიარულაბა, სიზარული,
 შება
ვარ 46, იბ. *ვარ*
ვარ 51, იბ. *ვარ*
ვარანთ, *-ანთ*, *-ანთ* || *-ანთ* ბორ-
 ბალი
ვარ 47, *ვარ*, *ვარ* ცივი; სიცივე
ვარანთ, *-ანთ*, *ვარ* (< *ვარ*); (წყვე-
 III პ. მბ. რ. *ვარ* || *ვარ*) *ვარ* ჩვენ-
 ბა, მითითება
ვარ 51, იბ. *ვარ*
ვარ 55, იბ. *ვარ*
ვარანთ 63, იბ. *ვარანთ*
ვარანთ 53, იბ. *ვარანთ*
ვარ 60, იბ. *ვარ*
ვარ (< *ვარ*; 90); *-ანთ*, *-ანთ*; *-ანთ*
-ანთ გაფანტვა, გაბნევა, მიმობნევა,
 გაყრა; განფენა; გაფენა
ვარ (< *ვარ*-ის მოქმ. გაქვეებული;
 100, ა) გაფანტულად, გაფანტვით
ვარ (< *ვარ*; 9; 80), *-ანთ*, *-ანთ* მი-
 მოყრა, მიმობნევა, მიმობნევა; დანა-
 წილება, დაყოფა; გაფენა
ვარ 57, (< *ვარ* < *ვარ* + *ან*
 91; 182—184), *ვარ* გაფანტული,
 გაბნეული
ვარ 61, იბ. *ვარ*
ვარ 54, (< *ვ* + *არ*) იბ. *ვარ*

ფ

ფარ 63, იბ. *ფარ*
ფარ, *-ამ*, *-ან* იბ. *ფარ*
ფარ 64, (< *ფარ* < *ფარ*)

ფარ || *ფარ* გაქვეა, ლტოლ-
 ება (45); *ფ* ~ *ფარ* *ფარ* გაქვეა
 (გაქვეა), გაღწევა, გარეგნა (174)

ჟიყიყ (< **ჟიყ + იყ** 98, 3), -**ჟ**,
 -**ა** ქუჩა, გზა, ფოლორცი
ჟიყიყ 61, იხ. **ჟიყ**
ჟიჟჟ, **ჟიჟჟი** || **ჟიჟჟი** ზრუნვა, ურა-
 დღობის მიტყევა; შრომისმოყვარეობა;
 სწრაფვა, მისწრაფება; შხრუნველი
 ურადღებინა; შრომისმოყვარე. გა-
 შრჯე, მხნე, ცოცხალი; მსწრაფლ, ჩა-
 რა, მყის
ჟიჟ (< **ჟიჟი**; 93, 3), -**ი** || -**ჟ** ორმო
 ღრუ, ფოსო, თხრილი; ზევი, ზეობა;
 ღრუ—გულ-მეორდის, მუცლის; შეცვლი
ჟიჟიყ იხ. **ჟიჟი**
ჟიჟი, -**ხმ**, -**ხეტი** (აბო)თხრა
ჟიჟჟი (< **ჟიჟი**; 90), -**ამ**, -**ჟიჟი** ||
 -**ჟიჟი**, **ჟიჟი** || **ჟიჟიჟი**; || **ჟიჟ-**
ჟიჟი ურადღობის მიტყევა, ზრუნვა,
 შხრუნველობა; სწრაფვა, ჩქარება (87)
ჟიჟჟიჟი, -**ამ**, -**ჟიჟი** იხ. **ჟიჟი**
ჟიჟიჟი (< **ჟიჟი + იჟი** 101, 2)
 მსწრაფლ, ჩქარა, მყის; შხრუნველობით

ჟიჟჟი (< **ჟიჟი**--ის მოკმ. 100, 2) ჩქარა,
 სწრაფად, მაშინვე
ჟიჟი, **ჟიჟი** კვალი
ჟიჟიჟი (**ჟიჟი + ჟიჟი**; 90; 108), -**ხმ**,
 -**ხეტი** შხირად შეცვლა, ცვლა
ჟიჟი 44, **ჟიჟი**; **ჟიჟიჟი**, -**ჟიჟი**
 პატარა, მცირე (52)
ჟიჟიჟი (< **ჟიჟი + ჟი** 96; 97), **ჟიჟი-**
ჟიჟი; -**ჟიჟიჟი**, -**ჟიჟი** ენინ. პატა-
 რა (44)
ჟიჟიჟი, -**ხმ**, -**ხეტი** (და)ხსნა, გადარჩენა,
 დაფარვა
ჟიჟიჟიჟი 57, იხ. **ჟიჟიჟიჟი**
ჟიჟიჟიჟი (**ჟიჟი** < **ჟიჟი + იჟი** 83)
 -**ჟიჟი** (და)ხსნა, გადარჩენა; ცხოვნება
ჟიჟი, -**ამ**, **ჟიჟი** || **ჟიჟი** გაბერ-
 ეა, გატენა; გადატანით: ბერვა, ბლინძ-
 ეა, ქადილი
ჟიჟი 57, (< **ჟიჟი**--ის მოკმ. ბრა;
 66; 154) იხ. **ჟიჟი**
ჟიჟი, **ჟიჟი**, **ჟიჟი** ისარი

ქ

ქი (< **ქი**; 94, 3) დანგრევა, და-
 შლა, დაცალკეება; დანგრეული, და-
 შლილი
ქი, -**ხმ**, -**ხეტი** დარღვევა, დაშლა,
 დანგრევა, დატყევა, დაშხრება; გაბნე-
 ეა, გაფანტვა, დაცალკეება
ქი 57, იხ. **ქი**
ქი (< **ქი + ი** 98, 3) მტრუ-
 ვადი, მსხვერვადი, დაშლადი
ქი 58, (< **ქი** < **ქი +**
ხი 91; 182—184), -**ხი**, დაშლილი,
 დანგრეული
ქი (< **ქი**; 90) ინტენსივი
 (მრავალგზისი) **ქი**--ისა: დანგრევა,
 დაშლა, დაშხრება, მინგრეე-მონგრე-
 ეა; დაცალკეება (98, 3)
ქი, -**ჟ** მღვდელი
ქი 42, იხ. **ქი**
ქი 64, -**ჟ**, -**ა** ქალაქი
ქი (< **ქი + ი** 98, 2),
 -**ი**, -**ხმ** || -**ი** მოქალაქე, ქალა-
 ქელი

ქი 55, იხ. **ქი**
ქი 64, იხ. **ქი**
ქი 65, იხ. **ქი**
ქი, -**ხმ**, -**ხეტი** კრეფა, შეგროვება,
 აკრეფა; თანდათან მოეწიროებით, პო-
 რამიდიანებურად, ზვეითენ აკრეფით
 აშენება (გატეობა) რისიმე
ქი 46, იხ. **ქი** (66; 154)
ქი 55, იხ. **ქი**
ქი (< **ქი** < **ქი + ი** +
 91; 182—184), -**ი** მშობერი, მოშო-
 ვებული
ქი, -**ამ**, -**ი** || -**ი** მშობერი
 -**ი**, -**ი**; || **ქი** მოშობა
 (76; 77; 87)
ქი, -**ამ**, -**ი** იხ. **ქი**
ქი, -**ი** || **ქი**; -**ი** || -**ი**
ქი, -**ი** || -**ი** ტებილი
 (52)

წამ 47; ქამ-ი (ბიბლიური ნოეს შეი-
ლის სახელი)

ქანს თანდ. მართავს ბრალდებითს: ეიდრე;
-ზე; -ვით (142); კავშ. ეიდრე (212)
~ ჟჩ კავშ. რადგან, ეინიდან, რამე-
თუ (201); ~ ქტ კავშ. ეიდრე (204)

ქანს ჟჩ ობ. ქანს

ქანს მტ ობ ქანს

ქანხი 55₁₁, -ხიჯი; ქანხტ, -ხხაყ რამ-
დენი

ქანხიჯი (< ქანხი + ჯეხ 61) რამდენ-
ჯეხი; ხვეულებრივ მხფამ-თან ერ-
თად: ~ მხფამ რამდენჯერ, რამდენ-
ჯიხი?

ქანხორ 53₁₁, -იქ || -ჩი, -აღ ქანქარი
(თულის ერთეული იყო)

ქანხარს 54₁₁ ობ. ქანხორ

ქანხარიქ 50₁₁ ობ. ქანხორ

ქანხორს 54, ობ. ქანხორ

ქანხორის 54, ობ. ქანხორ

ქაღ 64₁₁, -ჩი, -აღ მამაცი, გულადი,
მხნე; კარგი, ფრიადი; ძალიან, ფრიად

ქაღაქტქტ (< ქაღ + ტქ < ტქსი; 90),
-ხმ, -ხეჩ განხნეუბა, წაჭებუბა

ქაღაგის 64₁₁₋₁₁ ობ. ქაღ

ქაღათიან 59₁₁, -ანხ ორმოცი (54; 57)

ქაღათხორიქ (< ქაღათიან + ხორიქ
58), -ჩი, ადგ-შიც. -ჯიამ, მოქმ. -ჯაღ.
შეორმოცე; შეორმოცედ (54)

ქარ, -ჩი, -ჩა || -ჩამქ; ქარჩხ, -ჩანხ
ქა (46)

ქარაყილჩ 60₁₁ (< ქარ + ყილჩ 103;
ბ) -ყილჩი კლდის თეი, ქარაფი

ქარაყილჩის 61₁₁ ობ. ქარაყილჩ

ქარაჩხ (< ქარ; 80), -ამ, -ჩაყაქ
გაქვეუბა

ქარჩიბქ (< ქარ + ჩიბქ; 103; ა) -ხმ,
-ხეჩ ქეით ცემა, ჩაქვეუბა, ჩაქოლუა

ქარჩიბქჩის 52₁ ობ. ქარჩიბქ

ქარჩ 62, ობ. ქარ

ქან (< ქანქ; 94, ე) შორისდებ. ნუ!
ნუშტა, შორს! (180); თანდ. მართავს
დაწვებითს: შორს, იქით, -გან (152)

ქანქ, -ხმ, -ხეჩ განწმენდა (ყოდვისა-
გან); მომადლიერება, გულის შოგება;
პატიება, მიღწეუბა, დალოცვა: დაცვა,
გამართლება

ქხე 46₁₁ ობ. ჟაღ

ქხა ობ. ქაქ

ქხერ ობ. ქაქ

1 ქჩს ობ. ჟაღ

2 ქჩს, ქჩხაღ || ქჩხჩ || ქჩხაქ შურის-
ძიება

ქა 56₁₁ || ქაქ, ადგ.-შიც. ქიამ || ქაქამ,
ნათ. ქაქ || ქაქიქ, დაწვე. ქ ქაქმქ ||
ქაქიქ, მოქმ. ქიქ || ქაქიქ; შრ. რ. ქა ||
ქაქ, ბრალდ. ადგ. ქა || ქაქი, შიც.-
ნათ.-დაწვე. ქაქ || ქაქიქ, მოქმ. ქიქქ ||
ქაქიქქ შენი (63)

ქაქ 54₁₁ ობ. ქა

ქაქი, შიც.-ნათ.-ადგ. ქაღ. დაწვე. ქ ქა-
ჩ, მოქმ. ქხერქ; შრ. რ. საბ. ქაქ, ქაქქ,
ბრალდ.-ადგ. ქაქი, შიც.-ნათ.-დაწვე.
ქხერქ, მოქმ. ქხერქქ და, დაი (26; 50)

ქაი, -იქ ქეით, მუნი, ბღერი, შლიერი

ქაითი (< ქაი + თი 93, 6), -ჩი, -აღ მუ-
ნიანი, ქეტიანი, ბღერიანი

ქაქ 56₁₁ ობ. ქა

ქაყ 46₁₀ ობ. ქა

ქაქ 64, ობ. ქა

ქაქმქ 54₁₁ ობ. ქა

ქაღს 53₁₁, ქხაქ ძილი; ქ ქაღს ხერქაქ ||
ქ ქაღს ქჩხქ || ქ ქაღს ძაანხქ და-
ძინეუბა (დაეძინა); ქ ქაღს აანხქ დაძი-
ნეუბა (დააძინა). (174)

ქაან 47₁₁, -ჩი ოცი (56; 57)

ქაანხორიქ (< ქაან + ხორიქ 58), -ჩი,
ბღგ.-შიც. -ჯიამ, -ჯაღ შეოცე; შეოცე-
დი (54)

ქჩხათხხაქ, -ხჩ ქრისტიანე (21; 24)

ქჩხათხჩქხ 58₁₁ ობ. ქჩხათხხაქ

ქჩხათხხაქჩხ (< ქჩხათხხაქ +
ჩხჩხ 43), -ქხან ქრისტიანობა

ქჩხათხ, -ჩი ქრისტე

ქჩხათხაქ 61₁₁ ობ. ქჩხათხ

օգնել || ագնել, -իմ, -ხցի დახმარება, შეწევნა

օգնութիւն | ագնութիւն (< օգն + -ութիւն 93), -ძხან შემწეობა, დახმარება. შეულა

օգնում || ագում (< օգ < օգნել + იამ 98, რ), -գატ სარგებელი, მოკება; ~ է სასარგებლოა, ხელსაყრელია (85)

օթ, -ի ღამისკათევ; ღამის გასათევი ადგილი, ფუნდუკი; ერთი დღის საეული მანძილი (ფუნდუკიდან ფუნდუკამდე)

օթիւն (< օթ + ն + իւն; 103, ბ), -ի, -ում || -ի ღამის გასათევი ადგილი, ფუნდუკი; მანძილი ფუნდუკიდან ფუნდუკამდე = ერთი დღის საეული, უტყვანი

օթხანօք 63, იბ. օթხან

օտար || ատար, -ի, -ում უცხო, სხვა

օր 43, 6 || ար, ատარ, ատარ: ատარ, ատარ დღე (51); ~ ეს օრტ დღითი დღე უოველ დღე, დღე დღეზე

օրէն || արէն, -რին, -რինამ (უფრო მრ. რ-შია: օრէნք, -რինաց; 106, გ) წესი, კანონი, სჯული; ~ է წესიერია, კანონიერია

օրէնօգիր (< օრէნ + գիր < գնել; 103, ა) || օრինօგირ, -გირი, -გრამ სჯულმდებელი, კანონის დამდები, დამწესებელი

օრէնք იბ. օრէն

օრինօგիր იბ. օრინօგირ

օრինօგელ (< օრէნ + գիր < գնել; 90; 103, ა) -իմ, -ხცე სჯულის დადება, კანონის დადენა, დაკანონება, დაწესება

օრինօკ 64, || արინօკ, -ი, -ამ მაგალითი, ნიმუში, დედანი; ատ օრინօკ მაგალითად

օრინաց 58, იბ. օრէն

օრინաց 49, იბ. օრინელ

օრინել || արინელ, -իმ, -ხცე ფალოცია; ეურობება

დ ა მ ა ტ ე ბ ა ნ ი

ԱՐՄԱՆԱԿԱՆ ԳՆԱՀԱՆՈՒՄ

Գ	Ն	Ն	Ն	Ն	Ն	Ն	Ն	Ն	Ն	Ն	Ն	Ն	Ն
26	ԼՍ	ԼՍ	ԼՍ	ԼՍ	ԼՍ	ԼՍ	ԼՍ	ԼՍ	ԼՍ	ԼՍ	ԼՍ	ԼՍ	ԼՍ
													ԼՍ
27	ԼՍ	ԼՍ	ԼՍ	ԼՍ	ԼՍ	ԼՍ	ԼՍ	ԼՍ	ԼՍ	ԼՍ	ԼՍ	ԼՍ	ԼՍ
													ԼՍ

ԱՐՄԱՆԱԿԱՆ ԳՆԱՀԱՆՈՒՄ

Գ	Ն	Ն	Ն	Ն	Ն	Ն	Ն	Ն	Ն	Ն	Ն	Ն	Ն
28	ԼՍ	ԼՍ	ԼՍ	ԼՍ	ԼՍ	ԼՍ	ԼՍ	ԼՍ	ԼՍ	ԼՍ	ԼՍ	ԼՍ	ԼՍ
													ԼՍ
29	ԼՍ	ԼՍ	ԼՍ	ԼՍ	ԼՍ	ԼՍ	ԼՍ	ԼՍ	ԼՍ	ԼՍ	ԼՍ	ԼՍ	ԼՍ
													ԼՍ

I. დაემატოს § 1-ს ბოლოს (გვ. 70)

მთავრულითვე აღინიშნება რიცხვი. საერთოდ, რიცხვის გამოსახატავად ასოები გამოიყენებოდა ძველად ქართულ-შაიხ და სხვა ენებშიც. სომხურში კი ახლაც ხშირად იყენებენ. ასოებით ახერხებდნენ ყოველგვარი რიცხვის გამოსახატვას. საამისოდ მთელი ანბანი ოთხ რიგად იყო გაყოფილი. თითოეულ რიგში 9 ასო შედიოდა. ამათგან პირველი ცხრა (A—I) ერთეულებს აღნიშნავს, მეორე ცხრა (J—Q)—ათეულებს, მესამე ცხრა (R—X)—ასეულებს, ხოლო მეოთხე ცხრა (Y—Z)—ათასეულებს. უფრო მაღალი რიცხვებს გამოსახატავად განსაკუთრებული ნიშანი (Λ) იხმარებოდა. მას ბევრის ნიშანი (ႠႡႢႣႤႥႦႧႨႩ) ეწოდებოდა და ასოს თავზე რომ დაესმოდა, ოთხი ნულით ზრდიდა ამ ასოთი გამოსახატულ რიცხვს. მაგ., A=1, Λ=10000. მაგრამ ეს ნიშანი მათემატიკურ წიგნებში გამოიყენებოდა. ჩვეულებრივი რიცხვების გამოსახატვას თვითონ ანბანიც ახერხებდა.

II. დაემატოს § 2-ს 72-ე გვ-ზე, I აბზაცის შემდეგ

ამის გამო ძნელდება გაზიარება დაშვებისა, თითქოს გრამარის მეღერო ხშულების აღმნიშვნელი ასოებით (p, q, r, s, t) შეიძლება ე. წ. „მქლერი ფშინვიერებიც“ გამოიხატებოდნენო (ბენვენისტი, ფოქტი).

III. დაემატოს § 9-ს ბოლოს (გვ. 79)

გამონაკლისიკა: სიტყვის თავში „ მონოფთონგად (ო-ღ) იკითხება რამდენიმე სიტყვაში—*ოღ ჟონ*, *ოღყჩასიო* „ოკენანე“, *ოღაშიო* „ოაზისი“. ისიც ხდება, რომ სიტყვის ბოლოს თუ საინტონაციო (ბრძანების) მახვილი დაეცა *ოღ* დიფთონგს, ბოლოკიდური *ღ* დაიკარგება და სიტყვის ბოლოს „ აღმოჩნდება: *მათი* < *მათიღვასხღ* „მირთმევა, მიყვანა, წარდგენა“, *ჩათი* < *ჩათიღვასხღ*—„მიახლოება (მიუახლოებს)“ და სხვ. ამგვარ ვითარებაში *ა* ხმოვანიც შეიძლება იტყვის ბოლოს აღმოჩნდეს; მაგ., *აღაღ* „ფქვა“ ზმნიდან ბრძანებითი *ა*. *რ-ისა* იქნება *აღა*, *აღაღ* „წერა“—დან *აღა* და სხვ. ძველ ზურში სიტყვის ბოლოს არც *ღ* ხმოვანი შეგვხვდება. *ღ* სიტყვის ოს გვხვდებოდა *ღხ* || *ხღხ* „თუ, უკეთუ“ სიტყვებში, მაგრამ უფრო გვიან ესეც *ღ*-თი შეიცვალა. *ღ* და *ღღ* გვხვდება სიტყვის ბოლოს, მაგრამ იმის გამო, რომ მათ შემდეგ *ღ* და *ღღ* უფრ ძლებს (§ 11).

IV. დაემატოს § 12-ს, I აბზაცის შემდეგ (გვ. 83)

ზოგი მაინც ფიქრობს, რომ *ი* ძველ სომხურში დაფთონგი უნდა ყოფილიყო და გამოითქმოდა როგორც *იი*—*იუ*, უფრო ზუსტად—*თუ*. ძველი სომხურისათვის რომ *ი* ლიფთონგი არ იყო, ეს ნათელია. მეტიც: ამ ბოლოს იმის დასაბუთებაც სცადეს, რომ ასეთი ლიფთონგი სომხურს არც ადრე, დაშწერლობის შემოღებამდე, ჰქონია (ე. ალიანი).

V. § 14-ის II აბზაცი ასე შესწორდეს (გვ. 85)

თუ ასევე უნდა წაიკითხონ *ჩა*, მაშინ ეს დაწერილობა შეიცვლება *ჩა*-თი, მაგრამ თუ იგი არა ლიფთონგად, არამედ ორ ხმოვნად იკითხება, მაშინ ორივე ნიშანი იწერება—*ჩა*; ასე: *თხղხასკ 57₂₀* „*თხღქ* „ადგილი“ + *ასკ*, *იოღხასკ 56₁₇* „*იოღქ* „შვილი“ + *ასკ* (კნინობითობსა), *ჩასხას 58₁₀* „ბასიანი“ (აღგ. სახ.) და სხვ., მაგრამ *სო-გჩას 42₁₅* (საქუთარი სახელად), *ჭარასნჟ 42₁₁* (ჯაცის სახ.) და სხვ. აქ, სადაც *ჩა > ჩა* გვაქვს, აღმავალი ლიფთონგია—*ა*, ხოლო სადაც *ჩა* უცვლელადაა დარჩენილი, ორი ხმოვანია—*ია*. (შდრ. §22).

VI. დაემატოს § 39-ს ბოლოს (გვ. 120)

- *აი*, -*ხაი*, -*იი*-ზე დაბოლოებული სიტყვები, როგორც წესი *ჩ* ბრუნებას განეკუთვნებიან, მაგრამ ამ რიგის ზოგიერთი სახელი მრავლობითის ნათესაობითში რატომღაც კარგავს ბრუნების მაჩვენებელ ხმოვანს (*ჩ-ს*); მაგ.: *ყარაფაი* „ვეითარება“, ნათ. *ყარაფაიჩ*. მრ. რ. სახ. *ყარაფაიჟ*, მრ. რ. ნათ. *ყარაფაიჟ* (და არა *ყარაფაიჩჟ*) და სხვ. უნდა აღინიშნოს კი, რომ ეს გვიანდელი ნორმაა.

VII. დაემატოს § 44-ს ბოლოს (გვ. 123)

ამავე რიგისაა სახელები: *ჩეჩიკ* „პატარა სენაკი“, ნათ. *ჩეყკან* (|| *ჩეყჩი*), მრ. რ. სახ. *ჩეყკონჟ*, ბრალდ. *ჩეყკონსა*, მიც.-ნათ.-დაწყ. *ჩეყკანჟ*, მოქმ. *ჩეყკამჟ*; *თაღიკ*—„ყუვეილი“, ნათ. *თაღკან* || *თაღიკი* || *თაღიკი*, მრ. რ. სახ. *თაღკონჟ* || *თაღიკჟ*, ნათ. *თაღკანჟ* (|| *თაღკანჟ* || *თაღიკი*) და სხვ.

VIII. დაემატოს § 55-ის შემდეგ (გვ. 133)

§ 55-ა. ზედსართავი მსაზღვრელად გამოყენებისას შეიძლება უწარებდეს ან მოსდევდეს საზღვრულს. თუ საზღვრულს უწარებს და ამავე დროს მრავალმარცვლიანია მსაზღვრელი, როგორც წესი. ზედსართავი უბრუნველია, ე. ი. არ ეთანხმება. საზღვრულს, ხოლო თუ პირიქითაა, მსაზღვრელი მოსდევს საზღვრულს (პოსტპოზიტივა), მაშინ, აგრეთვე როგორც წესი, შეთანხმება გვაქვს ბრუნვასა და რიცხვში. მხოლოდ უნდა შევნიშნათ: მსაზღვრელი და საზღვრული თავთავიანთი ბრუნებით იბრუნვის, შეაძლებელია ისინი ერთსა და იმავე ბრუნებას ეკუთვნოდნენ, მაგრამ უნეტესად განსხვავებულთა.

თანდებული (წინდებული) თუ ახლავს მსაზღვრელ-საზღვრულს, იგი პრეპოზიციული წყობის შემთხვევაში მსაზღვრელის წინ იწნება, ხოლო პოსტპოზიციური წყობისას საზღვრულის წინ. მოვიტანოთ მსაზღვრელ-საზღვრულის ერთად ბრუნების მაგალითი.

	მხ. რ		მრ. რ.
სახ.	<i>ქმასათონს აჟრ</i>	„ბრძენი კაცი“	<i>ქმასათონს არჟ</i>
ბრალდ.	<i>ქმასათონს აჟრ</i>		<i>ქმასათონს არა</i>
აღგ.	<i>ქმასათონს აონს</i>		<i>ქმასათონს არა</i>
მიც.	<i>ქმასათონს აონს</i>		<i>ქმასათონს არანგ</i>
ნათ.	<i>ქმასათონს აონს</i>		<i>ქმასათონს არანგ</i>
დაწყ.	<i>ქმასათონს აონსტ</i>		<i>ქმასათონს არანგ</i>
მოქმ.	<i>ქმასათონს არამჟ</i>		<i>ქმასათონს არამჟჟ</i>
სახ.	<i>აჟრ ქმასათონს</i>		<i>არჟ ქმასათონს</i>
ბრალდ.	<i>აჟრ ქმასათონს</i>		<i>არა ქმასათონსა</i>
აღგ.	<i>აონს ქმასათონს</i>		<i>არა ქმასათონსა</i>
მიც.	<i>აონს ქმასათონს</i>		<i>არანგ ქმასათონს</i>
ნათ.	<i>აონს ქმასათონს</i>		<i>არანგ ქმასათონს</i>
დაწყ.	<i>აონსტ ქმასათონს</i>		<i>არანგ ქმასათონს</i>
მოქმ.	<i>აონამჟ ქმასათონს</i>		<i>არამჟჟ ქმასათონს</i>

გამონაკლისები აქაცაა: შეიძლება პრეპოზიციული წყობა გვექონდეს და შეთანხმება მაინც იყოს (ეს, გვაქვს რამდენიმე ზედსართავთან: *ჟარქი*—„კეთილი“, *ჟარძი*—„მაღალი“, *ჟიჟი*—„პატარა“) და პირიქითაც—შეიძლება პოსტპოზიციური წყობა იყოს და შეთანხმება მაინც არ იყოს. კანონმდელ მისული გამონაკლისი კი ის არის, რომ ერთმარცვლიანი ზედსართავი შეიძლება შეუთანხმდეს საზღვრულს. თუნდაც წინ მოუძლიდეს მას: *ქჟრის ზრაფ აქი ქ მხ ბ ქ თანს*—„როგორც კრაქი ერთი დიდსა სახლსა შინა“.

IX . დამატოს § 80-ის შემდეგ (გვ. 170)

§ 80 ა. ძველი სომხური ენის ზმნის ულლების შესახებ ნათქვამი რომ შეეჯამოთ, უნდა აღვნიშნოთ შემდეგი: ახალი სომხურისაგან განსხვავებით ძველ სომხურში გვარის კატეგორია ულლების კატეგორიაა და არა წარმოქმნის: ზმნის პირიანი ფორმა უთუოდ იძლევა წარმოდგენას მის გვარზედაც, თუკი მოცემულ ფორმას აქვს უნარი გვარის გარჩევისა; მაგ., *գրեմ* (<*գրել* „წერა“) ფორმა რომ მოქმედებითისაა, საგვუო არაა, რადგან მის საპირისპიროდ არსებობს *գրիմ* („ვიწერები“) ფორმაც, რომელიც თავის მხრივ ენებითობაზე გვაძლევს წარმოდგენას *գրեմ*-ის საპირისპიროდ. მაგრამ ეს ეხება ზმნის ფორმას, მის გარეგნულ მხარეს, რომელიც ყოველთვის არ გვაძლევს სწორ წარმოდგენას მოცემული ფორმით გამოხატულ შინაარსზე, რადგან, როგორც აღვნიშნეთ (§ 73) არსებობს ზმნები, რომლებიც ფორმით ენებითაა, მაგრამ შინაარსით შეიძლება მოქმედებითი იყოს. მაგ., *սենել* „პყრობა, ქერა“ ზმნა აქტიურია, მაგრამ მუდამ ენებითის ფორმით იხმარება. არის სხვანაირი შემთხვევაც: *ծնանել* (*ծնանիմ*, *ծնայ*) „შობა, დაბადება“ ზმნა მხოლოდ ენებითის ფორმით იხმარება, მაგრამ შეუძლია გრამატიკული შინაარსი აქტიურიც ჰქონდეს და პასიურიც; მაგ.: *Մակիր ծնաւ գլուգաւ և զգրբարս նորա* (მათე. I, 3) „იაკობმა შეაიულა და ძმანი მისნი“. როგორც ვხედავთ *ծնաւ* წყვეტილის III პ. მხ. რ-ის ენებითის ფორმითაა, მაგრამ მას პირდაპირი დამატებანი აქვს წინადადებაში—იულა და ძმანი. პირდაპირი დამატება კი აქტიურ ზმნას შეიძლება ჰქონდეს. მაშასადამე, ამ შემთხვევაში ამ ფორმის გრამატიკული შინაარსი აქტიურობის გამოხატვაშიც მდგომარეობს. მაგრამ იგივე ზმნა შეიძლება მოექცეს ასეთს კონტექსტში—*Որդի ծնաւ ի մաւրէ*—„შვილი იშვა დედისაგან“. ზმნის ფორმა იგივეა, გრამატიკული შინაარსი კი არა. ასეთივე ვითარებაში აღმოვჩნდებით, როდესაც ზმნა იმ მწკრივის ფორმაში იქნება, რომელშიაც მოცემული ტიპის (ან საერთოდ ვერც ერთი) ზმნა ვერ გააჩრევს მოქმედებითსა და ენებითს, მაგ., *գրիի*—ფორმა კონტექსტის მიხედვით შეიძლება ნიშნავდეს როგორც „ვიწერებოდი“, ისე „ვწერდი“—საც, ამის გარჩევა მოხერხდება მხოლოდ კონტექსტით, მაგრამ, ცხადია, ფორმების გამოცნობაში თუ არ ვკოკლობთ.

კიდევ უფრო ძნელია საშუალო გვარის ზმნის გარჩევა, უფრო სწორად: გარეგნული ნიშნის მიხედვით ეს შეუძლებელია. ეს რომ შევძლოთ, ზმნის მნიშვნელობა უნდა ვიცოდეთ და მაინც, არც თუ ისე დაუძლეველია ეს სიძნელეები. ჩვენ ხომ ძველ სომხურ ენაზე ლაპარაკი არ მოგვეთხოვება, ტექსტში უნდა გამოვიცნოთ სიტყვის ფორმები,

აღვადგინოთ დასაწყისი ფორმები და თუ ზეპირად არ გეხსომება, ლექსიკონით მაინც უნდა მოვახერხოთ მოცემული ტექსტის შინაარსის გაგება.

ორიოდე სიტყვით უღლების სხვა კატეგორიების შესახებაც.

როგორც ვხედავთ, ძველი სომხური ენის ზმნას, ბრძანებ-ბრძანებებით, 5 მწკრივი აქვს, ხოლო თუ წართქმითს, უკუთქმითსა და „შეგონებით“ (*წიგონება*) ბრძანებითაც მწკრივებად ჩაუთვლით, 8 მწკრივი გამოვა.

ეს მწკრივები დროის მიხედვით სამად განაწილდება: ახლანდელი, წარსული და მომავალი, კილოს მიხედვითაც სამად—თხრობითი, ბრძანებითი და კავშირებითი. ახლანდელი დრო გამოიხატება ერთი მწკრივით—აწმყოთი, წარსული დრო ორი მწკრივით—უწყვეტლით და წყვეტლით, მომავალი—სამი მწკრივით—I და II კავშირებითით და ბრძანებითით, ხოლო თუ ყველა სახის ბრძანებითს მწკრივებად მივიჩნევთ, მაშინ მომავლის გამოსახატავად 5 მწკრივი გვექნება (ზემოაღნიშნულ სამ მწკრივს მიჰატება უკუთქმითი და შეგონებითი ბრძანებ-ბრძანებები).

კილოებში მწკრივები ასე ნაწილდება: თხრობით კილოში სამი მწკრივი შედის—აწმყო, უწყვეტელი და წყვეტელი, კავშირებითში—ორი: I და II კავშირებითი, ბრძანებითში—სამი (თუ ყველა ბრძანებითს მწკრივებად ვიანგარიშებთ). მაშასადამე, თხრობით კილოს მომავლის გამომხატველი მწკრივი არ გააჩნდა, ხოლო ყველა სხვა კილო მხოლოდ მომავალ დროს გამოხატავდა.

ძველი სომხური ზმნა გარჩევა ასპექტსაც და, როგორც ეს ა. შანიძემ დაასაბუთა, ძველი სომხური ამას ისევე აკეთებდა, როგორც ბერძნული ან ძველი ქართული: ფუძეები და მწკრივები უპირისპირდებოდა ერთმანეთს ასპექტის თვალსაზრისით; ასე:

აწმყოს ფუძიდან წარმოებული მწკრივები (ე. ი. აწმყო, უწყვეტელი, I კავშირებითი და უკუთქმითი ბრძანებითი) უსრულ ასპექტს გამოხატავდა, ხოლო წყვეტლის ფუძიდან წარმოებული მწკრივები (წყვეტელი, II კავშირებითი და წართქმითი ბრძანებითი) სრულ ასპექტს (შეგონებითი ბრძანებითის შესახებ ა. შანიძე არ მსჯელობს, ალბათ, იმიტომ, რომ ეს ფორმა გვიანდელი შექმნილი აქვს ენას, კლასიკურ სომხურს იგი არ ახასიათებდა. თუ მაინცა და მაინც მოვინდომებთ მასაც მიუჭინოთ ადგილი, სრულასპექტიანი ფორმების გვერდით აღმოჩნდება, რადგან ეს მწკრივიც წყვეტლის ფუძიდან იწარმოება).

ასპექტის შესახებ რომ ვლაპარაკობთ ძველ სომხურში, იგი ჩვენ

გვესმის ისევე, როგორც ბერძნულში, სლავურში (კერძოდ, რუსულში) და ქართულში ესმით ეს კატეგორია: ასპექტი არის ის გაგება, რასაც გვიჩვენებს ზმნის ფორმა მოქმედების დასრულება—დაუსრულებლობის თვალსაზრისით და არა ისე, როგორც ახალი სომხური ენის ტრადიციულ გრამატიკას ესმის: ასპექტი მოქმედების მდგომარეობის ჩვენებაა და ეს მიმღობით გამოიხატება ახალ სომხურ ენაში; ამიტომ ზმნის ფორმები, რომელნიც მიმღობის დახმარებით არ იწარმოებიან, უსპექტონი არიანო. ამ თვალსაზრისით, ცხადია, ძველ სომხურს ასპექტის კატეგორია არ აღმოაჩნდება. ამიტომაცაა, რომ ძველი სომხური ენის გრამატიკის სომეხი ავტორები ასპექტის კატეგორიაზე საერთოდ არ ლაპარაკობენ. ა. მუიე თავის ძველი სომხური ენის გრამატიკაში ხედავს ამ განსხვავებას, რამდენადაც იგი ლაპარაკობს იმპერფექტზე (დაუსრულებელი მოქმედება წარსულში) და აორისტზე (დასრულებული მოქმედება წარსულში), მაგრამ სპეციალურად არ ჩერდება საერთოდ უღლების კატეგორიებზე და ამ ზოგადი მითითებით კმაყოფილდება.

დროის კატეგორიაც არ გვესმის ჩვენ სომხური ენის ტრადიციული გრამატიკისებურად: გრამატიკული დრო ჩვენთვის გრამატიკული კატეგორიაა, რომელიც გვაძლევს წარმოდგენას მოქმედებისა და უზნობის მომენტის მიმართებაზე. სომხური ენის ტრადიციული გრამატიკების მიხედვით კი დრო გრამატიკაში იგივეა, რაც შწყირივი, ე. ი. ზმნის პირიან ფორმათა გარკვეული ჯგუფი, რომელიც გაერთიანებულია უღლების კატეგორიათა გამოხატვით და განსხვავდება ყველა დანარჩენი მსგავსი ჯგუფისაგან ერთ-ერთი კატეგორიის ან ქვეკატეგორიის გამოხატვით. ჯგუფის შიგნით კი ფორმები ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან პირისა და რიცხვის გამოხატვით.

X. დაემატოს § 85-ს VI აბზაცად (გვ. 180)

მ ა ხ (<მ ი ხ ე—„თელა“) „ჩანს, ითვლება, ეტყობა“, *კ ა რ ძ ე* (<კ ა რ ძ ე—„ფიქრი, ზრახვა“) „საფიქრებელია, ითვლება, ასე გონია“, *მ ა რ მ ხ* (<მ ა რ მ ხ—„შეიძლება, საჭიროა, უნდა, ხაშს“ და ალბათ, კიდევ ორიოდე ზმნა გაქვეავებულად იხმარება აწმყოს III პ-ის მხ. რ-ის ფორმაში და მოქმედებისადმი მოუბრის დამოკიდებულებას გვიჩვენებს, ე. ი. მოდალური სიტყვებია.

XI. დაუბატოს § 87-ს (გვ. 182)

ასეთივე ზნებები:

ანხბანხი, -ბი, ანტ'ბ || ანხბხი, -ბხეხი „წყველა“.

არაბანხი, -ბი, -ბი'რ || არაბხი, -ბხეხი „ძოვება“.

ქასხი, ქაი, ქი'რ || ქხი, ქხეხი (აგრეთვე ქასაი, ქაგაი, ქაგხი'რ) „მიტოვება, ზურგის ქცევა“.

თარაბანხი || თარაბხი „გავრცელება“.

ჯეჯაი, -ჯაეხი, -ჯა' || ჯეჯანაი, -ჯაგაი, -ჯაგხი'რ „შე-და-ნანება“.

რეძანაი, -ძაგაი || რეძაი, -ძაეხი—ნატვრა, სურვილი“.

თხიჯანაი, -ჯაგაი, -ჯაგხი'რ || თხიჯაი, -ჯაეხი, -ჯა' „მონატრება, მოსურვება“.

ჩაღძაი, -ძაეხი || ჩაღძანაი, -ძაგაი, -ჩაღძაეხი'რ „სურვილი, ნატვრა, ნდობა, წადილი“ და სხვ.

ეს ცვლილებანი, როგორც მოტანილი მაგალითებიდანაც ჩანს, ცხადია, ცვლილებებს იწვევს ამ ზნების უღლებანიც. ამის დახსოვება საჭიროა, რადგან ტექსტის გარჩევისას შესაძლებელად სიტყვა შევცხედეს როგორც ერთი, ისე მეორე ფორმით. ჩვენ უნდა შევპლოთ ტექსტში მოცემული ფორმის ანალიზი და ამის მეშვეობით სალექსიკონო ფორმის აღდგენა, რათა ლექსიკონში (დაღი განმარტებითი ლექსიკონები იგულისხმება) ვიპოვოთ სასურველი სიტყვა. ეს გამოსავალი რომ არ არსებობდეს, გაძნელებოდა საკმისთვის თავის გართმევა, რადგან ყველა თავისებურების აღწესება, მით უფრო დახსოვება, თითქმის შეუძლებელია.

ახლა გავეყნოთ უღლებათა შენაცვლების შენთხვევებსაც. მაგალითებს მოვიტანთ აწმყოს I პ-ის ფორმებში.

ი || ხი ბხამჩი || ნამსამ „ესეირნობა“, მიიორჩამ || მიიორჩამ „უცდები, ვიბნევი“, კამაიჩამ || კამაიჩამ „ვკითტობ“ (უფრო ძველი ფორმაა კამაიჩანაი, -იაგაი, -იაგხი'რ), ყაიქჩამ || ყაიქჩამ „ესქდები, ეფეთქდები“ და სხვ.

ი || ხი და პირიქით: არეხილი, -რეხი, -რეხ' || არეხილი, -რეხი „ხელის შეშლა, აკრძალვა“, რხილი, -რხი, რხ' || რხილი, -რხეხი, -რხა' „დაეკლა“; რეხი, -რეხი || რეხილი, -რეხი, რეხ' „ლოკვა“; რეხილი, -რეხი, რეხ' || რეხილი, -რეხი „ბუგვა“; რეხილი, რეხი, რეხ' || რეხილი, რეხი, რეხი' და სხვ.

უღლებათა შენაცვლებას ზოგჯერ ჩანართების გაჩენა ან შეცვლაც თან ახლავს, რაზედაც ზემოთ გეჟონდა საუბარი.

აღსანიშნავია, რომ მსგავსი პარალელური ფორმები თვით კლასიკურ ენაში გაცილებით ნაკლები იყო და თანდათან მრავლდებიან. ამიტომ ახლა ლექსიკონებში რომ ვხვდებით ამგვარ ფორმებს, აღარ ვიციტ პარალელურ ფორმათაგან რომელია უძველესი. მაგრამ ამას მნიშვნელობა არა აქვს, რაკი ორივე ფორმის უღლება ძველი სომხურის ნორმებს მიჰყვება.

XII. დაემატოს § 116-ს უკანასკნელის წინა აბზაცად (გვ. 218)

მაგრამ *q*-ბრალდებითის ფორმას ახლავს არა ყოველთვის, არამედ იმ შემთხვევაში, თუ ბრალდებითში დასმული სიტყვა განსაზღვრულია, ცნობილია; მაგ.: *Այր մի էր տասուտէր, որ տնկեաց այգի և ეանկով պատեաց զնա*: „კაცი ერთი იყო სახლის უფალი, რომელმაც დარგო ვენახი და ლობით შემოზღუდა იგი“. ამ წინადადებაში *զնա* (<*q*+*նა* „იგი“) *այգի* „ვენახი“ სიტყვის ნაცვლადაა ნახმარი, ორივე პირდაპირი დამატებაა. მაგრამ როცა პირველად ახსენეს „ვენახი“, იგი უცნობი იყო და უთანდებულოდაა, მეორედ მის ნაცვლად ნაცვალსახელი რომ იხმარეს, ეს სიტყვა (ვენახი) უკვე ნაცნობი იყო და *q*-თანდებულებით წაუძღვარეს. ამრიგად *q*-მართავს მხოლოდ განსაზღვრულ ბრალდებითს.

ერთი შენიშვნაც. ბრალდებითი *q*-თანდებულებით ზოგჯერ მოქმედებითი ბრუნვის მნიშვნელობას გადმოგვცემს; *գմա՛ն աղուհաու սպանից քեզ* „მელიის სიკვდილით (მელასავით) მოგკლავ შენ“.

XIII. დაემატოს § 118-ს ბოლოს (გვ. 218)

გ) შეიძლება გადმოსცეს ირიბი დამატება: *Թագատրն Պապ իբրև լսէր զբանս զայս... բունն հարկանէր զՄուշեղէ* „როცა პაპ მეფემ ეს სიტყვები გაიგონა... მუშელს მუშტს სცემდა“.

დ) -ით (უბრალო დამატება) მნიშვნელობას გამოხატავს *q*-თანდებულებიანი დაწყებითი *կախել* „ჩამოკიდება“, *կապել* „ბმა“ ზმნებთან ხმარებისას: *Դանգի էր կախեալ զხաւթն ასր զմիոյ ոտանէ* „რადგანაც შვიდ დღეს ეკიდა ცალი ფეხით“. *կալას ձի մի ամենի, կապեցին կախեցին գմանուկն Գրիգորիս զագւոյ ձիոյն...* „ერთი შმაგი ცხენი დაიჭირეს და ყრმა გრიგორი მიაბეს, ჩამოკიდეს ცხენის კულზე“...

XIV. დაემატოს § 121-ს პირველი აბზაცის შემდეგ (გვ. 222)

შენიშვნა: ფიქრობენ: *ღსუ ლღღას ფიო ბილა ლასტერ* წინადადებაში თანდებული *ღსუ* ბრალდებითში დასმულ *ფიო* სიტყვას მართაეს და —გან(-დან) მნიშვნელობა აქვსო, ე. ი. *ღსუ ლღღას ფიო ბილა ლასტერ* ითარგმნება „ლერწმის მილიდან ბოლი ამოდიოდა“. თარგმანი თითქოს ბუნებრივია, მაგრამ არ ითვალისწინებენ მეორე მომენტს: ამ *წ* საუკუნეში ჩაწერილი ხალხური ლექსის პოეტური სახეების სისტემას, სადაც შედარება წარმოდგენილია პარალელიზმებით: *იორ ჩერ (ილტერ) „ცეცხლი თმა (ქონდა)“* და არა *„ცეცხლის თმა“* ან *„ცეცხლივით თმა“*; *აღკილსენ (ტის) არღაყილსენ*—„თვალები (იყენენ) მზისთვალი“, და არა *„მზის თვალივით თვალები“* ან *„მზის-თვალის თვალები“*, *ჩოგ (ილტერ) მასრილს*—„ალი (ქონდა) წვერი“. ამიტომ აქაც: *ფიო ჩოგ* „მილი ალი“, *ფიო ბილა* „მილი ბოლი“. მაგრამ რის მიხედვითაა მათ შორის მინიშნებული იგივეობა (შგავსება)? სწორად აღმართვის მიხედვით, რაც მიღწეულია იმიო, რომ პირდაპირ (და არა მინიშნებით, როგორც თანამედროვე პოეტები იტყობდნენ) ნათქვამია: ზღვაში სამშობიარო ტყვიელს მოეუვა პატარა წითელი ლერწამიც, მაგრამ ზღვიდან ამოდიოდა არა ნამღვილი ლერწამი, არამედ—„ლერწმისა წილ მილი ბოლი ამოდიოდა“ და მომდევნო სტრიქონიც: *ღსუ ლღღას ფიო ჩოგ ლასტერ* „ლერწმისა წილ მილი ალი ამოდიოდა“. მაშასადამე, ამ შემთხვევაში *ღსუ* მართაეს არა ბრალდებითს (*ფიო, ბილა*), არამედ ნათესაობითს (*ღღღას*) და ნიშნავს: „ნაცვლად, მაგიერ, წილ“. საერთო მნიშვნელობა კი იგივე რჩება, თარგმანშიც, ცხადია, ეს აზრი არ იცვლება: მილი ალა (მილი ბოლი) ამოდიოდა, მხოლოდ ისე შეიძლება გავივოთ, რომ ალი (ბოლი) მილდვით ამოდიოდა, მილივით იყო აღმართული, მაგრამ გრამატიკულად იგი ასე არაა გამოხატული, რადგან პოეტური ხერხი შედარებისა ადრე პარალელიზმებით ხასიათდებოდა, ნამდვილ შედარებას როგორც წესი, არ მიმართავდნენ. ამიტომ თუ ამ პოეტური ხერხის გამოყენებას აქვერ დავინახავთ, ამ უძველესი ხალხური ლექსის პოეტური ღირებულება შემციირდება.

XV. დაემატოს § 217-ის შემდეგ (გვ. 279)

რამდენიმე შენიშვნა სტილისტიკური ხასიათისა

§ 218. სტილისტიკური ხასიათის რამდენიმე ცალკეული შენიშვნა მოცემულია თვით ტექსტში ამა თუ იმ რიგის სიტყვის თუ ფორმის გამოყენებაზე საუბრისას, მაგრამ მაინც დაგვრჩა აღუნიშნავი რამდენიმე ისეთი მომენტი, რომლის უყურადღებოდ დატოვება გაუმართლებელია. ამ მომენტთაგან აღსანიშნავია სტილისტიკური დანამატისა და ფორმათა შენაცვლების სტილისტიკური ხერხი.

სტილისტიკურ დანამატს უწოდებენ წინადადებაში მოცემულ იმ ლექსიკურ ერთეულს, რომლებიც ტექსტში მოიპოვება არა აზრის დაზუსტების მიზნით, არამედ მის გასამშვენებლად. როდესაც ამ მიზნით სინონიმებია გამოყენებული, აზრი ასე თუ ისე ნათელია: *Պոզս գնաց յերկիրն ինչոպ* „წავიდა ბერძენთა ქვეყანაში“. დედანში *գնաց* „წავიდა“, გადმოცემულია ორი სინონიმური სიტყვით (*դոզս* „წავიდა“ *գնաց* „წავიდა“). ცხადია, თარგმნისას ან გაფურთიანებთ მათ, ან ცალ-ცალკე გადმოვეყვით ისევე სინონიმებით, მაგ.: „გაუმაროა, წავიდა“... ან კიდევ: *Իարձևալ միսասնամ անպրէն Դարցանսէ սկսան* — „ველავ გამოკითხვა დაიწყეს“. როგორც ვხედავთ თარგმანში გამოვტოვეთ *միսասնամ* „სელმეორედ“ და *անպրէն* „იქვე“, რომლებიც პირველი სიტყვის (*դարձևալ* „ველავ“) სინონიმებია და ტექსტის გასამშვენებლად დაართული. ამიტომ მათი გამოტოვებაც ხერხდება და შენარჩუნებაც. მაგრამ ყოველთვის ასე პარტეად არ წყდება საკითხი. *Ջիրն դարանակալ յանպատրաստից յանկարծութն յայլակարծուց գնոսս յանկարծուսո յիրաքանչիւր բազմականի ի վերայ Դասակք ըմբոնէին...* „ჩასაფრებული ჯარი უცბად თავს წაადგებოდა მათ და თითოეულს თავის ბალიშზე დაიჭერდნენ მოულოდნელად“. ამ წინადადებაში მიჯრით მიწყობილი სინონიმები — *յանպատրաստից* — „გაუფრთხილებლად, მოულოდნელად, უცბად“, *յանկարծութն* — „მოულოდნელად, უცბად“, *յայլակարծուց* „მოულოდნელად, მოუფიქრებლად“ ჩვენ გაფურთიანებთ და ერთი სიტყვით (უცბად) გადმოვეყვით, სხვაგვარად უაზრო გამოვიდოდა.

ხშირია ნათესაობითში დასმული სტილისტიკური დანამატი, რომელიც გარეგნულად თითქოს არ გაირჩევა მართული მსაზღვრელისა და მსაზღვრულისაგან: რომელიმე ბრუნვაში დასმული სახელი და მის გვერდით ნათესაობითში დასმული სახელი. რომ არ აგვერიოს სტილისტიკური დანამატი მართულ მსაზღვრელში, ყურადღება უნდა მივაქციოთ იმას, ხომ არაა სინონიმური მნიშვნელობისა ეს სინტაგმა, ჩვენ

„დანგრევა“, *բրև* „მოთხრა, დანგრევა“) „ანგრეედნენ ქვეყანას“. *Թե-
պէտ և բազում այն էր որ ապրեցան՝ քան թէ որ մեռան, սակայն
ցանსակ ցրուցան (ցանկ „თვის, ფანტე“, ցրուկ „ტრა,
ფანტე“) „თუმცა უფრო მეტი ისინი იყვნენ (აქაა: მრავალი ის იყო),
რომლებიც გადარჩნენ, ვიდრე [ისინი], რომელნიც მოკვდნენ, მაგრამ
მიმოიფანტნენ“; *Որ անուանსակ կոչի Թորպան*—„რომელსაც
სახულად ეწოდება თორდან“ (აქაა: *անուանსկ „სახლდება“, კოչკ
„წოდება, სახლდება“*). ასეთი შემთხვევებიცაა: ზედსართავი განყენებუ-
ლი ცნების მაწარმოებელი *ութիւն* სუფიქსით გაარსებითდება, მაგრამ.
ზედსართავის მნიშვნელობას ინარჩუნებს და დაისმის ნათესაობითში,
თარგმნისას ასეთი არსებითი ზედსართავადვე უნდა ვადმოიცეს, მაგ.:
*Ապարէն դայք կամիս՝ գի ժածկն սցի խորհուրդ ամբարշտու-
թեանդ...* „სწორედ ის გსურს, რომ დაიმალოს ეს უწმინდური
ზრახვა“. სხვაგვარი შემთხვევებიცაა: *Իսկ անորէն իբխանն իբրև գի-
տաց ևթէ յայտնեցաւ խորամանկու թիւն խորհրդոյն...*
„ხოლო უსჯულო მთავარმა როცა გაიგო, რომ გამოაშკარავდა (მისი)
ცბიერ განზრახვა“... გარეგნულად აქ ასეთი ვითარებაა: განზრახვისა
(*խորհրդոյն < խորհուրդ* „ზრახვა, ბჭობა“) მართული მახლვრელია,
ცბიერება (*խորամանկութիւն* „ცბიერება“) მართული საზღვრული და
თითქოს უნდა ითარგმნოს—„გამოაშკარავდა ცბიერება ზრახვისა“,
მაგრამ გაუმართავია, თუმცა აზრი თითქოს საწყდომია. მაგრამ თუ
გავითვალისწინებთ, რომ ძველ სომხურს შეუძლია ზედსართავი თავის-
სავე როლში დატოვოს, მაგრამ განყენებული ცნების სახე მისცეს,
თარგმნა გაგვიადვილდება: ვადმოვიღებთ როგორც უბრალო მსახლ-
ვრელ-სახლვრულს (ამ შემთხვევაში—ცბიერი განზრახვა)... (იხ. § 177).*

ასეთი სიძნელები ბევრი შეგვხვდება ტექსტებზე მუშაობისას

XVI. ძირითადი ლიწაკაზუკა და წყაროები

ამ შრომის დაწერისას გამოყენებულ იქნა სხვადასხვა სპეციალური თუ არა-სპეციალური შრომა, სავაჭეთო სტატიებიც კი. სახელმძღვანელო არ იძლეოდა საშუალებას, რომ ამ ლიტერატურაზე თუ წყაროებზე გზადაგზა მითითებულიყო. ყველა მათგანის ჩამოთვლა აქაც უდემეტად სიგუაჩნია. მათგან უმთავრესია:

1. ვ. ლენინი, თხზულებანი, IV გამოც., ტ. 20.
2. აბულაძე ილ., ძველი სომხური ქრესტომათია, თბილსი, 1935.
3. სეველიანი გ., ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები, თბილსი, 1949.
4. მელქსეთ-ბეგი ი., ძველი სომხური ლიტერატურის ისტორია, თბილსი, 1941.
5. მისივე, ძველი სომხური ქრესტომათია ლექსიკონითურთ. ნაკვეთი I. ქრესტომათია, თბილსი, 1920.
6. მისივე, ძველი სომხური ელემენტარული გრამატიკის შესწავლისათვის დამხმარე ზოგიერთი ძირითადი ტაბულები და სქემები, თბილსი, 1926.
7. მისივე, ძველი სალიტერატურო სომხური ენის გრამატიკის სქემა, თბილსი, 1934.
8. მისივე, სომხურისა და ქართული ენის კვლევის ისტორიიდან დასავლეთ ევროპაში, თბილსი, 1936.
9. შანიძე ა., ქართული გრამატიკის საფუძვლები, I, თბილსი, 1953.
10. მისივე, ქართული ენის გრამატიკა. ნაწ. II, სინტაქსი, IV გამოც., თბილსი. 1948.
11. ჩიქობავა ა., ენათმეცნიერების შესავალი, თბილსი, 1952.
12. Март Н., Грамматика древнеармянского языка, პეტერბურგი, 1903.
13. Туманян Э. Г. Древнеармянский язык, М., 1971.
14. Мейс А., Введение в сравнительную грамматику индо-европейских языков, ბერივე, 1914.
15. Արեղյան Մ., Հայոց լեզվի տեսություն, Երևան, 1931.
16. Աբրահամյան Ա., Գրարարի ձևեր, Երևան, 1964.
17. Աղայան Է., Լեզվաբանության ներածություն, Երևան, 1952.
18. მისივე, Գրարարի գերაკანონები, հատ. I, «Ինტერნეტ», գիրք Ա. Հնչյունաբանություն, Եრევანი, 1964.
19. Անտայան Լ., Հայոց լեզվի պատմություն, I ნაწ., Երևան, 1940.
20. მისივე, " " " " II ნაწ., Եრევანი, 1951.
21. მისივე, Հայ բարբառագիտություն, მოსკოვი, 1911.
22. მისივე, Լիწակատარ գերაკანონები հայոց լեզվի, ტ. I—V, Երევან, 1952, 1961.
23. Այսրենյան Ա. Քննական գերაკანონები աշխարհարար կամ արդի հայերէն լեզվի, շնա, 1866.

24. *Բագրատյանի Ա., Հայերէն թերականութիւն ի պէս զարգացելոց.* 25-
ნეյი, 1852.
25. *Կոստանხանე Լ., Հայագիտութիւն Արեւմտեան ներպայտ, տბო-
ლის, 1910.*
26. *Ղազարյան Ս. Գրարարի գասագիրք.* Երევანი, 1951.
27. *Ղարբրյան Ա., Հայ արարատագիտութիւն.* Երევანი, 1953.
28. *Ղափանցյան Գ. Հնդհանուր լեզվաբանութիւն.* Երევანი, 1940.
29. *Մալխասեան Ս., Գրարարի հელպուძը,* տბილისი, 1891.
30. *Յոսիպ,* Գրարարի համառայնութիւնը, տბილისი, 1892.
31. *Նարարխանյան Գ., Գրարարի ուղեցույց,* Երევანი, 1967.
32. *Մանտեղյան Լ., Քննակեան տեսութիւն Հայ ժողովրդի պատմութիւն,
Ծ. I, Երევანი, 1945; Ծ. III, Երევანი, 1852.*
33. *Մամիկոնեան Յովհան, Գասմութիւն Տարեայ, Աշ. Աբրահամյան-օս Կըղ.,
Երევანი, 1941.*
34. *Փարպեցի Դ., Գասմութիւն Հայոց, Երեւանի Գասմագիրք Հայոց, Ե. Գ. I,
Ֆոցնի IV, Բ. Տէր-Մկրտչեան-օս և Սո. Մալխասեան-օս
Կըղաձայնի, տბილისი, 1904.*
35. *Ասուռատայեան Դ. Ժառեան Կիւն և Նոր Կտակարանաց, Ե. Գ. Կ. 1, 1895.*
36. *Հայ ժողովրդի պատմութիւն,* Ե. Գ. Կ. I, Երევანი, 1951.
37. *Karst, J., Historische Grammatik des Kilikisch-Armenischen,
Տէրասბուրգ, 1901.*
38. *Meillet A., Altarmenisches Elementarbuch, Կիւլեւնբերգ, 1913.*
39. *Jensen H. Altarmenische Grammatik, 1959 Կիւլեւնբերգ,*

XVII. სარგիսტომბათიო მასალის წყაროები

ეს წყაროები დასახელებულია ზევით, ძირითადი ლიტერატურისა და წყაროების სიაში. გამოერების თავიდან ასკილებლად, „ამოღებულია“-ს შემდეგ ნაქვებში რიცხვი მიუთითებს იმ რიცხვით ნომერს, რომელთაც ამ მასალის წყარო შეტანილია ზემოთ ნახებებ სიაში.

1. ეპიფანის სიმღერა (გვ. 41) წარმოადგენს მოსე ხორენელის მიერ ჩაწერილ ძველ ხელნაწი სიმღერას; ამოღებულია 2-დან (გვ. 3), სადაც ორთოგრაფიული ცვლილებებითაა გადმოტანილი *Մովսիսի Խորենացու Գասմութիւն Հայոց*-იდან (*Գասմագիրք Հայոց*, Ծ. II, Գ. Կ. I, *Մ. Արեղես-օს* և *Ս. Յարութիւն-օს*-ის Կըղაձայნით. ტფილისი, 1913, გვ. 85).

წარწერები—

1. ბეგარანის ეკლესიის (გვ. 42) ამოღებულია 2-დან (გვ. 5), სადაც მოტანილია ი. ორბელის მიერ *Христианский Восток*-ში (Ծ. II, ნაკ. I, გვ. 126—130) გამოქვეყნებული ნაშრომიდან.

2. Կალარწინის ეკლესიის (გვ. 42) ამოღებულია 5-დან (გვ. 110), სადაც მოტანილია Լ. Բელაქეთ-ბეგის მიერვე პირველად *Христианский Восток*-ში (Ծ. III, ნაკ. II, 1914, გვ. 187) გამოქვეყნებული შრომიდან.

3. მარშაშენის ეკლესიის (გვ. 42) ამოღებულია 5-დან (გვ. 108), სადაც მოტანილია ი. ორბელის ნაშრომიდან „*Памятники армянской эпиграфики*“, I, Ե. Կ. Կ. 1914.

ნაწევებები ძველი აღთქმიდან—

1. ამოღებულია 35-დან. ნაწევები წარმოადგენს ძველი აღთქმის I წიგნის („*შექნათა*“) I თავის მთლიანად და II თავის 1—3 მუხლს.

2. ამოღებულია 35-დან, და წარმოადგენს იმავე წიგნის VI. 5—22, VII, VIII და IX, 1—7-ს.

ნაწყვეტები ოთხთავიდან —

ყველა ამოღებულია 35-დან და წარმოადგენს: 1— მათეს, 14₂₋₁₁; 2— მათეს, 18₂₋₂₄; 3— მათეს, 20₁₋₁₆; 4— მათეს, 21₂₂₋₂₃; 5— მათეს, 22₇₋₁₁; 6— მათეს, 23₁₋₁₂; 7— მათეს, 25₁₄₋₂₆; 8— ლუკას, 6₇₋₁₀ და 9— ლუკას. 15₁₁₋₂₂.

ისტორიკოსები—

1. ამოღებულია 34-დან ნაწყვეტი წარმოადგენს წიგნის 79-ე (2^ა) თავს გვ. 145—146.

2. ამოღებულია 33-დან ნაწყვეტი წარმოადგენს წიგნის II თავს, გვ. 250—267.

3. ამოღებულია 5-დან (გვ. 71—72), რომელნიც მოტანილია ზემდეგი გამოცემიდან: *ჟამთაჲსიხსნისი სიძველეთაჲსი ქართველთაჲსი ლათინიკურთაჲსი*, „*საბუნებისმეტყველების ზოგადი*“, ვენეცია, 1844 (= „*საბუნებისმეტყველების ზოგადი*“, წიგნი VI, თბილისი, 1912).

4. ამოღებულია 5-დან (გვ. 72—73), სადაც მოტანილია ზემდეგი გამოცემიდან: *ჟამთაჲსიხსნისი სიძველეთაჲსი ქართველთაჲსი*, იერუსალიმი, 1849.

შ ე მ ო კ ლ ე ბ ა ნ ი

ადგ. = ადგილობრითი (ბრ.)

ბრ. = ბრუნვა

ბრალდ. = ბრალდებითი

ბრძან. = ბრძანებითი

გვ. = გვერდი

დაწყ. = დაწყებითი

ენებ. = ენებითი (გვარი)

ზხ. = ზმნიზება

ხს. = ხედსართავი

იხ. = იხილუ

კავშ. = კავშირი

კავშ. კილო = კავშირებითი კილო: I კავშ. = I კავშირებითი; II კავშ. = II კავშირებითი

კომპოზ. = კომპოზიტი

კ.-პოლი = კონსტანტინოპოლი

კრებ. = კრებითი

მაგ. = მაგალითი: მაგალითად

მიც. = მიცემითი (ბრუნვა)

მოკმ. ბრ. = მოკმედებითი ბრუნვა

მრ. რ. = მრავლობითი რიცხვი

მზ. რ. = მზობრითი რიცხვი

ნათ.

ნათეს. } = ნათესაობითი

პ. = პირი: I პ. = I პირი, II პ. = II პირი.

III პ. = III პირი

რ-ის = რიცხვის

რ-ში = რიცხვში

სახ. = სახელობითი, — ან სახელი (კაცის სახ.) = კაცის სახელი; (ქალის სახ.) = ქალის სახელი

უწყადრ. = უწყადრელი

შდრ. = შედარე

შორისდებ. = შორისდებული

ტე. სომხ. = ძველი სომხური

წყვეტ. = წყვეტილი

პირობით ნიშანთაგან გამოყენებულია ისრის თავი (< ან >), რაც სიტყვის მომდინარეობას უჩვენებს, მაგ., *ძივიძვირხანა* (< *ძივიძვირ + ხანა*) მიუთითებს, რომ *ძივიძვირხანა* მოდის *ძივიძვირ* სიტყვიდან, რომელსაც დამატებული აქვს სიტყვის მანარმოებული აფიქსი *-ხანა*.

ხოჯჯერ, განსაკუთრებით ლექსიკონში, გამოყენებულია აგრეთვე ასეთი ნიშანი ~, რათა მთლიანად აღარ გავიგეოროთ სიტყვა, მაგ.: *ზხარ. -ქ უნარი*,

ლონე; ხერხი, საშუალება: ~ = ქანხაქ || ~ ქხერხე = ჩხაჩი ქანხაქ || ჩხაჩი ქხერხე ლონისძიება; ~ ჭ = ჩხაჩ ჭ შეიძლება...

|| ასეთი ნიშანი, როგორც აქვე მოტანილი მაგალითიდან ჩანს, აღნიშნავს, რომ ამ ნიშანს მარჯვნივ თუ მარცხენივ მოთავსებული ფორმა ერთნაირი მნიშვნელობისაა, პარარელურად იხმარებიან.

გრამატიკაში იშვიათად დამოწმებულია ფრჩხილებში რომელიმე წყარო ან ნაშრომი შემოკლებით, მაგრამ მისი გაშიფრვა მკითხველს არ გაუკვირდება; მაგ., მათე, მ₁₁, ან ლუკა მ; და სხ. ნიშნავს, რომ დამოწმებულია ოთხთავის მათეს თავისაგანი, ან ლუკას თავისაგანი და სხ., და მითითებულია სათანადო თავსა და მუხლზე (მ₁₁ = მეზუთე თავი, მე-11 მუხლი და სხ.). ადგილი გასამიფრავია ასეთი მითითება: (მეიე. გრამარ. § 10), აქ მითითებულია იმ შრომაზე, რომელიც აქვე ლიტერატურის სიაში 38 რიგითი ნომრის ქვეშაა წარმოდგენილი: ან კიდევ: (აქარიანი, სომხ. ენის ისტ., ტ. II, გვ. 15); აქ მითითებული იმავე სიაში 20 რიგითი ნომრის ქვეშაა წარმოდგენილი.

უფრო ძნელია ასეთი მითითების გაგება: (აგათანგელოსი, გვ. 25); აგრძოდ აქ შემთხვევაში იგულისხმება *Ազ-բ-ხ-გ-դ-ე-ფ-თ-ა-ւ-բ-խ-ն*, თბილისი, 1882 წ. ასეთი მითითება ძალიან იშვიათად სხვა ისტორიკოსებზედაცაა, მაგრამ ისეა შემოკლებული, რომ ძნელი არ იქნება მისი გახსნა.

ძველი სომხური ენის ხმოვანთა სისტემა

ტრიფთონგები:	ხაჟ, (ჩაჟ), ხალ
დიფთონგები:	აჟ ჯ(<ბჟ) აჟ ალ (>ო) ხლ ჭლ ხალ
სმოვნები:	ა ბ ჭ ა ალ
სუსტი ხმოვანი	რ (იწელი)

რ ე ლ ე მ ი ა

ხაჟ>ჯ:	გრიხათისახჟ>გრიხათისჯ
ჯ>ბ:	ვჯს >ვბსი, ჯფ>ბფ
აჟ>ბლ:	ლია >ლიათ, კიარ>კიარბ
ხა>ს:	კხასჟ>კხსაჟ, კხათს>კხარბს
ბ>რ:	წელი: სბრთ>სრთბ, იღბბბჟ>იღბბბ
ალ>რ წელი:	სარ>სრა, ისამს>ისამს

შენიშვნა: ძველი სომხური ენის ეოკალური სისტემა შეიძლება საფეხურებად წარმოვიდგინოთ, როგორც ეს ტაბულაზეა ნაჩვენები. ზევითა საფეხურზე ტრიფთონგებია, იმის ქვევით დიფთონგები, შემდეგ ლიტონი ხმოვნები, ხოლო სულ ქვედა საფეხურზე ინდიფერენტული ხმოვანი და წელია.

კუმშვა ძველი სომხურისათვის ამ ეოკალურ სისტემაში ერთი საფეხურით დაბლა ჩამონაცვლებას ვულისხმობს, ხოლო გაშლა ამის საწინააღმდეგო მოვლენა იქნება.

ს ა რ ჩ ე ვ ი

I. შესავალი	83		
1. სომეხი ბაღის ისტორია ერთი თუალის გადავლებით	5	6.	83
2. სომხური ენა	6	7.	83
3. სომხური ენის განვითარების შესახებ	7	8.	84
4. სომხური ენის დიალექტები	16	9.	85
5. სომხური ენის შესწავლის ისტორიიდან	21	ვ. ისტორიკოსები	
6. ნ. შარის შესუდუღუპანი სომხურ ენაზე	25	1. <i>ჯ. ფარაქეტი</i>	87
7. ქართლისა და სომხურის ურთიერთმიმართების შესახებ	29	2. <i>ბ. შაძიტეიზიანი</i>	89
8. ძველი სომხური სალიტერატურო ენის შესწავლის მნიშვნელობა	30	3. <i>მ. ლაიტიქიანეტი</i>	93
9. ამ წიგნის აგებულების შესახებ		4. <i>მ. იაქოპეტი</i>	94
ა) გრამატიკისათვის	31	III. ფონეტიკა	
ბ) კრესტომათიისათვის	34	წერა და გამოთქმა	
გ) ლექსიკონისათვის	35	ანბანი (§ 1)	69
II. კრესტომათია		ზოგადი შენიშვნები (§§ 2; 3)	71
ა. ძველი ეპოსიდან		თანბოვნები (§§ 4—8)	74
1. ვაჰაგნის სიმღერა	41	ბმოვნები (§§ 9; 10)	79
ბ. წარწერები		დიფთონგები (§§ 11—14)	82
1. ბაგარანის ცკლესიისა	42	სასუნი ნიშნები და ქარაგმები (§§ 15—17)	84
2. ჰალარწინის ცკლესიისა	42	ფონეტიკური მოვლენები	
3. მარამაშენის ცკლესიისა	42	მახილი და რედუქცია (§§ 18—21)	90
გ. ნაწევრები ძველი ალთქმიდან		ბმოვანთმონაცვლეობა (§§ 22—24)	93
1.	43	თანბოვანთა ცვალებანი (§§ 25; 26)	98
2.	45	ბმოვანთა შერწყმა, გაყრა და დაკარგვა (§ 27)	101
დ. ნაწევრები ოთხთავიდან		თანბოვანთა უკუფუების შესახებ (§ 28)	103
1.	50	აუგმენტი (§ 29)	104
2.	50	IV. მორფოლოგია	
3.	51	სახელები	
4.	52	არსებითი (§§ 30; 31)	107
5.	82	ფუძეუცვლელი ბრუნება (§§ 32—35)	108

	83		83.
ფუძეეკვალბადი ბრუნება (§§ 36—38)	115	ზმნის პირიანი ფორმების გა- მოყენება წინადადებაში (§§ 169—178)	244
თავისებურებანი ბრუნებისას (§§ 39—53)	119	ზმნის უპირო ფორმების გამო- ყენება წინადადებაში (§§ 179—185)	254
ზედსართავი (§§ 54: 55)	131	წინადადების აგება (§§ 186— 194)	260
რიცხვითები (§§ 56—61)	133	რთული წინადადება (§§ 195— 217)	269
ნაკვალსახელები (§§ 62—65)	138		
ზმნა		VI. ლექსიკონი	283
უღლება (§§ 66—71)	146	VII. დამატებანი	
ზმნის გარი (§§ 72—80)	154	I. § 1-ს, ასობის გამოყენებაზე	373
თავისებურებანი უღლებისას (§§ 81—87)	163	II. § 2-ს „მელერი ფშვინეიერე- ვის“ შესახებ	373
სიტყეწარმოება (§§ 88—102)	171	III. ხმოვნის გამოთქმა-დაწერილო- ბის ზოგიერთი მომენტი	373
კომპოზიტები (§§ 103—106)	192	IV. „ბეგრის შესახებ“	374
V. ხინტაქსი		V. „ას და ხას-ს შესახებ“	374
რიცხვის ფორმების გამოყენება წინადადებაში (§§ 107: 108)	199	VI. -այ, -ხայ, -ჟ-ზე დაბოლოე- ბულ სიტყვათა ბრუნება	374
სახელობითის გამოყენება (§ 109) თანდებულები	202	VII. ჩჱ-ზე დაბოლოებულ სიტყ- ვათა ბრუნება	374
[საერთო შენიშვნები, § 110]	203	VIII. ზედსართავი მსაზღვრელად	375
თანდებული სა (§§ 111—115)	204	IX. ზმნის მწკრივთა განაწილება უღლების კატეგორიების მი- ხედვით	376
„ე“ (§§ 116—119)	206	X. ორიოდე მოდალური სიტყვის შესახებ	378
„ჩხჱ“ (§§ 120—124)	208	XI. ზოგიერთი თავისებურება უღ- ლებაში	379
„ჩას“ (§§ 125—128)	212	XII. „ე-წინდებულის შესახებ“	380
„ჩიჱ“ (§§ 129—136)	214	XIII. დაწყებითი ბრუნვის შესახებ	380
„ჟ“ § 137)	219	XIV. პოეტის ერთი საკითხის შე- სახებ	381
ბრუნვათა გამოყენება [საერთო შენიშვნები, § 138]	220	XV. „არამდენიმე შენიშვნა სტილის- ტიკური ხასიათისა	382
ბრალდებითის გამოყენება (§§ 139—142)	220	XVI. ძირითადი ლიტერატურა და წყაროები	385
ადგილობითის გამოყენება (§ 143)	223	XVII. საქრესტომათიო მასალის წყაროები	386
ნათესაობითის გამოყენება (§§ 144: 145)	225	XVIII. შემოკლებანი	387
მიცემითის გამოყენება (§§ 146—149)	230	XIX. ტაბულები I—V	389
დაწყებითის გამოყენება (§§ 150—152)	232	XVII. XIX.	
მოკმეღებითის გამოყენება (§§ 153—155)	234		
განსაზღვრება (§§ 156—163)	236		
მსაზღვრელი ნაწევრები (§§ 164- 166)	241		
ნაკვალსახელიდან წარმოებული ფორმები წინადადებაში (§§ 167: 168)	243		

გამომცემლობის რედაქტორი ა. ს ტ უ რ უ :

ნაბეჭდი თაბახი 25,5

სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 23,33

შეკვეთა **594** ტირაჟი 500   ჯ 06315

ფახი 1 მან. 22 კპ.

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა,
თბილისი, 380028, ი. ჯავახიანის პროსპექტი, 14.
Издательство Тбилисского университета,
Тбилиси, 380028, пр. И. Чавчавадзе, 14

საქ. სსრ მეცნ. აკად. სტამბა,
თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19.
Типография АН ГССР,
Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19.